

SOSYAL BİLİMLERDE YENİ VİZYONLAR:

KAVRAMLAR - KURAMLAR - UYGULAMALAR

Editör: Doç. Dr. Filiz ER

SOSYAL BİLİMLERDE YENİ VİZYONLAR:

KAVRAMLAR - KURAMLAR - UYGULAMALAR

Editör

Doç. Dr. Filiz ER

Sosyal Bilimlerde Yeni Vizyonlar:
Kavramlar - Kuramlar - Uygulamalar
Editör: Doç. Dr. Filiz ER

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek
Kapak ve Sayfa Tasarımı: Duvar Design
Yayın Tarihi: EKİM 2024
Yayıncı Sertifika No: 49837
ISBN: 978-625-6183-13-1

© Duvar Yayınları
853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir
Tel: 0 232 484 88 68

www.duvar yayinlari.com
duvar kitabevi@gmail.com

İÇİNDEKİLER

1.Bölüm	7
Covid-19 Pandemisinin İlk Döneminde Sosyal Hizmet Alanındaki Kuruluşlarda Kriz Yönetimi ve Sosyal Hizmet Uzmanlarının Yaşadığı Sorunlar	
<i>Aslıhan Burcu ÖZTÜRK ÇIPLAK, Gonca POLAT</i>	
2. Bölüm	42
İklim Değişikliğinin Tıbbi ve Aromatik Bitki Tür Dağılımları Üzerine Etkisi	
<i>Ayşegül TEKEŞ</i>	
3. Bölüm	63
Sağlık Haberlerinde Yeni Bir Salgın İnfodemi: Kavramlar ve Örnekler Üzerinden Bir Araştırma	
<i>Ayşen YALMAN</i>	
4. Bölüm	83
Türkiye’de E-Ticaret Sektör Büyümesinin Havayolları ve Hava Lojistiği Perspektifinden İncelenmesi	
<i>Burcu ALTINTAŞ, Mustafa ALTINTAŞ</i>	
5. Bölüm	97
Demografik Değişimin Ekonomik Yansımaları: Gümüş Ekonomi Perspektifi	
<i>Nadide Sevil TÜLÜCE, Emre EBEM</i>	

6. Bölüm	133

**Teknoloji Çağında Liderlik:
Dönüşümcü ve E-Liderlik Yaklaşımlarının Karşılaştırılması**
Emre SEYREK

7. Bölüm	155

**Sağlık Hizmetlerinde Kaizen Maliyetleme Yöntemi:
Kuramsal Bir Değerlendirme**
Emine MURT, Enis Baha BİÇER

8. Bölüm	180

Mudurnu Halkevi ve Faaliyetleri
Fatih ÖZÇELİK

9. Bölüm	199

**Dijital Çağda Kriz Yönetimi:
Yemeksepeti Vaka Analizi**
Fatma YİĞİT AÇIKGÖZ

10. Bölüm	209

**İdareler Arası Görev İle Gelir Paylaşımı:
Türkiye Örneği**
Mustafa TAŞIYAN

11. Bölüm	229

Özi Kalesi'nin Lojistiğinde Eflak ve Boğdan'ın Rolü (1750-1787)
Mustafa KOYUNCU

12. Bölüm	243

Plansız Satın Alma ve FoMO

Özlem AKBULUT DURSUN

13. Bölüm	262

**Negatif Dışsallıkların İçselleştirilmesinde
Çevre Vergilerinin Rolü ve Sağlık Harcamalarına Etkisi**
Pınar Tuğba DEĞİRMENCİOĞLU, Nadide Sevil TÜLÜCE

14. Bölüm	291

**Parasal Birlik: Parasal Birlik Uygulamaları ve
Avrupa Para Sistemi**

Sabri AZGÜN

15.Bölüm	315

**İş Hayatında Duygusal Zekâ ve
Duygusal Emek Kavramlarının İncelenmesi**

Yılmaz PEKMEZCAN

16. Bölüm	327

**1260-61 / 1844-45 Temettuat Kayıtları Işığında Afşar ve
Dokuz Torba Köylerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**

Rafet METİN

17. Bölüm	347

Turizm Sektöründe Sürdürülebilir Tedarik Zinciri Yönetimi

Mehmet GÖK, Doç.Dr. Ahmet Alper SAYIN2

18. Bölüm	360

Konaklama İşletmelerinde Gıda Lojistiği ve

Tedarik Zinciri Yönetim Stratejileri

Neslihan ONUR, Ahmet Alper SAYIN

19. Bölüm	386

Türkiye’de Hükümet Programları Kapsamında

Aile Politikalarının 100 Yıllık Gelişimi: 1923-2023 Dönemi

Filiz ER

20. Bölüm	404

Hakikatin Kaybolduğu Dönem: Post-Truth ve

Dijital Dünyada Yalan İçeriklerin Yayılımı

Ayşen YALMAN

1. Bölüm

Covid-19 Pandemisinin İlk Döneminde Sosyal Hizmet Alanındaki Kuruluşlarda Kriz Yönetimi ve Sosyal Hizmet Uzmanlarının Yaşadığı Sorunlar

**Aslıhan Burcu ÖZTÜRK ÇIPLAK¹
Gonca POLAT²**

¹ Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, İİBF, Sosyal Hizmet Bölümü, ORCID: 0000-0001-8702-3288.
(Sorumlu Yazar). aslihanburcu@gmail.com

² Doç.Dr., Ankara Üniversitesi, Sağlık Bil. Fak., Sosyal Hizmet Bölümü,
ORCID: 0000-0002-8165-9768

Özet

Küresel bir afet olan Covid-19 pandemisi, pek çok ülkenin sosyal hizmet sistemi için krize neden olan zorlayıcı bir deneyim olmuştur. Sosyal hizmet uzmanları aracılığıyla pandeminin ilk dalgasını içeren süreçte, sosyal hizmet alanındaki kuruluşlarda yapılan düzenlemelerle kriz yönetiminin nasıl gerçekleştirildiği ve uzmanların yaşadıkları mesleki ve kişisel zorlukları nicel desende ortaya koymayı amaçlayan araştırmada veriler, çevrimiçi anket yardımı ile 146 sosyal hizmet uzmanından toplanmıştır. Çoğunlukla esnek/nöbetleşe çalışmanın olduğu bu dönemde, hizmetlerde başvurunun temel alındığı, riskleri öngörmeye ve önlemeye dayalı pro-aktif (önleyici) yaklaşımın ise yeterli şekilde uygulanmadığı göze çarpmıştır. Şiddet, kronik hastalıklar, psikiyatrik hastalıklarla ilgili başvurularda artışın yanı sıra hizmetlere erişememe, hizmet kalitesinde düşüş ve olgulara yeterince ilgi gösterememe gibi etik zorluklarla karşılaşmıştır. Sosyal hizmet uzmanları, pandeminin çalışma koşullarında yarattığı zorluklarla genellikle kişisel olarak baş etmek zorunda kalmış, yeterince karşılanmamış olan psikososyal destek ve süpervizyon gereksinimleri göze çarpmıştır. Araştırma sonucunda, kuruluş düzeyinde krize müdahale kapasitesinin geliştirilmesi, profesyonel destek ve süpervizyon sisteminin geliştirilmesi ve etik sorunlara ilişkin farkındalık ve eğitimlerin artırılması gibi öneriler olarak sunulmaktadır.

Anahtar sözcükler: Covid-19 pandemisi, sosyal hizmetler, sosyal hizmetlerde kriz yönetimi.

Abstract

The Covid-19 pandemic, a global disaster, posed significant challenges to the social service systems of many countries, leading to a crisis. In this study, which aimed to examine crisis management in social service institutions and the professional and personal difficulties faced by social workers during the initial wave of the pandemic, data were collected from 146 social workers through an online survey with quantitative research design. During this period, characterized by flexible and rotating work schedules, it became evident that services were primarily focused on application rather than employing a proactive approach based on risk prediction and prevention. Ethical challenges emerged, including increased reports of violence, chronic and psychiatric illnesses, as well as difficulties in accessing services, decreased service quality, and inadequate attention to individual cases. Social workers primarily coped with the challenges imposed by the working conditions on a personal level, highlighting the need for psychosocial support and supervision. Based on the research findings, enhancement of crisis intervention capacity at the organizational level, development of professional support and supervision systems, and increase in awareness and education on ethical issues were recommended.

Keywords: *Covid-19 pandemic, social services, crises management in social services.*

GİRİŞ

2020-2022 yılları arasında tüm toplumsal ve ekonomik sistemlerde krize yol açan Covid-19 pandemisi, küresel bir afete dönüşmüştür. Salgının beklenmedik bir şekilde ortaya çıkması, birçok ülkenin salgın sürecine hazırlıksız yakalanmasına sebep olmuştur (Birinci ve Bulut, 2020). 2020 yılının ilk yarısını içeren pandeminin birinci dalgasında, özellikle sağlık hizmetleri ve sosyal hizmetlerin yönetiminde krizle başa çıkma konusunda ortaya çıkan sorunlar, çeşitli hak ihlallerinin yaşanmasına yol açmıştır. Bununla birlikte pandeminin kontrol altına alınmasında, kamusal sağlık hizmetlerinin ve sosyal hizmetlerin, nitelikli ve sosyal güvence sistemlerinin etkisiyle yaygın şekilde sağlanması, toplumsal, ekonomik ve sağlık açısından riskli grupların korunması ve afet yönetiminin iyi bir şekilde yapılmasının etkileri fark edilmiştir.

Afet yönetimi; afeti önleme, afete hazırlık, kriz yönetimi, afet sonrası ilkyardım, afet sonrası sosyal ve ekonomik iyileşme ve zarar azaltma gibi farklı aşamaları içermektedir (Hossain, 2013; Tuncay, 2004; Tun, Gehbauer, Senitz ve Mueller, 2007). Sosyal hizmet uzmanları özellikle afetler sonrası birey, grup ve toplumun iyileşmesi ve güçlenmesi sürecinde önemli sorumluluklara sahiptir. Afet sonrası çalışmalarda özellikle riskli gruplara yoğunlaşan sosyal hizmet (Bauwens ve Naturale, 2017), salgın nedeniyle hizmetlerde belirgin zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Pandemi önlemleri, ekonomik zorlukları beraberinde getirerek, psikolojik, sosyal, sağlık ve eğitim temelli sorunları artırmış ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini de derinleştirmiştir (Fırat, Gencer, Albayrak, Selçuk ve Demiröz, 2021). Dolayısıyla bu süreç, çeşitli destek hizmetlerinin, toplumun tüm kesimlerine etkili ve adil bir şekilde ulaştırılmasıyla ekonomik ve toplumsal risklere karşı toplumu korumada kilit bir role sahip olan sosyal hizmetlerin önemini ortaya koymuştur. Özellikle sağlık hizmetlerinin ekonomik ve sosyal olarak güçsüzleş(tiril)miş ve dışlanan toplumsal kesimlere ulaştırılmasındaki işlevleri ön plana çıkmıştır. Toplum sağlığını koruma hizmetlerinin önemli bir bileşeni olan sosyal hizmet, bütüncül bir yaklaşımla sağlık sorunlarının biyolojik, toplumsal, ekonomik, kültürel ve psikolojik yönlerini birlikte ele alarak koruyucu hizmetler ile tanı ve tedavi işlemlerinin etkili bir biçimde sağlanmasına katkıda bulunmaktadır.

IFSW (2020), pandemi döneminde eşitsizliğe ve baş gösteren sosyal ve ekonomik zorluklara karşı temel koruma olarak sağlık ve sosyal hizmet müdahalelerinin güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Sosyal hizmetlerin pandemi ilgili destekleyici, koruyucu, sorun çözücü işlevleri, kamu ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla yerine getirilebilmektedir. Destekleyici işlevler bağlamında, sosyal hizmetlerin pandemi sürecindeki

öneminin savunuculuğunu yapmak, kuruluşlar arasında eşgüdümü sağlamak, toplumda güveni sağlayacak ve pandemi özelinde belli grupların dışlanmasını önleyecek bilgilendirme çalışmaları yapmak, sürecin gereklerini karşılamak üzere hizmet içi eğitim düzenlemek, etkili hizmet biçimi geliştirmek, süpervizyon ile sosyal hizmet yönetimini etkinleştirmek, pandemi ile ilgili güncel bilgileri izlemek ve çalışanların güvenliği için protokolleri güncellemek önem taşımaktadır. Koruyucu işlevler ise incinebilirliği yüksek haneleri belirleyerek gerekli desteğin sağlanması, toplumun gereksinimleri belirlemek amacıyla toplum önderleriyle bağlantı kurulması, psiko-sosyal destek sağlamada teknolojinin kullanılması, yardım hatlarına gelen aramaları yanıtlanması ve bulaş izlemi çalışmalarına destek olunması olarak belirtilir. Sorun çözücü işlevler ise, şiddet, istismar, ihmal ve sömürüye maruz kalanlara yönelik koruma ve destek sunma, acil bakım alternatifleri oluşturmak, vaka yönetiminin yürütmek, yas danışmanlığı yapmak ve güvenli yas tutma ritüellerine alternatif geliştirmek olarak sıralanmaktadır (UNICEF, 2020; Redondo-Sama, Matulic, Munté-Pascual & Vicente, 2020).

Küresel bir afet olan pandemi, özellikle ilk döneminde sosyal hizmet alanında etkili bir kriz yönetimini gerektirmiş (Luo, 2021) ve hizmetlere yenilikler getirmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu araştırmada, pandeminin yarattığı krize karşılık sosyal hizmetlerin bu krize nasıl tepki verdiği ve sosyal hizmet uzmanlarının bu süreçte yaşadıkları mesleki ve kişisel zorlukların ortaya konulması amaçlanmıştır.

1. Dünya’da ve Türkiye’de Pandemi Sürecinde Sosyal Hizmetlerde Kriz Yönetimi: Pandemiye Özel Kurumsal Düzenlemeler

Kriz yönetimi, kriz hâli şartları süresince uygulanan, durumu normale döndürmeyi amaçlayan geçici bir yönetim biçimi olarak tanımlanmaktadır. Afet yönetiminden farkı, kriz yönetiminde sürekliliğinin olmaması, belirli bir zamanla sınırlı bulunması, krizi gerektiren olay ve nedenler kalktığında sona ermesidir (Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü, 2023, <https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu>).

Pandemi, küresel bir etki göstermiş olması ve hazırlık, müdahale, iyileşme ve azaltma aşamalarından oluşan alışılmış kriz yönetiminin dışına çıkmayı (Fakhraddin, Blanchard ve Ragupathy, 2020) ve dolayısıyla sosyal hizmetlerde doğal afetlerden farklı bir kriz yönetimini gerektirmiştir. Bu süreç var olan yaşam dengesinde yarattığı karmaşıklık nedeniyle bir krize yol açtığı gibi (Ayata ve Çamur, 2020), sosyal hizmetlerde de politikalar, hizmet organizasyonu ve sunumunda yarattığı etkiler bakımından da bir kriz durumu olarak nitelendirilebilir.

Kriz yönetimindeki iki temel yaklaşımdan biri olan önleyici yaklaşımın odakta planda olduğu pro-aktif (önleyici) kriz yönetiminde, kriz ortaya çıkmadan olasılıklar üzerinden planlama ve hazırlık yapma vurgulanırken, reaktif yaklaşımda kriz ortaya çıktıktan sonra etkilerini azaltmaya yönelik çalışmalara odaklanılır (Wagner, 2005; Jaques, 2010). Covid- 19 pandemisi gibi afetlere hazırlıklı olabilmek için pro-aktif yaklaşımın benimsenmesi gereklidir (Luo, 2021). Türkiye’de virüs henüz çok yayılmadan önlemlerin alınması nedeniyle virüsün daha önce yayıldığı ülkelerle kıyaslandığında etkili bir kriz yönetimi uygulandığı yorumu yapılmıştır (Gül ve Çelebi, 2020). Ancak kriz öngörülerini üzerinden yeterli planlamanın yapılmamış olması nedeniyle pro-aktif yaklaşımın yetersiz kaldığı sistemlerden biri olan sosyal hizmet sisteminin, pandeminin ilk dalgasına verdiği yanıtı anlamak üzere dünyada ve Türkiye’deki çalışmalara bakmak gerekmektedir.

Covid-19 pandemisinin seyri içinde sürekli değişen koşul ve gereksinimlere uyumlu olabilecek yeni çalışma yollarını keşfetme ve özellikle internet erişimi olmayan/ yetersiz olanlara yönelik olarak farklı hizmet modelleri geliştirme gereği ortaya çıkmıştır. Karantina ve yerinde korunma durumlarına karşı güvenlik planları yapmak, uzaktan destek verme kapasitesini güçlendirmeye yönelik metin mesajı, telefonla arama, çevrimiçi destek gibi teknolojilerin kullanılmasıyla ilgili çalışanların bilgi ve becerilerini geliştirmek (Yaker ve Erskine, 2020) gibi yeni uygulamalar hayata geçmiştir. Birleşmiş Milletler tarafından 2011 yılında, temel insan haklarından biri olarak tanımlanan internet erişimi, pandemi sürecinde eğitim, alışveriş, bankacılık işlemleri, psiko-sosyal destek hizmetlerinden ve psikoterapilerden yararlanma ve ücretli bir işte çalışabilmenin ön koşulu haline gelmiştir. Toplumsal kaynakların bölüşümünde yaşanan eşitsizlik ve adaletsizliklerin yanında, özellikle ileri yaş grupları, eğitim ve gelir düzeyi düşük bireyler ve dil sorunu nedeniyle mülteci ve göçmenlerin internet erişiminde yaşanan zorluklar, internetin adil kullanımı için düzenleme yapma gereğini de ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda IFSW (2020a), ulusal ve uluslararası telekomünikasyon şirketlerine etik bir çağrıda bulunarak eğitim ve kamu kuruluşlarının, internet üzerinden sağladığı işlemlerin, ücretsiz hale getirilmesini talep etmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri’nde sosyal hizmet uzmanları; yaşlılar, hastalar ve ailelerin yalnızlık, yalıtılmışlık ve endişelerini dindirmek için kişisel ve kurum araçlarını kullanarak görüntülü görüşme, video-konferans yapma konusunda ilerleme kaydetmiştir. Fiziksel mesafe, koruyucu ekipman kullanma, günlük telefon konuşmaları, eve teslim hizmeti (yiyecek gibi), telefonla sağlık kontrolü ve danışmanlığı, internet teknolojilerinden yararlanma,

sosyal hizmetlerin bir parçası haline gelmiştir (Berg-Weger ve Morley, 2020). İspanya’da yapılan bir araştırma, incinebilir gruplarla temel düzeyde iletişim halinde olmak, sivil toplumla işbirliği, görüntülü aramaları kullanma, komisyonlar oluşturma, dayanışma ve sağlık okuryazarlığı ağlarını dahil etme gibi çalışmaların gerçekleştiğini göstermektedir. Sınırlılıklarına karşın görüntülü görüşme olanakları, hizmet yararlanıcıları açısından önemli bir iletişim ve sosyal destek aracı haline gelmiştir (Redondo-Sama vd., 2020). Bu süreçte, sosyal hizmet uzmanları, örneğin, sanal/ tele sağlık dağıtım biçimleri gibi yenilikçi yöntemler ile birlikte kahkaha, farkındalık, meditasyon, anımsama ve bahçecilik terapisi, vücut hareketi, egzersiz, dans, yoga gibi yeni uygulama alanlarını geliştirmiştir (Berg-Weger ve Morley, 2020).

Son yıllarda ihmal edilen toplulukla çalışmanın önemi, pandemi sürecinde daha çok anlaşılmış, yerelliği kapsayan toplumsal dayanışma ağlarının kurulmasının ve güçlendirilmesinin gereği fark edilmiştir. Örneğin, Afrika’da vaka sayılarının fazla artmamasındaki önemli etkenlerden birinin, sağlık hizmetlerine erişemeyen topluluklarla birebir çalışarak eğitimler verilmesi olduğu belirtilmiştir (IFSW, 2020b). Sosyal altyapı, temizlik, barınma ve gelir düzeylerinin zayıf olduğu bölgelerde, genellikle daha fazla sosyal ve toplumsal kalkınma çalışması yapılmış ve olumlu etkileri görülmüştür (Banks, Cai, Jonge vd., 2020).

Türkiye’deki sosyal hizmet alanındaki kuruluşlara bakıldığında, pandeminin ilk dalgasında sıkı önlemler alındığı görülmektedir. 2020 yılı Mart ayının başında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bağlı yatılı bakım kuruluşlarındaki yaşlı, engelli ve kronik rahatsızlığı olan bireylerin, zorunlu olmadıkça dışarı çıkmaları ile kuruluşlara yapılan tüm ziyaretler yasaklanmış, Mart ayının ortasında huzurevlerinde alınan önlemler, bir kademe yükseltilmiştir. Yaşlılara altı saatte bir ateş ölçümü, virüs belirtilerinin saptanması için sağlık taraması yapılması, 7-10-15 gün aralıklarla nöbetleşe çalışma, kuruluştaki barınma gibi uzun vardiyalı çalışma biçimleri, kuruluş dışından gelen personelin sağlık taraması yapılarak kuruluşa alınması, herhangi bir belirti gösteren personelin sağlık izni almasında kolaylık sağlanması ve kuruluşların sterilizasyon ve dezenfekte süreçlerinin sıklaşması gibi önlemler alınmıştır. Gündüz hizmetlerine ara verilmiş ve izinli olarak kurumlardan ayrılan bireylerin, kuruluşa kabul edilmeyerek pandemi süreci bitimine kadar ailelerinin yanında kalmaları, buluntu, terk gibi acil vakaların, başka binalarda bakım hizmetine alınması, riskli kuruluşlarda sosyal izolasyon katı ve odası gibi olanaklar sağlanmıştır. Kadın sığınmaevlerinde, bu önlemlerden farklı olarak acil olarak hizmet alması gereken kadın ve

çocukları, sağlık kontrolü yapılmadan kuruluşa kabul edilmemiştir (AÇSHB, 2020).

Yaşlı, engelli ve kronik hastalığı olan kişilerin, özellikle alışveriş gibi temel gereksinimlerini karşılamalarına destek olmak amacıyla ağırlıklı olarak güvenlik alanındaki kamu çalışanlarından oluşturulan Vefa Sosyal Destek Grubu görevlileri, Valilik ve Kaymakamlıklara bağlı olarak çalışmıştır (Bilge, 2020).

Mültecilere yönelik olarak Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, İstanbul Belediyesi, Türk Kızılayı ve çeşitli sivil toplum kuruluşları tarafından, Arapça başta olmak üzere çeşitli dillerde el ilanları, videolar, ilan panoları kullanılarak korunma ve kısıtlamalar konusunda uyarılar yapılmıştır. Gerekli hallerde internet ve telefon üzerinden iletişim kurularak gerekli sağlık ve sosyal yardım gibi hizmetlere yönlendirme yapılmıştır (Ertürk, 2020). İlgili sivil toplum kuruluşlarının, ilk dönemlerde, temizlik ürünleri dağıtımı ve apartman kapılarına bilgilendirme yazıları gibi çalışmalar yaptığı bilinmektedir. Sağlık Bakanlığı'nın ilk bir aylık sürecin ardından, Sağlık Uygulama Tebliğinde "acil hâl" tanımıyla ilgili düzenlemeleri yapması sayesinde sağlık güvenceleri olmayan düzensiz göçmenlerin, Covid-19 tanı ve tedavi hizmetlerine erişiminin sağlanması, olumlu bir gelişme olmuştur (Yasin, 2020).

Pandeminin sosyal hizmetlerde yarattığı krizin yönetilmesiyle ilgili çeşitli sorunlar yaşandığı bilinmektedir. Krize müdahale planlarının olmaması, ev ziyaretlerinin ve telefonla sesli ya da görüntülü görüşme ile yapılacak inceleme ve diğer çalışmaların nasıl yürütüleceğinin bilinmemesi, kurumsal süpervizyon sistemi olmaması, acil olarak karşılanması gereken yeni gereksinimlerin karşılanamaması, görev karmaşası yaşanması ve internet üzerinden alınan başvuruların yoğunluğu önemli sorunlara neden olmuştur (Kuruhalil, Özyazıcı ve Hosseinnezhad, 2021; Bıçakçı, 2021; Aca, Akalın ve Solmaz, 2022).

Sosyal hizmetlerde alınan önlemler, özellikle şiddet ve istismar riski altında olan çocuk, kadın, yaşlı ve engellilerin korunmasında sorunlara yol açmıştır. Örneğin, Mor Çatı Vakfı'nın (2020) raporunda, can güvenliği tehlikesi bulunmayan kadınların sığınma evlerine alınmadığı belirtilmiştir. Yaşlıların kurum bakım taleplerinde artış olmasına rağmen acil olmayan vakalar dışındaki alımların durdurulduğu bilinmektedir (Şahin Taşgın ve Bürüngöz, 2021). Bakım kuruluşları ve sağlık kuruluşlarında, toplu etkinlikler ve grup çalışmalarının yapılamaması hem hizmetin niteliğini düşürmüş hem de bireysel çalışmaların artmasıyla zamanın yetmemesi sorununu yoğunlaştırmıştır (Bıçakçı, 2021). Birçok alanda, başvuruların çağrı merkezleri aracılığıyla alınması, görüşmelerin ve sosyal incelemelerin telefon

ile yapılması; beyana dayalı bir değerlendirme yapılmasına, vaka yönetiminin yapılamamasına, acil durumlarda bazı sosyal hizmet aşamaların atlanmasına, kadına yönelik şiddet vakalarında, şiddet uygulayanla aynı ortamda görüşme yapılmasına yol açtığı ortaya çıkmıştır (Şahin Taşğın ve Bürüngöz, 2021; Bıçakçı, 2021)

Göç alanında sivil toplum kuruluşu çalışanlarıyla yapılan araştırma, pandemi öncesinde de var olan kamu kuruluşlarıyla koordinasyon sorunları ve kamu kuruluşlarının yetersiz hizmet sunumunun, kapanma dönemindeki esnek çalışma ve hizmetlerin sınırlandırılmasıyla yoğunlaştığını, acil vakalara dahi yanıt verilemediğini, artan yoksullaşmaya karşın sosyal yardım ile çocukların uzaktan eğitim gereksinimlerinin karşılanamadığını göstermiştir (Afyonoğlu ve Harputlu, 2021).

Hem çocuklarla hem de yetişkinlerle incelemelerin, telefon ve görüntülü görüşme yoluyla yapılması, yaşam ortamının gözlemlenememesi, güven ilişkisinin kurulamaması, ev ortamında dinlenilme olasılığı gibi nedenlerle, gereksinimlerin ve risklerin iyi bir şekilde değerlendirilmemesi gibi sorunlarla karşılaşmıştır (Afyonoğlu ve Harputlu, 2021; Şahin Taşğın ve Bürüngöz, 2021; Bıçakçı, 2021; Aughterson, McKinlay, Fancourt vd., 2021). Çocuklarla yapılan bazı çalışmalarda, internet teknolojisinin kullanılması sürecinde, ailelerin destekleyici davranmamalarıyla karşılaşmıştır (Şahin Taşğın ve Bürüngöz, 2021).

2. Hizmetlerdeki Sorunlarla Birlikte Uzmanların Yaşadığı Psiko-Sosyal Sorunlar

Uzmanlar, bu süreçte hem mesleki yaşamlarında hem de özel yaşamlarında daha önce yaşamadıkları zorluklarla karşılaşmışlar, sürecin gerektirdikleriyle farklı baş edebilme becerileri geliştirmek durumunda kalmışlardır. Hizmetlerin kısıtlanması, kaynakların azalması, sosyal destek ağlarının zayıflaması ve özellikle sosyal yardım taleplerindeki artıştan dolayı iş yükünün artması ve gerekenleri yapamama, iş stresini ve tükenmişliği artırabilmektedir. İş kaybı ya da endişesini yaşama, özellikle enfeksiyon karşısında daha korunmasız gruplarla çalışanlarda, hastalığın bulaşması ya da virüs bulaştırma korkusu yaşanabilmektedir. Endişeyi yoğun yaşayanlarda gerginlik, yorgunluk, işe yoğunlaşamama, uyku sorunları ve aşırı tepkisellik görülebilmektedir (UNICEF, 2020).

Sağlık çalışanlarının karşı karşıya olduğu hastalık riski ve stresli çalışma koşulları, sağlık hizmetlerinin niteliğini de doğrudan etkilemesi bakımından önem taşır. SARS pandemisi sırasında, virüsün bulaşması şüphesiyle karantinaya alınan hastane personelinin, karantina sonrasında akut stres

bozukluğu yaşadığı, tükenmişlik, diğer insanlardan uzaklaşmak, ateşli hastalarla ilgilenirken endişe yaşamak, gerginlik, uykusuzluk, zayıf konsantrasyon, kararsızlık, iş performansının düşmesi gibi sorunlar yaşadığı belirlenmiştir (Bai, Lin, Chen, Chue & Chou, 2004). Covid-19 pandemisi için de sağlık çalışanları için stres, depresyon, kaygı, tükenmişlik ve dışlanma gibi psikososyal etkiler iletilmiştir (Gökçe, 2022; Keten Edis ve Keten, 2022).

Sağlık kuruluşlarında çalışan personelin yaşadığı bu zorluklar da sosyal hizmet uzmanları için bir müdahale alanı olmuştur. Aca vd. (2022), gerçekleştirdikleri niteliksel araştırmada, hastanede çalışan sosyal hizmet uzmanlarının pandemi sürecinde diğer sağlık çalışanlarına yönelik de yoğun bir şekilde destekleyici müdahalelerde bulunduklarını iletmışlerdir.

Sosyal bakım mesleklerinde çalışan uzmanların, virüs riskine daha açık olması, gerekli koruyucu malzemelerin, özellikle ilk süreçlerde sağlanamaması (Golightley ve Holloway, 2020), öncelikli olarak yaşlı bakım merkezlerinde ve çeşitli bakım kuruluşlarında çalışan sosyal hizmet uzmanlarını riske açık hale getirmiştir. Bir araştırma (Aughterson vd., 2021), sanal danışmanlığın kısıtlılıkları, duygusal zorluklar yaşama, kurallara uymayan insanları görerek hayal kırıklığı yaşama, yakınlarla hastalık bulaştırma endişesi, iş yükünün artmasından dolayı yorgunluk ve bitkinliği ön plana çıkarmıştır.

3. Hizmetlerdeki Sorunlarla Birlikte Uzmanların Yaşadığı Etik Sorunlar

Hizmetlerde gerçekleşen değişimler ve çalışanların yaşadıkları psikososyal sorunlar, hizmet sunumunda etik zorlukları da beraberinde getirmiştir. Deneyim yetersizliği, kriz yönetimi ve koordinasyon konusunda zorluklar, yüz yüze çalışmamak ve kaynakların sınırlılığı gibi nedenlerle pandemi sürecinde çeşitli etik sorunlarla karşı karşıya kalınmıştır. Bir araştırma; çevrimiçi ve uzak ilişkilerde güven, mahremiyet, itibar ve hizmet kullanıcısının özerkliğini korumak, sınırlı kaynakları dağıtmak, farklı tarafların haklarını ve gereksinimlerini dengelemek, hizmet kullanıcılarının çıkarları doğrultusunda politikaları ve kuralları bozmaya veya esnetmeye karar vermek gibi etik zorluklar yaşandığını göstermiştir. Mesleğin özerkliğinin nasıl korunacağı ve yönetimi yaklaşımının (managerialism) tehlikelerine nasıl karşı konulacağı, daha fazla bürokratikleşme ve pandemi nedeniyle sosyal hizmetlerin araçsallaştırılması ve hayırseverlik yaklaşımının güçlenmesi önemli kaygılar olmuştur (Banks vd., 2020).

Araştırmanın Amacı

Bu araştırma ile Covid-19 pandemisinin ilk 3 aylık sürecinde sosyal hizmet alanındaki kuruluşlarda kriz yönetiminin nasıl gerçekleştiği ve sosyal hizmet uzmanlarının bu süreçte yaşadıkları mesleki ve kişisel sorunları incelemek amaçlanmıştır.

Araştırmada şu üç soruya yanıt aranmıştır:

1. Sosyal hizmet alanındaki kuruluşlarda pandemi nedeniyle alınan önlemler ve yeni düzenlemeler nelerdir?
2. Hizmet sunumunda karşılaşılan zorluklar nelerdir?
3. Bu süreçte sosyal hizmet uzmanlarının yaşadığı mesleki ve kişisel sorunlar nelerdir?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Araştırma niceliksel bir yöntemle sahiptir. Sosyal hizmet uygulamalarının pandeminin ilk döneminde nasıl gerçekleştiğini ve sosyal hizmet uzmanlarının yaşadıkları zorlukları var olduğu şekliyle ortaya koymayı amaçlaması nedeniyle betimleyicidir. Araştırma pandeminin başlangıcından yaklaşık bir yıl sonra, ilk dönemde alınan önlemleri sorgulaması bakımından geriye dönük bir çalışma olarak da nitelendirilebilir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın çalışma evrenini, Sosyal Hizmet Uzman Derneği (SHUDER) mail grubuna üye olan sosyal hizmet uzmanları oluşturmaktadır. Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği, Türkiye’de sosyal hizmet uzmanlarının oluşturduğu, 1987 yılında kurulmuş ve en yaygın olarak yapılanmış meslek örgütüdür. Derneğin, 23 ilde şubesi bulunmaktadır (SHUDER, 2021: <http://shuder.org/Sayfa/sosyal-hizmet-uzmanlari-derneginin-tarihcesi1656>). SHUDER e-mail grubu, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği tarafından yürütülen, sadece üyelere değil, tüm meslektaşlara açık bir mesleki tartışma ve deneyim paylaşımı platformudur. Dolayısıyla e-mail grubunda, Türkiye’nin çeşitli illerinde, kamu, sivil toplum, özel kuruluşlar ve yerel yönetimlerde sosyal hizmet uzmanı/ sosyal çalışmacı kadrosunda çalışmakta olan meslek elemanlarına erişim olanağı bulunmaktadır. Bu yolla, farklı illerde ve farklı kuruluş türlerinde çalışan sosyal hizmet uzmanlarına ulaşılarak çeşitlilik sağlanması amaçlanmıştır.

Mail grubuna kayıtlı kullanıcıların tamamına erişim hedeflenerek tam sayım yöntemi uygulanmıştır. Verilerin toplanmaya başlandığı dönemde mail grubuna kayıtlı kullanıcı sayısı 3937 olup, ankete toplam 146 sosyal hizmet

uzmanı katılmıştır. Sosyal hizmet uzmanların, sosyal hizmetlerin tüm temel alanlarından (sağlık, engellilik, yaşlılık, kadın hizmetleri, yoksulluk ve sosyal yardım, çocuk hizmetleri vb.), farklı il, kuruluş türü ve sektörden (kamu, stk, özel kuruluş, yerel yönetim) olmaları, araştırmada çeşitlilik sağlayarak, sınırlı bir şekilde sağlanan temsiliyetin güçlendirilmesinde yardımcı bir unsur olmuştur.

Veri Toplama Aracı

Veriler, araştırmacıların alanyazın taraması çerçevesinde geliştirdiği, kapalı ve açık uçlu sorulardan oluşan anket aracılığıyla toplanmıştır. Sorular hazırlanırken, yatılı olan ve olmayan kuruluşlarda çalışan dört sosyal hizmet uzmanından, uzman görüşü çerçevesinde geribildirim alınarak sorular düzenlenmiştir. Ankette, demografik bilgilerin yanı sıra sosyal hizmet alanındaki kuruluşlarda hizmet değişiklikleri ve bu değişikliklerin etkilerini farklı boyutlarıyla irdeleyen sorular yer almıştır. Son kısımda ise sosyal hizmet uzmanlarının, bu süreçte yaşadıkları mesleki sorunlar ve pandeminin mesleki ve kişisel yaşamlarına etkisi ile ilgili sorulara yer verilmiştir.

Verilerin Toplanması

Veriler, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği'nin oluşturmuş olduğu ve araştırmacıların da üye olduğu mail grubu aracılığıyla elektronik ortamda toplanmıştır. Anket, Google Forms aracılığıyla hazırlanmış ve anket bağlantısı, mail grubuna üye olan sosyal hizmet uzmanlarının doldurması için paylaşılmıştır.

Anket, Şubat 2021- Nisan 2021 tarihleri arasında, üç aylık bir süre için erişilebilir olmuştur. Bu süre boyunca yüksek sayıda sosyal hizmet uzmanının ankete katılım sağlaması için mail aracılığıyla duyurular tekrar edilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmanın verileri, SPSS 18 veri analizi programı aracılığıyla gerçekleştirilmiş ve betimleyici istatistiklerle analiz edilmiştir.

Etik Konular

Araştırmanın gerçekleştirilebilmesi için ilk olarak Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Covid-19 Bilimsel Araştırma Değerlendirme Komisyonu tarafından değerlendirilerek araştırma izni alınmış, bunun yanı sıra Ankara Üniversitesi Etik Kurulu'ndan araştırma soruları ile ilgili olarak etik onay alınmıştır. Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği'nden, dernek mail grubunda araştırmanın paylaşılması ve gruba üye olup farklı kurumlarda çalışan sosyal hizmet uzmanlarının araştırmaya katılımının sağlanması için

gerekli izin alınmıştır. Ayrıca Google Forms aracılığıyla araştırmaya katılacak olan sosyal hizmet uzmanları, bireysel olarak yazılı bilgilendirilmiş onam vermiştir.

BULGULAR

Araştırmanın bulguları, üç temel bölümde sunulmaktadır. İlk olarak, sosyal hizmet uzmanlarının demografik bilgileri aktarıldıktan sonra değişen çalışma koşullarına ilişkin bulgular yer almaktadır. İkinci bölümde, hizmet sunumunda yaşanan zorluklar ve bunlara yönelik geliştirilen önlemlere yer verilmiştir. Son bölümde ise sürecin, sosyal hizmet uzmanlarının, kişisel yaşamlarına yansımalarına ilişkin bulgular yer almaktadır.

Temel Demografik Bulgular ve Çalışma Yaşamına İlişkin Bilgiler

Tablo 1: Temel Demografik Bilgiler

Cinsiyet	Sayı	Yüzde (%)	Eğitim Düzeyi	Sayı	Yüzde (%)
Kadın	97	66,4	Lisans	106	72,6
Erkek	48	32,8	Yüksek Lisans	37	25,3
Diğer	1	0,7	Doktora	3	2,1
Toplam	146	100	Toplam	146	100

Katılımcıların çalıştıkları iller arasında, çoğunlukla İstanbul (31) ve Ankara (24), Adana (8), İzmir (7) gibi büyük iller, ayrıca, altışar katılımcıyla Hatay ve Manisa, beş katılımcıyla Eskişehir, dörder katılımcıyla Kocaeli, Gaziantep, Karabük, Konya, üçer katılımcıyla Aydın ve Muğla, ikişer katılımcıyla Bilecik, Niğde, Mardin, Van, Bursa, Ordu ve Çorum, birer katılımcıyla Kilis, Diyarbakır, Malatya, Samsun, Sakarya, Batman, Kayseri ve Karaman bulunmaktadır. Sosyal hizmetler alanında ortalama çalışma yılı 6,92'dir.

Tablo 2: Çalışılan Alan

Son Bir Yıldır Çalışılan Alan	Sayı	Yüzde (%)	Son Bir Yıldır Çalışılan Alan	Sayı	Yüzde (%)
Sağlık	42	28,8	Adalet	10	6,8
Ruh sağlığı	38	26,1	Sosyal yardım	23	15,8
Engellilik	18	12,3	LGBTİ	3	2,1
Çocuk ve gençlik	39	26,7	Yaşlılık	15	10,3
Kadın	23	15,8	Genel sosyal hizmetler	9	6,3
Mülteci	38	26			

- Birden fazla seçenek işaretlenmiştir.

Katılımcıların, ağırlıklı olarak pandemi döneminde önemi daha da çok hissedilen sağlık ve ruh sağlığı alanında çalıştıkları göze çarpmaktadır. Dörtte bir oranında katılımcı, çocuk ve gençlik ile mültecilik alanlarında çalışmaktadır. Sürecin en özel gereksinimleri olan gruplarından yaşlılara yönelik çalışanların oranı ise onda birdir.

Katılımcıların yarısından fazlasının kamu kuruluşlarında çalıştığı (n=79, %54), sonrasında yine yoğunluklu olarak sivil toplum kuruluşlarında çalıştığı (n=42, %30) görülmüştür. Katı önlemlerin alındığı yatılı bakım kuruluşlarında çalışanların oranı yaklaşık %12 iken, diğer kuruluşlar belediye (%3), yatılı olmayan özel kuruluş (%1) olarak ifade edilmiştir.

2. Pandemi Sürecinde Çalışmada Yaşanan Değişimler

Pandemi sürecinde yaşanan değişimler, hizmet sunum şeklinde meydana gelen değişiklikler, alınan önlemler, hizmet başvurularında karşılaşılan değişimler, mesleki uygulamalarda karşılaşılan zorluklar ve etik sorunlar çerçevesinde ele alınmıştır.

Pandemi ile ilişkili ve pandemi dışı sorunlar konusunda hizmetlere ulaşma yollarına arasında telefon (%84) ve internet kullanımı (%35) önemli bir yer tutmuştur. Uzmanların %59'u halen yüz yüze görüşme yaptığını iletmiştir. Hizmet yararlanıcıların Alo 183 Hattı aracılığıyla ulaştığını ifade eden sosyal hizmet uzmanlarının oranı %18'dir. Bu dönemde, hizmetlerde başvurunun temel alındığı göze çarpmaktadır.

Tablo 3. Pandemi Nedeniyle Çalışma Şekli Değişikliği

Çalışma şekli değişikliği	Sayı	Yüzde (%)
Esnek çalışmaya geçildi	81	55,5
Nöbetleşe çalışmaya geçildi	49	33,6
Çalışma saatleri kısıtlandı/ uzatıldı	26	17,8
Telefon görüşmesiyle çalışma geliştirildi	71	48,6
Görüntülü konuşma/ İnternet üzerinden çalışma geliştirildi	26	17,8
Sahada bilgilendirme çalışmaları yapılıyor/ yapıldı	14	9,6
Kuruluş belirsiz bir süre için kapatıldı	6	4,1
Destek hizmetlerinde çalışan personel işten çıkarıldı/ azaltıldı	2	1,4
Meslek uzmanları, işten çıkarıldı/ azaltıldı	5	3,4
İşten çıkarıldım	2	1,4
Değişiklik olmadı	1	0,7
Diğer	12	8,4

Nöbetleşe çalışma ve evden çalışma ile ilgili çeşitli düzenlemeler yapılmasına yaygın bir şekilde rastlanılmıştır. Telefon ve görüntülü görüşmeyle çalışma, ilk dönemindeki kapanma sorunlarına yönelik önemli bir değişiklik olarak hayata geçmiştir. Bununla birlikte, yaklaşık yüzde 10'luk düzeyde, çalışan sayısının azaltılması ve kuruluşun kapatılması, sürecin iş güvencesizliğini artıran boyutunu gözler önüne sermektedir.

Diğer seçenekler arasında, evden çalışma, süresiz olarak kuruluşta yatılı kalma, sahada Vefa grupları ile çalışma gibi değişiklikler iletilmiştir.

Tablo 4: Çalışılan Kuruluşta Alınan Pandemi Önlemleri*

Alınan önlemler	Sayı	Yüzde (%)
Evden çalışma	63	43,2
Nöbetleşe çalışma	82	56,2
Temizlik önlemlerinin artırılması	83	56,8
Kişisel koruyucu ekipman sağlanması	84	57,5
Çalışanlar arasındaki fiziksel uzaklığın artırılması	69	47,3
Hizmet yararlanıcılarıyla olan fiziksel uzaklığın artırılması	80	54,8
Hizmet yararlanıcılarının aralarındaki fiziksel uzaklığın artırılması	47	32,2
Hizmet yararlanıcılarının ortak kullanım alanlarını kullanmalarının engellenmesi	39	26,7
Yatılı bakım kuruluşunda karantina odası oluşturulması	27	18,5
Yatılı bakım kuruluşunun karantinaya alınması	14	9,6
Yatılı bakım kuruluşunda ziyaretlerin/ ev izinlerinin kaldırılması	22	15,1
Sosyal inceleme amaçlı ev ziyaretlerinin kaldırılması	61	41,8
Diğer	3	2,1

- Birden fazla seçenek işaretlenmiştir.

Esnek ve nöbetleşe çalışma, temizlik, fiziksel mesafe gibi genel önlemlerin yanı sıra yatılı bakım kuruluşlarında sosyal ilişkileri büyük ölçüde sınırlandıran karantina önlemleri alındığı görülmektedir. Uzmanlarının yarısına yakınının, sosyal hizmet mesleğinin doğuşundan bu yana önemli bir çalışma biçimi olan, ev ziyaretlerinin kaldırılması ise pandemi önlemlerinin, sosyal hizmetler üzerindeki zorlayıcı etkisini göstermektedir.

Pandemi öncesi ile kıyaslandığında iş yükündeki değişikliklerle ilgili olarak uzmanların yarıya yakını (n=45, %30) iş yükünün azalması ya da sonlanmasından bahsetmiştir. Birçok kuruluştaki acil olmayan başvuruların alınamaması ve doğrudan başvuru yapmanın zorlaşması gibi nedenlerle iş yükünün azalması söz konusu olmuştur. Buna karşın, yaklaşık yüzde 40'ı, iş yoğunluğunun arttığını belirtmiştir. Özellikle sosyal yardım alanındaki hizmetlere gereksinimin artmasının, iş yükündeki artışın önemli bir kısmını oluşturduğu düşünülmektedir.

Diğer yanıtlar arasında, gönüllü olarak sunulan Kordep hizmeti ya da karantina kuruluştaki ilan edilme nedeniyle iş yükünün anormal artışı ile 24 saate yayılmış çalışma olduğu ifade edilmiştir.

Tablo 5: Rutin Olarak Sunulan Hizmetlere / Hizmet Şikayetlerine Başvurulara İlişkin Değişiklikler

Hizmetler/ Hizmet şikayetleri	Başvuru azaldı		Başvuru arttı		Değişiklik olmadı		Bilgi yok		Toplam	
	n	%	n	%	n	%	n	%	N	%
183 Hattı	8	9	21	24	20	23	39	44	88	100
Sosyal yardım	4	4	86	78	6	5	14	13	110	100
Kadına yönelik aile içi şiddet	7	7,5	29	31	19	20	38	41	93	100
Çocuğa yönelik aile içi ihmal ve şiddet	9	10	16	17	24	26	43	47	92	100
Ensest	7	8	7	8	22	25	52	59	88	100
Yaşlıya yönelik aile içi ihmal ve şiddet	8	9	18	21	18	21	42	49	86	100
Engellilere yönelik aile içi ihmal ve şiddet	8	9,5	13	15	18	21	45	53,5	84	100
Bağımlılık	10	10,5	27	28	22	23	36	38	95	100
Yaşlılık	9	9	42	43	20	21	26	27	97	100
Tek ebeveynli aileler	7	7	40	42	21	22	28	29	96	100

LGBTİ'lerin hizmete erişememe şikayetleri	2	5,5	8	22	7	19	19	53	36	100
Kronik hastalığı olanların şikayetleri	4	4	55	57	13	13,5	24	25	96	100
Psikiyatrik hastalığı olanların şikayetleri	5	5	52	51	20	20	24	24	101	100
Sosyal hizmet kuruluşlarına yönelik şikayetler	6	6	40	42	21	22	28	29	95	100
Diğer kuruluşlarla ilgili şikayetler	7	8	39	42	16	17	30	33	92	100
Diğer	4	7	10	17	8	13,5	37	63	59	100

Bu süreçte en çok sosyal yardım başvurularının arttığı iletilmiştir. Bunun yanı sıra kadına, çocuğa, yaşlıya ve engelliye yönelik aile içi ihmal ve şiddete ilişkin başvurularındaki önemli artış dikkat çekmektedir. Bir diğer dikkat çekici artış bildirimi ise kronik hastalıklar, psikiyatrik hastalıklar, bağımlılık konularında olmuştur. Sosyal hizmet kuruluşları ve diğer kuruluşlara yönelik şikayetlerin arttığı da öne çıkan bulgular arasındadır.

Pandemi Sürecine Özel Olarak Geliştirilen Uygulamalar

Bu süreçte, sorun yaşayan ve özel gereksinimleri olan hizmet yararlanıcılarına (kadın, yaşlı, çocuk, engelli, LGBTİ+, bağımlılar, kronik ya da ruh sağlığı sorunları olan gruplar) yönelik olarak farklı uygulamalar geliştirildiğini iletenlerin oranı %30,7'dir. Yüzde 54,7'si herhangi bir uygulama geliştirilmediğini, %14,6'sı ise farklı hizmet planlaması yapıldığını ancak henüz uygulanmadığını iletmıştır.

Geliştirilen farklı hizmetler, yatılı bakım kuruluşu dışında çalışanlara, açık uçlu olarak sorulmuştur. Çoğunlukla kuruluştaki uzun süre (Örn., bir aylık bir süre boyunca) kalış ile izolasyon/ karantina uygulamaları dile getirilmiştir. Bu soruya yanıt veren, 34 sosyal hizmet uzmanının üçte biri, psikososyal destek çalışmalarına başladıklarını ifade etmişlerdir. Dört katılımcı, sosyal yardım çalışmalarının arttığını; bir katılımcı, sosyal yardıma erişimin artırılmaya çalışıldığını (Örn., Arapça çeviri ile bilgilendirme yaparak, online başvuru sistemi geliştirerek) ve diğer bir katılımcı da haklarla ilgili bilgilendirme

yapıldığını dile getirmiştir. Bunların dışında, var olan hizmetlerin durdurulması (Örn., koruyucu aileye yerleştirmelerin durdurulması), yalnızca acil vakaların başvurularının alınması gibi değişiklikler yapılmıştır.

Sosyal hizmet uzmanlarının %68'i, çalıştıkları kuruluştaki pandemi sürecine yönelik psikososyal destek hizmeti sunduklarını belirtmişlerdir. Bu destek, çoğunlukla (%79) kuruluş görevlendirmesi ile gerçekleştirilmektedir. Bunun dışında, SHUDER/ Kordep aracılığıyla gönüllü olarak (%11), Vefa ekiplerine ya da yerel dayanışma ağlarına katılarak destek sunanlar (%7) bulunmaktadır. Katılımcıların %79'u, çalıştıkları kuruluştaki gönüllü örgütlenmesi yapılmadığını iletmiştir.

“Kuruluşlarda, sosyal inceleme ve ev ziyaretleri yapılması gereken olguların (vakaların) değerlendirmesi nasıl gerçekleştirilmektedir?” sorusuna, uzmanların %39'u, görüşmenin yalnızca telefon ile gerçekleştirilebildiğini iletmiştir. Pandemi koşullarına rağmen acil vakalarda, yüz yüze görüşme ve ev ziyareti yapıldığını iletenerin oranı, %21,8'dir. Geçici bir süreliğine ev ziyaretlerinin durdurulduğunu/ ertelendiğini iletener ise %26,4 oranındadır.

Pandemi Sürecinde Çalışmada Yaşanan Zorluklar

Pandemi nedeniyle mesleki çalışmalarda ortaya çıkan sorunlara yönelik açık uçlu sorulara, 120 sosyal hizmet uzmanı yanıt vermiştir. Açık kodlama yapılarak temalaştırılan temel sorunlar, şu başlıklar altında toplanmaktadır:

Esnek çalışmanın getirdiği erişim zorlukları (n=35): Esnek çalışma, hizmet yararlanıcılarına erişim zorluğunun yanı sıra diğer kurum ve kuruluşlara erişim zorluğunu da beraberinde getirmiştir. Hizmet yararlanıcılarına erişim ile ilgili zorlayıcı noktalar, ilişki kurma ve güven oluşturma olarak ifade edilmiştir (n=19). Hizmet yararlanıcılarının; telefon, akıllı telefon, bilgisayar, internet gibi gerekli teknik donanıma sahip olmaması nedeniyle görüşmelerin gerçekleşmemesi bir başka engel olarak dile getirilmiştir.

Artan başvuruları karşılayacak bir alt yapı sisteminin olmayışı, bu nedenle başvuru sistemlerinin tıkanması sorunuyla karşılaşmıştır. Farklı kuruluşlarla koordinasyon kurmanın gerekli olduğu durumlarda, sosyal hizmet uzmanları evden, telefon ya da internet aracılığıyla bu iletişimi kurmaktadır. Bu süreçte kayıtlara ve dosyalara ulaşmada zorluk yaşadıklarını iletmişlerdir.

“Hizmet sunumundaki ve uzaktan telefon yoluyla çalışmanın da yarattığı kısıtlamalar sebebiyle yaptığım işten daha az verim aldığımı ve danışanlarımıza da yeterince hizmet sağlayamadığımızı düşünüyorum.”

“Hastalık öncesi yürütülen, rutin iş ve işlemler yapılamaz hale geldi.”

İş yükünde artış ve genişleyen iş tanımı (n=29): İş yükünde artış, özellikle sosyal yardım gereksinimi ve kadına yönelik şiddet vakalarında artış nedeniyle artan başvurular ile pandemi nedeniyle infaz yasasında yapılan değişiklik nedeniyle gerçekleşmektedir. Raporlar ve izinler nedeniyle çalışan sayısının azaltması da iş yükünü artırmıştır. Bunun yanı sıra, pek çok sosyal hizmet uzmanı, iş tanımının genişlediğini ve alan dışı pek çok görevi de üstlendiklerini ifade etmiştir.

“Çok fazla düzeyde destek olunması gereken müracaatçı (hizmet yararlanıcısı) oluştu ve tümüne yetişmemiz çok zorlaştı.”

Bilgi toplama ve öncelikli vakaları belirlemede zorluklar (n=12): Pek çok sosyal hizmet uzmanı, başvuran vakalardaki artışa ek olarak, ilk başvurularda bilgi toplamakta zorluk yaşadıklarını, sosyal inceleme gerektiren vakalarda bunu gerçekleştiremediklerini, acil olan ve olmayan vakaları ayırt etmekte zorlandıklarını ifade etmiştir.

Çeşitlenen gereksinimlere karşı çalışmaların temel gereksinimlere indirgenmesi (n=10): Pek çok sosyal hizmet uzmanı, hizmet yararlanıcılarının gereksinimlerinin, pandemi döneminde daha karmaşık bir yapıya büründüğünü ancak hizmetlerin, yalnızca temel gereksinimleri karşılama ile sınırlı kaldığını, hak temelli yaklaşımın gerilediğini belirtmiştir.

“Dezavantajlı grupların mağduriyetleri artıyor ve buna yönelik politika üretmiyoruz. Pansuman müdahalelerde bulunuyor ve olumlu sonuç bekliyoruz. İdare ile aynı minvalde görüş belirtmiyoruz. Sorunların, halının altına süpürülmesi isteniyor.”

Çalışanlar arası adaletsizlikler, mobbing, işten çıkarma (n=7): İzin ve görevlendirmeler konusunda adaletsizlik yaşanmasının, huzursuz bir çalışma ortamı ve mobbing için zemin hazırladığı ifade edilmiştir. İşten çıkarılma ve ücretsiz izne çıkarılmanın da yaşandığı ortaya çıkmıştır.

“Süreç içerisinde kendi sağlığını koruyamama gibi bir korkum oluştu. Kurumdan, evde çalışma sistemine geçerek kurum içinde vardiyalı çalışmayı talep ettik. Ancak onlar, yeni personelleri işten çıkarma ve kıdemli personelle vardiyalı sisteme geçmeyi tercih ettiler. İşten çıkarılmamla birlikte sağlığını koruyamama korkum da kendiliğinden acı bir şekilde sonlanmış oldu.”

Fiziksel mesafeyi sağlama zorluğu, koruyucu ekipman yetersizliği (n=6): Kuruluşun fiziki yapısının, bulaşı engellemede yetersiz olması, koruyucu ekipman temin edilmesinde zorluklar yaşanması, karşılaşılan sorunlardandır.

Psikolojik zorluklar (n=9): Bulaş korkusu, tükenmişlik, kaygı bozukluğu, endişe ve stres, sosyal hizmet uzmanlarının yaşadıkları psikolojik zorlukların başında gelmektedir.

Mesleki kaynak ve süpervizyon eksikliği (n=1): Pandemi sürecinde çalışma ile ilgili olarak gerekli bilgiye erişilemediği ve yeterli kaynak olmadığı iletilmiştir.

“Çalışma saatlerim artmasına rağmen bu süreçte, mesleki anlamda kendimi destekleyemiyorum. Alandaki pandemiye dair sosyal hizmet müdahaleleri anlamında, kapsayıcı bir yayın olmadığı için bu konuda mesleki tatminsizlik yaşıyorum.”

Bu zorlukların tümünü özetler nitelikteki yanıt, şöyle iletilmiştir:

“Mesleğimizin temeli olan sosyal incelemeler ve yüz yüze görüşmeler, askıya alınmak zorunda kaldı, bu da yapılacak değerlendirmelerin, sadece sesli telefon görüşmeleri sınırlandırılarak güvenilirliğin azalmasına ve sağlıklı değerlendirme yapma imkanının azalmasına yol açtı. Kurumda, mesleki çalışmaları gerçekleştirmenin tek yolu olarak kullanılan telefon hatlarındaki yoğunluk, görüşmelerin sektöre uğrayarak daha az müracaatçıya ulaşılmasına neden oldu. Kullanılan bilişim sistemlerinin, amaca uygun yapılandırılmamış olması, sosyal ve ekonomik destek hizmet modelinde, müracaat yığınlarının oluşmasına yol açarak bir anlamda, esas hak sahiplerinin, hizmetten faydalanmasının gecikmesine ve değerlendirmelerin sağlıklı yapılmasının engellenmesine yol açtı. Bu süreçte, ilgili makamlar tarafından değerlendirmelerde izlenecek prosedürlerin, geç ve muğlaklık içeren bir şekilde açıklanması, hızlı ve hakkaniyete dayanan değerlendirme yapılması konusunda sıkıntılar oluşmasına yol açtı. Tüm bu durumlar, meslek elemanlarının kendilerini stres altında ve baskılanmış hissederek çalışmalarında verimin düşmesine yol açtı.”

Yatılı kuruluşlarda çalışanların, karşılaştıkları sorunlara ilişkin açık uçlu soruya yanıt veren 20 katılımcının çoğunluğu, kimi kuruluşlarda bir aylık süreyi bulan vardiya sisteminin, psikolojik zorluklar oluşturduğunu ifade etmiştir. Kuruluşlarda, çocukların, yaşlıların ve engellilerin yaşadıkları psikososyal sorunlar da önemli sorunlar arasındadır. İnfaz yasasındaki değişiklik ile cezaevinden tahliye edilenler ile birlikte artan kadına yönelik şiddet vakalara karşın kapanan sığınmaevleri önemli bir sorun olarak dile getirilmiştir.

Tablo 6: Pandemi Sürecinde Gözlemlenen Etik Sorunlar

Etik sorunlar	Sayı	Yüzde (%)
Belirli hizmet yararlanıcısı gruplara yönelik dışlama/ötekileştirme	40	30,8
Bazı hizmet yararlanıcısı grupların hizmete erişememesi	91	70
Bulaşma korkusu nedeniyle etik davranılmayan grupların varlığı	46	35,4
Bulaşma korkusu nedeniyle hizmet kalitesinin düşmesi	90	69,3
Bu süreçte riskleri yüksek olgulara yeterince ilgi gösterilmemesi	63	48,5
Diğer (Online görüşmede gizlilik, sosyal hizmet müdahalesinin tam olarak yapılamaması)	2	1,6

- Birden fazla seçenek işaretlenmiştir.

Hastalık konusunda riski yüksek olanlar, teknolojik iletişim araçlarını kullanamayanlar ve doğrudan başvuru yapması zor olan çocuk ve yaşlı gibi gruplar başta olmak üzere bazı hizmet yararlanıcısı grupların hizmetlere erişememesi ve hizmet kalitesinin düşmesi, en önemli etik sorun olarak dile getirilmiştir. Yarıya yakın oranda, sosyal hizmet açısından risk düzeyi yüksek gruplara yeterli hizmetin verilememesi de endişe verici bir bulgu olarak belirmektedir.

3. Sosyal Hizmet Uzmanlarının Mesleki ve Kişisel İyilik Hali

Son bölümde, sosyal hizmet uzmanlarına, değişen çalışma koşullarının, iş yaşamı ve özel yaşamları üzerine etkisine ilişkin bulgular aktarılmaktadır.

Tablo 7: Pandemi Sürecinin İş Yaşamı Üzerindeki Etkileri

İş yaşamı üzerindeki etkiler	Sayı	Yüzde %
İşle ilgili planlama yapmakta zorlanıyorum	82	62,1
Zaman yönetimi konusunda zorlanıyorum	72	54,5
Görevlerimi yerine getirme konusunda zorlanıyorum	52	39,4
İşime yoğunlaşamıyorum	67	50,8
Etik davranmakta zorlanıyorum	26	19,7
İşimi kaybedeceğim kaygısı taşıyorum	16	12,1
İstifa etmeyi düşünüyorum	13	9,8
Çalışma alanını/şehir değiştirmeyi istiyorum	27	20,5
İş arkadaşlarımla/ yöneticilerle sorun yaşıyorum	32	24,2
Toplam	132	100

Ağırlıklı olarak, sürekli değişen koşullar, kurallar ve kaygı nedeniyle olduğu düşünülen; iş planlaması, zaman planlaması, işe yoğunlaşma konularında zorluk yaşamaya rastlanılmıştır. Etik davranmakta zorlanmanın, beşte bir oranında çıkması da dikkat çekicidir. Katılımcıların dörtte biri ise iş arkadaşları ve yöneticileriyle getirdiği çalışma zorlukları nedeniyle sorun yaşadığını belirtmiştir.

Bu süreçte, yeni ortaya çıkan gereksinimlere yönelik olarak mesleki olarak hangi konularda bilgilendirme/desteğe gereksinim duyulduğu ile ilgili açık uçlu bir soru sorulmuştur. Soruya verilen yanıtlar, aşağıdaki tabloda kategorize edilerek sunulmuştur.

Tablo 8: Pandemi Sürecinde Mesleki Gereksinimler

Mesleki gereksinimler	Sayı
Psikososyal destek ve psikososyal ilkyardım sunma konusunda bilgilendirilme	13
Süpervizyon ve psikososyal destek alma, mesleki dayanışma	12
Uzaktan çalışma ve telefonla hizmet sunma konusunda bilgilendirilme	11
Kriz müdahale ve kriz döneminde vaka yönetimi ile ilgili bilgi	10
Kaynak yönetimi ve kuruluşlar arası koordinasyon	10
Kuruluş alt yapı ve koşullarının iyileştirilmesi	2
Yönetimsel ve yasal süreçlerle ilgili bilgilendirme	1
Yardımcı personel	1
LGBTİ vakalarla ilgili meslek elemanlarının bilgilendirilmesi	1
Toplam	62

Psiko-sosyal destek verme ve alma, en çok duyulan mesleki gereksinimler olarak belirmiştir. Yeni çalışma biçimleri olan uzaktan çalışma ve telefonla hizmet sunumu ve yarattığı krizle çalışmaya dair bilgilendirilme gereksinimleri, bu süreçte uzmanların süpervizyon, hizmet içi eğitim gibi yöntemlerle yetkinleştirilme gereksinimlerine dikkat çekmektedir.

Tablo 9: Kişisel ve Sosyal Yaşam Üzerindeki Etkiler*

Kişisel ve sosyal yaşam üzerindeki etkiler	Sayı	Yüzde %
Kaygımı kontrol etmekte zorlanıyorum	48	36,6
Öfke sorunu yaşıyorum	19	14,5
Zaman planlaması yapmakta zorlanıyorum	64	48,9
Kendimi koruma önlemlerini uygulamada zorlanıyorum	25	19,1
Yakınlarımı koruma önlemlerini uygulamada zorlanıyorum	32	24,4
Sosyal destek alamıyorum	21	16
Yakınlarıma sosyal destek veremiyorum	32	24,4
Evden çalışmakta zorlanıyorum	24	18,3
İşe gitmekte /ulaşımda zorlanıyorum	18	13,7
Eş/ partnerimle ilişkimde çatışma yaşıyorum	13	9,8
Cinsel yaşamımda sorun yaşıyorum	8	6,1
Çocuk bakımında zorluk yaşıyorum	10	7,6
Çocuğumla/ çocuklarımla olumlu ilişki kurmakta zorlanıyorum	6	4,6
Yalnız yaşadığım için yalnızlık kaygısıyla baş etmekte zorlanıyorum	13	9,9
Yakınlarımdan pandemi nedeniyle kayıp olduğu için sorun yaşıyorum	0	0
Bulaşma riski nedeniyle dışlandığımı hissediyorum	13	9,9
Diğer	2	1,6

- Birden fazla seçenek işaretlenmiştir.

Sosyal hizmet uzmanlarının, çoğunlukla zaman planlaması yapmak, kaygılarını kontrol etmek, yakınlarını korumak ve onlara destek olmak ve genel olarak sosyal ilişkiler konularında zorlandıkları görülmektedir.

Bu süreçte psikososyal desteğe gereksinim duyduğunu belirtenlerin oranı %61,4'tür. Desteğe gereksinim duyanlar arasında yalnızca %6,2'lik bir kesim, bu desteği profesyoneller aracılığıyla aldığını iletmiştir. Diğerleri, sosyal ilişkiler yoluyla (n=57) karşılamakta ya da hiç karşılayamamaktadır. Katılımcıların dörtte biri ise hiç destek gereksinimi duymadığını belirtmiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Küresel bir afet olan Covid-19 pandemisinin yarattığı krize, sosyal hizmetin nasıl yanıt verdiğini ve bu süreçte sosyal hizmet uzmanlarının yaşadıkları mesleki ve kişisel sorunları ortaya koymayı amaçlayan araştırmanın sonuçları, pandeminin ilk döneminde sosyal hizmetlerin koruyucu, destekleyici ve sorun çözücü rollerinin yerine getirilmesinde önemli sorunlar yaşandığını göstermektedir. Bu süreçte görece etkili olan

telefon, internet ve görüntülü görüşme gibi yeni hizmet biçimlerinin geliştirilmesi, özellikle mültecilere yönelik olarak sivil toplum kuruluşlarının alan ziyaretleri yapması, Vefa destek gruplarıyla özel gereksinimlilere yönelik sosyal yardımların verilmesi ve esnek çalışma ise güçlü yönler olarak ortaya çıkmıştır.

Sosyal inceleme ve ev ziyaretlerinin yarıya yakın oranda telefon yoluyla gerçekleştirilmesi, hızlı bir uyum sürecinin işlediğini göstermektedir. Sosyal yardım başvurularındaki artışa karşın yetersiz düzeyde olmak üzere çevrimiçi başvuru sisteminin geliştirildiği bildirilmiştir. Ancak, bu teknolojilere ve doğrudan kuruluşlara erişimde sorun yaşayan gruplara yönelik destek çalışmalarının yapılmaması ve bu çalışmalarda standart oluşturulmaması önemli eksiklikler olarak belirmektedir. Bıçakçı'nın (2021) da belirttiği gibi, internet, telefon ve bilgisayar gibi teknolojilere erişim zorluğu olanlar açısından hak kayıpları yaşanmıştır. Ayrıca, telefonla çalışmanın yarattığı zorlukların, strese neden olduğu araştırmalarda gösterilmektedir (Afyonoğlu ve Harputlu, 2021; Harrikari, Romakkaniemi, Tiitinen, & Ovaskainen, 2021).

Yönetimsel, eğitimsel ve destekleyici işlevleri olabilen süpervizyonun, uzmanların mesleki gelişimlerini, motivasyonlarını ve stresle başa çıkma kapasitelerini desteklediği bilinmektedir (Kadushin ve Harkness, 2002'den aktaran Tapan, 2022, s. 123). Süpervizyon eksikliği, değerlendirme ölçütleri ve işlemlerde belirsizlik yaşama ile görevleri yerine getirmekte, iş planlaması yapmakta ve etik davranmakta zorlanma arasında bağlantı olduğu düşünülmektedir. Çalışanların, izin ve görevlendirmeler konusunda adaletsizlik yaşamasının, iş arkadaşları ve yöneticilerle sorun yaşamalarını etkilemesi olasıdır (Harrikari vd., (2021). Kaya-Örk, Özkul ve Akçay'ın (2021) da gösterdiği üzere iş yükünün artmasına yaygın şekilde rastlanılmıştır. İş yükünün arttığı kuruluşlarda, çalışan sayısının artırılmaması ve artan strese yönelik destek çalışmalarının yapılmamasının, hizmet kalitesini de olumsuz etkileyebileceği bilinmektedir. Artan başvuruları karşılayacak alt yapının olmayışı, koordinasyon sorunları ve evden çalışma nedeniyle dosyalara erişim zorluğu yaşanmasıyla bağlantılıdır. Ayrıca, az düzeyde de olsa kuruluş kapatılması ve personelin işten çıkarılmasına rastlanılması, özellikle kamu dışındaki kuruluşlarda güvencesiz çalışma biçimlerinin kaygıya neden olabileceğini de akla getirmektedir.

Mesleki gereksinimlerde; psiko-sosyal destek ve psikolojik ilk yardım, uzaktan çalışma, kriz yönetimi konularında bilgi ve beceri edinme ile süpervizyonun ön plana çıkması, sürece özel gereksinimlerin, hizmet içi eğitimlerle karşılanmadığını göstermektedir. Araştırmalar, bu dönemde hastanede çalışan sosyal hizmet uzmanlarının hizmet içi eğitimlerle

desteklenemediğini (Aca vd., 2022), koruyucu- önleyici çalışmaların ve süpervizyonun yetersizliği nedeniyle mesleki yetersizlik ve tükenmişlik hislerinin yoğunlaştığını göstermektedir (Afyonoğlu ve Harputlu, 2021).

Pandemi sürecinde kamu sektöründe yaygın olarak uygulanan evden çalışma, nöbetleşe ve uzun vardiyalı çalışma gibi önlemlerin (Yolvermez, 2022) sosyal hizmet kuruluşlarında da baskın olması, hizmetlerin devamını sağlama açısından etkili olabilmişken, çalışanların sosyal yaşamları ve iş yaşamları arasında denge kurulabilmesinde zorluklara yol açmıştır. Bu sorunların, bulgulara ortaya çıktığı üzere tükenmişlik, zaman planlaması yapmakta zorlanma, kaygı sorunları, sosyal ilişkilerde zorluk gibi sorunlara yol açtığı düşünülmektedir. Tükenmişliğin arttığı, sağlık çalışanları üzerinde yapılmış başka araştırmalarda da ifade edilmektedir (Keten Edis ve Keten, 2022; Gökçe, 2022). Öte yandan, kapalı kuruluşlara dönüşen bakım kuruluşlarında, iki haftalık vardiyalı çalışma sürecinde özel yaşam ve mesleğin arasındaki sınırı korumanın zorlaştığı ve oluşan stres nedeniyle etik sorunların ve hizmet alanlara yönelik kaygıların arttığı iletilmektedir (Şahin Taşğın ve Bürüngöz, 2021). Yatılı bakım kuruluşlarında kuruluş karantinası, hizmet yararlanıcılarıyla fiziksel mesafe kurulması, kuruluşların, ziyaretlere ve ev izinlerine kapatılması gibi sosyal ilişkileri zayıflatan önlemler, ağırlıklı olarak çocuk, yaşlı ve kadın olan hizmet yararlanıcılarında çeşitli psikolojik sorunlara ve toplumdan yalıtılmaya neden olmuştur. Şahin Taşğın ve Bürüngöz (2021), izinlerin ve aile görüşmelerinin kaldırılması ile uzun süreli vardiya sistemi nedeniyle kurum bakımındaki 13-18 yaş arası çocukların, birbirlerine, personele ve kendine zarar verme davranışı ve intihar düşüncelerinin yoğunlaştığı, özellikle daha küçük yaş gruplarında, bakım personeline yönelik bağlanma sorunları yaşandığı sonuçlarını elde etmiştir. Yaşlı bakım kuruluşlarında, uzun süre kapalı kalmak, aile görüşmelerinin kısıtlanması, bulaş riskinin yüksekliği gibi nedenlerle yaşlılar arasındaki çatışmaların artması ve kurum dışı gereksinimlerin karşılanmasındaki zorluklar yaşanmıştır (Şahin Taşğın ve Bürüngöz, 2021). Diğer kuruluşlardaki önlemlerde de ön plana çıkan fiziksel mesafe, “sosyal” mesafeye dönüşmüştür. Bu katı önlemlere karşı sosyal ilişkilerin iyileştirilmesi için yeterli çalışma yapılmadığı bilinmektedir.

Sosyal hizmetlerin sunumu açısından en zorlayıcı alanlardan birisi sosyal yardım alanı olmuştur. Sosyal hizmet uzmanları, sosyal yardım başvurularında artış iletilmişlerdir. Topuz ve Duyan'ın (2022) Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarında gerçekleştirdikleri çalışmada, başvuruların yarısının ilk başvuru olduğu bulgusu iletilmekte, bu durum da

pandemi sürecinin keskin bir yoksullaşmaya yol açmış olduğunu göstermektedir.

Kadına, çocuğa, yaşlıya ve engelliye karşı aile içi şiddet başvuruları ile bağımlılık ve yaşlılığa yönelik hizmetlere başvurulardaki artış da düşünüldüğünde, ev ziyaretlerinin yarıya yakın oranda durdurulması, acil vakalarda beşte bir oranında ev ziyareti yapılabilmesi, sosyal hizmetin sorun çözücü işlevinin yerine getirilmesinde zayıflıklar yaşandığını göstermektedir. Araştırma bulgularını destekleyen şekilde, yapılan diğer araştırmalarda da, ihmal ve istismarla ilgili sosyal incelemelerin yapılamaması, ev ziyaretlerinin kısa tutulması, görüşme sırasında yaşanan bulaş kaygısı nedeniyle yetersiz kalınması, görüşmelerin telefonla yapılması, acil durumlarda sosyal inceleme yapılması gerektiğinde yapılacakların belirsizliği ile kurum içi ve kurumlar arası koordinasyon sorunları yaşandığı ortaya çıkmıştır (Bıçakçı, 2021; Kuruhalil vd., 2021; Şahin Taşgın ve Bürüngöz, 2021; Harrikari vd., 2021).

Gereksinimlerin önceliğini ve aciliyetini belirlemek, etkili olarak karşılanabilmelerini sağlamak hem uzmanların hem de danışanların güvenliklerini sağlayarak risk yönetimi gerçekleştirmek, salgın sürecinin en zorlayıcı işi olmuştur (BASW, 2020b). Farklı araştırmalarda da benzer şekilde ortaya çıktığı üzere, daha önce öngörülemeyen gereksinimlerin ortaya çıkması, temel gereksinimlere yönelik talepte artış, sıklıkla değişen kural ve yönergeler (Redondo-Sama vd., 2020; Harrikari vd., 2021), evden çalışma süreçlerinde, yalnız hissetmenin ve çevrimiçi iletişimin zorlukları, sorun oluşturmıştır (Aughterson vd., 2021).

Afrika'daki Ebola salgınında deneyimlendiği üzere salgın sürecinde, yerinde ve yüzyüze olgu yönetimini gerçekleştirmek için sosyal hizmetler ve sağlık kuruluşlarının bütünleşik bir biçimde yapılandırılması, kurumsal politika ve yönergelerin esnek bir biçimde yorumlanması önerilmektedir. Bulaşma riskinden kaçınmak için kısıtlama gerekmede (Yaker ve Erskine, 2020), bu da olguların iyi bir şekilde değerlendirilmesi için geçerli ölçütlerin belirlenmesine olan gereksinimi artırmaktadır.

Koruyucu aile ve sığınmaevine kabul gibi hizmetlerin durdurulması, yalnızca acil vakaların başvurularının alınması; ev ziyaretlerinin kısıtlanması, uzaktan ve dijital çalışmanın belirsiz bir biçimde uygulanmasıyla birleştğinde vakaların aciliyetini ve gereksinimlerini belirlemede önemli zorluklar yaşandığına işaret etmektedir.

Sosyal hizmet mesleğinde, ev ve saha ziyaretleri yoluyla birey, aile, grup ve topluluklarla doğrudan ilişki kurulmasının kısıtlanması, uzaktan çalışmanın, riski değerlendirmede başarısız kalması, yalnızca hassas ve acil durumlar için yüz yüze çalışılması sorunlara yol açmıştır. Virüs bulaşı

korkusuna neden olan yüz yüze çalışma gereği, uzmanların kimi zaman damgalanmasına da yol açmıştır (UNICEF, 2020; Harrikari vd., 2021).

Tüm bu sorunların, etik sorunları ve etik kaygıları artırdığı bilinmektedir. Hizmet kalitesinin düşmesi, hizmetlere erişim zorlukları, yüksek riskli vakalara ilgi gösterememenin önemli etik kaygılar oluşturduğu ortaya çıkmıştır. Sosyal hizmet uzmanları arasında gerçekleştirilen araştırmalarda pandemi döneminde yaşanan görev karmaşası, kriz yönetimi yapamama ve koordinasyon eksikliği nedeniyle uzmanların risk alarak bireysel sorumlulukla hareket ettikleri (Şahin Taşgın ve Bürüngöz, 2021) ve mesleki değerler ve yapılması gerekenler arasındaki çatışmadan dolayı etik ikilem yaşayabildikleri (Kaya-Örk, Özkul ve Akçay, 2021) ortaya konmuştur. Başka bir araştırmada, yoğunluk nedeniyle vakalar arasında yapılan önceliklendirme sonucu, birçok vakaya gerektiği gibi müdahale edilemediği, birçok kez sadece maddi yardımla vakanın kapatıldığı durumlardan bahsedilmektedir (Bıçakçı, 2021). Evden çalışma ile ilgili teknolojik altyapının ve güvenliğin sağlanması, esnek çalışma biçimlerinin, çalışma haklarına uygun bir biçimde düzenlenmesi, ev ziyaretlerinde korunmanın sağlanması, karar vermede etik kuralların belirlenmesi, çalışmaların öncelik sırasının belirlenmesi (BASW, 2020a), engellilerin internet hizmetlerine erişiminin sağlanması ve gizliliğin korunması (UNICEF, 2020), önemli etik gereksinimler olarak aktarılmaktadır.

Sosyal hizmet uzmanlarının çoğunlukla zaman planlaması yapmak, kaygılarını kontrol etmek, yakınlarını korumak ve onlara destek olmak ve genel olarak sosyal ilişkiler konularında zorlandıkları görülmüştür. Bir başka araştırma, sosyal hizmet uzmanlarının kişisel ve aile yaşamlarının bu süreçte olumsuz bir şekilde etkilendiğini, uzmanların yüksek kaygı, uyku bozuklukları yaşadıklarını iletmektedir (Kaya-Örk, Özkul ve Akçay, 2021). Sosyal hizmet uzmanlarının, kriz dönemlerinde özbakımlarını sağlayabilmeleri ve psikolojik sağlıklarını koruyabilmeleri, destek verme kapasitelerini güçlü tutabilmek için önem taşır. Bu doğrultuda, psikolojik desteği de içeren formal ve informal mesleki danışmanlık mekanizmalarının güçlendirilmesi gerekmektedir (BASW, 2020b; UNICEF, 2020). Yapılan bir araştırmanın sonuçları, bu süreçte takım ruhu ve iyi bir yönetim olmasının, uzmanları psikolojik olarak güçlendirdiğini, hobilerle ilgilenmek, online etkinliklere katılmak, rutini devam ettirmek, haberleri izlemekten kaçınmak, belirsizliği kabul etmek, çalışmaya duyulan inanç, kişisel gelişim olanaklarından yararlanmak ve sosyal ilişkileri geliştirmek gibi yolların kendilerini desteklediğini ortaya koymuştur (Aughterson vd., 2021).

Araştırmamızda psikososyal destek gereksinimi yüksek düzeyde belirtilmiştir, ancak bu destek nadiren bir profesyonel tarafından sağlanmıştır. Psiko-sosyal destek ve eğitim desteğine yönelik gereksinim, Topuz ve Duyan'ın (2022) çalışmalarında da vurgulanmıştır. Süpervizyon sistemine duyulan gereksinim, pandemi döneminde daha da artmış görünmektedir. Çoğu durumda, yoğun stres altında çalışan sosyal hizmet uzmanları için mesleki ve kişisel zorlukları aşmada, kuruluş içi düzenlemelerin yeterli olmadığı görülmüştür.

Bu sonuçlar, sosyal hizmet alanındaki kuruluşlarda kriz yönetimi açısından değerlendirildiğinde, öngörülü bir biçimde gelecekte ortaya çıkabilecek riskleri ortadan kaldırmaya yönelik pro-aktif yaklaşımın ilk dönemde, acil önlemler ve yenilikler geliştirme açısından yeterli bir biçimde olmasa da kullanıldığı ancak geliştirilmesine gereksinim duyulduğu görülmektedir.

Özmaya'nın (2010) aktardığı gibi kurumlarda kriz; teknoloji, örgüt yapısı ve kültürü, örgütün yönetim şekli ve diğer örgütsel etmenlerin birbiri arasındaki ilişkiler ile bağlantılıdır. Bu süreçte esnek ve dinamik bir yapıya gereksinim duyulmaktadır (Can, 1992). Bu nedenle bu dönemde ortaya çıkan yanıtlar, kuruluşun tamamına bütüncül etkide bulunma potansiyeline sahiptir. Kuruluşlarda yüz yüze çalışmanın sınırlanması ve belirli hizmetlere başvuruların tamamen durdurulması, krize verilen yanıtın bu esnekliğe yeterince sahip olmadığını göstermiştir.

Riskleri iyi değerlendirme, kriz planları oluşturma, krizden etkilenen tüm tarafları sürece dahil etme, iletişim kanallarını sürekli açık tutarak geri bildirimlerle hızlı ve stratejik kararlarla etkin müdahale önem taşımaktadır (Peker ve Aytürk, 2000; Aksu, 2010). Ancak uygulamalarda en fazla zorlanılan alanlardan birinin risk değerlendirmesi olduğu görülmüştür. Sosyal hizmet uzmanlarının iş yükü yönetiminde, süpervizyonda ve uzaktan çalışmanın koordinasyonu konusunda sorunlar yaşamış olmaları, bu sürece örgüt yapısı ve kültürünün yeterince uyum sağlayamadığını göstermiştir.

SARS epidemisindeki sosyal hizmet uygulamalarını kriz yönetimi çerçevesinde değerlendiren Tan (2004) etkili iletişim kanallarının oluşturulmasına dikkat çekmiştir. Teknolojik alt yapıda var olan sınırlılıklar, krizin hızlı ve etkili bir şekilde ele alınmasında engel olmuştur. Telefon ve internetin yoğun kullanımına karşın kimi hizmetlerde sınırlılıkla karşılaşmış, özellikle sosyal inceleme ve risk değerlendirmesi çalışmalarında zorluklar görülmüştür. Tüm kuruluşlarda sistemli bir teknoloji kullanımı olmadığı ve farklı iletişim araçlarının yeterince etkin kullanılamadığı, kriz yönetimindeki eksiklere işaret etmektedir.

Araştırmanın sonuçları, kimi sınırlılıklar çerçevesinde ele alınmalıdır. İlk olarak araştırmanın katılımcı sayısı, çalışma evrenini temsil açısından bir sınırlılığa sahiptir. Veri toplama sürecinde (online anket) tabakalı bir örnekleme süreci kullanılmadığından farklı kuruluşlarda, farklı şehirlerde çalışan sosyal hizmet uzmanları arasında eşit ve temsil edici bir katılıma erişilememiştir. Online uygulanan anketlerde sıklıkla karşılaşılan genel sınırlılıklar bu araştırma için de geçerlidir. Bu çerçevede, yalnızca internet erişimi olan kişilerin ya da katılım gönüllülüğü dayandığından yalnızca çok fazla sorun yaşayan kişilerin katılmaya daha eğilimli olmaları nedeniyle katılım yanlılığı oluşturmuş olabilir.

Araştırmanın tüm bu nedenlerle düşük bir temsil gücüne sahip olduğu göz önünde tutulmalıdır. Ancak katılımcıların özellikleri itibariyle büyük ve küçük şehir, çalışılan alan, deneyim yılı gibi değişkenler açısından çeşitlilik sunduğu görülmektedir. Araştırmanın, bu tür kriz durumlarında alınan önlemlere ilişkin sosyal hizmet uzmanlarının deneyimlerini ve yaşadıkları sorunları aktarması açısından afet sürecinde sosyal hizmet yönetimi ve mesleki süpervizyon içeriğine ilişkin katkılar yapması beklenmektedir.

ÖNERİLER

Pandeminin ilk döneminde sosyal hizmet alanındaki kuruluşların aldığı önlem, yapılan yenilikler ve yaşanan sorunları kriz yönetimi bağlamında ele alan çalışma, kuruluş düzeyinde krize müdahale kapasitesinin geliştirilmesinin, hem vakalarla çalışırken ortaya çıkan etik sorunların önlenmesi hem de çalışanların iyilik hali açısından önemli olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra profesyonel destek ve süpervizyon sisteminin geliştirilmesi de önemli bir gereksinim olarak ortaya çıkmıştır. Son olarak, kriz durumlarında etik sorunlara ilişkin farkındalık ve eğitimlerin artırılması, ileride karşılaşılabilecek krizlerde çalışanlar ve yöneticiler için ortak bir etik zemin oluşması açısından da yararlı olacaktır.

Pandemi dönemi, sosyal hizmet uzmanlarını çevrimiçi çalışma ve internet temelli teknolojilerin kullanımının getirdiği sorunlarla yüz yüze bırakmıştır. Dijital sosyal hizmet bize, günümüzün dijital toplumunda krizlerle karşıya kalan sosyal hizmet uzmanlarının rolünü geliştirme fırsatı sunmaktadır (Pelaez ve Marcuello-Servós, 2018; Harrikari vd., 2021). Bununla birlikte, teknolojinin kullanımına ilişkin etik standartların kullanılması gereksinimi doğmaktadır. NASW (2017), teknolojinin sosyal hizmette kullanımı ile ilgili gizlilik, hizmet yararlanıcılarının, teknoloji ile ilişkisinin değerlendirilmesi ve krizlerde sorumluluklar gibi konuları kapsayan etik standartları oluşturmuştur. Hizmet sunumunda bu tür teknolojik araçların kullanımına ilişkin kuruluşların

ve uzmanların kapasite geliştirmesi, bu tür çalışmaların yönergelerle kurumsallaşması, bu süreçte etik ilkelerin temel alınması ve son olarak hizmet yararlanıcılarının bu teknolojileri kullanımının güçlendirilmesi gereklidir.

Son olarak, uzmanların zbakım konusunda farkındalığının artmasına yardımcı olacak eğitimlerin ve destek gruplarının oluşturulması, evrimii güçlenme çalışmalarının organize edilmesi önemli bir gereksinimi karşılayacaktır. Kuruluşların ve meslek örgütünün bu yönde katkıları önemlidir. Tüm bu çalışmaların, önümüzdeki yıllarda yaşanabilecek çeşitli kriz durumlarına hazırlıklı olunması yoluyla önleyici odakta pro-aktif yaklaşımın gelişmesine yönelik önemli katkılar sunacağı bilinmelidir.

KAYNAKÇA

- Aca, Z., Akalın, H. ve Solmaz, U. (2022). Covid-19 salgınının Türkiye’de tıbbi sosyal çalışma uygulamalarına yansımaları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 33(3), 841-866. Doi:10.33417/tsh.983418
- Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü. Erişim tarihi: 22.05.2023. (<https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu>)
- Afyonoglu, M. F., Harputlu, Ç. (2021). Covid-19 pandemisinde göç alanında çalışan sosyal çalışmacı olmak. *Toplum ve Sosyal Hizmet, Covid-19 Özel Sayı* (1), 289-318. Doi: 10.33417/tsh.967973
- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2020). *Kuruluşlarımıza yönelik Koronavirüs bilgilendirme rehberi II*. Erişim tarihi: 2 Kasım 2021, <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/42278/bilgilendirme-rehberi2.pdf>
- Aksu, M. (2010). *Krizleri fırsata çevirmenin yolları: Kriz yönetimi* (2. Baskı). İstanbul: Kum Saati Yayınları
- Alston, M. ve Chow, A.Y.M. (2021). Introduction—When social work meets disaster: Challenges and opportunities. *The British Journal of Social Work*, 51 (5), 1525–1530. Doi: 10.1093/bjsw/bcab154
- Aughterson H., McKinlay A.R., Fancourt D., ve diğ. (2021). Psychosocial impact on frontline health and social care professionals in the UK during the COVID-19 pandemic: A qualitative interview study. *BMJ Open* 2021;11:e047353. Doi:10.1136/bmjopen-2020-047353
- Ayata, R. & Çamur, G. (2020). Sosyal hizmet perspektifinden Covid-19 pandemi süreci ve sosyal sorunlara yönelik kriz değerlendirmesi. *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi*, 1 (1), 21-36.
- Bai Y., Lin C.-C., Lin C.-Y., Chen J.-Y., Chue C.-M., Chou P. (2004). Survey of stress reactions among health care workers involved with the SARS outbreak. *Psychiatric Service*, 55, 1055–57. Doi: [10.1176/appi.ps.55.9.1055](https://doi.org/10.1176/appi.ps.55.9.1055)
- Banks S., Cai T., de Jonge E., ve diğ. (2020). Practising ethically during COVID-19: Social work challenges and responses. *International Social Work*, 63 (5), 569-583. Doi:10.1177/0020872820949614
- BASW (2020a). *Advice and representation and social workers union services*. Erişim tarihi: 30 Kasım 2021, (<https://www.basw.co.uk/media/news/2020/mar/basw-advice-and-representation-and-social-workers-union-services>)
- BASW (2020b). *Covid 19- Ethical guidance for social workers*. Erişim tarihi: 23 Ekim 2022, (<https://www.basw.co.uk/covid-19-pandemic-%E2%80%93-ethical-guidance-social-workers>)

- Bauwens, J. ve Naturale, A. (2017). The role of social work in the aftermath of disasters and traumatic events. *Clinical Social Work*. 45, 99–101. <https://doi.org/10.1007/s10615-017-0623-8>
- Berg-Weger, M. ve Morley, J. E. (2020). Loneliness and social isolation in older adults during the Covid-19 pandemic: Implications for gerontological social work. *Journal of Nutrition Health Aging*, 24 (5),456-458. Doi: [10.1007/s12603-020-1366-8](https://doi.org/10.1007/s12603-020-1366-8)
- Bıçakçı, G. (2021). Covid-19 pandemisinde kriz alanında çalışan sosyal hizmet uzmanlarının mesleki uygulamalarının değerlendirilmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı.
- Bilge, M. (2020). Türkiye’de Covid-19 pandemi sürecinde dezavantajlı bireylere yönelik uygulamaların incelenmesi: “Vefa Sosyal Destek Grubu” örneği. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, 16, 101-114. Doi: <https://doi.org/10.46218/tshd.803673>
- Birinci, M., Bulut, T. (2020). Covid-19’un sosyo-ekonomik yönden dezavantajlı gruplar üzerindeki etkileri: Sosyal hizmet bakış açısından bir değerlendirme. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 4 (1), 62-68.
- Can, H. (1992). *Organizasyon ve yönetim* (2. Baskı). Ankara: Adım Yayıncılık
- Erturk, S. A. (2020). *National and local responses to support Syrian refugees in Turkey in the times of Covid-19 on souther responses to displacement*. Erişim tarihi: 23 Ağustos 2022 (<https://southernresponses.org/2020/04/24/national-andlocal-responses-to-support-syrian-refugees-in-turkey-in-the-times-of-covid-19/>)
- Fakhruddin, B. S.H.M., Blanchard, K., D. ve Ragupathy. (2020). Are we there yet? The transition from response to recovery for the COVID-19 pandemic. *Progress in Disaster Science*, 7. <https://doi.org/10.1016/j.pdisas.2020.100121>
- Fırat, E., Gencer, T.E., Albayrak, H., Selçuk, O. ve Demiröz, F. (2021). Pandemiye değişen yaşamlar: İş ve gelir kayıpları, rol ve sorumluluklar, zorluklar ve baş etme deneyimleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet, Covid-19 Özel Sayı Cilt 1*, 225-246. Doi: [10.33417/tsh.992007](https://doi.org/10.33417/tsh.992007)
- Golightley, M. ve Holloway, M. (2020). Editorial: Social work in the time of the Covid-19 pandemic: All in this together?. *British Journal of Social Work*, 50, 637–641. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcaa036>

- Gökçe, A. (2022). Covid-19 pandemi sürecinin sağlık sektörü çalışanları üzerindeki psikososyal yansımaları: Nitel bir araştırma. *Çalışma ve Toplum*, 3 (74) , 1833-1860. Doi:10.54752/ct.1141947
- Gül, H. ve Çelebi, F. (2020). Koronavirüs (Covid-19) pandemisinde başlıca gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kriz yönetiminin değerlendirilmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (3), 1703-1715. <https://doi.org/10.33206/mjss.719164>
- Harrikari, T., Romakkaniemi, M., Tiitinen, L. ve Ovaskainen, S. (2021). Pandemic and social work: Exploring Finnish social workers' experiences through a SWOT analysis. *The British Journal of Social Work*, 51 (5), 1644–1662, <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcab052>
- Hossain, A. (2013). Community participation in disaster management: Role of social work to enhance participation. *Antrocom Online Journal of Anthropology*, 9, 159-171. ISSN 1973 – 2880
- IFSW (2020). *Updated information on IFSW and COVID-19*. Erişim tarihi: 12 Şubat 2022, (<https://www.ifsw.org/updated-information-on-ifsw-and-the-covid-19-virus/>)
- IFSW (2020a). *Humanitarian request to telecommunication business owners*. Erişim tarihi: 5 Nisan 2021 (<https://www.ifsw.org/humanitarian-request-to-telecommunication-business-owners/>)
- IFSW (2020b). *The social work response to Covid 19- six months on: Championing changes in services and preparing for long term consequences*. Erişim tarihi: 23 Ağustos 2022, (<https://www.ifsw.org/the-social-work-response-to-covid-19-six-months-on-championing-changes-in-services-and-preparing-for-long-term-consequences/>)
- Jaques, T. (2010). Reshaping crisis management: The challenge for organizational design. *Organizational Development Journal*, 28 (1), 9-17.
- Kaya-Örk, E., Özkul, M. ve Akçay, S. (2021). Covid-19 pandemisinin sosyal hizmet uzmanları ve sosyal hizmet uygulamalarına yansımaları. *Toplum ve Sosyal Hizmet, Covid-19 Özel Sayı (1)*, 23-45. Doi:10.33417/tsh.985572
- Keten Edis, E. ve Keten, M. (2022). Covid-19 pandemi sürecinde sağlık çalışanlarında tükenmişlik, iş tatmini ve yaşam doyumu. *Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 24 (2), 331-342. Doi:10.24938/kutfd.1082327

- Kuruhalil, İ., Özyazıcı, A. ve Hosseinnezhad, F. (2021). Türkiye’de Covid-19 pandemisi döneminde sosyal hizmet. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 1-18. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tushad/issue/62842/908945>
- Luo, H. (2021). The role of social work and social work leadership in pandemic crisis intervention. *Open Journal of Social Sciences*, 9, 639-650. Doi: [10.4236/jss.2021.95036](https://doi.org/10.4236/jss.2021.95036).
- Mor Çatı (2020). *Koronavirüs pandemisi süresince kadına yönelik şiddetle mücadele izleme raporu*, Erişim tarihi: 23 Ağustos 2022, (<https://morcati.org.tr/wp-content/uploads/2020/06/koronavirüs-pandemii-suresince-kys-rapor.pdf/>)
- NASW (2017). *NASW, ASWB, CSWE & CSWA standards for technology in social work practice*, Erişim tarihi: 23 Ekim 2022, <https://www.socialworkers.org/Practice/NASW-Practice-Standards-Guidelines/Standards-for-Technology-in-Social-Work-Practice>
- Özmaya, S. (2010). Kamu güvenliği alanında kriz yönetimi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Peker, Ö. ve Aytürk, N. (2000). *Etkili yönetim becerileri*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Pelaez, A. L., Marcuello-Servos, C., Castillo de Mesa, J., Kalixto, P. A. (2020). The more you know, the less you fear: Reflexive social work practices in times of COVID-19. *International Social Work* 63 (6), 746-752. <https://doi.org/10.1177/0020872820959365>
- Redondo-Sama, G., Matulic, V., Munté-Pascual, A. ve Vicente, I. (2020). Social work during the COVID-19 crisis: Responding to urgent social needs. *Sustainability*, 12, 20: 8595. <https://doi.org/10.3390/su12208595>
- Şahin Taşgın, N., ve Bürüngöz, N. (2021). Sosyal hizmet uzmanlarının deneyimleri ışığında pandemi sürecinde sosyal hizmet ve sosyal yardım sunan kurumlarda yaşananlar: İstanbul örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet, Covid-19 Özel Sayı* (1), 201-223. <https://doi.org/10.33417/tsh.996775>
- Tan, N. T. (2004). Crisis theory and SARS: Singapore’s management of the epidemic. *Asia Pacific Journal of Social Work and Development*, 14, 7-17. <https://doi.org/10.1080/21650993.2004.9755939>

- Tapan, M. G. (2022) Bağımlılık tedavisi alanında klinik sosyal hizmet süpervizyonu: Mesleki gelişim, yeterlilikler ve süpervizyonun önemi. *Tıbbi Sosyal Hizmet*, 20, 112-133. <https://doi.org/10.46218/tshd.1136869>
- Topuz, S. ve Duyan, V. (2022). Sosyal yardım alanında çalışanların pandemi sürecine ilişkin düşünceleri. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 6 (2), 113-127. <https://doi.org/10.55109/tushad.1106291>
- Tun, L. M., Gehbauer, F., Senitz, S., ve Mueller, M. (2007). Balanced scorecard for natural disaster management projects. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 16 (5), 785-785. <http://dx.doi.org/10.1108/09653560710837073>
- Tuncay, T. (2004). *Afetlerde sosyal hizmet*. Ankara: Özbay Ofset Matbaacılık.
- UNICEF (2020). *Social service workforce safety and wellbeing during Covid 19 response*, Erişim tarihi: 23 Ağustos 2022, (<https://www.unicef.org/media/68501/file/Social-Service-Workforce-Safety-and-Wellbeing-during-COVID19-Response.pdf>)
- Wagner, C. G. (2005). Proactive crisis management. *The Futurist*, 39 (2), 6.
- Yaker, R. ve Erskine, D. (2020). *GBV case management and the Covid-19 pandemic*. Erişim tarihi: 20 Ocak 2023, (<https://resourcecentre.savethechildren.net/authors/yaker-robyn>)
- Yasin, Y. (2020). *Göçmenler, mülteciler ve Covid-19: Covid-19 pandemisi ve sağlığın sosyal bileşenleri*, Türk Toraks Derneği Covid-19 E-Kitapları Serisi (Ed. Oya İtil, Göksel Altınışik Ergur Nurdan Köktürk Yavuz Havlucu, Metin Akgün, Nilüfer Aykaç) 45-48. Erişim adresi: https://www.toraks.org.tr/site/sf/documents/pre_migration/ddbbe244196c42707acf4e2319389d5c381930590fbfb3b2f501ae6eb4919522.pdf
- Yolvermez, B. (2022). Türkiye’de pandemi döneminde çalışma hayatına yönelik alınan tedbirler. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11 (1), 75-110. <https://doi.org/10.53306/klujfeas.1059477>.

2. Bölüm

İklim Değişikliğinin Tıbbi ve Aromatik Bitki Tür Dağılımları Üzerine Etkisi

Ayşegül TEKEŞ¹

¹ Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Orman Fakültesi, Orman Mühendisliği Bölümü, Isparta, Türkiye, ORCID: 0000-0003-4515-7258, tekesaysegulll@gmail.com

Özet

Bu çalışmada, iklim değişikliğinin tıbbi ve aromatik bitki türleri üzerindeki etkileri incelenmekte olup, bu türlerin gelecekteki dağılımlarının tür dağılım modelleri ve iklim senaryoları kullanılarak nasıl öngörülebileceği değerlendirilmektedir. İklim değişikliği, sıcaklık artışları, yağış rejimindeki değişiklikler ve ekstrem hava olayları gibi ekosistemlerde büyük değişimlere neden olmaktadır. Tıbbi ve aromatik bitkiler, çevresel koşullara duyarlı olduğundan, iklim değişikliği bu bitkilerin kimyasal bileşimi, miktarı, büyüme süreçleri ve coğrafi dağılımları üzerinde önemli etkilere neden olmaktadır. Bu nedenle tür dağılım modelleri kullanılarak bu bitkilerin gelecekteki potansiyel dağılım alanları tahmin edilebilmektedir. Özellikle MaxEnt gibi tür dağılım modelleme yöntemleri, bitkilerin ekolojik nişlerini belirleyerek, iklim değişikliği senaryoları altında gelecekteki potansiyel dağılım alanlarını tahmin etmede etkili araçlar olarak öne çıkmaktadır. Sonuç olarak, türlerin gelecekteki potansiyel dağılım alanlarının öngörülmesi, etkin koruma stratejilerinin geliştirilmesi açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: iklim değişikliği, MaxEnt, tıbbi ve aromatik bitkiler, tür dağılım modellemesi

THE IMPACT OF CLIMATE CHANGE ON MEDICINAL AND AROMATIC PLANT SPECIES DISTRIBUTIONS

Abstract

This study examines the impacts of climate change on medicinal and aromatic plant species. It assesses how the future distributions of these species can be projected using species distribution models and climate scenarios. Climate change, through factors such as rising temperatures, alterations in precipitation patterns, and extreme weather events, is causing significant shifts in ecosystems. Medicinal and aromatic plants, being sensitive to environmental conditions, are particularly affected by climate change, which influences their chemical composition, abundance, growth processes, and geographic distribution. Therefore, species distribution models can be employed to predict the future potential distribution areas of these plants. Notably, species distribution modeling methods such as MaxEnt stand out as effective tools for estimating future potential distribution areas under climate change scenarios by identifying the ecological niches of these plants. In conclusion, predicting the future potential distribution areas of species is crucial for developing effective conservation strategies.

Keywords: climate change, MaxEnt, medicinal and aromatic plants, species distribution modeling

1. GİRİŞ

İklim değışikliği, ekosistemlerin yapısını, işlevini ve biyolojik çeşitliliğini tehdit eden en önemli çevresel sorunlardan biri olarak kabul edilmektedir (Omann vd., 2009; Özkan vd., 2021; Gülsoy vd., 2022a). Küresel ortalama sıcaklık, 20. yüzyılın başından itibaren yaklaşık 1°C artmış olup, bu artış iklim değışikliğinin en belirgin göstergelerinden biri olarak değeriendirilmektedir (Hansen vd., 2006; Hegerl vd., 2018). İklim değışikliği sıcaklık artışları, iklim kuşaklarının yer değıştirmesi, kar ve buzulların erimesi, deniz seviyesinin yükselmesi, kuraklık, sel ve diğer aşırı hava olayları gibi çok yönlü olumsuz etkilerle kendini göstermektedir (Omann vd., 2009). İklim projeksiyonlarına göre, küresel ölçekte sıcaklıkların 2100 yılına kadar 1.4°C ile 5.8°C arasında artması öngörülmekte ve dünya giderek her geçen gün daha da ısınmaktadır. Artan sıcaklıklar ve buna bağlı iklim değışiklikleri, biyolojik çeşitlilik ve ekolojik denge üzerinde ciddi olumsuz etkilere yol açmakta; tıbbi ve aromatik bitki türleri gibi önemli bitkiler üzerinde de değışimlere neden olmaktadır (Aryal, 2015; Ahmadi-Lahijani ve Moori, 2022; Shruti vd., 2024).

Tıbbi ve aromatik bitkiler, milyonlarca yıldır insan sağlığı üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuş, pek çok geleneksel ilaç günümüzde, halk arasında geleneksel tedavi yöntemlerinde kullanılmaya devam etmektedir (Munt vd., 2016). Ayrıca bu bitki türleri içeriğindeki biyoaktif bileşenler sayesinde gıda, kozmetik ve farmakoloji gibi çeşitli alanlarda geniş bir kullanım imkanına sahiptir (Inoue ve Craker, 2014; Ghorbanpour vd., 2017; Giannenas vd., 2020). Ancak bu bitkilerin biyolojik süreçleri, çevresel koşullara karşı oldukça duyarlıdır (Gülsoy ve Çıvğa, 2016; Gülsoy vd., 2022b) ve iklim değışikliğinin, bu bitkilerin kimyasal bileşimi, miktarı, kalitesi, büyüme süreçleri ve coğrafi dağılımı üzerinde önemli değışimlere yol açtığı belirlenmiştir (Zobayed vd., 2005; Aryal, 2015; Sharma vd., 2020; Patni vd., 2022; Tekeş, 2024). Değişen iklim koşulları altında bazı türlerin adaptasyon yoluyla yeni koşullara uyum sağlayacağı, bazı türlerin göç edeceği veya neslinin tükeneceği ifade edilmiştir (Applequist vd., 2020). Özellikle bazı tıbbi ve aromatik bitki türlerinin, daha yüksek rakımlara ve kuzeye doğru göç ettiği belirlenmiştir (Munt vd., 2016). Bu durum hem doğal popülasyonlar hem de bu bitki türlerinin ekonomik üretimi üzerinde önemli etkilere sebep olmaktadır (Mahmoodi vd., 2022; Hao vd., 2024).

Tıbbi ve aromatik bitki türlerinin uygun yetişme alanlarının tahmin edilmesi, tür dağılım modelleme yöntemleriyle mümkün hale gelmiştir. Bu türlerin gelecekteki potansiyel dağılım alanlarının belirlenmesi, iklim değışikliğine karşı alınacak koruma önlemlerinin planlanmasında kritik bir rol oynamaktadır (Wei vd., 2018; Rana vd., 2020). Bu bağlamda, tıbbi ve aromatik bitki türlerinin

sürdürülebilirliği ve korunması için uygun stratejilerin oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Buradan hareketle yapılan bu çalışmada, iklim değişikliğinin tıbbi ve aromatik bitki türlerinin potansiyel dağılım modellemesi konusunda yapılan çalışmaların değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

2. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ SENARYOLARI

İklim senaryoları ve modellerini hazırlayan başlıca kuruluş Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC)'dir. IPCC, 1988 yılında Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO) ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) tarafından, Birleşmiş Milletler (BM) bünyesinde kurulmuştur. IPCC'nin temel misyonu, küresel iklim sisteminin mevcut durumunu ve gelecekteki olası durumunu incelemek, bu amaçla iklim modelleri ve çeşitli iklim senaryolarını oluşturmaktır. Ayrıca iklim model ve senaryolarının sonuçlarına dayalı olarak alınması gereken tedbirler hakkında tavsiyeler sunmaktır. IPCC, bu doğrultuda düzenli aralıklarla, geniş kapsamlı değerlendirme raporları yayınlamakta olup, hazırladığı bu raporları 1990, 1996, 2001, 2007, 2013 ve 2022 yıllarında yayınlamıştır. Bu raporlar, IPCC bünyesinde bilimsel temeller, etkiler, uyum ve hassasiyet ile emisyon azaltma stratejilerini kapsayan üç çalışma grubu tarafından oluşturulmaktadır (Change, 1995; Meehl, 2023).

IPCC tarafından geliştirilen iklim senaryoları, farklı disiplinlerden gelen uzman bilim insanlarının katkılarıyla oluşturulmaktadır. Senaryo geliştirme sürecinde nüfus artışı, enerji tüketimi, ekonomik gelişmeler, teknolojik yenilikler, tarımsal uygulamalar ve arazi kullanımı gibi çeşitli etkenler göz önünde bulundurulmaktadır. Bu senaryolar, teknolojik ilerlemeler ve ilgili bileşenlerdeki değişimlere bağlı olarak düzenli aralıklarla güncellenmektedir. İklim sistemine yönelik insan kaynaklı ısınımsal zorlamalar ve bu zorlamalara karşı iklim sisteminin vereceği tepkiler temel alınarak hazırlanan senaryolar, küresel iklim değişikliğine ilişkin öngörülerin temelini oluşturmaktadır (Change, 1995; IPCC, 2013; Demircan vd., 2017).

Geçmişte Emisyon Senaryoları Özel Raporu (SRES: Special Report on Emissions Scenarios) senaryoları yaygın olarak kullanılmıştır. Bu senaryo grubu, IPCC'nin 2007 yılında yayınladığı dördüncü değerlendirme raporunda sunulmuş ve aşamalı bir metodoloji benimsenmiştir. İlk aşamada sosyo-ekonomik senaryolar belirlenerek, ardından bu senaryolar doğrultusunda emisyon tahminleri yapılmıştır. Sonraki adımda ise bu emisyon tahminlerine bağlı olarak iklim modellerinde kullanılmak üzere ısınımsal zorlama değerleri hesaplanmıştır. Bu yaklaşım, iklim değişkenlerinde oluşabilecek değişimleri öngörmeyi hedeflemiştir. Bu senaryo çalışmaları, atmosferdeki değişikliklerin projeksiyonlarını sunarak uyum ve etki değerlendirmelerine katkıda bulunmuş

ve politika yapıcılar için önemli girdiler sağlamıştır. Ancak bu sıralı yaklaşımın zaman alıcı yapısı, IPCC'nin beşinci değerlendirme raporunda değişikliğe gidilmesine yol açmış ve bu bağlamda paralel değerlendirme yöntemi benimsenerek yeni nesil iklim senaryoları geliştirilmiştir (Nakicenovic vd., 2000; Riahi vd., 2017; Özdemir vd., 2020).

Yeni nesil iklim senaryoları, Temsili Konsantrasyon Rotaları (RCP: Representative Concentration Pathways) olarak adlandırılmaktadır. Bu senaryolar, paralel değerlendirme yöntemi kullanılarak geliştirilmiş olup, bu yöntem sayesinde iklim modelleri, sosyo-ekonomik modeller ve emisyon modelleri eş zamanlı olarak çalıştırılarak zaman tasarrufu sağlanmıştır. RCP senaryoları, ışımsal zorlama seviyelerine göre dört farklı gruba ayrılmaktadır: RCP2.6, RCP4.5, RCP6.0 ve RCP8.5 şeklindedir (Van Vuuren vd., 2011; Akçakaya vd., 2013; Gürkan vd., 2016; Frame vd., 2018; Özdemir vd., 2020).

RCP2.6 senaryosu, düşük ışımsal zorlama ve emisyon azaltma rotasını temsil etmektedir. RCP4.5 senaryosu, orta dereceli bir dengeleme rotası olup, 2100-2150 yılları arasında ışımsal zorlamanın 4.5W/m^2 'de sabitleneceğini varsaymaktadır. Literatürde bu senaryo üzerine yapılan çalışmaların çokluğu ve yüksek zorlama senaryolarına kıyasla etkili sonuçlar vermesi nedeniyle avantajlı bir seçenek olarak öne çıkmaktadır. RCP6.0 senaryosu, 2100 yılından sonra ışımsal zorlamanın 6W/m^2 seviyesinde sabitleneceğini varsayan ikinci bir orta yol senaryosudur. İki farklı orta seviyeli senaryonun varlığı, tüm RCP senaryolarının daha esnek bir şekilde çalıştırılmasına olanak tanımaktadır. Bu senaryo, emisyonların yüzyılın son çeyreğine kadar artacağı ve sonrasında azalmaya başlayacağı öngörüsüne dayanmaktadır. RCP8.5 senaryosu, yüksek seviyede ışımsal zorlama ve artış rotasını temsil etmektedir. Bu senaryo, emisyonların hızla artacağı ve 2050'lere kadar bu eğilimin devam edeceği, ardından artış hızının yavaşlayacağı bir projeksiyonu içermektedir. Azaltım politikalarının uygulanmadığı bir senaryo grubu olarak kabul edilen RCP8.5 senaryosu, literatürdeki birçok emisyon senaryosunu kapsamaktadır (Van Vuuren vd., 2011; Frame vd., 2018).

IPCC'nin 2022 yılında yayınladığı, Altıncı Değerlendirme Raporu'nda, Ortak Sosyo-Ekonomik Yollar (SSPs: Shared Socio-economic Pathways) senaryoları geliştirilmiştir. Bu senaryolar, sosyo-ekonomik değişkenlerin iklim değişikliği üzerindeki etkilerini daha ayrıntılı bir şekilde analiz etmek amacıyla geliştirilmiş ve beş temel yol üzerinden değerlendirilmiştir. SSP senaryoları, ekonomik büyüme, nüfus artışı, teknoloji kullanımı ve sera gazı emisyonları gibi faktörleri göz önünde bulundurarak, farklı iklim koşulları altında dünya toplumlarının nasıl tepki verebileceğini ve bu koşullara nasıl uyum sağlayabileceğini araştırmaktadır (Bauer vd., 2017; CarbonBrief, 2018; Frame

vd., 2018; Meinshausen vd., 2020). Aşağıda SSP senaryoları ile ilgili kısaca bilgi verilmiştir.

SSP1- Sürdürülebilirlik – Yeşil Yolun İzlenmesi (Azaltma ve Adaptasyon için Düşük Zorluklar)

Bu senaryo, küresel düzeyde sürdürülebilir kalkınmaya yönelik bir eğilimi temsil etmekte ve çevresel sınırların gözetildiği bir gelişme yolunu izlemektedir. CO₂ emisyonlarının 2040-2060 yılları arasında zirve yapması ve 2100 yılına kadar yılda yaklaşık 22-48 gigaton CO₂ (GtCO₂) oranında azalma göstermesi öngörülmektedir. Bunun sonucunda, küresel sıcaklık artışının 3-3,5°C arasında olacağı tahmin edilmektedir (Bauer vd., 2017; CarbonBrief, 2018; Frame vd., 2018; Meinshausen vd., 2020).

SSP2- Orta Yol (Azaltma ve Adaptasyon için Orta Düzeyde Zorluklar)

Bu senaryo, dünya genelinde sosyal, ekonomik ve teknolojik eğilimlerin tarihsel kalıplardan belirgin bir şekilde sapmadığı bir geleceği yansıtmaktadır. Kaynak ve enerji kullanım yoğunluğu azalmakla birlikte, çevresel sistemlerde bozulmalar devam etmektedir. Ilımlı kalkınma eğilimleri, dünya genelinde azaltma ve uyum konularında orta düzeyde zorluklara yol açmaktadır (Bauer vd., 2017; O'Neill vd., 2017; Riahi vd., 2017). CO₂ emisyonlarının yüzyılın sonuna kadar artmaya devam edeceği ve 65-85 GtCO₂ seviyelerine ulaşacağı, bunun sonucunda da 2100 yılına kadar 3,8-4,2°C'lik bir küresel ısınmanın gerçekleşeceği öngörülmektedir (Bauer vd., 2017; CarbonBrief, 2018; Frame vd., 2018; Meinshausen vd., 2020).

SSP3- Bölgesel Rekabet – Kayalık Bir Yol (Azaltma ve Adaptasyon için Yüksek Düzeyde Zorluklar)

Bu senaryo, artan milliyetçilik, bölgesel rekabet, güvenlik kaygıları ve çatışmaların ülkelerin yerel ve bölgesel sorunlara odaklandığı bir dünya düzenini yansıtmaktadır. Nüfus artışı, gelişmiş ülkelerde düşük iken, gelişmekte olan ülkelerde yüksektir. Yavaş ekonomik büyüme ve insani gelişmedeki sınırlı ilerleme, özellikle bölgeler arasındaki etkin kurumların eksikliği ile birleşince, azaltma ve uyum konularında yüksek düzeyde zorluklar yaratmaktadır (Bauer vd., 2017; O'Neill vd., 2017; Riahi vd., 2017). Birçok araştırmada, CO₂ emisyonlarının 2100 yılına kadar 76-86 GtCO₂'ye ulaşacağı ve bunun sonucunda 3,9-4,6°C'lik bir sıcaklık artışının meydana geleceği öngörülmektedir (Bauer vd., 2017; CarbonBrief, 2018; Frame vd., 2018; Meinshausen vd., 2020).

SSP4- Eşitsizlik – Bölünmüş Bir Yol (Azaltma için Düşük Zorluklar, Adaptasyon için Yüksek Düzeyde Zorluklar)

Bu senaryo, iklim değişikliğinin etkisinin azaltılmasının çok zor olmadığı ancak uyum sağlamanın oldukça zor olduğu bir geleceği öngörmektedir. Senaryonun merkezinde, gelişmiş ülkelerde dâhil olmak üzere, ülkeler arasındaki ve ülkelerin kendi içindeki artan eşitsizlik yer almaktadır (Bauer vd., 2017; O'Neill vd., 2017; Riahi vd., 2017). Yüksek eşitsizliğe rağmen, düşük karbonlu enerji kaynaklarındaki teknolojik ilerlemeler sayesinde emisyonlar nispeten daha düşük seviyede kalmaktadır. 2100 yılına kadar CO₂ emisyonlarının 34-45 GtCO₂ aralığında olması ve bunun sonucunda 3,5-3,8°C'lik bir sıcaklık artışı yaşanması öngörülmektedir (Bauer vd., 2017; CarbonBrief, 2018; Frame vd., 2018; Meinshausen vd., 2020).

SSP5- Fosil Yakıtlı Kalkınma – Otoyolu Kullanmak (Azaltma için Yüksek Zorluklar, Adaptasyon için Düşük Zorluklar)

Bu senaryoda, ekonomik büyüme hızla artmakta ve bu büyüme, pek çok kalkınma hedefinin kısa sürede gerçekleştirilmesine olanak tanımaktadır. Bu nedenle, uyum sağlama zorlukları nispeten daha düşüktür. Ancak enerji talebi hızla artmakta ve enerji üretimi büyük ölçüde fosil yakıtlara dayanmaktadır, bu da iklim değişikliğini azaltma çabalarını büyük ölçüde zorlaştırmaktadır (Bauer vd., 2017; O'Neill vd., 2017; Riahi vd., 2017). 2100 yılına kadar CO₂ emisyonlarının 104-126 GtCO₂ aralığında olması ve bunun sonucunda 4,7-5,1°C'lik bir küresel ısınma ile gerçekleşeceği tahmin edilmektedir (Bauer vd., 2017; CarbonBrief, 2018; Frame vd., 2018; Meinshausen vd., 2020).

Özetle SSP senaryo grubu, iklim değişikliğine karşı uygulanacak politikaların ve uyum stratejilerinin belirlenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Ayrıca iklim değişikliğinin gelecekte tıbbi ve aromatik bitki türleri üzerindeki olası etkilerinin modellenmesinde de önemli bir araç olarak kullanılmaktadır (Guisan ve Thuiller, 2005; Elith ve Leathwick, 2009).

3. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN TIBBİ VE AROMATİK BİTKİ TÜRLERİNİN POTANSİYEL DAĞILIM ALANLARINDAKİ ETKİSİ

Tıbbi ve aromatik bitki türlerinin korunması, bu bitki türlerinin iklim değişikliği ve aşırı kullanım gibi tehditlerle karşı karşıya olması nedeniyle büyük bir önem taşımaktadır. Potansiyel tür dağılım modelleri, iklim değişikliğinin bu türler üzerindeki olası etkilerini tahmin etmek ve bu doğrultuda etkili koruma stratejileri geliştirmek için güçlü bir araç olarak kullanılmaktadır (Guisan ve Thuiller, 2005; Elith ve Leathwick, 2009; Karataş vd., 2019; Acarer, 2024). Tür dağılım modelleri, model tabanlı olmaları

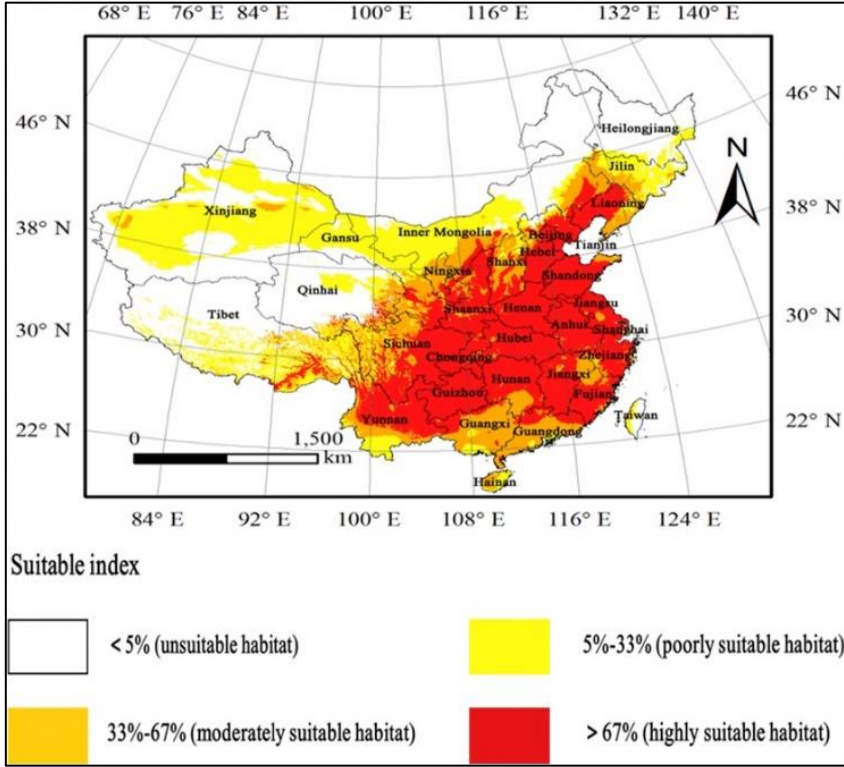
sebebiyle, iklim modellerine entegre edilebilmekte, böylece gelecekteki farklı iklim senaryolarına uyarlanarak bitkilerin gelecekteki olası dağılımlarını tahmin edebilmektedir (Özkan, 2014; Hosseini vd., 2024a). Tıbbi ve aromatik bitkilerin gelecekteki potansiyel dağılım alanlarının öngörülmesi, bu bitkilerin korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından kritik bir rol oynamaktadır. Modelleme çalışmaları, bu bitkilerin gelecekte iklim değişikliği ile uyumlu yeni habitat alanlarını ve olası habitat kayıplarını belirleyerek, koruma stratejilerinin daha doğru ve etkili bir şekilde planlanmasına yardımcı olmaktadır (Heikkinen vd., 2006; Araújo ve Peterson, 2012). Bu bağlamda iklim değişikliğinin bazı tıbbi ve aromatik bitki türlerinin potansiyel dağılım alanları üzerindeki etkilerini inceleyen çeşitli çalışmalara aşağıda örnek verilmiştir.

Yi vd., (2016) tarafından Çin’de yapılan bir çalışmada, ekolojik ve ekonomik açıdan önemli tıbbi bir bitki türü olan *Homonoia riparia* Lour’un günümüz ve gelecekteki potansiyel dağılım alanları incelenmiştir. Çalışmada türün potansiyel dağılımı MaxEnt yöntemi ile 12 çevresel değişken kullanılarak modellenmiştir. Modelin performansı, AUC değeri ile belirlenmiş olup, eğitim veri seti AUC değeri 0,899, test veri seti AUC değeri 0,840 olarak tespit edilmiştir. Bu değerler modelin iyi performans gösterdiğini ortaya koymaktadır. Modelleme sonuçlarına göre, yıllık ortalama sıcaklık, yükselti, yağış mevsimselliği, en soğuk çeyreğin yağışı, nehre en yakın mesafe, mevsimsel sıcaklık ve en kurak ayın yağış miktarı türün dağılımını etkileyen başlıca değişkenler olarak belirlenmiştir. Çalışma sonucunda RCP2.6 ve RCP8.5 iklim senaryolarına göre artan sıcaklıkların etkisiyle türün, potansiyel dağılım alanının her iki senaryoda da genişleyeceği öngörülmüştür.

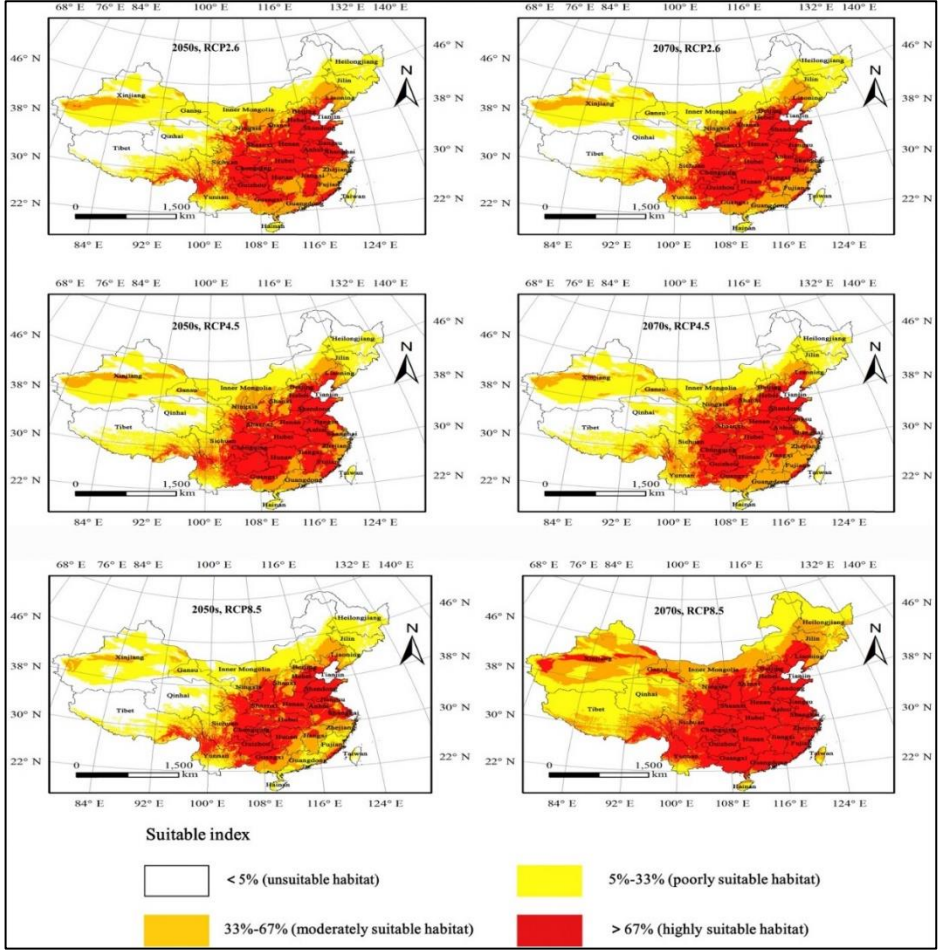
Abolmaali vd., (2018) tarafından İran’da yapılan bir çalışmada, tıbbi bitki türlerinden *Daphne mucronata* Royle üzerinde iklim değişikliğinin etkisi incelenmiştir. Türün mevcut ve gelecekteki potansiyel dağılım alanları, MaxEnt yöntemi ile ortaya koyulmuştur. Modelin performansı, AUC değeri ile kontrol edilmiş olup, bu değer 0,95 bulunarak modelin iyi performans gösterdiği tespit edilmiştir. Model sonuçlarına göre, türün dağılımı üzerinde yükselti, yıllık yağış miktarı ve bio19 (en soğuk çeyreğin yağış miktarı) değişkenlerinin etkili olduğu belirlenmiştir. Çalışma sonucunda 2030 ve 2080 yıllarında, türün 2000 m’nin altındaki alanlarda yok olacağı, ancak 3000 m’nin üzerindeki alanlarda değişmeden kalacağı tahmin edilmiştir.

Wei vd., (2018) tarafından Çin’de yapılan çalışmada, Çin’in önemli tıbbi bitki türlerinden biri olan *Carthamus tinctorius* L.’nin günümüz (Şekil 1) ve gelecekteki (Şekil 2) potansiyel dağılım alanları MaxEnt yöntemi kullanılarak modellenmiştir. Çalışmada 2050 ve 2070 yılları için RCP2.6, RCP4.5 ve RCP8.5 senaryolarına göre gelecekteki potansiyel dağılım durumu ortaya

koyulmuştur. Modelin doğruluğu AUC değeri ile kontrol edilmiş ve tüm senaryolarda AUC değeri 0,970'in üzerinde bulunmuş ve buna göre modelin mükemmel kategorisinde olduğu tespit edilmiştir. Türün dağılımında etkili olan değişkenler ise Mart, Şubat ve Kasım aylarındaki maksimum sıcaklık değerleri ile Temmuz ve Ağustos aylarındaki yağış miktarları olarak belirlenmiştir. Çalışmanın sonuçları ise, iklim değişikliğinin etkisiyle türün gelecekte çok uygun alanlarının önemli ölçüde azalacağını göstermektedir.

Şekil 1. *Carthamus tinctorius* L.'nin günümüzdeki potansiyel dağılım durumu (Wei vd., 2018)

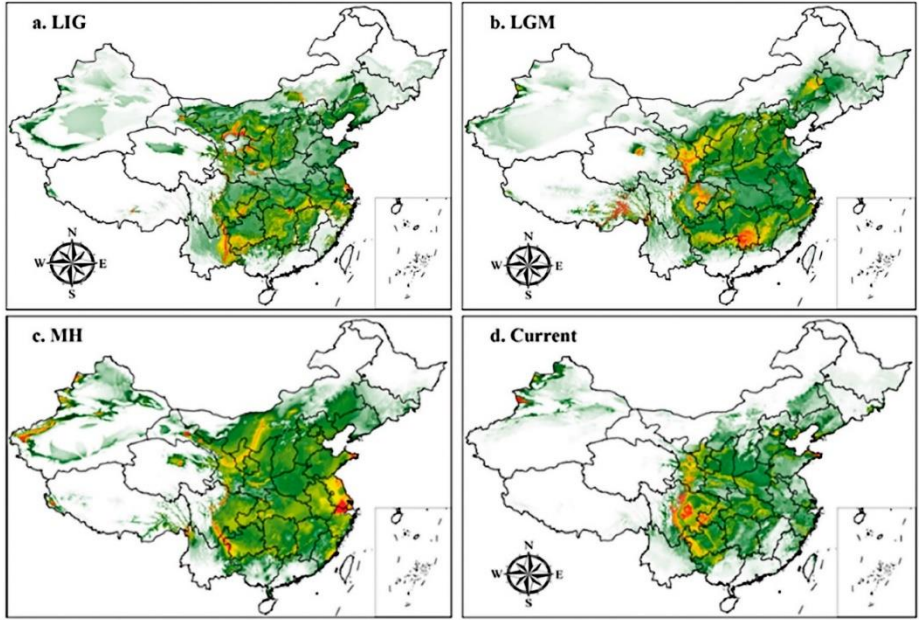

Şekil 2. *Carthamus tinctorius* L.'nin farklı iklim senaryolarına göre gelecekteki potansiyel dağılım durumu (Wei vd., 2018)

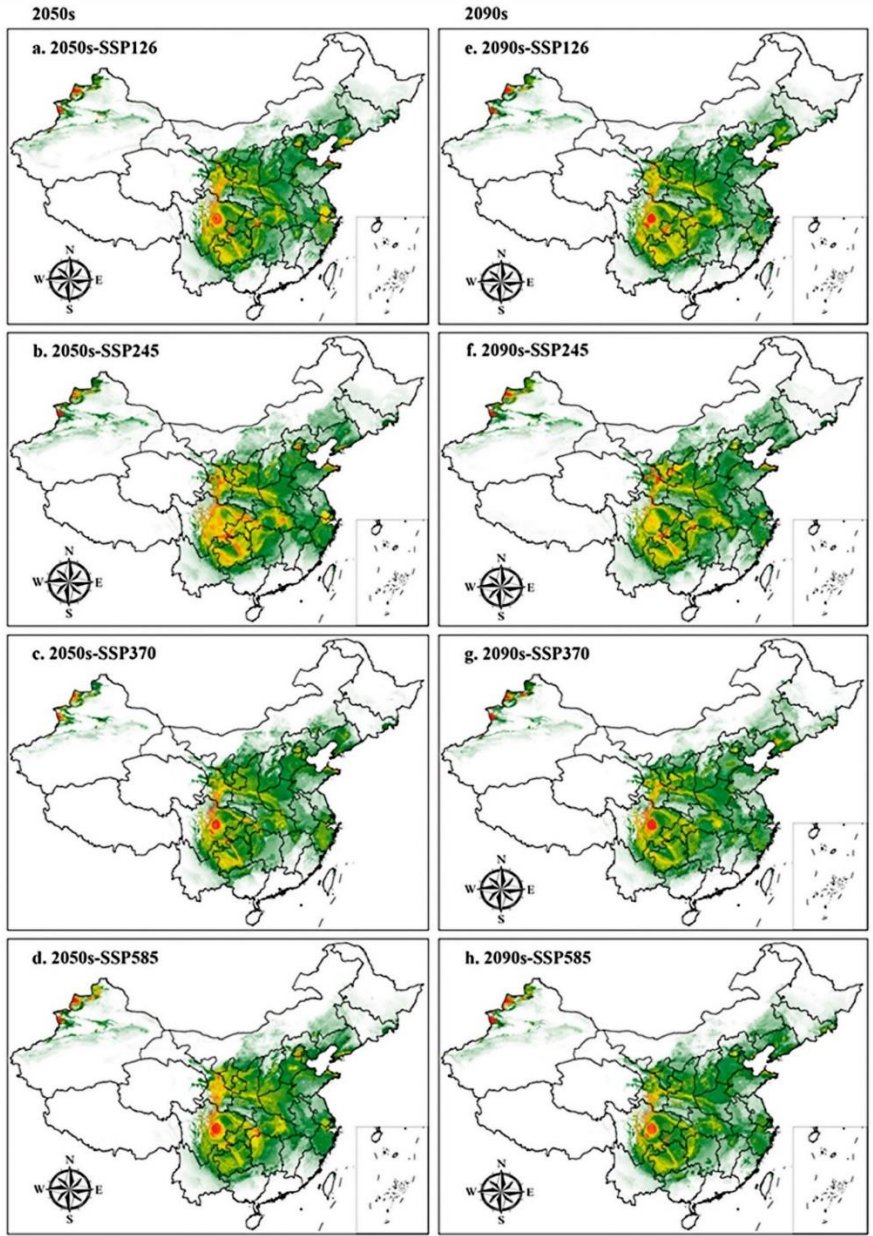
Abdelaal vd., (2019) tarafından Mısır'da yapılan bir çalışmada, *Rosa arabica* Crep.'in günümüz ve gelecekteki potansiyel dağılım alanları MaxEnt yöntemi ile tahmin edilmiştir. Modelleme sürecinde 19 biyoiklim ve 3 topografik değişken kullanılmıştır. Çalışma sonucunda türün, yıllık sıcaklık aralığının 8,05-15,4°C, yıllık yağış miktarının 36-120 mm arasında ve 1571-2273 m yükselti aralığını tercih ettiği görülmüştür. Gelecekte (2050 ve 2070) RCP2.6 ve RCP8.5 senaryolarına göre, türün 1500 m altındaki alanlarda yok olacağı, 1500-2000 m arasındaki uygun habitat aralığının daralacağı ve 2000-2500 m arasındaki yükseltilere doğru dağılımını genişleteceği öngörülmüştür.

Hao vd., (2024) tarafından Çin'de gerçekleştirilen bir çalışmada, *Hypericum perforatum* L.'nin geçmiş, günümüz ve gelecekteki potansiyel dağılım alanları

MaxEnt yöntemiyle modellenmiştir. Model performansı, AUC değeri ile belirlenmiş ve 0,936 olarak bulunmuştur. Bu AUC değeri 0,90'dan büyük olduğu için modelin tahmin gücünün, oldukça güvenilir olduğunu ve türün iklim senaryoları altında potansiyel dağılım alanlarının doğru bir şekilde tahmin edilebileceğini göstermektedir. Çalışmada türün dağılımını etkileyen ana değişkenler, Nisan ayındaki güneş radyasyonu (Srad4), Eylül ayındaki güneş radyasyonu (Srad9), en kurak çeyreğin ortalama sıcaklığı (bio9), Kasım ayındaki güneş radyasyonu (Srad11), yıllık ortalama sıcaklık (bio1) ve yıllık yağış miktarı (bio12) olarak belirlenmiştir. Çalışmanın sonucunda, SSP senaryolarına göre *H. perforatum*'un potansiyel dağılım alanlarının 2100 yılına kadar genişleme eğiliminde olduğu ve daha yüksek enlemlere doğru kaydığı tespit edilmiştir (Şekil 3-Şekil 4).

Şekil 3. *Hypericum perforatum*'un potansiyel dağılım haritası doğal kırım yöntemi ile dört sınıfa ayrılmıştır. Kırmızı, sarı, yeşil ve beyaz alanlar sırasıyla son derece uygun, orta derecede uygun, marjinal olarak uygun ve uygun olmayan alanları temsil etmektedir. (a) LIG (Son Buzul Arası Dönem, 120.000-140.000 yıl); (b) LGM (Son Buzul Maksimum Dönemi, 22.000 yıl); (c) MH (Orta Holosen, 6000 yıl); (d) Mevcut (1970-2000). (Hao vd., 2024)

Şekil 4. *Hypericum perforatum*'un potansiyel dağılım haritası doğal kırılma yöntemi ile dört sınıfa ayrılmıştır. Kırmızı, sarı, yeşil ve beyaz alanlar sırasıyla son derece uygun, orta derecede uygun, marjinal olarak uygun ve uygun olmayan alanları temsil etmektedir. (a) 2050s-SSP126; (b) 2050s-SSP245; (c) 2050s-SSP370; (d) 2050s-SSP585; (e) 2090s-SSP126; (f) 2090s-SSP245; (g) 2090s-SSP370; (h) 2090s-SSP585. (Hao vd., 2024)

Hosseini vd., (2024a) tarafından yapılan bir çalışmada, İran'da bulunan üç *Thymus* türünün (*T. fedtschenkoi*, *T. pubescens* ve *T. transcaucasicus*) 2050 ve 2070 yılları için RCP4.5 ve RCP8.5 senaryolarına göre MaxEnt yöntemi ile potansiyel dağılım modellemesi yapılmıştır. Model performansı AUC değeri ile değerlendirilmiş olup, *T. transcaucasicus* için AUC değeri 0,975, *T. fedtschenkoi* için 0,960 ve *T. pubescens* için 0,940 olarak belirlenmiştir. Buna göre tüm AUC değerlerinin 0,90'nın üzerinde olması, üç tür içinde modelin mükemmel bir performans sergilediğini göstermektedir. Ayrıca *T. fedtschenkoi* ve *T. pubescens*'in dağılımını etkileyen en önemli değişkenin yükseklik, *T. transcaucasicus*'un dağılımını etkileyen en önemli değişkenin ise toprak organik karbon içeriği olduğu belirlenmiştir. Çalışma sonucunda üç *Thymus* türünün de gelecekteki dağılım alanlarının daralacağı öngörülmüştür.

Hosseini vd., (2024b) tarafından yapılan bir diğer çalışmada, İran'da önemli tıbbi ve aromatik bitki türleri arasında yer alan üç *Ferulago* türünün (*Ferulago angulata*, *Ferulago carduchorum* ve *Ferulago phialocarpa*) günümüz ve gelecekteki potansiyel dağılım alanları MaxEnt yöntemi ile modellenmiştir. Geleceğe yönelik projeksiyonlar için 2050 ve 2070 yıllarına ait RCP4.5 ve RCP8.5 senaryoları kullanılmıştır. Model sonuçları *F. angulata* için AUC değeri 0,850, *F. carduchorum* için 0,912 ve *F. phialocarpa* 0,973 olarak bulunmuştur. AUC değerlerinin 0,85'in üzerinde olması, modelin iyi ve mükemmel bir performans gösterdiği anlamına gelmektedir. Ayrıca *F. angulata* ve *F. carduchorum*'un dağılımını etkileyen en önemli değişkenin eğim, *F. phialocarpa*'nın dağılımını etkileyen en önemli değişkenin ise güneş radyasyonu olduğu belirlenmiştir. Çalışma sonucunda *F. angulata* ve *F. carduchorum*'un gelecekteki potansiyel dağılım alanlarının her iki senaryoda da daralacağı, *F. phialocarpa*'nın ise 2050 yılında RCP8.5 senaryosuna göre potansiyel dağılım alanlarının artış göstereceği öngörülmüştür.

4. SONUÇ

Türkiye zengin bitki tür çeşitliliğine sahip olup (Özhatay, 2002; Deveci, 2012), farklı ekolojik gereksinimleri olan birçok tıbbi ve aromatik bitki türünü bünyesinde barındırmaktadır (Pakdemirli vd., 2021; Mathe ve Turgut, 2023). Tıbbi ve aromatik bitkiler, özellikle kırsal kesimde yaşayan orman köylülerinin ihtiyaçlarının karşılanmasında ve yerel ekonomilerde önemli bir rol oynamaktadır (Büyükgebiz vd., 2008). Doğadaki meyveli türleri ise yaban hayatı için önemli besin ve barınma kaynağı olup, biyolojik çeşitliliğe katkıda bulunmaktadır (Ünal ve Arslan, 2019). Ancak iklim değişikliğiyle birlikte son yıllarda artan sıcaklıklar, değişen yağış rejimleri, ekstrem hava olayları, kuraklık ve karbondioksit (CO₂) seviyelerindeki artışa bağlı olarak yüzey

atmosfer sıcaklıklarındaki artışlar gibi çeşitli faktörlerle küresel ekosistemlerde önemli değişimlere yol açmaktadır (McCarty, 2022). Tıbbi ve aromatik bitkiler, biyokimyasal bileşimleri çevresel koşullara sıkı sıkıya bağlı olduğundan, bu değişimlerden etkilenmektedir. İklim değişikliğinin bu bitki türleri üzerindeki etkileri hem ekolojik hem de ekonomik açılardan büyük önem taşımaktadır (Gülsoy ve Çıvğa, 2016).

Bu bağlamda tıbbi ve aromatik bitki türlerinin, iklim değişikliği sonucunda gelecekteki potansiyel dağılım alanlarının tespit edilip, bu türlerin korunmasına yönelik çalışmalar, tür dağılım modelleri kullanılarak yapılmaktadır (Elith ve Leathwick, 2009). Tür dağılım modelleri, ekosistemlerin dinamiklerini anlamak ve çevresel değişimlerin etkilerini değerlendirmek amacıyla sıkça başvurulan yöntemler arasındadır. Bu modeller, bitki ve yaban hayatı türlerinin mevcut çevresel koşullarla ilişkilerini analiz ederek, çeşitli iklim modelleri ve senaryoları altında türlerin gelecekte hangi alanlarda yaşayabileceğini öngörmektedir (Özkan, 2014; Hosseini vd., 2024a). Özellikle MaxEnt, tıbbi ve aromatik bitkilerin ekolojik nişlerini tahmin etmek için yaygın olarak kullanılmakta olup, çevresel verilerle türlerin dağılımını modelleyerek, iklim değişikliğinin bu türlerin yaşam alanları üzerindeki etkilerini değerlendiren güçlü bir araçtır. Çalışmalar, iklim değişikliğinin bu bitkilerin yaşam alanlarını daraltabileceğini ya da değiştirebileceğini öngörmektedir (Dülgeroğlu ve Aksoy, 2018; Wei vd., 2018; Arslan vd., 2020; Radha ve Khwarahm, 2022; Hosseini vd., 2024a). Bu nedenle, gelecekte bu bitki türlerinin olası uygun yaşam alanlarının tespit edilmesi, koruma alanlarının belirlenmesi, restorasyon projelerinin geliştirilmesi ve yerel topluluklarla iş birliği içinde sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından kritik bir önem taşımaktadır. Etkin koruma stratejileri geliştirilmediği takdirde, bu bitki türleri biyolojik ve ekonomik açıdan ciddi kayıplar yaşayabilmektedir. Koruma stratejilerinin başarıya ulaşması için ekosistemlerin bütüncül bir yaklaşımla ele alınması ve küresel iklim değişikliği etkilerine karşı önlemler geliştirilmesiyle mümkün olacaktır. Sonuç olarak, potansiyel tür dağılım modelleri, tıbbi ve aromatik bitki türlerinin korunması için stratejik bir araç olarak kullanılmaktadır.

KAYNAKLAR

- Abdelaal, M., Fois, M., Fenu, G., & Bacchetta, G. (2019). Using MaxEnt modeling to predict the potential distribution of the endemic plant *Rosa arabica* Crép. in Egypt. *Ecological informatics*, 50, 68-75. <https://doi.org/10.1016/j.ecoinf.2019.01.003>
- Abolmaali, S. M. R., Tarkesh, M., & Bashari, H. (2018). MaxEnt modeling for predicting suitable habitats and identifying the effects of climate change on a threatened species, *Daphne mucronata*, in central Iran. *Ecological Informatics*, 43, 116-123. <https://doi.org/10.1016/j.ecoinf.2017.10.002>
- Acarer, A. (2024). Role of Climate Change on Oriental Spruce (*Picea orientalis* L.): Modeling and Mapping. *BioResources*, 19(2), 3845-3856. <https://doi.org/10.15376/biores.19.2.3845-3856>
- Ahmadi-Lahijani, M. J., & Moori, S. (2022). Current status of medicinal plants in perspective of environmental challenges and global climate changes. In *Environmental Challenges and Medicinal Plants: Sustainable Production Solutions under Adverse Conditions* (pp. 1-28). Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-92050-0_1
- Akçakaya, A., Atay, H., Demir, Ö. (2013). “İklim Değişikliği Senaryolarında Yeni Dönem: Paralel Yaklaşım ve Temsili Konsantrasyon Rotaları (RCPs)”, 6th Atmosfer Science Symposium – ATMOS 2013, 3-5 Haziran, İstanbul, 1-11.
- Applequist, W. L., Brinckmann, J. A., Cunningham, A. B., Hart, R. E., Heinrich, M., Katerere, D. R., & Van Andel, T. (2020). Scientists’ warning on climate change and medicinal plants. *Planta Medica*, 86(01), 10-18. <https://doi.org/10.1055/a-1041-3406>
- Araújo, M. B., & Peterson, A. T. (2012). Uses and misuses of bioclimatic envelope modeling. *Ecology*, 93(7), 1527-1539. <https://doi.org/10.1890/11-1930.1>
- Arslan, E. S., Akyol, A., Örucü, Ö. K., & Sarıkaya, A. G. (2020). Distribution of rose hip (*Rosa canina* L.) under current and future climate conditions. *Regional Environmental Change*, 20(3), 107. <https://doi.org/10.1007/s10113-020-01695-6>
- Aryal, P. (2015). Climate change and its impact on medicinal and aromatic plants: A review. *Clim. Change*, 1, 49-53.
- Bauer, N., Calvin, K., Emmerling, J., Fricko, O., Fujimori, S., Hilaire, J., ... & van Vuuren, D. P. (2017). Shared socio-economic pathways of the energy sector—quantifying the narratives. *Global Environmental Change*, 42, 316-330. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2016.07.006>
- Büyükgöbz, T., Fakir, H. Negiz, M. G. (2008). “Sütçüler (Isparta) Yöresinde Doğal Odun Dışı Bitkisel Orman Ürünleri ve Geleneksel Kullanımları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Seri: A, Sayı: 1, 109-120.

- Carbonbrief. (2018). "CMIP6: the next generation of climate models explained". <https://www.carbonbrief.org/cmip6-the-next-generation-of-climate-models-explained> Son erişim tarihi: 7 Temmuz 2024.
- Change, C. (1995). Intergovernmental panel on climate change (IPCC). CC BY,4.
- Demircan, M., Gürkan, H., Arabacı, H., Coşkun, M. (2017). "Türkiye için İklim Değişikliği Projeksiyonları", TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, 16. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı, 3-6 Mayıs 2017, Ankara.
- Deveci, M. (2012). An investigation on plant species diversity in Colchic Province (Turkey). *African Journal of Agricultural Research*, 7(5), 820-843. <https://doi.org/10.5897/AJAR11.2189>
- Dülgeroğlu, C., Aksoy, A. (2018). "Küresel iklim değişikliğinin *Origanum minutiflorum* Schwarz & PH Davis' in coğrafi dağılımına etkisinin maximum entropi algoritması ile tahmini", *Erzincan University Journal of Science Technology*, 11(2), 182-190. <https://doi.org/10.18185/erzifbed.384196>
- Elith, J., & Leathwick, J. R. (2009). Species distribution models: ecological explanation and prediction across space and time. *Annual Review of Ecology, Evolution, and Systematics*, 40(1), 677-697. <https://doi.org/10.1146/annurev.ecolsys.110308.120159>
- Frame, B., Lawrence, J., Ausseil, A. G., Reisinger, A., & Daigneault, A. (2018). Adapting global shared socio-economic pathways for national and local scenarios. *Climate Risk Management*, 21, 39-51. <https://doi.org/10.1016/j.crm.2018.05.001>
- Ghorbanpour, M., Hadian, J., Nikabadi, S., & Varma, A. (2017). Importance of medicinal and aromatic plants in human life. *Medicinal Plants and Environmental Challenges*, 1-23. https://doi.org/10.1007/978-3-319-68717-9_1
- Giannenas, I., Sidiropoulou, E., Bonos, E., Christaki, E., & Florou-Paneri, P. (2020). The history of herbs, medicinal and aromatic plants, and their extracts: Past, current situation and future perspectives. In *Feed additives* (pp. 1-18). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-814700-9.00001-7>
- Guisan, A., & Thuiller, W. (2005). Predicting species distribution: offering more than simple habitat models. *Ecology Letters*, 8(9), 993-1009. <https://doi.org/10.1111/j.1461-0248.2005.00792.x>
- Gülsoy, S., & Çıvğa, A. (2016). Diken ardıç (*Juniperus oxycedrus* L. subsp. *oxycedrus*) kozalaklarının uçucu yağ özellikleri ve çevresel faktörlerle ilişkileri. *Turkish Journal of Forestry*, 17(2), 142-152. <https://doi.org/10.18182/tjf.83849>

- Gülsoy, S., Negiz, M. G., Özdemir, S., Yalçinkaya, B. & Uluşan, M. D. (2022a). Impacts of Climate Change on Living Organisms. A. Beram & M. D. Uluşan (Eds.), *Forest and Agricultural Studies from Different Perspectives* (p. 73-112). Lithuania: SRAAcademic Publishing.
- Gülsoy, S., Özkan, K., & Özkan, G. (2022b). Effect of environmental factors on the fruit essential oils of *Pistacia terebinthus* L. growing wild in Turkey. *Cerne*, 28, e102994. <https://doi.org/10.1590/010477060202228012994>
- Gürkan, H., Arabacı, H., Demircan, M., Eskioğlu, O., Şensoy, S., Yazıcı, B. (2016). “GFDL-ESM2M Modeli Temelinde RCP4.5 ve RCP8.5 Senaryolarına Göre Türkiye için Sıcaklık ve Yağış Projeksiyonları”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 14(2), 77-88. https://doi.org/10.1501/Cogbil_00000000174
- Hansen, J., Sato, M., Ruedy, R., Lo, K., Lea, D. W., & Medina-Elizade, M. (2006). Global temperature change. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 103(39), 14288-14293. <https://doi.org/10.1073/pnas.0606291103>
- Hao, Y., Dong, P., Wang, L., Ke, X., Hao, X., He, G., ... & Guo, F. (2024). Predicting the Potential Distribution of *Hypericum perforatum* under Climate Change Scenarios Using a Maximum Entropy Model. *Biology*, 13(6), 452. <https://doi.org/10.3390/biology13060452>
- Hegerl, G. C., Brönnimann, S., Schurer, A., & Cowan, T. (2018). The early 20th century warming: Anomalies, causes, and consequences. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 9(4), e522. <https://doi.org/10.1002/wcc.522>
- Heikkinen, R. K., Luoto, M., Araújo, M. B., Virkkala, R., Thuiller, W., & Sykes, M. T. (2006). Methods and uncertainties in bioclimatic envelope modelling under climate change. *Progress in Physical Geography*, 30(6), 751-777. <https://doi.org/10.1177/0309133306071957>
- Hosseini, N., Ghorbanpour, M., & Mostafavi, H. (2024a). Habitat potential modelling and the effect of climate change on the current and future distribution of three *Thymus* species in Iran using MaxEnt. *Scientific Reports*, 14(1), 3641. <https://doi.org/10.1038/s41598-024-53405-5>
- Hosseini, N., Mostafavi, H., & Sadeghi, S. M. M. (2024b). Impact of climate change on the future distribution of three *Ferulago* species in Iran using the MaxEnt model. *Integrated Environmental Assessment and Management*. <https://doi.org/10.1002/ieam.4898>
- Inoue, M., & Craker, L. E. (2014). Medicinal and aromatic plants—Uses and functions. *Horticulture: Plants for People and Places, Volume 2: Environmental Horticulture*, 645-669. https://doi.org/10.1007/978-94-017-8581-5_3

- IPCC, (2013). "Climate Change 2013: The Physical Science Basis. Contribution fo Working Group I to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change", Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA.
- Karataş, R., Şentürk, Ö., Arslan, M., Güner, D., Negiz, M. G Özkan, K. (2019). "Türkmen Dağı'ndaki bazı odun dışı orman ürünlerinin potansiyel dağılımı", *Ormancılık Araştırma Dergisi*, 6(1), 15-28. <https://doi.org/10.17568/ogmoad.424010>
- Mahmoodi, S., Heydari, M., Ahmadi, K., Khwarahm, N. R., Karami, O., Almasieh, K., ... & Mosavi, A. (2022). The current and future potential geographical distribution of *Nepeta crispa* Willd., an endemic, rare and threatened aromatic plant of Iran: Implications for ecological conservation and restoration. *Ecological Indicators*, 137, 108752. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2022.108752>
- Mathe, A., & Turgut, K. (2023). Introduction to Medicinal and Aromatic Plants in Türkiye. In *Medicinal and Aromatic Plants of Turkey* (pp. 1-30). Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-031-43312-2_1
- McCarty, J. P. (2001). Ecological consequences of recent climate change. *Conservation Biology*, 15(2), 320-331. <https://doi.org/10.1046/j.1523-1739.2001.015002320.x>
- Meehl, G. A. (2023). The role of the IPCC in climate science. In *Oxford research encyclopedia of climate science*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228620.013.933>
- Meinshausen, M., Nicholls, Z. R., Lewis, J., Gidden, M. J., Vogel, E., Freund, M., ... & Wang, R. H. (2020). The shared socio-economic pathway (SSP) greenhouse gas concentrations and their extensions to 2500. *Geoscientific Model Development*, 13(8), 3571-3605. <https://doi.org/10.5194/gmd-13-3571-2020>
- Munt, D. D., Muñoz-Rodríguez, P., Marques, I., & Saiz, J. C. M. (2016). Effects of climate change on threatened Spanish medicinal and aromatic species: predicting future trends and defining conservation guidelines. *Israel Journal of Plant Sciences*, 63(4), 309-319. <https://doi.org/10.1080/07929978.2016.1258257>
- Nakicenovic, N., Alcamo, J., Davis, G., Vries, B. D., Fenhann, J., Gaffin, S., ... & Zhou, D. (2000). Special report on emissions scenarios.

- O'Neill, B. C., Kriegler, E., Ebi, K. L., Kemp-Benedict, E., Riahi, K., Rothman, D. S., van Ruijven, B. J., van Vuuren, D. P., Birkmann, J., Kok, K., Levy, M., Solecki, W. (2017). "The roads ahead: Narratives for shared socioeconomic pathways describing world futures in the 21st century", *Global Environmental Change*, 42, 169-180. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2015.01.004>
- Omamn, I., Stocker, A., & Jäger, J. (2009). Climate change as a threat to biodiversity: An application of the DPSIR approach. *Ecological Economics*, 69(1), 24-31. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2009.01.003>
- Özdemir, S., Özkan, K., & Mert, A. (2020). Ekolojik bakış açısı ile iklim değişimi senaryoları. *Biological Diversity and Conservation*, 13(3), 361-371. <https://doi.org/10.46309/biodicon.2020.762985>
- Özhatay, N. (2002). Diversity of bulbous monocots in Turkey with special reference. Chromosome numbers. *Pure and Applied Chemistry*, 74(4), 547-555. <https://doi.org/10.1351/pac200274040547>
- Özkan, K. (2014). "Odun dışı orman ürünlerinin potansiyel dağılım haritalaması neden önemlidir? Nasıl Gerçekleştirilmelidir?" Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Eczacılık ve Ormancılıktaki Önemi Çalıştayı, İnönü Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, Malatya, 20-21 Mart, 86-100.
- Özkan, K., Makineci, E., Gülsoy, S., & Özdemir, S. (2021). *Orman Ekosistemleri ve İklim Değişimi*. B. Pakdemirli., Ö. Küçük., Z. Bayraktar., & S. Takmaz (Eds.), Ekoloji ve Ekonomi Ekseninde Türkiye'de Orman ve Ormancılık (p. 359-406). Sonçağ Akademi, Ankara.
- Pakdemirli, B., Birişik, N., & Akay, M. (2021). General overview of medicinal and aromatic plants in Turkey. *Anadolu Ege Tarımsal Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 31(1), 126-135. <https://doi.org/10.18615/anadolu.950165>
- Patni, B., Bhattacharyya, M., Kumari, A., & Purohit, V. K. (2022). Alarming influence of climate change and compromising quality of medicinal plants. *Plant Physiology Reports*, 1-10. <https://doi.org/10.1007/s40502-021-00616-x>
- Radha, K. O., & Khwarahm, N. R. (2022). "An integrated approach to map the impact of climate change on the distributions of *Crataegus azarolus* and *Crataegus monogyna* in Kurdistan Region", Iraq. *Sustainability*, 14(21), 14621. <https://doi.org/10.3390/su142114621>
- Rana, S. K., Rana, H. K., Ranjitkar, S., Ghimire, S. K., Gurmachhan, C. M., O'Neill, A. R., & Sun, H. (2020). Climate-change threats to distribution, habitats, sustainability and conservation of highly traded medicinal and aromatic plants in Nepal. *Ecological Indicators*, 115, 106435. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2020.106435>

- Riahi, K., Van Vuuren, D. P., Kriegler, E., Edmonds, J., O'Neill, B. C., Fujimori, S., ... & Tavoni, M. (2017). The shared socioeconomic pathways and their energy, land use, and greenhouse gas emissions implications: an overview, *Global Environmental Change*, 42, 153-168. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2016.05.009>
- Sharma, M., Thakur, R., Sharma, M., Sharma, A. K., & Sharma, A. K. (2020). Changing scenario of medicinal plants diversity in relation to climate change: a review. *Plant Archives*, 20(2), 4389-4400.
- Shruti, S., Trivedi, A., Chaudhary, K. B., & Ghadiali, J. (2024). Global Climate Change and Its Effects on Medicinal and Aromatic Plants: A Review Article. *International Journal of Environment and Climate Change*, 14(2), 149-160. <https://doi.org/10.9734/ijec/2024/v14i23931>
- Tekeş, A. (2024). *Ege Bölgesi Bozdağlar Yöresi'nde bitki tür çeşitliliğinin günümüz ve iklim değişimi altında potansiyel dağılım modellemesi ve haritalaması*. (Doktora tezi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü)
- Ünal, Y., & Arslan, D. (2019). Yaban Hayvanlarının Diyetinde Yabani Bitki Türlerinin Önemi, MAS 10th International European Conference on Mathematics, Engineering, Natural&Medical Sciences, December 14-15, İzmir.
- Van Vuuren, D. P., Edmonds, J., Kainuma, M., Riahi, K., Thomson, A., Hibbard, K., ... & Rose, S. K. (2011). The representative concentration pathways: an overview. *Climatic Change*, 109, 5-31. <https://doi.org/10.1007/s10584-011-0148-z>
- Wei, B. O., Wang, R., Hou, K., Wang, X., & Wu, W. (2018). Predicting the current and future cultivation regions of *Carthamus tinctorius* L. using MaxEnt model under climate change in China. *Global Ecology and Conservation*, 16, e00477. <https://doi.org/10.1016/j.gecco.2018.e00477>
- Yi, Y. J., Cheng, X., Yang, Z. F., & Zhang, S. H. (2016). Maxent modeling for predicting the potential distribution of endangered medicinal plant (*H. riparia* Lour) in Yunnan, China. *Ecological Engineering*, 92, 260-269. <https://doi.org/10.1016/j.ecoleng.2016.04.010>
- Zobayed, S. M. A., Afreen, F., & Kozai, T. (2005). Temperature stress can alter the photosynthetic efficiency and secondary metabolite concentrations in St. John's wort. *Plant Physiology and Biochemistry*, 43(10-11), 977-984. <https://doi.org/10.1016/j.plaphy.2005.07.013>

3. Bölüm

Sağlık Haberlerinde Yeni Bir Salgın İnfodemi: Kavramlar ve Örnekler Üzerinden Bir Araştırma

Ayşen YALMAN¹

¹ Öğretim Görevlisi, Dr., Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik ABD,
aysenyalman@akdeniz.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2280-2824.

Öz

İçinde bulunduğumuz çağın en büyük küresel felaketlerinden biri olduğu belirtilen Covid-19 salgını, binlerce kişinin yaşamını yitirmesine yol açarken bir yandan da kontrolsüzce ve panikle paylaşılan bilgilerin hızla dağılımı sorununa sebep olmaktadır. Anonim paylaşımların sıklaştığı, denetleme, takip etme ve tespit etme gibi mekanizmaların işlevselliğini yitirdiği medya ortamı, yalan ve sahte haberlerin de üretimine ve dağılımına zemin hazırlamaktadır. Sosyal medyada yalan/yanlış bilgilerin dolaşıma sokulması özellikle toplumsal olaylarda ve kriz anlarında zirve yapmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü tarafından infodemi olarak tanımlanan bu durumun, salgından bile daha hızlı yayıldığı, tüm dünyayı çepçevre sardığı belirtilmektedir. Yanlış veya yalan bilgilerin hızla paylaşılması sonrasında bireylerin gerçekmiş gibi bu bilgileri uygulamaya koyması tehlikesi ile karşı karşıya olan toplumlar, virüse karşı aldıkları önlemlerin yanında, infodemiyle de mücadele etmektedir. Covid-19 pandemisi sosyal medya çağının da ilk defa karşılaştığı bir felaket durumu olmuştur. Pek çok araştırmacının infodeminin etkilerini gözlemlemek için yaptığı çalışmalar da göstermektedir ki, dünya hiç olmadığı kadar ciddi bir küresel salgınla yani infodemi ile mücadele içindedir. Bu çalışmada, son 50 yılın en büyük küresel felaketi olarak nitelendirilen Covid 19 salgını ile birlikte ortaya çıkan “İnfodemi” kavramına yakından bakılmış, yapılan araştırmalar incelenmiş ve teyit platformları tarafından yanlışlanan haberler, tüm bu bilgiler ışığında derlenmiştir.

Anahtar Kelime: Covid-19, İnfodemi, Salgın, Sahte Haber, Gazetecilik.

A New Epidemic Infodemic In Health News: A Research On Concepts And Examples

Abstract

The Covid-19 pandemic, which is said to be one of the biggest global disasters of the current era, has caused thousands of people to lose their lives, while at the same time causing the problem of rapid distribution of information shared uncontrollably and in panic. The media environment, where anonymous sharing becomes more frequent and mechanisms such as moderation, monitoring and detection lose their functionality, paves the way for the production and distribution of false and fake news. The circulation of false information on social media peaks especially during social events and moments of crisis. It is stated that this situation, defined as infodemic by the World Health Organization, spreads even faster than an epidemic and encircles the whole world. Faced with the danger of individuals putting this information into practice as if it were true after the rapid sharing of false or false information, societies are struggling with the infodemic as well as the measures they take against the virus. The Covid-19 pandemic has been a catastrophic situation that the social media era has encountered for the first time. Studies conducted by many researchers to observe the effects of the infodemic also show that the world is struggling with a more serious global pandemic, namely the infodemic, than ever before. In this study, the concept of "Infodemic" that emerged with the Covid 19 outbreak, which has been described as the biggest global disaster of the last 50 years, has been closely examined, the researches conducted have been examined and the news falsified by the confirmation platforms have been compiled in the light of all this information.

Keywords: Covid-19, Infodemic, Fake News, Pandemic. Journalism.

Giriş

Teknoloji, hiç şüphesiz hayatın tüm alanlarına etki ederken, medya alanına sağladığı etkileşim, hız, depolama ve paylaşım gibi imkanlar sayesinde de yeni medyayı kullanıcılar tarafından cazip bir seçenek haline dönüştürmüştür. İletişimin bu yapısal değişimi bir taraftan bilgiyi hızla dolaşıma sokmuş, diğer yandan bilgiye duyulan ihtiyacı körüklemiştir. Bireylerin etrafta olan bitene karşı duyduğu merak, bilgiye anında ulaşılabilmesi ve paylaşılabilmesi gibi nedenlerden ötürü artmış, bu durum sürekli olarak bilgi açlığına dönüşmüştür. Özellikle sosyal medyanın bireyleri edilgenlikten kurtarıp aktif bireylere dönüştürmesi ile birlikte, kullanıcılar içerik üretip paylaşmış, başkaları tarafından paylaşılan içerikleri de tekrar dolaşıma sokmuştur. Tüm bu dönüşümlerin bir parçası olan birey, manipüle edilmiş bilgilerin denetlenemez biçimde yayılmasına aracılık ederek, kitlelerin kaotik bir sanal ortam içerisinde sıkışmasına zemin hazırlamıştır. Oluşan bu yeni ortam içerisinde, bilginin bir an önce paylaşılma arzusu, bilgilerin doğru olup olmadığının kontrol edilmeden çok hızlı bir biçimde yayılmasını mümkün kılmaktadır (Binark, 2013). Bilginin hızla üretilmesi ve yayılması, bazen kasıtsız bazen de manipülasyon amacıyla bilinçli olarak yanlış bilgi ve yalan haber üretimini kolaylaştırmıştır. İzleyici ve okuyucular bu yoğun akışta birçok haberin içeriğine ilişkin sorgulama yapma fırsatı bile bulamamaktadır (Ulaş & Yeşil, 2020). Böyle bir dönüşüm içerisinde sahte olduğu düşünülen haberler, bilgi güvenliği konusunda ciddi bir sorun haline gelmiştir. Kriz dönemlerinde ise yanlış bilgi trafiğinin durdurulamaz bir noktaya geldiği belirtilmektedir (Kazaz & Akyuz, 2019).

Özellikle sağlık alanında paylaşılan bilgilerin yol açabileceği ölümcül sonuçlar itibarıyla, sosyal medyadaki denetimsiz ve kontrolsüz paylaşımlar, sağlık okuryazarlığı ve medya okuryazarlığı düşük olan toplumları tehdit etmektedir. Bu bağlamda, son yüzyıl içerisinde yaşanan en büyük küresel felaket olarak tanımlanan Covid-19 adıyla binlerce kişinin yaşamını yitirmesine yol açan virüsün sebep olduğu pandemi, bilgilerin kontrol edilmeden paylaşılmaması gerektiğinin önemini ortaya çıkarmaktadır. Anonim paylaşımların sıklığı, denetleme, takip etme ve tespit etme gibi mekanizmaların işlevsel olmadığı sosyal medya ortamı, yalan ve sahte haber üretimini mümkün kılmaktadır. Ancak bugün gelinen noktada sosyal medyadaki yalan haberler insanlığın hiç görmediği kadar, hızla yayılmaktadır (Kavaklı, 2019). Sosyal medyada yanlış bilgilerin yayılması, özellikle toplumsal olaylar ve kriz dönemlerinde doruk noktasına ulaşmaktadır. Bu durumun en yakın ve en etkili örneklerinden biri, COVID-19 pandemisi olmuştur. COVID-19 salgını, sosyal medya çağının ilk kez karşılaştığı büyük bir felaket durumu olarak öne çıkmaktadır. Pek çok araştırmacının infodeminin etkilerini gözlemlemek için

yaptığı çalışmalar da göstermektedir ki, dünya hiç olmadığı kadar ciddi bir küresel salgınla yani infodemi ile mücadele içindedir.

Bu çalışmada, son 50 yılın en büyük küresel felaketi olarak nitelendirilen Covid 19 salgını ile birlikte ortaya çıkan “İnfodemi” kavramına yakından bakılmış, yapılan araştırmalar incelenmiş ve teyit platformları tarafından yanlışlanan haberler, tüm bu bilgiler ışığında derlenmiştir.

Sağlık İletilerinde İnfodemi

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Genel Direktörü Dr. Tedros, Şubat 2020'de yaptığı açıklamada, “Sadece bir pandemiyle değil, aynı zamanda bir infodemiyle de mücadele ediyoruz” demiştir. Bu açıklama ile COVID-19 salgını sırasında ortaya çıkan “infodemi” kavramı küresel olarak gündeme gelmiştir (DSÖ, 2024). İngilizce "information" ve "pandemic" kelimelerinden türetilen bu ifade, COVID-19 ile ilgili yanıltıcı veya yanlış bilgilerin yayılmasını ifade etmektedir. DSÖ, infodemiye aşırı bilgi yükünün yanı sıra yanlış veya güvenilir bilgilerin de yayılması olarak tanımlamaktadır. Bu durum toplumlarda panik ve korkuya yol açabilir, hastalıkla mücadeleyi zorlaştırabilir ve damgalamayı artırabilmektedir.²

Eysenbach (2002), "Infodemiology: The Epidemiology Of (mis) Information" başlıklı makalesinde "infodemioloji" kavramını incelemiştir. Bu kavram, epidemiyolojiden esinlenerek, sağlık bilgisi ve yanlış bilginin dağılımı ile belirleyicileri üzerine yapılan çalışmaları ifade etmektedir Dünya Sağlık Örgütü, İnfodemi'nin 4 noktada yoğunlaştığını belirtmektedir:

- 1-Virüs, hastalığın nedeni ve kökeni,
- 2-Hastalığın belirtileri ve bulaşması hakkındaki yanlış bilgi ve söylentiler,
- 3-Tedaviler, korunma önlemleri, sağlık önlemlerinin etkisi,
- 4-Yetkililer ve diğer kurumlar hakkındaki yanlış bilgiler.

Örgüt ayrıca, bilgilerin yanlış olması durumunda bununla nasıl başa çıkılabileceğine dair de 4 temel ilke yayımlamıştır;

1-Müdahaleler ve mesajlar bilim ve kanıtlara dayanmalıdır.

2-Bu bilgi, davranış değiştiren mesajlara dönüştürülmeli ve tüm toplumların tüm kesimleri tarafından erişilebilir olmalıdır.

3-Hükümetler, kaygıları ve bilgi ihtiyaçlarını daha iyi anlamak için kilit topluluklara ulaşmalıdır.

4-Sosyal medya ve teknoloji platformlarının yanı sıra akademi ve sivil toplum gibi paydaşlarla stratejik ortaklıklar oluşturulmalıdır (Eysenbach, 2002).

² https://www.who.int/docs/default-source/coronavirus/situation-reports/20200707-covid-19-sitrep-169.pdf?sfvrsn=c6c69c88_2.

Habercilik ilkeleri doğrultusunda, temel gazetecilik etiği dışında kurgulanan bilgilerin yayılma mekanizmaları ve bu yeni sürecin ortaya çıkışı, infodemi konusunun iletişim bilimi açısından derinlemesine incelenmesi gerektiğine işaret etmektedir. Yalan haber, uydurma, hiciv içeren ve aldatma olarak tanımlanırken (Rubin et al., 2016), Ekman'a (2009) göre bu, bilginin gizlenme ihtiyacı nedeniyle ortaya çıkabilir ve gerçeğin örtbas edilmesi ile devam etmektedir. Ekman, yalan haberi, doğru olmayan bilginin gerçekmiş gibi sunulması olarak tanımlamaktadır. ABD'de 2016 seçimlerinde sıkça kullanılan ve seçimlere damga vuran terimlerden biri olan sahte haber (Fake News) kavramı (Alcott & Gentzkow, 2017), sonraki yıllarda sosyal medyanın olumsuz yönlerinin tartışılmasında en çok kullanılan ifadelerden biri haline gelmiştir. Allcott ve Gentzkow (2017), sahte haberleri, kasıtlı olarak okuyucuları yanlış yönlendirmek için üretilmiş ve sahte olduğu kanıtlanabilen haberler olarak tanımlamaktadır.

Daha sonraki yıllarda, kasıtlı ya da kasıtsız olarak yanlış bilgiler içeren haberler, üretilme biçimine göre kategorize edilmiştir. Örneğin Wardle (2017), kasıtlı (dezenformasyon) ve kasıtsız (mezenformasyon) sahte haberlerin 7 türü olduğunu belirtmektedir:

- Hiciv ve parodi
- Çarpıtma
- Taklit
- Uydurma
- Hatalı ilişkilendirme
- Bağlamdan koparma
- Manipülasyon

Sahte haberler veya yanlış bilgi, hangi amaçla üretilirse üretilsin, sosyal medya aracılığıyla geniş kitlelere ulaşmaktadır. Yeni medya düzeninde, haber medyasının doğru, tarafsız ve gerçeği yansıtan bilgi sağlama misyonu neredeyse tamamen geri planda kalmıştır. Bu düzende, algı oluşturma amacıyla yayılan aldatıcı bilgiler (Ulaş & Yeşil, 2020), insanların görüşlerini etkileyip şekillendirirken, haber güvenilirliğine, toplum sağlığına ve bireylerin sağlığına ciddi zararlar vermektedir.

Pandemi sonrasında şüphesiz bilgilerin doğruluğunun teyit edilmesi zorunluluğu doğmaktadır. İyi niyetli olsun ya da olmasın kesin olmayan veya yanlış haberlerin sorgulanmadan sosyal medya mecralarında hızla dolaşıma sokulması dezenformasyonu büyütmede, hatta bireyler sağlık profesyonellerinin söylediklerini dinlemek yerine, bu mecralardan edindikleri bilgilere inanarak uygulamaktadır. Yapılan araştırmalar da toplumların çok büyük bir kesiminin bu yanlış haberlere maruz kaldığını göstermektedir. Örneğin, Birleşik Krallık'ta Ofcom tarafından yapılan bir anket, nüfusunun %46'sının koronavirüs ile ilgili

sahte ya da yanıltıcı haberlere maruz kaldığını vurgulamaktadır (Ofcom, 2024). Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan başka bir araştırmada ise nüfusun %48'inin yalan habere maruz kaldığı tespit edilmiştir (Mitchell & Oliphant, 2020). Türkiye'nin, Uluslararası Doğruluk Kontrolü Ağı (IFCN) üyesi olan doğrulama platformu teyit.org sitesinin şef editörü Gülin Çavuş ise, Pandeminin başından beri yayınlanan haberleri incelediklerini, 584 internet sitesinde verilen bilgilerin yanlış olduğunu tespit ettiklerini belirtmektedir³. Yalan haberlere maruz kalma oranlarının giderek yükseldiği de belirtilmektedir.

Yanlış bilgi salgınının ciddi toplumsal sonuçlara da yol açtığına işaret edilmektedir. Koronavirüs ile ilgili yanlış bilginin mafya saldırıları, toplu zehirlenmeler (Depoux, Martin & Karafillakis, 2020) ve vandalizm eylemleriyle (Bahar et al., 2020) bağlantılı olduğu belirtilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan başka bir araştırmada ise, Covid-19 önleyici sağlık davranışları üzerindeki siyasi kutuplaşmaya dikkat çekilerek (Alcott & Gentzkow, 2017), yanlış bilgilerin toplumsal refah için yıkıcı potansiyelinin yüksek olduğu vurgulanmaktadır. Başka bir çalışmada, sosyal medya dijital antropoloji perspektifinden incelenmiş ve COVID-19 pandemisindeki rolü detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Pandemi sonrası ortaya çıkan yeni dünya düzeninde, ülkelerin dijital platformlardaki sorumluluklarına dikkat çekilmiştir (Kırık et al., 2020).

Krizin bilgi salgınını derinleştirmesinin ardından, ülkelerin bilgi kirliliğini önlemeye verdiği önemin virüsün yayılmasına verdikleri önemle eşdeğer tutulduğu söylenebilmektedir. Örneğin İngiltere Hükümeti infodemi ile mücadele edebilmek için “karşı dezenformasyon birimi” kurma kararı almıştır. Vakanın en çok görüldüğü yerlerden biri olan Hindistan hükümeti ise sosyal medya şirketlerinden Covid-19 ile ilgili yalan haberleri kontrol etmeleri talebinde bulunmuştur. Hükümet ayrıca, yanlış bilgilerin kaldırılmasını sağlamış ve acilen farkındalık kampanyaları başlatmıştır. Avrupa'daki birçok ülkenin de benzer kararlar alması ve çağrıda bulunması üzerine, Facebook yayınlarını kontrol ederek yanlış içerikleri tespit etmeye çalışmıştır. Sosyal medya platformları Twitter, YouTube ve TikTok da yanlış bilgileri sınırlandırmak amacıyla adımlar atmaya başlamıştır (AA, 2014).

Sahte haberler veya yanlış bilgiler, hangi amaçla üretilirse üretilsin, sosyal medyada geniş kitlelere ulaşmaktadır. Yeni medya düzeninde, haber medyasının doğru, tarafsız ve gerçeği yansıtan bilgi sağlama misyonu neredeyse tamamen göz ardı edilmiştir. Algı oluşturma amacıyla yayılan bu yanıltıcı bilgiler (Ulaş &

³ <https://www.dw.com/tr/infodemi-t%C3%BCrkiyede-yanlan-haber-salg%C4%B1n%C4%B1nda-art%C4%B1nC5%9F/a-56932155>

Yeşil, 2020), insanların düşüncelerini etkileyip şekillendirirken, haberlerin güvenilirliğine, toplum ve birey sağlığına ciddi zararlar vermektedir. Çoğunlukla finansal ve ideolojik amaçlarla üretilen sahte haberler (Taş & Taş, 2018), azınlıklar, mülteciler, siyasiler, ünlüler ve sıradan insanların yaşamlarını zorlaştırmakta (Teyit.Org, 2024); devletler, hükümetler ve sivil toplum kuruluşlarının sistemlerini ve işleyişlerini aksatmakta; hatta devletler arası çatışmaları tetikleyebilmektedir.

Waszak, Kasprzycka-Waszak ve Kubanek'in (2018) yaptıkları çalışmayla, sosyal medyada paylaşılan içerikleri incelenmiş, bu içeriklerin %40'ının yalan haber olduğu ve 450 binden fazla paylaşıldığı sonucuna ulaşmıştır. Uydurma, ayarlanmış, reklam, ilgisiz ve doğru olmak üzere beş kategori üzerinden inceledikleri haberlerin sadece %19'unun doğru olduğu, geriye kalan haberlerin % 81'inin yalan olduğunu vurgulanmaktadır.

Sağlıkla ilgili bilgi ya da haberlerin yayılımını içeren bir başka araştırma ise Sommariva ve arkadaşlarının (Sommariva et al., 2018) yaptığı, zika virüsü sırasında paylaşılan yalan haberlerin analizini içermektedir. Araştırma, dolaşıma sokulan sağlıkla ilgili yalan haberlerin, doğruluğu kanıtlanmış haberlerden 3 kat daha fazla olduğunu ortaya koymuştur. Bireylerin herhangi bir araştırma olmaksızın yalan veya hatalı bilgileri/haberleri dolaşıma sokma konusunda üstlendikleri bu rol, özellikle sağlıkla ilgili yaşanan olağanüstü durumlarda, bilgi kirliliğinin kontrolsüzce ne kadar arttığını bir kez daha göstermektedir.

Toplum ve birey sağlığı ile ilgili bilgi ve iletilerin hızlı bir şekilde yayılması bakımından oldukça önemli fırsatlar sunan sosyal medya kanalları, halkın bilinçlendirilmesi ve bireylerin sağlıkla ilgili bilgilere kolay ulaşması açısından önemli görevler üstlenmektedir. Kişilere olumlu sağlık davranışı kazandırmak ve farkındalık oluşturmak açısından son derece olumlu etkilerinin yanı sıra en önemli dezavantajı ise bu mecraların bilgi kirliliğine açık alanlar olmasıdır. Kimi zaman halkı paniğe sevk etmek ya da daha fazla beğeni almak gayesi ile yapılan bilinçli paylaşımların yanı sıra, kimi zaman da bilinçsizce paylaşım sokulan yalan ya da çarptırılmış haberlerin doğru bilgilerden daha fazla ilgi uyandırdığı görülmektedir. Bu bağlamda infodemi kavramı kapsamında yapılan araştırmaların sonuçlarına daha yakından bakmak yerinde olacaktır.

Yanlış Bilgi/İnfodemi Örnekleri

COVID-19 pandemisi, dünya genelinde iletişim alışkanlıklarında önemli değişikliklere yol açmıştır. Salgının ilk döneminde (Ocak-Haziran 2020), yapılan araştırmalar televizyon izleme oranlarının arttığını göstermektedir (Milliyet, 2021). Türkiye'de izleme ölçümleri yapan kuruluşlar, Mart ayından itibaren, günlük ortalama televizyon izleme süresinin yüzde 30'dan fazla arttığını

raporlamıştır (Önder, 2020). Aynı araştırmalar, internet kullanımının da iki katına çıktığını ortaya koymaktadır. Hastalığın yayılmasıyla birlikte bilgiye duyulan ihtiyaç artmış ve toplum, giderek her okuduğu veya izlediği habere inanmaya başlamıştır. Bu kaotik ortamda üretilen ve paylaşılan haberlerin büyük bir kısmı ise yanıltıcı bilgiler içermektedir.

Covid 19 döneminde üretilen yalan haberler genel olarak üç başlık altında toplanabilmektedir. Birincisi, hastalıktan korunma yollarıyla ilgili olarak paylaşılan tavsiyelerdir. İkincisi virüsün kaynağı ve yayılımı ile ilgili asılsız bilgilerdir. Üçüncü ise virüsle ilgili dünyadan geldiği iddia edilen bilgilerdir (Sarioğlu & Turan, 2020). Ülkemizde ve dünyanın pek çok bölgesinde yalan haberlerin sayısı oldukça fazladır. Örneğin Soğukdere ve Öztunç (2020) yaptıkları araştırmada Türkiye’de sadece vakanın görüldüğü ilk 10 günlük sürede 27 yalan haber tespit etmiştir. Aynı araştırmada yapılan incelemede sonraki 11 günlük dönemde yalan içerik sayısının ise iki katından fazla arttığı belirtilerek, toplumda oluşan korku ve paniğin hastalıkla ilgili bilgi ihtiyacını arttırdığını, buna paralel olarak yalan içeriklerin de arttığı belirtilmiştir.

İngiliz komplo teorisyeni David Icke, maske kullanımının insanların zihinsel sağlığına kalıcı zararlar verdiğini ve bu durumun gelecek nesilleri kontrol altına alma stratejisinin bir parçası olduğunu iddia etmiş, ayrıca aşılara ilgili kertenkele benzeri bir türün dünyayı manipüle etmek için siyasi güç topladığına dair bir dizi iddiayı sosyal medya üzerinden yayarak takipçi kazanmıştır (CNN, 2024). David Icke gibi birçok aşı karşıtı komplo teorisyeninin bu tür iddialarına inanarak tedbirsiz davranan insanlar, ciddi sağlık riskleriyle karşılaşmış ve aşı karşıtlığı da artmıştır (CNN, 2024).

Bangladeş’te Md. Sayeed Al-Zaman tarafından yapılan bir başka araştırmada ise (2021), 29 Ocak-11 Nisan 2020 tarihleri arasında Hindistan’ın önemli bir haber doğrulama platformu olan Alternative News isimli web sayfasında yer alan haberler incelenmiş, pandemi ile doğrudan bağlantılı 125 sosyal medya haberinin yalan olduğu bilgisine ulaşılmıştır.

Meksika’da infodemi ile ilgili yapılan bir başka araştırmada ise, Avrupa’da hastaların, bazı viral yanlış bilgilerin Covid-19 semptomlarını kötüleştirdiğini iddia ettikten sonra ibuprofen almayı reddettiği, koronavirüs ile ilgili yanlış haberlerin Japonya veya Amerika Birleşik Devletleri gibi dünyanın çeşitli bölgelerinde, Çinli bireylere karşı artan ırkçılığa katkıda bulunduğu belirtilmektedir (Alvarez & Salina, 2020). Aynı araştırmada aşılarla mikroçip iddialarına, kişisel bilgilerin çalınmasına ve nüfusu yok etmek için 5G’nin uygulanmasına kadar uzanan komplo teorilerine yer verilerek yalan haberlerin ulaştığı boyut gözler önüne serilmektedir.

İnfodeminin sınırlarını zorlayan yanıltıcı haberlerden biri, çamaşır suyunun koronavirüse karşı etkili olduğu yanlış bilgisinin yayılmasıdır. Salgından korunmak için dezenfektan ve etil alkol içtiği iddia edilen bir kişi, hastaneye kaldırıldığında hayatını kaybetmiştir (Sarioğlu & Turan, 2020). Türkiye'deki tanınmış medyatik doktorlardan bazıları da koronavirüs hakkında doğrulanamayan iddialarda bulunmuştur. Bu iddialardan biri, Türklerin genetik yapıları nedeniyle virüse karşı daha dayanıklı oldukları yönündeyken, bir diğeri ise kelle paça yemeklerinin bağışıklık sistemini güçlendirdiğini ve bu sayede hastalığa karşı koruma sağladığını savunmaktadır. Ancak Dünya Sağlık Örgütü'nün bu yemeklerle ilgili resmi bir araştırması bulunmamaktadır ve bu iddiaların gerçeklik temeli tartışmalıdır.

Tablo 1. Covid-19 Pandemi Sürecinde Sosyal Medyada Yer Alan İddialar.

Haberin Başlığı	Haberin İddiası	Analiz Sonucu	Yanlış Haber Türü
Harita Türkiye'deki ilk koronavirüs vakasının Kayseri'de olduğunu göstermiyor	John Hopkins haritası, Türkiye'de ilk koronavirüs vakasının Kayseri'de görüldüğünü gösteriyor	Yanlış	Hatalı İlişkilendirme
UNICEF'in yeni koronavirüsle ilgili yayınladığı iddia edilen metin	Sosyal medyada yer alan ve Covid-19'a ilişkin bilgilendirme UNICEF'e ait	Yanlış	Taklit
Videonun koronavirüse karşı namaz kılan Müslümanlarla saf tutan Çinlileri gösterdiği iddiası	Video koronavirüse karşı namaz kılan Müslümanların arkasında saf tutan gayrimüslim Çinlileri gösteriyor	Yanlış	Hatalı İlişkilendirme
1981 tarihli Asterix çizgi romanında yeni koronavirüsten bahsedildiği iddiası	1981'deki bir Asterix çizgi romanında yeni koronavirüsten bahsedildi	Yanlış	Çarpıtma
Yozgat'ta bir vatandaşın koronavirüsten korunmak için arap sabunu yediği iddiası	Yozgat'ta bir vatandaş koronavirüsten korunmak için yoğurda arapsabunu katarak yedi	Yanlış	Parodi
Cumhurbaşkanı 11 Mart 2020 tarihli grup toplantısında sokağa çıkma yasağından bahsetmedi	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 11 Mart 2020 tarihli grup toplantısında sokağa çıkma yasağı ilan edileceğini açıkladı	Yanlış	Hatalı İlişkilendirme
Kuzey Kore'de koronavirüs kapan iki kişinin idam edildiği iddiası	Kuzey Kore'de koronavirüse (Covid-19) yakalanan iki kişi idam edildi	Yanlış	Manipülasyon-Uydurma

Uçakların salgınla savaşıyor İtalyanlara moral için gösteri yaptığı iddiası	İtalya Hava Kuvvetleri, salgın sırasında halka moral vermek için Luciano Pavarotti'nin sesi eşliğinde gösteri yaptı.	Yanlış	Uydurma
Sağlık Bakanlığı gizli ibaresiyle dolaşıma sokulan metni yayınlamadı	Görseldeki metin koronavirüsle mücadele kapsamında Sağlık Bakanlığı'nca yayınlandı.	Yanlış	Uydurma
Altın ve çay günlerinin koronavirüs nedeniyle üç hafta yasaklandığı iddiası	Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı kadınların altın ve çay günlerini yasakladı	Yanlış	Uydurma
Yeni koronavirüsün akciğere inmeden önce dört gün boğazda kaldığı iddiası	Yeni koronavirüs (Covid- 19) akciğere inmeden önce dört gün boğazda kalıyor. Virüse bu sürede tuz, sıcak su ve sirkeyle gargara yaparak müdahale edilebilir.	Yanlış	Uydurma
Ronaldo'nun otellerini yeni koronavirüs nedeniyle hastaneye çevirdiği iddiası	Cristiano Ronaldo otellerini yeni koronavirüsle (Covid- 19) savaşınların tedavi olacağı bir hastaneye dönüştürecek	Yanlış	Uydurma
Fotoğrafın Küba'nın İtalya'ya gönderdiği yardım heyetini gösterdiği iddiası	Fotoğraf Küba'nın İtalya'ya gönderdiği Covid-19 yardım heyetini gösteriyor	Karma	
Yeni koronavirüsün Coca Cola ile yayılmaya çalışıldığı iddiası	Yeni koronavirüsün Coca Cola ile yayılmaya çalışıldığı iddiası	Yanlış	Uydurma
Yeni koronavirüsün asfaltta dokuz gün boyunca canlı kaldığı iddiası	Milanolu bir doktor, yeni koronavirüs asfaltta dokuz güne kadar yaşadığı için, dışarıda hep aynı ayakkabının kullanılması ve sonrasında evin dışında bırakılması gerektiğini söyledi.	Yanlış	Uydurma

Tablo 1’de Ali Fikret Aydın’ın (2020) yaptığı araştırma sonuçlarının dökümü görülmektedir. Teyit.org doğrulama platformunun covid-19 pandemi sürecinde sosyal medyada dolaşıma sokulan iddialar hakkında yaptığı inceleme sonuçlarına ilişkin verileri gösterilmektedir. İncelenen haberler içerisinde yalan olduğu belirtilen haberlerin listesine bakıldığında, en dikkati çeken haberin, sağlık

bakanlığı tarafından gizli ibaresiyle dolaşıma sokulduğu iddia edilen haberin olduğu görülmektedir.

Şekil 1. Sağlık Bakanlığı Tarafından Yayımlandığı İddia Edilen Sosyal Medya Haberi.

İlgi : 01.04.2020 tarihli ve 28892082-869.E.5906495 sayılı yazımız.

İnsanlığın karşı karşıya kaldığı Koronavirüs (Covid – 19) hastalığın yol açtığı krizin üstesinden gelmek ve koronavirüs ile mücadele eden en az hasarla çıkmak birliğimizi, beraberliğimizi, kardeşliğimizi ve dayanışmamızı güçlendirmek için Sayın Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan tarafından başlatılan “Biz Bize Yeteriz Türkiye” yardım kampanyası Sağlık Bakanlığı ile ortak olarak tüm personelimizle katılmaya karar verilmiştir.

Bu hususta ilişkili olarak kurumumuzda yatacak olan; Kısmi Doktor ve üzeri personel maaşından 500 TL kesinti yapılmakla birlikte bu kapsam dışında kalan personellerimizden ise 500 TL kesinti yapılmaksızın ilgili kampanya gönüllülüğü taslıdır. Kesinti yapılmasını istemeyen personellerimiz kurumundaki ilgili kişi ile imzaları geçerek sebebini ibraz ettiği taktirde maaşından herhangi bir kesinti yapılmayacaktır. Planlanacak toplam miktar kampanya hesabına aktarılacaktır. Tüm kurum personelimizin katılımını temenni etmekteyiz.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederiz.

Dağıtım Gereği: 81 il valiliklerine

SAĞLIK BAKANI

Fahrettin KOCA

Şekil 1’de gösterilen aynı haber görseli, bir başka çalışmada ele alınarak, belgenin kötü niyetli kişilerce hazırlanmış sahte ve tamamen uydurma olduğu, panik ortamını daha da körüklediği vurgulanmıştır (Yalman & Açıkgoz, 2020). Bir diğer uydurma haber ise koronavirüsün akciğere inmeden önce dört gün boyunca boğazda kaldığı ve bu süre zarfında tuz, sıcak su ve sirkeyle gargara yaparak virüse müdahale edilebileceği iddiasıdır (Aydın, 2020).

Şekil 2. Yeni Koronavirüsün Dört Gün Boğazda Kaldığına Dair Atılan Tweet.

Şekil 2'deki sosyal medya paylaşımı hızla yayılarak dünyanın pek çok ülkesine ulaşmayı başardığı belirtilmektedir. Ancak, koronavirüsün dört gün boyunca boğazda kalmasıyla ilgili herhangi bir kanıt bulunamamıştır. Ayrıca, sirke, sıcak su ve tuzun Covid-19 ile mücadelede etkili olduğunu destekleyen bilimsel bir çalışma da bulunmamaktadır. Diğer bir uydurma haberde ise, ünlü futbolcu Cristiano Ronaldo'nun Covid-19 nedeniyle otellerini hastaneye dönüştürdüğü iddiası sosyal medyada sıklıkla paylaşılmıştır (Aydın, 2020).

Koronavirüs odaklı infodemik bilgiler içeren bir başka araştırma ise, Türkiye'de ilk vakanın görüldüğü tarih olan 11 Mart 2020 ile çalışmanın sonlandırıldığı 30 Mayıs 2020 tarihleri ve "Koronavirüs Türkiye" etiketiyle yapılan paylaşımları ele almaktadır. Araştırmanın çarpıcı sonuçları Tablo 2 ve 3'te gösterilmektedir (Yalman & Açıköz, 2020).

Tablo 2. Facebook üzerinden en çok etkileşim alan 20 haberin incelemesi.

İçerik	Adet	Paylaşım	Beğeni	Yorum	Toplam Etkileşim
Çarpıtılmış içerik	9	95 bin	478 bin	96 bin	669 bin
Bağlamdan koparılmış içerik	7	81 bin	296 bin	98 bin	475 bin
Uydurma içerik	2	63 bin	210 bin	2 bin	275 bin
Doğru içerik	2	35 bin	55 bin	3 bin	93 bin

Tablo 3. Instagram üzerinden en çok etkileşim alan 20 haberin incelemesi.

İçerik	Adet	Paylaşım	Beğeni	Yorum	Toplam Etkileşim
Çarpıtılmış içerik	10	14 bin	145 bin	8 bin	167 bin
Bağlamdan koparılmış içerik	4	6 bin	9 bin	9 bin	24 bin
Uydurma içerik	2	3 bin	7 bin	11 bin	21 bin
Doğru içerik	4	8 bin	15 bin	3 bin	26 bin

Foucault'nun (2010) “biyopolitika” olarak isimlendirdiği biyoloji ve politikanın iç içeliğini ele alan kavram üzerinden başlatılan yeni bir tartışma da, salgınların toplumların denetlenmenin bir yolu olduğu üzerinedir. Yukarıda tabloda verilen araştırma sonuçlarına göre, çarpıtılmış, uydurma, manipüle edilmiş içeriklerin sosyal medyada yayılma hızına bakılacak olursa, infodeminin ölümcül bir silaha da dönüşebileceği söylenebilmektedir.

Tüm dünyaya yayılan infodemik bilgileri ve/veya haberleri derleyerek yalan haberlere ilişkin genel bir tablo oluşturan Eda Sezerer Albayrak (2020) çalışmasında, küresel yayılım gösteren haberleri, virüsün kökenleri ve virüsten kurtulma ya da virüsü öldürme yolları olarak iki kategoride toplamıştır. Araştırmaya göre yalan haberler şöyledir;

Koronavirüsün kökeni hakkında yalan haberler:

- Koronavirüs, Wuhan Teknoloji Enstitüsü'nde geliştirilen bir Çin biyolojik silahıdır.
- Çin hükümeti, Demokratlar gibi diğer güçlerle işbirliği yaptı.
- CIA, virüsü Çin, Rusya veya İran'ın ekonomik ve politik gücüne meydan okumak için biyolojik bir silah olarak yarattı ve yaydı.
- İsrail, bir finansal piyasa krizi yaratmak ve ortaya çıkan oynaklıktan finansal olarak yararlanmak için virüsü geliştirdi ve yaydı.
- İsrail veya Rothschild ailesi gibi Yahudiler, dünya gücünü ele geçirmek için virüsü ürettiler.

- Çinli casuslar virüsü Kanada'daki bir virüs araştırma laboratuvarından çaldı.
- COVID-19, Bill Gates ve Birleşik Krallık hükümeti tarafından finanse edilen Pirbright Enstitüsü tarafından geliştirilen bir nüfus kontrol stratejisinin bir parçasıdır.
- Donald Trump, pedofilleri, siyasi muhalifleri ve Hollywood aktörlerini tutuklamak veya öldürmek için salgını yarattı.
- Et yemek koronavirüsün sebebidir

Koronavirüse yakalanma ve koronavirüsü öldürme ilgili yalan haberler:

- Kokain, koronavirüsü tedavi eder.
- Afrikalılar koronavirüse karşı dirençlidir.
- 5G kablolu ağlar, koronavirüs salgınına neden oldu.
- Evcil hayvanlar koronavirüs yayar.
- Sirke koronavirüsü öldürür.
- Haşlanmış zencefil veya limonlu su veya inek idrarı içmek koronavirüsü öldürür.
- Gargara koronavirüsü öldürür.
- Saunaya gitmek koronavirüsü öldürür.
- Saç kurutma makinesi kullanmak koronavirüsü öldürür.
- Şifalı otlar almak koronavirüsü öldürür.
- Gümüş aşılanmış diş macunu kullanmak koronavirüsü öldürür.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, virüsün yayılmasından daha tehlikeli olduğu düşünülen yalan haberlere ve yayılma hızına, infodemi kavramı üzerinden bakılmıştır. Son yüzyıl içerisinde en tehlikeli salgın olarak nitelendirilen salgın sırasında ortaya çıkan ve DSÖ tarafından kontrol altına alınması gerektiği belirtilen infodemi, yalan haberlerin hızla yayılması ile birlikte toplumu paniğe sevk etmekte, adeta bir silaha dönüşebilmektedir. Bilgiye duyulan ihtiyacı daha da körükleyen sosyal medya mecraları dolayısıyla etkisini hızla artıran infodemi, bugün dünyadaki neredeyse bütün ülkelerin kontrol altına almak için politika geliştirdikleri bir alan olarak görünmektedir.

Yaşanılan bu vahim tabloyu daha görünür kılabilmek, dünyadaki etkilerini ortaya çıkarabilmek amacıyla yapılan bu çalışmada, yanlışlığı kesinleşmiş yalan haberler üzerine yapılan araştırmalar derlenerek bir araya getirilmiştir. Dünyada ve Türkiye’de koronavirüsle ilgili hızla yayılan bilgi ve/veya haberler ile ilgili yapılan araştırmaların analizlerine bakıldığında, infodeminin gerçekten de salgına eş değer bir yayılım hızı gösterdiğini söylemek mümkündür. Örneğin

yapılan çalışma dünyada en çok görüntülenen koronavirüs ile ilgili YouTube videolarının %25'inden fazlasının yanıltıcı bilgiler içerdiğini ve dünya çapında 62 milyondan fazla görüntülemeye ulaştığı belirtilmektedir (Li et al., 2020).

Yapılan çalışmalara bakıldığında infodemi ile ilgili çarpıcı sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir. Bilimsel geçerliliği olmayan, çoğunun anonim olduğu belirtilen içeriklerin ve yalan haberlerin doğru bilgiye oranla daha fazla paylaşıldığı ve üzerine daha çok yorum yapıldığı belirtilmektedir. Bu durumun yaratacağı riskleri de vurgulayan araştırmacılar, sağlığı tehdit etmesinin yanında pek çok soruna da dikkat çekmektedir. Örneğin Foucault'nun (2010) "biyopolitika" olarak isimlendirdiği yeni bir tehdit ya da yanlış bilgilerin yarattığı risk algısının bozulması sonucu uzmanlardan gelen gerçek bilgileri reddetme, mafya saldırıları, toplu zehirlenmeler (Depoux Martin & Karafillakis, 2020) ve vandalizm eylemleri (Bahar et al., 2020) gibi toplumsal sorunlara dikkat çekilmektedir. Sahte haberlerin ağırlıklı olarak finansal ve ideolojik kaynaklarla üretilmesi, azınlıklar, mülteciler, siyasiler, ünlüler ve genel olarak insanların yaşam koşullarını zorlaştırmaktadır (Taş & Taş, 2018). Ayrıca, bu haberler devletlerin, hükümetlerin ve sivil toplum örgütlerinin sistemlerini ve çalışmalarını olumsuz etkileyerek çatışmaların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

Tüm bunların ışığında araştırmalar da göstermektedir ki, infodemi sadece sağlığı tehdit etmekle kalmamakta, hem bireysel hem de toplumsal refah için yüksek düzeyde yıkıcı bir etki potansiyeli de taşımaktadır. Yanlış haberlerin tespit edildikten sonra doğru olmadığını söylemenin ötesinde, sosyal medya ve kullanıcılar için daha geçerli ve acil bir strateji benimsenmesi gerektiği açıktır.

Sonuç olarak; yeni medya çatısı altında önemli bir yer tutan sosyal medya uygulamalarının, tüm alanlarda olduğu gibi gelecekte sağlık alanında da daha sık referans kaynağı olacağı düşünüldüğünde, sosyal medya kullanımı ve sağlık iletişimi arasındaki ilişkinin iyi analiz edilerek toplumun bu konuda eğitilmesi zorunluluğu önem arz etmektedir.

Öneriler

Yalan haberlerin yayılması, sağlık ve toplumsal düzen üzerinde ciddi riskler yaratmaktadır. Bu durum, Foucault'nun "biyopolitika" kavramı çerçevesinde değerlendirilerek, yanlış bilgilerin uzmanlardan gelen doğru bilgileri reddetmeye, mafya saldırılarına, toplu zehirlenmelere ve vandalizme yol açabileceğini göstermektedir. Finansal ve ideolojik nedenlerle üretilen sahte haberler, bireylerin yaşamlarını zorlaştırmakta ve toplumsal yapıyı tehdit etmektedir. Bu nedenle, infodemiye karşı daha etkili ve hızlı stratejiler geliştirilmelidir. Sosyal medyanın sağlık iletişiminde artan rolü göz önüne alındığında, toplumun medya

okuryazarlığının artırılması ve doğruluk kontrol mekanizmalarının güçlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Devlet kurumları, sivil toplum kuruluşları ve eğitim kurumlarının, bu hedeflere ulaşmak için iş birliği içinde çalışması ve toplumu bu konuda bilgilendirici çalışmalar yapması gerektiği düşünülmektedir. İnfodemiyle mücadele kapsamında geliştirilecek stratejilere ek olarak, bireylerin dijital platformlarda bilinçli tüketici olmalarını sağlamak kritik önemdedir. Özellikle sosyal medya kullanıcıları, paylaştıkları bilgilerin doğruluğunu sorgulamalı ve güvenilir kaynaklardan beslenmelidir. Hükümetler ve uluslararası kurumlar, medya kuruluşlarıyla iş birliği yaparak doğru bilgi akışını hızlandırmalı ve dezenformasyona karşı anlık uyarı sistemleri oluşturmalıdır. Ayrıca, sahte haberlerin yayılmasını önlemek için platformlar, kullanıcıları bilinçlendirecek algoritmalar ve uyarı mekanizmaları geliştirmelidir. Eğitim ve sağlık kurumlarının yanı sıra, medya sektörü de toplumda güvenilirlik ve şeffaflık ilkelerine daha sıkı bağlanmalıdır. Tüm bu önlemler, toplumun kriz anlarında daha sağduyulu hareket etmesine katkı sağlayacaktır. Bireylerin doğru bilgiye hızla ulaşabildiği ve yanlış bilgilendirmelerden kaçındığı bir medya ekosistemi oluşturmak, toplumsal düzenin korunması adına elzemdir.

Kaynakça

- Albayrak, Sezerar, E. (2020). Covid-19 Döneminin Doğurdıkları: Yeni Toplum Düzeni ve Medyada Ortaya Çıkan Sahte Haberler. Aytekin İşman (Ed.) *İletişim Çalışmaları İçinde*. (s. 1-14). Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Alcott, H. & Gentzkow, M. (2017). Social media and fake news in the 2016 election. *Journal of Economic Perspectives*, 31(2), 211–36.
- Wardle, C. & Derakhshan H. (2017), Information Disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making. *Council Of Europe Report DGI*, 09.
- Alvarez, D.C. & Salina, T.P. (2020). Fake News in COVID-19: A perspective. *Health Promotion Perspective*. 10(4): 290–291.
- Al-Zaman, S. (2021). COVID-19-Related Social Media Fake News in India. *Journalism and Media*. 2, 100–114. <https://doi.org/10.3390/journalmedia2010007>.
- Aydın, A.F. (2020). Post-Truth Dönemde Sosyal Medyada Dezenformasyon: Covid-19 (Yeni Koronavirüs) Pandemi Süreci. *Asya Studies*. 4 (12): 76-90.
- Bahar, B., Jackuot, C., Mo, Y., Cmpoş, J., Dalaney, M. (2020). Kinetics of Viral Clearance and Antibody Production Across Age Groups in Children with Severe Acute Respiratory Syndrome Coronavirus 2. *Infection. The Journal Of Pediatrik*. (227), 31-37. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jpeds.2020.08.078>
- Binark, M. ve Bayraktutan, G. (2013.) *Aydın Karanlık Yüzü: Yeni Medya ve Etik*. Kalkedon Yayınları.
- Çavuş, G. (2018). Sahte Haberler Dünyada Mültecileri Hedef Göstermek İçin Nasıl Kullanılıyor? <https://teyit.org/sahte-haberler-dunyada-multecileri-hedef-gostermek-icin-nasil-kullaniliyor/> (Erişim tarihi: 12.6.2024).
- Depoux, A., Martin, S., Karafillakis, E., Preet, R., Wilder-Smith, A., & Larson, H. (2020). The Pandemic Of Social Media Panic Travels Faster Than The COVID-19 Outbreak. *J. Travel Med*. 27:031.
- Ekman, P. (2009). Telling Lies: Clues to Deceit in the Marketplace, *Politics, and Marriage*, 9780393337457, Norton.
- Eysenbach, G. (2002). Infodemiology: The Epidemiology Of (mis) Information *The American Journal Of Medicine*. 113 (2):763–765.
- Foucault, M. (2010). *Cinselliğin Tarihi*. Hülya Uğur Tanrıöver (çev). Ayrıntı Yayınları.
- John, T. (2021). 2020's Alternative Universe İs Not Going Away. [cnn.com: https://edition.cnn.com/2021/01/03/uk/covid-19-conspiracy-theories-2020-intl-gbr/index.html](https://edition.cnn.com/2021/01/03/uk/covid-19-conspiracy-theories-2020-intl-gbr/index.html) (Erişim Tarihi: 01.06. 2024).

- Kalsın, B. (2020). Kovid-19'dan kaçarken dezenformasyona tutulmak, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/kovid-19dan-kacarken-dezenformasyona-tutulmak/1781644>, (Erişim Tarihi:14.06.2024.)
- Kazaz, M., v& Akyüz, S. S. (2019). *Sahte Haber*. Literatürk.
- Kavaklı, N. (2019). Yalan Haberle Mücadele ve İnternet Teyit/Doğrulama Platformları. *Erciyes İletişim Dergisi*. 6(1), 663-682. DOI: 10.17680/erciyesiletisim.453398.
- Kırık, A.M., Altıntaş Var, S.S., Özkoçak, V. ve Darıcı, S. (2020). Pandemi Dönemlerinde İletişim ve Algı Yönetimi: Yeni Koronavirüs Hastalığı (Covid-19) Örneği. *The Journal of Academic Social Science*, (104), 36-57. DOI: [10.29228/asos.43249](https://doi.org/10.29228/asos.43249).
- Koloğlu, S. (2020). Salgında TV izleme oranı dünyada arttı. Ocak 2021 tarihinde Milliyet: <https://www.milliyet.com.tr/cadde/sina-kologlu/salginda-tv-izleme-orani-dunyada-artti-6244459>. (Erişim Tarihi: 05.05.2024).
- Li, H., Liu, S. M., Yu, X. H., Tang, S. L., & Tang, C. K. (2020). Coronavirus disease 2019 (COVID-19): current status and future perspectives. *International journal of antimicrobial agents*, 55(5). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijantimicag.2020.105951>.
- Mitchell, A. & Oliphant, J. B. (2020). Americans Immersed in COVID-19 News; Most Think Media Are Doing Fairly Well Covering It. *Pew Research Center*.
- Ofcom. (2020). Half of UK Adults Exposed to False Claims about Coronavirus. <https://www.ofcom.org.uk/aboutofcom/latest/featuresand-news/half-of-uk-adults-exposed-to-false-claims-about-coronavirus> (Erişim Tarihi: 08.06.2024).
- Önder, H. (2020). Short-term forecasts of the COVID-19 epidemic in Turkey: March 16–28, 2020. *Black Sea Journal of Health Science*, 3(2), 27-30.
- Rubin, V. L., Conroy, N., Chen, Y., & Cornwell, S. (2016). Fake news or truth? using satirical cues to detect potentially misleading news. In *Proceedings of the second workshop on computational approaches to deception detection* 7-17.
- Sarioğlu, E. B. & Turan, E. (2020). COVID-19 ile İlgili Haberlerde Bilginin Yeniden Üretilmesi Sürecinin ve İnfodemik Açından Analizi. *Electronic Turkish Studies*, 15(6).
- Soğukdere, Ş. & Öztunç, M. (2020). Sosyal Medyada Koronavirüs Dezenformasyonu. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*. (5): 59-85.
- Sommariva, S., Vamos, C., Mantzarlis, A., Dào, L. U. L. & Martinez Tyson, D. (2018). Spreading the (fake) news: exploring health messages on social media and the implications for health professionals using a case study. *American journal of health education*, 49(4), 246-255.

- Taş, O. & Taş, T. (2018). Post-Hakikat Çağında Sosyal Medyada Yalan Haber ve Suriyeli Mülteciler Sorunu. *İleti-ş-im*, DOI: 10.16878/gsuilet.500943.
- Ulaş, M. & Yeşil A. (2020). Batı Dijital Medyasının Türkiye'ye Yönelik Algı Manipölasyonu: Koronavirüs Haberleri Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Erciyes İletişim Dergisi*, 7(2), 939-963.
- Waszak, P.M., Kasprzyca-Waszak, W. & Kubanek. (2018). The Spread Of Medical Fake News İn Social Media –The Pilot Quantitative Study. *Health Policy and Technology*, (7): 115- 118.
- Yalman, A. & Açıkğöz, F. (2020). Sağlık Alanında Paylaşılan İçeriklerin Sosyal Medyadaki Yayılma Hızına Bakış: Covid-19 Örneği. Gül Dilek Türk ve Şebnem Özdemir (Ed.), *Sosyal Medya Sosyolojisi içinde* (s. 195-215). Nobel.

4. Bölüm

Türkiye’de E-Ticaret Sektör Büyümesinin Havayolları ve Hava Lojistiği Perspektifinden İncelenmesi

Burcu ALTINTAŞ¹
Mustafa ALTINTAŞ²

¹ Öğr. Gör. Dr., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Gazipaşa MRB Meslek Yüksekokulu, ORCID: 0000-0002-3772-6812

² Dr. Öğr. Üyesi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Gazipaşa Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, ORCID: 0000-0002-8843-2128

GİRİŞ

Geleneksel ticaretin insanların belli bir zamanını işgal etmesi ve günümüzde insanların zamanlarının oldukça değerli olmasıyla beraber teknolojik gelişmelerin etkisiyle dijitalleşen dünyada e-ticarete olan ilgi artmaktadır. E-ticarete artan talep bir yandan ürün ve/veya hizmetlerin tüketimini hızlandırırken bir yandan da bu ürün ve/veya hizmetlerin müşterilere ulaştırılması için kullanılan en uygun ve doğru taşıma yönteminin seçimini etkilemektedir.

Dijitalleşen günümüz koşullarına uyum sağlamak için tercih edilen taşıma yöntemleri farklılık gösterebilir. Her taşıma yönteminin kendine has artıları ve eksileri bulunmaktadır. Örneğin yeryüzünün büyük oranda su ile kaplı olması ve çok sayıda ürünün aynı anda taşınabiliyor olması dolayısıyla deniz taşımacılığı bir tercih nedeni olabilir. Zaman açısından düşünüldüğünde ise hızlı bir taşımacılık modu olmadığını söylemek doğru olacaktır. Hız faktörü çok önemli bir unsurdur ve bunu en iyi sağlayan hava taşımacılığıdır. Günümüzde çok uzak noktalara çok hızlı ulaşabilen ve yüksek kapasiteye sahip hava araçları bulunmaktadır. Bu da diğer taşımacılık modlarından ayrılmasını sağlayan en büyük özelliği olduğu söylenebilir.

Şüphesiz hız faktörüyle beraber hava taşımacılığına olan ilginin temel nedenlerinden biri internet alışverişleridir. Bir ürün ve/veya hizmetin internet üzerinden satın alınarak müşteriye ulaştırılması aşamasında hava lojistiği, emniyetli ve hızlı bir şekilde bunun gerçekleşmesini sağlayarak e-ticaret hacminin artmasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca havayollarının yolcu uçaklarına internet üzerinden bilet, fazla bagaj seçimi, koltuk seçimi, ikram seçimi vb. için yapılan satışlar da e-ticaret hacminin büyümesine yarar sağlamaktadır.

E-Ticaret

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ticari faaliyetleri ve bu alanda benimsenen yöntem ve usulleri de önemli ölçüde değiştirmektedir. Bunun en belirgin örneği şüphesiz ki internet kullanımının yaygınlaşması ile gelişen e-ticaret uygulamalarıdır (Allison, 2017). Dolayısıyla internetin ortaya çıkması ve yaygınlaşması e-ticaretin gelişmesine ve uygulanmasına yarar sağlamıştır.

Ülkemizde internet kullanımı 12 Nisan 1993 tarihinde ilk kez ODTÜ ve TÜBİTAK'ın çalışmaları ile başlamıştır. Zaman içerisinde internet yalnızca bir iletişim ağı değil üretici ve tüketiciler için küresel bir pazar haline dönüşmüştür. Yaşanan bu değişim örgütlerin iş yapma biçimlerini, müşteri potansiyellerini ve iş hacimlerini de olumlu yönde etkilemektedir. 1960'larda elektronik veri alışverişinin geliştirilmesiyle başlayan ve hızlı bir ilerleme gösteren elektronik ticaret uygulamaları, Dünya Ticaret Örgütü (WTO) tarafından ilk kez 1998'de

Cenevre’de düzenlenen İkinci Bakanlar Konferansında kabul görmüştür (Mwencha, 2019).

Dünya Ticaret Örgütü (WTO) e-ticareti; mal ve hizmetlerin elektronik yollar aracılığı ile üretimi, pazarlanması, dağıtımı, satışı ve teslim edilmesi olarak tanımlamıştır (Chiu and Chou, 2019). Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)’ne göre bir ticari faaliyetin e-ticaret kategorisinde ele alınmasını sağlayan unsur, siparişin verilme ve alınma yönteminin elektronik olarak gerçekleştirilmesidir (OECD, 2011). Dolayısıyla e-ticaretin kısmen veya tamamen elektronik yollarla gerçekleştirilen bir alışveriş sistemi olduğu söylenebilir.

E-ticaret uygulamalarının geleneksel ticari işlemlere kıyasla gerek tüketiciler gerekse işletmeler için birtakım üstünlüklere sahip olduğu düşünülmektedir (Khan, 2016). E-ticareti geleneksel ticaretten ayıran en önemli farklılık e-ticarette fiziksel coğrafi sınırların olmayışıdır. Bu durum üretici ve tüketici arasındaki iletişimi sınırlandırır ancak işlemlerin otomasyon yoluyla ilerlemesi güvenilirliği ve iş süreçlerinin verimliliğini arttırmaktadır (Siliafis, 2007).

Tüketiciler açısından değerlendirecek olursak e-ticaret tüketicilere zaman tasarrufu, düşük işlem maliyeti, zamansız alışveriş opsiyonu gibi ayrıcalıklar sunmasının yanı sıra, ürünleri mukayese etme, derinlemesine analiz etme ve kişiselleştirilmiş ürünlere ulaşabilme imkânı sunmaktadır. Tüketicinin istekleri ve yönlendirmesi doğrultusunda oluşturulan kişiselleştirilmiş ürünler ise üreticilerin rekabet gücünü arttırmanın yanı sıra müşteri sadakati de yaratmaktadır (Kim vd., 2005; Suki vd., 2008:). Ayrıca işletmeler için, daha geniş pazarlar oluşturma, büyük işlem hacmi, etkili stok yönetimi ve nakliye maliyetini azaltmak gibi fırsatlar sunmaktadır (Iyer vd., 2020).

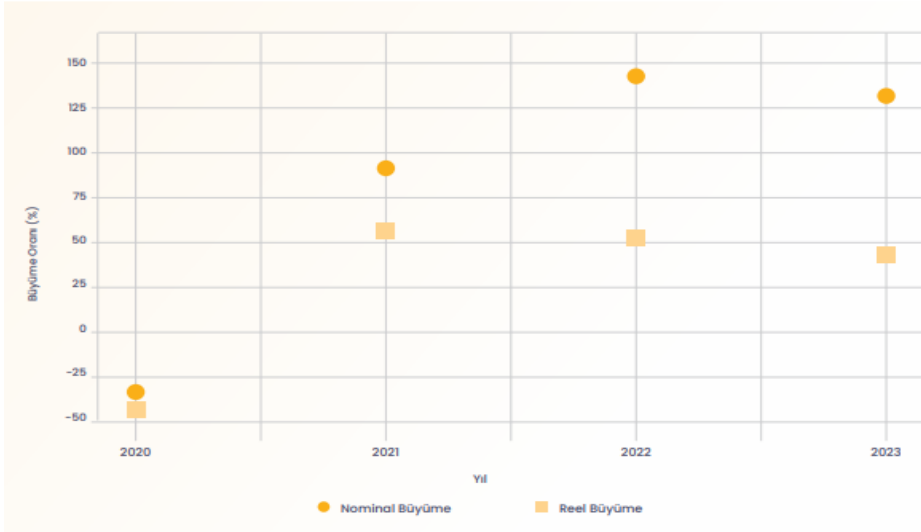
E-ticaret uygulamalarının sunduğu fırsatlar ve özellikle tüketiciye sağladığı avantajlar nedeniyle sadece ülkemizde değil tüm dünyada popülerliği giderek artmaktadır. Artık sınır ötesi e-ticaret uygulamalarıyla ürün ve hizmetlerin teslimat ve dağıtım kanallarında zamanında ulaştırılması zorunlu hale gelmiştir. Bu zorunluluk lojistik pazarını doğrudan etkileyerek lojistik modlarının yeni teknolojik süreçlere adapte olmasını ve gelişmesini sağlamıştır (Yu vd., 2016). Bu lojistik modlarından en önemlilerinden birisinin ise hızlı ve güvenilir olması dolayısıyla hava taşımacılığı kapsamındaki havayolları ve hava lojistiği olduğu söylenebilir.

Havayolları ve Hava Lojistiği

Havayolu taşımacılık kavramı çeşitli hava araçlarından yararlanılarak ticari bir amaçla yolcu, bagaj ve kargoların bir noktadan başka bir noktaya tarifeli veyahut tarifesiz bir uçuş operasyon faaliyetiyle aktarımıdır. Bu sektörde faaliyet gösteren havayolu taşımacılık işletmeleri faaliyetlerinde yolcu ve/veya kargo

taşımacılığına odaklanarak küçük, orta ya da büyük filo yapılarıyla ve kuruluş amaçlarına uygun ağ yapılarıyla şehirler, ülkeler hatta kıtalar arası transferlerde etkin rol üstlenirler (Wells, 1999, akt. Sarılgan, 2011). Dolayısıyla havayolu taşımacılığı hem insanların ve beraberinde taşıdıkları bagaj benzeri eşyaların hem de hava lojistiği açısından önem arz eden kargoların bir noktadan farklı bir noktaya taşınarak yer değiştirmesi şeklinde ifade edilebilir. Bu kargolar yolcu uçaklarının alt bölümünde yolcu bagajı için ayrılan alandan arta kalan alanda taşınabildiği gibi sadece kargo taşımacılığı için üretilen veyahut sonradan koltukları vs. sökülerek kargo uçağına dönüştürülen uçaklarda da taşınabilmektedir.

Hava lojistiği, alıcılar ve satıcıların beklenti, ihtiyaç ve istekleri doğrultusunda ürünlerin hızlı ve güvenilir bir şekilde belirli bir tedarik zinciri içerisinde taşınmasını sağlamaktadır (Erturgut ve Altinkurt, 2021). Lojistik ve hava taşımacılığı kombinesinden yararlanarak ortaya çıkan hava lojistiği faaliyetleri ile sektörün ihtiyaçları doğrultusunda zamanında ve hasara sebebiyet vermeden hızlı teslimat yapılması esastır. Dolayısıyla diğer taşıma modlarından daha hızlı olması sebebiyle de uluslararası olağanüstü durumlar ve krizler istisna tutulduğunda havayolu sektörüne olan ilgiyi sürekli artırmakta ve talep yoğunluğu oluşturmaktadır.

Şekil 1. Havayolu sektöründe nominal ve reel değişimler (%)

Kaynak: <https://www.eticaret.gov.tr/haberler/10096/detay>

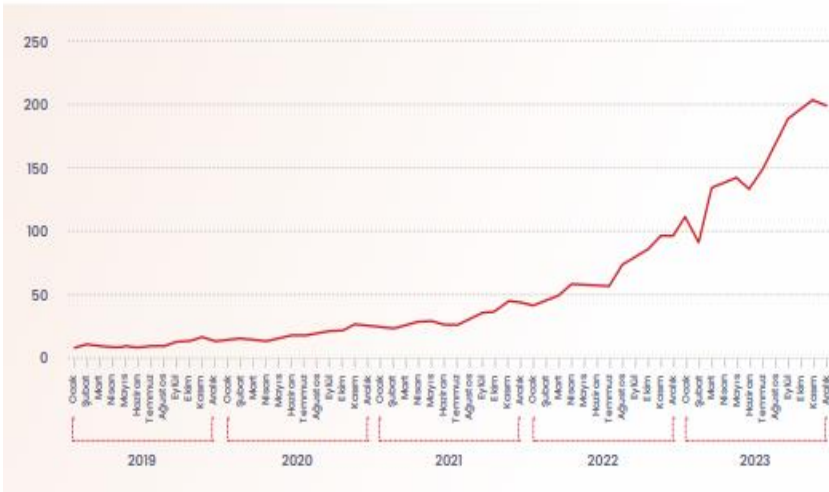
Şekil 1’de havayolu sektöründeki nominal ve reel değişimler incelendiğinde 2020 yılında olağanüstü bir krize neden olan pandemiden dolayı hem nominal

büyüme oranında hem de reel büyüme oranında yaklaşık %25 ila %50 arasında ciddi düşüş yaşadığı görülmektedir. Sonraki yıllarda ise tekrar artışa geçtiği, en son 2023 verilerine göre ise %50'ye yakın reel ve %125 üzerinde nominal büyüme yaşadığı görülmektedir. Dolayısıyla sektörün olağanüstü durum ve krizler sonrasında tekrar toparlanarak büyümeyle devam ettiği söylenebilir.

Havayolu sektörü ve hava lojistiği faaliyetleri büyümeye devam ederken hızlı ve yenilikçi gelişim gösteren teknolojik gelişmeler de dijitalleşerek sektöre adapte olmaktadır. Çünkü özellikle uluslararası ticarete etkin bir rol üstlenerek hız ve güvenlik faktörlerinden dolayı diğer taşıma ve lojistik modlarından sıyrılarak daha çok tercih edilmeye ve talep toplamaya devam etmektedir (Bayraktutan ve Özbilgin, 2012). Dolayısıyla dijitalleşen dünyada kendine yer bulması ve varlığını devam ettirmesi açısından teknolojik gelişmelerin yarattığı beklenti, istek ve ihtiyaçlara cevap vermesi önem arz etmektedir.

Türkiye’de E-Ticaretin Havayolları ve Hava Lojistiği ile İlişkisi

Son yıllarda Türkiye’de internet üzerinden mal ve/veya hizmet alışverişlerine olan ilginin artmasıyla beraber e-ticaret hacminde de gözle görülür oranda artış meydana gelmiştir. Bunun nedenleri çağın artık dijital bir çağ halini almaya başlaması, genç ve orta kuşağın bu çağa adapte olması, şirketlerin internet üzerinden ürün ve hizmet satışlarına geçmesi, sosyal medyalardan da butik ürünlerin satılmaya başlaması, online satış platformlarının kullanımının yaygınlaşması ve benzeri etmenler olduğu söylenebilir.

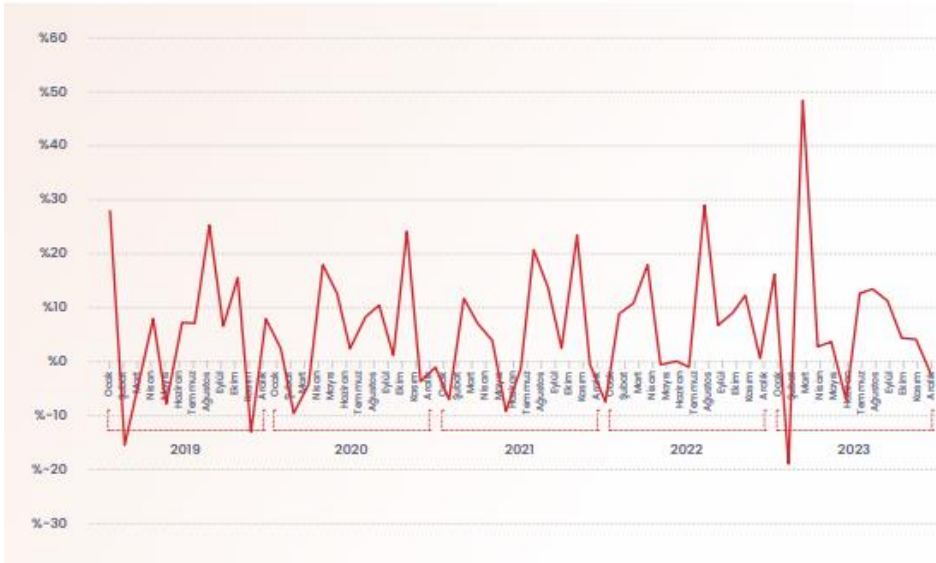

Şekil 2. E-Ticaret hacminin aylara göre dağılımı (Milyar TL)

Kaynak: <https://www.eticaret.gov.tr/haberler/10096/detay>

Şekil 2’de Türkiye’deki toplam e-ticaret hacminin yıllar içerisindeki aylara göre dağılımı (Milyar TL) incelendiğinde 2019-2023 yılları arasında genel bir artış eğiliminde olduğu, pandemi döneminde ve 6 Şubat depremi sonrasında kısa süreli düşüşler yaşandığı görülmektedir. Lakin aylık düşüşler yaşansa da yıllara göre artışın devam ettiği görülmektedir.

E-ticarete olan ilginin artması ve e-ticaret hacminin büyümesiyle birlikte bir takım olumsuz durumlar da olmaktadır. Bunlardan birisi başarısız teslimat sayısının artmasıdır. Bunun başlıca nedenlerinde birisi gönderinin alıcı adresine ulaştığında alıcının adreste bulunamamasıdır. Bu durumda iade oluşturulmakta ve e-ticaret şirketlerinin zarara uğraması söz konusu olabilmektedir (Weltevreden, 2008). Buna benzer gönderilerin yolda hasara uğraması, kayıp, yanlış adres gibi durumlarda söz konusu olabilmektedir. Bu gibi durumlar kullanıcıların sonraki sipariş tutumlarını etkileyip e-ticaret hacminde dalgalanmalara neden olabilmektedir.

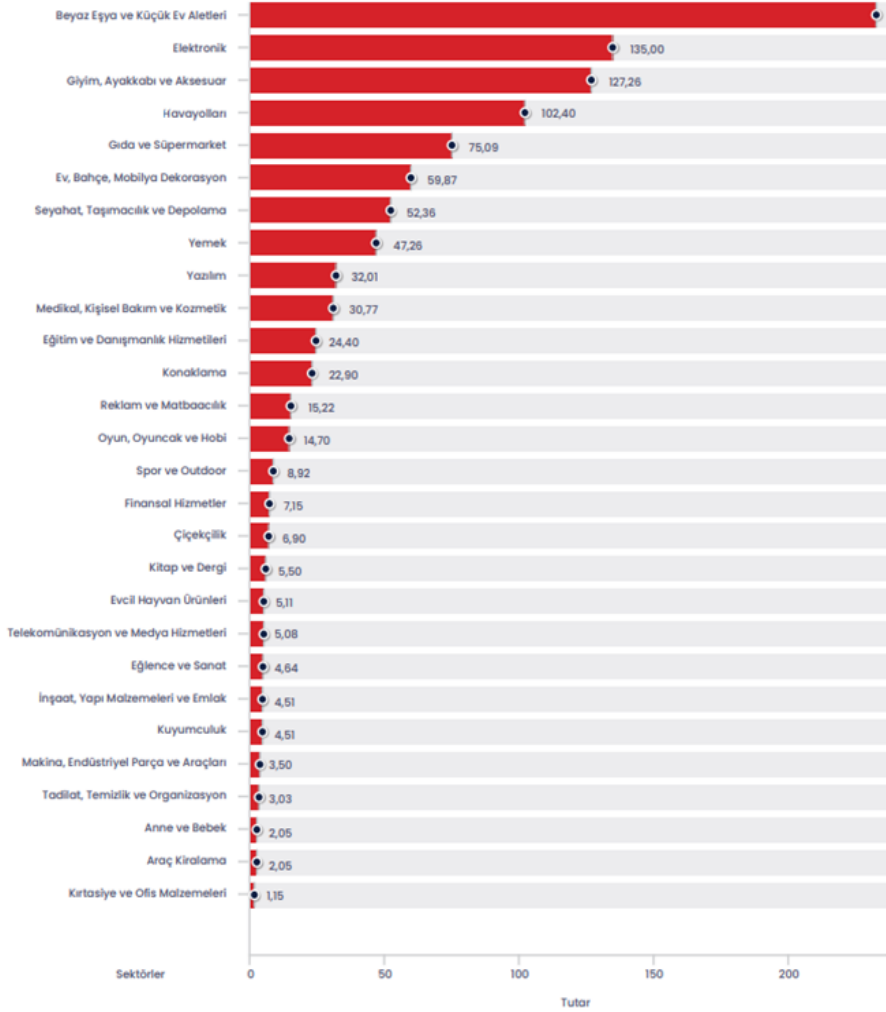

Şekil 3. E-Ticaret hacminin aylık değişimi (%)

Kaynak: <https://www.eticaret.gov.tr/haberler/10096/detay>

Şekil 3’te Türkiye’deki toplam e-ticaret hacminin yıllar içerisindeki aylara göre yüzdesel değişimi incelendiğinde ise dalgalı bir seyir halinde olduğu, yine pandemi dönemi ve özellikle 6 Şubat 2023 depremi dolayısıyla o dönemde şiddetli bir düşüş yaşayıp sonraki mart ayında ise ciddi bir yükseliş gösterdiği dikkat çekmektedir.

Şüphesiz e-ticaret hacminin artmasında birçok sektörün çeşitli büyüklüklerde katkısı vardır. Aşağıdaki şekilde Türkiye'nin 2023 yılı içerisinde e-ticaret hacmindeki sektörlerin payı (milyar TL) gösterilmiştir.

Şekil 4. E-Ticaret hacmi içerisinde sektörlerin payı (2023, Milyar TL)

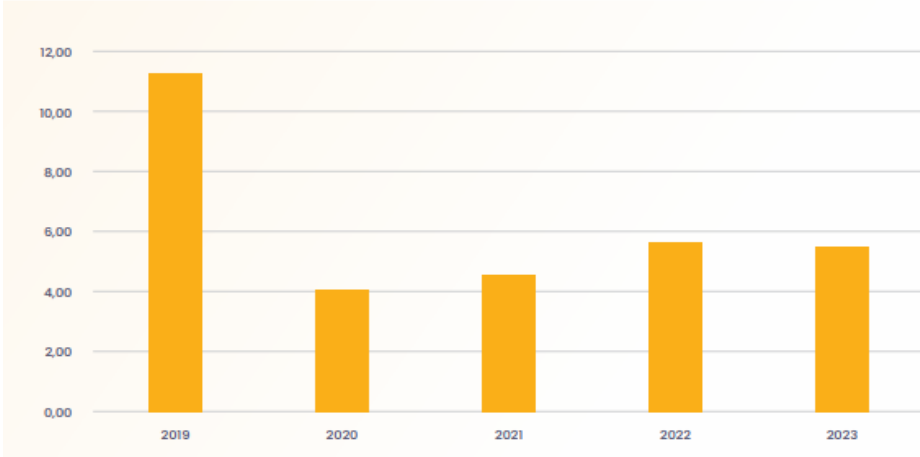
Kaynak: <https://www.eticaret.gov.tr/haberler/10096/detay>

Şekil 4'te 2023 yılındaki e-ticaret hacmi içinde sektörlerin payı incelendiğinde havayollarının 102,40 milyar TL gibi yüksek bir paya sahip olduğu, bu da havayollarının diğer sektörler içinde en yüksek e-ticaret hacmine sahip dördüncü sektör yaptığı görülmektedir.

Hava taşımacılığından bahsedildiğinde havayolu pazar payının büyük bölümüne sahip olan yolcu ve beraberindeki eşyanın bir noktadan başka bir

noktaya transferi akıllara gelmektedir. Lakin hava lojistiği faaliyeti olan hava kargonun taşınması da hava taşımacılığı kapsamında ele alınmaktadır. Shaw’a (1999) göre hava taşımacılığında hava kargo bir yan alan olarak yıllarca ele alınmış lakin bu alanda faaliyet gösteren ve yüksek karlar elde eden hava kargo işletmeleri de bu pazarda oldukça etkin durumdadır.

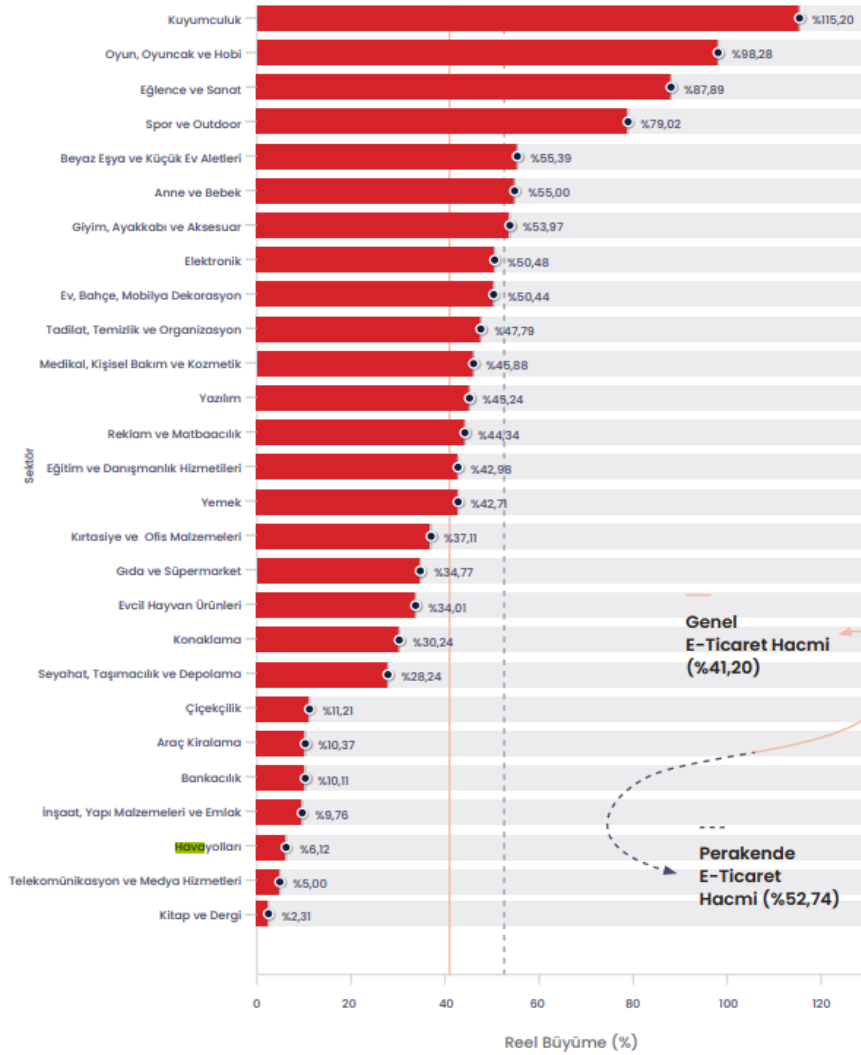
Havayolu taşımacılığında özellikle taşınan yükler ele alındığında balık gibi hızla bozulabilen ürünler, altın, gümüş gibi değerli madeni eşyalar, yarış atları gibi canlı hayvanlar yani katma değeri yüksek kargoların taşınımı önceliklidir. Bunlar yolcu uçaklarının altında taşınabildiği gibi sadece kargo taşımacılığı amacıyla kullanılan uçaklarla da taşınabilmektedir. Yolcu taşımacılığı ise havayolu taşımacılığı sektöründe en yüksek paya sahip olan taşımacılık faaliyetidir. Havayolu taşımacılığı e-ticaret hacmini taşıdığı faaliyet alanları kapsamında etkileyebilmektedir.

Şekil 5. Havayolu sektörünün yıllara göre e-ticaret hacmi içerisindeki payı (%)

Kaynak: <https://www.eticaret.gov.tr/haberler/10096/detay>

Şekil 5’teki grafik incelendiğinde havayolu sektörünün Türkiye’de yıllara göre toplam e-ticaret hacmi içindeki payı 2019’da yaklaşık %11 düzeyindeyken 2020 yılında küresel çaplı bir kriz yaratan pandemiden dolayı %4’lere düştüğü görülmektedir. Sonraki yıllarda toparlanmaya başladığı ve tekrar yükselişe geçtiği görülse de toplam e-ticaret hacmindeki payı pandemiden önceki seviyesinden halen uzak olduğu görülmektedir.

Şekil 6. Sektörlerin 2022 yılına göre 2023 yılındaki reel büyüme oranları (%)

Kaynak: <https://www.eticaret.gov.tr/haberler/10096/detay>

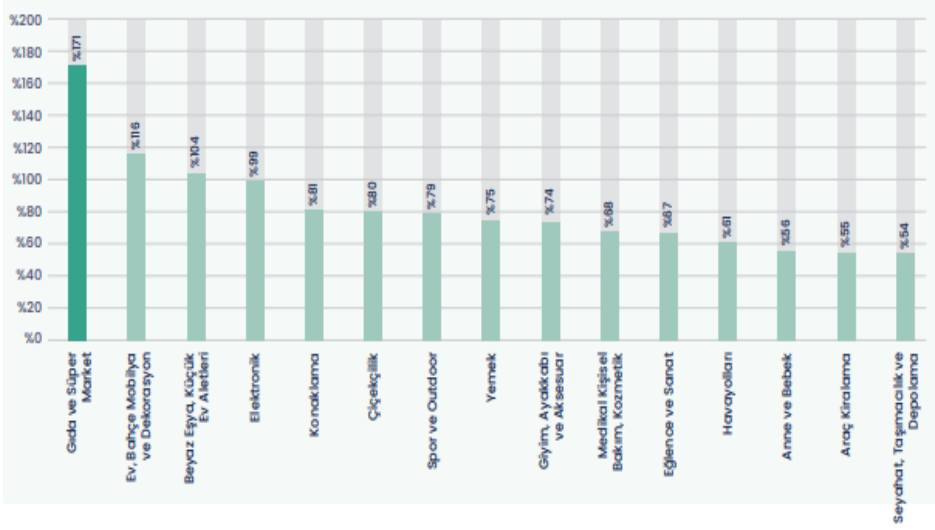
Şekil 6’da havayollarının diğer sektörler ile kıyaslandığında 2022 yılına göre 2023 yılındaki reel büyüme oranı ise %6,12 olarak görülmektedir. Dolayısıyla büyüme oranında biraz gevşeme yaşayarak diğer sektörlerin gerisinde kaldığı lakin büyüme istikrarını sürdürdüğünü söylemek mümkündür.

Şekil 7. Sektörlerin yıllık büyüme oranları

Kaynak: <https://www.eticaret.gov.tr/haberler/10096/detay>

Şekil 7’de Türkiye’deki sektörlerin yıllık büyüme oranları incelendiğinde havayolu sektörünün 2019-2020 yıllarında pandemiden kaynaklı %40 oranında ciddi bir düşüş yaşadığı sonraki yıllarda ise hızlı bir şekilde toparlanarak %100 ve üzerinde şiddetli bir büyüme yaşadığı görülmektedir. Şüphesiz pandemiden kaynaklanan yasaklardan dolayı havayolu taşımacılığı ciddi şekilde etkilenmiş ve faaliyetlerine geçici süreliğine ara vermek hatta uluslararası boyutta durdurmak zorunda kalmıştır. Bu da o dönemde diğer sektörler içinde en çok etkilenen grupta yer almasına neden olmuştur. Sonraki yıllarda yasakların ortadan kalkmasıyla beraber tekrar yükseliş trendini sağlamayı başarmıştır.

Şekil 8. Sektörlerin 2019-2023 yılları arasındaki yıllık bileşik büyüme oranları (%)

Kaynak: <https://www.eticaret.gov.tr/haberler/10096/detay>

Türkiye’deki sektörlerin 2019-2023 yılları arasındaki bileşik büyüme oranları incelendiğinde havayolu sektörünün %61 oranında büyüme gösterdiği görülmektedir. Dolayısıyla beş yıllık ortalamasını yüzde ellinin üzerinde yer alması nedeniyle büyüme istikrarında olduğunu söylemek mümkündür.

SONUÇ

Türkiye’de e-ticaret hacmi olağanüstü durumlar ve krizler gibi hususlar söz konusu olduğunda düşüş eğilimleri göstermektedir. Fakat bu özel durumlardan sonra sürekli olarak hep artış eğilimleri göstermiştir. Özellikle pandemi döneminde insanların çevrimiçi bir yaşayış sürmesi dolayısıyla tüketici davranışları dijitalleşme eğilimi göstermiş ve bu da e-ticaret pazarında önlenemez bir yükselişe zemin hazırlamıştır. Mesela Türkiye’de 2019-2023 yılları arasındaki istatistikler incelendiğinde bir önceki yıla göre artışların olduğu, e-ticaret hacminin aylar içerisinde dalgalanmalar gösterse de yıl bazlı genel ortalamalarına bakıldığında istikrarlı bir büyümenin devam ettiği görülmektedir.

Dünyanın dijital bir evrim geçirdiği, mobil uygulamaların yaygınlaştığı, uluslararası rekabetle birlikte sınır ötesi ticaretin de yaygınlaştığı düşünüldüğünde ürün ve hizmetlere ulaşım artık çok daha kolay olmaktadır. İnsanların boş vakitlerinin de günümüzde çok daha değerli olduğu hesaba katıldığında e-ticarete olan ilginin giderek daha fazla olacağı söylenebilir.

E-ticaret hacminin artmasıyla beraber ürün ve hizmetlere zamanında ulaşılması da önem arz etmektedir. Güncel, hızlı ve güvenilir bir ulaşım metodu

olan hava taşımacılığı faaliyetleri kapsamında havayolları ve hava lojistiği ise bu noktada ilgi çekmeye devam etmektedir.

Özellikle sınır ötesi e-ticaretin yüzde 80'ine yakınının havayolu taşımacılığı ile gönderiliyor olması dolayısıyla hava yolu, hava kargo, hava lojistiği gibi unsurların e-ticareti ciddi oranda desteklediğini söylemek doğru olacaktır (kargohaber.com). Dolayısıyla hava taşımacılığı e-ticareti etkileyen ve aynı zamanda e-ticaretin yaygınlaşmasıyla beraber ondan etkilenecek gelişen bir sektör haline gelmiştir.

Son olarak, insanların e-ticaret üzerinden özellikle de interneti kullanarak alışveriş yapmasıyla beraber geleneksel, fiziksel mağaza vb. yerler de buna adapte olarak dijitalleşmeye başlamaktadır. Dijitalleşen bu yaşam da en önemli faktör ürün ve/veya hizmetlere hızlı ve güvenilir ulaşım sağlanmasıdır. Bu noktada diğer ulaşım modlarından rahatça ayrılabilen havayolu taşımacılığının gelecekte daha fazla talep oluşturacağı ve tercih edileceğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

1. Allison, J. (2017). E-Commerce and the Newspaper Industry: Determinants to First-Movership, *Academy of Strategic Management Journal*, Vol: 16(1), 225-243.
2. Bayraktutan, Y. ve Özbilgin, M. (2012). Lojistik Sektöründe Hava yolu Taşımacılığı ve Türkiye. 1. Uluslararası Havacılık İşletmeciliği Konferansı. THK Üniversitesi. Ankara.
3. Chiu W. ve Chou H. (2019). E-commerce brand The effect of perceived brand leadership on consumers' satisfaction and repurchase intention on e-commerce websites. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics* Emerald Publishing Limited 1355-5855.
4. Erturgut, R. ve Altinkurt, T. (2021). Hava Lojistiği: Bibliyometrik Bir Analiz, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 445-467.
5. Iyer, R., Kohli, R. ve Prabhumoye, S. (2020). Modeling Product Search Relevance in e-Commerce, 33rd Conference on Neural Information Processing Systems (NeurIPS 2019), Vancouver, Canada, 1-11.
6. Khan, A. (2016). Electronic Commerce: A Study on Benefits and Challenges in an Emerging Economy, *Global Journal of Management and Business Research*, Vol: 16(1), 1-5.
7. Kim Y.S., Yum B.J., Song J. ve Kim S.M. (2005). Development of a recommender system based on navigational and behavioral patterns of customers in e-commerce sites. *Expert Systems with Applications* 28, 381-393.
8. Mwencha, P. (2019). Taxation Of Electronic Commerce-A Commentary, *Financing for Development*, 1(1), 70-79.
9. OECD (2011). OECD Guide to Measuring The Information Society 2011, OECD Publishing, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264113541-en4>
10. Sarılgan, A. E. (2011). Türkiye’de Bölgesel Havayolu Taşımacılığının Geliştirilmesi için Yapılması Gerekenler. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 11(1), 69-88.
11. Siliadis, K. (2007). Taxation of E-Commerce a Task for Jugglers, *Masaryk UJL & Tech.*, 1, 141-154.
12. Stephen Shaw, *Airline Marketing and Management*, Fourth Edition. (ABD: Ashgate Publishing Company, 1999), s. 38-39. 219
13. Suki N.M., Ramayah T. ve Suki N.M. (2008). Internet shopping acceptance Examining the influence of intrinsic versus extrinsic motivations. *Direct Marketing: An International Journal* 2(2), 97-110.

14. Weltevreden, J. (2008). B2C E-Commerce Logistics: The Rise of Collection and Delivery Points in The Netherlands. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 638-660.
15. Yu Y., Wang X., Zhong R.Y. ve Huang G.Q. (2016). E-commerce Logistics in Supply Chain Management: Practice Perspective. *Procedia CIRP* 52, 179-185.
16. <https://www.eticaret.gov.tr/haberler/10096/detay> (Erişim Tarihi: 10.09.2024).
17. <https://www.kargohaber.com/sinir-otesi-e-ticaretin-yuzde-80i-hava-yoluyla-gonderiliyor-7242h.htm> (Erişim tarihi: 01.08.2024).

5. Bölüm

Demografik Değişimin Ekonomik Yansımaları: Gümüş Ekonomi Perspektifi

Nadide Sevil TÜLÜCE¹
Emre EBEM²

¹ Doçent Doktor, Kayseri Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi ABD, nadidetuluce@kayseri.edu.tr, ORCID 0000-0003-2804-0728

² Yüksek Lisans Öğrenci, Kayseri Üniversitesi Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü, Sağlık Yönetimi ABD, 23403433005@kayseri.edu.tr, ORCID 0000-0002-7111-5732

Öz

Son yüzyılda yaşlanan nüfus, dünya genelinde dikkat çeken bir demografik değişimdedir. İnsanların yaşam süresi uzamakta, doğum oranları düşmekte ve yaşlı nüfus artmaktadır. Özellikle sosyo-ekonomik gelişmiş ülkelerde bu değişim belirgin, düşük ve orta gelirli ülkelerde de etkileri giderek artmaktadır. 2050'de, 60 yaş üstü nüfusun üçte ikisinin bu ülkelerde bulunması bekleniyor. 2010'da 530,5 milyon olan yaşlı nüfusun 2050'de 1,5 milyara çıkması öngörülüyor. Bu durum, her altı kişiden birinin 65 yaş ve üzerinde olacağı anlamına geliyor. Bu demografik geçiş, uzun ömür ve küçük aile yapıları ile tanımlanıyor ve tüm dünyada gözlemleniyor.

Anahtar Kelimeler: Demografik değişim, Ekonomi, Gümüş Ekonomi

Abstract

In the past century, the aging population has emerged as a significant demographic shift worldwide. People's lifespans are increasing, birth rates are declining, and the proportion of elderly individuals is rising. This change is particularly pronounced in socio-economically developed countries, but its impact is also becoming increasingly evident in low and middle-income nations. By 2050, it is projected that two-thirds of the population aged 60 and over will reside in these countries. The elderly population, which was 530.5 million in 2010, is expected to rise to 1.5 billion by 2050. This implies that one in every six individuals will be 65 years or older. This demographic transition is characterized by extended life expectancy and smaller family structures and is observed globally.

Keywords: Demographic Change, Economy, Silver Economy.

Extended English summary

The term "silver economy" refers to the economic activities and opportunities arising from the aging population and their specific needs. This concept encompasses the economic and social effects of an aging population and the new opportunities these effects create.

In many countries, declining birth rates and increasing life expectancy are contributing to a rise in the elderly population, generally defined as those aged 65 and over. This demographic shift leads to significant changes in social and economic structures. Advances in healthcare and rising living standards have allowed people to live healthier for longer, which in turn, makes the role of the elderly in the economy a subject of discussion. The growing elderly population increases the demand for healthcare and care services, such as hospitals, clinics, home care services, and rehabilitation centers. This presents significant opportunities for economic growth in the healthcare sector, creating new job opportunities and investment possibilities. Establishing specialized care homes and elderly care centers is seen as a viable economic venture.

Retirees often invest their savings in various financial instruments, impacting financial markets. Elderly individuals, seeking to manage their post-retirement savings, can become a substantial source of capital for financial markets. Additionally, the elderly have different consumption patterns compared to younger populations. As societies age, there is a growing demand for healthcare services, pharmaceuticals, care services, healthy living products, travel, and leisure. There is a considerable market for technological innovations and products designed to enhance the quality of life for the elderly, such as smart home systems and health monitoring devices. These sectors are crucial components of the silver economy. Moreover, elderly individuals have more time and resources to allocate to travel and leisure activities, leading to niche markets in the tourism sector, such as specialized tours and services. High demand for retirement plans and health insurance products also presents significant opportunities for financial service providers.

Some elderly individuals continue to work beyond retirement age, contributing to labor market flexibility and allowing experienced workers to remain economically active. Retirees can provide valuable contributions to the labor market through their experience and knowledge. Flexible work arrangements, such as part-time or consulting roles, can help older individuals remain in the workforce, while workplace adaptations to meet the needs of elderly employees can enhance productivity. This trend can encourage the establishment of small and medium-sized enterprises, with such employment opportunities being considered as potential benefits within the silver economy.

Healthy and long-lived elderly individuals are likely to invest more time and resources in travel and leisure activities, fostering growth in the tourism sector with specialized tours and services. Participation in cultural events by elderly people can also revitalize the cultural economy. The tourism sector sees opportunities in offering tailored experiences such as cultural tours, health tourism, and nature excursions. Wellness vacations, including spa and health centers, are popular among the elderly for enhancing their health and well-being.

The silver economy is a broad concept that captures the economic contributions of the elderly and the opportunities emerging from their needs. This economy has significant impacts across various areas, from consumption and the labor market to healthcare and technology. To fully capitalize on the potential of the silver economy, policies and strategies tailored to the needs of the elderly must be developed. The economic opportunities mentioned within the silver economy represent areas with potential to create new job sectors, products, services, and investment opportunities. These opportunities should be viewed as elements of economic growth rather than barriers or burdens, addressing the increasing demands of the elderly population.

GİRİŞ

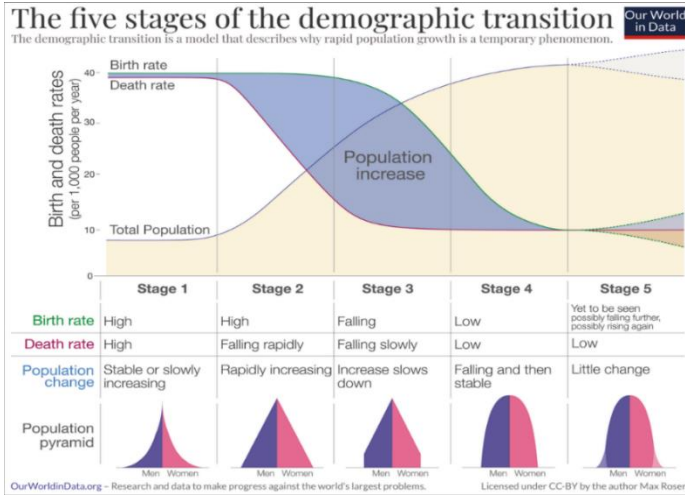
Son yüzyılda dikkat çeken en dikkat çeken demografik gelişmelerden biri, küresel nüfusun büyük bir dönüşümün eşiğinde olduğudur. Artık dünyanın neredeyse her coğrafyasında insanlar artık daha uzun yaşamaktadır, doğum oranları azalmaktadır ve çoğu insan altmışlı yaşlarını ve sonrasını görmeyi beklemektedir. Yaşlı nüfusun sayısal ve oransal olarak artışı her ülkede gözlemlenmektedir. Bir toplumun giderek yaşlanması, sağlık hizmetlerinden sosyal güvenlik uygulamalarına, eğitim ve istihdama, sosyal yaşam şartlarından aile hayatına kadar yaşamın tüm alanlarında farklı sonuçlar yaratan bir süreçtir. Nüfusun yaşlanması geri dönüşü olmayan bir küresel eğilimdir ve nüfus artışının kaçınılmaz bir sonucudur. Bu demografik değişimin etkileri, öncelikle sosyo ekonomik olarak gelişmiş ülkelerde (örneğin Japonya’da 60 yaşın üzerindeki nüfus toplam nüfusun %30’unu oluşturmaktadır) görülürken, yakın tarihte en çarpıcı değişim düşük ve orta gelirli ülkelerde gözlenmektedir. 2050 yılında, 60 yaş ve üstü nüfusun üçte ikisi düşük ve orta gelir seviyesindeki ülkelerde yer alacaktır. Uzun ömürlülüğün artması modern toplumların en büyük başarılarından biri olmakla birlikte, daralan iş gücüne ve sosyal bakım sistemlerine büyük bir yük getirmektedir. Ülkeler, yaşlıların iyi bir yaşam kalitesine sahip olmasını sağlarken, yaşlanan nüfusun maliyetini nasıl yönetebileceklerine dair çözümler aramaktadır.

Günümüz orta yaşlı nüfusunun yaşlanması ve ortalama yaşam süresindeki sürekli iyileşmeler sonucunda, yaşlı nüfusun 2010’daki 530,5 milyondan 2050’de 1,5 milyara ulaşması beklenmektedir. Bu, çok daha yaşlı bir dünya anlamına gelmektedir; 2050’de her altı kişiden birinin 65 yaşın üzerinde olması öngörülmektedir, bu da bugünkü oranın neredeyse iki katıdır. Birleşmiş Milletler, 2050 yılına kadar yüksek gelirli ülkelerdeki nüfusun %25’inin 65 yaşın üzerinde olacağını tahmin etmekte olup, bu oran 1950’deki oranın üç katıdır. Demografik geçiş olarak adlandırılan bu eğilim, daha uzun yaşam süreleri ve daha küçük aile yapıları ile karakterize edilen nüfus değişimi, genç nüfusa sahip ülkelerde bile gözlemlenmektedir.

Demografik geçiş teorisi, bir toplumun demografik yapısındaki değişimleri açıklayan bir modeldir. Bu teori, doğum ve ölüm oranlarındaki değişikliklerle nüfus dinamiklerinin nasıl evrildiğini gösterir. Genellikle beş aşamada incelenir. Geleneksel Toplum, Erken Geçiş, Geç Geçiş, Düşük Denge, Aşırı Düşük Doğum Oranları. Bu son evre de doğum oranları ölüm oranlarının altına düşer, nüfus azalmaya başlar, yaşlı nüfus artar ve toplumun yaşlanması ekonomik ve sosyal zorlukları beraberinde getirir.

Bu aşamalar, toplumların tarım ekonomisinden sanayi ve hizmet ekonomisine geçişiyle birlikte demografik yapılarının nasıl değiştiğini göstermektedir. Her

aşama, toplumun ekonomik, sosyal ve teknolojik gelişmeleriyle yakından ilişkilidir.

Şekil 1.

Demografik dönüşümün beş aşaması

Kaynak: Our World in Data,2024

Doğum oranlarındaki uzun vadeli düşüşler nedeniyle, çocuk nüfusu neredeyse sabit kalacak ve 15 yaş altı çocuk sayısının 2010'da 1,8 milyardan 2050'de 2 milyara çıkması beklenmektedir, bu da sadece %10'luk bir artış anlamına gelmektedir. Sonuç olarak, 65 yaş üstü nüfusun küresel oranı 2010'da %8 iken 2050'de %16'ya yükselerek iki katına çıkacaktır. Daha fazla ülke, 65 yaş üstü yetişkinlerin sayısının 15 yaş altı çocuklardan daha fazla olduğu gerçeği ile yüzleşecektir. Doğurganlık oranları düştükçe, genç nüfus azalma gösterirken, aktif çağıdaki yetişkinlerin ve yaşlıların oranı artmaktadır.

Bir toplum içinde yaşlı nüfusun artmasıyla birlikte, nüfusun ortalama yaşı da dünyanın pek çok yerinde hızla yükselmektedir. Nüfus piramidindeki bu değişim, "nüfusun grileşmesi" olarak adlandırılmaktadır. Giddens (2000), nüfusun grileşmesinin temel nedeni olarak uzayan yaşam süresi ve doğurganlık oranlarındaki azalma eğilimine dikkat çekmektedir.

Toplumda yaşlı nüfusun oransal olarak artması, yaşlılara yönelik sosyal politikaların planlı ve etkin bir şekilde uygulanmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda en önemli sosyal politika, aktif yaşlanmanın teşvik edilmesidir. Dünyada birçok ülke, 50 yaş ve üzeri bireylerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik ekonomik faaliyetleri, ürünleri ve hizmetleri kapsayan yeni bir ekonomik kavram olan Gümüş Ekonomi'nin içeriğini geliştirmeye çalışmaktadır. Bu çalışma, yaşlanan dünya nüfusunun getirdiği ekonomik engellere alternatif olarak

geliştirilen ve demografik dönüşüm sürecinin fırsatlarını ele alan Gümüş Ekonomi yaklaşımına yer vermektedir. Birinci bölüm dünya genelindeki demografik dönüşüm ve bu dönüşümün ekonomik etkilerine yer verirken ikinci bölüm gümüş ekonomi yaklaşımının temel bakış açısını analiz etmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümü gümüş ekonomi'nin işleyişi için gerekli olan ana unsurlara değinirken sonuç bölümü yaşlanmanın yarattığı ekonomik fırsatlarının bu yeni yaklaşım çerçevesinde değerlendirilerek iktisadi öneriler içermektedir.

1.YAŞLANAN DÜNYA

1.1 Dünya Genelinde Yaşlı Nüfusun Demografik Analizi

Yaşlılık kavramının evrensel bir tanımını yapmak oldukça zordur. Yaşlılık, farklı içerik ve anlamlarla ele alınabilen ve literatürde sıklıkla farklı normlarda tanımlanan bir süreçtir. Toplumların antropolojik yapıları, bireylerin kişilik özellikleri ve yaşanılan zaman dilimine göre alternatif şekillerde tanımlanabilir. İklim, beslenme alışkanlıkları, işin doğası ve demografik faktörler, kesin bir yaşlılık tanımının genel kabulünü sorgulamaktadır. (Altan, 2003,2). Ayrıca, yaşlı diye tanımlanan insanlar genellikle ortak özelliklere sahip değildir ve yaşlı bireylerin birbirlerinden farklı bedensel, manevi ve psikolojik tecrübeleri vardır. Bu özellikleri nedeniyle yaşlılık bireyden bireye, toplumlardan toplumlara ve zamana göre değişiklik gösteren yaşamın bir evresidir. Bu durumda, yaşlılık kavramını sadece fiziksel ve zamanla ilgili olarak kronolojik ele almak yetersizdir. (Emiroğlu, 1995).

Bir tanıma göre yaşlılık, bireyin doğumdan sonra olgunlaşma sürecini tamamlaması ve yaşamsal yetilerinde yavaşlama, aksamalar veya bozulmaların meydana gelmesiyle birlikte yaşam süresinin sonuna yaklaşması durumunu ifade eder. (Karan,2007,17). Terminolojik olarak yaşlılık, "ilerlemiş yaşı tesirlerinin görülme hali" olarak tanımlanmaktadır (Şentürk,2017,343). Alternatif bir tanımda yaşlılık "yaşam süresinde gelişme ve olgunlaşmayı izleyen, genetik yapı ve çevre arasındaki etkileşimin en üst düzeyde görüldüğü, fizyolojik ve ruhsal değişimlerin yoğun yaşandığı insana ait bir değişim süreci" olarak izah edilmektedir (Pekcan,2000). Dünya Sağlık Örgütü ise yaşlılık ile dış etken ve veya koşullara uyum gösterebilme kapasitesinin zamanla azaldığına işaret etmektedir. (Başol ,2015,1).

Biyolojik yaşlanma vücuttaki hücrelerin, dokuların ve organların zamanla işlevlerini kaybetmesi ve bozulması sürecidir. Bu süreç, genetik faktörler, yaşam tarzı, çevresel etkiler ve hastalıklar gibi çeşitli etkenlerle hızlanabilir veya yavaşlayabilir. Bu durum hem fiziksel hem de zihinsel yeteneklerde azalma, hastalıklara karşı artan duyarlılık ve sonunda ölümle sonuçlanan bir süreçle ilişkilidir. Bu değişiklikler doğrusal bir ilerleme izlemez ve değişkenlik gösterir,

bireyin kronolojik yaşıyla sınırlı bir ilişki gösterir.". Yaşlılıkta görülen çeşitlilik rastgele değildir. Bir başka tanıma göre ise yaşlılık, zayıflık ve muhtaçlık ile ilişkilendirilmekte ve bireylerin içine girmek veya yaklaşmak istemedikleri bir dönem olarak nitelendirilmektedir (Harwood, 2007).

Biyolojik, kronolojik psikolojik, sosyal yaşlılık türleri, yaşlılık kavramını karmaşık bir yapı haline getirmektedir (Özer, 2003,72; Çolak, 2015,115). Yaşlanma, bu bahsedilen boyutlarının yanında sosyal, ekonomik ve psikolojik boyutları da olan doğumdan ölüme devam eden insan yaşamının herkes için geçerli olan bir süreci olarak tanımlanabilir (Tuncel, 2019,309).

"Üçüncü yaş dönemi", "altın çağ" ve "yeşil yıllar" gibi farklı adlarla anılan yaşlılık, çeşitli disiplinlerin farklı bakış açılarıyla incelenmekte ve tanımlanmaktadır (Arpacı, 2005; Ceylan, 2015,25). Bu çerçevede, DSÖ'nün yaş sınıflandırmasına göre, 0-17 yaş arası bireyler ergenlik döneminde; 18-65 yaş arası genç yetişkinler olarak kabul edilirken; 66-79 yaş arası bireyler orta yaş grubunda yer alır; 80-99 yaş arası kişiler yaşlılık kategorisinde değerlendirilir ve 100 yaş ve ilerleyen yaş yılları ihtiyarlık tanımı olarak nitelendirilmektedir (WHO,2017). Ayrıca yaşlılık kavramı, ülkelerin emeklilik yaşını referans alarak başlangıç dönemi olarak belirlenmektedir (Korkmaz,2018,257).

Aktif yaşlanma kavramı, yaşlılara ilerleyen yaşlarında yaşam kalitelerinin artırılmasını hedefleyen bir süreçtir ve bu amaçla sağlık hizmetlerinin, sosyal güvenlik ve toplumsal katılım olanaklarının iyileştirilmesine vurgu yapar (Baran, 2012,25). "Aktif olma" kavramı sadece fiziksel etkinlik ve işgücüne katılımı değil, sosyal ve kültürel açıdan da kapsayıcılık içermektedir (Korkmaz,2007,37).

Tablo 1: Yaşlı Nüfus Oranlarına Göre Sınıflandırılmış Toplamlar ve Tanımlar
(Kaynak: Özkul,2015)

Sınıflandırılmış Toplamlar	Tanımlar
Genç Toplamlar	65 yaş ve üzerindeki nüfusun oranı %4'ten az olan toplamları içermekte olup, genç nüfus profiline sahip az gelişmiş ülkeler bu duruşa örnek olarak gösterilebilir.
Erişkin Toplamlar	%4-7 arasında bir 65 yaş ve üzeri nüfus oranına sahip toplamlar, Çin, Batı Asya ve ılıman Güney Amerika ülkeleri gibi bölgeler, yetişkin nüfus profiline örnek olarak sunulabilir.
Yaşlı Toplamlar	Beş yaş ve üzeri nüfusun oranı %7-10 arasında olan toplamlar, Kanada, Japonya ve Avustralya gibi ülkeler, yaşlı nüfus profiline örnek gösterilebilir.
Çok Yaşlı Toplamlar	Toplamların %10'un üzerinde 65 yaş ve üzeri nüfusa sahip olduğu durumlarda, gelişmiş Avrupa ülkeleri, ileri yaş grubuna örnek olarak gösterilebilir.

Yaşlı nüfus kavramı, genellikle DSÖ gibi kuruluşların tanımladığı 65+ yaş grubunu içermektedir. Türkiye'de, 65 yaş üstü nüfusun genel nüfusa oranı 2018'de %8,8 olarak kaydedilmiştir ve bu oransal ifade, BM'ye göre yaşlı bir ülke olduğumuzu göstermektedir. Bu yaşlı nüfusun artması ve genel nüfusa etkileri, literatürde "yaşlanma tsunamisi" olarak adlandırılmaktadır. BM'ye göre, bir ülkenin yaşlı nüfus oranı, toplam nüfusun %8 ila %10'u arasındaysa, o ülke "yaşlı" bir nüfusa sahip olarak kabul edilir. Eğer yaşlı nüfus oranı %10'un üzerindeyse, bu durumda ülke "çok yaşlı" bir nüfusa sahip olarak değerlendirilir. Bu tanım, nüfusun demografik yapısını ve yaş dağılımını anlamak için kullanılmaktadır.

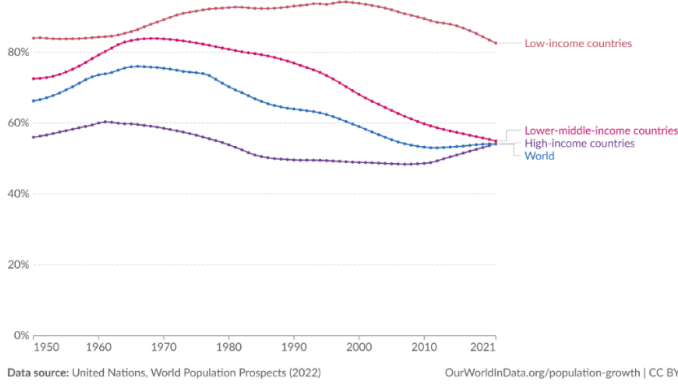
Yaşlılık terimi, tipik olarak belirli bir yaşın üzerindeki bireyleri ve bedeninin performansının sona erdiği bir dönemi ifade ederken, yaşlanma ise biyolojik ve toplumsal boyutları olan bir süreci tanımlar, insan ömrünün doğumdan ölüme kadar olan sürecini kapsar. Bu bağlamda, yaşlanma doğumdan başlayan ve ölüm ile sonuçlanan bir dönemi ifade olarak tanımlanırken, yaşlılık ölümle sona eren bir dönemi ifade eder.² Yaşlılık ve yaşlanma terimleri, benzerliklerine rağmen farklı anlamlara sahiptir. Yaşlılık, bir durumu ya da olguyu ifade ederken, yaşlanma bir süreci temsil eder. Bu bağlamda, yaşlılık bireylerin doğumdan itibaren yaşlanma sürecinin bütünsel bir yansıması olarak da düşünülebilir (Tekeli,2020,399).

DSÖ (1999); 65 yaş ve üzeri bireylerin demografik açıdan bağımsızlık durumundan bağımlılık durumuna geçiş dönemi olarak kabul edilmektedir. Bu durum, yaşlı nüfusun topluma zorunlu kıldığı sosyal politik düzenlemelerin ve bu düzenlemelerin diğer yaş grupları üzerindeki etkilerinin açıklanmasıyla ilgilidir. Özellikle "bağımlı" yaşlıların ve çocukların topluma olan bakım ihtiyaçlarının etkisini ifade etmek için bu terim kullanılmaktadır. İstatistiksel olarak, bu etki yaşlı bağımlılık oranı olarak hesaplanır, yani çalışma çağındaki her yüz kişiye düşen yaşlı sayısıdır. Bağımlılık oranı, işgücüne katılmayan bireylerin, çalışma çağındaki bireylere olan oranını ifade eder ve bu oran, işgücü dışındaki nüfusun, işgücüne katılan nüfusa oranı şeklinde hesaplanır (Gündoğan, 2003).

Age dependency ratio, 1950 to 2021

The age dependency ratio is the sum of the young population (under age 15) and elderly population (age 65 and over) relative to the working-age population (ages 15 to 64). Data are shown as the number of dependents per 100 working-age population.

Our World
in Data

Şekil 2.

1950-2021 Yaş Bağımlılık Oranı

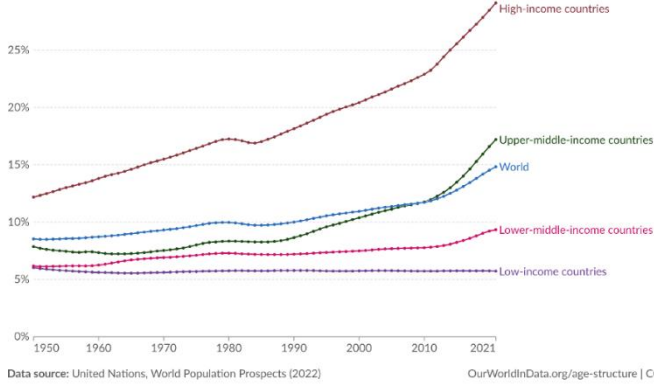
Kaynak: Our World in Data, 2024

Bu grafik, 1950 ile 2021 yılları arasında düşük gelirli, alt-orta gelirli, yüksek gelirli ülkeler ve küresel olarak yaş bağımlılık oranlarını göstermektedir. Yaş bağımlılık oranı, genç (15 yaş altı) ve yaşlı (65 yaş ve üzeri) nüfusun, çalışabilir yaştaki (15-64 yaş) nüfusa oranıdır. Grafikte, her 100 çalışabilir yaştaki nüfus başına düşen bağımlı nüfus gösterilmektedir. Dünya genelinde yaş bağımlılık oranı, 1950'de %65 civarındaydı. 1960'lar ve 1970'lerde artış gösterdiği ve 1980'lerden itibaren azalmaya başladığı görülmektedir. 2021'de ise %55 seviyesine yaklaştığı izlenmektedir. Genel dünya trendi, düşük ve orta gelirli ülkelerin nüfus yapılarındaki değişimlerle paralel ilerlemektedir. Bu grafik, ülkelerin ekonomik ve demografik yapıları ile bağımlılık oranları arasındaki ilişkiyi açıkça göstermekte ve gelecekteki demografik değişimlerin ekonomik ve sosyal politikalar üzerindeki olası etkilerini ortaya koymaktadır.

Old-age dependency ratio, 1950 to 2021

The number of elderly people (over 64 years old) relative to the number of working-age people (15-64 years). Figures are shown as the number of dependents per 100 working-age people. A value of 20% means that there are 20 people of old age for every 100 working-age people.

Our World in Data

Şekil 3. Yaşlı Bağımlılık Oranı

Kaynak: Our World in Data,2024

Yaşlı bağımlılık oranı, bir ülkenin nüfusunun yaşlanma düzeyini ve yaşlanan nüfusun genç ve orta yaş grupları üzerindeki potansiyel ekonomik yükünü değerlendirmek için kullanılır. Yüksek bir yaşlı bağımlılık oranı, daha fazla sayıda yaşlı bireyin emeklilik, sağlık hizmetleri ve diğer sosyal hizmetler için daha genç ve aktif nüfustan destek gerektirdiği anlamına gelir. Bu, özellikle sosyal güvenlik sistemleri ve ekonomik büyüme üzerinde önemli etkiler yaratabilir. Grafik üzerinde gördüğümüz artan oranlar artan yaşlı nüfusunun tüm dünyada giderek bir sorun olduğunun birer göstergesidir. Dünya genelinde yaşlı bağımlılık oranlarının artması bu durumun ekonomik, sosyal ve sağlık sistemlerine olan etkilerinin artmasına yol açmaktadır. Bu trendin devam etmesi beklenmektedir, bu da gelecekte daha fazla yaşlı nüfusa ve buna bağlı olarak daha yüksek yaşlı bağımlılık oranlarına sahip olacağımız anlamına gelmektedir. Bu durum, sosyal politika, emeklilik sistemleri ve sağlık hizmetleri gibi alanlarda önemli değişikliklere yol açması beklenmektedir.

Bağımlılık oranı, çocuk nüfus bağımlılığı ve yaşlı nüfus bağımlılığı olmak üzere iki şekilde incelenebilir (Koç,2010,1968). Toplam bağımlılık oranı bir toplumun potansiyel sosyal yardım ihtiyacının ölçülmesinde kullanılır. 15 yaş altı çocuk nüfusu ve 65 yaş üstü nüfusun çalışmadığı varsayılarak, bu nüfusa 15-64 yaş arasındaki nüfusun doğrudan veya dolaylı olarak katkıda bulunduğu kabul edilir (Kinsella,1995,2).

Bir ülkenin nüfusunu oluşturan herkes birer tüketicidir, ancak çalışma çağındaki nüfus hem tüketici hem de üretici konumundadır. Üretim-tüketim dengesini sağlamak için üretimde bulunanlar, kendileriyle birlikte üretime

katılmayanları da kapsayacak şekilde yeterli üretim yapmalıdır (Gündoğan, 2012).

Gelişmişlik seviyelerine bağlı olarak, 2050'ye kadar bağımlılık oranının farklılık göstereceği öngörülmektedir. Bu durumda, yüksek bağımlılık oranı olan ülkelerde, çocukların ve emeklilerin aldığı transferler üzerinde baskı oluşabilir (Gökbunar, 2016,109).

Potansiyel destek oranı, yaşlanmanın etkilerini en iyi yansıtan göstergelerden biridir ve aynı zamanda sosyal güvenlik sistemi için de kritik bir öneme sahiptir. Bu oran, son 50 yıl içinde azalma eğilimi göstermiş olan "65 yaş üstü her bir kişi başına düşen 15-64 yaş arası kişi sayısı" olarak tanımlanmaktadır (Mandıracıoğlu,2010,39).

Yaşam süresinin uzaması gerçekte yaşlılık sürecinin uzaması anlamına gelir ve bu uzun süren yaşlılık döneminin etkileri, yıkıcı bir şekilde ifade edilen "tsunami" benzetmesi gibi, yaşlılıkla ilişkilendirilen bağımlılık ve yük kavramlarıyla sık sık anılır.

Yaşlı Nüfusun Ekonomik ve Sosyal Etkileri

Nüfus bilimciler, 21. yüzyılın nüfusun hızla yaşlanacağı bir dönem olacağını belirtmektedirler. Sanayi toplumuna geçişin yanı sıra geleneksel değer ve tutumlarının değişmesi, şehirleşmenin artması, okur-yazar oranlarının artması, eğitim düzeyinde kadın seviyesinin yükselmesi, iş gücüne katılımın artması, kariyer hedeflerinin gelişmesi ve iş koşullarının yasal olarak iyileştirilmesi gibi faktörler, doğum oranlarının düşmesine ve teknolojiye ilerlemelere, hastalıklarla mücadele yöntemlerinin artmasına ve sağlık sektöründe büyük ilerlemelere yol açmaktadır. Bu dönüşümün en belirgin etkilerinden biri, toplam nüfus içinde 65 yaş ve üzeri nüfusun oransal miktarının hızlıca yükselmesidir. Bu durum, sadece birçok sosyal değişime değil, aynı zamanda ekonomik yapıya da derin etkiler oluşturmaktadır. Bu nedenle, nüfusun yaşlanma riskiyle karşı karşıya olan birçok ülke çeşitli önlemler almıştır.

Demografik değişim, özellikle Orta ve Doğu Avrupa gibi bölgelerde dünya çapında en çok tartışılan konular arasındadır. Bu değişimler genellikle bir kriz olarak algılansa da altında yatan nedenler, daha sağlıklı toplumların ve kadınların tercihlerindeki genişlemeye işaret edebilir. Nüfus yapısındaki değişimlerin olumsuz olarak algılanan yönleri, aslında insanların daha sağlıklı ve uzun yaşaması, kadınların bedenleri üzerinde daha fazla kontrol sahibi olması ve insanların yaşam ve çalışma yerlerini seçme özgürlüklerinin artması gibi sevindirici gelişmelerin sonucu olarak da değerlendirilebilir.

Tamirisa ve Faruquee'nin (2006) demografik geçiş süreci üzerine yaptıkları çalışmada, 1950-2050 dönemini "demografik geçiş dönemi" olarak

adlandırılmıştır. Bu süreçte, 1980'li yılların sonuna kadar doğum oranlarında yavaş da olsa bir artış gözlenmiş, ancak bu artış hızı zamanla azalmış ve nüfus artış hızı duraklama aşamasına girmiştir. Ayrıca, 1970 yılından itibaren artan yaşlı nüfusun bağımlılık oranları, 2050 yılında en üst seviyeye ulaşmıştır. Bu sürecin ardından, dünya genelinde demografik geçişin tersine dönmesi ve nüfusun sabitlenmesi beklenmektedir. Bu durum, farklı bir demografik gelişmenin yaşanacağına işaret etmekte olup, buna "nüfusun yaşlanması" adı verilmektedir.

Nüfus yapısı, ekonomik faaliyetler ve toplumun tercihleri için kritik öneme sahiptir. Araştırmacılar, yaşamı çalışma ve çalışmama dönemleri olarak ikiye ayırarak bu etkiyi analiz etmiştir. Çalışma çağındaki nüfusun artması, üretimi, geliri ve yatırımı artırarak büyümeyi teşvik etmektedir (Demir,2021,9).

Ülkelerin nüfus yapısıyla kalkınma seviyeleri arasındaki kıyaslamalar, gelişmişlik arttıkça genç nüfusun oranının düştüğünü, yaşlı nüfusun ise arttığını ortaya koymaktadır. (The World Bank, 2023; Sazak, 2004,187). Gelişmiş ülkelerde, hastalıklara karşı etkin mücadele ve yaşam koşullarının iyileştirilmesiyle ortalama yaşam süresi artmaktadır. Bununla birlikte, gelişmişlik düzeyinin yükselmesiyle doğum oranlarının azalmasının ana nedeni eğitim seviyesinin yükselmesidir. Eğitimli kadınlar, kariyer ve sosyal hayatlarını sınırladığı düşüncesiyle çocuk sahibi olma konusunda daha temkinli olabilirler. (Önder, 2013,35).

Yaşlanma sürecinin dünya genelindeki seyri ve etkileri, yaşlanmanın karmaşık bir süreç olduğunu ve ekonomik ile sosyal açılardan birçok alana etki ettiğini göstermektedir. Yaşlı nüfus, fizyolojik olarak ileri bir yaşa geldiğinde, ekonomik faaliyetlerden uzaklaşan veya iş gücüne kısıtlı katılım gösteren gruplardan birini oluşturur (diğer gruplar ise gençler, kadınlar, engelliler vb.). Nüfusun yaşlanması, doğrudan arz, talep, istihdam ve işsizlik gibi faktörleri etkilerken, aynı zamanda dolaylı sonuçlara da neden olur. Bu etkiler, yaşlanma sürecinin ürün talebi yapısını ve iş akış süreçlerini etkileyerek, iş gücü piyasalarında meydana gelebilecek değişikliklere zemin hazırlar (Karadeniz, 2013,75). Gümüş ekonomi çalışmalarının çoğu, bu değişimlerin etkisiyle başlamıştır.

İnsanların yaşlarına göre değişen ekonomik davranışları, nüfusun yaş gruplarına göre dağılımının makroekonomik değişkenleri etkileyebileceğini göstermektedir. Gençlerin harcamaları, orta yaş grubunun tasarruflarıyla desteklenirken, yaşlıların harcamaları önceden biriktirdikleri tasarruflarla ve şu anki orta yaş grubunun tasarruflarıyla karşılanabilir. Dolayısıyla, orta yaş grubunun ve bağımlı nüfusun oranlarının değişmesi, tasarruf, verimlilik sermaye birikimi ve faktör fiyatlarında değişikliklere neden olabilir. (Demir,2004a).

Yaşlanmanın ekonomi üzerindeki etkisi, ülkelerin ekonomik yapıları, sosyal gelişmişlik düzeyleri, beşerî sermaye oluşumu ve demografik geçiş süreçlerinde

nerede olduklarına bağlıdır. Nüfusun yaş dağılımındaki değişiklikler farklı zamanlarda ve hızlarda gerçekleşmektedir. Genel olarak, gençler ve yaşlılar, ürettiklerinden daha fazla tüketmektedirler. Ekonomik emeğin yeniden tahsisine aileler, piyasalar ve hükümetler aracılık eder. Yaşlanan nüfus, bu yeniden dağıtım kanallarının sürekli olarak uyarlanmasını gerektirir. Yaşlanan toplumlar, artan sağlık hizmetleri ve uzun süreli bakım ihtiyacı nedeniyle mali zorluklarla karşı karşıya kalabilir; emeklilik ve diğer yaşlılık destek maliyetleri artarken, çalışma yaşındaki vergi mükelleflerinin sayısının azalması devlet gelirlerinde azalmaya yol açabilir.

Bu nedenle, yaşlanmayı ekonomik kalkınmanın ayrılmaz bir parçası haline getirmek ve yaşlı insanların uzmanlık ve becerilerini kendilerine ve daha geniş ekonomiye fayda sağlayacak şekilde kullanmaları gerekmektedir. Bu nedenle gümüş ekonomi, yaşlı nüfusun ekonomiye olan etkilerini anlamak için önemlidir ve bu alandaki araştırmalar, ekonomik politikaların yaşlanan nüfusun ihtiyaçlarına daha iyi yanıt vermesine yardımcı olabilir. Bu konu, sosyal güvenlik sistemlerinin, sağlık hizmetlerinin ve diğer endüstrilerin yaşlanan nüfusa daha iyi hizmet vermek için nasıl adapte edilebileceğini incelemek için önemli bir çerçeve sunar.

Nüfusun yaşlanmasının ekonominin üretim yapısını ve işgücü verimliliğini değiştirerek Gayri Safi Yurt İçi Hasılayı (GSYİH) etkilediği bir gerçektir. Yaşlı nüfusun artması, işgücü arzının azalmasına, yaşlı bağımlılık oranının yükselmesine ve mal ile hizmetlere yönelik talep yapısının değişmesine yol açar. Özellikle bakım, sağlık ve temizlik hizmetlerine olan talep artar, bu da üretim yapısının bu sektörlere kaymasına neden olur. Ayrıca, yaşlanma nesiller arası tasarruf eğilimlerini (yaşlılığa bağlı sağlık sorunlarının meydana gelmesi ve beklenen yaşam süresinde ömrün az olmasından dolayı) değiştirir. Emeklilerin tasarruf eğilimlerinin azalması, toplam tasarrufların düşmesine ve dolayısıyla yatırımların azalmasına yol açar, bu da GSYİH büyümesini olumsuz etkiler (Uyanık,2017a,72).

Çalışma çağındaki nüfusun (15-64 yaş) oranının azalması, işgücünün daralmasına ve dolayısıyla GSYİH üzerindeki büyümenin negatif etkilenmesine sebep olur. Baby boom kuşağının emekli olması ve yerine sınırlı bir işgücünün gelmesi bu daralmayı örnekler. Yaşlanma süreci, işgücü arzında çeşitli değişikliklere neden olur; yaşlı nüfusun artışı, toplam işgücü arzını, verimliliği, ücret gelirlerini, istihdam yapısını, tasarrufları, üretimi, tüketimi ve işgücü piyasalarını olumsuz yönde etkiler. Nüfusun yaşlanmasının neden olduğu ekonomik sorunlardan biri de işgücü arzında meydana gelen değişikliklerdir. Nüfus yaşlandıkça, 65 yaş ve üzeri yaş grubundaki kişilerin sayısı artar ve çalışma çağındaki nüfus (15-64 yaş arası) azalır. Bu yaş yapısındaki değişim,

toplam işgücü arzını, yaşlı işgücünün verimliliğini, ücret gelirlerini, istihdam yapısını, tasarrufları, üretimi, tüketimi ve işgücü piyasalarını etkiler. Ayrıca, nüfusun yaşlanması, nesiller arasında değişen tasarruf eğilimleri nedeniyle GSYH'deki büyümeyi de etkilemektedir (Uyanık,2017b,72).

2.GÜMÜŞ EKONOMİ

Toplumda yaşlı nüfusun artması, bu grubun ihtiyaçlarını karşılamak için daha fazla kaynağa ihtiyaç duyulmasına neden olur ve bu durum, tüm toplumsal alanlarda demografik değişime uyum sağlanmasını gerektirir. Bu yüzden, iş gücü, sağlık ve sosyal güvenlik sistemlerinin yeniden düzenlenmesi ve yaşlıların topluma aktif olarak katılan ve gelişime katkıda bulunan bireyler olarak görülmesi önemlidir.

Avrupa Birliği, nüfusun yaşlanmasıyla ilgili ekonomik ve tüketici harcamalarındaki değişimleri ve 50 yaş üstü nüfusun özel ihtiyaçlarını belirlemek için "gümüş ekonomi" kavramını kullanmaktadır. Gümüş ekonomi, 50 yaş ve üstü bireylerin aktif ve sağlıklı yaşlanmasını desteklemeyi, onları iş gücünde mümkün olduğunca uzun süre tutmayı, sağlık ve bakım hizmetlerini onların ihtiyaçlarına uygun hale getirmeyi, yaşlıların dijital dünyaya erişimini artırmayı ve teknolojiyi kullanarak gelecekteki hastalıkları önleyip bu nüfusun sağlıklı ve aktif kalmasını sağlamayı amaçlar. Bu şekilde, ulusal bütçeler üzerindeki baskının azaltılması ve yaşam kalitesi, verimlilik, ekonomik rekabet gücü ve kapsayıcılık üzerinde olumlu etkiler sağlanabileceği düşünülmektedir (European Commission, 2019).

Gümüş ekonomi, yaşlanmayı ve sunulan fırsatları bütünsel bir bakış açısıyla ele almayı hedefler. Bu yaklaşım, insan yapılarına, 50 yaş ve üzerinde istihdamda kalma olanaklarına, yaşam boyu öğrenme imkanlarına ve önleyici sağlık hizmetlerine odaklanır. Gümüş ekonomi, yaşlıların tüm ekonomik ihtiyaçlarını kapsar; bu, boş zaman aktiviteleri, ulaşım, konut, eğitim, beslenme, sağlık ve istihdam gibi alanları içerir. Ayrıca, yaşlı bireylerin yaşam kalitesini artırmak ve ekonomiyi canlandırmak için yeni teknolojilerin, örneğin akıllı evler, otonom araçlar ve bakım robotları gibi, benimsenmesini de amaçlar. (Zsarnocky, 2016; Bojanic, 2017,1005).

Gümüş ekonomi, günümüzde giderek artan yaşlı nüfusun ekonomik, sosyal ve sağlık ihtiyaçlarını karşılamak için önemli bir kavram haline gelmiştir. Yaşlanan nüfus, geleneksel ekonomik modeller üzerinde büyük bir etkiye sahiptir çünkü bu durum, işgücü piyasalarını, tüketim alışkanlıklarını, sağlık hizmetlerine olan talebi ve sosyal yardım sistemlerini değiştirir. Gümüş ekonomi kavramı, yaşlıların yaşam kalitesini artırmak, onları aktif katılımcılar haline getirmek ve ekonomiye katkı sağlamak için tasarlanmıştır. Aynı zamanda, yaşlı nüfusun sahip

olduğu deneyim ve bilgi birikiminden yararlanarak, ekonomik ve sosyal yeniliklere de katkıda bulunmayı amaçlar. Bu bağlamda, gümüş ekonomi sadece yaşlanma sürecini ele almaz, aynı zamanda yaşlı bireylerin potansiyelini ve katkılarını vurgular, böylece toplumun yaşlanma sürecini bir fırsat olarak görmesini sağlar (Klimczuk,2016)

IMF, ortalama yaşam süresinin uzamasıyla birlikte yaşlılık maliyetlerinin artacağına dikkat çekmektedir. Bu durum, gelecekte dünyanın en büyük sorunlarından birinin yaşlı nüfusun olacağını göstermektedir. DSÖ ise, aktif yaşlanma kavramını 1990'larda gündeme getirmiş ve bunu, insanların yaşlanma sürecinde yaşam kalitesinin artırılması için sağlık, güvenlik ve katılım fırsatlarının en iyi seviyeye çıkarılması süreci olarak tanımlamıştır (Uyanık,2017).

Bir ülkede yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payının artması ve yaşlıların işgücüne katılım oranlarındaki azalmalar, o ülkenin işgücü piyasasında işgücü eksikliğine neden olur, bu da işgücünü kıt bir üretim faktörü haline getirmektedir. Nüfusun yaşlanması, kuşaklar arası gelir transferini değiştirirken, dünya çapındaki yaşlanma süreci yeni ekonomik fırsatlar sunarken aynı zamanda işgücü piyasaları ve kamu harcamaları için zorluklar doğurmaktadır. Bu bağlamda, yaşlanan nüfusa yönelik ürün ve hizmetler için yeni pazarlar oluşurken, gümüş ekonomisi kavramı da ortaya çıkmıştır. (Kuzgun,2002,38; Demirbilek,2017,14).

Dünya genelinde yaşlı nüfus oranındaki artış, çeşitli dengelerin değişmesine yol açmaktadır. Yaşlı nüfusun artışı, üretken nüfus ile bağımlı nüfus arasındaki oransal farkın azalmasına yol açmaktadır. Gelişmiş ülkelerde yaşlanan nüfusun sosyo-ekonomik yapıya olan etkileri üzerine birçok değerlendirme ve çalışma yapılmaktadır. Bu çalışmalar, yaşlı nüfusun sosyal yaşama entegrasyonunu sağlamak ve yaşamlarını sürdürmelerine destek olmak amacıyla yoğunlaşmaktadır.

3. GÜMÜŞ EKONOMİ UNSURLARI

3.1. Sağlık ve Sağlık Hizmetleri

Yaşlanma, sosyal güvenlik ve işgücü piyasaları üzerinde önemli etkilere sahiptir, bu durum sosyal güvenlik sistemlerinin ve işgücü piyasalarının yeniden düzenlenmesini gerektirir. Ayrıca, yaşlılara yönelik düzenlemelerin yapılması ve yaşlılara bakım hizmetlerinin organizasyonunun veya yeniden yapılandırılmasının zorunluluğu ortaya çıkar. Bu durum, yaşlı nüfusun artmasıyla birlikte sosyal güvenlik sistemlerinin, emeklilik fonlarının ve sağlık hizmetlerinin ihtiyaçlarına uyum sağlamak için yeniden düzenlenmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Ayrıca, yaşlı bireylerin işgücü piyasasındaki rolünün değişmesi, işgücü piyasalarında yaşlılara yönelik politika ve düzenlemelerin gözden

geçirilmesini gerektirecektir. Son olarak, yaşlılara yönelik bakım hizmetlerinin organizasyonu veya yeniden yapılandırılması, artan yaşlı nüfusun sağlık ihtiyaçlarını karşılamak ve yaşlıların yaşam kalitesini artırmak için daha etkili ve sürdürülebilir bir sistem oluşturmayı amaçlar. Bu yöntemlerin hepsi, toplumun yaşlanan nüfusa daha iyi hizmet vermek için uyum sağlamasını sağlamaya yardımcı olmaktadır.

Toplumun genelinde, sağlık kavramı tüm bireylerin temel bir hakkı olarak kabul edilir. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre ise sağlık, bireyin sadece bedensel olarak değil zihinsel ve fiziksel olarak da aynı zamanda bütün biçimde iyilik halini ifade eder (Callahan, 1973,77). Halk arasında ise sağlık terimi genellikle kişinin rahatsızlık veya hastalık durumunun olmaması olarak yorumlanır.

Sağlık kavramı hem öznel benlik algısını hem de eğitimli tıp uzmanları tarafından yapılan nesnel değerlendirmeyi kapsar. Bolsoy (2006), bireylerin sağlıklarını öznel olarak algıladıklarını, kişisel değerlerden, tutumlardan ve dini inançlar da dahil olmak üzere geçmiş deneyimlerden etkilendiklerini vurgulayarak bu ikiliği vurgulamaktadır. Tersine, titiz teşhis süreçleriyle bilgilendirilen tıp pratisyenleri tarafından yapılan objektif değerlendirmeler, sağlık durumunun objektif bir değerlendirmesini sağlar. Bu objektif bakış açısı, sağlık hizmetleri, işgücü mevcudiyeti ve tedarik koşulları gibi çeşitli faktörleri göz önünde bulundurur ve sağlık hizmetleri pazarındaki sağlık sonuçlarını toplu olarak etkiler.

Sağlık hizmetleri, yalnızca hastalığın tedavisi için terapötik müdahaleleri değil, aynı zamanda önleyici ve rehabilite edici bakımı da kapsayan kapsamlı önlemleri kapsar ve böylece hastalık öncesi koşulların hafifletilmesinde etkinlik gösterir. Alptekin (2004), sağlık hizmetlerinin bu çok yönlü doğasını açıklığa kavuşturarak, terapötik işlevlerinin yanı sıra koruyucu ve rehabilite edici ajanlar olarak rollerini vurgulamaktadır.

Sağlık hizmetleri hem ruhsal hem de fiziksel iyilik halini korumayı, tedavi etmeyi ve geliştirmeyi amaçlayan faaliyetleri kapsar (Tengilimoğlu, 2015). Bu çabalar toplu olarak, bu tür girişimleri izlemekten ve düzenlemekten sorumlu devlet sağlık yetkilileri tarafından denetlenen sağlık hizmetlerini oluşturur. Sağlık Bakanlığı, sağlık alanlarıyla ilgili düzenlemelerin formüle edilmesinde ve sağlık girişimlerinin sürekliliğini ve toplumsal sağlık standartlarının ilerlemesini sağlamak için sağlık kurum ve kuruluşlarının geliştirilmesi ve organizasyonunun stratejisinin oluşturulmasında çok önemli bir rol üstlenmektedir. Sağlık hizmeti sunumunun sürdürülebilirliğinin temelinde, toplumsal tabakadan bağımsız olarak tarafsız muamelenin sağlanması ve sağlık hizmetlerine kolay erişimin kolaylaştırılmasına büyük önem verilen eşitlik değerleri yer almaktadır (Başol, 2019,35). Bireylerin sağlık hizmetlerinden yararlanmaları hem semptomatik

öncesi dönemde hem de sağlık kurumlarıyla etkileşimlerinin zamanlaması, yeri ve kapsamı ile ilgili belirsizliklerle karakterize edilen hastalık dönemlerinde ortaya çıkmaktadır (Ulutürk, 2015,47).

Fizyolojik bir sürecin içerisinde olan yaşlılık, bireylerin aktivite düzeylerini kısıtlayan, azaltan ya da yerine getirilmesini zorlaştıran bir dönemdir. Yaşın ilerlemesi ile kişilerde psikolojik, fizyolojik, sosyal ilişkilerde olumsuz değişiklik oluşabilmekte ve kronik hastalıklar artmaktadır (Özdemir,2014,128). Uzun dönemli sağlık hizmetleri sunumu sosyal güvenlik sistemlerinin giderek artan oranda karşılaştığı bir sosyal risk halini almaktadır.

Toplumun yaşlanması, yaşlı nüfusun sağlık ve sosyal hizmetlere olan talebinin artmasına neden olmaktadır. Uzun süreli hastane yatışları birden fazla sağlık problemine sahip olmaları sağlık merkezlerine başvuru sayılarını artırmaktadır.

Toplam nüfus içinde yaşlı sayısındaki artış, yaşlı nüfusa sunulan sağlık hizmetlerini gündeme getirmektedir. Yaşlılık, birçok ülkede sosyal güvenlik sistemlerine önemli yükler getirmektedir. Yaşlı nüfusa ayrılan bütçenin yetersiz olduğu durumlarda, vergi gelirleriyle bu farklar kapatılmaya çalışılmaktadır. Kamu gelirlerindeki azalma, yaşlı nüfusun artmasıyla birlikte yaşlılara daha fazla vergi yükü getirmektedir. (Johnson,2004,39).

Gelişmiş ülkelerin sağlık ve sosyal bakım hizmetlerine aktardıkları bütçe ile sağlık harcamalarına aktardıkları bütçe aynı oranda artış göstermektedir. Nüfusun hızlı yaşlanması, hastalık sayılarındaki artış, gelişen teknoloji ile maliyetlerin artması sağlık harcamalarında artışa neden olmaktadır.

Sağlık ve gümüş ekonomi arasındaki bağlantı dikkate değerdir. Gümüş ekonomi, yaşlı nüfusun ekonomik, sosyal ve kültürel rollerini vurgulayan bir perspektife atıfta bulunur. Bu bağlamda, sağlık, yaşlı bireylerin refahını ve işgücüne katılımını etkileyen temel bir faktör olarak ön plana çıkar. Sağlık, gümüş ekonomi bağlamında çifte bir rol oynamaktadır: yaşlı bireylerin yaşam kalitesini artırırken aynı zamanda işgücüne katılımlarını destekler. Gümüş ekonomi perspektifinden bakıldığında, yaşlı demografisinin sağlık ihtiyaçlarının karşılanması, sağlık hizmetlerine erişimin sağlanması ve sağlıklı yaşlanma süreçlerinin teşvik edilmesi büyük önem arz etmektedir. Sağlık, yaşlı bireylerin ekonomik ve sosyal katılımlarını sürdürmelerine olanak tanırken, aynı zamanda yaşlı nüfusun işgücüne katılımını artırarak olumlu ekonomik sonuçlara katkı sağlar.

Küreselleşme neticesinde teknolojik gelişmeler günümüzde birçok ülke diğer ülkelere üstünlük sağlama, bulundukları konumu pekiştirme ve geliştirme amacıyla inovasyon faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Özellikle sağlık sektöründeki gerçekleştirilen her türlü inovasyon önem taşımaktadır çünkü olumlu sonuçlanan inovasyon ile hem bireyler hem hizmet sunucuları birçok

açından kazançlı duruma geçmektedir. Ülke ekonomisinin performansı da olumlu etkilenirken bütün bu sistemsel çerçeve gerçekleşirken inovasyonun anlaşılması kolay değildir çünkü karmaşık bir yapıda olan inovasyon birden fazla boyutta etki gösterirken ölçümü de çok zor bir süreçtir (Ökem,2011).

Teknolojik ilerlemeler, gümüş ekonomi kavramıyla yoğun bir şekilde ilişkilidir; zira bu ilerlemeler, yaşlı nüfusun yaşam kalitesini artırma, bağımsızlığını teşvik etme ve ekonomik katılımını artırma potansiyeline sahiptir. Gelişmiş teknolojik çözümler ve dijital yenilikler, sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştırma, evde bakım hizmetlerini geliştirme, iletişim kanallarını güçlendirme ve yaşlı bireyler arasında sosyal ağları güçlendirme yeteneğine sahiptir. Bununla birlikte, robotik ve yapay zekâ gibi gelişmeler, yaşlı nüfusun günlük yaşamını desteklemek, ev ortamlarında bağımsızlığı teşvik etmek ve genel yaşam standartlarını yükseltmek için fırsatlar sunmaktadır.

Bireyleri toplumsal varoluşlarına yönelik tehditlere karşı koruma kavramı, tarih boyunca toplumsal bilincin ve gelişimin ilerlemesiyle birlikte gelişmiştir. İnsan hakları ilkeleriyle uyumlu yasal çerçevelere dahil edilmesi, bireylerin sosyal varlığının sağlanmasının önemini vurgulamıştır. Sanayi Devrimi'nin katalize ettiği sanayi toplumuna geçiş, sosyal güvenlik önlemlerinin zorunluluğunu vurgulamış ve 19. yüzyılda modern sosyal güvenlik anlayışına dayanan çeşitli girişimlere yol açmıştır. Bu evrimsel süreç, günümüze kadar birçok aşamadan geçerek sosyal güvenlik alanında önemli düzenleyici ilerlemeleri kolaylaştırmıştır. Bu düzenlemeler, sağlık hizmetleri, iş istikrarı ve emeklilik hükümleri gibi temel bireysel ihtiyaçları ele alarak genel toplumsal refahı artırmayı amaçlamaktadır (Bolukcu,2019,11).

Sosyal güvenlik kavramı, sosyal sigorta ve sosyal yardımlar ile ek sigortayı kapsayan çeşitli mekanizmalar aracılığıyla işlerlik kazanmaktadır. Bunlar arasında sosyal sigorta en yaygın ve kapsamlı yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Genellikle finansal açıdan prim rejimleri olarak ifade edilen sosyal sigortanın temel ilkeleri, zorunlu katılım, sigorta ilkelerine bağlılık, katılımcıların finansmana katılımı, kendi kendine yardım ahlakı, gelirin yeniden dağıtılması ve kamu otoritesi tarafından kurulmasıdır. Bu ilkeler toplu olarak sosyal sigortanın sağlam yapısının temelini oluşturur ve toplumun önemli kesimlerini sosyal risklere karşı korur (Gerek,2000).

Sosyal sigortalar, ekonomik olarak dezavantajlı bireyleri belirli risklere karşı koruyarak onların geleceklerini güvence altına almaya yönelik bir amaç taşır. Toplumsal yaşamın sürdürülebilirliği ve sosyal adaletin sağlanması açısından, sosyal güvenliğin temel yapı taşı olarak önemli bir rol üstlenir. Bu rolüyle, sosyal güvenlik sistemleri toplumsal dengeyi korur ve bireylerin ekonomik güvenliğini sağlamak suretiyle toplumsal refahın artmasına katkıda bulunur. Bu nedenle,

sosyal sigortaların sağladığı koruma ve güvence, toplumun genel refahını artırmak için kritik bir unsurdur.

Sağlık sigortası ise meslek hastalıkları iş kazaları dışında kalan bütün hastalık ve kaza durumlarını kapsayan bir sigorta türüdür. Sigorta kapsamı sadece sigortalıyı değil dolaylı olarak da bakmakla yükümlü olduğu ailesine sağlık sigortası kapsamında iş göremediği sürece parasal yardımda sağlamaktadır. Sağlık yardımları hastalık ve kaza durumuna göre belirli bir zamanı içeren dönemde uygulanabildiği gibi sınırsız olarak da verilmektedir (Güven,1988).

Sağlık sigortası sigortalının sağlık düzeyinin korunması işgücü kaybına neden olmadan çalışma gücünü yeniden kazandırmayı hedeflerken kendi ve aile bireylerinin de sağlığını korumayı amaçlamaktadır (Oral, 2001). Sağlık sigortası ve sağlık hizmetleri gibi iki temel kategoride incelenen sağlık hizmetleri, parasal yardım ve benzeri destekler sağlar.

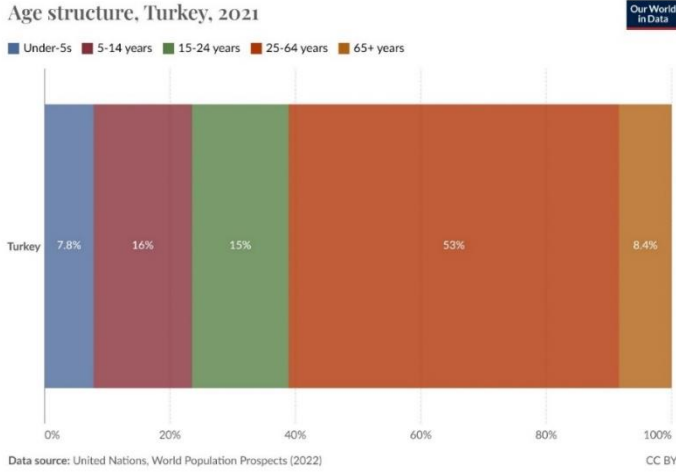
Genel sağlık sigortası, sağlık harcamalarını finanse etme ve sağlığı koruma amacı taşıyan zorunlu bir sigorta türüdür. Türkiye'de 2012'den itibaren herkesi kapsar, ancak banka sandığı üyeleri, mahkûm tutuklular ve sağlık hizmetini yurt dışından alma hakkı olanlar gibi bazı gruplar dışındakilerin tamamını kapsar.

Sigortalının belirli bir dönem prim ödemesi şartıyla sağlık yardımlarından faydalanabileceği gibi belirli bir süre çalışması koşulu da olması gereken bir diğer koşuldur. Fakat, Sosyal güvenlik sistemlerinin bazıları bu şartları içinde barındırmazken hastalığın çalışma esnasında ortaya çıkması durumu da sağlık yardımlarından faydalanacağı anlamına gelmektedir. Bu sayede sosyal ve sağlık yardımlarında sınırlılık söz konusu değildir. Hastalık durumuna sadece sağlık yardımlarının yeterli olmadığı durumlarda parasal yardımlarda iş göremezlik ödeneğine bağlı olarak üç ayrı ödeme yöntemi seçilerek parasal yardımlar kapsamında sigortalı ve ailesi sosyal sigortalar kapsamında faydalanmaktadır (Talas ,1997).

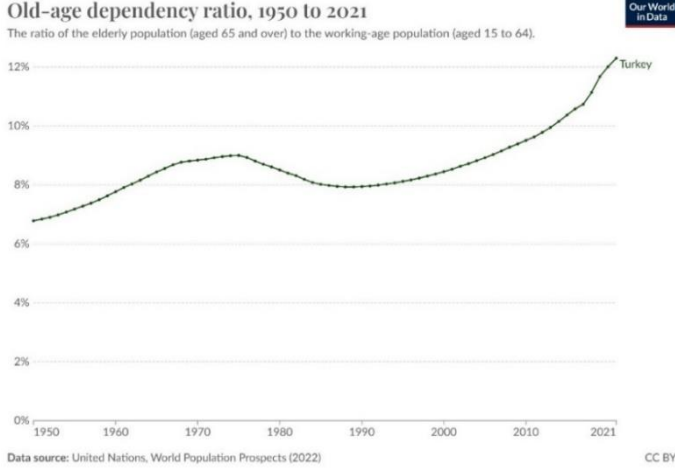
Sosyal politikalara baktığımızda Türkiye'de yaşlı nüfusa gelir güvencesi sağlama ve ihtiyaç duyanlara bakım hizmeti de verilmesi yönündedir. Dünya genelinde ortalama yaşam süresinin uzaması ile yaşlı nüfusa yönelik sağlık ve sosyal yardım politikalarının önemi artmıştır. Demografik dönüşüm süreci ile gelişmiş ülkelerde uygulanan politika değişiklikleri Türkiye içinde önemli bir hale gelmiştir (Özmete, 2017).

Türkiye'de yaşlılara sağlanan sağlık hizmetlerinin organizasyonu, Sağlık Bakanlığı tarafından direkt yaşlılara odaklanan özel bir yapılanma yerine genel sağlık hizmetlerinin içinde yer almaktadır. Ancak, yaşlı nüfusun daha fazla ihtiyaç duyduğu hizmetlere odaklanılarak genel sağlık hizmetlerinin içerisinde yaşlılara daha etkin hizmet sunulması için çalışmalar yapılmaktadır. Bu kapsamda, Sağlık Bakanlığı bünyesinde "Kronik Hastalıklar, Yaşlı Sağlığı ve

Engelliler Daire Başkanlığı" tarafından yaşlılara yönelik hizmetler yürütülmektedir. Bu başkanlık, kronik hastalıkların kontrolü ve önlenmesi, yaşlı sağlığı için ulusal programların geliştirilmesi, engelliliğin önlenmesi ve evde sağlık hizmetlerinin teknik desteği gibi bakım hizmetlerine odaklanmaktadır. Sağlık Bakanlığı, sağlık hizmetlerini genel olarak sağlık personeli ve kurumları aracılığıyla tüm yaş gruplarına sunarken, aynı zamanda evde sağlık hizmetlerini de sağlamaktadır. Yaşlılar arasında sıkça görülen uzun süreli bakım ve tedavi gerektiren hastalıklar dikkate alındığında, Sağlık Bakanlığı hastaneleri ve birinci basamak sağlık kuruluşları tarafından evde sağlık ve rehabilitasyon hizmeti sunulmaktadır, bu hizmete yaşlılar da dâhil olmak üzere ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmaktadır.

Şekil 4. 2021 Türkiye Yaş Yapısı
Kaynak: Birleşmiş Milletler, 2022

Şekil 5. Türkiye Yaşlı Bağımlılık Oranı
Kaynak: Our World in Data,2024

Geniş yaş gruplarının zaman içindeki değişimi, bağımlılık oranlarındaki değişimin yanı sıra bir diğer önemli olgu olarak öne çıkar. Şekil 9'da görülen bağımlılık oranlarının artması, Türkiye gibi ülkelerde de belirgin bir trenddir. Yaşlı nüfusun ortalama yaşının artması, emeklilik ücret ödemeleri ve sağlık harcamalarında kronik hastalıklara ayrılan payda artışa neden olabilecek önemli bir faktördür.

Türkiye'nin geleneksel aile yapısına baktığımızda bakıma muhtaç ve yaşlı bireylerin aile üyeleri tarafından bakımları yapılmaktadır. Uygulanan bu yöntem ile sosyal güvenlik sistemi az kullanılarak ülke ekonomisine mali yönden avantaj sağlamaktadır (Ökem, 2014).

Türkiye'de bakım hizmetleri; bakıma muhtaçlık ve bu muhtaçlığa yönelik yardımlar, evde bakım hizmetleri, kurumsal bakım gibi sosyal ve sağlık hizmetlerini kapsamaktadır (Kocabaş,2020,283).

Sağlık sigortalarının varlığı, yaşlı toplumu ve gümüş ekonomi'yi birkaç şekilde etkiler. Sağlık sigortaları, yaşlı bireylere geniş kapsamlı sağlık hizmetlerine erişim imkânı sağlar. Bu, yaşlıların sağlık bakımı ve tedaviye daha kolay ve ekonomik bir şekilde ulaşmalarını sağlar, böylece sağlık sorunlarına erken müdahale edilir ve sağlık sonuçları iyileştirilir. Böylece aktif yaşlanmanın yaratacağı iktisadi etkiler gümüş ekonomi bağlamında değerlendirilir. Sağlık sigortaları finansal yükü hafifletir ve yaşlıların tasarruflarını korur. Tasarrufları azalmayan bireyler harcamalarını azaltmak yolundan kaçınırlar. Aynı zamanda sağlık sigortalarının varlığı, yaşlı bireylerin ekonomik olarak aktif kalmasını teşvik edebilir. Sağlık hizmetlerine kolay

erişim, yaşlıların sağlık sorunlarıyla m¼cadele etmelerini ve iřg¼c¼ne katılmalarını sağlayarak ekonomik katkılarını artırabilir.

3.2 Emeklilik ve Finans

Yaşlanma s¼recinde, bireyin çalışma g¼c¼n¼n azalması ve iřg¼c¼ piyasalarından çekilmesiyle birlikte emeklilik d¼nemi başlamaktadır. Bu durum, genellikle bireyin gelirinde belirgin bir azalmaya neden olurken emeklilik d¼neminde gelirlerin azalması ve sağlık harcamalarının artması gibi giderler, genellikle sosyal g¼venlik sistemleri tarafından karşılanmaktadır. Emeklilik sistemleri, yaşlı bireylerin bu d¼nemdeki ekonomik ihtiyaçlarını desteklemek amacıyla tasarlanmıştır. Ancak, yaşlılar ¼retimden çekildiklerinde ekonomik anlamda bağımlı hale gelmektedirler. ¼nk¼ emeklilik d¼neminde, genellikle çalışma geliri olmaz ve yaşlılar genellikle emekli aylığı, sosyal yardımlar veya birikimlerinden gelir elde etmektedirler. Bu durum, yaşlıların ekonomik olarak bağımlı hale gelmesine ve sosyal g¼venlik sistemlerinin bu bağımlılığı karşılamaya çalışmasına neden olmaktadır. Yaşlanma s¼recinde ekonomik bağımlılık artarken, sosyal g¼venlik sistemleri, yaşlı bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak ve yaşam standartlarını s¼rd¼rebilmelerini sağlamak için ¼nemli bir rol oynarlar. Bu s¼re, toplumun yaşlı n¼fusa y¼nelik sosyal riskleri ele alması ve yaşlıların refahını desteklemesi gerektiği anlamına gelmektedir.

G¼m¼ř ekonomi kavramı, yaşlı n¼fusun ekonomik, sosyal ve k¼lt¼rel katkılarını vurgulayan bir perspektifi ifade eder. Bu bağlamda, sosyal g¼venlik ¼nlemleri de g¼m¼ř ekonomi ile ilişkilendirilebilir. G¼m¼ř ekonomi, toplumların yaşlanan n¼fusunu dikkate alarak sosyal g¼venlik sistemlerinin geliştirilmesini ve s¼rd¼r¼lmesini teşvik eder. İnsanlık tarihinde, çeşitli fiziksel ve ekonomik tehlikelerle karşılaşılmasına rağmen, toplumlar genellikle halklarını korumak ve varoluşsal çabalarını s¼rd¼rmek için proaktif sosyal g¼venlik ¼nlemleri almışlardır. Bu ¼nlemler, iřg¼c¼ durgunluğu gibi kalıcı ekonomik olumsuzluklara rağmen devam etmiştir.

Sosyal g¼venlik kavramının gelişimi ve s¼rd¼r¼lmesi, g¼m¼ř ekonomi bağlamında ¼nemli bir yanıt olarak ortaya çıkmıştır. G¼m¼ř ekonomi perspektifi, yaşlı n¼fusun ihtiyaçlarını karşılamak ve yaşlanan bir n¼fusun ekonomik g¼venlięini sağlamak için sosyal g¼venlik sistemlerinin ¼nemini vurgular. Dolayısıyla, sosyal g¼venlik ¼nlemleri, g¼m¼ř ekonomi ile ilişkilendirilerek yaşlanan bir toplumun ekonomik ve sosyal refahını desteklemeye y¼nelik öz¼mler sunar. Bu bağlamda, sosyal g¼venlik sistemi, g¼m¼ř ekonomi kavramının temel ilkelerinden birini oluşturur ve yaşlı bireylerin yaşamlarını s¼rd¼rebilmeleri ve topluma katkıda bulunabilmeleri için ¼nemli bir araçtır. (şenocak,2009).

Gümüş ekonomi bağlamında, sosyal güvenlik sistemi, toplumdaki yaşlı bireyleri ekonomik ve sosyal risklere karşı korumaya yönelik temel bir mekanizmayı ifade eder. Bu sistem, hükümetin sorumluluğunda olup, sosyal sigortanın sağlanması ve risk oluşumlarının önlenmesi gibi çeşitli yönleri içerir. Ülkeler arasında farklılık gösteren yöntemlerle uygulanmasına rağmen, sosyal güvenlik sisteminin temel amacı, risklerin azaltılması ve yaşlı bireylerin temel ihtiyaçlarının kapsamlı bir şekilde karşılanmasıdır. Dolayısıyla, gümüş ekonomi çerçevesinde sosyal güvenlik sistemi, yaşlı nüfusun ekonomik ve sosyal refahını destekleyerek toplumun sürdürülebilir bir şekilde yaşlanmasını sağlamaya yönelik önemli bir araç olarak değerlendirilir. (Arıcı,1999).

Farklı ülkeler, yaşlılık, maluliyet, ölüm, emeklilik planları, iş kazası ve meslek hastalığı sigortası, doğum yardımları, aile yardımı ve işsizlik desteği gibi çeşitli güvenlik sistemlerini içeren ortak uygulamalarla çeşitli sosyal güvenlik sistemleri kullanmaktadır. (İSSA,2023)

Dünya çapındaki uluslar, yaşlanan nüfusların artan yaygınlığına yanıt olarak sosyal sistemlerini yeniden ayarlamak için proaktif olarak girişimlerde bulunmaktadır. Bu demografik değişim, toplumlar için önemli bir zorluk teşkil etmekte olup, sağlık, sosyal ve ekonomik politikaların titiz metodolojiler aracılığıyla kapsamlı bir şekilde analiz edilmesini gerektirmektedir. Sonuç olarak, bu demografik dönüşümün etkilerini etkili bir şekilde ele almak için sosyal refah ve sosyal güvenlik alanlarında gerekli düzenlemelerin yapılması zorunludur. (WHO,2023).

Aktif işgücü ile işgücü içindeki çalışmayan demografi arasındaki dengenin korunması, sosyal güvenlik sistemlerinin devamlılığı açısından önemli bir kaygı oluşturmaktadır. Nüfusun yaşlanması, gelişmiş ülkelerde refah hükümlerine ilişkin ileriye dönük stratejiler geliştirmeyi gerektiren acil bir zorunluluk teşkil etmektedir. Emeklilik yardımlarına zamanından önce erişim ve uzun yaşam beklentisi gibi faktörler, sosyal güvenlik finansmanının doğasında bulunan mali karmaşıklıkları artırmaktadır. Aynı zamanda, emeklilik yaşının uzatılması bireysel gelir beklentilerini azaltmakta ve sosyal güvenlik çerçevesinin etkinliğine olan güveni aşındırmaktadır.

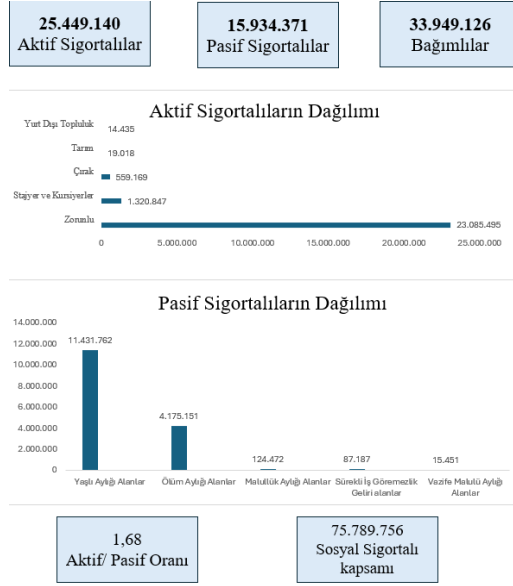
Şu anki ekonomik bağlamda, yaşlanma sürecinin temel getirdiği sorun, yaşlı nüfusun sosyal güvenlik sistemleri üzerindeki bağımlılık oranının artmasıdır. Sosyal güvenlik çerçevesi kapsamında emeklilik sistemlerinde kullanılan temel ölçümlerden biri aktif işgücü ile emekliler arasındaki orandır. Bu oran, sistemin emeklileri finanse etmek için çalışan her bireye ne ölçüde güvendiğini yansıtan çok önemli bir gösterge görevi görmektedir. Bu orandaki düşüş, devletin üzerindeki yükün arttığını, sosyal güvenlik sisteminin ayakta kalabilmesi için daha yüksek transferlerin gerekliliğini ifade etmektedir (Tuncay,1994). Sosyal

güvenlik sistemlerinden biri olan dağıtım esasına dayalı yöntemde, ideal olarak, aktif çalışan sigortalıların sayısının sistemden emekli aylığı alan bireylerin sayısına oranı önemli bir kriter olarak kabul edilir. En az 4 olması gereken bu oranda sistemin dengesinin sağlanması için yapılan çalışmalarda vurgulanmıştır. Ancak, Türkiye'de bu oran 2008 yılında 1,8 iken 2023 yılında 1,6'ya gerilemiştir. (SGK, 2024). Türkiye'de 2011 yılında %10,8 olarak belirlenen yaşlı bağımlı oranının, 2030'da %15,1'e ve 2050'de ise %28,7'ye ulaşması beklenmektedir. (Europäische, 2019).

Türkiye'nin emeklilik sistemindeki temel hususlar, emeklilere yönelik tahsis edilen emekli maaşlarının miktarını ve emekli maaşlarının artışını düzenleyen mekanizmaları içermektedir. Bu faktörler, Türkiye'de emeklilik kapsamının genişletilmesi amacıyla hayati öneme sahiptir, zira bu genişleme ile emekli ve yaşlı nüfusun satın alma gücünde yaşanan düşüşten kaynaklanan yoksulluk risklerinin azaltılması ve emeklilere yeterli gelir desteğinin sağlanması hedeflenmektedir.

Çalışan nüfus içinde sigorta kapsamına giren mesleklerde aktif olarak çalışan bireylerin sayısının azalması, yaşlı demografisi içindeki potansiyel emeklilerin oranının azalmasına neden olmaktadır. Bu olgu, öncelikle vergi yoluyla finanse edilen birincil emeklilik sistemi üzerindeki baskıyı artırıyor ve sonuç olarak mali yükü artırmaktadır.

Sosyal güvenlik kapsamında aktif sigortalıların pasif sigortalıların ve bağımlı grubun 2023 Kasım verileri şekil 1'de görüldüğü üzere aktif/pasif oranı 1,68 oranındadır. Aktif sigortalıların dağılımında 23.085.495 zorunlu sigortalı sayısı ile 4a, 4b, 4c kanunları kapsamında sigortalı bireylerin sayısı görülmektedir. Pasif sigortalıların dağılımında en yüksek oranı yaşlılık aylığının alanların 11.431.762 birey ile ifade edilmektedir. Toplam sosyal sigortalı kapsamı Sosyal Güvenlik Kurumu verilerine göre 75.789.756 kişidir (SGK,2023).

Kaynak: SGK Kasım 2023 Verileri.

Şekil 6. Türkiye Sosyal Güvenlik Kapsamı 2023 Verileri
Kaynak: Sosyal Güvenlik Kurumu Verileri, 2023

Bu tablonun sosyal politikalar açısından önemi, ilerleyen yıllarda emeklilik harcamalarının sosyal güvenlik sistemlerinde büyük ölçüde artacağını göstermesidir. Ayrıca, sağlık harcamaları ve uzun vadeli bakım harcamalarındaki artışın da bu rakamlara eklenmesi durumunda, sistem üzerindeki finansman baskısının daha da artacağı açıktır.

Emeklilik yatırım fonları, gümüş ekonomi kavramıyla ilişkilendirilebilir çünkü gümüş ekonomi, yaşlı nüfusun ekonomik katkıları ve ihtiyaçlarına odaklanan bir perspektifi ifade eder. Emeklilik yatırım fonları, uzun vadeli birikimlerin yönetilmesi ve emeklilik döneminde gelir sağlanması amacıyla oluşturulmuş finansal araçlardır. Dolayısıyla, gümüş ekonomi kapsamında, yaşlı bireylerin finansal ihtiyaçlarını karşılamak için emeklilik fonları gibi araçların önemi artmaktadır (Korkmaz, 2008, 114).

Bu bağlamda, emeklilik fonları, gümüş ekonomi'ye katkı sağlayarak yaşlı nüfusun ekonomik refahını destekler ve uzun vadeli sermaye birikimine olanak tanımaktadır. Aynı zamanda, gümüş ekonomi perspektifi altında emeklilik fonlarının yönetimi ve performansı, yaşlı bireylerin mali güvenliğini sağlamak ve yaşam standartlarını yükseltmek için önemli bir rol oynamaktadır (Demir, 2004b). Bu nedenle, emeklilik yatırım fonları, gümüş ekonomi kavramıyla

yakından ilişkilendirilebilir ve yaşlanan bir nüfusun ekonomik gereksinimlerini karşılamak için finansal çözümler sunması rolüyle önem arz etmektedir. (İşseveroğlu,2012,155).

Literatürde sosyal güvenlik ile gümüş ekonomi arasındaki bağlantıyı açıklamak için birkaç yaklaşım bulunmaktadır. İlk yaklaşım, sosyal güvenlik sistemlerinin yaşlı nüfusu koruyucu ve destekleyici bir rol oynaması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu perspektife göre, sosyal güvenlik, yaşlı bireylerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için mali destek sağlayarak onların refahlarını artırmalı ve ekonomik güvence sağlamalıdır. Ancak, sosyal güvenlik sistemlerinin yaşlıların sosyal ve sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştırarak onların yaşam kalitesini iyileştirmesi de önemlidir (Barr,2010,47). Alternatif ikinci yaklaşım, gümüş ekonominin sosyal güvenlik sistemlerine olan etkisine dikkat çekmektedir. Gümüş ekonomi yaşlı nüfusun ekonomik, sosyal ve kültürel katkılarını öne çıkaran bir bakış açısını temsil etmektedir. Bu perspektif çerçevesinde, sosyal güvenlik sistemlerinin yaşlı nüfusun ekonomik katılımını teşvik etmesi ve sosyal entegrasyonlarını desteklemesi önemlidir. Gümüş ekonominin genişlemesiyle birlikte, sosyal güvenlik sistemlerinin yaşlıların işgücüne katılımını artırmak için esnek çalışma modelleri, yaşlı dostu işyeri politikaları ve yaşlıların yeniden eğitime yönelik önlemler içermesi önem arz etmektedir. Üçüncü bir bakış açısı, yaşlı demografisinin sağlık ve bakım gereksinimlerini karşılamada sosyal güvenlik sistemlerinin önemli rolünün altını çizmektedir. Gümüş ekonomi çerçevesinde, yaşlı bireylerin sağlık hizmetlerine erişiminin sağlanması, bakım ihtiyaçlarının karşılanması ve sağlıklı yaşlanma süreçlerinin teşvik edilmesi büyük önem taşımaktadır. Sonuç olarak, sosyal güvenlik sistemleri, yaşlıların sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştırmayı, evde bakım hükümlerini iyileştirmeyi ve yaşlı nüfusun kendi kendine yeterliliğini teşvik etmeyi amaçlayan çeşitli politika ve girişimlerin uygulanmasını gerektirebilir (Costa,2015,45).

3.3. İş Gücü ve İstihdam

Ulusların demografik yapıları, ekonomik ve kültürel çerçevelerini etkileyen önemli belirleyiciler olarak hizmet etmektedir. Bu yapılar, kapsayıcı kurumsal çerçeve içinde işlevsel dinamiklerin ayrılmaz bileşenlerini oluşturmakta ve böylece toplumların mevcut ve gelecekteki politikaları üzerinde doğrudan etki yaratmaktadır. Sonuç olarak, yaşlanan nüfus gibi demografik değişiklikler, mevcut ekonomik ve sosyal koşulları derinden etkiler, alandaki tartışmaları teşvik eder ve iyileştirici önlemlerin alınmasını gerektirir.

Yaşlı demografik yapı, belirli bir yaş eşiğine ulaşmış ve işgücüne katılımı ekonomik arayışların ötesinde nispeten kısıtlı olan bireylere işaret etmektedir. Bu

değişiklikler, arz, talep, istihdam ve işsizlik gibi değişkenleri karmaşık bir şekilde etkiler ve böylece ürün talep yapısı içindeki iş akışı süreçlerinin tüm sürekliliği üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı etkiler yaratmaktadır. Sonuç olarak, bu gelişmeler işgücü piyasası ortamındaki dönüşümleri olumsuz etkilemektedir.

Demografik değişimler ve yaşam kalitesindeki ilerlemeler nedeniyle, küresel yaşlı nüfus giderek genişlemektedir. Irk ve cinsiyet ayrımcılığından farklı olarak, işgücü piyasalarında yaşa dayalı önyargı tarihsel olarak daha az belirgin olmuştur. Bununla birlikte, sektör temelli bir piyasa ekonomisinde, yaşlı işçiler, aktif istihdam aşamalarına kıyasla işgücünden çıktıklarında azalan ücret beklentileriyle karşılaşma eğilimindedir (Adams, 2004,219). Dolayısıyla işgücü piyasasında yaşlı istihdamına yönelik artan taleple birlikte, yaş ayrımcılığı örneklerinin daha yaygın hale geleceği tahmin edilmektedir.

İşgücüyle ilişkili eğitim maliyetleri karşılaştırıldığında, daha genç bir çalışanın eğitim harcamalarının daha yaşlı bir meslektaşınıninkine göre daha düşük olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu tutarsızlık, yaşlı işçinin daha kısa bir çalışma ömrüne sahip olacağı ve eğitime yapılan yatırımların beklenen getirisini daha az elverişli hale getireceği beklentisinden kaynaklanmaktadır (Posner, 1999,421).

Serbest piyasa ekonomisi içerisinde, işverenler sıklıkla yaş ayrımcılığına başvurur ve bu durum özellikle yaşlı istihdamında ilerleme beklentilerinin azalmasıyla kendini göstermektedir. Bu senaryo, yaşlı işçilerin işten çıkarılma riskine karşı artan duyarlılıkla karşı karşıya kalmaları ve fizyolojik, biyolojik faktörlerle uyumlu daha ağır iş yüklerinin dayatılmasıyla birleşir. Yaşlı nüfusun iş başvurularının reddedilmesi ve yaşlı çalışanlar için ücretlerin düşürülmesi gibi uygulamalar önceliklidir. İstihdamda yaş ayrımcılığı, farklı yaş gruplarında gözlenebilirken, yaşlı demografisi bu ayrımcılıktan orantısız bir şekilde etkilenmektedir. Bu ayrımcılık örnekleri, azalan performans değerlendirmeleri, olumsuz değerlendirmeler, yeni rollerde uyum sağlama zorlukları, yeni becerilerin daha yavaş kazanılması, ekip çalışması eğiliminin azalması, kısıtlı iletişim kanalları, iş yeri şikayetlerinin artması ve fazla mesai yapma isteksizliği gibi çeşitli boyutlarda görülmektedir. Bu durum, yaşlı işçilerin ekonomik olarak güvencesiz bir konuma düşmesine ve ekonomik refahlarının azalmasına yol açabilir. Ayrıca, yaş ayrımcılığı yaşlı bireylerin emeklilik dönemlerinde finansal kaynaklarını koruma ve emeklilik yaşamlarını sürdürme yeteneklerini de olumsuz etkileyebilmektedir. Bu nedenle, ekonomik boyutuyla yaş ayrımcılığı hem bireylerin hem de toplumun yaşlanma sürecinde karşılaştığı önemli bir sorun olarak dikkate alınmalıdır. (Cheung, 2011,118).

Popülasyonlarda gözlemlenen yaygın bir görüş, yaşlanma ile ilişkili üretkenlikteki düşüşle ilgilidir ve bu nedenle ılımlı üretkenlik seviyeleri ile karakterize edilen toplumların sürdürülebilir ekonomik ilerlemesini etkiler.

Toplumlar yaşlandıkça, işgücüne katılan genç grubun, yaşlı demografinin azalan üretkenliğini telafi etme sorumluluğunu üstlenmesi beklenmektedir. Bununla birlikte, yaşlanan demografi, genç nüfustaki düşüşle birleştiğinde, bu geçiş sürecini engellemeye hizmet etmektedir (Marshall, 2002).

Emek ile gümüş ekonomi arasındaki ilişki, yaşlı demografinin işgücüne ekonomik katılımını vurgular. Gümüş ekonomi kavramı, yaşlı bireylerin ekonomik faaliyetlere katılımının önemini ve yaşamın ilerleyen dönemlerinde ekonomiye potansiyel katkılarını vurgular. Bu ilişki, işgücüne katılımın değişen dinamiklerini vurgulayarak, ekonomik üretkenliği sürdürmek ve yaşlanan nüfustaki demografik değişimlere yanıt vermek için yaşlı yetişkinlerin beceri ve deneyimlerinden faydalanmanın artan önemini belirtir.

Çalışanlar ve işverenler arasındaki bakış açılarındaki farklılıklara rağmen, yaşlı demografinin işgücüne katılımını artırmaya yönelik çeşitli işyeri politikalarının uygulanması son derece önemlidir, çünkü bu politikaların potansiyel sosyo-ekonomik sonuçları göz önüne alındığında, yaşlı işgücünün katılımının önündeki engellerin azaltılması gereklidir. Yaşlı bireylerin işgücüne katılımını artırmak hem bireylerin ekonomik refahlarını hem de toplumun genel ekonomik performansını olumlu yönde etkileyebilir. Bu nedenle, işverenlerin yaşlı işçilere yönelik ayrımcılığı azaltmak, yaşlıların işgücüne yeniden katılımını desteklemek ve yaşlanan bir nüfusa daha sürdürülebilir bir işgücü sağlamak için çeşitli politika ve uygulamaları hayata geçirmesi gerekmektedir. Bu politikalar arasında yaşlı işçilere yönelik eğitim ve yeniden eğitim programları, esnek çalışma düzenlemeleri, yaşlı dostu işyeri ortamlarının oluşturulması, yaşlıların yeteneklerini ve deneyimlerini değerlendirmeye yönelik pozitif ayrımcılık politikaları gibi çeşitli önlemler yer alabilir. Bu sayede, yaşlı işgücünün potansiyeli artırılabilir ve yaşlanan bir nüfusun ekonomik ve sosyal katkıları daha etkin bir şekilde değerlendirilebilir.

SONUÇ

Gümüş ekonomi, yaşlı nüfusun ekonomik faaliyetler üzerindeki etkilerini ve bu nüfus grubunun ihtiyaçlarına yönelik olarak ortaya çıkan ekonomik fırsatları ifade eden bir terimdir. Bu kavram, yaşlanan nüfusun toplum üzerindeki ekonomik ve sosyal etkilerini ve bu etkilerin getirdiği yeni fırsatları kapsayan bir çerçeveye sahiptir.

Birçok ülkede doğum oranlarının düşmesi ve yaşam beklentisinin artmasıyla birlikte, yaşlı nüfusun (genellikle 65 yaş ve üzeri olarak tanımlanan grup) oranı ve aynı zamanda sayısı da artmaktadır. Bu durum, sosyal ve ekonomik yapıda önemli değişikliklere yol açmaktadır. Sağlık hizmetlerindeki ilerlemeler ve yaşam standartlarının yükselmesi, insanların daha uzun süre sağlıklı yaşamalarını

sağlamaktadır. Bu da sonuç olarak yaşlı nüfusun ekonomideki rolünü tartışmalı hale getirmektedir. Yaşlı nüfusun artması, sağlık ve bakım hizmetlerine olan talebi artırırken, ilaçlara ve bakım hizmetlerine olan talebi de artırmaktadır. Bu durum, hastaneler, klinikler, evde bakım hizmetleri ve rehabilitasyon merkezleri gibi sağlık hizmetleri sunan kuruluşlar için büyük bir fırsat yaratmaktadır. Bu da sağlık ve bakım sektörlerinde ekonomik büyümeyi teşvik eden bir unsur olarak bu sektörlerde yeni iş fırsatları ve yatırım imkanları oluşturmaktadır. Yaşlı bireylerin uzun süreli bakım ihtiyaçlarını karşılamak için özel bakım evleri ve yaşlı bakım merkezleri açmak ekonomik bir girişim olarak değerlendirilmektedir.

Emeklilik dönemindeki bireyler, birikimlerini ve tasarruflarını çeşitli yatırım araçlarında değerlendirmektedir. Bu durum finansal piyasalar üzerinde de etkili olmaktadır. Emeklilik sonrası birikimlerini değerlendirmek isteyen yaşlı bireyler, finansal piyasalar için önemli bir sermaye kaynağı olabilmektedir. Bir diğer açıdan yaşlı nüfus, genç nüfusa kıyasla farklı tüketim alışkanlıklarına sahiptir. Toplumlardaki yaşlanma ile birlikte sağlık hizmetleri, ilaçlar, bakım hizmetleri, sağlıklı yaşam ürünleri, seyahat ve eğlence gibi alanlarda artan bir talep söz konusudur. Yaşlıların yaşam kalitesini artırmaya yönelik teknolojik yenilikler ve ürünler (örneğin, akıllı ev sistemleri, sağlık takip cihazları) geliştirmek için büyük bir pazar bulunmaktadır. Bu sektörler, gümüş ekonominin önemli bileşenleridir. Aynı zamanda yaşlı nüfus, seyahat ve boş zaman etkinliklerine daha fazla zaman ve kaynak ayırabilmektedir. Bu durum, turizm sektöründe özel turlar ve hizmetler gibi niş pazarların oluşmasını sağlamaktadır. Yaşlı nüfusun emeklilik planları ve sağlık sigortası ürünlerine olan taleplerinin yüksekliği de göz önüne alındığında finansal hizmet sağlayıcıları için bu alanda büyük fırsatlar mevcuttur.

Yaşlı nüfusun bir kısmı emeklilik yaşını geçtikten sonra da çalışmaya devam etmektedir. Bu, işgücü piyasasında esneklik yaratmakta ve deneyimli iş gücünün ekonomik katkısını sürdürmesine olanak tanımaktadır. Emeklilik yaşına gelmiş bireyler, deneyim ve bilgi birikimleri ile iş gücü piyasasında değerli katkılarda bulunabilmektedirler. Yarı zamanlı veya danışmanlık gibi esnek çalışma düzenlemeleri, yaşlı bireylerin iş gücü piyasasında kalmalarını sağlarken iş yerlerinde yaşlı çalışanların ihtiyaçlarına uygun düzenlemeler yapılması, iş gücü verimliliğini artırabilmektedir. Yaşlı bireyler, iş deneyimleri ve birikimleri sayesinde yeni iş fırsatları yaratabilirler. Bu durum, küçük ve orta ölçekli işletmelerin kurulmasını teşvik ederken, bu ve benzer istihdam olanakları gümüş ekonomi açısından birer fırsat olarak değerlendirilmektedir.

Sağlıklı ve uzun ömürlü olan yaşlı bireyler, seyahat ve boş zaman etkinliklerine daha fazla zaman ve kaynak ayırabilirler. Bu da turizm sektöründe özel turlar ve hizmetlerin gelişmesine imkân tanımaktadır. Yaşlı bireyler, kültürel etkinliklere katılarak kültürel ekonominin canlanmasına katkıda bulunurlar. Yaşlı

bireyler genellikle daha fazla boş zamana sahip oldukları için seyahat ve turizm sektöründe özel turlar ve hizmetler (kültürel turlar, sağlık turizmi, doğa turları) sunmak fırsatlar yaratır. Spa, sağlık merkezleri ve wellness tatilleri gibi yaşlı bireylerin sağlığını ve refahını artırmaya yönelik turizm hizmetleri popülerdir.

Gümüş ekonomi, yaşlı nüfusun ekonomiye katkısını ve bu nüfusun ihtiyaçlarına yönelik olarak ortaya çıkan fırsatları ifade eden geniş kapsamlı bir kavramdır. Bu ekonomi, yaşlı nüfusun tüketim harcamalarından iş gücü piyasasına, sağlık hizmetlerinden teknolojiye kadar birçok alanda önemli etkiler yaratmaktadır. Gümüş ekonominin potansiyelini en iyi şekilde değerlendirebilmek için, yaşlı bireylerin ihtiyaçlarına uygun politikalar ve stratejiler geliştirilmesi gerekmektedir. Gümüş ekonomi içinde bahsedilen ekonomik fırsatlar, yaşlı nüfusun ihtiyaçlarına yönelik olarak ortaya çıkan ve ekonomide yeni iş kolları, ürünler, hizmetler ve yatırım alanları yaratma potansiyeli taşıyan alanlardır. Bu fırsatlar, yaşlı nüfusun artan taleplerine cevap vermek amacıyla çeşitli sektörlerde yenilikler ve genişlemeler olarak karşımıza çıkan ve ekonomik büyümenin önünde engel/yük olarak görülen yaşlıların ekonomi için yarattığı fırsatlar olarak görülmelidir.

KAYNAKLAR

- Adams, s. J. (2004). Age discrimination legislation and the employment of older workers. *Labour economics*, 11(2), 219-241.
- Aksoy, a. G., & tanrıöven, c. (2007). Sermaye piyasası yatırım araçları ve analizi. Gazi.
- Alcan, e., (2015), “ab ilerleme sürecinde türkiye’de sağlık”, <http://readgur.com/doc/637772/ab-ilerleme-s%c3%bcrecinde-t%c3%bcrkiyedesac4%9f%c4%b1k> (10.09.2016)
- Alper, y., arıcı, k., özşuca, ş. T., aydın, u., & gökbayrak, ş. (2015). Tamamlayıcı emeklilikte bir başarı öyküsü: oyak. Türkiye iş bankası kültür yayınları.
- Alptekin, k. (2004). Sağlık hakkı ve insan hakları üzerine bir değerlendirme. *Türkiye klinikleri journal of medical ethics-law and history*, 12(2), 132-139.
- Altan, ömer zühtü&yener şişman. “Yaşlılara yönelik sosyal politikalar”, kamu-iş dergisi. 7:2, 2003, 2-36.
- Arıcı, k. (1999). Sosyal güvenlik dersleri. Tes-iş sendikası.
- Arpacı, f., (2005), farklı boyutlarıyla yaşlılık, ankara: türkiye işçi emeklileri derneği eğitim ve kültür yayınları.
- Baran, e., & bahar-özvarış, ş. (2012). Yaşlılık döneminde sağlığın geliştirilmesi. *Yaşlı sağlığı*, 25.
- Barr, n. (2010). Reforming pensions: principles and policy choices. *Acta vsfs*, 4(1), 47-58.
- Bassanini, a., & duval, r. (2006). Employment patterns in oecd countries: reassessing the role of policies and institutions. *Oecd economics department working papers no. 486*. Oecd publishing (nj1).
- Başol, e., & abdülkadir, ı. Ş. I. K. (2015). Türkiye’de sağlık politikalarında güncel gelişmeler: sağlıkta dönüşüm programından günümüze bazı değerlendirme ve öneriler. *International anatolia academic online journal social sciences journal*, 2(2), 1-26.
- Başol, r. Ö. (2019). Türkiye ve ab ülkelerinde yaşlı nüfusun görünümü. *Kocaeli üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, (37), 35-46.
- Bojanic, ı. B., ve erceg, a. (2017). Silver economy: demographic change and economic opportunity. *Interdisciplinary management research xiii*, 1005-1278.
- Bolsoy, n., & sevil, ü. (2006). Sağlık-hastalık ve kültür etkileşimi. *Anadolu hemşirelik ve sağlık bilimleri dergisi*, 9(3), 78-87.
- Bolukçu, f. (2019). Türkiye sosyal güvenlik harcamalarının kapsamı ve finansman yapısı. *Türkiye sağlık bilimleri ve araştırmaları dergisi*, 2(2), 11-27.
- Callahan, d. (1973). Dsö’nün 'sağlık' tanımı. *Hastings merkezi çalışmaları*, 77-87.

- Ceylan, h. (2015). Sosyal değerden sosyal soruna yaşlılık: geleneksel toplumdan modern topluma değişen yaşlılık algısı. *Modern hayat ve yaşlılık*, 25-53.
- Cheung, c. K., kam, p. K., & man-hung ngan, r. (2011). Age discrimination in the labour market from the perspectives of employers and older workers. *International social work*, 54(1), 118-136.
- Costa-yazı karakteri, j., courbage, c., & swartz, k. (2015). Financing long-term care: ex ante, ex post or both? *Health economics*, 24, 45-57.
- Çolak, M., & Özer, Y. E. (2015). Sosyal politika anlamında aktif yaşlanma politikalarının ulusal ve yerel düzeydeki analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(55), 115-124.
- Demir, y. D. D. Y., & yavuz, y. D. D. A. (2004). Bireysel emeklilik sisteminin sermaye piyasalarına etkisi ve sistemin gelişmesinde vergisel teşviklerin önemi. *Süleyman demirel üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi dergisi*, 9(1).
- Demirbilek, t., & özgür, a. Ö. (2017). Gümüş ekonomi ve aktif yaşlanma bağlamında yaşlı istihdamı. *Yaşlı sorunları araştırma dergisi*, 10(1), 14-28.
- Emiroğlu, v. (1995). Yaşlılık ve yaşlının sosyal uyumu. Ankara: şahıs yay.
- Europäische kommission directorate-general v, employment, industrial relations and social affairs, lamura, g., & principi, a. (2019). *2018 active ageing index: analytical report*. Unece.
- Gerek, n. (2000). Sosyal güvenlik hukuku. Anadolu universitesi.
- Giddens, anthony. "Beden: yeme, hastalık ve yaşlılık". Sosyoloji, içinde. Çev: hüseyin özelcemaal güzel. Ankara: ayraç yayınları, 2000, s.126-146
- Gündoğan n. Ve biçerli m. K. (2003) "çalışma ekonomisi", aü yayınları: 1461, eskişehir
- Gündoğan, n., biçerli, m.k., lordoğlu, k., özkaplan, n. (2012). Çalışma ekonomisi-ı. T.c. Anadolu üniversitesi yayını no: 2675, açıköğretim fakültesi yayını no: 1641, eskişehir.
- Güven, e., & aydın, u. (1998). İş hukuku ve sosyal güvenlik hukukunda işveren vekili. *Anadolu üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi dergisi*, 14(1), 465-486.
- Gökbunar, A. R., Uğur, A., & Duramaz, S. (2016). Yaşlı nüfusa yönelik sağlık harcamaların azaltılmasında kamusal politikaların önemi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 109-122.
- Harwood, j. (2007), understanding communication and aging: developing knowledge and awareness, sage publications, thousand oaks, ca.
- <https://emeklilik.egm.org.tr/eyf-detay-6>, erişim 19.05.2024
- <https://ourworldindata.org/> erişim 20.05.2023
- <https://veri.sgk.gov.tr/> erişim 19.05.2024

<https://www.aile.gov.tr/media/33628/turkiyede-yasli-larin-durumu-ve-yaslanma-ulusal-eylem-plani.pdf>, erişim 10.05.2024.

<https://www.issa.int/understanding%20SOCIAL%20SECURITY>, erişim 19.05.2024

<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health>, erişim 10.05.2024.

<https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2023-en-global-innovation-index-2023-16TH-edition.pdf>, erişim 10.05.2024

İşseveroğlu, g., & hatunoğlu, z. (2012). Türkiye’de bireysel emeklilik sisteminin makro ekonomik dinamiklere etkisi kapsamında swot analizi. Muhasebe ve finansman dergisi, (56), 155-174.

Johnson, r. (2004). Economic policy implications of world demographic change. Economic review-federal reserve bank of kansas city, 89(1), 39-64.

Karadeniz, O., & Öztepe, N. D. (2013). Türkiye’de yaşlı yoksulluğu. *Çalışma ve Toplum*, 3(38), 77-102.

Karan, m. A. (2007). Yaşlılık dönemi ve problemleri, (editör) bayraktar, m. F., biyolojik, psikolojik ve sosyal açıdan yaşlanma içinde (ss. 17-30), istanbul: ensar neşriyat

Kinsella, kevin and yvonne j. Gist (1995), “older workers, retirement, and pension”, a comparative international chartbook, ipc/95-2, u.s. Census bureau,

Klimczuk, A. (2016). Comparative analysis of national and regional models of the silver economy in the European Union. *A. Klimczuk, Comparative Analysis of National and Regional Models of the Silver Economy in the European Union, “International Journal of Ageing and Later Life, 10(2), 31-59.*

Kocabaş, f., & kol, e. (2020). Almanya ve türkiye’de karşılaştırmalı olarak bakım hizmetleri: türkiye’de bakım sigortası kurulmasına yönelik bir öneri. Anadolu üniversitesi sosyal bilimler dergisi, 20(4), 283-310.

Koç, i., erylurt, m., adalı, t., & çağatay, p. (2010). Türkiye’nin demografik dönüşümü doğurganlık aile planlaması anne çocuk sağlığı ve beş yaş altı ölümlerdeki değişimler 1968 2008.

Korkmaz, a., & korkut, g. (2018). Gümüş ekonomi ve aktif yaşlanma bağlamında toplumsal katılım. *İş ve hayat*, 4(8), 257-272.

Korkmaz, t., & uygurtürk, h. (2007). Türk emeklilik fonlarının performans ölçümünde regresyon analizinin kullanılması. Uluslararası yönetim iktisat ve işletme dergisi, 3(5), 37-52.

Korkmaz, t., & uygurtürk, h. (2008). Türkiye’deki emeklilik fonları ile yatırım fonlarının performans karşılaştırması ve fon yöneticilerinin zamanlama yetenekleri. Kocaeli üniversitesi sosyal bilimler dergisi, (15), 114-147.

Kuruca, m. Ve özdamar, m. (2013). Tüm yönleriyle emeklilik. Yaklaşım yayınları.

- Kuzgun,2002. Editöre mektup, geriatri 2002, cilt: 5, sayı: 1, sayfa: 38
- Mandracioğlu, a. (2010). Dünyada ve türkiye'de yaşlıların demografik özellikleri. *Ege tıp dergisi*, 49(3), 39-45.
- Marshall, v. W., & mueller, m. M. (2002). Rethinking social policy for an aging workforce and society: insights from the life course perspective. Ottawa: canadian policy research networks.
- Oecd (2024), labour force participation rate (indicator). Doi: 10.1787/8A801325-en (accessed on 22 may 2024)
- Oral, a. İ. (2001). Dünyada ve türkiye'de sosyal sigortalar kapsamında sağlık sigortası uygulamaları. Anadolu university (turkey).
- Ökem, g. Z., & can, m. (2014). Avrupa birliği ülkelerinde yaşlılara yönelik uzun süreli bakım sistemleri ve uygulamaları. Ankara: nobel.
- Ökem, z. G. (2011). Türkiye'nin avrupa birliği'ne üyelik sürecinde sağlıkta inovasyon (vol. 16). Tüsiad.
- Önder, nurcan (2013). Türkiye’de kadın işgücünün görünümü. Çsgb çalışma dünyası dergisi, 35-61.
- Özdemir, ö., & bilgili, n. (2014). Sağlık hizmetlerinde yaşlı ayrımcılığı. *Gülhane tıp dergisi*, 56(2), 128-131.
- Özer, m. Ve karabulut, ö. (2003), “yaşlılarda yaşam doyumu”, türk geriatri dergisi, cilt.6, sayı:2, ss.72-74.
- Özkul, m., & kalaycı, ı. (2015). Türkiye'de yaşlılık çalışmaları. *Journal of sociological studies/sosyoloji konferansları*, (52).
- Özkul,2015 m., & kalaycı, ı. (2015). Türkiye'de yaşlılık çalışmaları. *Journal of sociological studies/sosyoloji konferansları*, (52).
- Özmete, e., & hussein, s., (2017). Türkiye’de yaşlı bakım hizmetleri raporu: avrupa’dan en iyi uygulama örnekleri ve türkiye için bir model tasarımı. Ankara: aile ve sosyal politikalar bakanlığı.
- Pekcan, h. (2000). Antropoloji ve yaşlılık. (Ed. G. Erkan ve v. Işıkhana) ankara: h.ü. Sosyal hizmetler yüksekokulu yayını.
- Posner, r. A. (1999). Employment discrimination: age discrimination and sexual harassment. *International review of law and economics*, 19(4), 421-446.
- Sazak, şaduman (2004). “Türkiye’de bölgelere göre nüfusun yaş gruplarına dağılımı”, trakya üniversitesi fen bilimleri dergisi, 5(2), 187-198.
- Sengun, h. (2016). Innovation in health care delivery. *Haseki tıp bulteni-medical bulletin of haseki*, 54(4), 194-198.
- Şahin, münevver (2021). Sağlık hizmetlerinde hasta memnuniyetinin ölçülmesi: malatya eğitim ve araştırma hastanesi örneği, firat üniversitesi, sosyal bilimler enstitüsü, yüksek lisans tezi, elâzığ.

- Şenocak, h. (2009). Sosyal güvenlik sistemini oluşturan bileşenlerin tarihi süreç ışığında değerlendirilmesi. In journal of social policy conferences (no. 56). Istanbul university.
- Şentürk, ü. (2017). Yaşlılık: özellikler, davranışlar ve sorunlar. Davranış bilimleri (ed. Memet zencirkıran) 343-375. Bursa: dora yayınları.
- Talas, c. (1997). Toplumsal ekonomi: çalışma ekonomisi. (No title).
- Tamirisa, n. T., & faruquee, h. (2006). Macroeconomic effects and policy challenges of population aging.
- Tekeli, S. (2020). Yaşlı Nüfusun Sosyo-Ekonomik Hayata Uyumunda İleri Yaş Eğitiminin Önemi. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(6), 399-422.
- Tengilimoğlu, d., akbolat, m., ve ışık, o. (2015). Sağlık işletmeleri yönetimi. (M. Karataş, ed.) (7. Baskı). Ankara: nobel akademik yayıncılık.
- Tuncay, a. C., & ekmekeçi, ö. (2002). Sosyal güvenlik hukuku dersleri.
- Tuncel, g., & uzun, h. (2019). Türkiye’de yaşlılara yönelik sosyal politikalar üzerine bir inceleme. Fırat üniversitesi uluslararası iktisadi ve idari bilimler dergisi, 3(2), 309-334.
- Ulutürk, s. (2015). Sağlık ekonomisi, sağlık statüsü, sağlığın ölçülmesinde kullanılan ölçütler ve önemi: türkiye örneği. Finans politik ve ekonomik yorumlar, (603), 47-63.
- Uyanık, Y. (2017). Nüfus Yaşlanmasının İşgücü Piyasaları Üzerindeki Etkileri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 72-94.
- Who (2017), world report on aging and health, world health organization, 2017.
- World bank. (2023). <https://www.worldbank.org/> erişim 20.05.2023
- Zsarnoczky, m. (2016). The new hope for the eu–silver economy. *Building bridges: cities and regions in a transnational world*. Graz: rsa.

6. Bölüm

Teknoloji Çağında Liderlik: Dönüşümcü ve E-Liderlik Yaklaşımlarının Karşılaştırılması

Emre SEYREK¹

¹ Öğr. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, eseayrek@agri.edu.tr, ORCID:0000-0002-6561-8739

Giriş

20. yüzyılın başlarında Thomas Edison, insanlığın harika teknolojiler geliştirme kapasitesine sahip olduğunu, ancak bu teknolojilerin en iyi şekilde nasıl uygulanacağını zorlu bir görev olduğunu belirtmiştir. Bu görüş, 1990'ların ortalarından itibaren gelişen ileri bilgi ve iletişim teknolojileri için de geçerliliğini korumuştur. Bilginin organizasyonlarda üretilmesi ve dağıtılması, bilgi teknolojilerindeki ilerlemelerle birlikte büyük ölçüde değişmiştir. Bu bağlamda, sadece organizasyonların yapısı değil, aynı zamanda liderliğin nasıl algılandığı da dönüşüme uğramıştır (Avolio vd., 2014).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin liderlik süreçlerini nasıl etkilediği ve liderlerin bu teknolojileri nasıl benimsediği, e-liderlik kavramıyla açıklanmaktadır. E-liderlerin zaman, mesafe ve kültürel faktörlerden etkilendiği ve bu faktörlerin, takipçilerin ve müşterilerin bilgi ve iletişim teknolojilerini nasıl kullandığını şekillendirdiği savunulmaktadır. Örneğin, Steve Jobs, NeXT şirketini kurarken yöneticiler arasındaki mesafeyi azaltmak ve katılımcı bir ortam oluşturmak amacıyla teknoloji ve şirket içi etkinliklerden faydalanmıştır (Avolio vd., 2014). Heidegger (1977) de bu bağlamda e-liderliğin, liderlik süreçleri üzerindeki etkisini ve liderlerin teknoloji kullanımını nasıl şekillendirdiğini ele almıştır.

Avolio vd. (2000), e-liderlik kavramını, liderlik süreçlerini bilgi ve iletişim teknolojileri bağlamında değerlendirerek, teknoloji ile liderlik arasındaki etkileşimin örgütsel yapıları nasıl dönüştürdüğüne dikkat çekmiştir. Bu yaklaşıma göre, liderlerin teknolojiyi nasıl benimsediği ve bu teknolojilerin liderlik süreçlerini nasıl etkilediği vurgulanmaktadır. Dasgupta (2011) ise liderlik ile teknoloji arasındaki karşılıklı etkileşimi savunarak, her iki olgunun da birbirini dönüştürdüğünü ifade etmiştir. Bu görüşe göre, liderler teknolojiyi şekillendirirken, teknoloji de liderlik dinamiklerini değiştirmektedir.

Küreselleşme, e-ticaret ve teknolojik değişimler gibi faktörler, büyük kuruluşları çalışma yöntemlerini yeniden gözden geçirmeye zorlamaktadır. Günümüzde büyük kuruluşlar, toplumsal işlerin bir organizasyon olmadan yürütülmesini neredeyse imkânsız hale getirmiştir. Bu kuruluşların başarısı ise büyük ölçüde liderliğin etkinliğine bağlıdır. Yöneticiler, planlama, örgütlenme, işe alma ve kontrol gibi görevlerde başarılı olabilirler; ancak hedeflerine ulaşmak, esasen çalışanların bağlılığı, çabası ve yetenekleriyle mümkündür. Bu noktada, iyi bir liderlik, çalışanların tam anlamıyla katkı sunmasını sağlayarak kuruluşların başarısına katkıda bulunur (Stewart, 2006).

Dönüşümcü liderlik, son yirmi yılda örgütsel zorluklara verilen en önemli yanıtlardan biri olarak kabul edilmektedir. Bu liderlik, önceki liderlik yaklaşımlarının liderin kişilik ve davranışlarına odaklanan dar bakış açısının

ötesine geçerek, liderliği sosyal bir süreç olarak ele almıştır. Dönüşümcü liderlik, lider ve takipçileri arasındaki etkileşimi merkeze alarak, liderliği sadece liderin sorumluluğunda olmayan bir süreç olarak görür (Bass ve Avolio, 1994). Bu bakış açısı, liderlik süreçlerine daha geniş bir perspektif kazandırmış ve bürokratik yaklaşımların getirdiği geleneksel engellerin aşılmasına katkı sağlamıştır.

Ayrıca, dönüşümcü liderlik teorisi, çalışanların moraline, değerlerine ve ihtiyaçlarına önem veren, yüksek etik sorumluluk standartlarının oluşturulmasını hedefleyen bir liderlik anlayışı sunmaktadır (Kirkbride, 2006; Burns, 1978). Bu bağlamda, dönüşümcü liderlik, hızlı değişimlerin yaşandığı küresel iş dünyasında, stratejik yeniden yapılanma süreçlerinin başarısında kritik bir rol oynamaktadır (Leithwood ve Jantzi, 2000).

Bu bağlamda, bilgi ve iletişim teknolojilerinin liderlik üzerindeki etkileri, e-liderliğin tanımı, e-liderliğin teorik temelleri, e-liderliğin mikro odakları incelenmiştir. Ayrıca dönüşümcü liderliğin tanımı, kimlere dönüşümcü lider dendiği, dönüşümcü liderliğin boyutlarının neler olduğu, anlatılan tüm bu konular çerçevesinde dönüşümcü lider ile e liderin karşılaştırılması ve bu süreçlerin organizasyon yapıları üzerindeki etkisi değerlendirilmektedir. Katz ve Kahn'ın (1978) organizasyonların birbiriyle bağlantılı sistemler olduğunu ve bir parçadaki değişikliğin diğer kısımları da etkileyeceğini ifade eden görüşleri doğrultusunda, liderliğin teknolojiyle birlikte değişimine odaklanılmaktadır.

Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Liderlik Üzerindeki Etkileri

Bazı akademisyenler, liderlerin yetkin, ilgili ve yardımsever kalması gerektiğini savunurken (Sutton, 2010; Champy, 2010), diğerleri dijital devrimin liderlikte yeni yetkinliklerin geliştirilmesini zorunlu kıldığını öne sürmektedir (Van Wart vd., 2019). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin liderliğin temelini değiştirdiğini (Avolio ve Kahai, 2003; Kahai, 2012), liderliğin kaynağını ve iletim şeklini etkilediğini (Avolio vd., 2014) iddia edenler olduğu gibi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin liderliği zayıflattığını (Purvanova ve Bono, 2009) veya gereksiz hale getirdiğini (Kahai vd., 2004) savunanlar da vardır. Bununla birlikte, dijitalleşmenin liderliğin etkinliğini artırabileceğini söyleyenler de bulunmaktadır (Reeves vd., 2008). Görünüşte çelişkili olan bu görüşler, Yammarino vd. (2001) bütünleştirici liderlik modeliyle uzlaştırılabilir; liderliğin değişmediğini savunanlar temel süreçlere odaklanırken, değiştiğini iddia edenler bilgi ve iletişim teknolojilerinin insan süreçlerini nasıl şekillendirdiğini vurgulamaktadır.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin liderlik üzerinde önemli etkileri olduğu görülmektedir (Alpsoy ve Bingöl, 2023; Selçuk vd., 2022). Grup destek sistemleri gibi teknolojiler, liderlik davranışlarını çeşitli şekillerde etkileyebilir.

Grup destek sistemleri destekli anonimlik, dönüşümcü liderliği güçlendirebilirken, işlemsel liderliğin gücünü azaltabilir (Sosik vd., 1997). Anonimliğin varlığı, yönlendirici liderliğin daha bilgilendirici bir yaklaşımla algılanmasına yol açabilir (Kahai vd., 1997). Bununla birlikte, grup destek sistemleri tarafından sağlanan bazı özellikler, liderin etkisini nötralize edebilir ve liderlikle ilgili geri bildirim sistemleri bu süreçleri daha karmaşık hale getirebilir (Hiltz vd., 1991).

Sanal ekip ortamlarında, liderliğin etkileri sanallık nedeniyle değişiklik gösterebilir. Özellikle sözel olmayan ipuçlarının eksikliği, dönüşümcü liderliği etkileyen kişilik özelliklerinin sanal ekiplerde aynı etkiyi göstermemesine neden olabilir (Balthazard vd., 2009). Ancak sanallık, ekip üyeleri arasında daha etkili liderlik süreçlerinin paylaşılmasına fırsat sağlayabilir. Araştırmalar, dönüşümcü liderliğin sanal ekiplerde yüz yüze ekiplere göre daha güçlü bir etkisi olduğunu ve geri bildirimle ekip üyelerinin motivasyonunun arttığını göstermektedir (Geister vd., 2006; Purvanova ve Bono, 2009).

Sosyal medya çağında liderliğin daha gayri resmi bir hale geldiği görülmektedir. Çevrimiçi topluluklar ve sosyal medya, liderliğin daha az hiyerarşik ve aşağıdan yukarıya doğru gelişmesine olanak tanımaktadır (Johnson vd., 2015). Özellikle çevrimiçi topluluklarda, bireysel eylemler ve mikro etkileşimler liderliğin ortaya çıkışını etkileyebilir ve bu süreçlerde liderlik, geleneksel liderlik rollerine ihtiyaç duymadan gelişebilir (Bennett vd., 2014). Liderlik, çevrimiçi ortamlarda düğümler arasındaki etkileşimlerden doğarak kolektif eylemleri şekillendirebilir (Uhl-Bien vd., 2007).

Bulut bilişim, liderlik yapıları üzerinde önemli değişiklikler oluşturma potansiyeline sahiptir. Özellikle Uber gibi iş platformlarında, bulut bilişim teknolojileri, orta yönetim katmanını ortadan kaldırabilir ve amirlere ihtiyaç olmadan yönetimi kolaylaştırabilir (Rosenblat ve Stark, 2016). Bulut bilişim ve yapay zekâ gibi teknolojilerin liderlik yapıları üzerindeki etkisi henüz tam olarak anlaşılmamış olsa da, bu alanın gelecekteki araştırmalar için büyük bir potansiyeli vardır.

E-Liderliğin Tanımı

E-liderlik, coğrafi olarak dağıtılmış bireyler, gruplar ve organizasyonlarda tutum, duygu, düşünce, davranış ve performansı değiştirmek için bilgi teknolojilerini kullanarak sosyal etkileşim süreçlerini yönetme olarak tanımlanabilir (Avolio vd., 2000; Zaccaro ve Bader, 2003; Avolio vd., 2009). Başka bir tanıma göre ise e-liderlik, dijital ve geleneksel iletişim yöntemlerini etkili bir şekilde birleştirerek kullanma yeteneğidir. Başarılı e-liderler, çok çeşitli bilgi ve iletişim teknolojilerini hem sanal hem de fiziksel bağlamlarda ustalıkla

kullanarak amaçlarına uygun araçları belirler ve bu araçları etkin bir şekilde nasıl kullanacaklarını bilirler (Wart vd., 2017). Bir lider, yüz yüze tanışmadığı bir grup ya da coğrafi olarak dağıtılmış bir ekibi yönettiğinde, sanal takımın bir parçası olarak kabul edilir (Dinnocenzo, 2006).

E-liderlik, literatürde elektronik liderlik, dijital liderlik veya uzaktan liderlik gibi farklı terimlerle ifade edilir ve bu kavram, çeşitli disiplinlerde gelişmeye devam etmektedir (Grobman ve Joia-Luiz, 2022). Avolio vd. (2000), bu yeni bağlamı tanımlamak için "e-liderlik" terimini tercih etmiş ve ileri teknolojilerin sosyal etki süreçlerine nasıl aracılık ettiğini incelemişlerdir. Uyarlanabilir Yapılandırma Teorisi'ne (Adaptive Structuration Theory) dayanarak, liderlerin teknolojiyi hem nasıl işe uyarladıklarını hem de teknolojinin liderlik üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Teknoloji ve liderlik arasında karşılıklı etkileşim olduğu ve her ikisinin de birbirini dönüştürdüğü belirtilmiştir (Avolio vd., 2014).

E-liderlik, organizasyonun herhangi bir düzeyinde ortaya çıkabilir ve birimler arasında bire bir veya bire çok etkileşimleri kapsayabilir. E-liderlik zamanla farklı kişilere devredilebileceği gibi, tek bir kişi tarafından da sürdürülebilir (Avolio vd., 2000). Organizasyonlar, çalışanlar arasındaki ilişkileri belirleyen yapılar oluşturur. Örneğin, hiyerarşik yapılar, kimin kime rapor verdiğini, karar yetkilerini ve hesap verebilirlik sınırlarını açıkça tanımlar. Liderlik, bu yapılar içinde yönlendirici olabilir; prosedür ve kuralları uygular ve bunların adil bir şekilde yürütülmesini sağlar. Ayrıca, liderlik katılımcı da olabilir; takipçilere daha fazla söz hakkı tanıyarak karar alma süreçlerine katılmalarını sağlayabilir.

Ancak, e-liderlik başarısız olduğunda, belirsizlikler, güvensizlik ve enerji kaybı yaşanabilir. Özellikle yanlış anlaşılımlar ve çatışmalar hızlanabilir ve bu durum örgüt yapısını zayıflatabilir. Teknoloji, bu tür sorunları daha da artırabilir (Avolio ve Kahai, 2003).

E-Liderliğin Teorik Temelleri

E-liderlik, günümüzde teorik temelden pratik bir beceriye evrilmiş ve özellikle 21. yüzyılda daha fazla tartışılır hale gelmiştir. Ancak bu kavramın üzerinde uzlaşılan bir tanımı veya teorisi bulunmamaktadır (Contreras vd., 2020). E-liderlik, özellikle küreselleşme ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte liderlerin, coğrafi olarak dağınık ekipler ve paydaşlarla elektronik ortamda etkili etkileşimler kurmalarını ifade eder (DasGupta, 2011). Her ne kadar birçok farklı disiplin e-liderliği tartışmaya devam etse de sanal ortamda başarılı liderlik için gerekli beceriler hakkında yeterince bilgiye sahip değiliz (Grobman ve Joia-luiz, 2022).

Avolio vd. (2000), e-liderliği uyarlanabilir yapılandırma teorisi ile ilişkilendirmiş ve bu teorinin temellerini Giddens'ın Yapılandırma Teorisi'ne

dayandırmışlardır. Bu teori, bireylerin ileri bilgi teknolojilerini iş süreçlerine entegre etme sürecini açıklamaya odaklanır. Uyarlanabilir yapılandırma teorisi, ileri bilgi teknolojilerinin, kullanıldığı bağlamla etkileşime girerek bu bağlamı değiştirme potansiyeline sahip olduğunu öne sürer. Teknolojinin kullanıcıları, teknolojiye uyum sağlayabilir, ona direnebilir veya reddedebilir ve bu eylemler genellikle beklenmeyen sonuçlar doğurur (Avolio vd., 2000).

Bu teoride, ileri bilgi teknolojisinin yapısal özellikleri ve ruhu arasındaki fark vurgulanır. Yapısal özellikler, teknolojinin işlevselliğiyle ilgiliyken, ruhu, bu özelliklerin nasıl kullanılması gerektiğine dair normatif çerçeveyi tanımlar. Örneğin, bir liderin niyeti, liderin teşvik ettiği hedefler ve değerlerle ilişkilendirilir. Dolayısıyla, teknolojinin kullanımı da liderin bu amaçlar doğrultusunda şekillendirilir (Avolio vd., 2000).

E-liderlik teorisi, ayrıca hizmetkâr ve dönüşümcü liderlik yaklaşımlarından da etkilenmiştir. Hizmetkâr liderlik, liderin izleyicilerinin ihtiyaçlarına odaklanma yeteneğine dayalıdır. Dönüşümcü liderlik ise izleyicilerin kapasitelerini geliştirerek onları daha yüksek performans göstermeye teşvik eder (Burns, 1978; Bass, 1985a). E-liderler, izleyicilerin ve müşterilerin görüşlerini şekillendirirken, ileri bilgi teknolojilerini nasıl daha etkili kullanabileceklerine dair yönlendirici olurlar (Avolio ve Bass, 2002).

Sonuç olarak, e-liderlik, özellikle bilgi toplumu ve dijitalleşmenin hız kazandığı bir dünyada, liderlik kavramının evrim geçirdiği yeni bir liderlik modeli olarak ortaya çıkmaktadır. Sanal ortamda etkili liderlik becerileri konusunda daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmasına rağmen, e-liderlik, iletişim teknolojilerinin liderlik üzerindeki etkisini araştırmaya devam eden bir alan olarak dikkat çekmektedir (Alkhayyal ve Bajaba, 2023).

E-Liderliğin Mikro Odakları

E-liderlik, lider ya da takipçi pozisyonundaki bireylerden, lider-takipçi ilişkilerinden, sanal bir grubun üyelerinden veya bu unsurların yer aldığı çevreden ortaya çıkabilir. Bu konumların her biri, e-liderlik teorisi, araştırması ve uygulaması açısından farklı ama birbiriyle bağlantılı etki alanları sunmaktadır. E-liderliğin mikro düzeydeki odak noktaları şunlardır (Avolio vd., 2014):

İkililer (Dyads): E-liderlik, liderler ve takipçilerin bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla etkileşimde bulunduğu iletişim tarzlarını kapsamaktadır. Bu teknolojiler, sosyal medya ve çevrimiçi topluluklar gibi araçlar kullanarak coğrafi mesafeyi azaltabilir ve fiziksel olarak uzak taraflar arasındaki algılanan uzaklığı hafifletebilir. Bu durum, lider-takipçi ilişkilerinin kalitesini olumlu yönde etkileyebilir (Cairncross, 1997; Weisband, 2008).

Lider-üye etkileşim teorisi, lider-takipçi etkileşimlerinde güven, saygı, empati ve etkileşim gibi unsurlara odaklanarak yüksek kaliteli ilişkilerin nasıl geliştiğine dair bazı ilk cevaplar sunmaktadır (Graen ve Uhl-Bien, 1995). Çevrimiçi topluluklar ve bilgisayar aracılı iletişim, kendini açma düzeyini artırarak ve sosyal destek sağlayarak bu ilişkilerin güçlenmesine katkıda bulunabilir (Jiang vd., 2013). Ayrıca, anonim iletişim ve seçici öz sunum gibi çevrimiçi topluluk özellikleri, takipçilerin kişisel bilgilerini paylaşma konusunda daha fazla rahatlık hissetmelerine yardımcı olur ve değerlendirme endişelerini azaltır (DeAndrea vd., 2011).

Fiziksel mesafenin lider-takipçi ilişkilerini zayıflatma potansiyeli vardır; ancak çevrimiçi etkileşimlerde bu etkinin her zaman olumsuz olup olmadığı belirsizdir. Araştırmalar, dağınık ekiplerde liderden coğrafi olarak daha uzak olan üyelerin, liderleriyle daha güçlü ilişkiler geliştirdiğini göstermektedir (Gajendran ve Joshi, 2012). Çevrimiçi ortamlarda daha sık iletişim kuran ve ortak bir dil konuşan liderler ile takipçiler, bu etkileşimler aracılığıyla daha güçlü lider-üye etkileşimi ilişkileri geliştirebilir (Walther, 2008). Ancak, sanal teknolojilerin yaygınlaşmasıyla birlikte, takipçiler liderin gerçekten otantik olup olmadığından emin olamadıklarında lideri takip etme isteksizlikleri ortaya çıkabilir (Toma ve Hancock, 2012).

Sanal Ekipler: Organizasyonlar, coğrafi olarak dağılmış uzmanlık ve kaynaklara ihtiyaç duyan sanal ekiplerin karmaşık görevleri başarmalarına yardımcı olmak için sıklıkla bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanır (Hoch ve Kozlowski, 2014). E-liderlik, bir organizasyon içinde liderliği paylaşan üyelerden oluşan sanal gruplar içinde veya organizasyonları, endüstrileri ve hatta ülkeleri aşan çevrimiçi topluluklarda gerçekleşebilir. Avolio vd. (2001), bir grubun iç sistemindeki unsurların (örneğin, paylaşılan zihinsel modeller) grubun sosyal etkileşim unsurlarıyla karşılıklı olarak ilişkili olduğunu ileri sürmüştür. Bu etkileşim, grup üyelerinin bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla paylaşılan normlar üzerinde birleşmesi, fikir üretimi, katılım, iş birliği ve etkileşim süreçlerini kapsar (Avolio vd., 2014).

Smith-Slater ve Anderson (1994), grup destek sistemi teknolojisinin, kullanıcıların görüşlerini ifade etmelerine ve diğer üyelerden gelen bilgileri anlamalarına olanak tanıyarak, yüz yüze etkileşimlerdeki gürültüyü azaltıp dikkatlerini kişiliklerden ziyade fikirlere yönelttiğini öne sürmüştür. Bu temele dayanarak, sanal ekiplerle yapılan bir saha çalışmasının sonuçları, üyeler arasındaki iş birliğinin kalitesinin, takım liderinin dönüşümcü liderliği ile takım performansı arasındaki ilişkiyi etkilediğini göstermiştir (Kahai vd., 2013). Benzer şekilde, organizasyonel amaçlarla çevrimiçi topluluklarda etkileşimde bulunan grup üyeleri, paylaşılan liderlik süreçleri aracılığıyla bireyleri veya kolektifleri

etkileyebilirler. Bu tür toplulukların çevrimiçi sosyal destek dinamikleri, yapıcı veya yıkıcı ortak normlar, değerler veya sonuçlar oluşturabilir (DeAndrea vd., 2011).

Ancak, çevrimiçi sosyal desteğin yıkıcı bir yönü de bulunmaktadır. Örneğin, aşırı uç topluluklar (pro-anoreksi, pro-bulimiya, anti-iyileşme gibi) ve nefret grupları (Neo-Nazi ve El Kaide gibi) bilgi ve iletişim teknolojilerini tehlikeli ideolojilerini yaymak için kullanırlar. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin anonimlik sağlaması, erişimi kolaylaştırması, sosyal mesafeyi azaltması ve izlenim yönetimi imkânı sunması, bu grupların kimliklerini gizleyerek, küresel bir kitleye ulaşmalarına olanak tanır. Eberly vd. (2013) liderlik modeline göre, bu grup dinamikleri, algı-davranış yoğunlaşmasını (Jiang vd., 2013) etkileyen bir tür yıkıcı e-liderlik biçimi oluşturur (Avolio vd., 2014).

Bağlam: Avolio vd. (2001), e-liderliğin sosyal etkileşim süreçlerini ve sonuçlarını etkileyen bağlamsal özelliklerin, e-liderliğin ortaya çıkışını ve etkinliğini artırabileceğini ya da azaltabileceğini öne sürmüştür. Örneğin, sosyal medya kullanan organizasyonlarda, e-liderlik, takipçilerin güçlenmesini ve hem organizasyon içindeki hem de dışındaki bireylerle ilişkilerinin gelişmesini destekleyebilir. Facebook, x ve instagram gibi platformlar, kendini ifade etme ve iletişim için açık bir ortam sunarak, gelecekteki e-liderlik ve yüz yüze etkileşimlerde yapıcı tutum ve davranışları teşvik edebilir (Eberly vd., 2013). Bu tür sosyal medya özellikleri, takipçiler arasında bağlılık hissi oluşturarak, dönüşümcü liderlerin ilham verici motivasyon davranışlarıyla oluşturduğu kolektif kimliği yansıtabilir (Bass, 1985a).

Sosyal medya ve sanal dünya teknolojileri, bireylerin ilişkiler kurma ve kendilerini ifade etme gibi temel insani ihtiyaçlarını karşılamayı hedefleyen kullanıcıları cezbetmektedir. Sheldon vd. (2011) birçok Facebook kullanıcısının, başta kendilerini bağlantısız hissettikleri için çevrimiçi olmaya motive oldukları tespit edilmiştir. Kendini belirleme teorileriyle tutarlı olarak (Deci ve Ryan, 2000), Facebook kullanıcıları sosyal medya ağlarına katılarak bu ihtiyaçlarını tatmin etmektedirler. Bu ilişkisel ihtiyaçların tatmini, daha yüksek düzeyde dönüşümcü liderlik davranışları sergileyen liderler için önemli bir odak noktasıdır (Sosik vd., 2013). Bu nedenle, dönüşümcü liderliğin, bu tür bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla gerçekleşen etkileşimlerde bu ihtiyaçları karşılamada önemli bir rol oynaması beklenebilir.

Ancak, sosyal medyanın ilişkisel ihtiyaçları karşılamada olumsuz etkileri de olabilir. Örneğin, takipçiler kendi hayatlarını başkalarınıninkiyle olumsuz bir şekilde kıyasladıklarında, sosyal medya kullanımı olumsuz duygusal etkilere yol açabilir. Kross vd. (2013) bir çalışmada, kullanıcıların yalnızlık, depresyon veya sıkıntı hissettiklerinde Facebook'u daha fazla kullandıkları, ancak bu

kullanımın zamanla duygusal ve bilişsel refahlarını azalttığı tespit edilmiştir. Bu nedenle, sosyal medya kullanarak bağlantı kurma arzusunun, kullanıcıların öznel refahlarını artırmak yerine azaltılabileceği gösterilmiştir.

Dönüşümcü Liderliğin Tanımı

Dönüşümcü liderlik teorisi, son on yıllarda en çok araştırılan modern liderlik teorilerinden biridir (Bass, 1985b). Artan rekabet ve küreselleşme ile birlikte, organizasyonların hayatta kalma ve rekabet edebilme amacıyla sistemlerini değiştirme ve yeniden yapılandırma ihtiyacı kaçınılmaz hale gelmiştir. Dönüşümcü liderler, değişimin ustaları olarak, modern organizasyonlarda yeni vizyonlar ve daha iyi bir gelecek tasarlayabilme kapasitesine sahip olan tek liderlerdir (Eraslan, 2006). Bu liderler, takipçilerini ilham vererek hedeflerine ulaşmaları için motive eder ve onları güçlendirirler (Tourish, 2013).

Dönüşümcü liderlik, birçok farklı bakış açısıyla tanımlanmış ve çeşitli bileşenlere dayandırılmıştır. Burns (1978), dönüşümcü liderleri takipçileriyle etkileşime girerek hem kendi motivasyonlarını hem de takipçilerinin motivasyonunu artıran liderler olarak tanımlar. Daft (2007) ise dönüşümcü liderliği, organizasyonun vizyonunu, stratejisini ve kültürünü önemli ölçüde değiştirebilme yeteneği olarak görür. Bass (1985b) ise bu liderliği, takipçilerin beklentilerinin ötesine geçmelerini sağlayarak onların kendi çıkarlarını grup çıkarları için aşmalarını teşvik eden bir liderlik tarzı olarak tanımlar (Krishnan, 2002).

Dönüşümcü liderliğin tam olarak neyi kapsadığı konusunda bazı akademisyenler farklı görüşler ileri sürmüştür. Ancak, dönüşümcü liderlik davranışının en az altı temel özelliği olduğu belirtilmiştir. Bu özellikler, bir vizyonu tanımlama ve ifade etme, uygun bir model sağlama, grup hedeflerinin kabul edilmesini teşvik etme, yüksek performans beklentileri koyma, bireysel destek sağlama ve entelektüel uyarımdır (Podsakoff vd., 1990). Bu liderler, organizasyon içindeki değişim ihtiyacını tanımlamanın yanı sıra, üyelerini ilham verici yeni vizyonlarla yönlendiren ve bu vizyonlara bağlılık oluşturan liderler olarak öne çıkarlar (Tichy ve Devanna, 1986).

Dönüşümcü liderliğin temel amaçlarından biri, kişisel çıkarlardan ve başarıdan ziyade grup adına bir bütün olarak başarı sağlamaktır (Price, 2003). Bu liderler, takipçilerinin potansiyelini açığa çıkararak onların büyümesini ve gelişmesini teşvik ederler. Takipçilerini bir sonraki nesil liderler olarak görerek, onları liderlere ve nihayetinde değişim ajanlarına dönüştürme yeteneğini kullanırlar (Bennis ve Nanus, 2012). Bu süreçte güvene dayalı ilişkiler kurmak ve etkili iletişim geliştirmek önemli rol oynar (Bass, 1985a).

Dönüşümcü liderlik kavramı ilk kez Downton'ın (1973) isyan liderliği üzerine yaptığı çalışmalarda kullanılmıştır. Ancak bu kavram, Burns (1978) tarafından sistematize edilmiştir ve politik liderler üzerinde yapılan çalışmalarda "dönüştürücü" ve "işlemsel" liderlik stilleri olarak iki farklı kategoriye ayrılmıştır. Bass (1985b), dönüşümcü liderliği psikolojik mekanizmalar ve ampirik verilerle genişleterek, liderliğin ölçülmesi ve takipçilerin motivasyonuna etkilerini incelemiştir. Bass, dönüşümcü liderlikle ilişkili karizma, entelektüel uyarım ve bireyselleştirilmiş ilgi şeklinde üç liderlik davranışı tanımlamıştır. Daha sonra Bass ve Avolio (1990) bu modele "ilham verici motivasyon" olarak dördüncü bir faktör eklemiştir (Arnold vd., 2007).

Dönüşümcü Lider Kimdir?

Dönüşümcü liderlik, son 40 yıldır liderlik çalışmalarının merkezinde olmasına rağmen, kötü niyetlerle sistemi dönüştüren liderlerin, örneğin Hitler, Stalin veya Uşama bin Ladin gibi isimlerin dönüşümcü lider olarak sınıflandırılıp sınıflandırılmayacağı hala tartışılmaktadır (O'Reilly ve Chatman, 2020). Dönüşümcü liderler, geleceğe dair net bir vizyon sunmaları, mevcut duruma meydan okumaları ve takipçilerini kolektif bir hedef uğruna kendi çıkarlarından vazgeçmeleri için mobilize etmeleriyle kendilerini ayırt ederler (Daft, 2007). Ancak, narsist liderlerin de karizmalarıyla bir vizyon oluşturup takipçilerini ortak bir hedefe yönlendirebileceği gerçeği, bu liderlerin gerçekten dönüşümcü olup olmadıklarını sorgulatmaktadır. Gerçek dönüşümcü liderliğin en temel unsuru, meşru değerlerin ahlaki temeline dayanmasıdır (Bass ve Steidlmeier, 1999).

Bass ve Riggio (2006), kitaplarının önsözünde, Hitler gibi ahlaki bir duruşu olmayan, ancak dönüşümcü liderliğin çoğu özelliğini sergileyen liderlerin gerçekten dönüşümcü liderler olarak kabul edilip edilemeyeceğini tartışır. Bu konu üzerine yapılan yoğun tartışmaların ardından Burns (1978), liderliğin "iyilik güçleri" ile ilişkilendirilmesi gerektiğini ve "zorba" ya da "despot" gibi terimlerin dönüşümcü liderliğin tanımında kullanılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Bass (1985b), dönüşümcü liderliğin arka planında ahlaki/etik unsurlara yer vermesine rağmen, Hitler gibi liderlerin dönüşümcü liderler olmadığını kabul etmiştir (Bass ve Riggio, 2006).

Bass ve Steidlmeier (1999), gerçek dönüşümcü liderleri sahte dönüşümcü liderlerden ayırmak için "sahte dönüşümcü liderlik" kavramını geliştirmiştir. Bu kavram, başlangıçta Conger ve Kanungo (1998) tarafından etik olmayan karizmatik liderlik olarak adlandırılmıştır. Karizma, Weber'in karizmatik liderlik tanımıyla benzerlik gösterse de, dönüşümcü liderliğin sadece bir özelliği olarak kabul edilir ve her karizmatik lider dönüşümcü olarak görülmemelidir. Sahte

dönüşümcü liderler, tıpkı tarihteki bazı büyük karizmatik liderler gibi, yıkıcı, bencil ve hatta kötü amaçlara hizmet edebilirler (Bass ve Riggio, 2006).

Sahte dönüşümcü liderler dışarıdan bakıldığında dönüşümcü gibi görünebilir, ancak aslında takipçilerini manipülasyon, tehditler ve vaatlerle uyum sağlamaya zorlarlar. Bu liderler genellikle narsist, fevri, saldırgan ve otoriter davranışlar sergiler. Takipçileri onlara bağımlı oldukları için itaat ederler; ceza korkusuyla hareket eder ve liderin sevgisini kaybetmekten korkarlar. Sahte dönüşümcü liderler de değişim getirmiştir, ancak gerçek dönüşümcü liderlerden farkları, liderlerin kişilik ihtiyaçlarından ve motivasyonlarından kaynaklanan etnosentrik veya yabancı düşmanı bir yapıya sahip olmalarıdır (Bass ve Riggio, 2006).

Gerçek dönüşümcü liderlerin temelini oluşturan ahlaki/etik boyutlar, söz ve eylemlerinde belirgindir. Bu liderler, takipçilerine rol model olarak hizmet ederken onları ortak hedefe ulaşmak için motive eder, ilham verir ve güçlendirirler. Buna karşın sahte dönüşümcü liderler, kendi statülerini ve çıkarlarını ön planda tutarlar. Dönüşümcü liderlik davranışlarını, takipçilerini bağımlı, koşulsuz sadık ve otoritelerine korkuyla bağlı hale getirmek için istismar edebilirler (Lin vd., 2017). Bu şekilde, sahte dönüşümcü liderler, gerçek dönüşümcü liderlerin sahip olduğu meşru değerlerin ahlaki temeline dayanmazlar (Bass ve Steidlmeier, 1999).

Bass (1985b) göre, gerçek dönüşümcü liderlerle sahte dönüşümcü liderler arasındaki belirgin fark, dönüşümcü liderliğin bileşenlerinden biri olan "bireysel ilgi" unsuruyla ortaya konulabilir (Bass ve Riggio, 2006). Gerçek dönüşümcü liderler, grubun çıkarlarını kendi çıkarlarının üzerine koyarak güçlü etik değerler ve ahlaki standartlarla hareket ederler. Bu liderler, takipçilerinin ve toplumun tamamının iyiliği için çalışırken, sahte dönüşümcü liderler kendi kişisel çıkarlarını takipçilerinin üzerinde tutarlar (Conger ve Kanungo, 1998).

Gerçek dönüşümcü liderler, takipçilerinde bir amaç ve anlam duygusuna sebep olur ve onları hedeflerine ulaşmak için motive ederler. Bu liderler, takipçilerini kolektif bir vizyon etrafında birleştirir ve onları bu vizyonu gerçekleştirmek için cesaretlendirirler (Gardner ve Avolio, 1998). Sahte dönüşümcü liderler, retorik ve metafor kullanarak inançlarını ve hedeflerini etkili bir şekilde iletebilirler; ancak bu süreçte dürüstlükten saparak sahte vaatlerle takipçilerini manipüle ederler (Bass ve Steidlmeier, 1999).

Sahte dönüşümcü liderler, motivasyon unsurlarını kendi çıkarlarına hizmet etmek amacıyla kullanırken, gerçek dönüşümcü liderler ortak bir vizyon etrafında diğerlerini ilham vererek birleştirirler. Sahte dönüşümcü liderler, takipçilerinde aşırı bağımlılık, koşulsuz sadakat ve korkuya sebep olur ki bu durum, uzun vadede lider-takipçi dinamiklerine zarar verir (Barling vd., 2008; Christie vd., 2011; Eisenbeiß ve Boerner, 2011; Schuh vd., 2013).

Dönüşümcü Liderliğin Boyutları

Bass ve Avolio (1993), dönüşümcü liderlik boyutlarını ideal etki, ilham verici motivasyon, zihinsel özendirme ve bireysel ilgi şeklinde dört temel başlık altında incelemiştir. İdeal etki ve bireysel ilgi, insana odaklanırken, ilham verici motivasyon ve zihinsel özendirme ise işe yönelik unsurlardır (Celep, 2005). Bu boyutların tamamı liderlik davranışlarında görüldüğünde dönüşümcü liderliğin varlığından söz edilebilir (Yavuz, 2008).

İdeal etki: İdeal etki, bazı çalışmalarda karizma olarak da tanımlanır ve liderin çalışanlar üzerinde bıraktığı izlenimle ilgilidir (Karip, 1998). Bass, bu boyutu House'un karizmatik liderlik yaklaşımından esinlenerek geliştirmiştir ve karizmanın çalışanların motivasyonunu artırdığına vurgu yapmıştır. Karizmatik liderler, çalışanları misyon ve vizyon etrafında toplar ve işletme başarısını çalışanlara mal eder (Sipahi ve Berber, 2002). Liderin karizması, çalışanların ona güvenmesini, saygı duymasını ve işlerini gönüllü olarak yapmalarını sağlar (Cumagüliev, 2010; Selçuk, 2020).

Bass, ideal etkiyi iki alt boyut üzerinden ele alır. Bu boyutlar, özellikler ve davranışlardır. Özellikler boyutunda liderler, çalışanların kendileriyle çalışmaktan gurur duymasını sağlar; davranışlar boyutunda ise ahlaki değerlere vurgu yapar ve kararlarının etik sonuçlarını göz önünde bulundurur (Karip, 1998). İdeal etki boyutu, dönüşümcü liderlerin etkili olmasında önemli bir rol oynar ve çalışanların büyük değişimlere uyum sağlamasında karizmanın etkisi büyüktür (Özalp ve Öcal, 2000).

İlham verici motivasyon: Dönüşümcü liderliğin ikinci boyutu olan ilham verici motivasyon, liderin çalışanlara vizyon sunması, bu vizyonu etkili şekilde iletmesi ve çalışanları yüksek hedeflere yönlendirmesiyle ilgilidir (Erçetin, 2000). İlham veren liderler, önemli hedefleri net bir şekilde ifade eder ve çalışanlarının bu hedeflere ulaşmaları için potansiyellerinin ötesine geçmelerini sağlar (Serinkan ve Erdiş, 2014). Dönüşümcü liderlik, görev odaklı bir yaklaşımdan ziyade, liderliğin bir var olma biçimi olarak tanımlanır (Owen vd., 2007).

Liderlerin ilham verici motivasyonları, çalışanların görevlerinin önemini anlamalarını sağlama, takım çalışmasına teşvik etme ve hedeflerin samimi bir şekilde iletilmesi gibi unsurları içerir (Bass vd., 2003). Ayrıca, çalışanların kişisel çıkarları ile işletmenin çıkarlarını özdeşleştirmeleri için duygusal semboller kullanılır (Keçecioğlu, 2003). Bu sayede çalışanlar ortak bir amaç edinir ve işletme performansından daha fazla verim elde edilir.

Zihinsel özendirme: Zihinsel özendirme, dönüşümcü liderlerin çalışanların problemlere farklı açılardan yaklaşımlarını sağlayan bir etkileme süreci olarak tanımlanır (Güney, 2000). Bu boyutta, liderler çalışanlara eski alışkanlıkları

sorgulama, problemlere yenilikçi çözümler bulma konusunda cesaret verirler. Çalışanlar, dönüştürücü liderlerin desteği ile keşfedilmemiş yeteneklerini ortaya çıkarır ve bu süreç işletme içinde dönüşümün kalıcı hale gelmesine katkı sağlar (Cumagüliye, 2010). Liderler, çalışanların mevcut iş yöntemlerini ve alışılmış düşünce kalıplarını sorgulamalarını teşvik eder ve farklı fikirlerin özgürce sunulması için uygun bir ortam oluşturur (Karip, 1998).

Dönüştürücü liderler, çalışanların yeni fikirler üretmesini destekler ve bu fikirler başarılı olsun ya da olmasın, çalışanlarını cesaretlendirir (Serinkan ve Erdiş, 2014). Yeni bir fikir başarıya ulaştığında lider, çalışanları takdir etmeli, başarısızlık durumunda ise fikri birlikte değerlendirmelidir. Bu yaklaşım, çalışanların yeni fikir üretme konusunda cesaret kazanmalarını sağlar. Aynı zamanda, liderler her çalışanın fikrine önem verir ve onları karar süreçlerine dahil eder. Böylece, işletme içinde bilgi paylaşımı ve yenilikçi bir kültür teşvik edilir (Bingöl vd., 2003).

Bireysel ilgi: Bireysel ilgi, dönüştürücü liderlerin çalışanlarının potansiyellerini en üst düzeye çıkarmak için gösterdikleri çaba ve kişisel dikkati ifade eder. Bu liderler, çalışanlarının başarılarını ve gelişim ihtiyaçlarını önemseyerek onları dinler, katkılarını takdir eder (Serinkan ve Erdiş, 2014). Her çalışanın farklı ihtiyaçları ve güçlü yönleri olduğu gerçeğini kabul eden liderler, bu farklılıkları göz önünde bulundurarak her bir çalışana özel ilgi gösterirler (Akiş, 2004). Bireysel ilgi seviyesinin yüksek olduğu işletmelerde, çalışanların gelişimleri için öğrenme fırsatları oluşturulur ve bu sayede potansiyellerini daha da geliştirmeleri sağlanır. Ayrıca, bu tür bir ortamda çift yönlü iletişim teşvik edilir ve çalışanlar kendilerini ifade etme konusunda cesaretlendirilir (Cumagüliye, 2010). İyi bir dinleyici olan dönüştürücü liderler, çalışanlarının ihtiyaçlarını anlamak ve onlara rehberlik etmek için zaman ayırır ve gerekli desteği sağlar (Karip, 1998).

Dönüştürücü liderler, çalışanlarının farklılıklarına ve bireysel ihtiyaçlarına dikkat ederken aynı zamanda onları izleyerek hangi desteğe ihtiyaç duyduklarını fark etmeye çalışırlar (Serinkan ve Erdiş, 2014). Bu yaklaşım, çalışanların kişisel gelişimlerini destekler ve işletme içinde görev dağılımının en verimli şekilde yapılmasına olanak tanır. Bireysel ilginin dönüştürücü liderlikte önemli bir rolü vardır; çünkü bu sayede çalışanlar kendilerini daha değerli hisseder ve liderlerine daha bağlı olurlar (Yavuz, 2008). İdeal etki, ilham verici motivasyon ve zihinsel özendirme gibi diğer dönüştürücü liderlik boyutlarıyla birlikte, bireysel ilgi de işletme içinde başarılı bir dönüşüm sürecinin temel taşlarını oluşturur.

Dönüşümcü Lider ile E-Liderin Karşılaştırılması

Dönüşümcü liderlik ve e-liderlik, farklı bağlamlarda uygulanmalarına rağmen, her ikisi de liderin takipçileri üzerinde derin bir etki oluşturma kapasitesine dayanır. Dönüşümcü liderlik, liderin takipçilerini motive ederek, onların potansiyellerini maksimize etmeyi hedeflerken (Bass, 1985b), e-liderlik dijital platformlar ve teknolojiler aracılığıyla coğrafi olarak dağıtılmış ekiplerle etkili etkileşim kurmayı önceler (Avolio vd., 2000). Her iki liderlik türü de değişim odaklıdır, ancak dönüşümcü liderler genellikle yüz yüze bağlamlarda güçlü bir vizyon sunarak ekipleri motive ederken, e-liderler teknolojiyi kullanarak bu etkileşimi sanal ortamlara taşırlar.

Dönüşümcü liderler, vizyoner yönleriyle takipçilerini ilham verici hedeflere yönlendirir ve bireysel gelişimlerine önem verirler (Bass ve Avolio, 1993). E-liderler ise, teknolojik araçları ustalıkla kullanarak, dağınık ekiplerde aynı ilham verici motivasyonu ve bireysel ilgiyi sağlayabilmek için sanal ortamda güçlü bir sosyal etkileşim ağı kurarlar (Wart vd., 2017). E-liderler, teknolojiyi adapte ederek liderlik süreçlerini kolaylaştırırken, dönüşümcü liderlerin teknolojiyle ilişkisi genellikle dolaylıdır ve odakları daha çok insanları doğrudan motive etme üzerinedir (Avolio vd., 2014).

Dönüşümcü liderler, ideal etki ve ahlaki değerlerle izleyicilerini etkilerken, e-liderler bu etkiyi dijital platformlar aracılığıyla yayarlar (Avolio ve Bass, 2002). Teknolojiyi kullanmadaki beceri, e-liderliğin temel unsurlarından biri olarak öne çıkarken, dönüşümcü liderlerin başarısı büyük ölçüde yüz yüze ilişkilerde gösterdikleri karizma ve liderlik özelliklerine bağlıdır. Bu iki liderlik modeli arasındaki en belirgin fark, liderlik süreçlerinin gerçekleştiği fiziksel ve sanal ortamlar ile bu süreçlerin teknolojiyle olan etkileşiminde yatmaktadır.

Sonuç

Teknoloji çağında liderlik, organizasyonların dinamik ve karmaşık yapıları içinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, dönüşümcü liderlik ve e-liderlik yaklaşımlarının karşılaştırılması, liderlik teorilerinin evrimi ve uygulama alanları açısından önemli bir perspektif sunmaktadır. Dönüşümcü liderlik, liderlerin takipçilerini ilham verici bir vizyon etrafında birleştirerek, onların motivasyonunu ve bağlılığını artırmayı hedeflerken (Leithwood, 1994); e-liderlik, dijital ortamda etkileşim ve iletişim kurma yeteneği üzerine odaklanmaktadır. Her iki yaklaşım da, günümüz iş dünyasında karşılaşılan zorluklara yanıt verme kapasitesine sahiptir, ancak farklı stratejiler ve yöntemler kullanmaktadır.

Dönüşümcü liderlik, liderlerin değişim oluşturma yetenekleri ile karakterize edilir. Bu liderler, takipçilerini sadece mevcut durumdan daha iyi bir geleceğe

yönlendirmekle kalmaz, aynı zamanda onların kişisel ve profesyonel gelişimlerine de katkıda bulunurlar. Dönüşümcü liderlik, özellikle değişim süreçlerinin yoğun olduğu dönemlerde, organizasyonların adaptasyon yeteneğini artırarak, sürdürülebilir başarıyı mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte, dönüşümcü liderlik, yüz yüze etkileşimlerin yoğun olduğu ortamlarda daha etkili bir şekilde uygulanabilmektedir (Bass ve Steidlmeier, 1999).

E-liderlik ise, teknolojinin sağladığı olanaklarla şekillenen bir liderlik biçimidir. Dijital iletişim araçlarının yaygınlaşması, liderlerin coğrafi sınırlamaları aşarak, sanal ekipler yönetmelerine olanak tanımaktadır. E-liderler, dijital platformlarda etkili bir iletişim kurma, uzaktan motivasyon sağlama ve sanal ekiplerin performansını artırma becerilerine sahip olmalıdır. Bu bağlamda, e-liderlik, özellikle küresel ölçekte faaliyet gösteren ve uzaktan çalışma modelini benimseyen organizasyonlar için kritik bir öneme sahiptir.

Her iki liderlik yaklaşımının da avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır. Dönüşümcü liderlik, güçlü bir vizyon ve ilham verici bir liderlik tarzı sunarken, e-liderlik, esneklik ve erişilebilirlik gibi modern iş dünyasının gereksinimlerine yanıt verme yeteneği taşımaktadır. Ancak, dönüşümcü liderlik, yüz yüze etkileşimlerin sınırlı olduğu dijital ortamlarda zorluklar yaşayabilirken, e-liderlik de duygusal bağ kurma ve güven inşa etme konusunda zorluklar yaşayabilir.

Sonuç olarak, teknoloji çağında liderlik, dönüşümcü ve e-liderlik yaklaşımlarının bir sentezini gerektirmektedir. Liderlerin, hem dönüşümcü liderlik becerilerini hem de e-liderlik yetkinliklerini geliştirmeleri, organizasyonların değişen koşullara uyum sağlaması ve sürdürülebilir başarı elde etmesi açısından kritik bir öneme sahiptir (Chang, 2012).

Gelecekteki araştırmalar, bu iki liderlik yaklaşımının entegrasyonunu ve etkileşimini daha derinlemesine inceleyerek, liderlik teorilerine yeni bir boyut kazandırabilir. Ayrıca, dijitalleşmenin hızla ilerlediği günümüzde, liderlik eğitim programlarının bu iki yaklaşımı da kapsayacak şekilde yeniden yapılandırılması, liderlerin etkili bir şekilde gelişim göstermelerini sağlayacaktır. Özellikle yapay zekâ destekli bulut bilişimin liderliğin hangi yönlerini değiştireceği araştırılmalıdır. Bu bağlamda, liderlik pratiği ve teorisi arasındaki ilişkiyi güçlendirmek, organizasyonların gelecekteki başarıları için hayati bir adım olacaktır.

Kaynakça

- Akiş, Y. (2004). *Türkiye'nin gerçek liderlik haritası*. Alfa Yayınları.
- Alkhayyal, S., & Bajaba, S. (2023). The impact of e-leadership competencies on workplace well-being and job performance: The mediating role of e-work self-efficacy. *Sustainability*, 15(6), 4724. <https://doi.org/10.3390/su15064724>
- Alpsoy, İ., & Bingöl, R. (2023). Siyasetçilerin kriz yönetiminde sosyal medya kullanımı: Kahramanmaraş depremi örneği. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 19(65), 306-323.
- Arnold, K. A., Turner, N., Barling, J., Kelloway, E. K., & McKee, M. C. (2007). Transformational leadership and psychological well-being: The mediating role of meaningful work. *Journal of Occupational Health Psychology*, 12(3), 193–203. <https://doi.org/10.1037/1076-8998.12.3.193>
- Avolio, B. J., & Bass, B. M. (2002). *Developing potential across a full range of leadership: Cases on transactional and transformational leadership*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Avolio, B. J., & Kahai, S. (2003). Adding the “E” to E-leadership: How it may impact your leadership. *Organizational Dynamics*, 31(4), 325–338.
- Avolio, B. J., Kahai, S., & Dodge, G. E. (2000). E-leadership: Implications for theory, research, and practice. *The Leadership Quarterly*, 11(4), 615–668.
- Avolio, B. J., Sosik, J. J., Kahai, S. S., & Baker, B. (2014). E-leadership: Re-examining transformations in leadership source and transmission. *The Leadership Quarterly*, 25(1), 105–131.
- Avolio, B. J., Walumbwa, F. O., & Weber, T. J. (2009). Leadership: Current theories, research, and future directions. *Annual Review of Psychology*, 60, 421–449. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.60.110707.163621>
- Balthazard, P. A., Waldman, D. A., & Warren, J. E. (2009). Predictors of the emergence of transformational leadership in virtual decision teams. *The Leadership Quarterly*, 20(5), 651–663.
- Barling, J., Christie, A., & Turner, N. (2008). Pseudo-transformational leadership: Towards the development and test of a model. *Journal of Business Ethics*, 81, 851–861. <https://doi.org/10.1007/s10551-007-9551-5>
- Bass, B. M. (1985a). *Leadership and performance beyond expectations*. Free Press.
- Bass, B. M. (1985b). Leadership: Good, better, best. *Organizational Dynamics*, 13(3), 26–40. [https://doi.org/10.1016/0090-2616\(85\)90028-2](https://doi.org/10.1016/0090-2616(85)90028-2)
- Bass, B. M., & Avolio, B. J. (1993). Transformational leadership and organizational culture. *Public Administration Quarterly*, 17(1), 112–121.
- Bass, B. M., & Avolio, B. J. (1994). *Improving organizational effectiveness through transformational leadership*. SAGE Publications.

- Bass, B. M., & Riggio, R. E. (2006). *Transformational leadership* (2nd ed.). Lawrence Erlbaum Associates.
- Bass, B. M., & Steidlmeier, P. (1999). Ethics, character, and authentic transformational leadership behavior. *The Leadership Quarterly*, 10(2), 181–217. [https://doi.org/10.1016/S1048-9843\(99\)00016-8](https://doi.org/10.1016/S1048-9843(99)00016-8)
- Bass, B. M., Avolio, B. J., Jung, D. I., & Berson, Y. (2003). Predicting unit performance by assessing transformational and transactional leadership. *Journal of Applied Psychology*, 88(2), 207–218. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.88.2.207>
- Bennett, W. L., Segerberg, A., & Walker, S. (2014). Organization in the crowd: Peer production in large-scale networked protests. *Information, Communication & Society*, 17(2), 232–250. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2013.870379>
- Bennis, W., & Nanus, B. (2012). *Leaders: Strategies for taking charge* (2nd ed.). Harper Business Essentials.
- Bingöl, D., Naktiyok, A., & İşcan, Ö. F. (2003). Dönüştürücü liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde etkisi. *11. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi* (pp. 491–508). Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları.
- Burns, J. M. (1978). *Leadership*. Harper & Row.
- Cairncross, F. (1997). *The death of distance: How the communication revolution is changing our lives*. Harvard Business School Press.
- Celep, C. (2005). *Eğitim örgütlerinde dönüşümsel önderlik* (1st ed.). Anı Yayıncılık.
- Champy, J. (2010, May 4). Does leadership change in a web 2.0 world? *Harvard Business Review Blog Network*. <http://blogs.hbr.org/imagining-the-future-of-leadership/2010/05/does-leadershipchange-in-a-we.html>
- Chang, I. H. (2012). The effect of principals' technological leadership on teachers' technological literacy and teaching effectiveness in Taiwanese elementary schools. *Educational Technology & Society*, 15(2), 328–340.
- Christie, A., Barling, J., & Turner, N. (2011). Pseudo-transformational leadership: Model specification and outcomes. *Journal of Applied Social Psychology*, 41(12), 2943–2984. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2011.00858.x>
- Conger, J. A., & Kanungo, R. N. (1998). *Charismatic leadership in organizations*. SAGE Publications.
- Contreras, F., Baykal, E., & Abid, G. (2020). E-leadership and teleworking in times of COVID-19 and beyond: What we know and where do we go. *Frontiers in Psychology*, 11, 590271. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.590271>
- Cumaguliyev, G. (2010). Dönüşümcü ve etkileşimci liderlik yaklaşımları ekseninde Sakıp Sabancı: Bir inceleme [Unpublished master's thesis]. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Daft, R. L. (2007). *The leadership experience* (4th ed.). Thomson South-Western.
- DasGupta, P. (2011). Literature review: E-leadership. *Emerging Leadership Journeys*, 4(1), 1–36.
- DeAndrea, D. C., Tom Tong, S., & Walther, J. B. (2011). Dark sides of computer-mediated communication. In W. R. Cupach & B. H. Spitzberg (Eds.), *The dark side of close relationships II* (pp. 95–118). Routledge.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227–268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01
- Dinnocenzo, D. (2006). *How to lead from a distance*. The Walk the Talk Company.
- Downton, J. V. (1973). *Rebel leadership: Commitment and charisma in the revolutionary process*. Free Press.
- Eberly, M. B., Johnson, M., Hernandez, M., & Avolio, B. J. (2013). An integrative process model of leadership: Examining loci, mechanisms, and event cycles. *American Psychologist*, 68(6), 427–443. <https://doi.org/10.1037/a0032244>
- Eisenbeiß, S. A., & Boerner, S. (2011). A double-edged sword: Transformational leadership and individual creativity. *British Journal of Management*, 24(1), 54–68. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8551.2011.00786.x>
- Eraslan, L. (2006). Liderlikte post-modern bir paradigma: Dönüşümcü liderlik. *Journal of Human Sciences*, 8(1), 1–32.
- Erçetin, Ş.Ş. (2000). *Lider sarmalında vizyon*. Nobel Yayınları.
- Gajendran, R. S., & Joshi, A. (2012). Innovation in globally distributed teams: The role of LMX, communication frequency, and member influence on team decisions. *Journal of Applied Psychology*, 97(6), 1252–1261. <https://doi.org/10.1037/a0028958>
- Gardner, W. L., & Avolio, B. J. (1998). The charismatic relationship: A dramaturgical perspective. *Academy of Management Review*, 23(1), 32–58. <https://doi.org/10.5465/amr.1998.192958>
- Geister, S., Konradt, U., & Hertel, G. (2006). Effects of process feedback on motivation, satisfaction and performance in virtual teams. *Small Group Research*, 37(5), 459–489. <https://doi.org/10.1177/1046496406292337>
- Graen, G. B., & Uhl-Bien, M. (1995). Relationship-based approach to leadership: Development of leader-member exchange (LMX) theory of leadership over 25 years: Applying a multi-level multi-domain perspective. *The Leadership Quarterly*, 6(2), 219–247. [https://doi.org/10.1016/1048-9843\(95\)90036-5](https://doi.org/10.1016/1048-9843(95)90036-5)
- Grobman, M., & Joia-Luiz, L. A. (2022). Digital transformation of leadership in the post-pandemic era: A literature review on e-leadership and e-competencies. *XLVI Encontro da ANPAD – EnANPAD*, 1-35.

- Güney, S. (2006). Ahlaki liderliğin kavramsallaştırılması ve ahlaki yönetimde liderliğin rolü. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 135-148.
- Heidegger, M. (1977). *The question concerning technology and other essays*. New York, NY: Harper.
- Hiltz, S. R., Johnson, K., & Turoff, M. (1991). Group decision support: The effects of designated human leaders and statistical feedback in computerized conferences. *Journal of Management Information Systems*, 8(2), 81-108.
- Hoch, J. E., & Kozlowski, S. W. (2014). Leading virtual teams: Hierarchical leadership, structural supports, and shared team leadership. *Journal of Applied Psychology*, 99(3), 390-403. <https://doi.org/10.1037/a0030264>
- Jiang, L. C., Bazarova, N. N., & Hancock, J. T. (2013). From perception to behavior: Disclosure reciprocity and the intensification of intimacy in computer-mediated communication. *Communication Research*, 40(1), 125-143. <https://doi.org/10.1177/0093650211405313>
- Johnson, S. L., Safadi, H., & Faraj, S. (2015). The emergence of online community leadership. *Information Systems Research*, 26(1), 165-187. <https://doi.org/10.1287/isre.2014.0562>
- Kahai, S. S. (2012). Leading in a digital age: What's different, issues raised, and what we know. In M. C. Bligh, & R. E. Riggio (Eds.), *Exploring distance in leader-follower relationships: When near is far and far is near* (pp. 63-108). New York, NY: Taylor & Francis/Routledge.
- Kahai, S. S., Sosik, J. J., & Avolio, B. J. (1997). Effects of leadership style and problem structure on work group process and outcomes in an electronic meeting system environment. *Personnel Psychology*, 50(1), 121-146. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.1997.tb00901.x>
- Kahai, S. S., Sosik, J. J., & Avolio, B. J. (2004). Effects of participative and directive leadership in electronic groups. *Group & Organization Management*, 29(1), 67-105. <https://doi.org/10.1177/1059601103252100>
- Kahai, S. S., Sosik, J. J., & Avolio, B. J. (2013, August). Effects of transformational leadership and media on collaboration and performance in virtual teams. In N. S. Hill & N. M. Lorinkova (Chairs), *Leadership in virtual groups: Looking back and charting paths forward*. Symposium conducted at the meetings of the Academy of Management, Orlando, FL.
- Karip, E. (1998). Dönüşümcü liderlik. *Eğitim Yönetimi*, 4, 443-465.
- Katz, D., & Kahn, R. L. (1978). *The social psychology of organizations*. New York, NY: Wiley.
- Keçecioğlu, T. (2003). *Liderlik ve liderler*. İstanbul: Okumuş Adam Yayınları.

- Kirkbride, P. (2006). Developing transformational leaders: The full range leadership model in action. *Industrial and Commercial Training*, 38(1), 23–32. <https://doi.org/10.1108/00197850610646016>
- Krishnan, V. R. (2002). Transformational leadership and value system congruence. *International Journal of Value-Based Management*, 15(1), 19–33. <https://doi.org/10.1023/A:1013029427977>
- Kross, E., Verduyn, P., Demiralp, E., Park, J., Lee, D. S., Lin, N., et al. (2013). Facebook use predicts declines in subjective well-being in young adults. *PLoS One*, 8(8). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0069841>
- Leithwood, K. (1994). Leadership for school restructuring. *Educational Administration Quarterly*, 30(4), 498–518. <https://doi.org/10.1177/0013161X94030004006>
- Leithwood, K., & Jantzi, D. (2000). The effects of transformational leadership on organizational conditions and student engagement with school. *Journal of Educational Administration*, 38(2), 112–129. <https://doi.org/10.1108/09578230010320064>
- Lin, C. S., Huang, P. C., Chen, S. J., & Huang, L. C. (2017). Pseudotransformational leadership is in the eyes of the subordinates. *Journal of Business Ethics*, 141(1), 179–190. <https://doi.org/10.1007/s10551-015-2689-6>
- Ling, Y., Simsek, Z., Lubatkin, M. H., & Veiga, J. F. (2008). Transformational leadership's role in promoting corporate entrepreneurship: Examining the CEO-TMT interface. *Academy of Management Journal*, 51(3), 557–576. <https://doi.org/10.5465/amj.2008.32626023>
- O'Reilly, C. A., & Chatman, J. A. (2020). Transformational leader or narcissist? How grandiose narcissists can create and destroy organizations and institutions. *California Management Review*, 62(3), 5–27. <https://doi.org/10.1177/0008125620914989>
- Owen, H., Hodgson, V., & Gazzard, N. (2007). *Liderlik el kitabı* (Çev. M. Çelik). İstanbul: Optimist Yayın Dağıtım.
- Özalp, İ., & Öcal, H. (2000). Örgütlerde dönüştürücü liderlik yaklaşımı. *Balıkesir Üniversitesi SBE Dergisi*, 3/4, 207–227.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Moorman, R. H., & Fetter, R. (1990). Transformational leader behaviors and their effects on followers' trust in leader, satisfaction, and organizational citizenship behaviors. *The Leadership Quarterly*, 1(2), 107–142. [https://doi.org/10.1016/1048-9843\(90\)90009-7](https://doi.org/10.1016/1048-9843(90)90009-7)
- Price, T. L. (2003). The ethics of authentic transformational leadership. *The Leadership Quarterly*, 14(1), 67–81. [https://doi.org/10.1016/S1048-9843\(02\)00187-X](https://doi.org/10.1016/S1048-9843(02)00187-X)

- Purvanova, R. K., & Kenda, R. (2018). Paradoxical virtual leadership: Reconsidering virtuality through a paradox lens. *Group & Organization Management*, 43(5), 752–786. <https://doi.org/10.1177/1059601118794102>
- Reeves, B., Malone, T. W., & O'Driscoll, T. (2008). Leadership's online labs. *Harvard Business Review*, 86(5), 58–66.
- Rosenblat, A., & Stark, L. (2016). Algorithmic labor and information asymmetries: A case study of Uber's drivers. *International Journal of Communication*, 10, 3758–3784.
- Schuh, S. C., Zhang, X. A., & Tian, P. (2013). For the good or the bad? Interactive effects of transformational leadership with moral and authoritarian leadership behaviors. *Journal of Business Ethics*, 116, 629–640. <https://doi.org/10.1007/s10551-012-1486-0>
- Selçuk, H. (2020). Karizmatik liderlik. In E. Seyrek (Ed.), *21. yüzyılda çağdaş liderlik yaklaşımları* (pp. 27–44). Efe Akademi.
- Selçuk, H., Alpsoy, İ., & Bingöl, R. (2022). Siyasal iletişimde yapılan etik ihlallerde yeni medyanın kullanımı. *Turkish Research Journal of Academic Social Science*, 5(2), 119–126.
- Serinkan, C., & Erdiş, Y. Ü. (2014). *Dönüşümcü liderlik bağlamında örgütsel vatandaşlık ve örgütsel adalet* (1st ed.). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Sheldon, K. M., Abad, N., & Hinsch, C. (2011). A two-process view of Facebook use and relatedness need-satisfaction: Disconnection drives use, and connection rewards it. *Journal of Personality and Social Psychology*, 100(4), 766–775.
- Sipahi, S., & Berber, A. (2002). Dönüşümsel liderliğin analitik hiyerarşi tekniği ile analizi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 31, 7–30.
- Smith-Slater, J., & Anderson, E. (1994). Communication convergence in electronically supported discussions: An adaptation of Kincaid's convergence model. *Telematics and Informatics*, 11(2), 111–125.
- Sosik, J. J., Avolio, B. J., & Kahai, S. S. (1997). Effects of leadership style and anonymity on group potency and effectiveness in a group decision support system environment. *Journal of Applied Psychology*, 82(1), 89–103.
- Sosik, J. J., Chun, J. U., Blair, A. L., & Fitzgerald, N. A. (2013). Possible selves in the lives of transformational faith community leaders. *Psychology of Religion and Spirituality*, 5(4), 283–293.
- Stewart, J. (2006). Transformational leadership: An evolving concept examined through the works of Burns, Bass, Avolio, and Leithwood. *Canadian Journal of Educational Administration and Policy*, 54, 1–29.

- Sutton, R. (2010, June 9). What every new generation of bosses has to learn. *HBR Blog Network*. http://blogs.hbr.org/cs/2010/06/good_bosses_have_a_passion_for.html
- Tichy, N. M., & Devanna, M. A. (1986). The transformational leader. *Training & Development Journal*, 40(7), 27-32.
- Toma, C. L., & Hancock, J. T. (2012). What lies beneath: The linguistic traces of deception in online dating profiles. *Journal of Communication*, 62(1), 78-97.
- Tourish, D. (2013). *The dark side of transformational leadership: A critical perspective*. Routledge. <https://doi.org/10.1108/DLO-12-2013-0098>
- Uhl-Bien, M., Marion, R., & McKelvey, B. (2007). Complexity leadership theory: Shifting leadership from the industrial age to the knowledge era. *The Leadership Quarterly*, 18(4), 298-318.
- Van Wart, M., Roman, A., Wang, X., & Liu, C. (2019). Operationalizing the definition of e-leadership: Identifying the elements of e-leadership. *International Review of Administrative Sciences*, 85(1), 80-97.
- Walther, J. B. (2008). Computer-mediated communication and virtual groups. In E. A. Konijn, S. Utz, M. Tanis, & S. B. Barnes (Eds.), *Mediated interpersonal communication* (pp. 271-290). Taylor and Francis/Routledge.
- Wart, M. V., Roman, A., Wang, X., & Liu, C. (2017). Operationalizing the definition of e-leadership: Identifying the elements of e-leadership. *International Review of Administrative Sciences*, 85(1), 1-18.
- Weisband, S. (2008). *Leadership at a distance: Research in technologically-supported work*. Erlbaum.
- Yammarino, F. J., Dansereau, F., & Kennedy, C. J. (2001). Viewing leadership through an elephant's eye: A multiple-level multidimensional approach to leadership. *Organizational Dynamics*, 29(3), 149-163.
- Yavuz, E. (2008). *Dönüştürücü ve etkileşimci liderlik davranışının örgütsel bağlılığa etkisinin analizi* (Unpublished master's thesis). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Zaccaro, S. J., & Bader, P. (2003). E-leadership and the challenges of leading e-teams: Minimizing the bad and maximizing the good. *Organizational Dynamics*, 31(4), 377-387.

7. Bölüm

Sağlık Hizmetlerinde Kaizen Maliyetleme Yöntemi: Kuramsal Bir Değerlendirme

Emine MURT¹
Enis Baha BİÇER²

¹ Doktora Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi SBE Sağlık Kuruluşları Yöneticiliği AD.,
emine.murt@gmail.com

² Doç.Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi SBF Sağlık Yönetimi Bölümü, ebbicer@cumhuriyet.edu.tr

Özet

Sağlık sektöründe maliyetleri azaltmak, kaliteyi ve hem hastaların hem de çalışanların memnuniyetini artırmak için yalın düşünce ve prensiplerinden yararlanmak oldukça önemlidir. Çünkü yalın dönüşüm, süreçlerdeki israfı ortadan kaldırarak, değer yaratmayan adımları ve aksaklıkları azaltarak sağlık hizmetlerinde önemli iyileştirmeler sağlamaktadır.

Sağlık hizmetlerinde Kaizen Maliyetleme Yöntemini ele alan bu çalışmada, nitel veri analiz yöntemi olarak doküman analizi yapılmıştır. Sağlık hizmetlerinde Kaizen Maliyetleme Yöntemi konusundaki bilgi ve verilerin derlenmesi ve değerlendirilmesi sağlanmıştır. Çalışma kapsamında, Kaizen ve Kaizen Maliyetleme Yöntemi kavramları tanımlanmış ve sağlık hizmetlerinde Kaizen Maliyetleme Yöntemi yaklaşımına odaklanılmıştır. Bu çalışma, yalın maliyetleme ve Kaizen gibi sürekli iyileştirme modellerinin sağlık bakımı alanında hizmet kalitesine olan etkilerini değerlendirmek ve Türkiye'deki sağlık kurumlarında bu yaklaşımların ne kadar etkili olduğunu incelemek üzere yapılmıştır. Literatür taraması sonucunda, Türkiye'deki sağlık kurumlarında, yalın maliyetleme ve Kaizen gibi sürekli iyileştirme modellerinin uygulanmasının, hizmet kalitesi ve hasta memnuniyeti gibi alanlarda olumlu etkiler yarattığı gözlenmiştir.

Çalışma, sağlık hizmetlerinde Kaizen Maliyetleme Yönteminin önemini ve bu alandaki uygulama gerekliliğini vurgulayarak, sağlık sektöründe Kaizen Maliyetleme kültürünün geliştirilmesine katkıda bulunmayı amaçlamıştır. Bu çalışma sağlık hizmetlerinde Kaizen Maliyetleme Yöntemi konusunda farkındalığı artırmak ve bu alandaki uygulamaların daha etkili bir şekilde yönetilmesine katkı sağlamak amacıyla yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *kaizen, kaizen maliyetleme, sağlık, sağlık hizmetleri*

Abstract

In the health sector, it is very important to utilise lean thinking and principles to reduce costs, increase quality and satisfaction of both patients and employees. Because Lean transformation provides significant improvements in healthcare services by eliminating waste in processes, reducing non-value creating steps and disruptions.

In this study, which deals with Kaizen costing method in health services, document analysis was used as a qualitative data analysis method. Existing information and data on kaizen costing method in health services were compiled and evaluated. Within the scope of the study, the terms kaizen and kaizen costing method are defined and the focus is on the kaizen costing method approach in health services. This study was conducted to evaluate the effects of continuous improvement models such as lean costing and Kaizen on service quality in the field of healthcare and to examine how effective these approaches are in healthcare organisations in Turkey. As a result of the literature review, it has been observed that the implementation of continuous improvement models such as lean costing and Kaizen in healthcare organisations in Turkey has positive effects on areas such as service quality and patient satisfaction.

The study aims to contribute to the development of kaizen costing culture in the health sector by emphasising the importance of kaizen costing method in health services and the necessity of its application in this field. This study was conducted to raise awareness about kaizen costing method in healthcare services and to contribute to more effective management of practices in this field.

Keywords: *kaizen, kaizen costing, health, health services*

Giriş

Sağlık sektöründe yer alan işletmelerin kaliteli, etkili ve verimli hizmet sunabilmeleri ve varlıklarının devamını sağlayabilmeleri, maliyetlerin doğru bir şekilde yönetilmesi ve maliyetleri yönünde stratejik kararlar almaları maliyet yönetimi sistemleri ile mümkün olabilmektedir (Çarıkçı ve Acar, 2017: 275).

Küreselleşmenin beraberinde getirdiği değişimler, değişen çevre şartlarına, rekabetçi koşullara uyumu zorunlu kılmaktadır. Ülkelerin kaynak akışının yoğun olduğu sağlık hizmetleri de bu değişimlerden önemli ölçüde etkilenmiş ve kaynaklarını etkin kullanmak durumunda kalmıştır (Orhan vd., 2019: 39).

Sağlık sektörü, farklı hizmet sunumlarını eş zamanlı gerçekleştirmesi nedeniyle, bir dizi karmaşık problemle karşı karşıya gelmektedir. Sağlık hizmetlerinde karşılaşılan bu problemlerin çözümünde, yalın yönetim uygulamalarından yararlanılmaktadır. Yalın sağlık hizmetleri, tarihsel açıdan ilk olarak 2000’li yıllarda Amerika Birleşik Devletleri’nde ve İngiltere’de uygulanmış ve bu zamana kadarda önemli başarılar elde edilmiştir. Türkiye’de ise bu uygulamaların benimsenmesi ve hayata geçirilmesi giderek artmakla birlikte, hala tam anlamıyla yaygınlaşmamış durumdadır. (Ilkım Şimşek ve Derin, 2016: 481).

İşletmelerin, özellikle de sağlık kurumlarının, değişen dünya koşullarına uyum sağlama, hizmet kalitesini artırma ve kaynaklarını daha verimli kullanma hedefleri, sürekli iyileştirme odaklı perspektif benimsemelerini gerektirir. Bu noktada, Kaizen ve Toplam Kalite Yönetimi gibi yaklaşımlar önem kazanmaktadır (Uyurdağ vd., 2022: 429).

Kaizen maliyetleme, sağlık hizmetlerinde hem hasta deneyimini iyileştirme potansiyeline sahiptir hem de sağlık personelinin ve hastanenin kaynaklarını daha etkin kullanmasını sağlar (Digioia vd., 2015: 228), Sağlık sistemlerinde, kaizen maliyetleme prensiplerinin uygulanmasıyla, hastaların sağlık hizmetlerine erişiminin kolaylaştığı, tedavi süreçlerini iyileştirerek hastalara daha iyi bir deneyim sunduğu, sağlık hizmetlerinin güvenliğini ve etkinliğini artırdığı ayrıca hastaların memnuniyetinin yanı sıra sağlık sonuçlarının da olumlu bir şekilde etkilendiği görülmüştür.

Çalışmanın amacı; sağlık hizmetlerinde kullanılabilecek yalın maliyetleme sistemlerinde kaizen maliyetlemenin analiz edilmesi ve Türkiye’deki bazı uygulamaların örneklerle açıklanmasıdır.

Çalışmanın yöntemi olarak, nitel araştırma yöntemlerinde sıklıkla kullanılan doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi yazılı belgeleme içeriğini titizlikle inceleyen, basılı ve elektronik olmak üzere tüm kaynakları incelemek ve değerlendirmek için kullanılan sistemli bir analiz yöntemidir. Diğer nitel analiz yöntemleri gibi doküman analizi de anlam çıkarmak ve konu

hakkında bakış açısı oluşturmak için verilerin incelenmesini ve yorumlanmasını gerektirir. Dokümanlar ise araştırmacının müdahalesi olmadan ortaya konulmuş metinleri içermektedir (Kıral, 2020: 173). Aynı zamanda resmi ya da özel kayıtların toplanması, sistematik olarak incelenmesi ve değerlendirilmesidir. Diğer bir tanıma göre ise doküman analizi, birincil araştırma verileri kaynağı olarak çeşitli yazılı metin biçimlerini toplamak, gözden geçirmek, sorgulamak ve analiz etmektir. Kısacası, araştırma konusu hakkında diğer kişi ya da kurumlar tarafından yazılmış, hazırlanmış ya da yaratılmış çeşitli yazı, belge, yapım veya kalıntının toplanması ve incelenmesi doküman analizi olarak kabul edilmektedir (Sak vd. 2021: 230).

Bu çalışma da kullanılan doküman analizi çerçevesinde, sağlık hizmetlerinde kaizen maliyetleme yönteminin önemi vurgulanarak, bu alandaki uygulama gerekliliği açıklanmıştır. Çalışmada, sağlık hizmetlerinde kaizen maliyetleme konusunda daha fazla farkındalık oluşturmak için stratejik adımların atılması önerilmektedir. Bu öneriler, sağlık profesyonellerin kaizen maliyetleme yöntemi becerilerini geliştirmelerine ve maliyetlerin daha etkin bir şekilde yönetilmesine yardımcı olabilir. Ayrıca sağlık kaizen maliyetleme yöntemi kültürünün geliştirilmesine katkıda bulunmayı hedefleyen çalışmanın sonuçları, bu alandaki farkındalığı artırabilir ve sağlık hizmetlerindeki uygulamaların daha etkili bir şekilde yönetilmesine yardımcı olabilir.

Son olarak bu çalışma, sağlık sektöründeki kaizen maliyetleme yöntemi kültürünün geliştirilmesine katkıda bulunarak, sağlık hizmetlerinin daha etkili bir şekilde yönetilmesine ve hastaların daha iyi hizmet almasına olanak sağlayabilir. Bu çalışma ile, sağlık kuruluşlarının ve profesyonellerin, kaizen maliyetleme yöntemi alanındaki bilgi ve becerilerini artırmak için değerli bir kaynak olabilir. Bununla birlikte sağlık hizmetlerindeki kaizen maliyetleme yöntemi uygulamalarının iyileştirilmesine yönelik rehberlik sağlayabilir ve bu alandaki en iyi uygulamaların benimsenmesine katkıda bulunabilir.

Kaizen Nedir?

Kaizen'in kökeni, II. Dünya Savaşı'nın ardından, Toyota'nın verimliliği ve kaliteyi artırmak için üretim süreçlerinde ilk kez kalite çemberlerinin uygulamasına dayanmaktadır. Bu süreçte ortaya çıkan "Kalite Çemberleri" ve "Kaizen Felsefesi", çalışanların sürekli olarak süreçleri iyileştirme ve verimliliği artırma konusundaki çabalarını temsil etmiştir. Japonca bir kelime olan "Kaizen" sürekli iyileştirme anlamına gelmektedir. *Kaizen*, 1980'lerde Japonya'nın yönetim ve üretkenlik konusunda büyük bir başarı sergilediği dönemlerde, batılı şirketlerin benimsediği oryantal kavramdır. Batıdaki iş dünyası Kaizen'i, Masaaki Imai'nin 1986'da yayımladığı Japonya'nın Rekabetçi Başarısının

Anahtarı adlı kitabında kalite geliştirme yöntemi olarak tanımıştır. İş dünyasına uyarlanmasının ardından kaizen terimi, Masaaki Imai'nin çalışmasıyla dünya genelinde yayılmaya başlamıştır (Doğanay, 2008: 143).

Kaizen, Japonca'da "iyi değişim" ya da "iyileştirme" anlamına gelen iki kelimenin karışımıdır ancak yalın sistemlerle bağlantısı nedeniyle "sürekli iyileştirme" anlamına da gelmektedir (Çelik, 2020: 249). Kaizen, işletmelerde sürekli olarak iyileştirme ve gelişmeyi teşvik ederken, insan odaklı bir iyileştirme yaklaşımını benimseyen çalışanların katılımını, önerilerini ve çabalarını ön planda tutan ve sürekli iyileştirme çabalarını dinamik ve döngüsel bir süreçle dönüştürerek, disiplinli bir şekilde sürekli olarak iyileştirmeyi teşvik eden yönetim felsefesi şeklinde de tanımlanmaktadır (Kurt, 2010: 11).

Kaizen kavramı; Batı ve Japon yönetim yaklaşımları arasındaki farklılıkları vurgulamaktadır. Masaaki Imai, "Kaizen, Japonya'nın Rekabetteki Başarısının Anahtarı" adlı kitabında Batı yönetiminin genellikle yenilikçi ve sonuç odaklı bir yaklaşımı benimserken, Kaizen ve Japon yaklaşımının daha çok süreçlere ve sürekli iyileştirmeyi benimsediğini belirtmektedir. Kaizen, sürekli iyileştirme amacını gerçekleştirebilmek için, kişilerin süreç öncelikli çalışmalarını destekleyen ve süreçlere öncelik tanıyan düşünce tarzını benimseyen bir yönetim felsefesini geliştirmiştir (Doğanay, 2008: 145).

Kaizen, işletmelerde, süreçlerde ve organizasyonlarda sorunların daima var olabileceği gerçeğini kabul etmesi nedeniyle, iş süreçlerinde sürekli iyileştirmeye önem vermektedir. Bununla birlikte kaizen, sürekli gerçekleştirilmesi gereken bir uygulama olmakla birlikte yönetimin tüm kademelerinde çalışanların tamamının koordinasyon içerisinde, uygulanması ve yürütülmesi gerekliliğini de savunmaktadır (Bozdemir ve Orhan 2011: 465).

Kaizen uygulamasında, sürekli iyileştirmenin sağlanması ile sürekli iyileştirmenin standartlaştırılması da önemlidir. Kaizen uygulamalarında standartın gerçekleştirilebilmesi, üç temel koşula dayanmaktadır (Çakır, 2018: 47). Kaizen'in bu üç temel noktası; kademeli olarak sürekli iyileşme, sürece öncelik verme ve insan odaklıdır (Doğanay, 2008: 146).

Kaizen sürekli ve kademeli bir iyileştirme sürecidir. Ani sıçrayışlara yer vermek yerine, sürekli küçük adımlarla iyileştirmeler yaparak standart düzeni geliştirmeyi ve bu gelişimi sürekli olarak yenilemeyi hedefler. (Pakdil, 2004: 176). Kaizen, organizasyonların değişimlerini ani ve radikal bir şekilde gerçekleştirmek yerine, çalışanların katılımını sağlayarak sürekli küçük adımlarla gelişmeyi tercih etmektedir. Bu sürekli iyileştirme çabaları, sadece iş verimliliğini ve kalitesini artırmakla kalmaz, aynı zamanda çalışanların da motivasyonunu ve bağlılığını artırabilir. Çalışanların katılımı ve fikirleri,

kaizen'in başarılı bir şekilde uygulanmasında kilit rol oynamaktadır. (Saygın, 2008: 162).

Kaizen uygulama sürecinde, çalışanlar, süreçler ve sonuçlar arasında bir döngü oluşturur. İnsanların katılımıyla süreçler geliştirilir, bu gelişmeler daha iyi sonuçlara yol açar ve bu sonuçlar da müşteri memnuniyetini artırır. Bu döngü, sürekli iyileştirme ve gelişimi sağlayarak işletmelerin sürekli ve kademeli bir şekilde daha iyiye gitmesini sağlar (Wittenberg, 1994: 13).

Kaizen çalışmaları, bireysel veya ekip olarak uygulanıyor olması ve faaliyet basamaklarındaki farklılıklar nedeniyle üç gruba ayrılmaktadır. Bunlar; Basit Kaizen, Gemba Kaizen ve Kobetsu Kaizen'dir.

- Basit Kaizen, “Önce-Sonra Kaizen” olarak da bilinmektedir. Bu yöntem, belirli bir süreç veya sistemde yapılan değişikliklerin öncesini ve sonrasını karşılaştırmak, iyileştirme sürecindeki başlangıç ve sonuç durumlarını göstermek amacıyla değişikliklerin net sonuçlarını görsel olarak ortaya koyarak iyileştirmelerin etkisini daha açık bir şekilde gösteren bir yaklaşımı ifade eder. Önce ve sonra Kaizen uygulamalarında, grup çalışmalarına gerek duyulmamakta ve bireysel çalışmalar doğrultusunda sürecin iyileştirilmesi amaçlanmaktadır. Önce ve sonra kaizen çalışmaları, basit ve görsel bir yapıya sahiptir. Basit yapısıyla, çalışanların fikirleri ve önerileri ile uygulama sürecinde rol almalarını, iyileştirme süreçlerine daha rahat dahil olmalarını sağlamakta, görsel yapısıyla da yapılan değişikliklerin etkisini açıkça göstermesinden kaynaklı, çalışanların katkılarının gerçek sonuçlar yarattığını görmeleri çalışanların motivasyonunu artırmaktadır. Bu sayede, çalışanlar da aidiyet duygusu oluşmaktadır. Bunun yanı sıra, önce-sonra kaizen uygulamalarının işletmede üst yönetim tarafından desteklenmesi ve katkı sağlayan personelin ödüllendirilmesi de, bu sürecin başarılı olması için önem arz etmektedir (Terzi, 2017: 83)
- Yoğun ilgi gösterdiği “toplam kalite yönetimi” ve “yalın düşünme” kavramlarının, Japon kaizen yönetiminde de benimsenmesi ile birlikte, Gemba-Kaizen yaklaşımı ortaya çıkmıştır (Klefsjo, 1997: 23). Gemba-Kaizen, Japon yönetimi ve özellikle de Kaizen felsefesi ile yakından ilişkili bir kavramdır. "Gemba", Japonca'da "gerçek eylemin gerçekleştiği yer" anlamına gelir ve bu terim, çalışma alanı veya üretim sahası gibi fiziksel bir yerin yanı sıra işin gerçekleştiği, değer yaratılan yer olarak da yorumlanmaktadır. İş yerindeki süreçlerin gerçekleştiği yerdeki bu yaklaşım, iyileştirmelerin etkisini doğrudan gözlemleme şansı sağlar. İşin gerçekleştiği yerdeki süreçlerin gözlemlenmesi, işletmenin gerçek

ihtiyaçlarına ve sorunlarına daha iyi hakim olmayı ve bu doğrultuda daha etkili çözümler üretmeyi sağlamaktadır (Macit, 2018: 45).

- Kaizen-Kobetsu yönetim sistemi, 1971 yılında “Japonya Bitki Bakım Enstitüsü” Başkanı Seichi Nakajima’nın, “koruyucu bakım” prensiplerini geliştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Kaizen-Kobetsu yönetim sistemini, Japonya’da ilk kez tanıtan ve uygulayan Nippon Denso, Türkiye de ise bu yönetim sistemini ilk kez uygulayan Türk-Pirelli lastik fabrikasıdır. Fakat kaizen kobetsunun, tam anlamıyla tüm dünyaya yayılması Toyota grubunun bu sistemi, başarıyla uygulamasıyla olmuştur (Çakır, 2018: 54). Kaizen-Kobetsu, ekip çalışmasıyla gerçekleştirilen yöntemli ve düzenli bir şekilde uygulanan “metodik iyileştirme” olarak bilinen bir yönetim sistemidir (Tiryakioğlu, 2009: 15). Kobetsu kaizen; daha çok büyük işletmeler tarafından uygulanmaktadır. Bu yüzden belli kurallar çerçevesinde disiplinli bir iyileştirme sürecini kapsar (Eskin vd., 2011: 41-42). Bu sebeple Kobetsu Kaizen’in uygulanabilmesi için çalışanların eğitim alması önemlidir. Bu eğitimler, istatistiksel verilerin nasıl tutulacağı, analiz edileceği ve grafikleştirileceği ile ilgilidir. İstatistiksel verilerin kullanımı, iş süreçlerindeki zayıf noktaların belirlenmesine ve iyileştirme fırsatlarının görülmesine yardımcı olmaktadır (Tiryakioğlu, 2007: 21-22). Kobetsu Kaizen, sürekli iyileştirme yaklaşımıyla iş süreçlerindeki hataları en aza indirmeyi ve sürekli olarak kalite standartlarını yükseltmeyi, aynı zamanda, üretim ve teslimat sürelerini kısaltarak müşteri taleplerine daha hızlı cevap verebilmeyi amaçlamaktadır (Eskin vd., 2011: 41).

Kaizen Maliyetleme Nedir?

Kaizen maliyetleme, Japon kökenli bir yöntem olup 1950’lerde Masaaki Imai tarafından ortaya atılan bir kavramdır (Bozdemir ve Orhan, 2011: 464). Kaizen felsefesinin maliyetleme yaklaşımıyla birleştirilmesini ifade eder. Bu yaklaşım, sürekli iyileştirme felsefesini, maliyet etkinliği hedefiyle birleştirir.

Kaizen maliyetleme, belirlenen bir hedef maliyete ulaşılmasını sağlamak ve maliyet etkinliğini artırmak amacıyla üretim süreçlerini sürekli olarak geliştirmeyi hedefleyen ve sürekli küçük adımlarla yapılan iyileştirmelerle sürekli gelişimi teşvik eden bir yöntemdir (Ergül, 2014: 21).

Kaizen maliyetleme uygulamaları, genellikle üretim sürecinde maliyetleri azaltmaya yönelik çabaları içerir. Bu çabaların bir kısmı, fiili maliyetler ile hedeflenen maliyetler arasındaki farkın yüksek olduğu durumlarda gerçekleştirilen maliyetleri düşürme hedefine odaklanır. Diğer bir kısım, her dönem için hedeflenen ve bütçelenen kâr ile gerçekleşen kâr arasındaki farkın

azaltılmasına yöneliktir. Bu, kabul edilebilir maliyet seviyelerine ulaşmak için sürekli olarak yapılan faaliyetleri içerir (Alataş, 2015: 52). Tüm bu faaliyetler sonucunda kaizen maliyetlemenin temel amacı, Kaizen felsefesini üretim süreçlerine entegre ederek maliyetleri azaltmak ve değer katmayan, israfa sebep olan faaliyetleri ortadan kaldırmaktır (Altınbay, 2006: 107). Kaizen maliyetleme kapsamında değerlendirilen Kaizen faaliyetleri genellikle genel sürece uygulananlar ve spesifik olarak belirli bir ürüne uygulananlar olmak üzere iki ana gruba ayrılabilir. Genel sürece uygulanan Kaizen faaliyetleri, işletmenin genel performansını iyileştirmeyi hedeflerken, belirli bir ürün veya sürece yönelik Kaizen faaliyetleri, daha spesifik ve odaklanmış iyileştirme adımlarını içerir. Her ikisi de işletmenin maliyet etkinliğini artırmak ve sürekli olarak iyileştirmeyi teşvik etmek için önemlidir (Altınbay, 2006: 105). Genel sürece uygulanan kaizen faaliyetleri, genellikle tahmini kâr ile hedeflenen kâr arasındaki olası farkı azaltmaya yöneliktir. Bu faaliyetler, işletmenin genel performansını iyileştirme çabalarını kapsar ve belirli bir ürün veya sürece odaklanmaktan ziyade genel işletme performansını artırmayı hedefler (Okutmuş ve Ergül, 2015: 101).

İkinci gruptaki Kaizen faaliyetleri yeni ürünlerin üretim sürecindeki maliyet farklılıklarını azaltarak, işletmenin maliyet etkinliğini artırmayı ve hedeflenen maliyetlere daha yakın bir düzeyde çalışmayı amaçlar (Altınbay, 2006: 105). Genel anlamda tüm sürece uygulanan Kaizen maliyetleme de, her bölüm için belirlenen maliyet düşürme hedeflerine kısa dönem kar planı sonucunda ulaşmaya çalışılır. Sabit ve değişken maliyetler için farklı yöntemler kullanılır. Değişken maliyetler, örneğin doğrudan işçilik, doğrudan malzeme gibi değişken maliyet unsurları, her bir ürün türü için birim başına Kaizen maliyet düşürme hedefleri belirlenerek yönetilir. Bu, her ürün türü için belirlenen birim başına maliyet hedeflerine ulaşmak için doğrudan maliyet unsurlarını iyileştirme odaklı bir yönetim anlayışını içerir Sabit maliyetler için ise Kaizen maliyet düşürme hedeflerini temel alan amaçlarla yönetim tekniği uygulanır. Sabit maliyetlerin genellikle üretim hacmi veya süreçlerle doğrudan ilişkilendirilmesi daha zordur. Bu nedenle, sabit maliyetlerin azaltılması veya yönetilmesi genellikle daha stratejik ve uzun vadeli bir bakış açısı gerektirir. Sabit maliyetlerin kontrol altına alınması ve düşürülmesi, işletmenin genel maliyet yapısını iyileştirmek ve verimliliği artırmak açısından önemlidir (Monden ve Hamada, 1991: 26).

Kaizen maliyetleme, uygulanmaya başladıktan sonra, süreçlerin ve üretimin verimli bir şekilde operasyonel özelliklerine odaklanarak maliyetleri düşürmeyi hedeflemektedir ancak ana odak noktası ürün değil üretim sürecidir. Kaizende maliyet düşürme her işlem için bir hedeftir (Ramezani ve Razmeh, 2014: 49). Dolayısıyla yöntem, sonuçları iyileştirmek, bu sonuçlara sebep olan süreçleri sürekli iyileştirmek ve geliştirmekle elde edilmektedir (Yükçü, 2011: 18).

Kaizen maliyetleme, israfın ortadan kaldırılması, maliyetlerin iyileştirilmesi ve üretim süreçlerinin sürekli geliştirilmesine odaklanan bir yaklaşımdır (Gürdal, 2007: 160). Kaizen maliyetleme sürekli iyileştirme ve verimlilik artışını hedefleyen bir yaklaşım olarak değer katmayan faaliyetlerin ortadan kaldırılmasını ve süreçlerin geliştirilmesini amaçlar (Bozdemir ve Orhan, 2011: 466). Sonuç olarak, Kaizen maliyetleme, organizasyon genelinde tüm maliyetlerin sürekli olarak minimize edilmesini, verimliliğin artırılmasını ve israfların azaltılmasını hedefler. Bu sürekli iyileştirme süreci, Kaizen felsefesinin temel prensiplerini maliyet kontrolü ve iyileştirme üzerine uygular (Ramezani ve Razmeh, 2014: 50).

Daha önce belirtildiği gibi Kaizen maliyetleme, sürekli iyileştirme anlamına gelen "kaizen" felsefesini temel alır ve sürekli olarak maliyet azaltımını hedefler. Kaizen maliyetleme, iş gücü, malzeme kullanımı, üretim süreçleri gibi alanlarda küçük ve sürekli iyileştirmeler yaparak toplam maliyetler üzerinde olumlu bir etki sağlamayı amaçlar (Köse, 2002: 96). Bu yaklaşımın, hedeflere ulaşması için bazı temel özellikleri bulunmaktadır. Bunlar (Yasuhiro ve Hamada, 1991: 25);

- İşletmenin üretim maliyetlerini minimize edebilecek çalışmalara odaklanma
- Maliyeti azaltma çalışmalarında işletmenin tüm çalışanları geneli tarafından kabul edilerek uygulanmalıdır,
- Maliyetleri düşürmek amacı ile üretim faaliyetlerinin maliyetlerini net bir şekilde belirler.
- Maliyeti iyileştirme çabaları sürecinde işletmede bulunan her bireyin ya da ekibin fikir üretmesini destekler.
- İşletmenin yöneticileri hariç, tüm çalışanlara kaizen felsefesi ile ilgili eğitimler verilmesini yönünde çalışmalarda bulunur.
- İşletme hedeflerinin tüm çalışanlar tarafından benimsenmesi sağlanır.
- Kaizen Maliyetleme, yapılan iyileştirmeler sonucunda etki düzeyinin büyük veya küçük olduğuna odaklanmaz.
- Kaizen maliyetleme de, işletmenin bu özellikleri esas alarak, benimsemesinin ardından, maliyet minimizasyonu ile üretimde sürekli iyileştirmeye odaklanarak işletmenin devamlılığı konusunda katkı sağlar.

Kaizen maliyetlemenin bir parçası olarak kabul edilen ve sürekli iyileştirmeyi destekleyen birkaç önemli bileşen bulunmaktadır. Bunlar, Tam zamanında üretim, toplam verimli bakım, öneri sistemi, poke yoke, çalışma takımlarıdır (Hacıhasanoğlu, 2014: 49).

Just-in-Time (JIT) tam zamanında üretim sistemi, 20. yüzyılın ortalarında Toyota tarafından geliştirilmiş ve kullanılmıştır. Ancak, zamanla diğer imalat sektörlerinde

ve endüstrilerde de yaygın bir şekilde benimsenmiştir (Chen ve Tan 2013: 1202). Tam zamanında üretim ürünlerin ve hizmetlerin müşteri talepleri doğrultusunda, ihtiyaç duyulduğu anda ve sadece gerektiği kadarının üretildiği bir üretim yöntemi ve felsefesidir. Bu yaklaşım, üretimde stokların minimum düzeyde tutulmasını ve ürünlerin talep üzerine üretilmesini öngörür (Altınbay, 2006: 110). JIT, üretimde stokları minimum seviyeye indirerek sıfır stok ilkesini benimser. Bu yaklaşım, malzemelerin ve ürünlerin sadece talep edildiği anda ve gerektiği kadarının üretilmesini öngörür. Ayrıca, hata ve israfı minimuma indirmeyi amaçlar (Erdoğan vd., 2006: 193). Kaizen maliyetlemenin temel amacı ise sürekli olarak maliyetleri azaltmak ve işletme genelinde maliyet minimizasyonu sağlamaktır. Ancak, sadece maliyetleri düşürmekle sınırlı kalmaz, aynı zamanda sürekli iyileştirmeyi ve verimliliği artırmayı da hedefler (Karcıoğlu, 2000: 126). Sonuç olarak, Her iki yaklaşım da günlük faaliyetlerin optimize edilmesi ve sürekli olarak israfın azaltılması üzerine odaklanır. Bu, sürekli iyileştirmenin kültür haline gelmesini sağlar ve işletmenin her seviyesinde maliyet azaltma ve verimlilik artırma çabalarına katkıda bulunur (Altınbay, 2006: 173).

Çalışma takımları, Kaizen maliyetleme sürecinde oldukça önemli bir role sahiptir. Bu takımlar, maliyet azaltımı çalışmalarının belirlenmesi, planlanması ve uygulanmasında kritik bir rol oynarlar. Çalışma takımları, genellikle belirli bir süreci iyileştirmek veya belirli bir maliyet azaltımı hedefine ulaşmak için bir araya getirilen gruplardır (Altınbay, 2006: 111; Terzi, 2017: 92). Çalışma takımları çeşitli departmanlardan oluşmaktadır. Takımların bu çeşitliliği, Kaizen maliyetleme sürecinde oldukça değerlidir. Farklı departmanlardan gelen çalışanların bir araya gelerek oluşturduğu takımlar, farklı bakış açıları ve uzmanlık alanlarıyla işletme için geniş bir perspektif sunabilirler (Bozdemir, 2010: 162). Çalışma takımlarında Malzeme ve işçilik maliyetlerindeki %5 ve %10'luk hedefler, genellikle bir motivasyon unsuru olarak kullanılır ve takımlara belirli bir maliyet düşürme hedefi sunar. Ancak, bu hedeflerin belirlenmesi ve gerçekleştirilmesi süreci, işletmenin özelliklerine, sektöre ve operasyonel koşullarına bağlı olarak değişebilir (Altınbay, 2006: 111).

Çalışma takımları, haftalık olarak kâr indeksi raporlarının hazırlanmasını isteyerek sürekli olarak işletmenin performansını izlemeyi amaçlar. Bu raporlar, belirli bir dönemde işletmenin karlılığını ve verimliliğini gösteren verileri içerebilir. Bu veriler arasında gelir-gider dengesi, maliyetler, kar marjları, üretkenlik gibi faktörler yer alabilir (Terzi, 2017: 92).

Toplam verimli bakım, verimli bir üretim sistemi için sağlam bir bakım onarım sistemine sahip olmak oldukça kritiktir. Toplam verimli bakım, ekipmanların üretkenliğini artırmayı, arızaları ve kayıpları en aza indirmeyi ve sıfır hata/sıfır arıza hedefiyle ekipmanların sürekli olarak çalışabilir durumda olmasını amaçlayan bir

yaklaşımıdır (Rajput ve Jayaswal, 2012: 4383). Toplam verimli bakım yaklaşımı, Japonya'da Japon Fabrika Bakım Enstitüsü tarafından geliştirilmiştir. Bu yaklaşımın temeli, ekipmanların daha etkin bir şekilde kullanılması, arızaların en aza indirilmesi ve üretkenliğin artırılması üzerine kuruludur (Haddad ve Jaaron 2012: 148). Toplam verimli bakım; ekipmanların sürekli olarak en üst düzeyde performans göstermesini sağlamak için bir dizi stratejiyi içerir. Bu stratejiler arasında düzenli bakım, önleyici bakım, operatörlerin bakım sorumluluğunu üstlenmesi, ekipmanın verimliliğini artırmaya yönelik küçük grup çalışmaları ve tüm çalışanların katılımını sağlayan sürekli iyileştirme faaliyetleri bulunur (Altınbay, 2006: 112).

Kaizen öneri sistemi işletme içinde sürekli iyileştirmeyi teşvik etmeyi amaçlar. Bu sistem, çalışanların işletme içindeki süreçlerde, ürün ve hizmet kalitesinde gördükleri iyileştirme fırsatlarını öneri olarak sunmalarını teşvik eder. (Bozdemir, 2010:164). Bu öneri sistemleri, işletme çalışanlarının katılımını artırmak ve motivasyonlarını yükseltmek için önemlidir. Çünkü çalışanlar, işlerini daha iyi yapmanın, iş süreçlerini geliştirmenin ve kaliteyi artırmanın yollarını görebilirler. Bu sistemler, çalışanların fikirlerini duyurabileceği ve iyileştirme önerilerinde bulunabileceği bir ortam yaratır (Ramezani ve Razmeh 2014: 46).

Öneri sistemleri, üç bölümde uygulanan bir sistemdir. Bu bölümler (Terzi, 2017: 96):

Öneri Sunma Aşaması: Bu aşamada çalışanlar, gördükleri iyileştirme fırsatlarını veya sorunları öneri olarak sunarlar. Bu öneriler, işletme süreçlerinin geliştirilmesi, maliyet tasarrufu, verimlilik artışı, kalite iyileştirmeleri veya iş güvenliği gibi konuları kapsayabilir. Çalışanlar, bu aşamada kendi deneyimleri ve fikirleriyle öne çıkarak önerilerini sunarlar.

Değerlendirme ve İnceleme Aşaması: Bu aşamada sunulan öneriler, bir inceleme ve değerlendirme sürecine tabi tutulur. İşletmenin belirlediği bir ekip veya komite, sunulan önerileri inceler, potansiyel faydalarını, uygulanabilirliklerini ve maliyet etkinliğini değerlendirir. Bu aşamada önerilerin gerçekleştirilebilirliği ve getireceği faydalar göz önünde bulundurulur.

Uygulama ve Geri Bildirim Aşaması: Bu aşamada, değerlendirilen ve onaylanan önerilerin uygulanmasına geçilir. Önerinin hayata geçirilmesi için gerekli adımlar atılır ve süreç başlatılır. Ardından, önerinin etkinliği ve sonuçları düzenli olarak izlenir ve geri bildirim sağlanır. Çalışanların önerileriyle yapılan iyileştirmelerin sonuçları ve getirisi değerlendirilir ve çalışanlara geri bildirim verilir. Bu üç aşama, öneri sistemlerinin çalışanların katılımını teşvik etmek, sürekli iyileştirmeyi sağlamak ve işletme performansını artırmak için kullanılan yaygın bir modelidir. Bu sistemler, işletmelerin içindeki potansiyel iyileştirmeleri ortaya çıkararak, çalışanların fikirlerine ve deneyimlerine değer verir ve bu fikirlerin hayata geçirilmesini teşvik eder (Ramezani ve Razmeh 2014: 46-47).

Poka-Yoke, Japonca'da "hata önleme" veya "hata engelleme" anlamına gelir. Poka, rastgele veya hata anlamına gelirken, yoke ise kaçınma veya sakınma anlamına gelir. Poka-Yoke kavramını, Toyota Motor Corporation'in mühendisi Dr. Shigeo Shingo geliştirmiştir (Burlikowska ve Szewieczek 2009: 97). Poka-Yoke, hataları müşteri odaklı bir perspektifle ele alır. Bu yaklaşımın temel amacı, her türlü hatanın oluşmadan önce engellenmesidir. Müşteri memnuniyetini etkileyebilecek herhangi bir hatanın önceden önlenmesi için tasarlanmıştır. Bu nedenle, Poka-Yoke'un hedefi sıfır hata seviyesine ulaşmaktır, yani "zero defect" anlayışını benimser (Terzi, 2017: 97). Hataların sıfıra indirgenmesini amaç edinen, Poka-Yoke çeşitleri genellikle önleyici ve belirleyici Poka-Yoke olarak iki ana kategori altında toplanır. Her iki tür Poka-Yoke'un amacı da hataları minimuma indirerek veya tamamen ortadan kaldırarak kaliteyi artırmak ve iş süreçlerindeki hatayı en aza indirmektir. Önleyici Poka-Yoke, hatanın meydana gelmesini engelleyerek daha proaktif bir yaklaşım benimserken, belirleyici Poka-Yoke ise hatanın oluştuğunu tespit ederek daha reaktif bir yaklaşımı temsil eder. İkisi birlikte kullanıldığında, bu yöntemler sürekli olarak kaliteyi artırmaya ve hataları azaltmaya yardımcı olabilir (Zerenler ve Karaboğa 2014: 268-269).

Kaizen Maliyetleme Yönteminin Uygulama Süreci

Kaizen maliyetleme yöntemi, maliyetlerin azaltılması ve verimliliğin artırılması için değişken maliyetler ve sabit maliyetlerin dikkate alır ve maliyet azaltma çabalarında her iki maliyetin de optimize edilmesine odaklanır. Değişken maliyetlerin kontrol altında tutulması veya azaltılmasıyla birlikte, sabit maliyetlerin de verimlilik artışıyla ilişkilendirilmesi Kaizen maliyetleme stratejisinin bir parçası her ikisini de dikkate alır (Bozdemir, 2010: 165). Kaizen faaliyetleri ve hedefleri genellikle işletmenin farklı bölümleri veya takımları için özelleştirilmiş olabilir. Her bir bölüm veya takımın işlevine ve sorumluluklarına bağlı olarak, belirlenen hedefler ve Kaizen faaliyetleri farklılık gösterebilir (Terzi, 2017 :99).

Kaizen maliyetlemenin uygulama süreci bazı aşamaların tamamlanmasıyla oluşmaktadır. Bu aşamalar, “yöntemin planlama süreci”, “değişken maliyetlerin iyileştirilmesi”, “amaçlarla yönetim perspektifi” ve “kaizen maliyet hedef miktarını belirleme” aşamalarıdır.

- *Planlama Süreci*: İlk aşama, Kaizen maliyetleme sürecinin planlanması ve belirlenmesidir. Burada, hangi süreçlerin veya alanların gözden geçirileceği, hangi ekiplerin bu süreçler üzerinde çalışacağı ve hedeflenen iyileştirmelerin belirlenmesi gibi planlama adımları yer alır. Bu aşamada, uygulanacak stratejiler ve yöntemler belirlenir (Monden ve Lee, 1993: 23).

- Değişken Maliyetlerin İyileştirilmesi: Bu aşama, süreçlerin veya faaliyetlerin incelenmesini, mevcut değişken maliyetlerin analiz edilmesini ve iyileştirme fırsatlarının belirlenmesini içerir. Bu iyileştirmeler, üretimde israfın azaltılması, malzeme kullanımının optimize edilmesi, iş gücü verimliliğinin artırılması gibi alanlarda olabilir (Türk, 1999: 209).
- Amaçlarla Yönetim Perspektifi: Kaizen maliyetleme sürecinde, yönetimin aktif katılımı ve liderliği oldukça önemlidir. Bu aşamada yönetim, sürecin başarısı için stratejik hedefleri belirler, bu hedeflerin çalışanlara iletilmesini sağlar ve sürecin sürekli olarak izlenmesini ve değerlendirilmesini sağlar (Alataş, 2015: 65).
- Kaizen Maliyet Hedef Miktarını Belirleme: Bu aşamada, belirlenen hedeflere ulaşmak için bir hedef miktarı veya hedeflenen maliyet azalımı belirlenir. Örneğin, belirli bir dönemde değişken maliyetlerde %10'luk bir azalım hedefi gibi. Bu hedefler, sürecin başarısını ölçmek ve değerlendirmek için belirlenir. Bu aşamalar, Kaizen maliyetleme sürecinin temel adımlarını oluşturur. Her aşama, süreçteki iyileştirmeleri sağlamak ve belirlenen hedeflere ulaşmak için kritik bir rol oynar. Sürecin etkili bir şekilde uygulanması, sürekli olarak maliyetleri azaltmaya ve verimliliği artırmaya odaklanır (Karcıoğlu, 2000: 204).

Kaizen maliyetlemenin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için belirlenen hedeflerin ulaşılabilir ve ölçülebilir olması son derece önemlidir. Bu hedefler, gerçekçi olmalı ve işletmenin mevcut durumuyla uyumlu olmalıdır. Ayrıca, işletme yönetiminin bu hedeflere ulaşma konusunda kararlı olması ve bu sürece aktif olarak katılımı da kritik önem taşır (Bozdemir, 2010: 158). Kaizen, sürekli iyileştirmeye dayalı bir felsefedir ve "her zaman daha iyisi yapılabilir" ilkesine dayanır. Bir işletmenin veya bir sürecin mevcut durumunun kusursuz olarak görünse bile, Kaizen'e göre her zaman geliştirme ve iyileştirme yapılabilir (Hacıhasanoğlu, 2014: 51).

İşletmeler, çalışanların yeteneklerini geliştirmek ve sürekli öğrenmeyi teşvik etmek için insan kaynakları departmanına büyük önem vermelidir. İyileştirme faaliyetlerine katılımı artırmak için, çalışanlara eğitim ve gelişim fırsatları sağlanmalı, yenilikçiliği destekleyen bir kültür oluşturulmalı ve çalışanların önerilerini dinleyen ve değerlendiren bir yapı kurulmalıdır (Doğanay, 2008: 118). Kaizen kültürünün oluşturulması, sadece alt kademeden değil, en üst kademeden başlayarak tüm organizasyonu kapsamalıdır. Bu kültür, işletmenin sürekli olarak iyileşme ve gelişme odaklı bir yapıya sahip olmasını sağlar. Bu nedenle, tepe

yöneticilerin Kaizen felsefesine liderlik etmesi ve organizasyonel kültürü şekillendirmesi büyük önem taşır (Terzi, 2017: 104).

İşletmeler, yüksek maliyetleri kontrol altına almak ve maliyetleri azaltmak için süreçlerin iyileştirilmesine odaklanırlar. Bu iyileştirmeler, süreçlerin daha verimli, etkili ve optimize edilmiş bir şekilde tasarlanması ve yönetilmesiyle gerçekleştirilir. İşletmelerin, süreçlerini gözden geçirerek, her bir adımı analiz ederek, gereksiz adımları ortadan kaldırarak ve daha verimli adımlar ekleyerek süreçlerini optimize etmeleri gerekmektedir (Soydan, 2006: 30-31).

İşletmelerin süreç iyileştirme çalışmalarından sonra faaliyet maliyetlerinin düşmesi, üretim esnasında aynı girdi miktarı ile daha fazla çıktı gerçekleştirebilecek durumda verimlilik artışının sağlanması, ürün kalitelerinin artması ve işletmelerin rekabet gücünün artması şeklinde işletmenin sürdürülebilirliğini sağlayacak değişiklikler meydana gelmektedir (Gürdal, 2007: 168). Bununla birlikte, Kaizen maliyetleme, maliyetleri azaltmakla kalmaz, aynı zamanda ürün kalitesinin yükseltilmesi ve üretim süreçlerinin güvenliğinin artırılması gibi bir dizi fayda da sağlar. İşletmeler, maliyetleri azaltırken ürün ve süreç kalitesini artırarak, daha güvenli ve verimli bir çalışma ortamı oluştururlar (Bozdemir, 2010: 160). Maliyet azaltma çabaları sadece maliyetleri düşürmekle kalmaz, aynı zamanda ürünün yaşam döngüsü boyunca ortaya çıkabilecek çeşitli sorunları da önler. Bu süreç, ürünlerin daha kaliteli ve verimli bir şekilde üretilmesini sağlar (Gürdal, 2007: 169). İşletme içinde Kaizen maliyetleme yöntemini uygulamak, bir dizi olumlu sonuç doğurur. Bunlar, (Bozdemir ve Orhan, 2011: 469):

- İşletme canlılığı: Kaizen maliyetleme, işletme genelinde sürekli bir gelişim ve iyileşme sağlar. Sürekli olarak küçük değişiklikler ve iyileştirmeler yaparak işletmenin canlılığını artırabilir.
- Hedef ve amaç birliği: Stratejik hedefler ve amaçlar çerçevesinde işletme içinde bir uyum ve odaklanma oluşturur. Herkes aynı hedeflere doğru çalışarak işletmenin genel amacına katkı sağlar.
- Çalışan gelişimi: Çalışanların bilgi, beceri ve motivasyon düzeyleri sürekli olarak artar. Sürekli iyileştirme sürecine katılarak ve öğrenerek gelişirler.
- Motivasyon artışı: Çalışanlar sürekli olarak katkıda bulunma fırsatı buldukları ve önerileri dikkate alındığı için motivasyonları artabilir. Çalışmalarının sonuçlarına katkı sağladıklarını görmek, işlerine duydukları ilgiyi artırabilir.
- Etkileşim ve iş birliği: İlgili birimler arasında etkileşim artar ve ortak sorunlar daha etkin bir şekilde çözülür. İşletme içindeki iletişim ve iş birliği, sorunları daha hızlı ve etkili bir şekilde çözme kabiliyetini artırabilir.

- Rekabetçilikte gelişim: Üretim süreçleri ve rekabet unsurları daha hızlı bir gelişim gösterebilir. İşletme, sürekli iyileştirmeler ve verimlilik artışları sayesinde rekabet avantajı elde edebilir.

Bu faydalar, işletmenin genel performansını artırarak rekabet avantajı sağlar. Kaizen maliyetleme, işletmenin rekabetçi olabilmesi ve uzun vadeli sürdürülebilirliğini sağlayabilmesi için işletmeler açısından önemlidir.

Sağlık Hizmetlerinde Maliyet Yöntemleri

Maliyet, bir ürünün veya hizmetin sağlanması için yapılan harcamaların tümüdür. Başka bir ifadeyle; belirli bir malın veya hizmetin kullanıldığı veya satıldığı yerde elde edilebilmesi için yapılan toplam harcamaları kapsar (Ardıç vd., 2020: 122).

Bu tanımlar, maliyet hesaplama sürecinin, belirli bir mal veya hizmetin sahip olunmasına yönelik faaliyetlerin gözden geçirilmesini ve bu faaliyetlerin parasal olarak değerlendirilmesini ve bir ürünün veya hizmetin elde edilmesi için harcanan kaynakların parasal karşılığı olduğunu ifade etmektedir.

Sağlık hizmetlerinde de maliyet kavramı genel tanımına benzer şekilde ifade edilmekte olup, sağlık hizmetleri için oldukça önemlidir ve farklı unsurları içerebilir. Sağlık hizmetlerinde maliyetler genellikle direkt, endirekt ve maddi olmayan maliyetler olarak gruplandırılır. Direkt maliyetler, doğrudan bir sağlık hizmeti sunumuyla ilişkili olan maliyetleri ifade eder. Bunlar, bir hastanın tedavi edilmesi için kullanılan tıbbi malzemeler, ilaçlar, laboratuvar testleri, cerrahi işlemler gibi maliyetlerdir (Robertson ve Hill 2003: 74). Endirekt maliyetler; sağlık hizmetlerinin sunulmasından kaynaklanan, ancak doğrudan sağlık hizmetiyle ilişkili olmayan maliyetlerdir. Bunlar arasında hastane personelinin maaşları, tesislerin genel bakımı, elektrik, su gibi operasyonel maliyetler bulunur. Bu maliyetler, sağlık hizmeti sunumu için gerekli olan genel altyapı ve kaynakların kullanımını kapsar. Maddi olmayan maliyetlere; genellikle doğrudan parasal bir değere dönüştürülemeyen maliyetleri içerir. Örneğin, hastanın veya ailenin iş kaybı, hasta ve bakıcıların stresi, kaygısı gibi psikososyal etkiler, hastalığın topluma ve bireye getirdiği duygusal ve sosyal maliyetler bu gruba dahil olabilir (Özgen ve Tatar, 2007: 112).

Hastaneler sadece tedavi odaklı yerler olmayıp, aynı zamanda koruyucu sağlık hizmetleri sunarlar. Bunun yanı sıra, araştırma ve geliştirme çalışmaları da hastanelerin önemli bir parçasıdır. Bu farklı alanlarda hizmet sunma, hastanelerin geniş bir yelpazede kaynakları etkin bir şekilde yönetmelerini gerektirir. Ayrıca, her bir alandaki özelleşmiş ihtiyaçları karşılamak için farklı finansal ve operasyonel stratejiler geliştirmelerini gerektirebilir. Bu da hastanelerin maliyet hesaplama ve yönetiminde çeşitlilik ve karmaşıklık yaratır (Ardıç vd., 2020: 123).

Sağlık Hizmetlerinde Kaizen-Sürekli İyileştirme Stratejisi

Yalınlık (lean), bir işletme veya süreçteki verimsizlikleri ortadan kaldırmayı ve israfları en aza indirmeyi hedefleyen bir yaklaşımdır (Doğan, 2011: 8). Buradaki israf kavramı, değer katmayan veya amaçsız kaynak tüketimlerini ifade eder (Özen, 2015: 209). Yalın üretim ise, sürekli olarak verimliliği artırmayı, israfları en aza indirmeyi ve müşteri taleplerine hızlı yanıt verebilmeyi hedefleyen bir üretim felsefesidir. Yalın üretim, işletmelerin kaynakları en etkin şekilde kullanarak işlerini daha verimli hale getirmelerini amaçlar (Aytaç, 2009: 2).

Yalın sağlık girişimi, sağlık hizmetlerindeki verimliliği ve kaliteyi artırmayı amaçlayan bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreç, müşteri odaklılık, sürekli iyileştirme ve israfları azaltma üzerine odaklanır (İlkım ve Derin, 2016:483).

Sağlık hizmetlerinde, en çok tercih edilen yalın yöntemlerden biri Kaizen'dir (İlkım ve Derin, 2016: 484). Sağlık hizmetlerinde Kaizen uygulaması, hastanelerde, kliniklerde veya sağlık merkezlerinde çalışan herkesin sürekli olarak süreçleri gözden geçirmesi, iyileştirme fırsatlarını tanımlaması ve bu iyileştirmeleri uygulaması üzerine odaklanır.

Kalite yönetiminin önemli liderlerinden olan, Donald Berwick, sağlık bakımında sürekli kalite iyileştirmenin önemini vurgulayan birçok çalışmaya imza atmıştır. Berwick, *"Sağlık Bakım Alanında Bir İdeal Olarak Sürekli Kalite İyileştirme"* adlı makalesinde Kaizen'in sağlık alanında uygulanabilirliğine vurgu yapmıştır. Berwick, makalesinden Kaizen'in başarıya ulaşması için, sağlık hizmetlerindeki önemli unsurlarından birinin sürekli iyileştirme kültürünün oluşturulması olduğunu vurgulamıştır. Çalışanların bu felsefeyi benimsemesi, sürekli olarak süreçleri gözden geçirmesi ve iyileştirme fırsatlarını değerlendirmesi gerektiğini belirtmiştir. Kaizen'in liderlik desteğiyle ve çalışanların katılımıyla etkili bir şekilde uygulanabileceğini vurgulamıştır. Ayrıca, hasta ve hasta yakınlarının tedarikçilerle ilişkisinin açık ve özenli olmasının önem arz ettiğini de belirtmiştir (Doğanay, 2008: 172-173).

Berwick'in, makalesinde bahsettiği bu unsurlar, sağlık hizmetlerinde sürekli kalite iyileştirmenin üç prensibine dayanmaktadır. Bunlar; "Hasta Odaklılığı", Süreç İyileştirme ve Çalışanı Yetkilendirmedir." (Doğanay, 2008: 173).

- Hasta odaklılık: Bu prensip, sağlık hizmetlerindeki tüm çabaların temelinde hastanın ve hasta bakımının yer aldığını vurgular. Hasta odaklılık, hastanın ihtiyaçlarının ve memnuniyetinin ön planda tutulmasıyla, sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmayı amaçlar.
- Süreç iyileştirme: Süreçlerdeki israfları azaltmayı, verimliliği artırmayı ve hizmet kalitesini iyileştirmeyi hedefler. Bu prensip altında, süreçlerin standartlaştırılması, verimlilik analizi yapılması ve sürekli olarak iyileştirme fırsatlarının araştırılması ve uygulanması yer alır.

- Çalışan Yetkilendirilmesi: Bu prensip, çalışanların katılımını, motivasyonunu ve liderliklerini teşvik eder. Çalışanlar, sürekli iyileştirme sürecine aktif olarak katılarak, süreçlerin ve hizmet kalitesinin iyileştirilmesine katkıda bulunurlar. Bu da, işyerindeki verimliliği ve kaliteyi artırmaya yardımcı olur (Doğanay, 2008: 174).

Dickson ve diğerlerinin (2009) bir hastanenin acil servisinde uyguladıkları kaizen çalışmasında;

- Tüm muayene odalarının tamamı kullanılmış ve hastaların odaya yatışı hemen sağlanmıştır,
- Bir kayıt personeli, hemşire ve mümkünse doktordan oluşan bir ekip oluşturulmuş ve bu ekip aynı anda hastayı dinlemiştir. Böylelikle, daha hızlı ve koordineli bir yaklaşım sayesinde, personelin zamandan tasarruf ettiği görülmüştür.
- Sağlık çalışanlarının sorumlulukları ile ilgili yeni tanımlamalar yapılmıştır.
- Çalışmada, laboratuvar testlerinin ve diğer testlerin daha hızlı uygulandığı ve sonuçlandığı görülmüştür.
- Hastane içi ve dışında özellikle acil servisin girişinde ve içinde geliştirilmiş yönlendirme tabelalar eklenmiştir,
- Hastanede bulunan diğer hizmetlerin de sürece bir an önce dahil edilebilmesi için gerekli planlamalar yapılmıştır.

Çalışma sonucunda ise, hastaneye başvuran hasta sayısında artış olduğu, hastaların bekleme odasında bekletilmediği belirtilmektedir.

Bir diğer çalışma, (Eraslan, 2014:98) İstanbul'da bulunan kamu ve özel hastanelerde çalışan 1600 sağlık çalışanının katılımıyla gerçekleştirilmiş ve Kalite Yönetim Sistemi (KYS) bağlamında sürekli iyileştirmenin insan kaynaklarının gelişimi üzerindeki etkisini araştırılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, sürekli iyileştirmenin insan kaynakları gelişimi ile bir dizi faktör arasında yüksek düzeyde ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır. Bu faktörler iş tanımı, görevler, yetki ve sorumlulukların netleştirilmesi, yeni çalışanların oryantasyonu, eğitim imkânları, iş rotasyonu, kariyer gelişimi, performans değerlendirme sistemi ve ödüllendirme bileşenlerini içermektedir.

Çolhan ve arkadaşlarının (2019) İstanbul Bahçelievler Devlet Hastanesi'nde tehlikeli madde yönetimi ile ilgili çalışmasında, Kaizen odaklı sürekli iyileştirme çalışmaları uygulanmıştır. Tehlikeli maddelerin yönetiminde bir düzen oluşturmak amacıyla güncel kayıtları tutulmuş, kullanımları ile ilgili güvenli ve etkin prosedürler oluşturulmuştur. Kaizen odaklı sürekli iyileştirme çalışması sonucunda; tehlikeli maddelerin dökülme riskini minimuma indirmeye etkisi

olduğu, aynı zamanda, bu maddelerin düzenli bir şekilde muhafaza edilmesi ve hem hastaların hem de hastane çalışanlarının güvenliğini konusunda olumlu etkileri oldu gözlemlenmiştir.

Doğanay (2008), “Kaizen – Sürekli İyileştirme İle Hastanelerde İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi” konulu çalışmasında Kaizen ’in hastanelerde, insan kaynaklarını üzerindeki olumlu etkisini araştırmayı amaçlamıştır. Elde edilen bulgular ışığında, Ankete katılan hastane çalışanlarının büyük bir çoğunluğu (%90), Kaizen’in hastanelerde insan kaynaklarını geliştirdiğine inandıklarını ifade ettiği, Kaizen’in sürekli iyileştirme stratejisinin çalışanların bilgi düzeyini artırma, yeteneklerini geliştirme ve motivasyonlarını yükseltme konusunda olumlu bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Literatür taraması sonucunda, Sağlık Maliyet yönetimi'nin temel ilkelerinden biri olan Kaizen, kalite-maliyet-hız üçlüsünü optimal bir şekilde bir araya getirir. Bu strateji, sürekli iyileştirmenin ve kalitenin her seviyede sağlanmasını sağlar. Her çalışanın katılımıyla sürekli iyileştirme sağlık hizmetlerinde önemli bir rol oynar ve sürekli olarak daha iyi hizmet sunumunu teşvik eder. Diğer yandan, Kaizen-Sürekli iyileştirme uygulamalarının, hastanelerde, kliniklerde veya sağlık merkezlerinde çalışan herkesin sürekli olarak süreçleri gözden geçirmesi, iyileştirme fırsatlarını tanımlaması ve bu iyileştirmeleri uygulaması üzerinde odaklandığı, sürekli iyileştirmeyi teşvik ettiği ve daha etkin bir hasta bakımı sağlama konusunda önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Sonuç

Sağlık sektörü, hizmetlerin doğrudan insan sağlığıyla ilişkili olması nedeniyle benzersiz zorluklarla karşı karşıyadır. Sağlık hizmetlerindeki herhangi bir eksiltme veya kalitede azalma kabul edilemez durumdadır. Bu nedenle, maliyet yönetimi sağlık kurumları için oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra hizmet kalitesinin korunmasıyla birlikte maliyetleri kontrol etmek ve etkili bir şekilde yönetmek, hastaneler için büyük bir zorluktur. Bu sebepten dolayı, maliyet yönetimiyle ilgili daha etkili yöntemler ve stratejiler geliştirmek zorundadırlar. Sağlık sektöründe maliyet yönetimi, hastanelerin sürdürülebilirliği ve etkinliği açısından kritik bir öneme sahiptir (Doğanay, 2008: 258-259).

Sağlık hizmetlerinde süreç yönetimi sistemlerinin geliştirilmesi ve sürdürülmesi, sektördeki değişen talepler ve teknolojik ilerlemelerle uyum sağlamak için önemlidir. Bu sistemler, sağlık hizmetlerinin daha etkin, verimli ve kaliteli olmasını sağlayabilir. Yenilikçi yaklaşımlar ve sürekli iyileştirme felsefesiyle süreç yönetimi, sağlık sektöründe önemli bir rol oynayabilir ve hizmet sunumunda daha iyi sonuçlar elde edilmesine yardımcı olabilir. Sağlık hizmetlerinde yalın yönetim prensiplerinin benimsenmesi, daha verimli, etkili ve

sürdürülebilir bir sağlık sistemini destekleyebilir. Bu, kalitenin artırılması, maliyetlerin düşürülmesi ve hasta güvenliğinin sağlanması gibi temel unsurları bir arada sağlayarak sağlık hizmetlerinde önemli iyileştirmeler getirebilir. Westwood ve diğerleri bu sağlık hizmetinde sağladığı iyileştirmeleri şu şekilde sıralamışlardır (Güteryüz, 2012: 25):

- Hasta akışlarında iyileşme görülmüştür.
- Hastaların ve ya yakınlarının teşhis ve tedavi süresi daha kısa sürede tamamlanmıştır.
- Mevcut olan kapasiteden maksimum seviyede fayda sağlanmıştır.
- Maliyetler ve israflar azalmıştır.
- Hizmet sunumunda verimlilik artışı olmuştur.
- Servisler daha güvenli ve daha sorumlu hale gelmiştir.
- İyileştirmeler standartlaştırılmıştır.
- Personellerin motivasyonu artmıştır.

Kaizen, sağlık hizmetlerinin verimliliğini artırmak, hataları azaltmak ve sürekli olarak hizmet kalitesini yükseltmek için etkili bir araç olabilir. Kaizen, sürekli iyileştirme anlamına gelir ve sağlık sektöründe de yaygın olarak benimsenen bir yöntemdir. Kaizen'in sağlık hizmetlerinde uygulanması, sürekli gelişim stratejilerinin tüm personel tarafından benimsenmesini gerektirir. Bu, dolaylı veya dolaysız olarak sağlık hizmetinin sunumunda yer alan herkesin, belirlenen iyileştirme stratejilerine katılımını içerir. Yönetim tarafından belirlenen hedefler doğrultusunda süreçlerin düzenli olarak takip edilmesi ve iyileştirme için sürekli çaba gösterilmesi önemlidir. Bu durumda hastane yönetimi, kaizene yatırım yaparak bu felsefeyi benimsemeli ve çalışanların süreç iyileştirmelerine katılımını teşvik etmelidir. Bu süreçte yöneticilerin rolü oldukça önemlidir çünkü onlar, personeli teşvik etmeli, kaynakları sağlamalı, süreci desteklemeli ve iyileştirmelerin etkin bir şekilde gerçekleşmesini sağlamalıdır. Bu süreçte, hastane personellerine saygı gösterilmeli ve hasta-hasta yakını ilişkileri özenli olmalıdır. (Çarıkçı ve Acar 2017: 278). Hastanelerde kaizen başarılı bir şekilde uygulanması için çalışanların inisiyatif kullanması ve hasta odaklı bir bakış açısına sahip olmaları oldukça önemlidir. Kaizen, sürekli iyileştirme felsefesi olduğu için çalışanların süreçlere aktif katılımı ve iyileştirme için önerilerde bulunmaları gerekmektedir (Ertaş, 1999: 91). Diğer bir yandan, Toplam Kalite Yönetimi'nin temel ilkelerinden biri olan kaizen, kalite-maliyet-hız üçlüsünü optimal bir şekilde bir araya getirir. Bu strateji, sürekli iyileştirmenin ve kalitenin her seviyede sağlanmasını sağlar. Her çalışanın katılımıyla sürekli iyileştirme sağlık hizmetlerinde önemli bir rol oynar ve sürekli olarak daha iyi hizmet sunumunu teşvik eder.

Kaynakça

- Alataş, E. (2015). *Kaizen Maliyetlemenin Maliyet Minimizasyonuna Etkisi: Bir Isıcam İşletmesinde Uygulama*. Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Altınbay, A. (2006). Kaizen Maliyet Sistemi: Dinamik Bir Maliyet Yönetimi Sistemi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 8(1): 103-121.
- Ardıç M., Yıldızlar O. & Karakullukçu, E. (2020). Artvin Kamu Hastanelerinde Çalışan Yöneticilerin İleri Maliyet Yönetimi Yaklaşımları Konusundaki Algılarının Belirlenmesi. *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1): 120-134.
- Aytaç, Z. (2009). *Hastanelerde Yalın Yönetim Sistemleri*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Bozdemir, E. & Orhan, S. (2011). Maliyet Kontrol Aracı Olarak Hedef Maliyetleme Yönteminin Türk Otomotiv Sanayinde Uygulanabilirlik Düzeyinin İncelenmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(2): 163-179.
- Bozdemir, E. & Orhan, S. (2011). Üretim Maliyetlerinin Düşürülmesinde Kaizen Maliyetleme Yönteminin Rolü Ve Uygulanabilirliğine Yönelik Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2): 463-480.
- Bozdemir, E. (2010). *Rekabet Üstünlüğü Açısından Hedef ve Kaizen Maliyetleme Yöntemlerinin Türk Otomotiv Sektöründe Uygulanabilirlik Düzeyinin İncelenmesi*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi)
- Burlikowska, M., D. & Szewieczek, D. (2009). The Poka-Yoke Method As An Improving Quality Tool Of Operations In The Process. *Journal Of Achievements In Materials And Manufacturing Engineering*, 36 (1), 95-102.
- Çakır, Ş. (2018). *Kaizen Maliyetlemenin Maliyet Etkinliği Açısından Güncellenmesi: Konaklama İşletmesi Örneği*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).
- Çarıkçı, O. & Durmuş, A. (2017). Hastane Yöneticilerinin İleri Maliyet Yönetimi Yaklaşımlarına ve Hastane Maliyetlerini Etkileyen Faktörlere İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 20(3): 275-98.
- Çelik, H. (2020). Süreç İyileştirmede Kaizen Ve Kaikaku Uygulaması. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 245-259.

- Chen, Z. & Tan, K., H. (2013). The Impact Of Organization Ownership Structure On Jit Implementation And Production Operations Performance. *International Journal Of Operations & Production Management*, 33 (9), 1202-1229.
- Dickson, E. W., Anguelov, Z., Vetterick, D., Eller, A. & Singh, S. (2009). Use Of Lean İn The Emergency Department: A Case Series Of 4 Hospitals. *Annals of Emergency Medicine*, 54(4): 504-510.
- Dickson, E., W., Singh, S., Cheung, D., S., Wyatt, C., & Nugent, A. S. (2009). Application Of Lean Manufacturing Techniques İn The Emergency Department. *The Journal of Emergency Medicine*, 37(2): 177–182.
- Digioia III, A., M., Greenhouse, P. K., Chermak, T. & Hayden, M. A. (2015). A Case For Integrating The Patient And Family Centered Care Methodology And Practice In Lean Healthcare Organizations. *Healthcare*, 3(4): 225–230.
- Doğan, N., Ö. (2011). *Sağlık Sektöründe Etkinliğin İyileştirilmesi: Bir Yalın Üretim Uygulaması*. Erciyes Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).
- Doğanay, P. (2008). *Kaizen-Süreklı İyileştirme ile Hastanelerde İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).
- Eraslan, N. (2014). *İstanbul İlindeki Kamu ve Özel Hastanelerde Kalite Yönetim Sisteminde Sürekli İyileştirme (Kaizen) 'nin, İnsan Kaynakları Yönetimi Üzerine Etkileri*. Okan Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi).
- Erdoğan, B. Z., Haşı, G. & Taşer, A. (2006). Tam Zamanlı Üretim Sisteminin Kütahya İlinde Seramik Üretimi Yapan Kobi"lerde Uygulanabilirliği Üzerine Bir Araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (16), 191-212.
- Ergül, A. (2014). *Hedef Maliyetleme Çerçevesinde Çağdaş Maliyet Yöntemlerinin Maliyet Etkinliği Boyutunda Entegrasyonu ve Konaklama İşletmelerinde Uygulanması*. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi).
- Ertaş, F., C. (1999). İşletmelerde Maliyet Düşürme Yaklaşımı: Kaizen (Süreklı İyileştirmeye Yönelik) Maliyet Yöntemi. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi* 13(1): 87-99.
- Eskin, M., Tiryakioğlu, U. & Yücel H., D. (2011). *Sanayide Sürekli Gelişme İçin "Kaizen"*. İstanbul: İstanbul Sanayi Odası Yayınları. Yayın No: 2011/24.
- Gülyüz, D. (2012). *Yalın Yönetim Sistemlerinin Hastanelere Uyarlanabilirliği ve Bir Hastane Uygulaması*. Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).

- Gürdal, K. (2007). *Maliyet Yönetiminde Güncel Yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Haddad, T., H. & Jaaron, A., A., M. (2012). The Applicability Of Total Productive Maintenance For Healthcare Facilities: An Implementation Methodology. *International Journal Of Business Humanities And Technology*, 2 (2), 148-155.
- Hacıhasanoğlu, T. (2014). Üretim Maliyetlerinin Düşürülmesinde Kaizen Maliyetleme Yöntemi Ve Mobilya Sektöründe Bir Uygulama. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (2): 47-63.
- Ilkım Şimşek, N. ve Derin, N. (2016). Dünyadan ve Türkiye’den Örneklerle Sağlık Hizmetlerinde Yalın Yönetim. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*. 2016; 19(4): 481-502.
- Imai, Masaaki. Kaizen. İstanbul: Kalder Yayınları, 1999
- Karcıoğlu, Reşat ve Öztürk, Meryem (2012). "İmkb"Ye Kayıtlı Sanayi İşletmelerinin Maliyet Yönetim Sistemlerinin Uygulama Ve Uygulamama Nedenlerinin Tespitine 103.
- Karcıoğlu, Reşat (2000). Stratejik Maliyet Yönetimi-Maliyet ve Yönetim Muhasebesinde Yeni Yaklaşımlar. Erzurum: Aktif Yayın Evi.
- Klefsjo, B., (1997). A Review Of The Book ‘Gemba Kaizen: The Common-Sense Approach To Business Management. *Quality Progress*, 30(11).
- Köse, T. (2002). Ürün Maliyetlerine Göre Karar Alma Araçları: Ürün Yaşam Seyri Maliyetlemesi, Hedef Maliyetleme ve Kaizen Maliyetleme. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 77-104.
- Kurt, Ş. (2010). Maliyet İyileştirmesinde Kaizen Yaklaşımı ve Bir Uygulama. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi).
- Kusnadi, E. (2011). *Tentang 5s-Seiri, Seiton, Seiso, Seiketsu, Shitsuke*. <https://eriskusnadi.wordpress.com/2011/08/06/5s-Seiri-Seiton-Seiso-Seiketsu-Shitsuke/>, [Erişim Tarihi: 01.12.2023].
- Macit, A. (2018). Hava Kargo İşletmelerinde Kaizen Maliyetleme ve Uygulamaları, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).
- Monden, Y. & Hamada, K. (1991). “Target Costing ve Kaizen Costing in Japanese Automobile Companies, *Jmar*, 3: 16-34.
- Monden, Y. & Lee, J. (1993). How A Japanese Auto Maker Reduces Costs. *Management and Accounting Web*, (August): 22-26.
- Okutmuş, E. & Ergül, A. (2015). Konaklama İşletmelerinde Hedef Maliyetleme, Değer Analizi ve Kaizen Maliyetleme Yöntemlerinin Birlikte Uygulanabilirliğine İlişkin Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 65: 97-116.

- Orhan, M., Mısırlıoğlu, A. & Biçer E.B. (2019). Sağlık Kurumları Yöneticilerinin İleri Maliyet Yöntemleri Üzerine Değerlendirmeleri, *13.Uluslararası Sağlıkta Kalite, Akreditasyon Ve Hasta Güvenliği Kongresi*, 24-27 Nisan 2019, Antalya.
- Özgen, H. & Tatar, M. (2007). Sağlık Sektöründe Bir Verimlilik Değerlendirme Tekniği Olarak Maliyet-Etkinlik Analizi ve Türkiye’de Durum. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 10(2),109-137.
- Özen, İ. (2015). Yalın Düşünce Uygulaması: Hastanelerde Değer Katmayan Faaliyetlerin Ortadan Kaldırılması. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 11(44): 205-219.
- Pakdil, F. (2004). Kalite Kültürünü Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Derleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(3):167-183.
- Rajput H. S. & Jayaswal P. (2012). A Total Productive Maintenance (Tpm) Approach To Improve Overall Equipment Efficiency, (Genel Ekipman Verimliliğinin Arttırılması İçin Bir Toplam Verimli Bakım (TVB) Yaklaşımı). *International Journal of Modern Engineering Research*, 2 (6), 4383-4386.
- Ramezani, A. & Razmeh, A. P. (2014). Kaizen And Kaizen Costing. *Academic Journal of Research In Business & Accounting*, 2(8): 43-52.
- Robertson J. L. & Di Hill, S. (2003). Use Of Pharmacoeconomics In Prescribing Research, Part 1: Costs – Moving Beyond The Acquisition Price For Drugs. *J Clin Pharmacy And Therapeutics*, 28, 73– 79.
- Saygın, T. (2008). *Stratejik Maliyet Yönetimi Yaklaşımlarından Kaizen Maliyetleme ve Hedef Maliyetlemenin Uygulanabilirliği ve Bir Uygulama*. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).
- Soydan, S. (2006). *Süreç Yönetimi ve İyileştirilmesi Üzerine Bir Uygulama*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).
- Terzi, A. (2017). *Hedef Maliyetleme, Değer Mühendisliği ve Kaizen Maliyetleme Yöntemlerinin Çay İşletmelerinde Yöntemlerinin Birlikte Uygulanabilirliğinin Araştırılması*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi).
- Tiryakioğlu, U. (2009). *Yaratıcı Bireyler İçin “Kaizen” Kılavuzu*. İstanbul: İstanbul Sanayi Odası Yayını No:2009-26.
- Tiryakioğlu, U. (2009). *Yaratıcı Bireyler İçin Kaizen Kılavuzu*. İstanbul: İstanbul Sanayi Odası Yayınları. No: 2007–16.
- Türk, Z. (1999). Geleceğin Maliyetlerinin Kontrolünde Yeni Bir Yaklaşım: Hedef ve Kaizen Maliyetleme. *DEÜ İİBF Dergisi*, 14 (1), 199-214.

- Uyurdağ, N., Yıldırım A. & Uluocak Köse, T. (2022). Sağlık Bakım Alanında Sürekli İyileştirme Modelleri. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 25(2): 429 - 444.
- Wittenberg, G. (1994). Kaizen-The Many Ways Of Getting Better. *Assembly Automatio*, 14(4): 12-17.
- Yasuhiro, M. & Hamada, K. (1991). Target Costing And Kaizen Costing In Japanese Automobile Companies. *Journal Of Management Accounting Research (Jmar)*, 3: 16–34.
- Yükçü, S., & Atağan, G. (2012). 20. Yüzyılın İlk Yarısında Maliyet Muhasebesinin Gelişimi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2: 39- 67.
- Zerenler, M. & Karaboğa, K. (2014). Müşteri Memnuniyetinin Sağlanması Hataların Önlenmesine Yönelik Üretim Odaklı Bir Bakış Açısı: Poka-Yoke Sistemleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Dr. Mehmet Yıldız Özel Sayısı)*, 263-275.

8. Bölüm

Mudurnu Halkevi Ve Faaliyetleri

Fatih ÖZÇELİK¹

¹ Doç. Dr., Düzce Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Giriş

Cumhuriyetin kültürel kalkınma adımlarından biri olan Halkevleri, 19 Şubat 1932’de Atatürk’ün talimatıyla açılmaya başlamış ve kısa sürede Türkiye genelinde yaygınlaşarak birer kültür merkezi haline gelmiştir.² Atatürk’ün rehberliğinde faaliyet gösteren Halkevleri, kültürel, sosyal, eğitimsel, ekonomik ve siyasi alanlarda yürüttükleri çalışmalarla toplumu pek çok açıdan etkilemeyi başarmıştır.³ Cumhuriyet tarihinde derin bir etki bırakan bu kurumlar, Cumhuriyet ilkelerinin topluma benimsetilmesinde etkin rol oynamıştır. Ayrıca, edebiyat, tarih, güzel sanatlar ve halk kültürü alanlarında gerçekleştirilen çalışmaların yayımlanmasıyla milli değerlerin korunarak geleceğe taşınmasına da katkıda bulunmuşlardır.⁴

Atatürk, “*En kuvvetli ders araçlarına ve yetişkin öğretmen ordularına sahip olmak yeterli değildir. Halkı yetiştirmek, bir kitle haline getirmek gerekliydi, bunu Halkevi yapacaktır*” demiştir. Bu ifadeyle Halkevlerinin kuruluş amacını vurgulamış; devrimlerin kalıcı olmasında ve başarılı şekilde yerleşmesinde, bu tür kurumların kitle eğitiminde oynayacağı önemli rolü öngörmüştü.⁵

Cumhuriyetin kazandırdığı değerlerin toplumca benimsenmesi ve yeni bir toplumsal yapı oluşturma amacıyla faaliyet gösteren Halkevleri, 10 Mayıs 1931’de başlayan Cumhuriyet Halk Fırkası’nın üçüncü kongresinde, 17 Mayıs 1931 tarihli oturumda gündeme alındı. Yapılan görüşmeler sonucunda, Halkevlerinin kurulmasına ilişkin teklif oy birliğiyle kabul edildi.⁶ Aynı toplantıda, Halkevleri için bir talimatname hazırlanması amacıyla bir komisyon oluşturuldu. Komisyon, çalışmalara hızla başlayarak birçok ülkenin kültür ve gençlik kurumları üzerinde kapsamlı araştırmalar gerçekleştirdi. Bu incelemelerden edindiği bilgiler doğrultusunda, komisyon yeni cumhuriyetin ideallerine uygun, özgün bir yapı oluşturacak talimatnameyi hazırladı.⁷

Genç Cumhuriyetin o dönemde karşılaştığı en büyük sorunlardan biri, devrimlerin halka yeterince aktarılmamış ve anlaşılmamış olmasıydı. Halkevleri ise gerçekleştirdikleri çalışmalarla bu yenilikleri topluma ulaştırma görevini üstleneceklerdi.⁸

² Mustafa Özsanı, *Ege Bölgesi Halkevleri, Edebi ve Kültürel Çalışmalar*, İstanbul, Asi Kitap Yayınları, 2009, s. 7

³ Şerafettin Zeyrek, *Türkiye’de Halkevleri ve Halk Odaları*, Ankara, Anı Yayıncılık, 2006, s. 85.

⁴ Zeki Arıkan, “Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, c. 6, sayı 23, s. 261.

⁵ Bilal Tunç, “İğdir Halkevi ve Faaliyetleri”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 5. S. 16, 2018. s. 40.

⁶ Özsanı, a.g.e., s. 15.

⁷ Nurcan Toksoy, “Türk İnkılabında Milli Kültürün Yeri ve Halkevi Çalışmaları”, *Turkish Studies*, C. 2, S. 1, 2007. s. 147.

⁸ Bilal Tunç, *Ağrı Halkevleri*, Konya, Eğitim Yayınevi, 2018, s. 18.

Dokuz ay süren kapsamlı bir hazırlık döneminin ardından, 19 Şubat 1932 Cuma günü saat 15'te, Adana, Afyon, Ankara, Aydın, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Samsun ve Van olmak üzere toplam 14 ilde Halkevlerinin açılış törenleri gerçekleştirildi. Bu açılış, Türkiye genelinde halkın yoğun katılımıyla büyük bir coşkuya sahne oldu ve Halkevleri, her bir ilde Cumhuriyetin yeni kültürel ve toplumsal değerlerini yaymak üzere faaliyetlerine başladı. Bu kurumlar, bulundukları bölgelerde eğitimden sanata, toplumsal dayanışmadan sosyal yardımlara kadar pek çok alanda etkin rol oynamak amacıyla kuruldu.⁹

24 Haziran 1932'de 20 yeni Halkevi daha açıldı ve böylece toplam sayı 34'e ulaştı. Ardından, 1933 yılında bu sayı 55'e, 1934'te 80'e, 1935'te 103'e, 1936'da 136'ya, 1937'de 167'ye, 1938'de 210'a ve 1939'da 373'e yükseldi. Halkevlerinin açılması için gereken şartlar Halkevleri talimatnamesinde açıkça belirtilmişti; bu koşullar arasında yeterli fiziki altyapının sağlanması ve yerel halkın desteği yer alıyordu. Ancak, bu koşulları sağlayamayan bölgelerde, Halkevlerinin daha küçük bir versiyonu olan Halkodalarının kurulmasına karar verildi. Halkodaları, Halkevlerinin görevini daha sınırlı bir ölçekle üstlenerek, yerel halkın eğitime, kültürel gelişimine ve sosyal etkinliklere katılımına katkı sağlamak üzere yapılandırıldı.¹⁰

Bu doğrultuda, 1939 yılında 20 maddelik kapsamlı bir Halkodaları talimatnamesi hazırlandı. Bu talimatname, Halkodalarının nasıl kurulacağı, faaliyetlerini hangi alanlarda sürdüreceği ve hangi koşullarda işlev göstereceğine dair ayrıntılı yönergeler içeriyordu.¹¹ 1940 yılına gelindiğinde Halkodalarının sayısı 141'e ulaşmıştı. Zamanla kırsal ve kentsel alanlarda daha fazla ihtiyaç duyulması nedeniyle, 1951 yılına, yani Halkevlerinin kapanış tarihine kadar, bu sayı 4.322'ye kadar yükseldi. Halkodaları, bu dönemde, Halkevlerinin misyonunu daha küçük ölçeklerde devam ettirerek Cumhuriyetin kültürel ve sosyal hedeflerini geniş bir kitleye ulaştırmada önemli rol oynadı.¹²

Halkevleri talimatnamesinin ilk maddesinde *"Kalplerinde ve dimağlarında memleket sevgisini mukaddes kılan ve ileri yürüten yüksek bir heyecan halinde duyanlar için toplanma ve çalışma yeridir. Bu itibarla Halkevi'nin kapıları fırkaya kayıtlı olan ve olmayan bütün vatandaşlara açıktır"* yazıyordu.¹³ Halkevlerinde hedeflenen amaçların gerçekleştirilmesi ve vatandaşların kendi ilgi alanlarına, yeteneklerine uygun alanlarda faaliyet gösterebilmesi için dokuz

⁹ Özsarı, a.g.e., s. 16.

¹⁰ Özsarı, a.g.e., s. 16-17.

¹¹ *Cumhuriyet Halk Partisi Halkodaları Talimatnamesi*, Ulus Basımevi, Ankara, 1939. s. 8.

¹² Neşe Yeşilkaya, *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İstanbul, Ankara, 1999, s. 79.

¹³ *Cumhuriyet Halk Partisi Halkevleri Talimatnamesi*, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara, 1932, s. 5.

ana şube altında yapılandırılmaları sağlanmıştı. Bu şubeler, toplumun çeşitli ihtiyaçlarına hitap edecek şekilde tasarlandı: Dil-Tarih-Edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Kütüphane ve Yayın, Köycülük, Müze ve Sergi. Dil ve Tarih şubesi, halkın kültürel kimliğini geliştirmeyi ve tarih bilincini artırmayı amaçlarken, Güzel Sanatlar şubesi sanat sevgisini yaygınlaştırmak için etkinlikler düzenliyordu. Aynı şekilde, Temsil şubesi tiyatro ve sahne sanatlarıyla kültürel canlılık katmayı hedeflerken, Spor şubesi sağlıklı yaşam ve bedensel gelişim alanında çalışmalar yapıyordu. Her şube, Cumhuriyetin topluma kazandırmak istediği değerleri kendi alanında en iyi şekilde yaygınlaştırmak üzere faaliyet gösteriyordu.

Mudurnu Halkevi'nin Açılması ve Halkevi Başkanları

1935 yılının şubat ayında Bolu vilayeti içerisinde 4 halkevinin daha açılması planlanmıştı. Mudurnu, Göynük, Gerede ve Akçakoca Halkevlerinin açılış izni için CHF Genel Sekreterliğine başvurulmuştu. 6 Şubat 1935 tarihinde Vilayet İdare Heyeti Başkanı Emin Yerlikaya, gerekli izinlerin verilmesi doğrultusunda CHF Genel Sekreteri Recep Peker'e şu yazıyı gönderdi

“26/1/935/ Günlü ve 26 sayılı yazımıza ektir. Yurdumuzun her tarafla 19/Şubat/935 Cuma günü açılacak olan Halkevleri arasına teşkilatımızdan Mudurnu, Göynük, Akçakoca kazalarının sokulması yazılmıştı. 5/2/935/ günü Gerede kaza idare heyeti Başkanlığından aldığım yazıda Gerede’de halkevi açılması istenmekte olmasından idare heyetimizin 5/2/35 günlü ve 7 inci toplantısında Gerede kazasının dileği yerinde görülerek mezkur kaza merkezinde halkevi açılmasının muvafık olduğuna ve acele olarak keyfiyetin size bildirilmesine karar verilmiştir.

Gerede kaza teşkilatımız her ne kadar halkevi açılması dileğinde biraz gecikmiş ise de fırkamıza çalışma hususunda kaza teşkilatımızın ileri gelenlerinden ve halkı ve gençleri fırkamıza bağlı olup bunların coşkun isteklerini yerine getirmek ve çalışmalarına bir kat daha hız vermek için Gerede’de halkevi açılması her hususta muvafık ve faydalı görülmüş olduğundan 19/Şubat/935 Cuma günü açılacak olan halkevleri içine evvelce katılmasını istediğimiz Mudurnu, Göynük ve Akçakoca kazalarının arasına Gerede kazasının da sokulmasını ve gösterilen günde burada da halkevi açılmasına izin verilmesini sonsuz saygılarımla dilerim.”¹⁴

¹⁴ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (CDA), Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 953.692.1-90.

Gerede, Göynük ve Akçakoca Halkevleri gibi Mudurnu Halkevi de 22 Şubat 1935 tarihinde açıldı.¹⁵ Mudurnu Halkevinin açılışı için 7 Şubat 1935 tarih ve 5/441 sayılı genelge mucibince izin verilmişti. Nihayetinde 22 Şubat Cuma günü Mudurnu halkının coşkun tezahüratları ile Halkevi'nin açılışı yapıldı. Açılış merasiminin ardından kutlama etkinlikleri devam etti ve akşam Halkevi'nde bir aile toplantısı düzenlendi. Mudurnu Halkevi açılırken 6 şube ile faaliyetlerine başlamıştı. Mudurnu Halkevi'nin kuruluşunda açılan 6 şube şunlardan oluşmaktaydı:

- 1- Güzel Sanatlar Şubesi
- 2- Temsil Şubesi
- 3- İçtimai (Sosyal) Yardım Şubesi
- 4- Köycüler Şubesi
- 5- Spor Şubesi
- 6- Kütüphane ve Neşriyat (Yayın) Şubesi¹⁶

22 Şubat 1935'te Mudurnu Halkevi'nin açıldığı gün 6 şubenin komite üye seçimlerinin yapılmasından sonra 8 Sayılı Genelgenin 5. Maddesi gereğince Halkevi başkanı seçimine gidildi. Bu seçim sonucunda Mudurnu Halkevi Başkanlığı'na Fırka İdare Heyeti üyelerinden Hakkı Armutçuoğlu seçildi.¹⁷ 15 Ocak 1937 tarihinde Mudurnu Halkevi başkanlığına Mehmet Atalay, Başkan vekilliği görevine de Hilmi Can seçilmişti.¹⁸ 2 Ocak 1939 ve 1 Ocak 1940 tarihlerinde aynı zamanda Mudurnu Belediye Başkanı olan Mehmet Atalay yeniden Halkevi Başkanlığına seçilmişti.¹⁹ 28 Ocak 1943'te Mudurnu Halkevi başkanı değişmiş ve Nadir Sarıbay bu göreve getirilmişti.²⁰

¹⁵ CDA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 953.692.1-90., Bolu Gazetesi, 14 Şubat 1935; Bolu Gazetesi, 28 Şubat 1935.

¹⁶ CDA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 953.692.1-85.

¹⁷ CDA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 953.692.1-85.

¹⁸ CDA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 934.630.1-118.

¹⁹ CDA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 934.630.1-110., CDA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 934.630.1-94.

²⁰ CDA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 934.630.1-46.

Fotoğraf 1: Mudurnu Halkevinin Açılış Merasimi.²¹

Mudurnu Halkevi'nin Faaliyetleri

Mudurnu Halkevi açıldıktan sonra ilk defa 1935 yılının mart ayında Temsil Şubesi “Himmet Oğlu” piyesini Çocuk Esirgeme Kurumu yararına başarıyla temsil etti. Bu suretle de 41 kimsesiz çocuğu giydirmek suretiyle sevindirdi. Mudurnu Halkevi'nin birçok yerindeki faaliyetler halk üzerinde büyük bir ilgi uyandırdı. Yine aynı yıl ücretsiz tiyatro oyunları sergilemek çalışmalarına devam etti.²²

Bolu il sınırları içerisinde ilk açılan halkevi Bolu Halkevi olduğundan sonraki yıllar içerisinde Bolu ilçelerinde açılan diğer Halkevleri, Bolu Halkevi kendilerine örnek almaktan uzak durmamışlardır. Bolu Halkevi merkez olmasının da verdiği üstünlükle ilçe halkevlerine birçok alanda yardımcı olmuş ve yol göstermiştir. Mudurnu Halkevi açıldıktan sonra, Bolu'nun mülki erkanı ve Bolu Halkevi yöneticileri, açılışı yerinde kutlamak maksadıyla Mudurnu'ya gitmeyi istemişler ve bu yönde de bir organizasyon hazırlamışlardı. Mudurnu Kültür Ocağı bu arzuyu çok büyük bir sevinçle karşılamış ve bayramın üçüncü günü akşamı beklemekte olduklarını bildirmişti. Bu vesileyle Mudurnu'yu ziyaret etmek üzere kalabalık bir heyet Mudurnu'ya gitmek üzere Bolu'dan yola

²¹ CDA Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 953.692.1-84.

²² *Bolu Gazetesi*, 14 Mart 1935.

çıktılar. Bu heyette: Bolu Valisi Salih Cemal Gülen, Fırka Reisi Emin Yerlikaya, Belediye Başkanı Reşat Aker, Halkevi Başkanı Lütfü Gören, Gerede Belediye Başkanı İhsan Yalçın, Sıhhiye çevirmeni Kemal Ünal, Genel meclisi azasından Avukat Saip Sabri Karaçayır, Baş mühendis H. Hami, Hastane Başhekimi Bakteriyolog Arif Yaman, Diş Doktoru Tevfik ve Refik, Orman Komiseri Hüseyin Tümer ve beraberlerindeki bulunuyordu. Halkevinin bando ve caz heyetiyle birlikte dört otomobil Bolu'dan Mudurnu'ya doğru hareket etmişlerdi. Mudurnu'ya varan heyet halk tarafından büyük bir tezahüratla karşılanmıştı. Gece Halkevi kendi büyük salonunda misafirler şerefine çok mükellef bir ziyafet vermişlerdi. Bu ziyafetle Vali Salih Cemal Gülen, Fırka Reisi Emin Yerlikaya, Orman komiseri Hüseyin Tümer, Halkevi Reisi Lütfü Gören bazı konular üzerinde söz söylemişler ve iki halkevi üyelerini birbirlerine tanıtmak ve kaynaştırmak fırsatını bulmuşlardı. Bu ziyaretin devam ederek diğer kazalardaki halkevlerini birbirlerine tanıttırmak, kaynaştırmak ve çalışma programlarını bir arada görüşerek daha faydalı yollar bulunmasına vesile olacağına kanaat getirmişlerdi. Mudurnu Halkevi tarafından verilen ziyafetten sonra ayrıca büyük salonunda hazırlanan baloya gidilmiş ve o gece sabahın saat dördüne kadar eğlenceye devam edilmişti. Bu aile toplantısına Mudurnulular hep birlikte aileleriyle iştirak etmişlerdi.²³

Toplantının doğurduğu sonuçlar genel kanaat üzerinde iyi tesirler bırakmıştı. Toplantı esnasında Mudurnu Halkevi adına Pakize Tahsin bir söylev söylemiş, bu ziyaretten dolayı Mudurnu'nun sonsuz kıvanç duyduğunu bildirmişti. Balodan sonra misafirler kendileri için hazırlanan yerlerine ayrılmışlardı. Ertesi günü saat on dörtte otomobiller kornalarıyla misafirlerin hazırlanmasını bildiriyor, bütün Mudurnu halkı kıymetli misafirlerini uğurlamak üzere hazırlanıyorlardı. Halkevinin yeni açılmasına rağmen Mudurnu halkevi güzel sanatlar kolunun bandosu uğurlama merasiminde muhtelif parçalar çalışıyordu. Saat iki buçukta ziyaretçilerle Mudurnu halkı iyi temennilerde bulunduktan sonra halkın sürekli alkışları arasında otomobillerle hareket ediyorlar misafirler de şapkalarını çıkartmak suretiyle halka şükranlarını ve veda selâmlarını yolluyorlardı. Bolu heyetinin Bolu'ya varmaları altı buçukta mümkün olabilmişti. Bolu Halkevi ve gerek bu ziyarete iştirak eden diğer katılımcılar Mudurnu seyahatinden son derece memnun olduklarını geçen tatlı ve unutulmaz bir hatıranın verdiği neşe ile intibalarını anlatmaktaydılar.²⁴

²³ *Bolu Gazetesi*, 14 Mart 1935.

²⁴ *Bolu Gazetesi*, 21 Mart 1935.

Mudurnu Halkevi'nin 22 Şubat 1935 tarihinde açılışından 31 Aralık 1935 tarihine kadar şubelerinin faaliyetleri şu şekildedir:²⁵

Tablo 1: Mudurnu Halkevi 22/02/1935 Tarihinden 31/12/1935 Tarihine Kadar Yapılan Toplantılar ve Etkinlikler

Şubeler	Komite Toplantı Sayısı	Gelenlerin Sayısı	Şube Toplantı Sayısı	Gelenlerin Sayısı
Dil, Tarih, Edebiyat	-		-	-
Ar (Güzel Sanatlar)	2	6	1	36
Gösterit (Temsil)	3	9	1	25
Spor	2	6	1	28
Sosyal Yardım	4	19	1	63
Halk Dershaneleri ve Kurslar				28
Kütüphane ve Neşriyat	2	6	1	28
Köycülük	2	8	1	74
Müze ve Sergi				
Toplam	15	54	6	282

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Mudurnu Halkevi'nin 22 Şubat 1935 - 31 Aralık 1935 tarihleri arasındaki faaliyetleri kapsamında toplam 15 komite toplantısı gerçekleştirilmiş olup, bu toplantılara 54 kişi katıldı. Şube toplantıları ise toplamda 6 kez düzenlendi ve 282 katılımcı ile yüksek bir ilgiyle gerçekleşti. Güzel Sanatlar şubesindeki 2 komite toplantısına 6 kişi ve 1 şube toplantısına da 36 kişi katılım gösterdi. Gösterit (Temsil) şubesinde 3 komite toplantısına 9 kişi ve 1 şube toplantısına 25 kişi katılım sağladı. Bu da bu etkinliklerin halkta yankı bulduğunu göstermektedir. Spor şubesindeki 2 komite toplantısında 6 kişi ve 1 şube toplantısında da 28 kişi yer aldı. Katılımcı sayısı spor faaliyetlerine de ilgi olduğunu ortaya koymaktadır. Sosyal Yardım şubesinde 4 komite toplantısına 19 kişi ve 1 şube toplantısına 63 kişi katıldı. Bu durum sosyal yardıma olan talebi yansıtmaktadır. Halk Dershaneleri ve Kurslar şubesinde şube toplantısında 28 kişi yer aldı. Kütüphane ve Neşriyat şubesinde 2 komite toplantısında 6 kişi ve 1 şube toplantısında 28 kişi katılım gösterdi.

²⁵ CDA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 982.808.220.

Köycülük şubesinde 2 komite toplantısında 8 kişi ve 1 şube toplantısında 74 kişi katıldı. Bu da köycülük konusuna olan ilginin yüksek olduğunu gösteriyordu.

Gösterit (Temsil) şubesinin 4 etkinliğine 1200 kişi katıldı. Ar (Güzel Sanatlar) şubesinin de 3 konserine 400 kişi katıldı. Bu katılım sayıları, Gösterit (Temsil) ve Ar (Güzel Sanatlar) şubelerinin etkinliklerinin Mudurnulular arasında önemli bir ilgi gördüğünü ortaya koymaktadır. Özellikle Gösterit şubesinin 4 etkinliğine 1200 kişi gelmesi, halkın tiyatroya ilgi duyduğunu göstermektedir. Ayrıca Ar şubesinin 3 konserle 400 kişiye ulaşması, müzik ve güzel sanatlara olan talebi yansıtmaktadır.²⁶

Toplam da 282 kitaba sahip Mudurnu Halkevi Kütüphanesi'nde okunan kitap sayısı ve okuyanların meslekleri ise şöyleydi:²⁷

Tablo 2: Mudurnu Halkevi'nin Açılış Tarihi Olan 22/05/1935 Tarihinden 31/12/1935 Tarihine Kadar Mudurnu Halkevi Kütüphanesi'nde Okunan Kitap Sayısı ve Okuyanların Meslekleri.

Okunan Kitaplar	Okunan Kitap Sayısı	Okuyanların Meslekleri	
		Meslek	Sayı
Edebiyat (Roman, Şiir, Hikaye ...)	62	Talebe	29
Tarih	16	İşyar (Memur)	26
Coğrafya	5	Öğretmen	16
Felsefe	0	Subay	1
Müspet ve Tabii İlimler	8	Çiftçi	5
Dil	0	İşçi	0
Sosyal İlimler (Ekonomi, Eğitim, Türe...)	14	Serbest Meslek	28
Güzel Sanatlar	16		
Sair Kitaplar	68		
Gazete ve Mecmua	116		
Toplam	305		105

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere 22 Şubat 1935 ile 31 Aralık 1935 tarihleri arasında Mudurnu Halkevi Kütüphanesi'nde toplam 305 kitap okunmuş olup, bu kitaplar arasında en çok tercih edilenler 116 okunma ile gazete ve mecmualar, ardından 62 okunma ile edebiyat, roman ve şiir gibi türler olmuştur. Kütüphane kullanıcıları arasında en yoğun grubu 29 kişiyle öğrenciler oluştururken, onları 28 kişiyle serbest meslek sahipleri ve 26 kişiyle memurlar takip etmiştir. Diğer meslek gruplarına baktığımızda, öğretmenler 16 kişi ile öne

²⁶ CDA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 982.808.220.

²⁷ CDA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 982.808.219.

çıkarken, çiftçilerden 5 kişi kütüphaneyi kullanmış ve subaylardan ise sadece 1 kişi kitap okumuştur. Bu veriler, Mudurnu Halkevi Kütüphanesi'nin toplumun farklı kesimlerinden okuyucuları bir araya getirdiğini, özellikle genç ve serbest meslek grubuna hitap ettiğini göstermektedir.

Mudurnu Halkevi, köy muhtarları ve ihtiyar heyeti azalarına köy işleri ve köy kanununun uygulanması konusunda sürekli olarak konferanslar veriyordu ve kurslar düzenliyordu. Bu etkinlikler, köy yönetiminde kanunların etkili şekilde uygulanmasını sağlamak ve yerel yönetimlerde bilgi birikimini artırmak amacı taşıyordu.²⁸ 1937 yılında Mudurnu Halkevi Köycülük Şubesi 79 köy muhtarına ve birer ihtiyar heyeti üyesine on beş yirmi gün, günde beş dersten kurslar açmıştı.²⁹ Ayrıca Mudurnu Halkevi, bulunduğu bölgede müzik alanındaki eleman eksikliğine rağmen azimle çalışmalarını sürdürdü. Sık sık başka Halkevlerini de ziyaret ederek gittiği yerlerde konserler verdi.³⁰

Fotoğraf 2: Mudurnu Halkevinin Açılış günü Halkevi Binası İç görünümü³¹

²⁸ CHP Halkevleri 1932-1935, 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı, Ankara, 1935, s. 100.

²⁹ Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği, 1937 Yıldönümü Broşürü Geçen Yılda Halkevleri Nasıl Çalıştı?, Ankara, 1937, s.21.

³⁰ CHP Halkevleri 1932-1935, 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı, Ankara, 1935, s. 43.

³¹ CDA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 953.692.1-86.

DEVLET ARŞİVENİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Fotoğraf 3: Mudurnu Halkevi Binası³²

Cumhuriyet Halk Partisi tarafından hazırlanan “1937 Yıldönümü Broşürü Geçen Yılda Halkevleri Nasıl Çalıştı?” başlıklı çalışmada Bolu ve ilçelerinde yer alan Halkevlerinin bir yıl içerisinde yaptıkları çalışmalar şöyle verilmiştir:³³

Tablo 3: Bolu ve İlçelerinde Yer Alan Halkevlerinin 1937 Yılı Çalışmaları

		Bolu	Düzce	Akçakoca	Gerede	Göynük	Mudurnu
Temsil		6	6	9	2	7	5
Konser		4	2	7	4	24	34
Sinema		18	-	-	-	-	-
Konferans		17	6	17	13	34	103
R. Sergisi		-	-	-	-	-	-
Y. M. Sergisi		2	-	-	-	-	-
V. S. Sergiler		11	-	-	-	-	3
Spor Gezisi		11	1	15	5	-	-
Köy Gezisi		11	5	40	-	5	-
Üye	Kadın	60	25	-	16	1	8
	Erkek	755	553	37	982	267	268
Okuyucu		1.205	9.793	10.575	1.968	1.364	809
Kitap		3.033	728	650	-	-	698
Ders		2	-	13	-	-	60
Kurs		-	200	-	-	-	50
Gelenler		27.279	16.840	22.457	7.000	-	30.000

³² CDA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 953.692.1-80.

³³ CHP, 1937 Yıldönümü Broşürü Geçen Yılda Halkevleri Nasıl Çalıştı? s.24-26.

Bu tabloda da görüldüğü üzere 1937 yılında Bolu ilinde yer alan 6 Halkevi içerisinde en çok konferans ve konser Mudurnu Halkevi'nde gerçekleştirildi. Mudurnu, 34 konserle en yüksek sayıya sahip. Bu durum Mudurnu'da yerel kültürün zenginliğini ve topluluk etkinliklerine olan ilgiyi göstermektedir. 103 konferansla Mudurnu, diğer ilçelere göre oldukça aktif oldukça olduğu görülmektedir. 1937 yılında 5 köy gezisi gerçekleştiren Mudurnu Halkevi, bu alanda da bir miktar aktiviteye sahiptir. Ancak, bu sayının diğer ilçelere göre daha düşük olduğu tablodan görülmektedir. 1937 yılında Mudurnu Halkevi'ndeki okuyucu sayısının 809 ve kadın üye sayısının da 8 olması, Mudurnuluların okuma alışkanlıkları ve eğitim düzeyinin sınırlı olduğunu göstermektedir. Zira Mudurnu Halkevi'ndeki okuyucu sayısının 809 olması, Düzce ve Akçakoca gibi diğer ilçelere kıyasla daha düşüktür. 698 kitap ile Mudurnu Halkevi, kütüphane kaynakları açısından zayıftır. Mudurnu Halkevi'nde düzenlenen kurs sayısı da oldukça düşüktür.

Fotoğraf 4: 21 Şubat 1937, Mudurnu Halkevinde Kutlama³⁴

Mudurnu Halkevi başkanı Mehmet Atalay 30 Temmuz 1938 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine bir yazı yazmıştı. Bu yazıda 30 Ağustos Zafer Bayramı'nda Temsil Kolu tarafından gösterilmek üzere Faruk Nafiz'in Kahraman Piyesi ile Mehmet Yesari'nin Sancağın Şerefi adlı piyeslerden 5'er adet istemişti. O güne

³⁴ CDA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 953.692.1-66.

kadar hazırlık ve provaların yapılabilmesi için bu eserlerin Mudurnu'ya ulaştırılması gerekmektedir.³⁵

Mudurnu Halkevinin binası Parti ile ortak kullanılıyordu. Kazan Mahallesi'nde yer alan ve 1938 yılında satın alınan bu kargir bina 603 metrekare idi. Binanın tapu tarihi ise 12 Nisan 1940 tarihli idi.³⁶

1941 yılının şubat ayı Mudurnu Halkevi açısından oldukça hareketli geçmişti. Bu dönemde Mudurnu Halkevinde: Öğretmen Ayşe Sümer tarafından bir tarih-coğrafya konferansı verildi. Sorgu hâkimi Faruk Orhon (Halk ve Halk Edebiyatı) konusu üzerinde bir sunum yaptı. Sosyal yardım yararına düzenlenen bale bölgede güzel bir alâka uyandırdı ve bu eğlenceli gece, sosyal yardıma hatırı sayılır bir gelir temin etti. Temsil kolunun sahneye koyduğu piyes zevk ve heyecanla seyredildi. Ar kolu bando kursu muhtelif tarihlerde on gece faaliyette bulundu. Halkevinin kütüphanesi tasnif edildi. Okuyup yazma bilmeyenler için bir kurs açılmasına karar verildi. Her hafta perşembe günleri fakir olan hastaların muayenelerine devam edildi. Köylülerin her türlü yazı işlerinin Halkevi bürosunca ücretsiz olarak yapılması kararlaştırıldı.³⁷

Bolu'nun Mudurnu da dahil her kazasında birer spor salonu vardı. Mudurnu ve Göynük'teki CHP'ye ait olan spor sahaları, Partinin emri üzerine Beden Terbiyesi Bolu Bölgesi Başkanlığı emrine bırakılmıştı. Burada spor yapan sporcuların malzeme ihtiyaçları Beden Terbiyesi Bölge Teşkilatı ile Halkevleri tarafından temin edilmekteydi.³⁸

24 Ocak 1942 tarihinde aynı zamanda Gerede Kaymakamı da olan Halkevi Başkanı Mahir İçöz CHP Genel Sekreterliği'nden Halkevi Temsil Şubesi için Reşat Nuri'nin "Taş Parçası" isimli piyesinden Halkevi'nde gösterilmek üzere istiyordu.³⁹

Mudurnu Halkevi Eylül-Ekim 1944'te çalışmalarına devam etti. Temsil kolu birçok temsil verdi. Bu da halkın memnuniyetine vesile oldu. Yardım kolu da yardımlara devam etti. Nallıhan'dan gelen gençler Halkevi'nde müsamere verdiler ve Mudurnu Halkevi spor koluna mensup gençlerle voleybol maçı yaptılar.⁴⁰

1944 yılının aralık ayında Mudurnu Halkevi'nde "Gömdüğüm O Cihan" adlı piyesi üç defa temsil edildi. Bu piyes halkın takdirini kazandı. Yine aynı dönemde Milli sazlar dinletilerek milli oyunlar gösterildi. Müzik kolu sanatkarları da her

³⁵ CDA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 919.580.2-35.

³⁶ CDA, Fon Kodu: 030.1.0.0. Yer No: 1623.628.3-8.

³⁷ *Duygular*, Sayı:3, 1 Nisan 1941, s.16.

³⁸ CDA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 628.67.1-19.

³⁹ CDA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 919.580.2-21.

⁴⁰ *Abant*, Cilt:1, Sayı:2, Eylül-Ekim 1944, s.67.

toplantıya katıldı. Haftada bir gün köycülük geceleri düzenlenerek şehre gelen köylüleri Halkevi'nde toplamak imkânı sağlandı.⁴¹

1943-1944 eğitim-öğretim döneminde Mudurnu Halkevi'ne hükümet tarafından 45 yeni kitap hibe edildi. 2 kitap da kitaplığa bağış olarak kazandırıldı. Toplamda Türk harfleri ile yazılmış 1887 ve Arap harfleri ile yazılmış 81 kitap olmak üzere 1968 kitap bulunuyordu. Bir yılda 209 erkek ve 13 bayan okuyucu olmak üzere toplam 222 okuyucu kitaplıktan yararlandı. Mudurnu Halkevi kitaplığının bir yıllık ödeneği 161 Lira idi.⁴²

1944-1945 yılında Mudurnu Halkevi kütüphanesine devlet tarafından 90 kitap hibe edildi. Bu dönemde kütüphaneye 1 yeni kitap alındı. Kütüphanede Türk dilinde yazılmış 1978, Arap harfleriyle yazılmış 81 olmak üzere toplam 2059 kitap mevcuttu. Bu kütüphanede hiç yabancı kitap yoktu. Kütüphanede 1 kadın memur görev yapmaktaydı. Kütüphanenin bir yıllık ödeneği 333 Lira idi.⁴³

Mudurnu Halkevi Temsil kolu tarafından 1946 yılının Ekim ayında Mudurnu'da bir temsil verildi. Bu temsil Bolu Halkevi'nin daveti üzerine il merkezinde de sergilendi ve izleyicilerin taktirini topladı.⁴⁴

Halkevleri vatandaşların bilgi-becerilerini geliştirme yönünde eğitim kursları açıyorlardı. Mudurnu Halkevi'nde de bu yönde çalışmalar yapılmaktaydı. Buna bir örnek, 9 Aralık-11 Aralık 1946 arasında terzi Arif Mazgan himayesinde açılan biçki-dikiş kursu idi.⁴⁵

Mudurnu Halkevi, sosyal yardım kolu yararına 15 Kasım 1947 tarihinde eşya piyangosu tertip edildi. Bu etkinlikten gelecek para ile sinema makinesi alındı.⁴⁶

Mudurnu Halkevi'nde Kutlamalar

Halkevlerinin altıncı kuruluş, Mudurnu Halkevi'nin ise açılışının ikinci yıldönümleri münasebetiyle 19 Şubat 1937 Cuma günü ve 21 Şubat 1937 Pazar günü Mudurnu Halkevi'nde iki ayrı kutlama tertiplendi.⁴⁷ 1937 yılındaki kutlama töreni programı ise şöyleydi: İlk kutlama, 19 Şubat 1937 Cuma günü akşamı temsil kolu tarafından Cumhuriyet Okulu'nda bir müsamere verilmek suretiyle başladı. Aynı akşam milli ve komedi olmak üzere iki tiyatro oyunu sergilendi. Milli oyunun adı “Akın Piyesi”, komedi olanın da adı “Mahcuplar” idi.

⁴¹ Abant, Cilt:1, Sayı:3. Kasım-Aralık 1944, s.35.

⁴² Milli Eğitim, Genel Kitaplıklar ve Müzeler ile Halkevleri, Odaları ve Okuma Odaları Kitaplıkları İstatistikleri 1943-1944, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Genel Müdürlüğü, Yayın no:249, Ankara, 1946, s.14-15, 37.

⁴³ Milli Eğitim, Genel Kitaplıklar ve Müzeler ile Halkevleri, Odaları ve Okuma Odaları Kitaplıkları İstatistikleri 1944-1945, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Genel Müdürlüğü, Yayın no:273, Ankara, 1947, s.14, 39.

⁴⁴ Abant, Cilt: 2, Sayı: 11, Eylül-Ekim 1946, s.35.

⁴⁵ Bolu Gazetesi, 15 Aralık 1946; Abant, Cilt: 2, Sayı: 12, Kasım-Aralık 1946, s. 51.

⁴⁶ Bolu Gazetesi, 17 Kasım 1947, s.2.

⁴⁷ CDA, Fon Kodu: 490.01.0.0. Yer No: 953.692.1.63.

Kutlamaya katılanlar gecenin ilerleyen saatlerinde Mudurnu özgü milli oyunlar oynadı. 21 Şubat 1937 Pazar günü kutlamada ise Halkevi salonunda saat 13.00’de başlamak üzere güzel sanatlar kolu tarafından bir konser verildi ve Halkevlerinin kuruluşu ve memlekete olan hizmet ve gayeleri hakkında Mudurnu Halkevi Köycüler Şubesi yönetim kurulu üyelerinden Necati Özdeş tarafından bir söylev verildi. Buna müteakip bir iki poz fotoğraf çekildikten sonra törene sona erdi.⁴⁸

19 Mayıs kutlamaları Mudurnu’da da coşkulu bir şekilde kutlanıyordu. 19 Mayıs 1947’de Mudurnu Halkevi spor kolu futbol takımı ve Halkevi bandosu resmi törenlerde görev almıştı. Aynı gece Halkevi’nin müsamere salonunda temsil kolu “Kanun Adamı” isimli müsamere tertip etmiş ve bu müsamereye 250 kişi katılmıştı.⁴⁹

Fotoğraf 5: 21 Şubat 1937, Mudurnu Halkevinde Kutlama⁵⁰

⁴⁸ CDA, Fon Kodu: 490.01.0.0. Yer No: 953.692.1.64.

⁴⁹ *Bolu Gazetesi*, 21 Mayıs 1947.

⁵⁰ CDA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 953.692.1-65.

Sonuç

Cumhuriyet'in kültür hamlesi olarak öne çıkan Halkevleri, Atatürk'ün öncülüğünde 19 Şubat 1932'de toplumsal ve kültürel kalkınmayı teşvik etmek amacıyla kurulmaya başlandı. Bu kurumlar, eğitim, sosyal yardımlaşma, sanat ve spor gibi birçok alanda etkinlikler düzenleyerek Cumhuriyetin modernleşme ve halkla bütünleşme idealine hizmet ettiler. Mudurnu Halkevi de, Cumhuriyet'in kültürel birikimini yerel halka taşıyan ve toplumun sosyal yapısını dönüştürmeyi amaçlayan önemli bir merkez olarak 22 Şubat 1935'te faaliyete geçti.

Mudurnu Halkevi Şubelerinin her biri kendi alanında aktif çalışmalar yaparak Mudurnu halkının eğitimine, sanata olan ilgisini artırmaya ve sosyal hayata katılımını teşvik etmeye yönelik önemli projeler gerçekleştirdi. Açılıшта düzenlenen aile toplantısı ve çeşitli etkinlikler, halkın bu yeni kuruma olan ilgisini hemen ortaya koydu. İlk faaliyetlerinden biri olan "Himmet Oğlu" adlı oyunun Temsil Şubesi tarafından sahnelenmesi, Mudurnu Halkevi'nin sanatsal etkinliklere verdiği önemi gösterdi. Oyun gösteriminden elde edilen gelir ile 41 kimsesiz çocuğa destek sağlanması, Halkevi'nin sadece kültürel değil, aynı zamanda toplumsal sorumluluk bilincine sahip olduğunu da ortaya koydu.

1937 yılına gelindiğinde Mudurnu Halkevi'nin etkinlikleri daha da çeşitlendi. Köycülük Şubesi tarafından düzenlenen kurslar, köy muhtarları ve ihtiyar heyeti üyelerine yönelik eğitimleri kapsıyordu. Günlük beş ders olarak planlanan bu kurslarda, yöneticilere temel okuryazarlık eğitimi verilerek kırsal bölgelerdeki yöneticilerin bilgi ve becerilerinin artırılması hedeflendi. Bu eğitimler, köylerde kamu işlerinin daha düzenli yürütülmesine katkı sağladı. Ayrıca, köylere yapılan geziler, halkın güncel gelişmeleri yakından takip etmesine olanak sundu. Yıldönümü kutlamaları ve şubeler arası yapılan organizasyonlar da toplumun birlik duygusunu güçlendiren etkinlikler arasında yer aldı.

Mudurnu Halkevi, tiyatro gösterimleri, müzik konserleri, bale etkinlikleri gibi sanatsal faaliyetlerle Mudurnu halkının kültürel yaşantısını zenginleştirdi. 1937'de Halkevinde verilen toplam 34 konser, yerel halkın sanata duyduğu ilgiyi artırarak kültürel çeşitliliğin gelişmesine katkıda bulundu. Köy gezileri ile kırsal halkla bağlarını pekiştiren Halkevi, köylülerin eğitim seviyesini yükseltmeye yönelik çalışmaları ile bölgesel kalkınmada önemli bir rol üstlendi. Kütüphane ve Yayın Şubesi, halka bilgiye erişim fırsatı sunarak okuma alışkanlığını teşvik etti. 1937'de Mudurnu Halkevi'nin kütüphanesinde 698 kitap bulunuyordu ve okuyucu sayısı ise 809'a ulaştı. Ancak, diğer ilçelere kıyasla okur sayısının sınırlı olması, kütüphanenin zaman içinde daha da geliştirilmesi gerektiğini gösteriyordu.

1944 yılına gelindiğinde Mudurnu Halkevi, 1887'si Türk alfabesi ile, 81'i ise eski Arap alfabesi ile yazılmış toplam 1968 kitaba sahipti. Yıllık ödeneklerden

sağlanan kitaplarla, Halkevi kütüphanesi bölgenin önemli bilgi merkezlerinden biri haline geldi. Halkevi, düzenli olarak gerçekleştirdiği okuma günleri, bilgi yarışmaları ve tartışma toplantıları ile halkın sosyal ve kültürel gelişimine destek verdi.

Spor faaliyetleri de Halkevi'nin öncelik verdiği alanlardan biriydi. Mudurnu Halkevi Spor Şubesi, gençlere yönelik spor kursları açarak onların fiziksel gelişimlerine katkıda bulundu ve bölgedeki spor sevgisini teşvik etti. 19 Mayıs kutlamalarında Halkevi'nin futbol takımı ve bando takımı törenlerde görev alarak bölgedeki etkinliklere renk kattı. Ayrıca Halkevi binasında düzenlenen eğlenceler, halkı bir araya getirerek sosyal bütünleşmeyi pekiştirdi.

Mudurnu Halkevi'nin sosyal yardım etkinlikleri de dikkate değerdi. Savaş yıllarında yoksul halka destek olmak amacıyla yardımlar düzenlendi; ücretsiz giysi yardımı ve fakir hastaların muayenesi gibi hizmetler sundu. 1946'da terzi Arif Mazgan'ın himayesinde açılan biçki-dikiş kursları sayesinde, halkın el becerilerini geliştirmesine katkıda bulunuldu ve kadınlara meslek edindirme amacıyla eğitimler verildi.

Mudurnu Halkevi, Cumhuriyet'in modernleşme ve halkın kalkınması misyonunu taşıırken, köylülerle güçlü bağlar kurarak toplumsal yapıdaki değişime öncülük etti. Bu süreçte, Atatürk'ün devrimci ideallerinin halka ulaşmasında önemli bir köprü görevi üstlendi. Mudurnu Halkevi'nin bu çalışmalarını, kültürel kimliğin şekillenmesinde ve modernleşme sürecinde değerli bir miras olarak değerlendirmek mümkündür.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (CDA), Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 953.692.1-90.

CDA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 953.692.1-90.

CDA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 953.692.1-85.

CDA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 953.692.1-85.

CDA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 934.630.1-94.

CDA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 934.630.1-46.

CDA Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 953.692.1-84.

CDA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 982.808.220.

CDA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 982.808.220.

CDA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 982.808.219.

CDA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 953.692.1-86.

CDA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 953.692.1-80.

CDA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 953.692.1-66.

CDA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 919.580.2-35.

CDA, Fon Kodu: 030.1.0.0. Yer No: 1623.628.3-8.

CDA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 628.67.1-19.

CDA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 919.580.2-21.

CDA, Fon Kodu: 490.01.0.0. Yer No: 953.692.1.63.

CDA, Fon Kodu: 490.01.0.0. Yer No: 953.692.1.64.

CDA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 953.692.1-65

Dergiler

Abant

Duygular

Gazeteler

Bolu

Kitaplar ve Makaleler

ARIKAN, Zeki, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, c. 6, sayı 23, ss. 261-281.

Cumhuriyet Halk Partisi, 25. Yıl(1923-1948), Ankara, Ulus Basımevi, 1948,
Cumhuriyet Halk Partisi Halkevleri Talimatnamesi, Ankara, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, 1932.

CHP Halkevleri 1932-1935, 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı, Ankara, 1935

- Cumhuriyet Halk Partisi Halkevleri 1940*, Ankara, Ulusal Matbaa, 1940.
- Cumhuriyet Halk Partisi Halkodaları Talimatnamesi*, Ankara, Ulus Basımevi, 1939.
- Halkevleri Çalışma Talimatnamesi*, Ankara, Zerbamat Matbaası, 1940.
- CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, Alaaddin Kral Basımevi, Ankara, 1942.
- Milli Eğitim, Genel Kitaplıklar ve Müzeler ile Halkevleri, Odaları ve Okuma Odaları Kitaplıkları İstatistikleri 1944-1945*, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara, 1947.
- ÖZSARI, Mustafa. *Ege Bölgesi Halkevleri, Edebi ve Kültürel Çalışmalar*, İstanbul, Asi Kitap Yayınları, 2009.
- TOKSOY, Nurcan, "Türk İnkılâbında Milli Kültürün Yeri ve Halkevi Çalışmaları/ The Place Of The National Culture In The Turkish Revolution and The Community Center" Works, *TURKISH STUDIES-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, Volume 2 Issue 1, 2007, p. 124-161.
- TUNÇ, Bilal, 2018. "İğdır Halkevi ve Faaliyetleri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 5. S. 16, , ss. 36-51.
- _____. *Ağrı Halkevleri*, Konya, Eğitim Yayınevi, 2018.
- YEŞİLKAYA, Neşe, *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İstanbul, 1999.
- ZEYREK, Şerafettin, *Türkiye'de Halkevleri ve Halk Odaları*, Ankara, Anı Yayıncılık, 2006, s. 85.

9. Bölüm

Dijital Çağda Kriz Yönetimi: Yemeksepeti Vaka Analizi

Fatma YİĞİT AÇIKGÖZ¹

¹ Öğr. Gör. Fatma YİĞİT AÇIKGÖZ; Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, fatmayigit@akdeniz.edu.tr ORCID No: 0000-0003-3748-1496.

ÖZET

Bu çalışma, kurumların kriz yönetiminde uyguladığı stratejileri Yemeksepeti örneği üzerinden analiz etmektedir. Krizler, kuruluşların rutin işleyişini kesintiye uğratan beklenmedik olaylar olarak tanımlanır ve bu durumlar, itibar ve operasyonların sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşır. Kriz yönetimi, özellikle dijital platformlarda, hızla değişen tehditlere karşı stratejik adımlar atmayı gerektirir. Yemeksepeti, Türkiye'de çevrimiçi yemek sipariş platformu olarak, siber güvenlik ve veri ihlalleri gibi krizlerle karşı karşıya kalmış ve bu krizleri yönetmede izlediği yöntemlerle dikkat çekmiştir. Bu bağlamda, çalışma, kriz yönetimi süreçlerinin yanında liderlik ve kriz iletişimi konularını da kapsamaktadır. Kriz sırasında hızlı ve etkili iletişim, paydaşlarla güven ilişkisi kurma açısından kritik bir faktördür. Ayrıca, kriz sonrası iyileşme sürecinde, şirketlerin itibarlarını yeniden inşa etmeleri ve gelecekteki olası krizlere karşı hazırlıklı olmaları gerekmektedir. Bu tür krizler sadece tehdit olarak görülmemeli, aynı zamanda şirketlerin daha güçlü bir yapıya kavuşması için bir fırsat olarak değerlendirilmelidir. Dijital çağda kriz yönetimi, sadece acil durumları yönetmekle kalmaz, aynı zamanda uzun vadeli stratejik avantajlar sağlar.

Anahtar Kelimeler: Kriz Yönetimi, İtibar, Halkla İlişkiler, Yemeksepeti.

GİRİŞ

Kriz, kurumların rutin işleyişlerini ciddi şekilde kesintiye uğratan, ani ve beklenmedik olaylar olarak tanımlanır. Bu olaylar genellikle bir kurumun kontrolü dışında gelişir ve öngörülemeyen riskler taşıyan, acil müdahale gerektiren durumlardır (Coombs, 2014). Krizlerin kökeni içsel ya da dışsal faktörlere dayanabilir. İçsel faktörler arasında yönetim hataları, operasyonel aksaklıklar veya çalışan davranışları yer alırken, dışsal faktörler doğal afetler, ekonomik dalgalanmalar veya rekabetçi saldırılar gibi kurumun kontrolü dışında gelişen olayları kapsar (Fink, 1986). Krizler, organizasyonun hayatta kalma olasılığını tehdit ederken, iyi yönetildiğinde bu süreçten güçlenerek çıkılmasını sağlayabilir (Ulmer, Sellnow, & Seeger, 2014). Diğer yandan kriz yönetimi, krizlerin olumsuz etkilerini en aza indirmek ve kriz sonrası iyileşme süreçlerini yönlendirmek amacıyla stratejik kararlar alınmasını içerir (Coombs, 2007). Küreselleşen iş dünyasında kriz yönetimi stratejilerinin başarılı bir şekilde uygulanması, kısa vadeli krizleri atlatmanın yanı sıra, uzun vadede itibar yönetimi ve müşteri sadakati gibi stratejik avantajlar sunabilir (Barton, 2001).

Yemeksepeti, Türkiye'de faaliyet gösteren online yemek sipariş platformları arasında lider konumda olup, son yıllarda karşılaştığı çeşitli krizler ile kriz yönetimi alanında dikkat çeken bir örnek olmuştur. Yemeksepeti'nin kriz yönetiminde izlediği yöntemler, dijital platformların krizlere nasıl yanıt verdiği konusunda önemli bir vaka çalışması sunmaktadır. Bu bağlamda, Yemeksepeti'nin yaşadığı krizler ve bu krizlere karşı aldığı önlemler, dijital çağda kriz yönetiminin nasıl evrildiğini ve yeni stratejilerin ne şekilde uygulanması gerektiğini anlamak için incelenmeye değerdir.

1. KRİZ YÖNETİMİNİN TANIMI VE ÖNEMİ

Kriz yönetimi, bir kriz ortaya çıktığında organizasyonun hızlı, stratejik ve etkili yanıtlar vermesini sağlayan bir dizi faaliyet, strateji ve süreçten oluşur. Kriz yönetiminin amacı, krizin olumsuz etkilerini en aza indirmek, kriz sırasında organizasyonun hayatta kalmasını sağlamak ve kriz sonrasında itibarın yeniden inşa edilmesine yardımcı olmaktır (Coombs, 2007). Bu süreç, kriz öncesi hazırlık, kriz sırasında acil müdahale ve kriz sonrası iyileşme aşamalarını içerir. Kriz yönetimi stratejileri, sadece operasyonel aksaklıklarla sınırlı kalmaz; aynı zamanda organizasyonun halkla ilişkiler, iç iletişim ve paydaş yönetimi gibi alanlarını da kapsar (Boint Hart, Stern, & Sundelius, 2005).

Kriz yönetimi, modern iş dünyasında kurumların uzun vadeli başarısı için kritik bir faktördür. Küreselleşen ve hızla değişen iş ortamında, krizler her an ortaya çıkabilir ve kurumların itibarını, müşteri güvenini ve finansal durumunu ciddi şekilde sarsabilir. Özellikle dijital çağda, krizlerin yayılma hızı ve etkisi,

geleneksel kriz yönetim stratejilerinin ötesinde dinamik ve proaktif yaklaşımlar gerektirmektedir (Barton, 2001). Kurumların kriz yönetimi stratejilerini etkili bir şekilde uygulayabilmeleri, sadece kısa vadeli krizleri atlattıklarını değil, aynı zamanda uzun vadeli itibar yönetimi ve müşteri sadakati gibi stratejik avantajlar elde etmelerini sağlar (Weick & Sutcliffe, 2001).

1.2. KRİZ YÖNETİMİNDE PLANLAMA VE HAZIRLIK

Kriz yönetiminin ilk aşaması, krizler ortaya çıkmadan önce yapılan hazırlık faaliyetlerini içerir. Bu aşamada, organizasyonlar potansiyel kriz senaryolarını analiz eder ve bu krizlere karşı alınacak önlemleri belirler. Hazırlık aşaması, kriz yönetim ekiplerinin oluşturulması, kriz iletişim planlarının geliştirilmesi ve düzenli kriz tatbikatlarının yapılması gibi faaliyetleri kapsar (Crandall, vd., 2013). Bu süreçte, kurumların en önemli araçlarından biri kriz planlarıdır. Kriz planları, organizasyonun olası kriz senaryolarını değerlendirmesine ve her bir senaryo için uygun müdahale stratejileri geliştirmesine olanak tanır (Reich, vd., 2008).

Kriz planlama sürecinde dikkat edilmesi gereken en önemli unsurlardan biri, krizin organizasyon üzerindeki potansiyel etkilerini minimize edecek hızlı ve etkili müdahale stratejilerinin geliştirilmesidir. Bu müdahale stratejileri, kriz anında karar alma süreçlerini hızlandırır ve organizasyonun krize yanıt vermesini kolaylaştırır. Ayrıca, kriz planlarının düzenli olarak güncellenmesi ve tüm çalışanların bu planlardan haberdar edilmesi, kriz anında koordinasyonu artırır ve müdahale süreçlerini optimize eder (Mitroff, 2004).

1.3. KRİZ YÖNETİMİNDE LİDERLİK VE KARAR VERME

Kriz yönetiminde liderlik, kritik bir rol oynar. Kriz anında liderler, hızlı ve doğru kararlar alarak organizasyonun krizden olumsuz etkilenmesini engellemeye çalışırlar. Liderlik, yalnızca kriz sırasında etkili kararlar almakla sınırlı değildir; aynı zamanda kriz öncesi hazırlık, kriz sonrası iyileşme ve itibar yönetimi gibi süreçlerde de önemli bir etkiye sahiptir (Boin et al., 2005). Kriz anında güçlü bir liderlik, organizasyonun hem iç paydaşlarına hem de dış paydaşlarına güven verir. Etkili liderler, kriz anında soğukkanlılıklarını koruyarak, stratejik kararlar alabilir ve ekiplerini bu kararlar doğrultusunda yönlendirebilirler (Johnson, 2017).

Liderlerin kriz yönetiminde üstlendikleri bir diğer kritik rol ise kriz sonrası sürecin yönetimidir. Kriz sonrasında, organizasyonun itibarını yeniden inşa etmek ve krizden elde edilen derslerle gelecekteki olası krizlere daha iyi hazırlanmak önemlidir. Liderler, kriz sonrası iyileşme sürecinde organizasyonun yeniden yapılanmasına öncülük eder ve bu süreçte stratejik iletişim planları

geliştirirler (Mitroff, 2004). Kriz sonrası yapılan iyileştirmeler, organizasyonun itibarını korumasına ve krizden güçlenerek çıkmasına katkı sağlar.

1.4. KRİZ İLETİŞİMİNİN ÖNEMİ

Kriz yönetiminde en önemli unsurlardan biri, etkili kriz iletişimidir. Kriz anında doğru bilgi akışının sağlanması ve paydaşlarla şeffaf bir şekilde iletişim kurulması, krizin kontrol altına alınmasında kritik bir rol oynar. Kriz iletişimi, sadece dış paydaşlarla değil, aynı zamanda iç paydaşlarla da etkili bir şekilde yürütülmelidir. Çalışanlar, kriz anında organizasyonun durumu ve alınan önlemler hakkında bilgilendirilmelidir (Kim, 2018). Bu, çalışanların krizle başa çıkmalarına ve organizasyonun krizden en az zararla çıkmasına yardımcı olur (Ulmer et al., 2014).

Kriz sırasında medya yönetimi ve halkla ilişkiler de büyük önem taşır. Medya, krizlerin yayılma hızını ve kapsamını artırabilecek bir güce sahiptir. Dolayısıyla, kriz anında medyayla etkili bir şekilde iletişim kurmak, krizin yanlış anlaşılmasını ve spekülasyonların önüne geçmeyi sağlar. Sosyal medya ise günümüzde kriz yönetiminde önemli bir platform haline gelmiştir. Kriz anında sosyal medya üzerinden yapılan bilgilendirmeler, geniş kitlelere hızlı bir şekilde ulaşma imkanı sağlar (Seeger, Sellnow, & Ulmer, 2003). Ancak, sosyal medyanın hızlı doğası, yanlış bilgi veya dedikoduların da hızla yayılmasına neden olabilir. Bu nedenle, kriz yönetiminde sosyal medya stratejilerinin doğru planlanması önemlidir.

1.5. KRİZ SONRASI İYİLEŞME VE İTİBAR YÖNETİMİ

Kriz sonrası süreç, kriz yönetiminin en az kriz anındaki kadar önemli bir parçasıdır. Kriz sona erdiğinde, organizasyonun itibarını yeniden inşa etmesi, müşteri güvenini geri kazanması ve krizden aldığı derslerle gelecekteki olası krizlere karşı hazırlıklı olması gerekir. Kriz sonrası iyileşme süreci, organizasyonun stratejik iletişim ve halkla ilişkiler stratejilerini kullanarak, kriz sırasında zarar gören itibarını onarmasına odaklanır (Nwogwugwu, 2018). Bu süreç, kriz anında yapılan hataların gözden geçirilmesini ve bu hataların tekrar etmemesi için alınacak önlemleri içerir. Kriz sonrası iyileşme sürecinde, organizasyonların krizden elde edilen dersleri analiz etmeleri ve bu analizler doğrultusunda kriz yönetim süreçlerini geliştirmeleri önemlidir.

Büyük firmaların kriz yönetim süreçleri, krizlerin yönetiminin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. 1982 yılında Johnson & Johnson şirketine ait olan Tylenol, Amerika Birleşik Devletleri'nde büyük bir krizle karşı karşıya kaldı. Tylenol kapsüllerine siyanür eklenmesi sonucu birkaç kişi hayatını kaybetti. Johnson & Johnson, krize hızlı ve şeffaf bir şekilde yanıt verdi; tüm

Tylenol ürünlerini raflardan geri çekti ve halkın güvenini yeniden kazanmak için kapsamlı bir medya kampanyası başlattı. Bu kriz, başarılı kriz yönetimi ve iletişimin bir örneği olarak sıklıkla anılmaktadır (Barton, 2001). Benzer şekilde 2010 yılında BP, Meksika Körfezi'nde büyük bir petrol sızıntısıyla karşı karşıya kaldı. Bu kriz, çevresel etkilerinin yanı sıra BP'nin itibarına da ciddi zarar verdi. Kriz yönetimi sürecinde BP'nin iletişim stratejilerinde eksiklikler ve hatalar yapıldı; bu da kamuoyunun güvenini zedeledi. BP, krizin ardından itibarını yeniden inşa etmek için büyük çaba sarf etti, ancak krizden kaynaklanan olumsuz etkiler uzun süre devam etti (Heller, 2012).

2. YEMEKSEPETİ'NİN KRİZ YÖNETİMİ POLİTİKALARI

Yemeksepeti, Türkiye'nin lider çevrimiçi yemek sipariş platformu olarak faaliyet göstermektedir (Dilek, & Öztürk, 2018). Dijital dünyada krizlerle karşı karşıya kalan şirket, kriz yönetimi politikaları ve stratejileri geliştirmiştir. Özellikle veri ihlalleri ve müşteri bilgilerinin sızdırılması gibi siber güvenlik krizleriyle mücadele etmiştir. Yemeksepeti'nin kriz yönetiminde izlediği yöntemler, dijital çağın gerekliliklerine uygun şekilde hızlı ve proaktif bir yaklaşımla şekillenmiştir. Aşağıda, firmanın kriz yönetimi politikaları ana hatlarıyla ele alınmıştır.

2. 1. ŞEFFAF İLETİŞİM VE HIZLI YANIT

Yemeksepeti, kriz anında hızlı yanıt vermenin önemine inanan bir şirket olarak, kriz ortaya çıkar çıkmaz kamuoyuna açıklama yaparak sorumluluk almıştır. Şeffaf bir şekilde müşteri bilgilendirmesi yaparak, yaşanan olayların nedenlerini ve atılan adımları ayrıntılı şekilde paylaşmayı tercih etmiştir. Özellikle, 2021'de yaşanan büyük veri sızıntısının ardından firma, kullanıcılarına yönelik doğrudan bilgilendirme e-postaları göndermiş ve yaşanan olayı kamuoyuyla paylaşmıştır (Yemeksepeti, 2021).

2. 2. PROAKTİF KRİZ PLANLAMA

Krizlerin olası etkilerini en aza indirmek amacıyla Yemeksepeti, proaktif bir kriz planlama süreci yürütmektedir. Firma, veri güvenliği gibi kritik konularda önlemler alarak olası tehditlerin önüne geçmeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda, siber güvenlik altyapısını güçlendirmek ve kriz anında uygulanacak acil durum müdahale planları oluşturmak firmanın temel stratejileri arasında yer almaktadır (Diker, 2024).

2. 3. KRİZ YÖNETİMİNDE LİDERLİK VE KARAR ALMA SÜREÇLERİ

Yemeksepeti yönetim ekibi, kriz anında karar alma süreçlerini hızlandırmak ve etkili müdahale yapmak adına belirli kriz yönetim komiteleri oluşturmuştur. Bu komiteler, kriz sırasında hızlı karar alabilme yeteneği ile dikkat çeker ve organizasyonun tüm kademelerini krize karşı hazırlıklı hale getirir (Aslan, 2021). Liderlik ekibi, hem iç hem de dış paydaşlarla etkili bir iletişim kanalı kurarak kriz anında stratejik kararlar almayı başarmıştır.

2. 4. İTİBAR YÖNETİMİ

Yemeksepeti, krizlerin özellikle marka itibarı üzerindeki etkilerini azaltmak için halkla ilişkiler stratejilerini de içeren bir kriz yönetimi politikası izlemektedir. Şirket, krizden sonra müşteri güvenini yeniden kazanmak için stratejik adımlar atmıştır. Kriz sonrası iletişim stratejileriyle, kullanıcılarına yönelik özürler dileyerek ve çözümler sunarak itibarını koruma yönünde adımlar atmıştır (Yemeksepeti, 2021).

2.5. VERİ GÜVENLİĞİ VE TEKNOLOJİ YATIRIMLARI

Veri ihlalleri krizlerine yönelik Yemeksepeti, siber güvenlik yatırımlarını artırmış ve teknoloji altyapısını daha da güçlendirmiştir. Şirket, veri ihlalleri sonrası geliştirdiği politikalarla hem kullanıcı verilerini daha güvenli hale getirmeye hem de olası yeni tehditlere karşı hazırlıklı olmaya çalışmaktadır. Yemeksepeti, bu süreçte siber güvenlik uzmanlarıyla çalışarak krizi önlemek ve yönetmek adına önemli yatırımlar yapmıştır (Bekman, 2022).

2. 6. KRİZ SONRASI DEĞERLENDİRME VE İYİLEŞTİRME SÜREÇLERİ

Yemeksepeti, krizlerin ardından süreç değerlendirmesi yaparak gelecekte benzer olayların tekrarını önlemek adına iyileştirme süreçlerine odaklanmıştır. Kriz sonrası analizler ile hem iç hem de dış süreçlerde gerekli düzenlemeleri yaparak, krizlere karşı daha dirençli bir yapıya kavuşmayı hedeflemiştir (Bekman, 2022). Bu süreçler, firmanın krizlerden güçlenerek çıkmasına katkıda bulunmuştur.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada, kurumların kriz yönetiminde izledikleri stratejiler, özellikle dijital çağın dinamikleri göz önüne alınarak Yemeksepeti örneği üzerinden ele alınmıştır. Kriz yönetimi, günümüzde hızla dijitalleşen iş dünyasında her zamankinden daha kritik bir rol oynamaktadır. Özellikle Yemeksepeti'nin

karşılaştığı veri ihlalleri gibi dijital krizler, şirketlerin kriz anında hızlı ve etkili yanıtlar verebilmesinin ne denli önemli olduğunu gözler önüne sermektedir. Yemeksepeti'nin şeffaf iletişim stratejisi, veri güvenliği yatırımları ve kriz sonrası iyileştirme süreçleri, dijital dünyada kriz yönetimi açısından başarılı bir vaka sunmaktadır.

Kriz yönetiminde şeffaf iletişim ve hızlı yanıt verme yeteneği, Yemeksepeti'nin başarısının temelini oluşturan unsurlardan biridir. Özellikle 2021'de yaşanan büyük veri sızıntısı olayında, firmanın kamuoyunu bilgilendirmesi ve kullanıcılarını doğrudan uarması, müşteriler nezdinde güven kaybını asgariye indirmiştir. Şirketin kriz iletişimini proaktif bir şekilde yönetmesi, kriz anında hızlı karar almanın ve bilgilendirmenin önemini göstermiştir. Ayrıca, proaktif kriz planlama, potansiyel tehditlerin öngörülmesi ve gerekli önlemlerin alınmasını mümkün kılmaktadır. Yemeksepeti'nin veri güvenliği konusundaki yatırımları ve bu alanda geliştirdiği politikalar, dijital platformlar için kritik öneme sahip olan siber güvenlik krizlerini yönetme kabiliyetini güçlendirmiştir. Şirketin kriz sonrası süreçlerde yaptığı değerlendirmeler ve aldığı iyileştirme önlemleri, gelecekteki olası krizlere karşı hazırlıklı olmayı sağlamıştır. Bu süreç, şirketlerin kriz sonrası öğrenme süreçlerini ve dayanıklılıklarını artıran önemli bir adımdır. Yemeksepeti'nin teknolojiye yaptığı yatırımlar ve siber güvenlik uzmanlarıyla çalışması, krizin tekrarını önlemeye yönelik stratejik bir yaklaşımı temsil etmektedir. Kriz sonrası iyileşme süreci, kriz yönetiminin ayrılmaz bir parçası olarak dikkat çekmektedir. Yemeksepeti'nin krizden güçlenerek çıkmasını sağlayan en önemli faktörlerden biri, kriz sonrası süreçte müşteri güvenini yeniden kazanmak için izlediği stratejik iletişim politikaları olmuştur. Şirketin özür dileme ve çözüm önerme gibi kriz sonrası iletişim stratejileri, müşteri sadakati ve marka itibarı açısından olumlu bir etki yaratmıştır. Bu, krizin sadece bir tehdit değil, aynı zamanda bir fırsat olarak da değerlendirilebileceğini göstermektedir. Kriz sonrası süreçte yapılan iyileştirmeler ve alınan dersler, organizasyonun daha güçlü bir yapıya kavuşmasına yardımcı olmuştur.

Sonuç olarak, krizler her zaman kaçınılmazdır ancak doğru stratejilerle yönetildiğinde şirketler bu süreçlerden daha da güçlenerek çıkabilirler. Yemeksepeti örneği, dijital çağın getirdiği risklere rağmen, krizlerin doğru yönetildiğinde marka itibarını koruyabileceğini ve müşteri sadakatini artırabileceğini göstermektedir. Dijital kriz yönetimi süreçlerinde şeffaflık, proaktif planlama, veri güvenliği yatırımları ve kriz sonrası iyileştirme stratejileri, şirketlerin uzun vadeli başarısı için kritik unsurlardır.

KAYNAKÇA

- Aslan, M. (2021). İtalyan şirketlerinde kriz sonrası finansal performans ve eylemlerin değerlendirilmesi (Doctoral dissertation, Politecnico di Torino).
- Barton, L. (2001). *Crisis in organizations II*. Cincinnati, OH: College Divisions South-Western.
- Bekman, M. (2022). Veri ihlallerinde kurumsal iletişimin rolü. *İletişim Kuram Ve Araştırma Dergisi*, 2022(57), 159-184. <https://doi.org/10.47998/ikad.1035349>
- Boin, A., 't Hart, P., Stern, E., & Sundelius, B. (2005). *The politics of crisis management: Public leadership under pressure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coombs, W. T. (2007). *Ongoing crisis communication: Planning, managing, and responding* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Coombs, W. T. (2014). *Applied crisis communication and crisis management: Cases and exercises*. Los Angeles, CA: SAGE Publications.
- Crandall, W. R., Parnell, J. A., & Spillan, J. E. (2013). *Crisis management: Leading in the new strategy landscape*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Diker, F. D. (2024). Halkla ilişkilerde kriz yönetimi. *Halkla İlişkiler Uygulamaları*, 149.
- Dilek, Ö., & Öztürk, A. (2018). Araştırma makalesi. *Journal of Advances in VetBio Science and Techniques VetBio*, 3(3), 54-60.
- Fink, S. (1986). *Crisis management: Planning for the inevitable*. New York, NY: AMACOM.
- Heller, N. A. (2012). Leadership in crisis: An exploration of the British Petroleum Case. *International Journal of Business and Social Science*, 3(18).
- Johnson, T. (2017). *Crisis leadership: How to lead in times of crisis, threat and uncertainty*. London: Bloomsbury Publishing.
- Kim, Y. (2018). Enhancing employee communication behaviors for sensemaking and sensegiving in crisis situations: Strategic management approach for effective internal crisis communication. *Journal of Communication Management*, 22(4), 451-475.
- Mitroff, I. I. (2004). *Crisis leadership: Planning for the unthinkable*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Nwogwugwu, D. (2018). Influence of crisis communication strategies on stakeholders' perception of organizational reputation: A review of research trends. *Journal of Communication and Media Research*, 10(2), 125-138.

- Reich, Z., Bentman, M., & Jackman, O. (2008). A crisis communication guide for public organisations. In *Developing a crisis communication scorecard: Outcomes of an international research project* (pp. 265-324).
- Seeger, M. W., Sellnow, T. L., & Ulmer, R. R. (2003). *Communication and organizational crisis*. Westport, CT: Praeger.
- Ulmer, R. R., Sellnow, T. L., & Seeger, M. W. (2014). *Effective crisis communication: Moving from crisis to opportunity* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Weick, K. E., & Sutcliffe, K. M. (2001). *Managing the unexpected* (Vol. 9). San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Yemeksepeti. (2021). Yemeksepeti veri sızıntısı hakkında kamuoyu açıklaması. *Yemeksepeti Resmi Blog*. Retrieved from <https://www.yemeksepeti.com/blog>
- <https://tr.euronews.com/2021/11/16/yemek-sepeti-nden-siber-sald-r-iddialar-na-iliskin-ac-klama-veri-s-z-nt-s-yok>
- <https://www.proutletplus.com/2021/04/24/yemeksepeti-hacklendikten-sonraki-kriz-iletisimi/>

10. Bölüm

İdareler Arası Görev İle Gelir Paylaşımı: Türkiye Örneği

Mustafa TAŞIYAN¹

¹ Öğretim Görevlisi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dış Ticaret Bölümü,
mustafataşayan@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3263-8757

GİRİŞ

Etkili, eşitlikçi ve sürdürülebilir kamu yönetimi ancak farklı idari düzeyler arasındaki görev dağılımının sağlanmasıyla mümkündür; dolayısıyla bu durum yalnızca bürokrasinin logistiğiyle ilgili değil aynı zamanda önemli bir husustur. Bu makalede yönetimler arasındaki görev ve gelir paylaşımının farklı yönleri incelenip analiz edilerek, dikkat çeken noktalar belirlenecektir. Bir dizi kamu politika probleminin çözülmesinde merkezi öneme sahip olan karmaşık unsur; sorumlulukların ve gelirlerin farklı hükümet seviyeleri arasında bölünmesidir. Her ne kadar zor olsa da, çatışan çıkarlar, değişen kapasiteler ve değişen siyasi ortamlar nedeniyle bozulan dengenin yeniden sağlanması gerekmektedir. Daha büyük sosyo-politik değişimlere paralel olarak tarih boyunca gerçekleştirdiğimiz görev ve gelir dağılımı anlayışlarının dönüştürülmesinde hem ekonomideki ilerlemeler hem kamuya yapılan yeni yaklaşımlar önemli rol oynamıştır. Bu düzenlemeler bugün, hızlı teknolojik ilerlemeyle beraber gelen küresel ekonomik karşılıklı bağımlılık ile artmakta olan toplumsal karmaşıklık çağında kendini gösteren yeni zorlukları ve fırsatları kapsamaktadır. Çevik ve işbirlikçi yönetim yapılarıyla başa çıkabilme yeteneğinin ne kadar değerli olduğunu COVID-19 pandemisi ortaya koymuştur. Yönetimler arası görev ve gelir paylaşımının incelenmesini amaçlayan bu makalenin amacı aynı zamanda ilkelere, modellere ve uygulamalara geniş bir perspektif sağlamaktır. Teorik temellere ek olarak bu düzenlemelerin pratik uygulamaları ve farklı bağlamlardaki zorlu durumları da gözden geçirilecektir. İncelemeye odaklanarak bu makale, giderek bütünleşen bir dünya içerisinde devletlerin arasındaki işbirlikleri konusunda fikir vermektedir. Ayrıca yapılan çalışmaların kaynakların verimli kullanımına yönelik olduğu gibi seçilmiş kişilere de gereken tekamül sağlama yönünde katkısı olacağı anlatılır.

1. Hükümetlerarası İşbirliğine Giriş

1.1. Konseptte Genel Bakış

Kaynakların, sorumlulukların ve uzmanlığın paylaşıldığı farklı düzeydeki hükümet arasındaki işbirliğiyle mümkün olan bir süreç olarak kabul edilebilecek hükümetlerarası işbirliği ile ortak amaca varılabilir. Yetki dağılımını savunan federalizme ve ademi merkeziyetçiliğe bağlantılı olarak bu kavramın kökenleri, farklarının yanı sıra tamamlayıcı nitelikte olan çeşitli hükümet düzeylerinde ortaktır. Söz konusu olan işbirliği yalnızca lojistik planlamayı değil ayrıca siyasi, idari ve mali unsurların karmaşık bir şekilde etkileştiği stratejik boyutları da içermektedir. Bunlarla sınırlı olmayan çok çeşitli etkinlikleri içeren ortak politika oluşturma, işbirlikçi hizmet sunumunu destekleme, ortak finansman mekanizmaları geliştirme ve koordinasyon çalışmaları yapılır. Yerel bilgiye dayalı

olarak yapılan hükümetler arası işbirliği, bölgesel verimliliği ve ulusal kapasiteyi artırma potansiyeline sahiptir. Tüm bu etkileri giderek artan sorunlar karşısında uluslararası alanda güçlü ve etkin hükümetler arası işbirliği yapma ihtiyacının farkındayız. Fakat bunu gerçekleştirmek de hiç de kolay değildir. Farklı siyasi oluşumlar arasındaki karmaşık müzakereleri ve ortak noktaların bulunmasını, böylece karması hükümetlerarası ilişkilere özerklik ile işbirliğinin dengelenmesine imkan vermektedir. Bu durum, modern yönetişimin hayati tarafında yer alan hükümetlerarası işbirliğinin ayrıntı noktalarına daha fazla odaklandığımızda teorik temellerini; pratikte nasıl kullanılır olduğunu anladığımızda; getireceği avantajları ve sorunlarının çözülme seviyesini keşfedeceğiz.²

1.2. Tarihsel Bağlam ve Evrim

Zaman içinde hükümetlerarası işbirlikleri yetki paylaşımı olarak sağlayarak gelişmiştir; bu da hem geçmişi etkilemiş hem de politika ve ekonomideki dönüşüm sürecini desteklemiştir. Güç ve sorumluluk dengelerinin sürekli olarak değişim gösterdiği hükümet yapısı, toplumların farklı taleplerine cevap verme becerisini ortaya koymaktadır. Federal sistemlere sahip ülkelerde, örneğin ABD'de olduğu gibi anayasanın yapısından kaynaklanan bölgesel yönetim ile merkezi yönetimin ortak çalışması olarak ortaya çıkan hükümetlerarası işbirliği köklere sahiptir. Sınırlı bir şekilde örtüşen veya işbirliği yapma zorunluluğu olan bu bölünmeler, başlangıçta oldukça farklıdır.³ Ne var ki uluslar geliştikçe ve sosyal ile ekonomik karmaşalar daha da zorlu hale geldiğinde, hem yerel hem de merkezi yönetimin tek başlarına yeterli olamayacakları görülmektedir. Koordineli çabaların önemi üzerine etkili bir şekilde odaklanmak için Dünya Savaşları, Büyük Buhran ve sonrasındaki ekonomik iyileşme süreçlerini de göz önünde bulundurmalıyız. Mesela Amerika Birleşik Devletleri'nde 1930'larda başlayan New Deal gibi programların yürütülmesi için federal ve eyalet yönetimlerinin olağanüstü şekilde işbirliği yapması gerekmiştir. Ulusal hükümetlerin role olan talebin artmasıyla savaş sonrası dönemde refah, sağlık ve eğitim gibi alanlar da dahil olmak üzere pek çok ülkede bu alanda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönem, yerine göre geleneksel olarak yerel ya da eyalet düzeyinde yönetilen farklı fonksiyonların bir araya getirilerek daha merkezi bir yapıya kavuşturulduğu şeklinde tanımlanabilir. Bununla birlikte yerelleştirilen yönetimin verimlilik, duyarlılık ve hesap verebilirlik adına

^{2 2} Ak, Y. & Dereli, S. (2021). Endüstriyel Ortamda Çalışan Robotların Görev Paylaşımı İçin Görüntü İşleme Tabanlı Sistem Önerisi. *Academic Perspective Procedia*, 4(1), 81-90.

³ Ak, Y. & Dereli, S. (2021). Endüstriyel Ortamda Çalışan Robotların Görev Paylaşımı İçin Görüntü İşleme Tabanlı Sistem Önerisi. *Academic Perspective Procedia*, 4(1), 81-90.

yaratdığı inanca dayalı olarak yüzyılın sonunda yetkilern eyalet veya bölgesel hükümetler tarafından yeniden devralınıp kullanmalarını savunan yeni bir kavram doğmuştur. 21. yüzyıl boyunca, hükümetler arası işbirliği kavramı giderek artan ölçütte hassaslaşıp önem kazanmıştır.⁴

Uluslararası terörizmle mücadele etmekten iklim değişikliğine kadar bir dizi küresel sorunun varlığı göz önüne alındığında, işbirlikçi ve çok katmanlı yönetim stratejilerinin ne kadar gerekli olduğu açıkça görülmektedir. Bu konuların karmaşıklığının üstesinden gelmek için yerleşik olanakların ötesine geçen bir şekilde-yerelden başlayarak-bölgelerarasından toplum içine dek uzanan gerçekten eşi benzeri görülmemiş düzeydeki bir koordinasyona ihtiyaç vardır. Ayrıca dijital teknolojiyle birlikte gelen bilgi çağı sayesinde bu işbirliğine dayalı çalışmalarda önemli bir dönüşüm gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak daha efektif iletişim kurma, verilerin paylaşıldığı anında erişilebilir bir ortam oluşturma ve ekip olarak alınan kararlarda kolaylık sağlama imkanları elde edilmiştir. Aynı dili koruyarak belirtmek gerekirse, bu teknoloji ilerlemesi yeni sorunları da getirmiş, bunlar arasında koordineli siber güvenlik stratejisine olan ihtiyaç ve dijitalliğin alt yapısını organize etme de bulunmaktadır. Şu anki görünümle birlikte, gelecek dönemde hükümetler arası işbirliğinin 21. Yüzyılda dahada büyük bir rol oynayacağı öngörülür. Bu çerçevede görülebilir ki yüzyılın çok yönlü sorunlarını çözmek için daha büyük bir rol üstlenmeye istekliyiz. Tarihi gelişimi açısından bu kavram toplumsal gereksinimlerin sürekli olarak değiştirilip uyarlanmasıyla ilgilenmekte olup eğer bu yapılmazsa çağdaşı değildir. Bunun da onu etkin yönetime olan süreklilik bağlamında neden ele almakta olduğunu anlatır.⁵

2. Yasal ve Düzenleyici Çerçeve

2.1. İdareler Arası İşbirliğini Düzenleyen Ulusal ve Uluslararası Kanunlar

Yönetimler arası işbirliği genel olarak ulusal seviyede yer alır ve bu konuda yasaların belirlendiği ana kaynaklar bir ülkenin anayasası, tüzüğü ve idari düzenlemeleridir. İşbirliği düzenlemelerine zemin hazırlayan yasalar, hükümetin farklı seviyelerindeki yetkileri ve sorumlulukları belirler. İşbirliğine dayanan bir yapı inşa etmek için pek çok ülkenin anayasalarında yer alan düzenlemeler vardır. Bu düzenlemeler, farklı hükümet katmanlarının görevlerini ve yetkilerini açıkça belirler. Hem federal hem de üniter devletteki anayasa yazım sürecinde toplumun farklı kesimleriyle yapılan istişareler sonucunda belirlenen politik tavır önemli

⁴ Benli, A. & Tonus, Ö. (2019). Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Açığının Belirleyicileri: Dönemler Arası Yaklaşım. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(3), 437-460.

⁵ Berçintürk, T. & Yereli, A. (2022). Oecd Ülkelerinde Mali Yerelleşmenin Belirleyenleri. Sosyoekonomi, 30(53), 291-328.

bir etkiye sahiptir. Kolaylık sağlamak amacıyla, özel kanunların çıkartılması hükümetlerarasındaki işbirliğini artırabilir. Bu yasa hükümleri, ortak girişimlerin kuruluşunu, gelir paylaşımını ve işbirlikçi politikalara uyumu düzenlemek için kullanılır. Hükümetlerarası organların veya çerçevelerin kuruluşunda da önemlidir ki bu sayede ayrıca düzenli istişare ve koordinasyon sağlanabilir. Devlet kurumları tarafından tespit edilen daha ayrıntılı bir dizi kural bu idareler arası işbirliği için gerekli olan yöntemleri ve prensipleri tarif etmektedir.⁶

Önemli olan bireysel ve kolektif çabaların günlük olarak kooperatif girişimlerinde buluşmasıdır. Sınırları aşır tüm dünyaya yayılan küreselleşme sürecinde uluslararası yasalara karar vericilere büyük sorumluluk getirmektedir. Özellikle çevre korunması, ticari faaliyetlerin düzenlenmesi ve kamu sağlığı gibi konularda yapılan anlaşma İşbirlikçi bir yaklaşıma dayanarak ülkeler, sıklıkla farklı ulusal ve yerel yönetimler ile anlamlı iş birlikleri kurmak amacıyla çeşitli anlaşmalara imza atmıştır.⁷ Çevreye yönelik etkin mücadelede önemli bir rol oynayan Paris İklim Anlaşması gibi anlaşmaların yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde büyük bir yansıması vardır. Belirli bölgelerdeki Avrupa Birliği benzeri uluslararası örgütler, üye devletlere direkt olarak etki eden ancak aynı zamanda yerel ve millî alt yönretilelerle de uyum içerisinde olan düzenlemeler gerçekleştirir. Bu düzenlemeler ticaret ve rekabetten çevre standartlarına kadar olan geniş bir alanı kaplayabilir. Küresel konulara odaklanan BM, Dünya Bankası ve WHO gibi uluslararası kuruluşların amaçlarından biri de devletler arasında işbirliğini kolaylaştırıcı rehberlik sağlamaktır. Hukuki açıdan, yargının görevleri arasında ilgili mevzuatın doğru şekilde anlaşılması ve idareler arası işbirliği kurallarının uygulanması da yer almaktadır. Yargı kararları sayesinde mevzuattaki muğlaklık giderilebilir, idari seviyeler arası uyuşmazlıklara son verebilir ve işbirliği çalışmalarının hukuki normlara uyumlu olarak devam etmesini sağlayabilir.⁸

2.2. Uyum ve Yaptırım Mekanizmaları

Anlaşılan kural ve düzenlemelere uyma konusunda etkililik sağlamanın yanında, idareler arası işbirliğinin başarıyla gerçekleştirilmesi için uyum ve uygulama mekanizmalarının kullanımı büyük önem taşımaktadır. Bu sayede hem anlaşmalardaki hedeflere ulaşmakta hem de ilgili taraflar tarafından kabul edilen politikal Hükümetin çeşitli seviyeleri arasındaki işbirliği çalışmalarının

⁶ Cachon, G. & Lariviere, M. (2005). Supply Chain Coordination With Revenue-Sharing Contracts: Strengths And Limitations. *Management Science*, 51(1), 30-44.

⁷ Benli, A. & Tonus, Ö. (2019). Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Açığının Belirleyicileri: Dönemler Arası Yaklaşım. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(3), 437-460.

⁸ Çolak, Z. (2021). Econometric Analysis On Gender İnequality And Economic Growth Relationship İn Turkey. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 1094-1105.

tamamlayıcılığı ve etkililiği ile can alıcı önemdeki bu mekanizmaların varlık göstermesi zorunludur. Yöneticilik seviyelerine bağlı olarak farklılık gösteren yasama organları, genel olarak yapılan özel anlaşmalara dair denetimi üstlenmektedir. Gözetim faaliyetleri arasında yer alan anlaşmaları gözden geçirmek, onaylamak; uygulamanın takibini yapıp uygun olmayan durumlarda mahkeme veya soruşturma yoluyla işlem yapmak gibi adımlar söz konusudur.⁹ İhlal ya da uyumsuzluğa rağmen, kararlar yoluyla uyumluluğu gerektirebilir ve bu durumlarda cezai yaptırımları ya da telafi amaçlı eylemleri uygulayabilirler. Çevrenin korunması, sağlık standartları veya finansal işlemler ile ilgili olarak özel bir faaliyet sergileyen düzenleyici kurumların ya da komisyonların varlığı konusunda uzmanlardan destek alınabilmektedir. Birçok idareler arası anlaşılan konuların yasal olarak bağlayıcı olabilmesi için resmi sözleşmelere ihtiyaç vardır.¹⁰

Ceza ödemeleri veya sözleşme iptallerinde dikkate alınan faktörlerden biri olan uyumsuzluk, hukuksal sonuçların yaşanmasına sebep olabilir. Akran değerlendirmesi ve baskının kullanımıyla, hükümetlerarası ağların uyum sağlamada etkili olduğuna inanılmaktadır. İdarelerin işbirliği anlaşmalarına uyuma motivasyonu, olumlu bir itibarın sağlanması ve ilişkilerin korunma isteğine bağlı olabilir. Uyumluluğu desteklemek için en iyi uygulamaların paylaşılması ve teknik destek sunmak, kapasite geliştirmeye yardımcı olabilir. Eşitsizliklerin olduğu uluslararası işbirliği sıkça bu yaklaşıma başvurur ve idari kapasitelerden etkilenir. Hesap verebilirlik seviyesini arttırabilmek amacıyla, kamuoyuna işbirliği anlaşmalarının koşullarını ve gelişimini açıklamak önemlidir. Baskıcılıktan ziyade, kamu denetimi ve medya, idareleri taahhüt ettikleri durumlarda sorumluluklarını yerine getirmeleri için teşvik edebilir. Kaynak ve yetenek farklarının var olması, uyum sağlama sürecinde farklılık yaşanmasına neden olabilir. İdarelerin büyüklüğü veya kaynakları ne olursa olsun, işbirliği anlaşmalarındaki şartları yerine getirmede zorlanabilmektedir.¹¹

⁹ Ekici, O. (2022). Gelir Eşitsizliği Ve Vergi Bileşimi Arasındaki İlişki: Ülkeler Arası Değerlendirme. Ege Akademik Bakis (Ege Academic Review), 1 - 43.

¹⁰ Ekici, O. (2022). Gelir Eşitsizliği Ve Vergi Bileşimi Arasındaki İlişki: Ülkeler Arası Değerlendirme. Ege Akademik Bakis (Ege Academic Review), 1 - 43

¹¹ Elmali, K., Erkal, G., & Özer, H. (2021). Türkiye’de İller Arası Gelir Yakınsaması: Mekânsal Ekonometrik Yaklaşım. Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 1 - 153.

3. Hükümetlerarası Görev Paylaşımı Modelleri

3.1. Merkezi ve Merkezi Olmayan Yaklaşımlar

Merkezi bir modele göre, politika belirleme ve hizmet sağlama konusunda temel yetki ile sorumluluk ulusal ya da federal düzeydeki devlete aittir. Tüm ülkenin içerisinde bu yaklaşıma göre hareket edilirse, çoğunlukla aynı politika ve hizmetler sunulacaktır. Bir süreç olarak merkezileştirme, eğitim ya da sağlık gibi ulusal standartlara yönelik kritik politikalarda ve hizmetlerde düzenli bir şekilde uygulanan bir yöntemdir. Ölçek ekonomilerinden faydalanmak için merkezi sistemler potansiyel olarak maliyet tasarrufu sağlayabilir ve kaynakları daha etkin bir şekilde kullanmaya olanak tanıyabilir. Basitleştirme yapabilmek için idari süreçlerin ve karar alma yapılarının tek bir merkezi otoritenin kontrolü altında olması önemlidir. Belirli yerlere has olan ihtiyaçlar ve öncelikler, merkezileşmenin etkisiyle lokal yönetimlerde kısıtlanabilir. Her bölge veya topluluk için uygun olan politikaların bulunmaması, bazen sorunların etkili bir şekilde çözülmesini engelleyebilir. Merkezi olmayan modeller, politika belirleme süreciyle birlikte hizmet sunumunun da bölgesel veya yerel yönetimlere verilmesini sağlar.¹²

Kararların daha yerel düzeyde alınması ve hizmetlerin buna göre sunulması bu yaklaşım ile sağlanır. Kendi bölgelerinin spesifik ihtiyaçlarını anlayarak ve buna uygun çözümler sunarak, yerel yönetimler genellikle daha etkin olma imkanına sahiptir. Katılımcı bir yaklaşımla çalışan yerel yönetimler, halkın karar alma süreçlerine aktif olarak dahil olmasını sağlar. Özellikle yerel yeteneklerde ve kaynaklarda belirgin varyasyonlar varsa, merkezi olmayan yönetim bölgesel olarak eşit bir hizmet kalitesi sağlamada zorlanabilir.¹³ Hükümetin değişik kademe gerekli kaynaklara veya uzmana sahip olma konusunda sınırlı olan daha küçük yerel yönetimler, belirlenmiş görevleri etkili bir biçimde idare edemeyebilir. Birleştirici olarak kabul edilen hibrit yaklaşıma göre uygulamada pek çok ülkenin hem merkezileşmeye hem de merkezi olmayan yönetimi kullanması amaçlanır. Her ikisini de dengelemek için bu model bazı alanlarda standardize edilmiş ulusal politikaların uygulanmasına olanak sağlayarak diğerlerinde ise yerel özerkliliği desteklemektedir.¹⁴

¹² Erat, S. (2020). Bilgi Paylaşımı Ve Örgütsel Güvenin, Yenilikçilik Davranışı Ve Bireysel Performansa Etkisi, Meslek Lisesi Öğretmenleri Üzerine Bir Araştırma. *International Review Of Economics And Management*, 8(1), 124-145.

¹³ Benli, A. & Tonus, Ö. (2019). Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Açığının Belirleyicileri: Dönemler Arası Yaklaşım. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(3), 437-460.

¹⁴ Ertekin, Ş. (2018). Kamu Borçlarının Gelir Dağılımı Üzerine Olası Etkileri: Oecd Ülkeleri Üzerine Panel Nedensellik Analizi. *Yönetim Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(4), 334-348

3.2. Etkili Görev Paylaşımına İlişkin Örnek Olaylar

Değerli bilgiler sağlamak için dünya genelindeki örnek olayların incelenmesine dayanan çalışma, farklı hükümetlerin işbirlikleri ve görev paylaşımlarının etkisini ortaya koymaktadır. Burada verilen örnekler, farklı hükümetlere ait olan görev dağılımı sistemini incelemekte ve bu organizasyonun yönetişime olan etkisine dikkat çekmektedir.

Federal sistem altında hareket eden Almanya'daki kooperatifler, aynı zamanda hem merkezileşmiş hem de dağınık yapıları barındırmaktadır. Özel teşebbüs sektöründe olduğu kadar kamu hiyerarşileri tasvirinde de bu yapıyı görmek mümkündür; merkezi bağımlılıklar güvenilmezdir. Özelleştirilen politikalar ile ulusal eczaneye ve standartlara sadık kalınmış aynı zamanda her eyaletin farklı gereksimlerini ele almak mümkün hale gelmiştir. Merkezi olmayan bir eğitim sistemine izin vererek, her eyalet kendi müfredatını ve öğretim metodlarını yerel şartlara göre düzenlenebilirleme imkanı sunar. İşbirlikçi federalizmin uygulandığı Almanya'da, ulusal standartlarla bölgesel özerkliğin dengeli bir şekilde nasıl uyum içerisinde olduğu ve böylece yönetişimin hem birliği hem de çeşitliliği desteklediği görülmektedir.

Tanınmışlığını oldukça merkezi olmayan yönetim yapısındaki yerli belediyelerin sahip olduğu önemli sorumluluktur. Bu alanlarda önemli rollere sahiptirler: sağlık, eğitim ve sosyal hizmet. Yerinden yönetim ilkesine dayanan bu ademi merkeziyetlik sayesinde belediyeler, lokal gereksimleri daha verimli bir şekilde karşılama imkanına sahip olmuşlar ve bunun sonucunda da daha üst seviyede kamu hizmetleri sunabilmişlerdir. Yerel hizmet sunumuyla ilişkili olan İskandinav ülkelerinin küresel Yerel ihtiyaçları karşılama ve toplumun yönetişime aktif olarak katılmasını destekleyen merkezi olmayan bir yaklaşım olan İskandinav modeli, büyük başarı elde etmektedir.¹⁵

Oldukça merkezi bir yönetim modeliyle işleyen Singapur'da ulusal hükümet, büyük oranda politika alanları ve hizmet sunumunu denetlemektedir. Merkezileştirme sayesinde, hızlı politika uygulanabilirlik elde edilmiş, tek tip hizmet standardına uyum sağlanmış ve kaynakların daha etkin bir şekilde kullanılması sağlanmıştır. Merkezi yönetimin etkili bir şekilde uygulandığı Singapur'da kentsel planlama, toplu konut ve eğitim gibi alanlar büyük bir özenle geliştirilmektedir.

Federal bir sistemle yönetilen ABD'de, yetkiler açısından federasyon ile eyalet hükümetleri arasında belirgin bir dağılım vardır. Ulusal ve uluslararası meseleleri ele alırken federal yönetim görev yaparken eyaletlerin de eğitim, ulaşım veya

¹⁵ Cachon, G. & Lariviere, M. (2005). Supply Chain Coordination With Revenue-Sharing Contracts: Strengths And Limitations. Management Science, 51(1), 30-44.

halk sağlığı gibi kritik konularda güçlü yetkileri bulunmaktadır. Eyaletler arasında varolan bu bölünme, değişik politika ve uygulama seçeneklerinin kullanılabilmesini mümkün kılar. Olanak, aynı zamanda farklı devletlerin sağlık ve çevre koruma gibi konulara yaklaşımlarında görüldüği şekilde yeniliğe de sahip olmuştur. Ulusal uyumu sağlama ve eyaletler arası eşitsizlikleri yönetme konularında zorlu bir sürece işaret eden ABD vaka çalışması, federal sistemin politika yenilikçiliğiyle beraber çeşitlilikten elde edilen faydalara da odaklanmaktadır.

Bu vaka çalışmaları, farklı ülkelerin hükümetler arası görev paylaşımına nasıl yaklaştığına dair bir anlık görünüm sunar. Bu durumda olanlar için uygun tek bir çözümün olmadığı, bu vaka çalışmalarında açıkça görülmektedir. Bunun anlamı ise etkili görev dağılımının bir ülke için özgün olan tarihi, kültürel ve sosyo-ekonomik koşullara dayandığıdır. Daha ayrıntılı bir anlayış elde etmek için bu örneklerle ilgili çeşitli görev paylaşımı modellerinin avantajları ve dezavantajları üzerine daha fazla araştırma yapılabilir.¹⁶

4. Gelir Paylaşım Mekanizmaları

4.1. Gelir Dağıtımına İlişkin İlke ve Uygulamalar

Genel olarak adaletli olmayı amaçlayan gelir dağılımında, farklı hükümet düzeyleri arasındaki değişken ihtiyaçlar, kapasiteler ve kaynakların dikkate alınması önemlidir. Ekonomik durumları ne olursa olsun, her alanda temel bir kamusal hizmet standartının korunmasına yardım eden bu ilkeye dayanılır. Vergi tahsilatı ve kamu harcamalarının verimliliğini teşvik etmek için sistemde düzenlemeler yapılmalıdır. Hükümetin her seviyesinde bulunan bölüm, etkili ve eksiksiz görev yapabilmesi için, yeterli miktarda kaynağa ihtiyaç duymaktadır. Gelir paylaşım mekanizmalarının alt düzey yönetimlerle işbirliği yapabilmesi için, yerel tercihlerin ve ihtiyaçların belirlenmek üzere alt ulusal yönetimlere önemli bir miktarda yetki tanınması gerekmektedir. Kamunun güvenliğini sağlamak ve kötüye kullanımını önlemek için gelirlerin nasıl toplandığı, dağıtıldığı ve kullanıldığına ilişkin süreç açık hesap verebilirlik mekanizmalarına dayanmalı Fonların hükümetin üstünden gelen ulusal ya da federal olanları ile eyaletsel, bölgesel ya da yerellere inenleri kapsayan bir mekanizma budur. Kullanılacak fonların türleri farklıdır, alıcı tarafından tercih edilen ve herhangi bir şarta tabi olmayan yardımlar ya da belli amaca yönelik olan ve şartlara bağlanmış yardımlardır.¹⁷

¹⁶ Ekici, O. (2022). Gelir Eşitsizliği Ve Vergi Bileşimi Arasındaki İlişki: Ülkeler Arası Değerlendirme. Ege Akademik Bakis (Ege Academic Review), 1 - 43.

¹⁷ Göcen, S. (2021). Ekonomik Büyüme Ve Gelir Eşitsizliği İlişkisi: Türkiye İçin Bölgesel Bazda Bir İnceleme. Ekonomi Politika & Finans Araştırmaları Dergisi, 6(İrfın Özel Sayısı), 247-265.

Hükümetler arası yatay gelir paylaşımı, aynakları her ülke için eşit olarak bölüştürme anlamına gelmektedir. Daha zengin olan bazı bölgelerdeki kaynaklardan gelen verigiler, hükümet tarafından belirlenen tarifelere göre farklı seviyelerde bölünmektedir. Bir örnek vermek gerekirse, ulusal hükümet tarafından satışlar üzerinden vergi alınabilecek ve bu şekilde elde edilen gelirden eyalet veya yerel yönetimler de payını almış olabilecektir. Tasarlanma nedeni alt-ulusal hükümetlerin belli sektörlerle yatırım yapmasını sağlamak olan eşleştirme fonları ve teşvik hibeleri mevcuttur. Üst düzey hükümet, herhangi bir yerel harcama dairemizin ihtiyaç duyduğu alanlarda -örneğin eğitim ya da alt yapı geliştirme gibi- fon desteği sağlar. Farklı bölgeler arasındaki gelir yaratma kapasitesi ve harcama ihtiyaçlarından kaynaklanan farklılıkları azaltmayı hedefleyen mali dengeleme programlarının amaçladığı ise budur. Kaynaklardaki eşitsizlikleri gidermek amacıyla fonlar, zengin olan yerlerden yoksul olan yerlere taşınarak dengeli bir dağılım oluşturmayı hedeflemektedir. Merkezi bir önem taşıyan gelir paylaşımının ilkesi ve uygulamaları, hükümetler arası ilişkilerin işleyişini düzenlemektedir.¹⁸

4.2. Eşitlik ve Verimliliğin Dengelenmesi

Bir denge noktasına ulaşır eşitlik ile verimlilik ihtiyaçlarını karşılayabilmek için hükümetler arası gelir paylaşımının özenle yapılandırılması gerekmektedir, bu da oldukça değerli ama aynı zamanda da zorlu bir sorumluluktur. Böylece, herkesin eşit koşullarda faydalanabileceği temel hizmetlerden yararlanma imkanı artmaktadır. Bu kavramdaki ana amaç, karmaşıklığı yönetebilme ve bu ikili hedefe ulaşma için uygulanabilecek çeşitli stratejilerin araştırılmasıdır. Amacı, farklı bölgeler veya hükümet düzeyleri arasındaki mali adaletsizliklerin azaltılması olan gelir paylaşımında öncelikli olarak eşitliğe odaklanılır.¹⁹ Varlık açısından daha zorlu koşullarda bulunan bölgelerin, gereksinimlerini gidermek amacıyla gerekli miktarda finansman sağlama konusunu içeren bir yaklaşım söz konusudur ancak buna aşırılık derecesinde kendi kapitalini merhusa yapma noktasında endekslenme çoğu zaman malihallerinin tasarruf sathına optimal düzenle yapıldığına işaret edebilmektedir.²⁰

Fonların potansiyelini tam olarak değerlendirebilmek için verimli bir gelir paylaşım sistemi ile ekonomik refahın zirveye çıkması hedeflenmektedir.

¹⁸ Hawkins, M. & McCrae, J. (2002). Stamp Duty On Share Transactions: Is There A Case For Change?, 1 - 33.

¹⁹ Gerede, C. & Güder, M. (2022). Sınıf Temelli Eşitsizlik Ve Mekân Temelli Eşitsizlik: Küreselleşmenin Etkisi. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(2), 36-54.

²⁰ Niswaty, R., Seha, S., Arhas, S., Nasrullah, M., & Darwis, M. (2021). Effectiveness Of Bphtb Administration Services At The Makassar City Regional Revenue Agency. Pini Business Administration Review, 2(2), 89 - 170.

Yenilikçiliğin yanı sıra sorumluluk sahibi mali yönetimi destekleyen bir yaklaşımla ele alınmayan durumlarda, yalnızca verimliliğe odaklanmanın sonucunda bölgesel çekişi bozabildiği gibi adaletsiz büyümeye de sebebiyet verebilir. Eşitliği ve verimliliği dengelemek için fon dağıtımında formüle dayalı bir stratejinin benimsenmesi faydalı olabilir. Neredeyse her koşula uyarlanabilen bu tür formülasyonlar; nüfus büyüklüğü, yoksulluk seviyesi, farklı bölgelerin gelir gider durumları vs. kriterleride dikkate alabilmektedir. Eşitlikleri sağlamak amacıyla maliye tarafından gerçekleştirilen transferler, verimli harcama koşullarına göre belirlenebilir. Yoksul alanlar, ihtiyaç duydukları parayı almalarına yardım eden ama aynı zaman da o paraya akılcıca harcanması için motive olan bir stratejiye dayanmaktadır. Eşitlik ve verimlilik amaçlarının gerçekleştirilebilmesi için sağlam bir izleme ve değerlendirme sistemi geliştirilmelidir. Bölgesel eşitsizliklerin, hizmet sunumunun ve ekonomik sonuçların gelir paylaşımına olan etkisini değerlendirmek burada yer almaktadır.²¹

5. Gelir Paylaşımının Ekonomik Etkileri

5.1. Yerel ve Ulusal Ekonomilere Etkisi

Yerel ve ulusal ekonomilere büyük ölçüde etki eden farklı düzeyler arasındaki gelir paylaşımı mekanizmalarını hükümet ciddiye ele almalıdır. Etkisi birden fazla olabilecek bu unsurlar arasında ekonomiden maliye düzenine kadar uzanan önemli sonuçların yanı sıra kamusal hizmetlerin sağlanması ve toplumsal eşitsizliklere de yansımalar görülmektedir. Daha kapsayıcı bir ekonomik atmosfere pozitif yönde katkıda bulunacak olan gelir paylaşımının nasıl çalıştığını anlayabilmek, politika yapıcılara önemli bir rol oynar. Gelir paylaşımının, yerel yönetimlerin mali kaynaklarını ciddi şekilde etkileme potansiyeli bulunmaktadır.²² Finansmanın yetersiz olması halinde, yerel yönetimlerin gerekli olan altyapının inşasıyla birlikte kamusal hizmetleri ve toplumun gelişimi konusunda sorumluluklarını tam olarak üstlenmesini engeller. Oysa ki bu alanlara yapılan doğru yatırım ile hem bölgenin ekonomisi canlandırılabilir hem de yaşam kalitesi artırılabilir. Ekonomik karar alma sürecinde daha fazla özgürlük elde etmek için yerel yönetimlere istikrarlı bir gelir sağlanmalıdır. Daha özel ekonomik stratejilerin benimsendiği bu özerkliklik

²¹ Rodríguez, R. & Kochi, I. (2016). Optimal Formulas For Subnational Tax Revenue Sharing. Theoretical Economics Letters, 06(04), 808-818.

²² Göcen, S. (2021). Ekonomik Büyüme Ve Gelir Eşitsizliği İlişkisi: Türkiye İçin Bölgesel Bazda Bir İnceleme. Ekonomi Politika & Finans Araştırmaları Dergisi, 6(1erfm Özel Sayısı), 247-265.

sayesinde, yerel ihtiyaçlara göre uyarlanan çözümler ile daha güçlü bir şekilde sürdürülebilir bir lokal ekonominin inşası mümkün hale gelmektedir.²³

Etkili gelir paylaşımları, ekonomik eşitsizliklerin yoğun olduğu bölgelerde oyun alanını dengelemek için kilit bir role sahiptir. Düşük refah düzeyindeki bölgelerde, altyapının ve hizmetlerin geliştirilmesine yönelik araçlar sunularak yatırım yapma imkanları arttırılabilir, buna bağlı olarak da yerel ekonomik faaliyetlere destek verilebilir. Etkili kamusal hizmet sunum sistemleri üzerine yapılan yatırımlar sayesinde, yanında gelen maddi destek ile birlikte yer falan belediyeler hem lokal firmaların faaliyet gösterebileceği optimal zemin hazırlayabilme adına urban bakım ihtiyaclarına da önem verirken bolgenin icersindeki cevrensel çekici gücünü en fazla seviyede tutmaktadır. Temel amacı ulusal ekonomideki kararlılık olan dengeli gelir dağılımının sağladığı faydalardan biri de her bölgenin gerekli kaynakları elde ederek temel hizmetleri ve altyapısını sürdürebilmesine yardım etmesidir. Bu istikrarın sağlanması, ulusal ekonominin büyümesinin korunmasını ve olumsuz dönemlere etkili cevap verilmesini kritik hale getirmektedir. Bölgesel mali düzensizliklerin giderilmesiyle gelir paylaşımının uygulanması, ülkenin geneline yaygın olarak adaletli bir ekonomi sağlayabilir. Hayati bir konu olan bu eşitsizliğin azaltılması, ulusal birlik hissinin güçlendirilme sürecini hızlandıracak ve sosyal-siyasi gerilmelere sebebiyet verebilecek ekonomik dengesiz ulusal ekonomiyi güçlendirmek için bölge bazlı işbirliği ve gelir paylaşımının etkin bir şekilde düzenlenmesini gerektiren önlemler alınmalıdır.²⁴

5.2. Ekonomik Büyüme ve Zorluklara İlişkin Örnek Olaylar

Genel olarak dikey ölçekte federal ve eyalet hükümetleri ile yatay ölçekte ise eyaletlerin katılımıyla gerçekleştirilen karmaşık bir gelir paylaşımı sistemi, Brezilyada uygulanmaktadır. Dikkate değer bir husus olduğunu söylemek gerekirse, gelir paylaşım mekanizması hem az varlıklılardaki kalkınmaya katkısı sebebiyle önemlidir hem de altyapının düzgünleştirilmesi ile kamu hizmetleri alanındaki yeniliklere imkan tanır. Dolayısıyla bu faktör bölgedeki dengesizliği düzenlemek ve tarihsel açısından daha az geliştirilmiş olan yerlerde ekonomik büyümeyi artırmak için bir katkıda bulunmuştur. Şuna rağmen sistem yerel gelir

²³ Urama, N., Nwosu, E., & Aneke, G. (2012). Lost Revenue Due To Trade Liberalization: Can Nigeria Recover Her Own?. Ssrn Electronic Journal, 1 - 511.

²⁴ Wantoch-Rekowski, J. And Cilak, M. (2021). The Share Of Corporate Income Tax As Revenue Of A Provincial Self-Government And The Effects Of The Covid-19 Pandemic. *Ekonomia I Prawo*, 20(2), 439-456.

yaratmada ve verimlilikte algılanan teşvik eksikliği gibi zorluklar yaşamaktadır. Bu da federal transferlerden bağımsızlık sağlamayı güçleştirmektedir.²⁵

Ekonomide önemli bir faktör haline gelen Avustralya'nın gelirim paylaşım unsurunun odağında özellikle kaynaklardan elde edilen fonlar bulunmaktadır. Bu fonlar Batı'da bulunan ve kaynagi bakımından varlık içinde olan şehir veya bölgelerle federal devlete düşen oranda dağıtılarak bu zaman içerisindeki kritikesele durumu azami düzeye çıkarmışlardır. Madencilikğin getirdiği gelir paylaşım sistemi sayesinde, maden bölgeleri ekonomisine önemli ölçüde destek sağlayarak altyapının ve hizmet kalitesinin iyileştirilmesini mümkün kılmaktadır. Sistem, ayrıca eşitlik ve verimlilik üzerine birtakım tartışmalara da yol açtığından dolayısıyla bu sistem eyaletler arası kaynak dağılımının adil olmadığına veya ekonomik büyümede adaletsizliğe zemin hazırlandığını savunanların bulunduğu söylenebilir.

Bir gelir paylaşım sistemi uygulayan Güney Afrika, apartheid'in sona ermesiyle beraber ekonomik eşitsizliklerin giderilmesine ve adil bir kalkınmanın desteklenmesine yönelmiştir. Etkili olduğu kanıtlanmış olan bu sistem, marjinalleştirilmiş bölgelerde temel hizmetleri güvence altına alarak ülkenin ekonomik dönüşüm sürecine büyük katkılarda bulunmaktadır. Zorluklar olsa da sistem, başarılarına rağmen bazı bölgelerdeki yolsuzluk ve mali kötü yönetim sorunları nedeniyle fonların verimli şekilde kullanılması konusunda çaba sarfetmektedir.

6. Siyasi ve İdari Zorluklar

6.1. Adli Karmaşıklıkların Ortadan Kaldırılması

Genellikle, siyasi ve idari sorumlulukların hükümetler arasında paylaşılmasına ilişkin yaşanan zorluklar doğaldır ve genelde çok yönlüdür. Politika oluşturmada günlük hizmet götürmeye kadar tüm alanları kapsayan bu zorluklar, yönetim düzeyindeki işbirliklerinin verimliği üzerinde büyük bir etkiye sahip olabilir. Zorlukları doğru şekilde anlamak ve çözmek; verimli, adilve hassas bir yönetimi gerçekleştirmek bakımından son derece kritik niteliktedir.²⁶. Yasaların uygulanmasında ve anayasa hükümlerinin korunmasında kritik bir role sahip olan yargı sistemleri, buna rağmen bazen farklı yönetim düzeyleri arasındaki verimli işbirliği engelleyici karmaşık sorunlara yol açabilir. Daha düzenli ve etkili bir yönetim sistemi için bu yargısal karmaşıklıklarla ilgilenmek çok önemlidir. Anlaşmalar arasında yaşanan zorluklar genellikle hükümetlerarası

²⁵ Berçintürk, T. Yereli, A. (2022). Oecd Ülkelerinde Mali Yerelleşmenin Belirleyenleri. Sosyoekonomi, 30(53), 291-328.

²⁶ Okan, Y. T., & Gültekin, N. (2023). Kamu Liderlik Ölçeği Kısa Formunun Türkçeye Uyarlanması ve Psikometrik Analizlerinin Yapılması. Dicle Akademi Dergisi, 3(1), 77-97.

ilişkilere yönelik yasal düzenlemelerdeki netliğin eksikliğiyle ilgilidir. Neden kaynaklandığına dair bazı olası açıklamalar şu şekildedir: çelişen kanunlar, belirsiz yargı yetkisi sınırları ve hükümetin farklı düzeyleri arasındaki sorumluluk paylaşımlarının örtüştürülmesidir. Davalardan kaynaklanan zaman ve maliyet yükü, genellikle devlet kurumları arasındaki anlaşmazlık durumlarında ortaya çıkmaktadır.²⁷

Davaların sıklıkla meydana gelmesi, hükümetin farklı düzeylerinin birbirleriyle olan ilişkisini zorlaştırarak politikaların ve programların uygulanmasını engelleyebilir. Mahkemelerce kanunların çeşitli seviyelerde farklı biçimlerde anlam kazanması, politika icrasındaki dengesizlikleri artırabilecek ve hükümetin uyumlu işbirliğini engelleyebilecektir. Açıkça tanımlanmış mevzuat çerçeveleri, hükümetlerin ilişkilerindeki belirsizlikleri azalmasına yardımcı olabilir. Yetki ve sorumlulukların belirlenmesi konusunda kanunlar, hükümetin her seviyesinde nettir. Mahkemelerin dışında kurulan etkilive kolay erişilebilen uyuşma kapsamında ihtilaflara yönelik alternatifler, bu ihtilafların hükümetler arası ilişkilere yönelik yasal çerçevenin periyodik olarak incelenip yenilenmesi, onun çağdaşı olmasına yardım ettiği gibi değiştirilen koşullara da karşı koyabilir. Bu süreç, hukuki karmaşıklığı ve sorunları belirleyip düzeltme konusunda etkilidir. Ulusal yöneticilere ve hukuksal bilgiye sahip olan kişilere eğitim vermek, devletlerarası mevzuatın komplekslikleriyle baş edebilmelerine yardım ederek daha etkin bir uygulamayı teşvik edebilirken olası anlaşmazlık riskini de azaltabilmektedir. Yargısal müdahalelere olan bağlılıkta bir azalma sağlayarak çözüm odaklı bir yaklaşımda bulunabilmek için, hükümetin farklı düzeylerinin işbirlikçilik ruhunu desteklemesi ve iletişimi geliştirmesi önem taşımaktadır.²⁸

6.2. Hükümetlerarası Çatışmaların Yönetimi

Hükümetlerarası anlaşmazlık genellikle görev ve gelir paylaşımı ilgili olup bu da hükümetin değişik seviyelerindeki öncelikliklere bağlı olarak kaynaklanan ayrılıklardan kaynaklanır. Bu çekişme durumlarının iyi bir şekilde idare edilmesi, uyumluluk temelli bağların korunmasına yardımcı olur ve problem çözme odaklı yönetime düzgün bir süreklilik sağlar. Fonların dağıtımında sürekli olarak anlaşmazlık yaşanan bir durum söz konusu olup, farklı hükümet düzeyleri de kısıtlı kaynaklar nedeniyle birbirleriyle yarışır. Politika öncelikleri ile ulusal hedefler ve yerel ihtiyaçlarının birbirine uyumsuz olduğu durumlarda, hükümetin

²⁷ Yao, Z., Leung, S., & Lai, K. (2008). The Effectiveness Of Revenue-Sharing Contract To Coordinate The Price-Setting Newsvendor Products' Supply Chain. *Supply Chain Management An International Journal*, 13(4), 263-271.

²⁸ Zencir, M. & Oğuz, T. (2020). Ankara Üniversitesi Araştırmacılarının Araştırma Verilerinin Yönetimine Yönelik Tutumları Ve Veri Paylaşımı Önündeki Engeller. *Bilgi Dünyası*, 21(1), 89-123.

farklı düzeyleri arasındaki anlaşmazlık yaşanabilir. Kargaşaya neden olabilen bir faktör de, belirtileceği gibi belirsizlik ya da örtüştürme sonucunda ortaya çıkabilecek yargı yetki karmaşıklığıdır. Hükümet düzeyleri arasındaki çeşitli siyasi ideolojiler veya gündemler, gerilimin yükselmesine neden olabilir ve böylece işbirliği zorlaşabilir.²⁹

Bir platform sağlayarak açık ve düzenli iletişim kanallarının oluşturulması argümanlar arasında yanlış anlamalardan kaçınılmasına yardım ederken aynı zamanda şikayetleri dillendirme imkanını da sunmaktadır. Farklı hükümet düzeyleri arasında iletişimi geliştirebilmek ve anlaşmazlık durumunda arabulucuk yapabilmek için kullanılabilen bir yöntem olarak araç organları veya komiteleri göstermek mümkündür. Hayati bir role sahip olan müzakere ve uzlaşma kültürü, çatışmaların etkili bir şekilde yönetilmesini sağlar. Bu çalışma, değişik bakış açılarının önemini kabullenmeyi ve işbirliğiyle elde edilebilecek kazan-kazan çözümlerine odaklanmayı içermektedir.³⁰ Sağlam yasal altyapı ve kurumsal düzenlemeler, anlaşmazlıkların nasıl çözüleceği konusunda rehberlik eden kılavuzları içermektedir. Verimli bir şekilde yönetilen bu durum, yetkilendirme sınırların yanında başlıkta belirtilen alanlarda uygulanan resmî prosedürleri de kontrol edecektir. Birden fazla düzeydeki hükümetin planlama ve politika yapım sürecine katılımı ile çatışma riski en aza indirilebilirken, aynı zamanda öncelikler de daha iyi bir şekilde uyumlu hale getirilebilir. Bu işbirlikçi yaklaşımda, en baştan çeşitli bakış açılarının dikkate alındığı görülür. Kapasite geliştirme faaliyetleri kapsamında yerel yönetimlere yapılan politika analizi destekleri ile mali sorumluluklarının yeniden düzenlenmesi ve müzakerelerdeki becerilerinin güçlendirilmesi sayesinde bu kurumların hükümet içinde aktif rol oynaması teşvik edilebilir. Böylece gerilimin azalması da sağlanmış olur. Problemlerin büyük çatışmalara dönüştürülmeden önce tanımlanması ve ele alınması için hükümetlerarasında yapılan anlaşma takibi ve değerlendirmelerin gerçekleştirilme mekanizması önem taşımaktadır. Anahtar bir faktör olarak, hükümetlerarası çatışmaların etkili bir şekilde idare edilmesi işbirlikçi yönetimi desteklemektedir.³¹

²⁹ Özdemir, A. (2021). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Türkiye Cumhuriyeti İdari Teşkilatına Getirdiği Yenilikler. *International Journal Of Academic Value Studies (Javstudies Javs)*, 3(3), 284-297.

³⁰ Çolak, Z. (2021). *Econometric Analysis On Gender Inequality And Economic Growth Relationship In Turkey*. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 1094-1105.

³¹ Usta, G. (2021). Türkiye’de Büyükşehir Belediyelerinde İdareler Arası Hizmet Ve Gelir Paylaşımı: 6360 Sayılı Kanun Kapsamında Değerlendirilmesi. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 264-288.

İdarelerarası Görev ve Gelir Paylaşımında Türkiye Örneği

Merkezi hükümet, il yönetimleri ve yerel belediyeler gibi çeşitli idari birlikler arasındaki görevlerin paylaşımıyla beraber Türkiye'de sorumlulukların ve mali kaynakların dağılımını sağlamaktadır. Kamu düzeninin sürdürülmesi ve vatandaşlara en iyi hizmetin sunulması amacıyla geliştirilen bu sistem, her kademedeki devlet görevlilerine daha etkin bir performans sergileme olanağı tanımaktadır. Milli savunma, dış ilişkiler ve önemli ekonomik politikalarda başlıca yetkilendirilen görevleri üstlenen kuruluş Türkiye'nin merkezi hükümetidir. Kazançlarını sağlamak için hem atanmış bir vali tarafından kontrol edilen illerin olduğu bölgelerde bulunan Türkiye'dir. Yerel düzeydeki eyalet yönetimleri, hem merkezi hükümet politikalarının uygulanmasından hem de yerel hizmetlerin koordinasyonundan ve denetlenmesinden sorumludur. Finansman için ulusal vergi gelirinin bir bölümünü kullanırlar. Sorumlulukları arasında su temini, atık yönetimi ve yerel ulaşım gibi önemli hizmetlerin sağlanması bulunan kurumlar yereldir. Toplama yetkisine sahip oldukları belirli yerel vergi ve harçlar arasında emlak vergileri ile hizmet ücretleri de bulunur. Fonların dağıtılmasında genellikle nesnel kriterler olan nüfus büyüğü ve gereksinim esas alınır. Bazı durumlarda birlikte Türkiye'de çeşitli derecelerde özerkliği olan özel idari bölgeler bulunmaktadır. Görev dağılımı ve gelir paylaşımını ilgilendiren bu bölgelerde değişik düzenlemeler yapılabilir. Bölgelerarası kaynak tahsisi yanında tüm bu sebeplerle Türkiye'deki sistemdeki birçok kritik nokta olan sorun tam anlamıyla derlemedir. Sistem üzerinde gerçekleştirilen değişikliklerin amacı, verimliliği yükseltme, şeffaflığı artırma ve kaynakların daha adil biçimde paylaşılmasını sağlamak içindir. İhtiyaçların dengelenmesine odaklanan sistem, farklı bölgelere ve yönetim katmanlarına özel olarak tasarlandığından dolayı başarıyla çalışır. Her birimin gereksinimleri karşılayabilme yetisiyle beraber vatandaşlara aktif olarak destek vermektedir.³²

Yerel yönetimlerin mali özerkliğini artırmak amacıyla mücadele eden Türkiye, mali yerelleşme konusunda ilerlemeye devam etmektedir. Yerel yönetimlere, kendi gelirlerini yerel vergilerle oluşturabilmelerine izin veren ve aynı zamanda merkezi hükümetten alınan fonların nasıl harcanacağına dair daha fazla yetki tanımaktadır. Hedefi, yerel yönetimleri toplumun gereksinimlerine karşı duyarlı olmak ve harcama konusunda sorumluluklarını arttırmak olarak belirlenmiştir. Dengeleme transferlerini kullanarak Türk hükümeti, bölgesel

³² Özdemir, A. (2021). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Türkiye Cumhuriyeti İdari Teşkilatına Getirdiği Yenilikler. *International Journal Of Academic Value Studies (Javstudies Javs)*, 3(3), 284-297.

eşitsizliklere çözüm bulmaktadır.³³ Mali desteklerin amaçları arasında ülkedeki temel düzeydeki hizmetleri sunmak ve bunu yaparken daha yoksul olan yerel yönetimleri desteklemek bulunmaktadır. Farklı bölgeler arasında var olan önemli ekonomik çeşitlilik nedeniyle Türkiye için bu oldukça kritiktir. Yasal mevzuatın bir parçası olan çeşitli yasa ve yönetmelikler ile Türkiye'deki idarelerin görevleri ve gelir dağılımı belirlenmiştir. Gözetim, fonların doğru bir şekilde kullanılması ve yerel yönetimlerin ulusal standartlara uyumunun garanti altına alınması açısından son derece kritiktir. Genel olarak, bu gözetim merkezi hükümet veya bağımsız düzenleyici kurumlar tarafından gerçekleştirilir. Özellikle yerel yönetimi ilgilendiren konularda, zaman zaman Türkiye'deki yerel yönetimleri ulusal düzeydeki karar alma süreçleri içerisinde görmek mümkündür. Yerel yönetimlerin uyumlu ve etkin hareket edebilmesini sağlayan bir faktör olarak bu katılıma ihtiyaç vardır. İdareler arası görev ve gelir paylaşımı için getirilen düzenlemelere rağmen, Türkiye bu konuda halen zorluklar yaşamaktadır. Sorunlar arasında bürokrasinin yavaşlığıyla birlikte şeffaflığın eksikliği de yer alarak görevlere haksızlık yapma ihtimalini artırabilir. Bu durumda gelir adaleti de zarar görebilmektedir. Yönetimler arası görevlerini ve gelir paylaşımı sistemlerini geliştirme konusunda Türkiye, sıklıkla diğer ülkelerin modellerine bakmaktadır. Bölgesel kalkınma hedeflerini gerçekleştirmek için uluslararası en iyi uygulamalardan öğrenme önemlidir. Bu sayede ademi merkeziyetçilik ve mali yönetim alanında birlikte çalışılabilir. Önümüzdeki dönemde Türkiye'nin yöneticiler arasındaki sorumlulukların ve ekonomik kazançların nasıl paylaşıldığına ilişkin tutumunu geliştirmeye devam etme olasılığı vardır. Ademi merkeziyetçilik, artan yerel yönetim özerkliğinin yanı sıra hesap verebilirlik ve şeffaflık için geliştirilen mekanizmalara vurgu yaparak bunları içermektedir. Hedef, nüfusun değişen ihtiyaçlarını göz önünde bulunduran daha dengeli, verimli ve adaletli bir yönetişimi sağlamaktır.³⁴

SONUÇ

Sonuç olarak incelememize dayanarak söyleyebilirim ki, idareler arası görev ve gelir paylaşımı dinamikleri hükümetin tüm seviyelerinde etkili çalışması için büyük bir önem taşır. Kamu hizmetleri için güvenilir bir performans ölçüsü olmanın yanında, bu karmaşık ilişki ayrıca yönetişimin niteliğini belirtmektedir; bireysel hakları koruma becerisiyle eş görülmemiştir. Merkezi, bölgesel ve yerel

³³ Erat, S. (2020). Bilgi Paylaşımı Ve Örgütsel Güvenin, Yenilikçilik Davranışı Ve Bireysel Performansa Etkisi, Meslek Lisesi Öğretmenleri Üzerine Bir Araştırma. *International Review Of Economics And Management*, 8(1), 124-145.

³⁴ Ak, Y. & Dereli, S. (2021). Endüstriyel Ortamda Çalışan Robotların Görev Paylaşımı İçin Görüntü İşleme Tabanlı Sistem Önerisi. *Academic Perspective Procedia*, 4(1), 81-90.

olmak üzere hükümetin çeşitli düzeyleri arasındaki optimum dengenin sağlanmasıyla ilgili zorluklar çok çeşitlidir; bunlar ekonomiye önceliğini verirken aynı zamanda siyasi faktörleri de gözetmeye yöneliktir. Herkese uyan tek bir model olmasa da incelememiz, bazı temel ilkelerin evrensel olarak önemi olduğunu kanıtlamaktadır. Sorumlulukları dağıtırken net olmak hayati öneme sahiptir ve geliri adil biçimde paylaştığımızdan emin olmanız gereklidir. Burada aynı zamanda şeffaf bir yaklaşım, hareket etmeyi bekliyoruz veson olarak sürekli verimi koruma üzerinde durup adalet kavramını göz ardı etmemeniz çok önemlidir. Herkesin kendilerine ait olan belirli koşullara uymaları gerektiren ve bu ilkelere dikkat edilmesini sağlayan idari düzenlemelerinin başarı durumu değiştirilebilir. Daha da önemlisi, bizler görev ve gelir paylaşımının etkinliğinin aynı zamanda daha geniş siyasi ve ekonomik ortamlardan da ciddi bir şekilde nasibini aldığını tespit ettik. Siyasi iradenin yanı sıra idari kapasiteye de bağlı olarak bu düzenlemeler şekillenmektedir. Ayrıca ekonomik istikrar ve toplumsal değerler de dikkate alınmalıdır. Dış etkilerden korunmak adına, politika yapıcılarının ve yöneticilerin buna karşı son derece ihtiyatlı davranmaları önemlidir. Küresel salgınlar, ekonomik krizlerin yaşandığı bu dönemde yönetimler arasındaki görev ve gereken bu küresel sorunları teşvik etmek amacıyla mevcut çözüm yollarının gözden geçirilerek ve hükümetler arasında inovatif bir performans sergilenmelidir. Araştırma, diyalog ve denemelerin sürekli olarak sürdüğü idareler arası görev ve gelir paylaşımı alanındaki çalışmaların değeri bu makalede belirtilmiştir. Hükümetler arasındaki bağımlılık giderek artan bir şekilde küreselleşen dünyada yaşanan karmaşık sorunların üstesinden gelirken, hem verimli hem de adil uygulama yapabilen mekanizmalara duyulan ihtiyaç her zamankinden daha fazladır. Gelecekte daha dayanıklı, duyarlı ve kapsayıcı yönetim sistemleri oluşturabilmek için bu düzenlemelerin sürekli olarak incelenip geliştirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Ak, Y. & Dereli, S. (2021). Endüstriyel Ortamda Çalışan Robotların Görev Paylaşımı İçin Görüntü İşleme Tabanlı Sistem Önerisi. *Academic Perspective Procedia*, 4(1), 81-90.
- Benli, A. & Tonus, Ö. (2019). Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Açığının Belirleyicileri: Dönemler Arası Yaklaşım. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(3), 437-460.
- Berçintürk, T. & Yereli, A. (2022). Oecd Ülkelerinde Mali Yerelleşmenin Belirleyenleri. *Sosyoekonomi*, 30(53), 291-328.
- Cachon, G. & Lariviere, M. (2005). Supply Chain Coordination With Revenue-Sharing Contracts: Strengths And Limitations. *Management Science*, 51(1), 30-44.
- Çolak, Z. (2021). Econometric Analysis On Gender İnequality And Economic Growth Relationship İn Turkey. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 1094-1105.
- Ekici, O. (2022). Gelir Eşitsizliği Ve Vergi Bileşimi Arasındaki İlişki: Ülkeler Arası Değerlendirme. *Ege Akademik Bakis (Ege Academic Review)*, 1 - 43.
- Elmalı, K., Erkal, G., & Özer, H. (2021). Türkiye’de İller Arası Gelir Yakınsaması: Mekânsal Ekonometrik Yaklaşım. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 1 - 153.
- Erat, S. (2020). Bilgi Paylaşımı Ve Örgütsel Güvenin, Yenilikçilik Davranışı Ve Bireysel Performansa Etkisi, Meslek Lisesi Öğretmenleri Üzerine Bir Araştırma. *International Review Of Economics And Management*, 8(1), 124-145.
- Ertekin, Ş. (2018). Kamu Borçlarının Gelir Dağılımı Üzerine Olası Etkileri: Oecd Ülkeleri Üzerine Panel Nedensellik Analizi. *Yönetim Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(4), 334-348
- Gerede, C. & Güder, M. (2022). Sınıf Temelli Eşitsizlik Ve Mekân Temelli Eşitsizlik: Küreselleşmenin Etkisi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 36-54.
- Göcen, S. (2021). Ekonomik Büyüme Ve Gelir Eşitsizliği İlişkisi: Türkiye İçin Bölgesel Bazda Bir İnceleme. *Ekonomi Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 6(İerfm Özel Sayısı), 247-265.
- Hawkins, M. & Mccrae, J. (2002). Stamp Duty On Share Transactions: İs There A Case For Change?, 1 - 33.

- Niswaty, R., Seha, S., Arhas, S., Nasrullah, M., & Darwis, M. (2021). Effectiveness Of Bphtb Administration Services At The Makassar City Regional Revenue Agency. *Pinisi Business Administration Review*, 2(2), 89 - 170.
- Rodríguez, R. & Kochi, I. (2016). Optimal Formulas For Subnational Tax Revenue Sharing. *Theoretical Economics Letters*, 06(04), 808-818. <https://doi.org/10.4236/tel.2016.64085>.
- Urama, N., Nwosu, E., & Aneke, G. (2012). Lost Revenue Due To Trade Liberalization: Can Nigeria Recover Her Own?. *Ssrn Electronic Journal*, 1 - 511.
- Wantoch-Rekowski, J. & Cilak, M. (2021). The Share Of Corporate Income Tax As Revenue Of A Provincial Self-Government And The Effects Of The Covid-19 Pandemic. *Ekonomia I Prawo*, 20(2), 439-456.
- Wei, Q., Sheng, L., Gou, X., & Huo, B. (2019). Joint Optimal Decision Of The Shared Distribution System Through Revenue-Sharing And Cooperative Investment Contracts. *Industrial Management & Data Systems*, 119(3), 578-612.
- Yao, Z., Leung, S., & Lai, K. (2008). The Effectiveness Of Revenue-Sharing Contract To Coordinate The Price-Setting Newsvendor Products' Supply Chain. *Supply Chain Management An International Journal*, 13(4), 263-271.
- Zencir, M. & Oğuz, T. (2020). Ankara Üniversitesi Araştırmacılarının Araştırma Verilerinin Yönetimine Yönelik Tutumları Ve Veri Paylaşımı Önündeki Engeller. *Bilgi Dünyası*, 21(1), 89-123.
- Okan, Y. T., & Gültekin, N. (2023). Kamu Liderlik Ölçeği Kısa Formunun Türkçeye Uyarlanması ve Psikometrik Analizlerinin Yapılması. *Dicle Akademi Dergisi*, 3(1), 77-97.
- Özdemir, A. (2021). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Türkiye Cumhuriyeti İdari Teşkilatına Getirdiği Yenilikler. *International Journal Of Academic Value Studies (Javstudies Javs)*, 3(3), 284-297.
- Usta, G. (2021). Türkiye’de Büyükşehir Belediyelerinde İdareler Arası Hizmet Ve Gelir Paylaşımı: 6360 Sayılı Kanun Kapsamında Değerlendirilmesi. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 264-288.

11. Bölüm

Özi Kalesi’nin Lojistiğinde Eflak ve Boğdan’ın Rolü (1750-1787)¹

Mustafa KOYUNCU²

¹ Bu çalışma Prof. Dr. Serhat KUZUCU danışmanlığında hazırlanan “18. Yüzyılda Askeri ve Lojistik Açından Özi Kalesi” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

² Arş. Gör. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,
e-mail: mustafakoyuncu2783@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7430-8700

GİRİŞ

Topraklarının bir bölümü Misya, bir bölümü Trakya'da olan Özi, kuzeydoğudan güneybatıya doğru uzanmış bir yanında Karadeniz, bir yanında ise Rus toprakları ile çevriliydi. Diğer yanında ise Boğdan ve Leh toprakları olmak üzere Niğbolu ve Kırkkilise bölgelerine kadar uzanan geniş bir sahayı oluşturmaktaydı (Öntüğ, 1995: 7).

Böylesine geniş bir alanı kapsayan bölgenin savunması için Özi Kalesi kilit rol oynuyordu. Kale, Aksu ve Özi Nehri'nin yakınlarındaki bölgede bulunmaktaydı. Kılburun yarımadasının kuzeyinde bulunan kaleye ilk yapıldığı tarih olan 1492'den 1620 yılına kadar iki yeni kale daha eklenerek daha güçlü hale getirilmiştir (Koyuncu, 2024: 3).

Rus sınırında bulunan kalelerden biri olan bu kale jeopolitik konumu sebebiyle mühim tampon noktalarından biriydi. Zira bu kale, Rumeli'den başlayıp Özi eyaletine kadar olan bölgede kaleler zincirinin en uç noktasında yer almaktaydı (Aydın, 2015: 31-32).

Özi Kalesi, Rus serhaddinde olmasının yanı sıra askerlerin ve ulakların yol güzergâhı üzerinde olması açısından da ayrı bir öneme sahipti. Ayrıca, Özi bölgesi yüksek miktarlarda koyun yetiştiriciliğinin yapıldığı bir bölgeydi. Burada yetiştirilen koyunlar İstanbul'un iâşesinin temin edilmesi noktasında önemli bir katkı sağlıyordu (Öntüğ, 1995: 8-9). Bu doğrultuda Özi bölgesi hem askeri hem de iktisadi açıdan çok değer verilen bir yerdi.

Kale, özellikle 18. yüzyılda yaşanan Osmanlı-Rus savaşlarının merkezinde yer almıştır (Koyuncu, 2024: 95; Kuzucu, 2013). 1737 yılında Özi Kalesi Rusların eline geçmiş fakat 1738 yılında tekrar alınmıştır (Güler, 2008: 150). 1768-1774 yılları arasındaki Osmanlı-Rus savaşlarında yoğun bir kuşatma altına alınmış fakat Osmanlı askerinin güçlü direnişiyle Osmanlı'da kalmıştır (Kuzucu, 2022: 180). Fakat 1787-1792 yılları arasında yaşanan Osmanlı-Rusya savaşı sırasında Rusların yoğun kuşatmasıyla kale daha fazla dayanamayıp 1788 yılında düşmüştür. 1792 yılında imzalanan Yaş Antlaşması ile de kalenin elden çıkışı resmîyet kazanmıştır (Öntüğ, 1995: 7; Kuzucu, 2023: 193).

Kale elden çıkana kadar lojistik açıdan Osmanlı Devleti tarafından birçok yerden desteklenerek güçlü tutulmaya çalışılmıştır. Lojistik anlamda kale için önem teşkil eden yerler; İstanbul, Eflak, Boğdan, Balçık İskelesi, Bergos İskelesi, İsakçı Ambarı ve Kili İskelesi'ydi. Kalenin iâşe, mühimmat, asker ihtiyacını genel olarak bu yerler gideriyordu (BOA, C.AS., 1212/54357; BOA, D.BŞM.d, 1027, 2; BOA, C.AS., 615/25964; BOA, AE.SMST.II., 111/12091; BOA, Cevdet Bahriye C.BH., 9/401; BOA, C.AS., 677/28440, BOA, C.AS., 486/20307, 1).

Eflak ve Boğdan'ın Özi Kalesi için ayrı bir önemi vardı. Çünkü Eflak ve Boğdan iaşe ile mühimmat desteğinin haricinde kalenin tamir ve tahkimi için kullanacak kerestenin temini noktasında merkezde yer alıyordu (Fedakar, 2019: 516).

Günümüzde Romanya sınırları içerisinde bulunan Eflak, kuzeyde Karpat Dağları, güneyde Tuna Nehri ile çevrilidir (Karpat, 1994: 468). Boğdan (Moldaviya-kısmen Besarabya) ise Eflak'ın kuzey doğusunda bulunan bugünkü Romanya'nın doğusu ve Moldova topraklarının yer aldığı bölgeyi kapsamaktadır. (Üstüner, 2020: 414; Özcan, 1992: 269).

Eflak ve Boğdan, halklarının tarihi ve kültürel bağları sebebiyle birlikte anılan iki bölgedir. Osmanlı kaynaklarında çoğunlukla birlikte anılan bu yerler *Memleketeyn* olarak zikredilmiştir. Bununla birlikte özellikle İstanbul'un iaşesinde önemli rol oynadığı için Eflak, *İstanbul'un kileri* adıyla da anılmıştır (Demirtaş, 2022: 918).

16. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına giren Eflak ve Boğdan, Osmanlı'nın kuzeyde Rusya'daki sınırını batıda ise Avusturya-Macaristan sınırını oluşturmaktaydı. (Karasu, 2002: 741.). Bu yerler Osmanlı hâkimiyeti altına girdikten sonra 1711 yılına kadar yerli beyler tarafından (Yüksel, 2019: 605) 1711-1821 yılları arasında ise Fenerli Beyler tarafından yönetilmiştir (Çiftçi, 2010: 27; Karasu, 2015: 826).

18. yüzyıl itibarıyla etkisini arttıran Rus ve Avusturya tehdidine karşı bir savunma hattı olarak karşımıza çıkan Eflak ve Boğdan bölgesinin (Bayram, 2023, 1), en önemli savunma mekanizmalarından birini Özi Kalesi oluşturmaktaydı. Özi Kalesi ile Eflak ve Boğdan aslında birbirlerine muhtaç bölgelerdi. Zira Özi Kalesi, Eflak ve Boğdan'ın savunması için yardımcı roldeydi. Eflak ve Boğdan ise verimli topraklara sahip olması açısından iaşe ve mühimmat ihtiyacının giderilmesi noktasında Özi Kalesi için çok önemliydi (Aydın, 2013: 10-11).

Osmanlı Devleti, Özi Kalesi'nin ihtiyaçlarının Eflak ve Boğdan'dan karşılanması için ilk olarak buralarda görevli olan voyvodalara hükümler yazarak gerekli olan ihtiyaçların temin edilmesi için emir verirdi (BOA, İE.HR., 12/1197, 1). Bu doğrultuda görevlendirilen voyvodalar ise gerekli hazırlıkları yaparak emirleri yerine getirirdi (BOA, C.AS., 1212/54357). Bu bağlamda çalışmada Eflak ve Boğdan'ın Özi Kalesi'ne lojistik açıdan desteği incelenmiştir.

1. Eflak'tan Yapılan Sevkiyat

18. yüzyıl boyunca Eflak'tan Özi Kalesi'ne yapılan sevkiyatların genel olarak iaşe ve kereste olduğu tespit edilmiştir (BOA, C.AS., 1077/47472, 1-3; BOA, C.AS., 1014/44441). Bununla birlikte Eflak, kalenin işçi, araba ve askerlerin mevacicleri gibi ihtiyaçlarını da karşılamıştır. (BOA, C.AS., 768/32456; BOA, C.AS., 776/32824). Kaleye yapılan sevkiyatlarda hangi yolun kullanıldığı değişkenlik

göstermiş olup bazen kara yolu bazen de iskeleler kullanılmıştır (BOA, C.AS., 768/32456; BOA, C.AS., 1077/47472, 1-3).

Kaleye sevk edilen iaşeler genel olarak buğday ve arpa ağırlıklıdır. Özellikle savaş yıllarında iaşeler kalelerde bulunan askerler için kritik öneme sahipti. Çünkü kalede bulunan askerlerin iaşe kıtlığı çekmesi durumunda kalenin savunmasının zorlaşacağı, askerin takatının kalmayacağı bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşının başladığı dönemde Eflak'tan Özi Kalesi'ne arpa ve buğday gönderildiği görülmektedir. 1769 yılında Özi Kalesi'nde bulunan iaşeye ek olarak ihtiyat amacıyla 10.000 İstanbul kilesi buğday, 20.000 İstanbul kilesi arpa gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu iaşenin temini için Eflak Voyvodası görevlendirilmiş ve zahirelerin ücreti Kılburun cizyesinden karşılanmıştır. Her bir kile iaşenin nakliye ücreti 6 akçe olup toplamda 180.000 akçe masraf yapılmıştır (BOA, C.AS., 1212/54357).

Eflak'ın iaşe temini konusunda ne kadar önemli olduğu arşiv vesikalarına yansımıştır. Zira 1777 yılında tek seferde Özi, Akkirman ve Kili kaleleri için 75.000 İstanbul kilesi buğday ve 75.000 İstanbul kilesi arpa buradan temin edilmişti (BOA, C.AS., 950/41246). Fakat bu iaşelerden Özi Kalesi'ne 15.000, Kili Kalesi'ne 25.000, Akkirman Kalesi'ne 22.500 kile toplamda ise 62.500 İstanbul kilesi kalelere ulaştırılabilmektedir (BOA, C.AS., 135/50445). İaşeler her ne kadar tamamıyla kalelere ulaşmasa da bu durum Eflak'ın iaşe temin edebilme potansiyelini ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte 1787-1792 Osmanlı-Rus-Avusturya savaşlarının arifesinde kale için 50.000 gurusluk buğday ve 5.000 baş koyun temin edilerek kaleye ulaştırılması planlanmıştır (BOA, C.AS., 1077/47472, 1-3).

Bahsedilen iaşe sevklerinin yanı sıra Eflak'tan ciddi miktarda kereste de temin edilmekteydi. Özi çevresinin ormanlık alan bakımından yetersiz olması, Eflak'ın ise bu konuda zengin olması hasebiyle burası kalenin kereste ihtiyacı için Boğdan'la birlikte en önemli destek bölgesiydi. (BOA, C.MTZ., 11/529).

Buna istinaden 1783 yılından itibaren kalede ciddi bir bakım onarım yapılması kararlaştırılmıştı. Bu karara göre ihtiyaç duyulan birçok kerestenin Eflak'tan temin edildiği görülmektedir. Buna göre 12.000 kıyve demirci kömürü, 60.000 şendere çivisi, yüksekliği dört zira olan 5.703 adet şaranpo ve 12 arşınlık 500 adet şaranpo kuşağı bir an önce Eflak voyvodası tarafından kaleye gönderilmesi talep edilmişti (BOA, C.AS., 1014/44441). Bununla birlikte temin edilecek malzemelerin yanında kalede çalışmak üzere 250 marangoz, 200 nefer duvarcı, 100 nefer taş kırıcı, 40 nefer cerahor, 100 adet öküz arabası, 2 nefer demirci, 15 nefer kireççi ve tuğlacı, kaleye gönderilecekti (BOA, C.AS., 1014/44441). Bir sonraki yıl için ise kalenin tamir ve yeniden inşa edilecek yerleri için Eflak'tan birçok malzeme temin edilmesi emredilmişti. Eflak'tan temin edilmesi kararlaştırılan malzemeler; 10.000 adet şendere, 1.500 adet kireç yakmak için odun, 1.500 adet küçük kiriş, 5 zira

yüksekliğinde 1.500 adet şaranpo, 1.500 adet kazma levhası, 150 adet levhaydı (BOA, C.AS., 1111/49187, 2). Bu ihtiyaçların haricinde kaleye sevkiyatın devam ettiği görülmektedir. 1784 yılında Özi Kalesi ve Prizren Adası'nda inşa edilecek çeşmeler ve bazı yerlerin tamiri için Eflak ve Boğdan'dan çeşitli malzemelerin tedarik edilerek kaleye sevk edilmesi emredilmişti. Buna göre Eflak ve Boğdan'dan 5.000 kuşaklı demir halka, 3.000 kıyye bezir yağı, 500 büyük şaranpo, 180 adet 10 arşınlık büyük kiriş, 550 adet çivi ile 550 adet büyük çivi, 15.000 tuğla, 200 meşe tahtası, 4 lüle çeşme ve 4 zincirli su taşı gibi malzemeler istenmişti. Ayrıca 1787 yılında 3.000 meşe kazığı ve metris yapımında kullanılacak kerestelerin Eflak'tan temin edileceği ifade edilmişti (BOA, C.AS., 1065/46887).

Eflak, iaşe ve kerestenin haricinde Özi Kalesi'nde bulunan askerlerin mevaciblerinin ödenmesi, işçi tedarikinin yapılması için de faydalanılan bir yerdi (BOA, AE.SMST.III., 258/20647). Buna binaen 30 Aralık 1768 tarihli bir vesikaya göre Özi Kalesi'nde bulunan 17 nefer top arabacısının 66.906 akçelik mevacibleri Eflak cizyesinden karşılanmıştı (BOA, C.AS., 796/33757).

1769 yılında Özi Kalesi, Kılburun Kalesi ve Hasan Paşa Palankası'nın bazı bölgelerinin süratle tamir edilmesi gerektiği için cerahor ihtiyacı doğmuştu. Bu surette Eflak Voyvodası görevlendirilerek buralara acil olarak 150 nefer cerahor gönderilmesi emredilmişti (BOA, C.AS., 1044/45849). Bunun yanı sıra 1776 yılında Eflak Voyvodasına emirler gönderilmiş ve kaleye yetecek sayıda marangoz ve arabanın Eflak'tan gönderilmesi talep edilmişti. Bu emirlerin ardından işe koyulan voyvoda hesaplamalarını yapmış ve toplam giderin 46.366 guruş olduğunu belirlemiştir. (Kahya, 2023: 202-203).

Osmanlı Devleti, 1787-1792 Osmanlı-Rus-Avusturya savaşının hemen öncesinde kalenin Rus tehdidiyle karşı karşıya olduğunu görmüş ve kalenin güçlü tutulması adına metris, hendek gibi yeni yerleri ya inşa etmiş ya da tamir etmiştir. Bu sebeple 1787 yılında metris yapımına karar verilmiştir. İki ay zarfında tamamlanması düşünülen metris için 750 nefer cerahora ihtiyaç duyulmuştur. Cerahorların tedariki için Eflak Voyvodası görevlendirilmiştir. Kaleye sevk edilecek cerahorların 500 neferinin ücreti aynı olarak, 250 neferin ücreti ise nakdi olarak verilmesi planlanmıştır. Cerahorların masraflarının Eflak cizyesinden karşılanacağı bildirilmiş olup 250 cerahor için 5.000 guruş ücret Özi Kalesi bina eminine teslim edilmiştir. 60 gün üzerinden hesaplanan ücretleri toplam 5.000 guruş olan 250 cerahorun her birinin yevmiesi 40 akçedir (BOA, C.AS., 978/42632). Cerahorların haricinde metris inşası için kalede marangoz ihtiyacı da hasıl olmuştur. 200 nefer marangozun bu iş için yeterli olacağı belirlenmiş olup marangozların imkanı varsa Özi civarından tedarik edilmesi talep edilmiştir. Ancak imkan dahilinde değilse Eflak ve Boğdan'dan marangozlar temin edilip bir an önce Özi Kalesi'ne gönderilmesi emredilmişti (BOA, C.AS., 1065/46887).

Yine 1787 yılının ortalarına doğru Özi Kalesi ve Hasan Paşa Palankası'nın takviye edilerek güçlendirilmesi istenmişti. Kaledeki birçok görevliye gönderilen hükümde deniz tarafında yedi arşınlık temel atılabileceğinin görülmesi üzerine işin bir an önce yapılması talep edilmiştir. Hasan Paşa Palankası'nın 300-500 nefer ile bir an önce inşasının tamamlanması istenmişti. Ayrıca Kılburun, Aksu, liman ve varoş taraflarına da birer tabya inşa edilerek buranın takviye edilmesi istenmişti (BOA, C.AS., 1168/52024). Bu emir doğrultusunda Özi Kalesi'ne Eflak'tan 500 amelenin gönderildiği görülmektedir (BOA, C.AS., 1191/53200).

Özellikle savaş yıllarında Eflak'tan sürekli iaşe, mühimmat ve işçi tedariki yapılmıştır. Özi Kalesi'nin muhafazasında Eflak'ın rolü ve potansiyelini arşiv vesikaları ortaya koymaktadır.

2. Boğdan'dan Yapılan Sevkiyat

Boğdan, Eflak gibi Özi Kalesi'nin her türlü ihtiyacına cevap veren bir yerdi. İaşe, mühimmat, işçi temini gibi hususlarda sıkça başvurulanan Boğdan'dan, kaleye yapılacak sevkiyatlarda genel olarak Kalas İskelesi kullanılırdı (BOA, C.AS., 1095/48314). Buna örnek olarak 1751 yılında tedarik edilen ve depolarda muhafaza edilen 20.000 İstanbul kilesi darının 9.660 kilesini buğday böceği talan etmiştir. Bu nedenle Özi Valisi Vezir Ali Paşa'dan bozulan darının yerine yenisini temin etmesi talep edilmiştir. Bu darının da Boğdan cizyesinden karşılanarak Kalas İskelesi'nden Özi Kalesi'ne sevk edilmesi uygun görülmüştür (BOA, C.AS., 1095/48314).

1777 yılında da yine Boğdan Voyvodası tarafından tedarik edilen buğday ve un Kalas İskelesi'nden Özi Kalesi'ne ulaştırılmıştı. Temin edilen iaşeler aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 1: 1777 Yılında Boğdan'dan Temin Edilen İaşe Miktarı ve Ücretleri

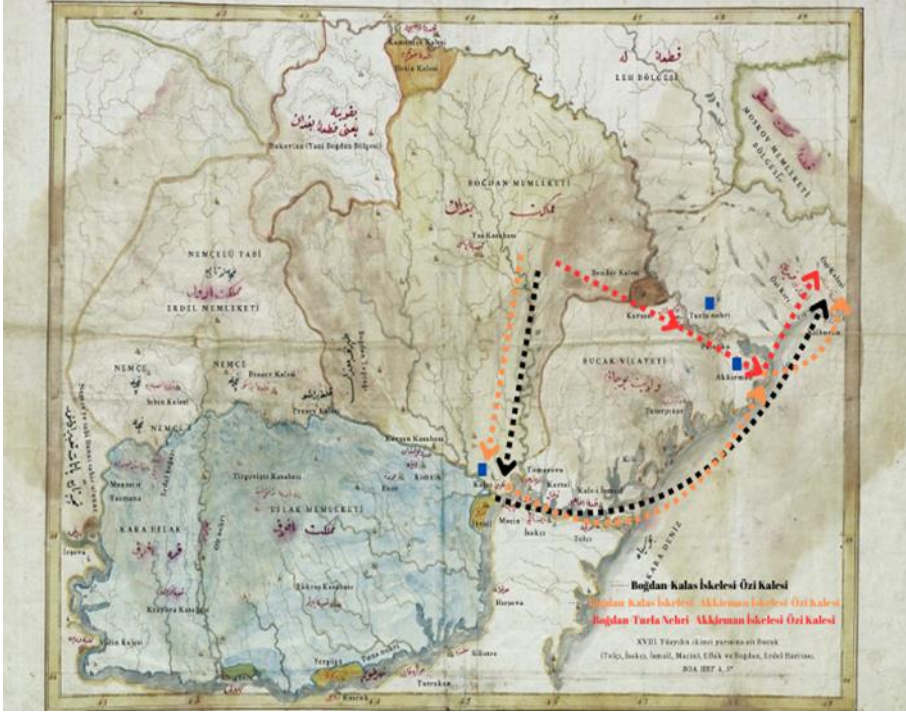
Hububatı Taşıyan Reis	Taşıdığı Buğday ve Un Miktarı (İstanbul Kilesi)	Kile Başına Ödenen Taşıma Ücreti	Toplam Ödenen Taşıma Ücreti
Akkirmanlı Kemal Reis	2.000 Kile	12 Akçe	24.000 Akçe
Salcı Ahmet Reis	3.000 Kile	12 Akçe	36.000 Akçe
Mahir Reis	3.000 Kile	12 Akçe	36.000 Akçe
Hacı Abdullah Reis	4.000 Kile	12 Akçe	48.000 Akçe
Ömer Reis	3.000 Kile	12 Akçe	36.000 Akçe
İsmail Reis	3.000 Kile	12 Akçe	36.000 Akçe
Boğazlı Mehmet Reis	2.000 Kile	12 Akçe	24.000 Akçe
Toplam	20.000 Kile		240.000 Akçe

Kaynak: BOA, AE.SABH.I, 53/3775.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere Boğdan Voyvodası tarafından temini gerçekleştirilen toplamda 20.000 İstanbul kilesi buğday ve un 7 gemiye yüklenmiştir. Kalas İskelesi vasıtasıyla Özi Kalesi'ne sevk edilecek buğday ve unun taşıma ücreti için 240.000 akçe ödenmiştir. İncelediğimiz vesikada buğday ve un miktarlarının ne kadar olduğu konusunda bir açıklama tespit edilememiştir. Burada sadece gemilere odaklanılmış olup hangi reisin ne kadar iaşe taşıyacağı ile ilgilenilmmiştir. Fakat başka bir vesikada kaleye sevk edilecek iaşenin 6.667 kilesinin buğday, 13.333 kilesinin un olduğu tespit edilmiştir (BOA, AE.SABH.I, 351/24594).

Bununla birlikte 1784 yılında Boğdan Voyvodası İskerletzade Aleksandır aracılığıyla temini gerçekleştirilen 20.000 İstanbul kilesi un kaleye teslim edilmişti. Fakat kaleye teslim edilen bu un yeterli gelmemiş ve 7.309 kile daha un Boğdan'dan temin edilerek kaleye ulaştırılmıştı. Yine İskerletzade Aleksandır, Boğdan Voyvodası olarak görev yaptığı 27 Kasım 1785 tarihinde 22.808 kile un tedarik ederek kaleye göndermişti. Her kile için 50 akçe ücret talep edilen una toplamda 1.140.400 akçe ödenecekti. Fakat sonrasında unun rayiç bedelle satın alınması gündeme gelmiş ve her kile un için ortalama 42 akçe ödenmiştir. Toplamda ise 22.808 kile unun maliyeti 960.040 akçe tutarına gerilemiştir (BOA, AE.SABH.I, 79/5491; BOA, C.MTZ., 19/926; BOA, C.HR., 111/5530).

Tüm bunların yanı sıra daha önce bahsedildiği üzere kalenin kereste ve mühimmat ihtiyacı çok büyük oranda Boğdan'dan karşılanıyordu. İaşenin sevkiyatında olduğu gibi kereste ve mühimmat sevkiyatı da genel olarak Kalas İskelesi üzerinden gerçekleşiyordu (BOA, C.AS., 1041/45705, 3). Fakat zaman zaman sevkiyatın yapıldığı iskeleler farklılık gösterebiliyordu. Bu bağlamda Boğdan civarında olan ve Aksu Nehri'ne 10 saat uzaklıkta bulunan Irmaklı Ormanı'ndan temin edilen keresteler, arabalarla Turla Nehri'ne buradan da Akkirman İskelesi'ne ulaştırılmaktaydı. Akkirman İskelesi'nde toplanan keresteler ise kayıklarla Özi Kalesi'ne sevk edilmekteydi. Yine farklı bir örnek olarak kalenin onarımı için Boğdan'dan 2.000 balvan ağacı temin edilmişti. Temin edilen keresteler önce Kalas İskelesi'ne oradan da Akkirman İskelesi'ne ulaştırıldıktan sonra Özi Kalesi'ne sevk edilmiştir. (BOA, C.MTZ., 11/529). Sonuç olarak Boğdan'dan temin edilen keresteler; Boğdan-Kalas-Özi Kalesi, Boğdan-Kalas-Akkirman İskelesi-Özi Kalesi, Boğdan-Turla Nehri-Akkirman İskelesi-Özi Kalesi şeklinde kaleye ulaştırılırdı.

Görsel 1: Boğdan'dan Yapılan Sevkiyatın Güzergâhları

Kaynak: BOA, HRT.h., 37.

Yukarıdaki görselden de anlaşılacağı üzere Boğdan'dan yapılan sevkiyatlarda büyük oranda deniz veya nehir yolu kullanılıyordu. Kara yolunun kullanılmamasının iki ana sebebi vardı. Bunlardan ilki arabalarla yapılan sevkiyatların deniz yoluyla karşılaştırıldığında daha uzun sürmesiydi. Daha önce bunu tecrübe etmiş kale görevlileri yapılan sevkiyatın deniz yolu kullanılarak gerçekleşmesini talep etmiştir (BOA, C.AS., 1041/45705, 3). İkinci sebebi ise nakliye için kullanılacak araba temininin zor olmasıydı. Yapılacak sevkiyatlarda binlerce kerestenin taşınması için onlarca araba temininin de yapılması gerekliydi (BOA, AE.SABH.I, 54/3823). Bu kadar çok öküz arabasının temini hem zor hem de maliyetliydi. Bu iki ana sebeple deniz yolu veya nehir yolunun kullanılması tercih edilmişti. Bu temel zorlukların dışında kara yolunun kullanılmamasının bir sebebi de yollarda yaşanan eşkıyalık ve yağma hareketleri olduğu düşünülmektedir. Zira dönemin koşulları incelendiğinde özellikle Kazakların yağma ve talan yaptıkları göze çarpmaktadır. Bu nedenle riski azaltmak adına da bu yol kullanılmıştır. Osmanlı Devleti, iâşe sevkiyatında olduğu gibi kalenin inşasında kullanılacak kereste ve mühimmat sevkiyatında da yukarıda bahsettiğimiz şartlar nedeniyle deniz yolunu tercih etmiştir.

Özi Kalesi'nde birçok inşa faaliyetinin yapıldığı belgelere yansımıştır (BOA, TS.MA.e., 480/35). Tamir ve inşa faaliyetlerinde kule ve surların yanı sıra kalede yer alan ambarların tamirine de çok önem verilmiştir. Bu doğrultuda 1751 yılına ait bir belgede Boğdan'dan kerestelerin sevk edildiği görülmektedir. Kalede yapılan keşif sonucunda burada bulunan dört adet ambarın döşemesinin olmadığı anlaşılmıştır. Bunun sonucu olarak da ambarda bulunan zahireler çürüme riskiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu sebeple buranın acil olarak yenilenmesi kararı alınmıştır. Boğdan Voyvodası Konstantin aracılığıyla hazırlanan ve sevk edilen 127 adet şaranpo, 57 adet kiriş, 440 adet büyük tahta Özi dizdarı Ali Ağa tarafından teslim alınmıştır (BOA, TS.MA.e., 1081/13).

Özi Kalesi, Kılburun Kalesi ve Hasan Paşa Palankası'nda kullanılmak üzere 1758 yılında Boğdan civarından kömür teminin yapılması talep edilmiştir. Boğdan Voyvodasına gönderilen emirle 40 araba kömürün vakit kaybetmeden ulaştırılması talep edilmiştir (BOA, C.AS., 835/35613).

1765 yılında da yine Özi Kalesi'nin tamirâtı için Boğdan'dan çeşitli miktarlarda kereste ve malzemelerin sevk edildiği anlaşılmaktadır. Kaleye sevk edilen bu malzemeler; şaranpoluk balvan, şahmerdan, kömür gibi birçok malzemeydi. Tamirat için gönderilen bu malzemeler ve nakliye ücretleri için toplamda 3.323 guruşluk bir masraf ortaya çıkmıştır (BOA, AE.SMST.III, 286/23011).

Bununla birlikte Boğdan, işçi temini ve bu işçilerin ücretlerinin karşılandığı yerlerden biriydi. 1768-1774 yılları arasında meydana gelen Osmanlı-Rus Savaşları'nda kale ciddi hasarlar almıştır. Bu nedenle savaş esnasında da kalenin ayakta tutulabilmesi için tamir ve inşa faaliyetleri durmadan sürdürülmüştür. Buna binaen 1769 yılında Özi Kalesi, Kılburun Kalesi ve Hasan Paşa Palankası'nın bazı bölgelerinin tadilata ihtiyacı olduğu ve bir an önce cerahor temininin gerekli olduğu bildirilmiştir. Eflak Voyvodası'na gönderilen hükümde bu bölgelere 150 nefer cerahor sevk edilmesi ve bunların ücretlerinin Boğdan cizyesinden karşılanması istenmiştir (BOA, C.AS., 1044/45849). Vesikadan anlaşıldığı üzere Boğdan doğrudan işçi temin etmediğinde bile maddi destek sağlıyordu.

Ocak 1778 tarihinde kalede tamir ve inşa faaliyetlerinin sürdüğü anlaşılmaktadır. Bu tarihte kalenin tamiratının bir bölümünün bitmiş olduğu fakat bir bölümünün henüz bitirilemediği İstanbul'a iletilmiştir. Kalenin kereste ihtiyacı için Akkirman'daki şaranpolaların yetişmesi halinde kalenin geriye kalan tamirinin 2 ay içerisinde tamamlanacağı belirtilmiştir. Ancak Akkirman'dan şaranpolaların ulaşması için yalnızca 1.000 guruş bulunduğunu bildiren Özi Kalesi bina emini ve veziri 2.500 guruş istemiştir. Bu minvalde Özi Kalesi veziri ve bina eminine gönderilen emirde 2.500 guruşun taraflarına verileceği bildirildi.

Gelecek bu ücret ile toplamda 3.500 guruşluk bir paraya sahip olunacağı ve bu ücret ile kalenin ihtiyaçlarının karşılanarak iki ay içerisinde kaledeki tamiratın tamamlanması istenmişti (BOA, C.AS., 1008/44129, 3). Bunun üzerine kalenin kereste ihtiyaçlarının karşılanması için ilk başvurulacak yerlerden biri Boğdan olmuştur. Bir emirle Boğdan Voyvodası Ligor görevlendirilmiş ve kaleye çeşitli miktarlarda ve cinslerde kereste sevk edilmiştir. Kalenin inşa ve tamirinde sarf edilecek keresteler toplamda 108.081 adet olup farklı ölçülere sahipti (BOA, C.AS., 516/21531).

1784 yılında yine kalenin tamiri için Boğdan, Eflak ve Akkirman'dan çeşitli keresteler ve malzemelerin temini sağlanmıştı. Özi Kalesi ve Prizren Adası'nın tamirinde kullanılacak malzemeler; 11.000 adet badem çubuğu, 5.925 adet kireç yakmak için odun, 5.148 adet meşe kazığı, 3.741 adet şaranpo, 2.711 adet araba tahtası, 179 adet küçük kiriş ve 144 adet büyük kirişti (BOA, C.AS., 1037/45497). Aynı yıl içerisinde Özi Kalesi ve Prizren Adası'ndaki inşa ve tamir faaliyetleri için yeni malzemelerin temin edildiği de görülmektedir. Boğdan Voyvodası Aleksandır vasıtasıyla temin edilen malzemeler; uzunluğu 8 zira, yüksekliği 32 parmak olan 340 şaranpo, uzunluğu 8 zira, genişliği 12 parmak, kalınlığı 4 parmak olan 199 talebe tahtası, uzunluğu 4,5 zira 1.500 sepet kazığı ve 1.500 badem çubuğu, uzunluğu 5 zira, genişliği 12 parmak 7.729 adet kireç yakmak için odun, uzunluğu 4 zira 188,5 elvah-ı ihlamur, uzunluğu 8 zira, kalınlığı 6 parmak olan 66 kiriş, uzunluğu 12 zira olan 6 adet büyük balvan, 11.160 adet araba tahtası, 22.300 şendere, uzunluğu 8 zira, genişliği 12 parmak olmak üzere 45 adet mertekti (BOA, C.AS., 1113/49318, 4). Bu malzemelerin yanı sıra kalede çalışmak üzere Boğdan'dan işçiler de görevlendirilmişti. Kaledeki inşa ve tamir işini yapan duvarcılara 125.640, marangozlara 146.440, taş kırıcılara 27.640, cerahorlara 151.170, öküz arabalarına 112.816, kireççilere ise 7.320 akçe ücret ödenmişti. İşçilerin ücretlerini de Boğdan Voyvodası Aleksandır karşılamıştı (BOA, C.AS., 778/32939).

Görüldüğü üzere Boğdan, Özi Kalesi'nin hem iaşesinde hem de özellikle kereste ihtiyacı gibi mühimmatlarını karşılamada önemli bir roldedir. Gerek duyulduğu takdirde yüksek miktarlarda sevkîyat Boğdan'ndan Özi Kalesi'ne gerçekleşmiştir.

SONUÇ

Eflak ve Boğdan, Özi Kalesi'nin ihtiyaçlarının karşılandığı yerlerdendi. Kale birçok yerden destek alsa da özellikle kereste konusunda bu iki yer vazgeçilmez nitelikteydi. Çünkü Özi'nin civarında ormanlık alan bulunmuyordu. Bu sebeple kalenin tamir ve inşasında kullanılacak keresteler hızlı ve güvenli bir şekilde bir yerden temin edilmeliydi. İşte bu noktada Özi Kalesi'nin yardımına Eflak ve

Boğdan yetişmiştir. Kaleye sevk edilmesi düşünülen mühimmat ve iaşeler deniz yolu kullanılarak ulaştırılmıştır. Buradaki amaç hem zamandan hem de maliyetten tasarruf etmektir. Ayrıca güvenlik ve araba temininde yaşanan zorluklar devleti deniz yolunun kullanılmasına meylettirmiştir.

Eflak'tan temin edilen iaşe ve mühimmatlar genel olarak önce Kalas İskelesi'ne ulaştırılırdı. Oradan da ya Akkirman İskelesi vasıtasıyla ya da doğrudan Kalas İskelesi'nden Özi Kalesi'ne sevk edilirdi.

Boğdan'dan temin edilen iaşe ve mühimmatlar ise Boğdan-Kalas-Özi Kalesi, Boğdan-Kalas-Akkirman İskelesi-Özi Kalesi, Boğdan-Turla Nehri-Akkirman İskelesi-Özi Kalesi şeklinde bir yol izlenerek kaleye ulaştırılırdı.

18. yüzyılın ikinci yarısında özellikle Osmanlı-Rus savaşları sırasında Eflak ve Boğdan'ın önemi artmıştır. Zira Özi Kalesi bu dönemde yoğun baskı altında kalmış ve yaşanan savaşlar neticesinde hasar almıştır. Kalenin tamir ve inşası için Eflak ve Boğdan'dan hem savaş öncesi hem de savaş sonrasında ciddi miktarlarda iaşe ve mühimmat desteği sağlanmıştır. Sonuç olarak Eflak ve Boğdan, Özi Kalesi'nin özellikle fiziki yapısının ayakta kalmasını sağlayan iki temel unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Osmanlı Arşiv Kaynakları

A. Ali Emiri Tasnifi

BOA, AE.SABH.I, 351/24594.
BOA, AE.SABH.I, 53/3775.
BOA, AE.SABH.I, 54/3823.
BOA, AE.SABH.I, 79/5491.
BOA, AE.SMST.II., 111/12091.
BOA, AE.SMST.III, 286/23011.
BOA, AE.SMST.III., 258/20647.

B. Cevdet Tasnifi

BOA, C.AS., 1008/44129.
BOA, C.AS., 1014/44441.
BOA, C.AS., 1037/45497.
BOA, C.AS., 1041/45705.
BOA, C.AS., 1044/45849.
BOA, C.AS., 1065/46887.
BOA, C.AS., 1077/47472.
BOA, C.AS., 1095/48314.
BOA, C.AS., 1111/49187.
BOA, C.AS., 1113/49318.
BOA, C.AS., 1168/52024.
BOA, C.AS., 1191/53200.
BOA, C.AS., 1212/54357.
BOA, C.AS., 135/50445.
BOA, C.AS., 486/20307.
BOA, C.AS., 516/21531.
BOA, C.AS., 615/25964.
BOA, C.AS., 677/28440.
BOA, C.AS., 768/32456.
BOA, C.AS., 776/32824.
BOA, C.AS., 778/32939.
BOA, C.AS., 796/33757.
BOA, C.AS., 835/35613.
BOA, C.AS., 950/41246.
BOA, C.AS., 978/42632.
BOA, C.BH., 9/401.
BOA, C.HR., 111/5530.
BOA, C.MTZ., 11/529.

BOA, C.MTZ., 19/926.

C. Babı- Defteri, Başmuhasebe

BOA, D..BŞM.d, 1027.

D. Haritalar

BOA, HRT.h., 37.

E. İbnülemin

BOA, İE.HR., 12/1197.

F. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrak

BOA, TS.MA.e., 1081/13.

BOA, TS.MA.e., 480/35.

2. Araştırma ve İncelemeler

Aydın, M., (2013). Eflak Beyliği, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, (23), 1-24.

Aydın, M., (2013). *Vidin Kalesi Tuna boyu 'ndaki inci*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Bayram, Ü. F., (2023). “Eflak ve Boğdan Voyvodalarının 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşlarındaki rolleri”, *MUTAD X/1*, 1-31.

Çiftçi, C., (2010). Bâb-ı Âlî'nin Avrupa'ya çevrilmiş iki gözü: Eflak ve Boğdan'da Fenerli Voyvodalar (1711-1821), *Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(26), 27-48.

Demirtaş, M., (2018). İstanbul'un Kileri Eflak-Boğdan'ın başkent beslenmesindeki yeri ve önemi”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C.3, Ankara: TTK, 2018, 909-932.

Fedakar, C., (2019). Hotin Kalesi (Osmanlı-Avusturya, Rusya Savaşları'nda), *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 2019, 513-544.

Güler, M., (2008). 1737 Osmanlı-Rus Savaşında Özi'nin elden çıkması, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 23(1), 137-156.

Kahya, O., (2023). Özi Kalesi (1768-1792), Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi.

Karasu, C., (2002). XIX. Yüzyılda Eflak ve Boğdan'daki Rus İşgalleri, *Türkler*, (12), Yeni Türkiye Yayınları: Ankara, 741-749

Karasu, C., (2016). Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan haber alma kanallarından birisi olarak: Eflak ve Boğdan Voyvodaları, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2(3), 825-835.

Koyuncu, M., (2024). 18. yüzyılda askeri ve lojistik açıdan Özi Kalesi, Doktora Tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, 2024.

Koyuncu, M., (2024). 18. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin Özi Kalesi'ne gönderdiği doğal ve kimyasal ilaçlar, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 10(2), 93-105.

- Kuzucu, S., (2013). Kırım Hanlığı ve Osmanlı-Rus Savaşları. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Kuzucu, S., (2022). Özi Kalesi ve 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşındaki fonksiyonu, AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 10(33), 169-182.
- Kuzucu, S., (2023). 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Faş Kalesi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(1), 189-200.
- Öntuğ, M. M., (1995). Özü ile ilgili xvii. yüzyıl mühimme hükümleri ve kalesi, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi.
- Özcan, A., (1992). Boğdan, TDV Yayınları: C.6, 269-271.
- Üstüner, A., (2020). Osmanlı Coğrafya Kaynaklarında Eflak-Boğdan (15-17. Yüzyıl), Karadeniz Araştırmaları Dergisi, 28, 413-442.
- Yüksel, S., (2019). Küçük Kaynarca'dan Yaş Antlaşması'na kadar Eflak-Boğdan üzerinde Osmanlı-Rus nüfuz mücadelesi, Belleten, 83(297), 605-632.

12. Bölüm

Plansız Satın Alma ve FoMO

Özlem AKBULUT DURSUN¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / İİBF / İşletme Bölümü oakbulut@cumhuriyet.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6212-8531

GİRİŞ

Plansız satın alma davranışı günümüz tüketim kültüründe önemli tüketici davranışlarından biridir ve tüketicinin başlangıçta satın alma niyetinde olmadığı bir zamanda dış uyaranlardan etkilenecek şekilde yapılan satın alma olarak tanımlanır. Her ne kadar aradaki farklılıkları vurgulayan araştırmalar olsa da konu ile ilgili alan yazında plansız satın alma ve dürtüsel satın alma kavramlarının eş anlamlı olarak kullanıldığına rastlanmaktadır. Önceden plan yapmadan bir mağazayı ziyaret eden ve önceden farkına varılmış bir ihtiyacı olmamasına rağmen dürtüsel olarak ürün satın alan bir tüketici dürtüsel satın alma gerçekleştirmiş kabul edilirken, önceden plan yapmadan bir mağazayı ziyaret eden ve mağazada gördüğünde ihtiyacını fark ederek ürün satın alan bir tüketici plansız satın alma gerçekleştirmiş kabul edilmektedir. Başka bir deyişle, dürtüsel satın alma çok az düşünülerek yapılan anlık bir satın alma, plansız satın alma ise tüketicinin listesine bir ürünü eklemeyi unutmaması nedeniyle yaptığı satın almadır.

Plansız satın almaların payı pazarlamacılar için önemli bir ölçü olarak kabul edilir. Pazarlamacıların pazarlama kaynaklarını verimli şekilde kullanabilmeleri için satın alımların planlı mı yoksa plansız mı olduğunu bilmeleri önem taşımaktadır. Plansız satın alımların payı, pazarlamacıların müşterileriyle iletişim kurmadaki başarılarının bir göstergesi kabul edilmektedir.

Sosyal medyanın yoğun bir şekilde hayatımıza girmesi insan yaşamını oldukça etkilemiştir. Sosyal medya bağımlılığı bireylerin, artan paylaşımları ve bilgileri kaçırmaya yönelik giderek endişe duymalarına ve özellikle 90'lar sonrası nesil kullanıcılar da gündemi kaçırma ya da yakalayamama korkusunun oluşmasına neden olmuştur. FoMO (günceli kaçırma korkusu- fear of missing out) 2004 yılında ortaya konan ve ardından 2010 yılından bu yana yaygın olarak kullanılan bir terimdir. Tüketici psikolojisinde ortaya çıkan tüketici davranışlarında ve özellikle sosyal medya pazarlamasında önemli hale gelen FoMO, tüketicilerin ve özellikle sosyal medya kullanıcılarının kendilerini ödüllendirici bir şey yapmazken başkalarının bir şeyler deneyimlediklerini ve sahip olduklarını algıladıklarında duydukları kaygıyı ifade eder. Tüketiciler, sosyal medyada karşılaştıkları etkinlik, gelişme ve deneyimleri kaçırma endişesi duyduklarında içgüdüsel ve plansız satın alımları artabilmektelerdir. Bunun yanı sıra tüketiciler kaçırma korkusundan uzaklaşmak, dışlanma endişesi ve sosyal baskıdan dolayı da satın alma davranışı gösterebilmektedir.

Bu bağlamda pazarlamacılar açısından tüketici davranışlarını anlamak oldukça önem arz etmektedir. Kitabın bu bölümünde tüketici davranışlarını etkileyen faktörlerden plansız satın alma eğilimi ile günceli kaçırma korkusu olan FoMO kavramları hakkında bilgilere yer verilmiştir.

1. Plansız Satın Alma

Tüketicilerin alışkanlıkları ve tercihleri, gün geçtikçe daha belirgin şekilde önem kazanan bir alan haline gelmektedir. Bu bağlamda, tüketici davranışları, sürekli evrilen, güncel kalması gereken ve dinamik yapısıyla öne çıkan bir konudur. Bireyler, sürekli olarak kendilerini yenileyen, değişen ve anlık olarak ortaya çıkan çeşitli isteklere karşı duyarlılık gösteren karmaşık varlıklardır. Son zamanlarda, tüketicilerin satın alma davranışlarında önemli değişiklikler yaşanmaktadır. Artık sadece ihtiyaç duydukları anlarda alışveriş yapan bireylerin yerini, ihtiyaç oluşmadan önce anlık kararlarla satın alan bir tüketici profili almaktadır. Bu durum, tüketicilerin güdülerine daha hızlı ve esnek bir şekilde yanıt verme eğiliminde olduklarını göstermektedir. İşletmeler, tüketicilerin hızla değişen taleplerine uyum sağlayabilmek için esnek ve yenilikçi yaklaşımlar benimsemek zorundadır. Ayrıca, tüketicilerle daha derin bir etkileşim kurmak ve onların beklentilerine daha iyi yanıt verebilmek için, sürekli olarak pazar trendlerini takip etmek ve analiz etmek gerekmektedir.

Tüketiciler, çoğu zaman kullanışsız veya beklentilerinin altında kalitede olan ürünleri rahatlıkla satın alabilmekte ve bu tür yüksek riskli alışveriş davranışları sonrasında pişmanlık, suçluluk ve kendi kendine öfke gibi olumsuz duygularla karşı karşıya kalabilmekteledir. Alınan ürünün beklenen performansın altında olması veya kullanım değerinin düşük olması, tüketicilerin memnuniyetsizlik duygularını artırabilir, bu da olumsuz duygusal tepkilere yol açabilir. Bu durum, tüketicilerin satın alma kararlarını daha dikkatli ve bilinçli bir şekilde değerlendirmeleri gerektiği konusunda bir farkındalık yaratmaktadır (Lu & Wu, 2019).

Plansız satın alma 1950'li yıllardan itibaren tüketici davranışları araştırmalarında belirgin rol oynamıştır. Geçmiş çalışmalar incelendiğinde plansız satın alma kavramının dürtüsel satın alma ile aynı anlamda kullanıldığı tespit edilmiş (Applebaum, 1951; Stern, 1962; Rook & Hoch, 1985), 1998 yılında bu kavram karışıklığı giderilmeye çalışılmıştır. Dürtüsel satın alma aniden ve içgüdüsel olarak gerçekleşen bir davranış olarak, plansız satın alma davranışı ise öncesinde planlanarak çıkılan bir alışveriş esnasında bazı uyarıcıların ve hatırlatıcıların etkisi ile planda olmayan fakat ihtiyaç duyulabileceği düşünülen ürünlerin satın alınması olarak ifade edilmiştir (Beatty & Ferrell, 1998). Önceden plan yapmadan bir mağazayı ziyaret eden ve önceden farkına varılmış bir ihtiyacı olmamasına rağmen dürtüsel olarak ürün satın alan bir tüketici dürtüsel satın alma gerçekleştirmiş kabul edilirken, önceden plan yapmadan bir mağazayı ziyaret eden ve mağazada gördüğünde ihtiyacını fark ederek ürün satın alan bir tüketici plansız satın alma gerçekleştirmiş kabul edilmektedir (Bellini, Cardinali, & Grandi, 2017). Plansız satın alma niyetini Clover (1950), "bireyin mağazaya

plansız bir ziyaret sonrasında mağaza içinde anında satın alma eylemini gerçekleştirmesi" şeklinde tanımlanmıştır (Cıvek & Kılıç, 2022). Başka bir tanımda plansız satın alma, belirli bir tetikleyiciye karşı aniden ortaya çıkan bir tepki sonucu meydana gelen, tüketicinin hızlı bir şekilde karar verip satın alma gerçekleştirdiği bir durum olarak ifade edilmiştir (Tayfun, 2015). Iyer (1989) dürtüsel satın alımların tümünün plansız olduğunu fakat plansız satın alımların hepsinin dürtüsel olmadığını belirtmiştir. Plansız ve dürtüsel satın alımları ayırt eden farklar aşağıdaki gibi sıralanabilir (Morozova & Vlaev, 2024):

- Pekiştirme: Düşünme ve kontrol eksikliği ile ilişkili olan dürtüsel satın alımlar hızlı ve kendiliğinden yapılırken, plansız satın alımlar çoğunlukla mağazaya girmeden önce niyet eksikliği ile karakterize edilir.
- Duygu: Dürtüsel satın alımlar, hisler, uyarılma, etki ve arzu ile ilişkili olan "anında" karar verme ile karakterize edilirken, plansız satın alımlarda duygusal katılım ve tepki eksikliği vardır.
- Kimlik: Dürtüsel satın alımlar güçlü duygusal etkileşimlerle ilişkilendirilirken, plansız satın alımlarda bu ilişki yoktur.
- Davranışsal Düzenleme: Plansız satın alımlarda karar verme dinamik ve duruma bağlı iken, dürtüsel satın alımlarda ise davranışsal düzenleme yoktur.
- Sonuçlar Hakkındaki İnançlar: Plansız satın alımlar rasyonel olarak yapılabilirken, dürtüsel satın alımlarda sonuçlar göz ardı edilir.
- Amaçlar: Plansız satın alımlar soyut veya belirli bir alışveriş hedefini içerirken, dürtüsel satın alımlar belirli bir alışveriş amacı olmadan yapılır.

Plansız satın alma, tüketicilerin genellikle önceden belirlenmiş bir plan veya niyet yokken, detaylı araştırma yapmadan, fiyat karşılaştırmalarına girmeden, hatta alternatif ürünleri değerlendirmeden doğrudan bir ürün veya hizmeti satın almalarını ifade eden (Stern, 1962; Rook & Fisher, 1995), kesin tahminler ve beklentiler tarafından kontrol edilemeyen bir satın alma davranışıdır. Thompson ve diğerleri (1990) anlık satın almanın rasyonel olmaktan ziyade duygusal bir deneyim olduğunu ve buna rağmen mantıksız olduğu şeklinde okunmaması gerektiğini; sınırlı bir durumda meydana gelen bir çeşit özgürlük eylemi olduğunu belirtmişlerdir. Bahsedilen özgürlüğün nedenini ise tüketicilerin kontrollerini ürüne kaptırmalarına rağmen, onların dış kısıtlamalardan ziyade arzularına bağlı kalarak satın alma yapmaları olarak açıklamışlardır.

Plansız satın alma tüketicinin alışılmış alışveriş alışkanlıklarından ve listelerinden sapmasına yol açabilmektedir. Tüketiciler alışveriş yapmadan önce ürün kategorisini satın alma planı ve niyetinde değilken, satın alma kararı

alışveriş sırasında, bireyin hissettiği güçlü satın alma dürtüsüyle ani bir şekilde verilir ve tüketicinin bilişsel ve duygusal özelliklerinden etkilenir (Beatty & Ferrell, 1998; Arslan, 2018). Plansız satın almanın tetikleyicileri arasında mağaza içi etkileşimler, özel kampanyalar, zamansal baskılar veya çevresel faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler, tüketicinin bilinçli bir düşünce sürecine girmeden, hızlı bir karar alma süreci içinde hareket ettiği durumları yansıtmaktadır. Plansız satın almayı etkileyen faktörlerin temelinde öz-kontrol gücünü etkileyen para ve harcama ile ilgili tutumlar, öz-saygı, heyecan arayışı, içsel çatışmalar yer almaktadır (Koç, 2011).

Tüketiciler her zaman ihtiyaçlarına göre satın alım gerçekleştirmemekte, işletmeler de ihtiyaç yaratabilmektedir. Dolayısıyla firmalar tarafından yaratılan dürtüler tüketicileri ani satın alma kararına yöneltebilmektedir (Tayfun, 2015). Plansız satın almaların payı pazarlamacılar için önemli bir ölçü olarak kabul edilmekte ve pazarlama kaynaklarının verimli şekilde kullanabilmesi için satın alımların planlı mı yoksa plansız mı olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Plansız satın alımların payı, pazarlamacıların müşterileriyle iletişim kurmadaki başarılarının bir göstergesi kabul edilmektedir (Nordfalt, 2009). İşletmeler, plansız satın alma davranışını anlamak ve etkilemek için çeşitli stratejiler geliştirebilirler. Örneğin, özel kampanyaların yanı sıra mağaza düzenlemeleri ve anlık indirimler gibi etkenler, tüketicilerin plansız satın alma eğilimlerini etkilemede önemli bir rol oynayabilir. Bu noktada, tüketicilerin satın alma süreçlerini etkileyen anlık kararlar, pazarlama stratejilerinin daha özenli ve dinamik bir şekilde tasarlanmasını gerektirebilir. İşletmeler, bu tür davranışları daha iyi anlamak ve müşteri memnuniyetini artırmak için tüketici eğilimlerini yakından takip etmeli ve bu doğrultuda esnek pazarlama stratejileri geliştirmelilerdir. Bu sayede, plansız satın alma davranışının olumlu bir yönde yönetilmesi, işletmelerin rekabet avantajını artırabilir ve müşteri sadakatini güçlendirebilir.

1.2. Plansız Satın Alma Davranışını Etkileyen Faktörler ve Özellikleri

Tüketiciler plansız satın almanın hem iç hem de dış faktörlerinden etkilenmektedir. Dış faktörler tüketicileri satın alma davranışına çekmek amacıyla pazarlamacılar tarafından yerleştirilen ve kontrol edilen pazarlama uyarılarını ifade eder (Youn & Faber, 2000). Dış faktörler, mağaza atmosferi ile ilgili ve ürün ile ilgili faktörler olmak üzere ikiye ayrılır.

Mağaza içi faktörler; mağaza atmosferini oluşturan sesler-görüntüler-kokular, iyi tasarlanmış aydınlatma sistemi, ürün teşhiri ve uyarıcı işaretlerin yeterliliği gibi mağaza düzeni unsurları ile eğitilmiş satış personelinin varlığı şeklinde sıralanabilir (Graa, Dani-Elkebir, & Bensaid, 2014; Mohan, Sivakumaran, &

Sharma, 2013; Tinne, 2010). Ürün ile ilgili faktörler ise Stern (1962:61) tarafından dokuz başlık altında açıklanmıştır. Bunlar; düşük fiyat, ürüne yönelik ihtiyacın derecesi, yoğun dağıtım, yoğun reklam, kendi kendine alışveriş (satış görevlisi olmadan), belirgin mağaza sergileme yöntemlerinin var olması (mağaza içi promosyonlar, uygun raf seçimi, farklı ambalajlar), ürün ömrünün kısa olması, ürünlerin küçük hacimli- hafif olması ve depolama kolaylığıdır.

Plansız satın almayı etkileyen iç faktörler bireye odaklanır ve bireyin plansız satın alma davranışına girmesini sağlayan içsel ipuçlarını ve özelliklerini inceler. Bu faktörler, bir tüketicinin plansız satın alma derecesini belirleyen kişilik özelliklerini, duygusal durumlar gibi ipuçlarını, tüketicinin plansız satın alma katılımına ilişkin normatif değerlendirmesini ve demografik faktörleri içerir (Karbasivar & Yarahmadi, 2011).

İlgilenim düzeyinin düşük olmasından dolayı klasik satın alma sürecine kıyasla plansız satın alma karar süreci daha kısadır. Tüketiciler, bilgi arayışı ve alternatifleri değerlendirme aşamalarını kısaltarak kısa sürede satın alma gerçekleştirirler (Kotler, 2004). Tüketiciler satın alma arzusu duydukları anda ürünle ilgili yeterli bilgiye sahip olmadan, satın alma öncesi ve sonrasına yeterince odaklanmadan, akılda yokken satın alımlar gerçekleştirdiklerinden dolayı fiziksel, finansal, sosyal ve psikolojik faktörlerden etkilenirler (Türk, 2018). Plansız satın alma davranışının özellikleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Erciş, Deligöz, & Mutlu, 2021):

- Planlanmamıştır,
- Aniden oluşur,
- Rastgeledir,
- Arzu uyandırıcı bir duygu ile oluşur,
- Düşünmeden aniden yapılır,
- Sonuçları tüketici tarafından hesaplanmaz,
- Aniden, derhal bir alım yapma durumu söz konusudur,
- Satın alma sonrası duygularda iyi ile kötü arasında değişen dengesizlik vardır,
- Tüketicide heyecan uyandırır,
- Tanımlanamayan bir güdü ile meydana gelir.

Plansız satın alma davranışı bilişsel çelişki ve pişmanlık duyguları gibi olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Tüketiciler plansız satın alma sonrasında öfke, pişmanlık, satın alma sonrası çelişki (tüketicinin satın alımı en iyi koşulda alıp almadığını sorgulaması gibi) yaşayabilirler (Boz & Koç, 2018).

1.3. Plansız Satın Alma Türleri

Plansız satın alma niyeti dört davranış tipi ile açıklanmaktadır. Bunlar; tamamen (saf) plansız satın alma, hatırlatıcı ile yapılan plansız satın alma, öneriyle yapılan plansız satın alma, yapılan planlı alışverişin getirdiği plansız satın alma şeklinde sıralanabilir (Stern, 1962):

- **Tamamen (saf) plansız satın alma:** Normal bir satın alma modelini bozan yenilik, kaçış, duygusal çekim şeklinde satın almadır. Tüketici ürüne karşı ihtiyaç hisseder ve ekonomik bakımdan bir analiz yapmadan anında satın alma arzusu duyar. Saf plansız satın alma davranışı tamamen dürtüseldir.

- **Hatırlatıcı plansız satın alma:** Hatırlatıcı faktörlerin etkisiyle gerçekleşen anlık satın alma davranışdır. Örneğin alışveriş esnasında birey evdeki stokun azaldığını ya da tükendiğini hatırladığında veya ürünle ilgili bir reklam ya da önceki deneyimlerini anımsadığında plansız satın alma kararını verir. Burada önemli olan, hatırlatıcı faktörlerin bireyi etkilemesi ve plansız satın alma davranışı gerçekleştirmesine neden olmasıdır.

- **Öneri sonucunda plansız satın alma:** Öneri şeklinde oluşan plansız satın alma, bireyin ilk defa gördüğünde ve ürünle ilgili daha öncesinde herhangi bir bilgisi olmasa dahi ürüne ihtiyaç duyduğunu/duyacağını hissettiğinde gerçekleşir. Öneri sonucu oluşan plansız satın alma davranışını, bireyin duygusal faydadan çok ürünün işlevlerine odaklandığı için anlık satın almadan; ürün hakkında önceden bilgi olma zorunluluğu bulunmamasından dolayı hatırlatıcı plansız satın almadan farklıdır.

- **Planlanmış plansız satın alma:** Alışveriş yapan kişinin mağazaya aklında bazı belirgin satın alımları tutarken özel fiyatlara, kupon tekliflerine ve benzerlerine bağlı diğer satın alımları yapma beklentisi ve niyetiyle gerçekleşir. Bireyin öncesinde planladığı listesinde bulunan üründen uzaklaşarak farklı bir satın alım gerçekleştirmesidir (Türk, 2018).

2. FoMO Kavramı

Hızla gelişen modern çağda bilgi ve iletişim teknolojisindeki değişim yaşamın çeşitli yönlerinde insanların davranış kalıplarını değiştirmiştir. Dijital teknolojinin gelişimi insanların iletişim kurmalarında, çalışma hayatlarında, alışverişlerinde dönüşüme yol açmıştır (Sima, Gheorghe, Subić, & Nancu, 2020; Li, 2020). Sosyal medyanın yoğun bir şekilde hayatımıza girmesi insan yaşamını oldukça etkilemiş; sosyal medya ağlarının oluşturduğu uygulamalarla beraber bağlantının hızlanması zaman ve mekân kavramlarını değiştirmiş, bireyler için sürekli bağlantı ortamı yaratmıştır. Sosyal medya bağımlılığı, artan paylaşımlar bireylerin bilgileri kaçırmaya yönelik giderek endişe duymalarına ve özellikle 90'lar sonrası nesil kullanıcılar da gündemi kaçırma ya da yakalayamama

korkusunun oluşmasına neden olmuştur (Wang, Qiu, Yan, & Liu, 2021). FoMO nispeten yeni bir terimdir ve sosyal medya sitelerinin kullanımının artmasıyla gün geçtikçe popüler hale gelmiştir (Roberts & David, 2020). İngilizce’de “fear of missing out” kelimelerinin baş harflerinden türetilmiş bir kavram olan FoMO, sosyal medyada görülen içerikler, özellikle de diğer insanların katıldığı heyecan verici etkinlikleri kaçırma korkusuyla ilişkilendirilen bir endişe durumunu ifade etmektedir (Cambridge Dictionary, 2013). Çalışmalarda fırsatları kaçırma, gelişmeleri kaçırma, bir şeylerden eksik kalma, yoksun kalma, deneyimlerden eksik kalma endişesi gibi birçok biçimde kavramlaştırılmıştır (Przybylski, Murayama, DeHaan, & Gladwell, 2013; Gökler, Aydın, Egemen, & Metintaş, 2016; Sezgin & Karabacak, 2019). Başka bir tanıma göre FoMO, bir tür kaygı, tepki verilmezse yetersiz veya geride kalınacağı hissi olarak tanımlanmaktadır (Salem, 2015). Bu tanımlara ilave olarak Elhai ve diğerleri (2021), FoMO duygusunu korkudan çok bir kaygı olarak ifade etmişlerdir. Milyavskaya ve diğerleri (2018) FoMO’nun ‘en iyi’ seçim konusunda belirsizlik ve seçilmeyen seçenekler konusunda ileriye yönelik duyulan pişmanlığı içerdiğini belirtmişlerdir.

FoMO ile ilgili yapılan araştırmalar, psikologlar Edward Deci ve Richard Ryan’ın 1985 yılında yayımlanan "Self-Determination and Intrinsic Motivation in Human Behavior" adlı kitabına dayanmaktadır. Bu çıkış açan çalışmalarında Deci ve Ryan, bireyin içsel motivasyonunu ve kendi kendine belirleme yeteneğini vurgulayarak her bireyin özerklik, yeterli zekâ, beceri ve sosyal bağlantı kurma ihtiyacının temel psikolojik ihtiyaçlar olduğunu savunmuşlardır (Ak, 2022). Deci ve Ryan’ın teorisine göre, insanlar bu temel ihtiyaçları karşılandığında daha fazla tatmin olmakta ve içsel motivasyonlarını sürdürebilmektedirler. Ancak, bu ihtiyaçlar karşılanmadığında bireylerde huzursuzluk, stres ve endişe gibi duygusal tepkiler ortaya çıkabilmekte ve tam bu noktada FoMO sendromu devreye girmektedir. (Deci & Ryan, 1985). Harvard Business School öğrencisi Patrick McGinnis, 2004 yılında FoMO (fear of missing out) kısaltmasını ilk defa kullanarak bu duygunun isimlendirmesine öncülük etmiştir ve FoMO sendromu yaşandığında bireyin, hayatını daha iyi bir hâle getireceğini düşündüğü bir şeyi elde etmeye yönelik istek duyduğunu belirtmiştir. (Ak, 2022). McGinnis’in bu terimi tanımlamasıyla birlikte FoMO kavramı daha geniş bir kitle tarafından benimsenmiş ve güncel bir kültürel fenomen haline gelmiştir. Kavramın, sosyal medya kullanımı ve davranış üzerindeki etkisi ise ilk kez JWT (James Walter Thompson Intelligence-2012) raporunda ele alınmış ve 18-34 yaş arası bireylerin %70’inin FoMO yaşadığı tespit edilmiştir (akt. Aydın, 2018).

Toplumda yaşayan bireylerin kendilerini dışlanmış hissetmemesi önemli bir durumdur. İnsan beyninde, birey dışlanma yaşadığı zaman tepki veren amigdala

adında özel bir bölüm bulunmaktadır ve görevi yaşamı tehdit edebilecek şeyleri tespit etmektir. Hassas amigdalası olan bireyler dışlanmaya ve gelişmelerden habersiz olmaya diğer kişilerden daha fazla tepki gösterebilirler. Bir grubun veya toplumun parçası olmadığı hissi strese sokabilecek ve hayatı tehdit edebilecek bir durumdur ve bu hisse sahip olan kişiler yaşadıkları bu stresten kurtulmak isterler. Bundan dolayı bireyler stresten kurtulmak ve gelişmeleri kaçırmamak için daha fazla çaba harcayarak bir şeyleri kontrol etme gayreti gösterirler. Bir birey, zaten çevresel tehditlere karşı yüksek bir duyarlılık gösteriyorsa, FoMO deneyimleme olasılığı artar. Bu durum, sosyal kaygı, obsesif-kompulsif bozukluk gibi obsesif veya kompulsif davranışlarla mücadele eden veya geçmişlerinde duygusal travma yaşayan bireyleri içerebilir. Belirtilen bu açıklamalar FoMO'nun önemli nedenlerinden biri olarak gösterilebilir (Tanhan, Özok, & Tayiz, 2022).

Başkalarının kendisinin olmadığı ödüllendirici deneyimler yaşayabileceğine dair yaygın bir endişe olarak tanımlanan FoMO, başkalarının yaptıklarıyla sürekli bağlantı halinde kalma arzusu ile ifade edilmektedir (Przybylski, Murayama, DeHaan, & Gladwell, 2013). Bu durum, sosyal medya platformlarındaki gönderiler ve etkinlik duyuruları aracılığıyla yaşanan çeşitli deneyimlerin, bireyde olumsuz duygular ve endişeler yaratmasıyla ortaya çıkmaktadır. Akıllı cep telefonları ve sosyal medya platformları, bireylerin yaşamlarını sürekli biçimde çevrimiçi olarak sergiledikleri idealize edilmiş deneyimlerle karşılaştırmaya dayalı olarak FoMO'nun oluşumunu daha karmaşık hale getirmektedir. Twitter, Facebook, Instagram ve Snapchat gibi uygulamalar ve internet siteleri diğer insanların faaliyetlerini gözlemleme yeteneğini artırarak, kullanıcıları sürekli bir karşılaştırma haline yönlendirmektedir. Özellikle Instagram hikâyelerinde veya Facebook duvarlarında paylaşılan hayatların görkemli versiyonları, bir kullanıcının normal yaşamına dair algısını büyük ölçüde değiştirirken, akranlarından daha kötü durumda oldukları izlenimini uyandırabilmektedir. Bireyler, kendi yaşamlarındaki olumlu yönlerden ziyade, başkalarının dışarıdan görünen başarılarına odaklanma eğiliminde olabilmektedir. Good ve Hyman (2021), bir deneyimin olumlu olacağına inancın FoMO'nun gerçekleşmesi için gerekli koşul olduğunu belirtmektedir. Kaçırma korkusu, diğer insanların sizden daha fazla keyif aldığı, daha iyi bir yaşam sürdüğü veya daha olumlu deneyimlere sahip olduğu hissini veya algısını ifade etmektedir. Bu duygu, zaman zaman derin bir kıskançlık hissine neden olmakta ve bireyin benlik saygısını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu yalnızca mevcut durumunuzu iyileştirebileceğiniz hissi değil, aynı zamanda başkalarının şu anda yaşadığı temelde önemli bir şeyi kaçırdığınız hissini yaşamınıza neden olmaktadır.

Özellikle sosyal medya kullanımının artmasıyla giderek daha yaygın hale gelen FoMO kişilerin hayatında önemli bir stres kaynağı oluşturmakta, bu durum toplumdaki hemen hemen her bireyi farklı oranda etkilemektedir (Scott & Susman, 2022). Günümüzde özellikle gençler zamanlarının önemli bir kısmını sanal ortamda paylaşım yaparak, gündemi, arkadaşlarını takip ederek ve kendi durumlarını güncelleyerek geçirmektedir (Gökler, Aydın, Egemen, & Metintaş, 2016; Fox & Moreland, 2015). Bazı gruplar FoMO'yu kendilerinin bulunmadığı ortamlarda başkalarının ödüllendirici deneyimler yaşıyor olmaları ile ilişkilendirmekte ve bu durumu bir endişe kaynağı olarak tanımlamaktadır (Erdoğan, Yılmaz, & Hocaoglu, 2021). FoMO'nun yarattığı kaygı ve memnuniyetsizlik, insanları sosyal bağlar kurmaya ve etkileşim aramaya yönlendirebileceği gibi, aynı zamanda sosyal medya platformlarını daha fazla kontrol etme çabalarını artırabilmektedir. Bireyler, başkalarının hayatlarını daha yakından takip etme arzusuyla sosyal medyaya yönlendirildiklerinde, topluluklar arasında olumsuz rekabet ve değerlendirme duygularını tetikleyebilmektedir. Bu durum, kullanıcıların sürekli bir tatminsizlik duygusu içinde olmalarına ve kendi yaşamlarını değerlendirme konusunda daha eleştirel bir bakış açısı benimsemelerine neden olabilmektedir. Bu bağlamda, sosyal medyanın FoMO üzerindeki etkisi hem tetikleyici hem de sonuçta bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. FoMO'ya neden olan önemli faktörlerden biri de rekabet duygusu olarak söylenebilir. Yüksek rekabet duygusuna sahip bireyler mal ve hizmet alımlarında ihtiyaçlarını karşılayabilecek özelliklere ek olarak daha gösterişli ve dikkat çekici nitelikte ürünler arayabilirler. Bu durum bireylerin ekonomik olarak zorlanmalarına neden olmakla beraber, ne kadar gösterişli olursa olsun bir şeye sahip olmak bireye mutluluk getirmemekte; sürekli gösteriş ve kalite fikri kaygıya neden olabilmektedir (Tanhan, Özok, & Tayiz, 2022).

2.1. FoMO ve Kıtlık

Kıtlık, bir yetersizliği veya arzın az olmasını ifade eder ve tüketicilerde bir deneyimi diğerine tercih etmeye zorlayan bir eksiklik durumudur. Kıtlık etkisi, pazarlamacılar tarafından ürünlerin öznel arzu edilirliliğini artırmak için kullanılan güçlü bir sosyal etkidir. Bu güçlü etkisi dolayısıyla pazarlamacılar, aşırı talep, asla tekrarlanmayacak fiyatlar ve tekrarlanmayacak üretim mesajlarını kullanarak kıtlık algısı oluştururlar. Tüketiciler açısından algılanan kıtlık gerçek kıtlıktan daha önemlidir ve bu nedenle bir fırsatın benzersizliğine ilişkin algılar (algılanan kıtlık değeri), FoMO yüklü mesajları tüketiciler üzerinde daha etkili kılabilir. İşletmeler tarafından yöneltilen FoMO çağrılarını, tüketicileri belirli bir fırsatı yakalamaya motive etmek ve harekete geçirmek için özel olarak tasarlanmaktadır (Hodkinson, 2016). FoMO'yu teşvik etmek için kullanılan kıtlık mesajlarında,

gerçekten var olan kıtlık (hakiki kıtlık) değil, potansiyel müşterilerin algıladığı kıtlık önemlidir.

FoMO yüklü kıtlık mesajları tüketicileri satın almaya yönlendirmek için yoğun biçimde kullanılsa da FoMO kavramsal olarak farklılık gösterir. Bu korku, başkalarının yaşadığı deneyimleri kaçırmanın içsel hissini yansıtmaktadır (Şeker, 2021). Kıtlık algısı bireylerin plansız satın alma niyetlerini de etkilemektedir. Elindeki fırsatı kaçıracağı veya istediği ürün/hizmeti elde etmek için uzun süre bekleyeceği düşüncesine kapılan tüketiciyi plansız satın almaya yönlendirmektedir (Efendioğlu, 2022).

2.2. FoMO ve Pazarlama

Sosyal medyanın varlığı sayısız faydanın yanı sıra kendi sorunlarını da beraberinde getirmiş ve FoMO genellikle sosyal medyayı kullanmaktan kaynaklanan olumsuz davranışlarla ilişkilendirilmiştir (Rautela & Sharma, 2022). Ancak pazarlamacılar bunu pazarın duygusal ve psikolojik durumlarından yararlanarak müşteri edinmek için kullanılması gereken bir fırsat olarak algılayabilirler (Zhang, Jiang, Turner, & Pahlevan-Sharif, 2022). FoMO ile ilgili literatür, pazarlama ve pazarlama dışı olmak üzere iki alanda incelenmektedir. Pazarlama dışı alanda yapılan araştırmalarda FoMO'nun olumsuz psikolojik etkilere sahip bir kişilik özelliği olduğu bildirilmiştir (Doğan, 2019; Rozgonjuk, Sindermann, Elhai, & Montag, 2021).

Pazarlama alanında FoMO genellikle aşırı tüketici davranışları üzerindeki etkisi ile ilişkilendirilmiştir. Tüketici psikolojisinde ortaya çıkan tüketici davranışlarında ve özellikle sosyal medya pazarlamasında önemli hale gelen FoMO, tüketicilerin ve özellikle sosyal medya kullanıcılarının kendilerini ödüllendirici bir şey yapmazken başkalarının bir şeyler deneyimlediklerini ve sahip olduklarını algıladıklarında duydukları kaygıyı ifade eder (Zhang, Jiménez, & Cicala, 2020). Çevrede olup biten her şeyden bilgi sahibi olma isteği ile başlayan FoMO, her şeye sahip olmak isteyen bireylerin yaşamlarını önemli ölçüde etkilemiştir. Argan vd. (2018) FoMO davranışı sergileyen tüketiciyi “Fomsumer” (FoMO-Consumer) olarak ifade etmiş, FoMO temelli duygu, davranış ve ruh hali ile ilgili tüketim olarak tanımlamışlardır. İnsanların sahip olduğu FoMO eğilimi, başkalarının yaptıkları aktiviteleri ve sahip oldukları ürünleri arzulamalarından kaynaklanmaktadır. Kavram, özellikle gençlerin kimin, nerede, ne yaptığına, ne yediğine, ne aldığına, ne miktarda harcama yaptığına dair meraklarından dolayı “sosyal bir hastalık” gibi olumsuz kavramlarla özdeşleşse de pazarlama alanındaki gelişimi ve tüketici davranışlarından biri haline gelmesi göz ardı edilmemelidir (Aydın, 2018). Pazarlama bakış açısıyla bakıldığında, tüketiciler başka kişilerin tükettiği mal ve

hizmetlerin aynısını ve hatta daha iyisini ve fazlasını tüketme eğilimi göstererek kontrolsüz satın alımlar yapabilmektedir. FoMO eğilimi olan bireyler sıradan satın alma davranışını değiştirerek, çevresinden kolaylıkla etkilenebilir hale gelmektedir (Efendioğlu, 2022).

Tüketicilerin sahip olduğu FoMO eğilimi olumsuz bir durum olarak algılanmasına rağmen pazarlamacılar tarafından fırsata dönüştürülerek avantaj sağlanabilir. FoMO pazarlaması, özellikle sosyal bağlantılar ve aidiyet arayışındaki temel insan ihtiyacını hedef alarak, tüketicilerin içgüdülerini harekete geçirmeyi amaçlamaktadır. Bu strateji, bir ürün veya hizmete yönelik talebi artırmak ve müşterilerin alışveriş yapma konusundaki isteğini canlandırmak için çeşitli taktikleri içermektedir (Lange, 2023). İşletmeler bu fenomeni kullanarak ürünlerin kıt olduğu, uzun süre satışta olmayacağı ve satın alma fırsatlarının kaçırılacağı söylemleri ile hedef kitlelerini plansız satın alma davranışına yönlendirebilirler (Byun & Sternquist, 2011). Firmalar tek seferlik etkinlikler ve/veya promosyonlar düzenleyerek, stoğu tükenen ürünleri ve en çok satılan ürünleri öne çıkararak, zaman sınırlı ürün satışları düzenleyerek, kullanıcı yorumları ile sosyal kanıtlar sunarak ve tüketiciye aciliyet duygusu yaratacak mesaj dili kullanarak avantaj elde edebilirler. Eksiklik hissi bir ürün ya da marka ile giderilebilir fikrini de yansıtan FoMO, sınırlı olan zamanda sonsuz seçenek içinde yaşıyoruz inancı ile desteklenebilmektedir. Firmalar, ürün ve markalarına olan talebi artırmak için tüketicinin bu korkusundan yararlanabilir ve hedef kitlelerini ürünlerin kıt olduğunu ve satın alma fırsatlarını kaçırabileceklerini vurgulayan mesajlarla planlanmamış satın alma davranışına yönlendirilebilirler (Aydın, 2018; Byun & Sternquist, 2011). Sınırlı bir süre için yapılan indirim veya özel üretim algısından dolayı fırsat ve avantajlardan yoksun kalacağından endişelenen tüketiciler FoMO'nun etkisi altında plansız satın alımlar gerçekleştirebilirler (Bekman, 2022).

2000 yılında pazarlama uzmanı Dan Herman tarafından Journal of Brand Management dergisinde yayımlanan ve 1990'ların tüketici eğilimlerini derinlemesine analiz eden makalede, alışveriş yapan bireylerin tüm olasılıkları tüketme arzusu ve bir şeyleri kaçırma korkusunu nasıl geliştirdiği gözlemlenmiştir. Dan Herman, tüketici davranışlarını anlamak amacıyla yaptığı bu analizde, özellikle pazarlama stratejilerinin tüketiciler üzerindeki etkilerine odaklanmıştır. Hodgkinson (2016), FoMO'nun en etkin olduğu satın alımların seyahat alanında olduğunu belirlemiştir. FoMO çevrimdışı tüketici davranışı ile uygunluk (bandwagon) tüketimini açıklamak için de kullanılmış, Kang ve Ma (2020) arzu edilen gruba ait olma ile ilişkili olarak FoMO'nun önemini araştırmış ve tüketicilerin FoMO seviyelerine bağlı olarak önemli ölçüde farklı tüketim eğilimleri sergilediği sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmada, bir tüketici ne kadar

fazla FoMO hissederse bandwagon tüketimine olan eğiliminin de o kadar fazla olacağı bildirilmiştir. Ayrıca yüksek FoMO seviyesine sahip bireylerin gerekli malları almak yerine lüks malları tercih ettikleri, düşük FoMO seviyesine sahip kişilerin ise lüks mallardan ziyade gerekli malları satın alma eğilimi gösterdikleri ifade edilmiştir. Argan ve diğerleri (2022) çalışmalarında FoMO'nun tüketicinin benzersiz olma ihtiyacı ve tüketici bağımsızlığı ile gösterişçi tüketim davranışı arasındaki ilişkilere aracılık etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

FoMO'nun kullanımı, pazarlamacıların tüketicilerle daha etkili bir şekilde iletişim kurmalarına ve satışları artırmalarına olanak tanımaktadır. Ancak, bu stratejinin doğru ve etik bir şekilde kullanılması, potansiyel riskleri anlamak ve olumsuz müşteri deneyimlerini önlemek için önemlidir. Bu bağlamda, FoMO pazarlamasının sorumlu bir şekilde uygulanması hem işletmelerin hem de tüketicilerin uzun vadeli fayda elde etmesini sağlayabilmektedir (MailChimp, 2023).

SONUÇ

Tüketim kültüründeki değişimlerle beraber tüketici davranışlarının analiz edilmesi; tüketicilerin neyi, neden, nasıl, nereden satın aldıkları, hangi amaçla kullandıkları konuları her geçen gün önemli hale gelmektedir. Tüketiciler hem bireysel, hem çevresel faktörlerden etkilenecek, oldukça karmaşık satın alma süreçlerinden geçmektedirler. Günümüz tüketim kültüründe plansız satın alma davranışı önemli tüketici davranışlarından biridir ve tüketicinin başlangıçta satın alma niyetinde olmadığı bir zamanda dış uyaranlardan etkilenecek yapılan satın alma olarak tanımlanır. Alan yazında aradaki farklılıkları vurgulayan araştırmalar bulunsa da plansız satın alma ve dürtüsel satın alma kavramlarının eş anlamlı olarak kullanıldığına rastlanmaktadır. Dürtüsel satın alma çok az düşünülerek yapılan anlık bir satın alma, plansız satın alma ise tüketicinin listesine bir ürünü eklemeyi unutmaması nedeniyle yaptığı satın alma olarak tanımlanabilir ve dürtüsel satın alımların tümü plansız iken plansız satın alımların tümü dürtüsel değildir.

Nispeten yeni bir terim olan ve sosyal medya sitelerinin kullanımının artmasıyla gün geçtikçe popüler hale gelen FoMO, başkalarının kendisinin olmadığı ödüllendirici deneyimler yaşayabileceğine dair yaygın bir endişe olarak tanımlanmakta ve başkalarının yaptıklarıyla sürekli bağlantı halinde kalma arzusu ile ifade edilmektedir. FoMO, bireylerin hayatında önemli bir stres kaynağı oluşturmakta, yarattığı kaygı ve memnuniyetsizlik kişileri sosyal bağlar kurmaya ve etkileşim aramaya yönlendirmektedir. Olumsuz bir durum olarak algılanmasına rağmen tüketicilerin sahip olduğu FoMO eğilimi pazarlamacılar tarafından fırsata dönüştürülerek avantaj sağlanabilir. İşletmeler bu fenomeni kullanarak ürünlerin kıt olduğu, uzun süre satışta olmayacağı ve satın alma fırsatlarının kaçırılacağı söylemleri ile hedef kitlelerini plansız satın alma

davranışına yönlendirebilirler. Kıtlık etkisi, pazarlamacılar tarafından ürünlerin öznel arzu edilirliliğini artırmak için kullanılan güçlü bir sosyal etkidir. Bu güçlü etkisinden dolayı pazarlamacılar aşırı talep, asla tekrarlanmayacak fiyatlar ve tekrarlanmayacak üretim mesajlarını kullanarak kıtlık algısı oluştururlar.

Plansız satın alma davranışlarının sıkça FoMO etkisi ile tetiklendiğini bilinmektedir. Tüketiciler, sosyal medya, özel etkinlikler veya popüler trendlere dair kaçırma korkusu ile harekete geçip, bu duygusal tepkilerle birlikte hızlı ve ani satın alma kararları alabilmektedirler. FoMO etkisi, tüketicilerin karar alma süreçlerinde etkili bir faktör olarak ortaya çıkarken, plansız satın alma davranışlarını doğrudan etkilemektedir. İşletmeler bu fenomeni kullanarak ürünlerin kıt olduğu, uzun süre satışta olmayacağı ve satın alma fırsatlarının kaçırılacağı söylemleri ile hedef kitlelerini plansız satın alma davranışına yönlendirebilirler. Duygular, tüketicinin karar verme sürecinde hayati bir rol oynayarak aciliyet veya arzu oluşturmaktadır. Pazarlamacılar, bu duyguları ustaca kullanarak tüketicilerle etkileşim kurabilmektedir. Özellikle korku, bilinçli bir şekilde yönlendirildiğinde, tüketici davranışını şekillendirmede etkili bir itici güç haline gelebilmektedir. FoMO pazarlama stratejisi, bireyin bir şeyin parçası olma arzusu ve fırsatları kaçırmamak içgüdüğü üzerine odaklanarak insan doğasının derinliklerine iner. FoMO pazarlaması, özellikle sosyal bağlantılar ve aidiyet arayışındaki temel insan ihtiyacını hedef alarak, tüketicilerin içgüdülerini harekete geçirmeyi amaçlamaktadır. Bu strateji, bir ürün veya hizmete yönelik talebi artırmak ve müşterilerin alışveriş yapma konusundaki isteğini canlandırmak için çeşitli taktikleri içermektedir. İşletmeler tarafından yaratılan kıtlık ve az miktarda kalan ürün mesajları ile tüketim artırılmakta; belirli dönemler için yapılan indirim ve özel üretim algısı nedeniyle dönemin fırsatlarını kaçıracağından korkan tüketiciler plansız alışveriş gerçekleştirmektedir.

FoMO'nun kullanımı, pazarlamacıların tüketicilerle daha etkili bir şekilde iletişim kurmalarına ve satışları artırmalarına olanak tanımaktadır. Ancak, bu stratejinin doğru ve etik bir şekilde kullanılması, potansiyel riskleri anlamak ve olumsuz müşteri deneyimlerini önlemek için önemlidir.

Bu bölümde, plansız satın ve FoMO kavramları hakkında bilgi verilerek, tüketicilerin bu iki faktörün etkisi altında nasıl kararlar aldıkları ele alınmıştır. Tüketicilerin plansız satın alma ve FoMO eğilimlerinin anlaşılması ve pazarlama stratejilerinin buna göre uyarlanması firmalara önemli katkılar sağlayacaktır. Özellikle sosyal medya platformlarının yoğun olarak kullanıldığı günümüzde, tüketicilerin bu platformlardaki etkileşimlerini ve FoMO etkisi altında nasıl davrandıklarını anlamak, işletmelerin hedef kitlelerine daha etkili bir şekilde ulaşmalarına yardımcı olacaktır.

Kaynaklar

- Ak, Ö. (2022). “Ne Kaçırdım” Korkusu: FOMO. *TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi*.
<https://services.tubitak.gov.tr/edergi/yazi.pdf;jsessionid=6AA3CCFxTL+2FtEjOyEI0rej?dergiKodu=4&cilt=55&sayi=1140&sayfa=52&yaziid=46951> adresinden alındı
- Applebaum, W. (1951). Studying Customer Behavior in Retail Stores. *Journal of Marketing*, 16(2), s. 172-178.
- Argan, M., & Argan, M. T. (2018). Fomsumerism: A Theoretical Framework. *International Journal of Marketing Studies*, 10(2), 109-117.
- Argan, M., Argan, M. T., & Aydınoglu, N. Z. (2022). The delicate balance of social influences on consumption: A comprehensive. *Personality and Individual Differences*, 194, 111638.
- Arslan, B. (2018). Demografik Faktörler Bağlamında Anlık Satın Alma Davranışındaki Farklılıklar. *Econharran Harran Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(2), 57-75.
- Aydın, H. (2018). Sosyal Medya Trendi Olan FoMO'nun Pazarlama Alanında Kullanımı Üzerine Literatür Taraması. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(1), 1-9.
- Beatty, S. E., & Ferrell, M. E. (1998). Impulse buying: Modeling its precursors. *Journal of Retailing*, 74(2), s. 169-191.
- Bekman, M. (2022). The Effect of FoMO (Fear of Missing Out) on Purchasing Behavior in Public Relations Practices. *Selçuk İletişim Dergisi*, 15(2), 528-557.
- Bellini, S., Cardinali, M. G., & Grandi, B. (2017). A structural equation model of impulse buying behaviour in grocery retailing. 36, 164-171.
- Boz, H., & Koç, E. (2018). İtkisel (Dürtüsel) Satın Alma Davranışının Nedenleri ve Sonuçları: Turizm Ve Konaklama Sektöründe Bir Çalışma. *International Journal of Social Inquiry*, 11(2), 17-45.
- Byun, S.-E., & Sternquist, B. (2011). Fast Fashion and In-Store Hoarding: The Drivers, Moderator, and Consequences. *Clothing & Textiles Research Journal*, 29(3), 187-201.
- Cambridge Dictionary. (2013). *FOMO*. <https://dictionary.cambridge.org/>:
<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/fomo> adresinden alındı
- Cıvek, F., & Kılıç, S. (2022). Tüketicilerin Plansız Satın Alma Niyetlerinin Davranışsal Ekonomi Perspektifinden İncelenmesine Dair Bir Saha Araştırması. *Journal of Public Economy and Public Financial Management Cilt: 2 Sayı: 2*, 81-110.

- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior*. ABD: Springer.
- Doğan, V. (2019). Why do people experience the fear of missing out (FoMO)? Exposing the link between the self and the FoMO through self-construal. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 50(4), 524-538.
- Efendioğlu, İ. H. (2022). Sosyal Gelişmeleri Kaçırma Korkusu (Fear of Missing Out-FoMO). F. Şahin, & R. Bahar içinde, *Tüketici Davranışların Makro Trendler* (s. 425-446). Ankara: Nabel Yayın.
- Elhai, J. D., Yang, H., & Montag, C. (2021). Fear of missing out (FOMO): overview, theoretical underpinnings, and literature review on relations with severity of negative affectivity and problematic technology use. *Brazilian Journal of Psychiatry*, 43(2), 203-209.
- Erciş, A., Deligöz, K., & Mutlu, M. (2021). Öğrencilerin FoMO ve Plansız Satın Alma Davranışları Üzerine Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(1), 219-243.
- Erdoğan, A., Yılmaz, Y., & Hocaoglu, Ç. (2021). Derleme Yazı. *The New Disease of the Modern Age: What Is the Fear of Missing Out "FOMO"? A Review*. Cyprus Turkish Journal of Psychiatry & Psychology Vol.3 Issue.3.
- Fox, J., & Moreland, J. J. (2015). The dark side of social networking sites: An exploration of the relational and psychological stressors associated with Facebook use and affordances. *Computers in Human Behavior*, 45, 168-176.
- Good, M. C., & Hyman, M. R. (2020). 'Fear of missing out': Antecedents and influence on purchase likelihood. *The Journal of Marketing Theory and Practice*, 28(3), 330-341.
- Gökler, M. E., Aydın, R., Egemen, Ü., & Metintaş, S. (2016). Sosyal Ortamlarda Gelişmeleri Kaçırma Korkusu Ölçeğinin Türkçe sürümünün geçerlilik ve güvenilirliğinin değerlendirilmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 17(1), 53-59.
- Graa, A., Dani-Elkebir, M., & Bensaid, M. (2014). The impact of Environmental Factors on Impulse Buying Behavior Using the Mehrabian and Russell's Framework. *Leonardo Journal of Sciences*(24), 101-114.
- Herman, D. (2000). Introducing s hort-term brands: A new branding. *The Journal of Brand Management*, 7(5), 330-340.
- Hodkinson, C. (2016). Fear of Missing Out' (FOMO) marketing appeals: a conceptual model. *Journal of Marketing Communications*, 25(1), 1-24.
- Iyer, E. S. (1989). Unplanned Purchasing: Knowledge of Shopping Environment and Time Pressure. *Journal of Retailing*, 65(1), 40-57.

- Kang, I., & Ma, I. (2020). A Study on Bandwagon Consumption Behavior Based on Fear of Missing out and Product Characteristics. *Sustainability*, 12(6), 1-16.
- Karbasivar, A., & Yarahmadi, H. (2011). Evaluating Effective Factors on Consumer Impulse Buying Behavior. *Asian Journal of Business Management Studies*, 2(4), 174-181.
- Koç, E. (2011). *Tüketici Davranışı ve Pazarlama Stratejileri: Global ve Yerel Yaklaşım*. İstanbul: Seçkin Yayıncılık.
- Kotler, P. (2004). *Marketing Management* (Eleventh b.). USA: Prentice Hall.
- Lange, C. (2023). *The Power of FOMO in Marketing: How to Leverage the Fear of Missing Out on Your Brand*. [https://medium.com: https://medium.com/@charleslangeconsultant/the-power-of-fomo-in-marketing-how-to-leverage-the-fear-of-missing-out-for-your-brand-1271fa2ec489](https://medium.com/@charleslangeconsultant/the-power-of-fomo-in-marketing-how-to-leverage-the-fear-of-missing-out-for-your-brand-1271fa2ec489) adresinden alındı
- Li, F. (2020). Leading digital transformation: three emerging approaches for managing the transition. *International Journal of Operations & Production Management*, 40(6), 809-817.
- Lu, K.-H., & Wu, C.-M. (2019). Moderating Effects of Shopping Values on the Antecedents of Unplanned Purchase Behavior: An Empirical Study of an International Travel Fair. *Contemporary Management Research Vol. 15, No. 2*, 123-145.
- MailChimp. (2023). *FOMO in Marketing: Scarcity Sells*. [https://mailchimp.com: https://mailchimp.com/resources/fomo-marketing/](https://mailchimp.com/resources/fomo-marketing/) adresinden alındı
- McGinnis, P. (2023). *HOW FOMO BECAME A FIXTURE*. [https://www.alumni.hbs.edu: https://www.alumni.hbs.edu/stories/Pages/story-bulletin.aspx?num=9169](https://www.alumni.hbs.edu/stories/Pages/story-bulletin.aspx?num=9169) adresinden alındı
- Milyavskaya, M., Saffran, M., Hope, N., & Koestner, R. (2018). Fear of missing out: prevalence, dynamics, and consequences of experiencing FOMO. *Motivation and Emotion*, 42, 725-737.
- Mohan, G., Sivakumaran, B., & Sharma, P. (2013). Impact of store environment on impulse buying behavior. *European Journal of Marketing*, 47(10), 1711-1732.
- Morozova, N., & Vlaev, I. (2024). The urge to splurge: Differentiating unplanned and impulse purchases. *International Journal of Market Research*, 66(5), 519-542.
- Nordfalt, J. (2009). Unplanned grocery purchases: the influence of the shopping-trip type revisited. *Journal of Consumer Behaviour*, 8(1), 1-13.

- Przybylski, A. K., Murayama, K., DeHaan, C. R., & Gladwell, V. (2013). Motivational, emotional, and behavioral correlates of fear of missing out. *Computers in Human Behavior*, 29(4), 1841-1848.
- Rautela, S., & Sharma, S. (2022). Fear of missing out (FOMO) to the joy of missing out (JOMO): shifting dunes of problematic usage of the internet among social media users. *Journal of Information Communication and Ethics in Society*, 20(4), 461-479.
- Roberts, J. A., & David, M. E. (2020). The Social Media Party: Fear of Missing Out (FoMO), Social Media Intensity, Connection, and Well-Being. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 36(4), 386-392.
- Rook, D. W., & Fisher, R. J. (1995). Normative Influences on Impulsive Buying Behavior. *Journal of Consumer Research*, 22(3), 305-313.
- Rook, D. W., & Hoch, S. J. (1985). Consuming Impulses. *Advances in Consumer Research*, 12(1), s. 23-27.
- Rozgonjuk, D., Sindermann, C., Elhai, J. D., & Montag, C. (2021). Individual differences in Fear of Missing Out (FoMO): Age, gender, and the Big Five personality trait domains, facets, and items. *Personality and Individual Differences*, 171(110546).
- Salem, P. J. (2015). *Human Communication Technology*. Sentia Publishing; PublishDrive.
- Scott, E., & Susman, D. (2022). *How to Deal With FOMO in Your Life*. <https://www.verywellmind.com>: <https://www.verywellmind.com/how-to-cope-with-fomo-4174664> adresinden alındı
- Sezgin, A. A., & Karabacak, Z. I. (2019). Dijital Çağda Korku ve Keyfin Yeni Tanımı: FoMO ve JoMO. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 49, 1-11.
- Sima, V., Gheorghe, I. G., Subić, J., & Nancu, D. (2020). Influences of the Industry 4.0 Revolution on the Human Capital Development and Consumer Behavior: A Systematic Review. *Sustainability*, 12(10), 4035.
- Stern, H. (1962). The Significance of Impulse Buying Today. *Journal of Marketing*, 26(2), 59-62.
- Şeker, A. (2021). Fear of Missing Out (FOMO) ve Tüketim İlişkisi. E. K. Günay (Dü.) içinde, *Sosyal Bilimlerde Güncel Konulara Teorik Politik ve Ampirik Yaklaşımlar* (s. 23-44). Efe Akademi.
- Tayfun, N. Ö. (2015). Market Alışverişlerinde Plansız Satın Alma Davranışında Demografik Farklılığı Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der.* 2015; (34), 87-94.
- Thompson, C. J., Locander, W. B., & Pollio, H. R. (1990). The Lived Meaning of Free Choice: An Existential-Phenomenological Description of Everyday

- Consumer Experiences of Contemporary Married Women. *Journal of Consumer Research*, 17(3), 346-361.
- Tinne, W. S. (2010). Impulse Purchasing: A Literature Overview. *ASA University Review*, 4(2), 65-73.
- Türk, Z. (2018). Hedonik ve Faydacı Tüketim Eğiliminin Plansız Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi: Bir Araştırma. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(16), 853-878.
- Wang, L., Qiu, J., Yan, S., & Liu, W. (2021). Does Mobile Social Media Undermine Our Romantic Relationships? The Influence of Fear of Missing Out (FoMO) On Young People' Romantic Relationship. *Research Square*, doi:10.21203/rs.3.rs-636141/v1.
- Youn, S., & Faber, R. J. (2000). Impulse buying: Its relation to personality traits and cues. *Advances in Consumer Research*, 27, 179-185.
- Zhang, J., Jiang, N., Turner, J. J., & Pahlevan-Sharif, S. (2022). The Impact of Scarcity on Consumers' Impulse Buying Based on the S-O-R Theory. *Frontiers in Psychology*, 13, 1-9.
- Zhang, Z., Jiménez, F. R., & Cicala, J. E. (2020). Fear Of Missing Out Scale: A self-concept perspective. *Psychology & Marketing*, 37(11).

13. Bölüm

Negatif Dışsallıkların İçselleştirilmesinde Çevre Vergilerinin Rolü ve Sağlık Harcamalarına Etkisi

Pınar Tuğba DEĞİRMENCİOĞLU¹
Nadide Sevil TÜLÜCE²

¹ Doktora Öğr., Kayseri Üniversitesi degirmencioglupinar@gmail.com,
ORCID: 0000-0001-9335-1130

² Doç. Dr, Kayseri Üniversitesi, nadidetuluce@kayseri.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2804-0728

ÖZET

Çevre sorunları, günümüzün en önemli küresel meselelerinden biridir ve özellikle çevre kirliliği insan sağlığı üzerinde giderek artan bir tehdit oluşturmaktadır. Bu sorunları azaltmak için çeşitli politikalar ve uygulamalar geliştirilmiş olup, çevre vergileri bu politikalardan biridir. Çevre sorunları ve negatif dışsallıkların içselleştirilmesi, bu etkilerin ekonomik faaliyetlerin bir parçası olarak kabul edilmesini ve bu maliyetlerin faaliyetleri gerçekleştirenler tarafından karşılanmasını öngörür. Bu bağlamda, çevre vergileri önemli bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. Sağlık harcamaları, bir ülkenin sağlık sistemini sürdürmek için yapılan harcamaları kapsamaktadır ve çevre vergilerinin etkinliği, bu harcamaların artması veya azalmasında önemli bir rol oynayabilmektedir. Bu çalışmanın amacı, çevre vergilerinin negatif dışsallıkların içselleştirme ilkesi çerçevesinde çevre kirliliğini azaltmada ve dolayısıyla sağlık harcamalarını etkilemede ne kadar etkili olduğunu değerlendirmek, çevre vergileri-çevre kirliliği ile sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu çalışmada, 2012-2021 yıllarında Türkiye'de uygulanan çevre vergileri ve çevre kirliliğinde sera gazı emisyon verilerinin sağlık harcamalarına etkileri değerlendirilmiştir. Türkiye'de sağlık harcamaları, çevresel vergi gelirleri ve çevre kirliliği arasındaki ilişki karşılaştırıldığında, sağlık harcamalarındaki artışın, kirlilik vergilerinin artmasına neden olduğu tespit edilmiştir. Sağlık harcamalarındaki artışın, çevre kirliliği için uygulanan vergilerin artmasına neden olması, çevre politikalarının ve vergilendirme stratejilerinin çevresel etkilere nasıl yanıt verdiğini yansıtmaktadır. Bu durum, çevresel vergilerin çevre kirliliğini azaltmak ve dolayısıyla sağlık harcamalarını düşürmek için etkili bir araç olabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Çevre Sorunları, Negatif Dışsallıklar, Sağlık Harcamaları, İçselleştirme

1. GİRİŞ

Çevre sorunları, günümüzün en önemli küresel meselelerinden biridir ve çevre kirliliği, bu sorunların başında gelmektedir. Çevre kirliliğinin insan sağlığına olan etkileri, giderek artan bir endişe kaynağı haline gelmektedir. Bu bağlamda, çevre kirliliğini azaltmak ve doğal kaynakları korumak için çeşitli politika ve uygulamalar geliştirilmiştir. Bu politikalardan biri de çevre vergileridir.

Çevre vergileri, çevre kirliliğinin azaltılmasında ve toplum sağlığının korunmasında önemli bir rol oynamaktadır. Dışsalıkları içselleştirerek ve kalıcı davranışları teşvik ederek, çevre vergilerinin sadece çevre üzerindeki olumsuz etkileri azaltmakla kalmayıp aynı zamanda sağlık üzerindeki olumsuz etkileri de iyileştirme potansiyeli bulunmaktadır. Çevre sorunları ve negatif dışsalıkların içselleştirilmesi, çevresel etkilerin ve maliyetlerin ekonomik faaliyetlerin bir parçası olarak kabul edilmesi ve bu maliyetlerin doğrudan faaliyetleri gerçekleştirenler tarafından karşılanması anlamına gelmektedir. Çevre vergileri, çevresel etkileri içselleştirmeyi amaçlayan bir mali araç olarak ortaya çıkmıştır. İçselleştirme ilkesi, çevre kirliliğinin gerçek maliyetlerini üreticilere ve tüketicilere yansıtmayı hedefler. Bu sayede, çevresel zararların tazmin edilmesi ve çevreye verilen zararın azaltılması amaçlanır. Ancak, çevre vergilerinin sağlık harcamaları üzerindeki etkileri ve bu etkilerin Türkiye gibi ülkelerde nasıl görüldüğü henüz yeterince araştırılmış bir konu değildir.

Çevre vergilerinden elde edilen gelir, içlerinde sağlık hizmetlerine ve toplum sağlığı programlarına yapılan yatırımların da bulunduğu çeşitli alanlara dağılabilmektedir. Bu vergilerden elde edilen daha yüksek gelirler, sağlık altyapısı, hastalık önleme tedbirleri ve tüm vatandaşlar için kaliteli sağlık hizmetlerine erişim gibi temel hizmetleri finanse ederek sağlık harcamalarını karşılama potansiyeline sahiptir. Sonuç olarak, çevresel vergi gelirleri sayesinde sağlık hizmetlerine yapılan yatırımların artması, hastalıkların daha iyi kontrol altına alınması, hastalık oranlarının azaltılması ve genel olarak nüfusun refahının artırılması yoluyla toplum sağlığı sonuçlarının iyileşmesine neden olabilmektedir.

Türkiye'de çevre kirliliği ile mücadelede çevre vergilerinin kullanılması oldukça yeni bir gelişmedir. İlk doğrudan çevre kirliliğiyle mücadele amacıyla uygulanan vergi, Çevre Temizlik Vergisi'dir. Geri Kazanım Katılım Payı ödenmesine ilişkin düzenleme ise 2019'da yürürlüğe girmiştir ve yine çevre kirliliğiyle doğrudan mücadele kapsamında yapılmıştır. Motorlu Taşıtlar Vergisi ve Özel Tüketim Vergisi ise çevre kirliliği mücadelesine dolaylı katkı sağlayan diğer vergilerdir. Ancak bu vergilerin çevre koruması ve kirliliğin önlenmesi konusundaki etkisi tam olarak değerlendirilememiştir (Ertekin& Dam,2020: 68).

Bu vergilerin çevre politikalarına ne kadar etki ettiği ve çevre kirliliğini azaltmada ne kadar başarılı oldukları, vergilerin tasarımı, uygulanması ve etkinliği gibi birçok

faktöre bağlıdır. Bu çerçevede, vergilerin etkinliğinin artırılması ve çevre kirliliği ile etkin bir şekilde mücadele edilmesi için daha kapsamlı ve etkili politikaların geliştirilmesi gerekmektedir. Bu politikaların çevre kirliliğini azaltmada önemli bir rol oynaması ve çevreyle uyumlu bir ekonomik büyümeyi desteklemesi beklenmektedir. Bu süreçte, çevre vergilerinin etkinliği ve doğrudan çevre kirliliği ile mücadeledeki rolü üzerine daha fazla araştırma yapılması da önemli bir husustur.

Türkiye'yi değerlendirdiğimizde, sağlık harcamalarına ilişkin veriler, toplum sağlığı sonuçlarını iyileştirmeyi amaçlayan sağlık hizmetleri ve programlarına yönelik önemli bütçe ayrıldığını gösteren zaman içindeki değişimleri ortaya koymaktadır. Aynı zamanda Türkiye, endüstriyel faaliyetler ve ulaşım ile ilişkili negatif dışsallıkları azaltmak amacıyla kirlilik seviyelerine katkıda bulunan sektörleri hedef alan çeşitli çevre vergileri uygulamaktadır. Bu vergilerin uygulanması, kirlilik seviyelerinin azaltılmasında olumlu sonuçlar verirken, aynı zamanda sağlık girişimlerine yönelik hükümet harcamaları için ek gelir kaynakları sağlamaktadır. Günümüzde çevre kirliliği, sağlık açısından önemli bir endişe kaynağı olarak kabul edilmektedir.

2. ÇEVRE SORUNLARI AÇISINDAN DIŞSAL ETKİLERİN İYİLEŞTİRİLMESİ

2.1. Dışsallık Kavramı

Dışsallık terimi, bir kişinin veya şirketin faaliyetlerinin, piyasa mekanizması dışında doğrudan başka bir kişinin veya şirketin refahını etkilemesini ifade etmektedir (Rosen, 2002: 80).

Dışsallık teorisi, ekonomide bir piyasa işlemine doğrudan katılmayan tarafların, bu işlem sonucunda olumlu ya da olumsuz şekilde etkilenmesini inceleyen bir yaklaşımdır. Dışsallıklar, ekonomik faaliyetlerin üçüncü kişiler üzerinde yarattığı etkiler olarak tanımlanır ve bu etkiler piyasa fiyatlarına tam olarak yansımaz.

Pozitif dışsallık, bir üretim veya tüketim faaliyetine doğrudan dâhil olmayan üçüncü kişilerin elde ettiği faydayı ifade etmektedir (Şenatalar, 2003: 69). Pozitif dışsallıkların mevcut olduğu, üretim ve fayda düzeyi düşük olabilir ve bu da optimal miktarın altında kalınmasına yol açabilmektedir (Akalin, 2001: 68).

Pigou'ya göre, pozitif dışsallıkların çözümünde negatif vergiler (sübvanslar) kullanılmalıdır. Sosyal maliyetler ile özel maliyetler arasındaki farkların azaltılması ve sosyal yarar ile özel yarar arasındaki farkların dengeye getirilmesi gerekmektedir. Sübvanslar, ekonomik birimlere devlet tarafından sağlanan karşılıksız yardımlardır ve dışsallıkların hem kaynak dağılımı hem de gelir dağılımı açısından etkin bir şekilde yönetilmesini sağlamaktadır (Terzi, 2012: 427-428).

Negatif dışsallık; bireyin veya kuruluşun gerçekleştirdiği aktivitelerin diğer ekonomik birimlere veya kurumlara zarar veren etkileri yaratması durumudur. Diğer

bir deyişle, üretim faaliyeti gösteren herhangi bir işletmenin etrafındaki unsurları olumsuz etkilemesi durumudur. Bir işletmedeki çevresel zararlı maddelerin nehir veya göle salınması sonucunda, aynı su kaynağından etkilenen insanlar ve doğadaki hayvanlar için su problemleri ortaya çıkabilir, tarım arazilerini sulayanlar olumsuz etkilenebilir veya temiz olmayan yakıtların kullanılması sonucu çıkan gazlar insan sağlığına zarar verebilir. Bu örnekler, negatif dışsallık örnekleridir (Çakmak, 2007: 10).

Dışsallıklar piyasaların verimli çalışmasını engelleyebilir, çünkü özel maliyetler ve toplumsal maliyetler arasında bir uyumsuzluk yaratır. Bu durumda, devlet müdahaleleri (örneğin çevre vergileri, sübvansiyonlar, düzenlemeler) ile dışsallıkların "içselleştirilmesi" hedeflenir.

2.2. Negatif Dışsallıkların İçselleştirilmesi

İçselleştirme, zararların ortadan kaldırılması veya geri dönüşüm yoluyla giderilmesi sürecidir. İktisadi açıdan bakıldığında, bu kavram, üreticilerin veya tüketicilerin tercihlerinin marjinal sosyal fayda ile marjinal özel maliyetleri belirlemeye yönelik düzenlemeleri ifade eder. Negatif dışsallıkların içselleştirilmesi için marjinal dışsal maliyet, marjinal özel maliyete eklenirken; pozitif dışsallıklarda marjinal dışsal fayda marjinal özel faydaya eklenir (Bakırtaş, 2002: 11).

Dışsallıklar genellikle çevresel etkilere odaklanır ve bir ekonomik birimin faaliyetlerinin çevreye verdiği, kontrol edilemeyen etkiler olarak tanımlanabilir. Olumsuz etkiler yaratan durumlar negatif dışsallık olarak, olumlu etkiler yaratan durumlar ise pozitif dışsallık olarak adlandırılır (Mankiw, 2012: 196). Negatif dışsallıklar genellikle maliyetlerle ilişkilendirilirken, pozitif dışsallıklar fayda sağlamaktadır (Parkin, 2010: 374).

Dışsallıkların içselleştirilmesi, bir ekonomik faaliyetin toplumsal maliyet ve faydalarının piyasa mekanizmalarına dahil edilmesi sürecini ifade eder. Olumsuz dışsallıklar durumunda, üretici veya tüketici tarafından yaratılan toplumsal maliyetlerin ekonomik kararlar üzerinde yansıtılmaması, kaynak dağılımında etkinlik kayıplarına neden olur. Bu bağlamda içselleştirme, piyasa dışı etkilerin piyasa fiyatlarına dahil edilerek, bireylerin bu etkileri göz önüne alarak karar vermelerini sağlamayı amaçlar. Devlet politikaları, vergiler, sübvansiyonlar veya düzenlemeler gibi araçlarla bu süreç yönlendirilir. Örneğin, çevre kirliliği yaratan bir üreticiye uygulanan bir çevre vergisi, bu üretim sürecinin toplumsal maliyetini firmaya yansıtmayı amaçlar ve böylece firmanın üretim kararlarını daha sürdürülebilir hale getirmesine yol açar.

Olumlu dışsallıkların içselleştirilmesi ise, toplumsal faydaların piyasa aktörleri tarafından yeterince dikkate alınmadığı durumlarda ortaya çıkar. Eğitim ve araştırma geliştirme (Ar-Ge) faaliyetleri gibi alanlarda toplumsal fayda yüksek olmasına

rağmen, bu faaliyetlerin finansmanı yetersiz kalabilir. Bu durumda devlet sübvansiyonları veya teşvikler, bireylerin ve firmaların bu tür faaliyetlere yönelmesini sağlayarak, toplumsal refahı artırmayı hedefler. Dolayısıyla içselleştirme, hem negatif hem de pozitif dışsallıklarda piyasanın başarısız olduğu alanları düzenleyerek, ekonomik etkinliği ve sürdürülebilirliği güçlendiren önemli bir politika aracı olarak işlev görür.

2.3. Negatif Dışsallıkların İçselleştirilmesinde Piyasa Çözümleri

Pazar ekonomisi, ekonominin dış müdahale olmadan arz ve talebin belirlediği pazar koşullarına dayalı olarak işleyen bir yapıyı ifade etmektedir. Bu tür ekonomilerde, çevresel unsurların fiyat mekanizmasına nasıl entegre edileceği belirlenerek, çevre sorunlarının çözümünde temel amaç konumundadır (Sencar, 2007: 32). Bu bağlamda, pazar ekonomisine dayalı ülkelerde, Sencar'ın da (2007: 32) vurguladığı gibi, çevre kirliliğini kontrol etmenin en etkili yolu onu fiyatlar sistemi içine katmaktır.

Negatif dışsallıkların içselleştirilmesinde piyasa çözümlerini, iki ana grup altında toplamak mümkündür. İlk grup, kamu ekonomisi çözümleri olarak adlandırılır ve devlet müdahalesine dayanan yöntemleri içermektedir. İkinci grup ise piyasa temelli çözümler olarak bilinmektedir.

2.3.1. Kamu Ekonomisi Çözümleri

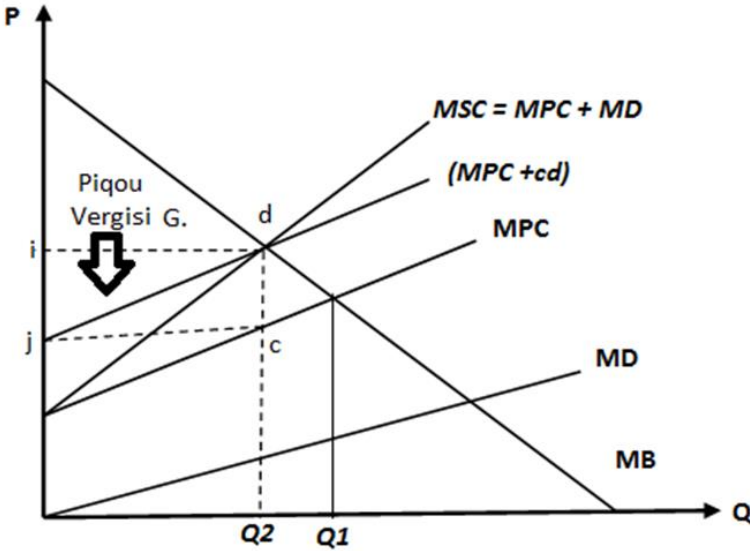
Negatif dışsallıkların yol açtığı maliyetleri ortadan kaldırmak ve dışsallıkları içselleştirmek amacıyla devlet sorumluluğunda kamu ekonomisi çözümleri geliştirilmiştir. Bu çözümler arasında genel olarak Pigou Yaklaşımı ve Plott Yaklaşımı gibi örnekler bulunmaktadır.

2.3.1.1. Pigou Yaklaşımı

Dışsallıkların vergileme veya sübvansiyon ile içselleştirilmesi fikri, ilk olarak İngiliz ekonomist Arthur C. Pigou tarafından ortaya atılmıştır. Pigou'ya göre, dışsallıkların varlığı durumunda marjinal sosyal hasıla düzeyi ile marjinal özel hasıla düzeyi arasında fark ortaya çıkar ve bu fark, ekonomik etkinlik açısından sosyal optimum noktadan sapmalar meydana getirir. Bu sapmalar, yalnızca vergileme veya sübvansiyon uygulamalarıyla giderilebilir. Dolayısıyla, vergileme veya sübvansiyon gibi politikaların uygulanmasıyla ekonomik etkinlik artırılarak, sosyal refahın maksimize edilmesi amaçlanmaktadır.

Pigou tarafından önerilen ilk araç olan vergilendirme yaklaşımı teorik olarak, kapsam dışsallıkların düzeyine bağlı olarak olumsuz dışsallıklar yaratan vergilendirme aktörlerini içermektedir. Şekil 1, üretim süreçlerinde Pigou tipi bir çevre vergisinin etkinliğini göstermektedir. Şekilden anlaşıldığı üzere, marjinal

sosyal maliyet (MSC), bir birim daha fazla üretim çeşitliliğinin katlandığı toplam maliyetteki artış ile marjinal özel maliyet (MPC) ise, bir birim daha fazla üretim yalnızca üreticinin katlandığı maliyetteki artış arasındaki fark, negatif dışsallığı temsil eden marjinal dışsallık (MD) alanını gösterir. Bu durumda, devlet bu negatif dışsallık alanına eşit bir vergi ($cd=MD$) uygular ve her üretim miktarı için bu vergiyi alır. Bu uygulama sonucunda, üreticilerin maliyet doğrusu cd miktarında yukarıya kayar. Böylece, kirletici tarafından yaratılan ve maliyete dâhil edilmeyen negatif dışsallık, vergi yoluyla maliyetlere katılmıştır. Makul ve maksimum kar hedefleyen üreticiler, üretimin marjinal maliyetinin marjinal faydaya eşit olduğu noktada üretim gerçekleştirmektedir. Bu nedenle, uygulanan Pigou modeli vergiler, imalatçıları üretimin sosyal açıdan verimli seviyesinde üretim yapmaya teşvik etmektedir. Bu durum da üreticilerin negatif dışsallık üreten verimsiz $Q1$ seviyesini daha az verimli ancak verimli $Q2$ seviyesine indirmelerini sağlamaktadır. Ayrıca devlet, $[ijcd]$ miktarını artırarak çevre vergisinden elde edilen geliri daha farklı amaçlar için değerlendirme imkânına erişmektedir(Topal& Günay,2017).

Şekil 1: Pigou'nun Önerdiği Vergi Modeli

Kaynak: Rosen ve Gayer, 2008: 83

MB: Marjinal Sosyal Fayda Eğrisi= Talep Eğrisi

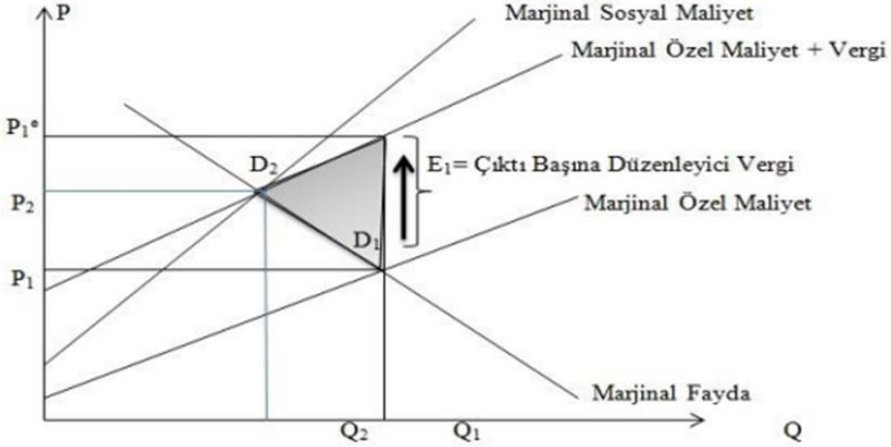
MPC: Firmanın Marjinal Özel Maliyet Eğrisi= Arz Eğrisi

MD: Dışsal Maliyet Eğrisi

MSC: Marjinal Sosyal Maliyet Eğrisi= $MPC+MD$

2.3.1.2. Plott yaklaşımı

Charles Plott, 1966 yılında Pigou tarafından geliştirilen vergileri düzenleyici vergiler olarak tanımlamış ve negatif dışsallık üzerindeki etkilerini analiz etmiştir.

Şekil 2: Düzenleyici Vergiler

Kaynak: Aktan, 1992:18-19

Şekil 2’de, dışsallıkların etkilerini düzeltmek amacıyla kirlenmenin neden olduğu marjinal sosyal maliyet ile marjinal özel maliyetin eşitlenmesi için uygulanacak bir düzenleyici verginin denge üzerindeki etkisi gösterilmektedir. Kirlenmenin her biriminin marjinal dışsal maliyetinin E_1 olduğu ve düzenleyici verginin bu maliyete eşit olduğu varsayıldığında, kirlilik birimi başına konulan vergi, olumsuz dışsallık yaratan kirliliğin marjinal özel maliyetini artıracaktır. Bu durum, üretici veya tüketici tarafından dikkate alınacaktır.

Olumsuz dışsallık yaratan kirliliğin üretici firma tarafından neden olduğu varsayıldığında, düzenleyici vergi üreticiye yansiyacak ve bu durum, maliyetlerde meydana gelen artışın piyasa dengesinin D_2 noktasında oluşmasını sağlayacaktır. Bu denge düzeyinde, her bir birim çıktının fiyatı P_2 'ye yükselecek ve üretim düzeyi Q_1 'den Q_2 'ye düşecektir. Çıktı başına uygulanan düzenleyici vergi, üreticilere yansıdığı için firmaları etkin üretim düzeyinde kalmaya zorlayacaktır.

Düzenleyici vergilerin uygulanmasında karşılaşılan en büyük sorun, hangi tür verginin alınacağıdır (Bilgili ve Firidin, 2017: 129). Maliye teorisyenleri bu konuda hemfikir olmamakla birlikte, bazıları dolaylı vergilerin dolaysız vergilerden daha etkin olduğunu savunurken, diğerleri dolaylı vergilerin aşırı vergi yüküne yol açabileceği görüşündedir (Aktan ve Tosuner, 1986: 151).

2.3.2. Piyasa Ekonomisi Çözümleri

Piyasa ekonomisi çözümleri üç alt başlıkta incelenmektedir, bunlar; Coase Teoremi, Kaldor-Hicks Yaklaşımı, Scitovsky Yaklaşımıdır.

2.3.2.1. Coase Teoremi

Ronald Coase'un geliştirdiği Coase Teoremi, dışsallıklar meydana geldiğinde, tarafların bu durumları içselleştirerek etkinliği artırmak için zararın telafisi amacıyla bir araya gelmeleri gerektiğini öne sürmektedir (Stiglitz, 1994: 267). Teorem, çevre kirliliği gibi olumsuz etkilerde, kimyasal atık veya gürültü kirliliği gibi dışsal maliyetlerden etkilenen bireylerin, atıkları azaltmak veya kontrol altına almak için işletmelere ödeme yapabileceğini belirtir. Böylece, kirliliğe neden olan atıklar, işletme açısından değer yaratan varlıklar haline gelecektir. İşletme sahibi, bu ödeme teklifinden yararlanmak için atıkları azaltacak çözümler aramaya başlayacaktır; örneğin, çevreyi kirletmeden üretim yapmak için daha temiz kimyasal yöntemler kullanabilir veya kirleticileri azaltmak amacıyla arıtma tesisleri inşa edebilir (Wolf, 1998: 21; Kesbiç ve diğerleri, 2010: 128).

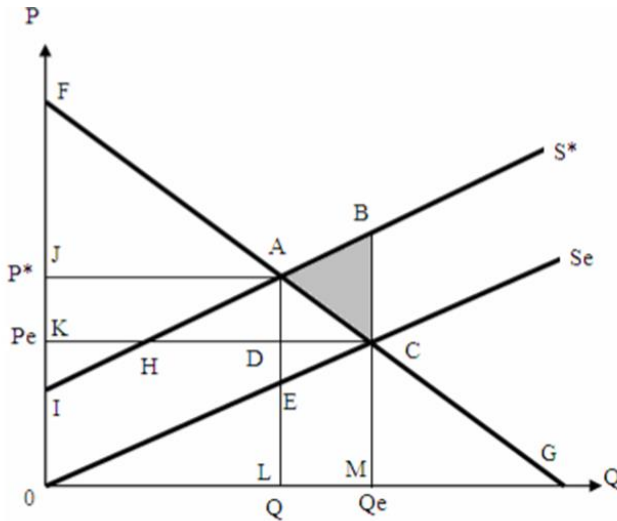
Coase, o dönemde yaygın olan Pigou'cu anlayışı eleştirerek, dışsallıklara neden olan tarafların kısıtlanması gerektiği görüşünü sorgulamıştır. Pigou'cu yaklaşım, dışsallıkların özel koşullarını göz önünde bulundurmadan, bu durumu yaratan tarafların sınırlanmasıyla etkin çözümler elde edileceğini savunmaktadır. Ancak Coase, piyasa sistemlerinde bu varsayımların göz ardı edildiği durumların da mümkün ve etkili çözümler üretebileceğini göstermiştir. Ona göre, dışsallıklardan sorumlu olan taraf her zaman aynı olmayabilir; dolayısıyla, zararın tazmin edilmesi, tarafların konumuna bağlı olarak iki taraf için de geçerli olabilir (Baştürk, 2014: 151-152).

Pigou yaklaşımında, toplumsal refahın sağlanması için üretim miktarının belirli bir seviyeye indirilmesi gerekmektedir. Kirleten firmanın çevreye verdiği dışsal maliyetlerin üstlenilmesi, genellikle vergi gibi kamu müdahale araçlarıyla sağlanır. Coase'un perspektifine göre ise, temiz hava gibi kaynakların mülkiyet hakları dikkate alınmadan taraflar arasında anlaşmalar yapılarak içselleştirilebilir. Örneğin, bir şirketin temiz hava üzerinde mülkiyet hakkı varsa, hava kirliliğinden etkilenen bireyler şirkete ödeme yaparak üretimlerini azaltmasını isteyebilir. Alternatif olarak, firma temiz hava mülkiyetine sahip bireylere ödeme yaparak üretimini artırabilir. Böylece, mülkiyet hakları ve anlaşmalar aracılığıyla dışsallıklar içselleştirilebilir.

Coase, önemli dışsal etkilerin bulunduğu durumlarda bile tam rekabetçi bir ekonominin kaynakları optimal bir şekilde dağıtabileceği fikrini öne sürmüştür (Coase, 1960: 1-44). Konuya ilişkin, bir fabrikanın bir ırmağı kirlettiği senaryosunu ele alalım. Eğer ırmağın ağzına yakın su kullanıcıları, su kalitesine dair mülkiyet haklarına sahipse, kirlenme durumunda fabrikayı dava etme hakkına sahip olabilirler.

Bu durumda, fabrika, meydana gelen kirlenmenin maliyetini üstlenmek zorunda kalacaktır. Alternatif olarak, ırmağın su kalitesini artıran bir fabrikayı ele alalım. Fabrika, su kalitesini yasal standartların üzerinde bir seviyeye çıkarırsa, su kullanıcılarından ücret talep edebilir. Bu durumun gerçekleşmesi için, su üzerindeki mülkiyet haklarının açık bir şekilde tanımlanması son derece önemlidir (Tuzun, 1990: 28). Eğer görüşme ve pazarlık maliyetleri düşükse, dışsal etkilerden etkilenen taraflar, bu durumu etkileyenlerle müzakere yapma imkânına sahip olurlar. İlk örnekteki kirleticisi firma, su kullanıcılarıyla anlaşarak ırmağı belirli bir ölçüde kirlenme hakkını satın alabilir. Diğer yandan, su kullanıcıları, yasal olarak zorunlu kaliteden daha iyi bir su sağlamak için firmadan hizmet alabilirler. Böylece, her iki durumda da dışsallık ilgili tarafların hesaplarına yansıyacak, dışsallık içselleştirilecek ve toplumsal ile özel maliyetler arasındaki fark azalacaktır (Özsoy ve Yıldırım, 1994: 40-41).

Her iki yaklaşım, taraflar arasındaki uzlaşma yoluyla üretimin her zaman denge noktasında kalmasını temin etmektedir. Coase'un önerdiği içselleştirme sürecinde, mülkiyet haklarının ilk dağılımı önemli bir faktör değildir; esas olan verimliliğin elde edilmesidir. Bu bağlamda, Pigou ve Coase yaklaşımları dışsallıkların içselleştirilmesinde farklı yöntemler sunar. Pigou'nun vergileme yöntemi, negatif dışsallıkları firma maliyetlerine dahil ederken, Coase'un mülkiyet haklarına dayanan çözümü ise taraflar arasındaki anlaşmalarla dışsallıkları içselleştirir. Her iki yaklaşım da sosyal refahı artırma ve ekonomik etkinliği sağlama konusunda önemli stratejiler sunmaktadır (Benk, 2007: 36).

Şekil 3: Coase ve Pigou Vergi Yöntemin Karşılaştırılması

Kaynak: Benk, 2007: 36

2.3.2.2. Kaldor – Hicks Ölçütü

Denkleştirme kriteri olarak adlandırılan yaklaşım, negatif dışsallık oluşturan bir firmanın, bu dışsallık nedeniyle zarar gören kişi veya firmaya, ürettiği malın dışsal yararını karşılaması gerektiği prensibine dayanmaktadır. Kaldor-Hicks Kriteri, negatif dışsallık oluşmuş bir durumda dışsal yarar elde edenlerin, zarar edenlere zararlarını telafi etmesi olarak tanımlanabilecek olan "tazmin ilkesi"nin uygulanabilirliğini incelemek için geliştirilen kriterlerden biridir (Çelebi, 2000: 85).

Bu kriter ilk olarak Kaldor tarafından ortaya atılmış ve daha sonra Hicks tarafından kabul edilmiştir. Kaldor ve Hicks'e göre, B durumundan A durumuna geçişte, zarar görenlerin kayıpları ile yarar sağlayanların kazançları karşılaştırılır ve kazanç, kayıptan fazla olmalıdır. Bu durumda, kazançların kayıplardan yüksek olması toplumda refah artışını ifade etmektedir (Dinler, 2013: 585).

Ekonomide kaynak dağılımının etkinliği, toplumun refahının artması anlamına gelir. Kaldor-Hicks yaklaşımı, Pareto optimumu olarak adlandırılan bir ilkeyi benimsemiştir; bu ilke, bir kişinin refahını azaltmadan diğerinin refahını artırmanın toplum için arzu edilen bir durum olduğunu belirtir. Bu yaklaşım, dışsallıkların içselleştirilmesi ve kaynakların etkin kullanımıyla toplumsal refahın artırılmasını hedefler. Bu bağlamda, negatif dışsallıkların azaltılması veya ortadan kaldırılması yoluyla toplumun genel refahının artırılması mümkün olabilir. Bu yaklaşım, dışsallıkların olumsuz etkilerinin telafi edilmesi ve ekonomik faaliyetlerin toplumun refahı üzerinde olumlu etkiler yaratmasını sağlamak için önemli bir araç olarak görülebilir.

2.3.2.3. Scitovsky Yaklaşımı

"Pazarlık Ölçütü" olarak da bilinen Tiber Scitovsky'nin ortaya attığı yaklaşım, Kaldor ve Hicks'in refahı artırıcı etkisi olan değişiklikler için belirlediği kriterleri birleştirerek ortaya çıkmıştır (Akyıldız, 2008: 104).

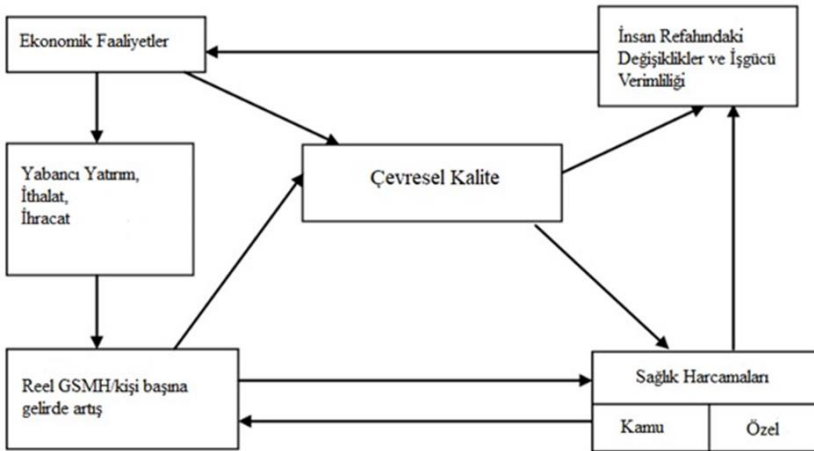
Söz konusu yaklaşım, dışsallıkların çözümü için bir 'pazarlık yöntemi' önermektedir. Ekonomik bir birim, üretim veya tüketim sonucu başka bir ekonomik birime dışsal bir maliyet yansıttığında, amaç, bu maliyeti yüklenen birim ile duruma neden olan ekonomik birim arasında bir anlaşmaya ulaşılması yoluyla zararlı faaliyetin sınırlandırılmasıdır (İnan, 2018: 95). Bu çerçevede, taraflar arasında bir pazarlık yapılarak dışsallık oluşturan faaliyetin azaltılması veya ortadan kaldırılması hedeflenir. Bu şekilde, dışsallıkların çözümünde taraflar arasında anlaşma sağlanarak toplumun genel refahının artırılması amaçlanmaktadır.

3. NEGATİF DIŞSALLIKLARIN İÇSELLEŞTİRİLMESİ AÇISINDAN ÇEVRE VERGİLERİ

3.1.Çevre Vergilerinin Ekonomik, Çevresel ve Sağlık Etkileri

Çevre vergilerini tanımlamak için literatürde 'ekolojik vergiler/eko-vergiler', 'yeşil vergiler', 'çevre vergileri', 'kirlilik vergileri' gibi çeşitli ifadeler kullanılmaktadır. Bu nedenle, çevre vergileri için genel kabul görmüş tek bir tanım bulunmamaktadır. Bu terimler genellikle çevreye zarar veren faaliyetlerin maliyetini içselleştirmek, çevre dostu davranışları teşvik etmek ve çevresel sürdürülebilirlik sağlamak amacıyla uygulanan vergileri ifade etmektedir. Her terim, belirli bir bağlamda kullanıldığında farklı vurgular ve anlamlar içerebilir. Dolayısıyla, çevre vergilerini açıklamak için farklı terimlerin ve tanımların kullanılması yaygındır ve genel kabul görmüş bir tanım bulunmamaktadır.

OECD, IEA ve Avrupa Komisyonu ise çevresel vergiler konusuna daha kapsamlı bir yaklaşım benimsemektedir ve "çevreye ilişkin vergiler" (environmentally related taxes), "çevresel açıdan önemli kabul edilen vergi tabanlarından elde edilerek genel hükümete yapılan zorunlu ve karşılıksız ödemeler" şeklinde tanımlamaktadır (OECD, 2006: 26). Çevre ile ilgili vergiler, kirlilikten kaynaklanan negatif dışsallıklarla mücadele etmek için kullanılan ekonomik araçlardır ve devletlerin vergi düzenlemelerinde gerçekleştirmeyi amaçladıkları diğer ekonomik ve mali hedeflerin yanı sıra toplumsal hedefleri de kapsamaktadır (Bilgin ve Orkunoğlu, 2010: 80).

Şekil 4: Ekonomik Faaliyetler, Çevresel Kalite ve Sağlık Harcamaları Arasındaki İlişkiler

Kaynak: Alimi, Olorunfemi & Bello, Kazeem & Isola, Wakeel. (2020). Environmental quality and health expenditure in ECOWAS. Environment, Development and Sustainability. 22. 10.1007/s10668-019-00416-2.

Yukarıdaki şekil ekonomik faaliyetler, yabancı yatırım, çevresel kalite, kişi başına düşen gelir, insan refahı, işgücü verimliliği ve sağlık harcamaları arasındaki ilişkileri göstermektedir. Şekil, çevresel kalitenin bir merkezi rol oynadığı ve ekonomik faaliyetlerin, yabancı yatırım, ihracat, ithalat gibi faktörlerle etkileşim içinde olduğu bir yapıyı izah etmektedir. Çevresel kalitenin yükselmesinin, insan refahı ve işgücü verimliliği üzerinde olumlu etkiler yaratarak, sağlık harcamalarına da yansıdığı gözden kaçırılmamalıdır. Aynı zamanda reel GSYİH ve kişi başına gelirdeki artışın çevresel kalite ile ilişkilendirildiği ve bu artışın sağlık harcamalarını etkilediği de gözlemlenmektedir.

Çevre sorunları ve negatif dışsallıkların içselleştirilmesi açısından çevre vergileri, çevresel etkilerin ekonomik faaliyetlerdeki maliyetlerine yansıtılarak, çevre dostu davranışları teşvik etmeyi amaçlayan vergi türleridir. Bu vergiler, çevre kirliliğinin azaltılmasına, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımına ve çevreye verilen zararların içselleştirilmesine yönelik ekonomik bir araç olarak kullanılır. Örneğin, karbon vergileri fosil yakıt kullanımından kaynaklanan karbon emisyonlarını azaltmayı teşvik ederken, atık vergileri geri dönüşüm ve atık azaltımını teşvik etmektedir. Bu vergiler, çevresel etkilerin maliyetlerini doğru şekilde yansıtarak, ekonomik aktörleri çevre dostu uygulamalara yönlendirerek çevre sorunlarının azaltılmasına katkı sağlamaktadır (Toprak, 2006: 155).

3.2. Türkiye’de Çevre Vergileri

Türkiye’de 1970’li yıllardan itibaren çevre sorunlarıyla mücadelede en önemli adım, 1982 Anayasası’nın 56. maddesinde yer alan çevre hakları düzenlemeleridir. Bu madde, herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğunu belirtmekte ve çevrenin korunması, sağlığın geliştirilmesi ile kirliliğin önlenmesinin devlet ve bireyler için ortak bir sorumluluk olduğunu vurgulamaktadır. Anayasa, bu bağlamda çevre koruma ve kirlilikle mücadele için hem devlete hem de bireylere çeşitli yükümlülükler getirmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982). Ayrıca, hava kirliliği de dâhil olmak üzere genel çevre kirliliğiyle mücadele için çeşitli önlemler ve cezai yaptırımlar uygulanmıştır.

Ülkemizde uygulanmakta olan vergilerin çevre korumayı teşvik edici etkileri, AB ve OECD ülkelerinde uygulanmakta olan vergilerin etkilerinden ayrılmaktadır. Söz konusu ülkelerin vergi uygulamalarının temel amacı, hizmet veya malların fiyatını artırmak suretiyle üretici veya tüketicileri çevreye zarar vermeyen faaliyetlere yönlendirmek ve bu yönde teknolojik gelişmeyi teşvik etmektir. Dolayısıyla bu ülkelerde çevre vergileri öncelikli olarak 'yönlendirme ve kontrol' amacı güderken, mali amaç ikinci planda kalmaktadır (Yalçın, 2013: 145-146). Türkiye’de ise mali amaç öncelikli olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye, çevre koruma ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda çeşitli çevre vergileri uygulamaktadır. Bu vergiler, çevreye zarar veren faaliyetlerin maliyetlerini içselleştirme ilkesi çerçevesinde yansıtarak, çevresel etkilerin azaltılmasına ve çevre dostu davranışların teşvik edilmesine katkı sağlamayı amaçlar. Uygulamada bazı vergiler, doğrudan çevresel bir iyileşmeyi hedeflemese de, dolaylı yoldan çevresel sorunları azaltma özelliğine sahiptir. Bir verginin çevre vergisi olarak nitelendirilebilmesi için, vergi matrahının çevreye zarar veren bir maddenin fiziksel birimi üzerinden belirlenmiş olması gerekir (Balın, 2011: 38).

Türkiye'de geçerli olan çevre vergileri şunlardır:

•**Çevre Temizlik Vergisi:** Çevrenin korunması için uygulanan vergilerin en önde gelenlerinden biri çevre temizlik vergisidir. Bu vergi, belediyeler tarafından çevre temizliği ve atık yönetimi hizmetlerinin finansmanında kullanılmaktadır. Çevre temizlik vergisi, çevre kirliliğinin azaltılması ve atıkların doğru şekilde yönetilmesi için önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Ayrıca, yerel yönetim kuruluşlarına gelir sağlayan bu vergi aynı zamanda çöp vergisi adıyla da bilinmektedir (Akdoğan, 2013: 617).

•**Motorlu Taşıtlar Vergisi (MTV):** Türkiye'de her yıl motorlu taşıtlar için Motorlu Taşıtlar Vergisi (MTV) ödenmektedir. Çevre koruma açısından motorlu taşıtlar vergisi değerlendirildiğinde, hava kirliliği ve dolayısıyla motorlu taşıt kullanımından kaynaklanan çevre kirliliğinin ön plana çıktığı görülmektedir. Ulaşım araçlarının çevre kirliliğine olan katkısı, benzin, mazot ve jet yakıtının yanmasıyla ortaya çıkan emisyonlardan kaynaklanmaktadır. Bu emisyonlar, özellikle eski motor yapıları ve yanma sistemlerindeki yıpranma sonucu meydana gelen eksik yanma durumlarından kaynaklanarak egzoz gazlarının daha fazla kirliletiçi madde yaymasına neden olmaktadır (Engin, 1989: 82-87). Motorlu taşıtlar vergisi, aracın yaşı ile ters orantılı bir yapıdadır. Araç yaşı arttıkça, ödenen vergi miktarının düşmesi, bu verginin çevre vergisi olarak etkili bir şekilde tasarlanmadığını göstermektedir. Zira, daha eski teknolojilere sahip araçların çevreye daha fazla zarar verme olasılığı yüksektir. Bu durum, çevresel etkileri azaltmayı hedefleyen bir vergi sisteminin gerekliliğini ortaya koymaktadır (Çelikkaya, 2011: 114). Motorlu taşıtların hem talebini azaltması hem de araçların silindir hacmini göz önünde bulundurması, daha küçük silindir hacmine sahip araçların tercih edilmesine yol açacak ve karbondioksit salınımının azaltılmasına yardımcı olacaktır.

•**Akaryakıt Üzerinden Alınan Özel Tüketim Vergisi (ÖTV):** Türkiye'de ulaşım amaçlı kullanılan enerji ürünleri, benzin, dizel, LPG ve doğalgaz gibi, 4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu kapsamında litre, kilogram ve standart metreküp birimleri üzerinden vergilendirilmektedir. Bu vergi, fosil yakıtların kullanımının azaltılmasını ve temiz enerji kaynaklarının tercih edilmesini teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Özel Tüketim Vergisi (ÖTV), Türkiye'de çoğunlukla mali hedeflere

ulaşmak amacıyla kullanılmaktadır. Kırsal motorin için uygulanan Özel Tüketim Vergisi (ÖTV), daha az zararlı motorin üzerindeki vergiden daha düşük seviyededir. Bu durum, toplam motorin tüketiminin yaklaşık yüzde 75'inin kırsal motorine kaymasına yol açmaktadır (Çelikkaya, 2011: 112). Öte yandan, bazı uygulamalar çevreye dolaylı faydalar sağlayabilir. Örneğin, eski araçların trafikten çekilmesi ve bunların yerine yeni araçların alınmasında sunulan ÖTV indirimleri, daha çevre dostu teknolojilere sahip araçların tercih edilmesini teşvik etmektedir (Bilgin ve Orkunoğlu, 2010: 92).

•**Geri Kazanım Katılım Payı (Plastik Poşet Vergisi):** Ekonomik büyüme ve nüfus artışıyla birlikte plastik poşet kullanımı önemli bir sorun haline gelmiştir. Plastiklerin olumsuz etkileri göz önüne alındığında, küresel düzeyde plastik ürünlerin kullanımını sınırlamak için politikalar geliştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, özellikle tek kullanımlık alışveriş poşetlerinin kullanımını azaltmayı amaçlayan stratejiler hayata geçirilmektedir (Şahin 2020: 110).

Türkiye, 2000'li yıllardan itibaren plastik kullanımını azaltmak için çeşitli girişimlerde bulunmuş ve bu çabaların bir örneği olarak 2019'da tek kullanımlık plastik alışveriş poşetlerinin ücretlendirilmesi uygulamasını başlatmıştır (Resmi Gazete, 2018).

4. DIŞSAL MALİYETLERİN AZALTILMASI: ÇEVRESEL VE SAĞLIK ETKİLERİNİN İYİLEŞTİRİLMESİ

4.1. Çevre Kirliliği, Sağlık ve Ekonomik Yük

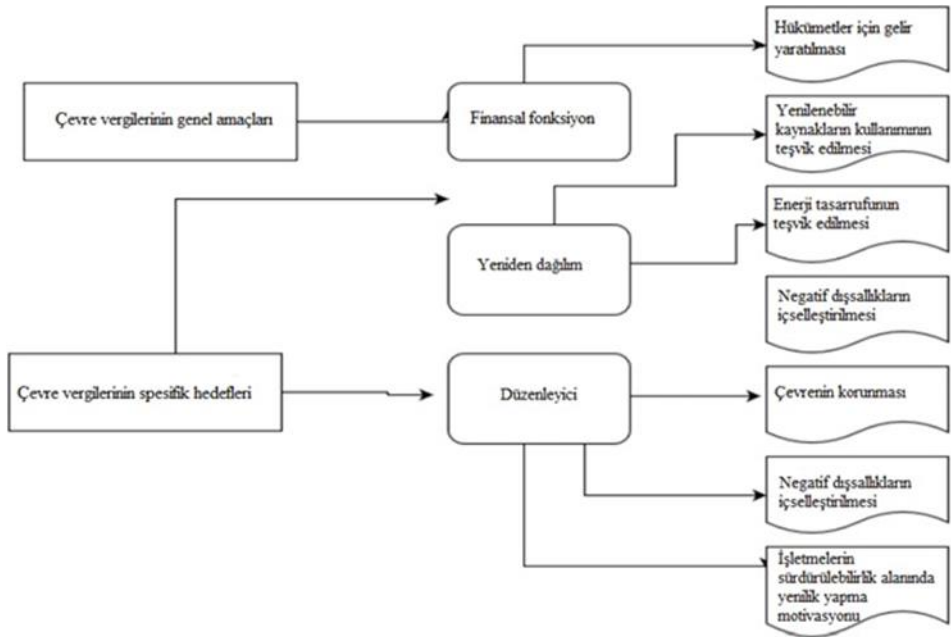
Geçmişten günümüze, özellikle 1930 Dünya Buhranı sonrasında, ekonomik büyümede etkili unsurlar araştırılmıştır. Çalışmalar, ülkelerin tam istihdam düzeyinde faaliyet göstermesinin kişi başına düşen geliri artırarak toplumsal refahı yükselteceğini önermektedir. Ancak, ekonomik büyüme çabalarında çevre kirliliği gibi kritik bir konunun ihmal edildiği gözlemlenmiştir. Büyük şehirlerdeki yüksek karbon emisyonları, çevre koruma gerekliliğini gündeme getirmiştir. Bu nedenle, çevre koruma, sanayileşme stratejilerinde daha fazla önem kazanmaya başlamış ve yasal düzenlemelerin yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Zamanla, birçok ülkenin ekonomik politikalarında çevre konusu önemli bir yer edinmiş ve uluslararası iş birliklerinin temel unsurlarından biri haline gelmiştir (Ecevit & Çetin, 2016:84).

Çevresel bozulmaların kısa ve uzun vadeli etkileri incelendiğinde, yerel hava kirliliğinin insan sağlığı üzerinde önemli sorunlara yol açtığı görülmektedir (Gangadharan, Valenzuela, 2000: 4). Sağlık kalitesinin düşmesi, çeşitli yollarla ekonomik faaliyetleri de etkilemektedir (Bovenberg, Smulders, 1996). Bu bağlamda, sağlık kalitesi, ekonomik büyüme ve çevresel unsurlar arasında karşılıklı etkileşim bulunan temel değişkenlerdir (Katrakilidis, Patsika, 2016: 218). Ülkelerin gelişim

düzeylerine göre bu ilişki farklı sonuçlar doğurabilir ve ayrıca ekonomik yakınsama hızını azaltma potansiyeline sahiptir (Drabo, 2010: 9).

Kirliliğe neden olan atıkların azaltılması, geri dönüşüm, daha az kirlletici üretim teknolojilerinin geliştirilmesi, enerji tasarrufu ve çevreye duyarlı üretim ve tüketim tercihlerinin teşvik edilmesi ekolojik vergiler gibi mali politika araçlarıyla sağlanabilir. Bu politikalar sadece çevresel zararın en aza indirilmesine yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda kirlilikle ilgili zararların giderilmesi için mali bir kaynak sağlar.

Kirlilikten kaynaklanan olumsuz dışsallıkların artışı ve bu konulara duyulan ilginin yükselmesi, hükümetleri bu sorunlara çözüm üretmeye zorlamıştır. Çevreye zarar veren faaliyetler genellikle ulusal sınırları aşmakta ve uluslararası iş birliği gerektirmektedir. Hükümetler, kirliliği kontrol etmek için genellikle düzenlemelerle piyasalara müdahale ederken, mali yöntemler giderek daha fazla tercih edilmektedir. Bu yöntemler arasında emisyon ve ürün vergileri, kirlilik azaltma sübvansiyonları ve ticareti yapılabilir izinler gibi araçlar yer almaktadır.

Şekil 5: Çevre Vergilerinin Amaçları ve Fonksiyonları

Kaynak: Beroš, Ivan. (2020). Digital Citizenship in Croatia: Analysis of Strategic Documents of the National Education Policy and the Citizenship Education Curricula. 10.33422/2nd.iacetyl.2020.12.18.

Şekil 5’de, çevre vergilerinin genel amaçları ve spesifik hedefleri ile bu vergilerin finansal, yeniden dağılım ve düzenleyici fonksiyonları arasındaki ilişkiler gösterilmektedir. Şekilde çevre vergilerinin üç temel işlevi vurgulanmıştır:

***Finansal Fonksiyon:** Hükümetler için gelir yaratma ve bu gelirin yenilenebilir kaynakların teşvik edilmesi ile enerji tasarrufunu teşvik etmeye yönelik kullanılması gibi amaçlar taşır.

***Yeniden Dağılım:** Çevre vergilerinin, negatif dışsallıkların içselleştirilmesine yardımcı olarak ekonomik dengeyi sağlama işlevi.

***Düzenleyici Fonksiyon:** Çevrenin korunması, negatif dışsallıkların azaltılması ve işletmelerin sürdürülebilirlik ve yenilik yapma konusunda motive edilmesini içerir.

Bir ülkenin küresel ısınmayla mücadelede atacağı en önemli adımlardan biri, karbon salınım miktarını azaltmak için üretim ve tüketim faaliyetlerine yönelik kamu çözümleri geliştirmektir. Bu çözümler arasında vergiler, mali cezalar, harçlar, sübvansiyonlar ve kirlilik sertifikaları kurumsal düzenlemeler önemli bir rol oynamaktadır. Ancak vergilerin bu araçlar arasında özel bir yeri vardır; çünkü etkili bir müdahale aracı olarak öne çıkmaktadır. Küresel ısınmayla mücadelede alınan vergilerin temeli, "kirlüten öder" ilkesine dayanmaktadır. Bu ilkenin uygulanabilmesi için karbon salınımına neden olan ekonomik birimlerin, kendi oluşturdıkları negatif dışsallıkları üstlenmeleri gerekmektedir. Ancak çoğu zaman üreticiler ve tüketiciler çevreye verdikleri zararı maliyet olarak üstlenmek istememektedir. Bu noktada hükümetlerin otoritesini kullanmaları oldukça önemlidir; böylece negatif dışsallıkların bu birimlere içselleştirilmesi, yani maliyet unsuru olarak yüklenmesi sağlanmalıdır. Bu süreçte en sık başvuru araçları genellikle vergilerdir. Bu sayede üretim ve tüketim miktarları makul seviyelerde tutulabilir, dolayısıyla kaynak kullanımının azalması ve karbon salınımının azalması sağlanır (Bağdiden ve Demir, 2010: 155).

Çevre sorunlarını önlemek amacıyla vergiler ve düzenlemeler benzer görünse de, düzenlemeleri uygulayan firmalar belirli koşulları sağladıklarında bu yaptırımlardan kaçabilirler. Ancak vergiler, firmalar için ek maliyet oluşturacağından, firmalar bu vergilerden kaçınmak ya da en az seviyede ödemek için çevreye duyarlı yöntemlere yönelmek zorunda kalacaklardır (Stiglitz ve Walsh, 2006: 413).

Çevre vergilerinin sağlık alanında yaratacağı etkiler, özellikle hava kirliliği, su kirliliği ve iklim değişikliğinin sağlık üzerindeki olumsuz etkilerini azaltma açısından büyük öneme sahiptir. Bu tür vergi düzenlemeleri, solunum yolu hastalıkları, kalp rahatsızlıkları ve kanser gibi çevre kirliliği kaynaklı hastalıkların yaygınlığını azaltarak halk sağlığını iyileştirebilir. Örneğin, karbon

salınımlarını ve kirlletici gazların yayılmasını sınırlayan vergiler, havadaki partikül madde ve toksik gazların azalmasına yol açarak daha temiz bir hava sağlar. Bu da astım, bronşit ve akciğer kanseri gibi hastalıkların görülme sıklığını azaltabilir ve sağlık harcamalarını düşürebilir. Dolayısıyla, çevre vergileri hem çevresel sürdürülebilirliği hem de toplumsal sağlığı iyileştiren önemli bir araç olarak işlev görür.

Bunun yanı sıra, bu vergiler yalnızca doğrudan sağlık faydaları sağlamakla kalmaz, aynı zamanda uzun vadede sağlık sistemleri üzerindeki yükü de hafifletir. Çevresel bozulmanın neden olduğu hastalıkların azalması, sağlık sistemine yönelik talebi düşürerek maliyetleri azaltır ve böylece kaynakların daha verimli dağılımına olanak tanır. Daha sağlıklı bir nüfus ise iş gücü verimliliğini artırarak ekonomik büyümeyi destekler. Sonuç olarak, çevre vergileri bireylerin sağlıklı bir yaşam sürmelerini teşvik ederken, sağlık hizmetleri üzerindeki baskıyı azaltarak uzun vadeli sosyal ve ekonomik faydalar sunar. Ayrıca, vergilerden elde edilen gelir, sağlık hizmetlerinin sunumunda doğrudan kaynak yaratma potansiyeline sahiptir.

4.2. Çevre Vergilerinin Sağlık Harcamalarına Etkisi

Çevre, literatürde kıt bir kaynak olarak değerlendirilmiştir. Çevre kirliliği, sınırlı olan kaynaklarımızda geri dönüşü mümkün olmayan zararlara yol açmaktadır. Bu durumun farkında olan araştırmacılar, çevre kirliliğini önlemek amacıyla çeşitli politika ve araçlar geliştirmişlerdir. Aşağıdaki tabloda, uygulanabilir politika ve araçların genel bir taslağı sunulmaktadır.

Tablo 1: Çevre Sorunları ve Politika Araçları

Çevre sorunları	Politika Araçları			
Kaynak Yönetimi	Piyasaları kullanmak	Yeni piyasalar oluşturmak	Çevresel düzenlemeler	Kamu oyunun dahil edilmesi
	Teşvikleri azaltmak	Mülkiyet hakları	Standartlar	Kamu oyunun katılımı
Kirlilik kontrolü	Çevre vergileri	Ticari izin ve haklar	Yasaklar	Bilgilendirme
	Kullanıcı bedelleri	Uluslararası bedel sistemleri	İzin ve kotalar	
	Depozit sistemi			
	Hedeflenmiş teşvikler			

Kaynak: Word bank 1997:6

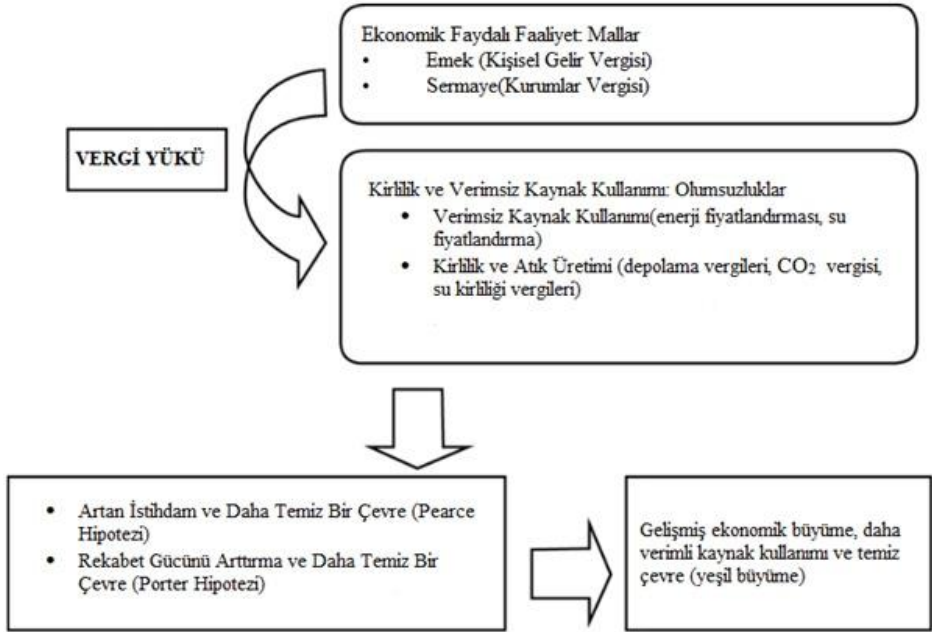
Çevre kirliliğinin önlenmesine dair vergi politikalarını incelemenden önce, vergi kavramının anlamını netleştirmek önemlidir. Hem geçmişteki hem de günümüzdeki mali literatürde vergiyle ilgili görüşler arasında tam bir uzlaşma yoktur; dolayısıyla verginin tanımı, o dönemdeki koşullara ve tanımı yapan kişinin bakış açısına göre farklılık gösterir. Vergi, bireylerden kamu harcamalarını finanse etmek veya devletin ekonomik ve sosyal müdahalelerini sağlamak amacıyla zorunlu olarak alınan, karşılıksız bir parasal yükümlülüktür. Bu tanım, vergilerin yalnızca kamu harcamalarını desteklemekle kalmayıp, sosyal olayları etkilemek ve ekonomik faaliyetlerin olumsuz dışsallıklarını azaltmak için de kullanıldığını gösterir.

Aynı zamanda, vergiler, piyasa fiyatlarının sosyal maliyetleri yansıtmadaki yetersizliklerini düzeltmek ve dışsallıkları ortadan kaldırmak için bir araç olarak kabul edilmektedir. Dışsallık, bireylerin dışında gerçekleşen ekonomik faaliyetlerin onlara olumlu veya olumsuz etkileridir. Dışsal maliyetlerin iki ana özelliği, piyasa mekanizmaları dışında kalmaları ve etkiledikleri bireylerin bilgisi veya rızası olmaksızın ortaya çıkmalarıdır.

Piyasa başarısızlıkları nedeniyle dışsallıkları önlemek için kamu müdahalesinin gerekliliği açıktır. Bu bağlamda, kamu müdahale araçları arasında vergiler önemli bir yere sahiptir. Düzenleme amacıyla uygulanan vergiler, kaynakların etkin dağılımını sağlamak için kullanılmakta ve özellikle negatif dışsallıkların ortadan kaldırılmasına yönelik olarak tasarlanmaktadır.

Çevre vergileri ve piyasa-temelli mali mücadele araçları, çevre kirliliğini kontrol etme konusunda geleneksel kumanda ve kontrol yöntemlerinden farklı olarak daha esnek, maliyet-etkin ve gelir getirici özellikler taşımaktadır. Bu araçlar, sanayi kuruluşlarının çevresel maliyetlerini azaltmayı, negatif dışsallıkları ortadan kaldırmayı ve devletin bu maliyetleri kirlilik yaratanlara yüklemesini amaçlamaktadır. Küresel piyasa dinamikleri göz önüne alındığında, çevresel sorunlara özel çözümler geliştirilmesi gerektiği vurgulanmakta; bu vergilerin ekonomik dışsallıkları giderme ve gelir dağılımına olumlu katkı sağlama amacı taşıdığı belirtilmektedir.

Çevre vergilerinin ekonomik gerekliliği, çevresel dışsallıkları azaltma ve kaynakların etkin kullanımı açısından önemli bir rol oynamaktadır. Bu vergiler, ekonomik faaliyetlerin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini fiyatlandırarak, kirlletici faaliyetleri azaltmayı ve çevreye daha az zarar veren alternatifleri teşvik etmeyi hedefler. Doğal kaynakların fiyatlarının piyasa tarafından belirlenmesi gerektiği görüşü, bu kaynakların vergi yoluyla küresel ölçekte düzenlenmesi gerektiğini desteklemektedir. Çevre vergileri, üretici ve tüketicilerin ekonomik kararlarını çevre dostu bir şekilde yeniden şekillendirerek, ekonomik büyüme ile çevrenin korunması arasında bir denge kurmayı amaçlamaktadır.

Şekil 6: Vergi Yükünün Ekonomik Faaliyetler ve Çevresel Kalite Üzerindeki Etkileri

Kaynak: Ness, David. (2014). Greening Growth. file:/// C:/Users/DELL/Downloads/783GreeningGrowth.pdf

Kirlilik ve Verimsiz Kaynak Kullanımı: Vergiler ayrıca kirlilik ve verimsiz kaynak kullanımını hedef alır. Enerji fiyatlandırması, su fiyatlandırması, CO2 vergisi ve su kirliliği vergileri gibi araçlarla çevre üzerindeki olumsuz etkiler fiyatlandırılarak içselleştirilmeye çalışılır. Bu vergiler, çevre dostu üretim ve tüketim modellerine yönlendirme amacı güder.

Şekilde ayrıca Pearce Hipotezi ve Porter Hipotezi'ne dayanan iki sonuç öne çıkmaktadır:

•**Artan İstihdam ve Daha Temiz Bir Çevre (Pearce Hipotezi):** Vergi politikalarının, çevresel sürdürülebilirlik ve istihdam yaratma potansiyeline işaret eder.

•**Rekabet Gücünü Artırma ve Daha Temiz Bir Çevre (Porter Hipotezi):** Çevre dostu teknolojilerin rekabet gücünü artırabileceği fikrini destekler.

Son olarak, bu vergilerin nihai sonucu "Gelişmiş ekonomik büyüme, daha verimli kaynak kullanımı ve temiz çevre (yeşil büyüme)" olarak özetlenebilir.

Ayrıca, çevre vergileri maliyet-düşürücü ve esnek bir araç olarak ekonomik dışsallıkları ortadan kaldırırken, kamu gelirlerini artırma özelliğine de sahiptir. Gelir getirici etkisi sayesinde, bu vergiler diğer vergiler üzerindeki yükü

hafifleterek ekonomik büyüme olumsuz etkilemeden çevresel sorunların çözümüne katkı sağlar. Çift getirili (double dividend) bir araç olarak, hem çevreye zarar veren ekonomik faaliyetleri sınırlar hem de vergi yükünün dağılımını daha adil hale getirir. Özellikle sanayileşmiş ülkelerde, enerji maliyetlerinin artmasıyla birlikte çevre vergileri önemli bir düzenleyici araç olarak kullanılmaktadır.

Çevre vergileri, çevresel etkilerin azaltılması ve sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi amacıyla kullanılan önemli bir araçtır. Bu vergilerin sağlık politikalarına olan etkisi, çevresel faktörlerin insan sağlığı üzerindeki doğrudan etkilerini ve sağlık sistemlerinin sürdürülebilirliğini belirleyici bir faktör haline getirmektedir. Çevre vergileri, çevresel zararları azaltmaya ve çevreyi korumaya yönelik bir politika aracı olarak kullanılabilir. Örneğin, karbon vergileri fosil yakıt kullanımını azaltarak hava kirliliğini ve iklim değişikliğini önlemeye yardımcı olabilir. Benzer şekilde, atık suyun arıtılması için vergiler su kirliliğini azaltabilir ve su kaynaklarını koruyabilir. Bu çevre vergilerinin uygulanması, çevresel zararların azalmasına ve dolayısıyla sağlık sorunlarının azalmasına katkıda bulunabilir. Böylece, sağlık harcamaları üzerinde olumlu bir etki yaratabilir.

Devletin çevre kirleticileri üzerinden vergi alarak ve bu vergileri negatif dışsallıkları iyileştirmek için kullanarak sağlık harcamalarına bütçeden pay ayırması, bir dizi ekonomik ve politik hedefe yönelik stratejik bir yaklaşımı yansıtır. Bu durumda, devletin sağlık harcamalarına bütçeden belirli bir pay ayırması gereklidir. Bu çerçevede, devlet piyasa başarısızlıklarını azaltmak, makroekonomik istikrarı sağlamak ve gelirin yeniden dağılımını gerçekleştirmek için hem para politikaları hem de maliye politikalarıyla piyasaya müdahale etmektedir (Dinler,2008:553-567).

Çevre kirliliği, solunum yolu hastalıkları, kardiyovasküler hastalıklar, kanser ve diğer sağlık sorunları gibi bir dizi hastalığa neden olabilir. Özellikle hava kirliliği, solunum yolu enfeksiyonları, astım ve kronik obstrüktif akciğer hastalığı gibi solunum sistemi sorunlarına yol açabilir. Su kirliliği ise ishal, hepatit ve diğer enfeksiyon hastalıklarının yayılmasına katkıda bulunabilir. Sağlık alanında yaşanan bu sorunlar, bireylerin ve toplumun sağlık hizmetlerine olan ihtiyacını ve dolayısıyla sağlık harcamalarını artırmaktadır.

Bir ülkenin sağlıklı bir topluma sahip olabilmesi için, güçlü bir ekonomiye sahip olması, ekonomik büyümenin sağlanması ve sürdürülebilir hale getirilmesi, aynı zamanda toplumun sağlık ihtiyaçlarını karşılayacak sağlık hizmetlerinin sunulması gerekmektedir. Bu nedenle, sağlık hizmetlerinin sağlanması için yapılan tüm harcamalar sağlık harcamaları kapsamında değerlendirilmektedir. Bu harcamalar sadece sağlığın kaybolması durumunda sağlığı yeniden kazanmak

için yapılanlarla sınırlı değildir; aynı zamanda aşılardan, cinsel hastalıklarla mücadeleye kadar sağlığı koruma amacını benimseyen tüm koruyucu harcamalar ile beslenme, sağlık altyapısı gibi geliştirme amaçlı harcamalar da sağlık harcamaları olarak kabul edilmektedir (Akın, 2007: 28-29).

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin karşılaştırılmasında sağlık sektörü önemli bir göstergedir. İlerleme düzeyi ve ülkelerin ekonomik çeşitliliği bu sektöre yapılan yatırımları değiştirmektedir. İktisadi anlamda beşeri sermaye ve ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkileri vardır. Beşeri sermayeyi insan sağlığı ve dolayısıyla sağlık harcamaları desteklemektedir. Son zamanlarda yoğun olarak araştırılan çevre kirliliği, akademik literatürde önemli bir konu haline gelmektedir. Çevre tahribatı ve bozulmasından kaynaklanan sağlık sorunları beşeri sermayeyi de etkileyebilmektedir.

Çevre kirliliği ile sağlık harcamaları arasındaki ilişki, son yıllarda giderek artan bir öneme sahip olmuştur. Çevre kirliliği, insan sağlığını hem doğrudan hem de dolaylı olarak etkilemektedir. İnsanlar, sağlıklarını olumsuz etkileyen faktörlere doğrudan maruz kaldıklarında etkilenirken, ekosistemin bozulması dolaylı olarak insan sağlığını etkileyebilmektedir (Dumrul, 2019: 398). Sera gazı emisyonlarındaki artış da aynı doğrultuda çevre ve insan sağlığı için ciddi bir risk oluşturmaktadır (Apergis vd, 2018, s. 1011).

Türkiye, OECD ülkeleri içinde çevre vergilerinden en az faydalanan ve mevcut çevre vergileriyle çevre dostu politikaları uygulamada geride kalan bir ülke konumundadır. Bu durum, Türkiye'nin çevre koruma taahhütlerini yerine getirmede yetersiz olduğunu ve çevre duyarlılığı konusunda eksiklikler olduğunu göstermektedir (Özdemir, 2009: 28). Türkiye'de uygulanan çevre koruma vergileri yetersiz olduğu gibi, çevre dostu politikaları teşvik edecek bir vergisel teşvik sistemi de bulunmamaktadır. Ayrıca, çevre kirliliğiyle mücadele daha çok yerel yönetimler tarafından gerçekleştirildiğinden ulusal vergileme politikaları yerine yerel düzeyde uygulanabilecek çevre temizlik vergileri, çevre koruma bilincinin artırılmasına daha fazla katkı sağlayabilir (Jamali, 2007: 322).

Çevre kaynaklı kirlilik ile sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar, genellikle çevre kirliliğine neden olan etmenlerle sağlık harcamaları arasında olumlu bir bağlantı olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, kirliliğin artışının sağlık problemlerini tetiklediğini ve bu durumun sağlık harcamalarını artırdığını ortaya koymaktadır.

Williams (2003), kirliliğin sağlık harcamaları üzerindeki etkisini açık bir şekilde modelleyerek, fayda-vergi arasındaki etkileşim sonucunun açık bir şekilde negatif olduğunu ve çevre kalitesindeki iyileşmelerin tıbbi bakım talebini azaltması durumunda en uygun kirlilik vergisinin marjinal kirlilik zararlarını aşmasının mümkün olmadığını göstermiştir.

Koç (2007) ise; çevresel kalitedeki iyileşmelerin tıbbi bakıma olan talebin azalmasına yol açtığı varsayıldığında, vergi çarpıklığı olan işgücü piyasası ile genel denge etkileşimlerinin bu tür iyileştirmelerden elde edilen faydaları azalttığı ve dolayısıyla ikinci en iyi en uygun çevre vergisini düşürdüğünü göstermiştir.

Aloi ve Tournemaine (2011) çalışmalarında kentsel alanlardaki hava kirliliği gibi kirliliğin doğrudan etkilerine odaklanarak ve çevre politikasının insan sağlığı kanalıyla büyümeyi nasıl etkilediğini araştırmıştır. Çalışma sonucunda daha sıkı bir çevre politikasının büyümeyi artırabileceğini, çünkü bu politikanın sadece sağlıkta iyileşmelere yol açmakla kalmayıp, üretkenliği artıracağı sonucuna ulaşmışlardır.

Yaşam döngüsü boyunca kirlilik, hastalık ve üretkenlik arasındaki bağlantıyı içeren iki dönemli örtüşen nesiller modelini Mathieu-Bolh & Pautrel (2016) çalışmalarında oluşturmuştur. Çevresel verginin, yaşam döngüsü boyunca sağlık profilini iyileştirdikçe, tasarruf, sağlık yatırımları, işgücü arzı ve emeklilik üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmada yer alan sayısal örnekler ilede, bu etkilerin çevresel vergilendirmenin üretim üzerindeki olumsuz etkilerini hafiflettiğini ve olası pozitif refah etkilerini azalttığı görülmüştür.

Tekdemir & Konukcu Önal (2020) çalışması, çevre faktörlerinin ve politikalarının genel sağlık harcamaları üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlamıştır. Bu kapsamda, 2008-2018 yıllarını kapsayan Türkiye dâhil 27 Avrupa ülkesi için dinamik panel veri analizi yöntemi olan Sistem-GMM metodu kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçları, çevre vergileri ile genel sağlık harcamaları arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir.

Çevresel düzenlemelerin sağlık harcamaları üzerindeki heterojenlik ve eşik etkilerinin kapsamlı bir anlayışı, politika tasarımı ve karar verme süreçleri için hayati öneme sahiptir. Lu, Wu, & Geng, (2021) çalışmalarında; düşük ve yüksek sağlık harcamaları kümelerinde çevresel düzenlemelerin sağlık harcamaları üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu ve orta sağlık harcamaları kümelerinde çevresel düzenlemeler ile sağlık harcamaları arasında olumsuz bir etkinin olduğu sonucuna varmışlardır.

Enerji tüketiminin olumlu yönlerine rağmen, çevre kirliliği gibi olumsuz dışsallıkları da oldukça fazladır. Çevre dostu olmayan ürün ve hizmetler için ödenen yeşil vergiler, sağlık endekslerini iyileştirmenin etkili bir yolu olarak önerilmektedir. İran kişi başına enerji tüketiminin yüksek olduğu ülkeler arasında yer aldığından kirlilik bir nevi tehdit olabilmektedir. Bu bağlamda, Torki & Dahmardeh (2017) çalışmalarında; yeşil vergilerin İran'ın sağlık sektörü üzerindeki etkisini simüle etmek için, İran'ın Sosyal Muhasebe Matrisi (SAM) tarafından 2011 yılında kalibre edilen genel bir denge modeli kullanmıştır..

Sonuçlar, yeşil vergilerin her türlü çevre kirliliğini azalttığını ayrıca sağlık maliyetlerinin %62'si ölümlere, %26,4'ü morbiditeye ve %11,6'sı sağlık dışı etkilere harcandığını göstermiştir.

Zhang, Ma & Wang (2023) insan sağlığı durumunu üç dönemli örtüşen nesil dinamik genel denge (OLG-DGE) modeli içerisinde ele alarak ve Çin senaryosunda gerçekleştirilen bir politika simülasyon analiziyle, çevresel yönetim, kamu sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Çalışmanın sonuçlarına göre, çevresel yönetim modelleri ile ekonomik büyüme arasında karmaşık bir ilişki bulunmaktadır. Çevresel politikaların etkin bir şekilde uygulanması ve çevresel yönetim modellerinin iyileştirilmesi, ekonomik büyümeyi destekleyici bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, kamu sağlığı harcamalarının çevresel yönetim modelleri ile ilişkisi incelendiğinde, sağlık hizmetlerine yapılan yatırımların çevresel politikaların başarılı bir şekilde uygulanmasına ve dolayısıyla ekonomik büyümeye pozitif katkı sağladığı görülmektedir.

CO2 emisyonları, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki nedensel dinamikler üzerine Chaabouni vd. (2016) yılında yaptıkları çalışmada; düşük gelir grubu ülkeleri hariç, CO2 emisyonları ile sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü(geribildirim) , CO2 emisyonlarından sağlık harcamalarına doğru tek yönlü(büyüme ve koruma) nedensellik bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır.

İnsan sağlığı çevre kirliliğinden hem zararlı maddelere maruz kalmak suretiyle doğrudan hem de ekosistemleri bozmak suretiyle dolaylı olarak etkilenmektedir(Zaidi ve Saidi, 2018, s. 2). Bu durumun yanı sıra, çevre kirliliği insan sağlığını olumsuz etkileyerek iş gücü verimliliğine de negatif yansımaları vardır (Yazdi vd., 2014, s. 127).

E7 ülkelerinde Gövdeli (2019) tarafından ekonomik büyüme, sağlık harcamaları ve çevresel kalite arasındaki bağlantının karşılaştırıldığı çalışmada, ekonomik büyüme ile sağlık harcamalarının nedensel olarak ilişkili olduğu ve sağlık harcamalarının nedeninin CO2 emisyonları olduğu bulunmuştur.

Bilgili vd.(2021) seçilmiş Asya ülkelerinde ekonomik büyüme ve sağlık harcamalarının CO2 emisyonları üzerindeki rollerini niceliksel bir regresyon modeli yaklaşımı ile incelemiştir. Çalışma sonucunda; Asya'da daha yüksek sağlık harcamalarının daha iyi çevre kalitesine yol açtığı ve hem hükümet hem de özel sağlık sektörlerinin CO2 emisyonlarının azalmasına katkıda bulunduğu tespit edilmiştir.

Beşeri sermayenin kalitesini belirleyen en önemli unsurlardan biri sağlık olarak öne çıkmaktadır (Abdullah vd., 2016, s. 27; Yazdi vd., 2014, s. 127). Ekonomik büyüme teorileri, beşeri sermayenin büyüme süreçlerinde kritik bir rol

oynadığını vurgulamaktadır. İnsan sermayesi, eğitim, sağlık, mesleki eğitim ve göç gibi faktörleri içerirken, bireylerin üretkenliğini artıran yatırımları temsil etmektedir (Akram vd., 2008, s. 487). Sağlıklı bir nüfus, beşeri sermayenin verimliliğini artırırken, çevre kirliliği insan sağlığını olumsuz etkileyerek işgücü verimliliği ve arzını azaltmaktadır. Bu durum, sanayi üretimi ve ulusal ekonomiyi etkileyerek firmaların ve genel ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Narayan ve Narayan, 2008, s. 367-368). Sonuç olarak, çevre kirliliği hem sağlık açısından risk teşkil etmekte hem de ekonomik büyümeyi engellemektedir (Chaabouni vd., 2016, s. 185). Bu bağlamda, sağlık, ekonomik büyüme ve çevre kirliliği arasında güçlü bir dinamik ilişki bulunduğu yönünde sağlam ampirik kanıtlar mevcuttur.

Avrupa Birliği ülkelerinde çevresel vergi gelirleri ve ekonomik büyümenin CO2 emisyonları üzerindeki etkisini incelemek için Özkaya tarafından 2022 yılında eşbütünleşme, panel FMOLS ve Dumitrescu Hurlin nedensellik testleri kullanılarak yapılan çalışmanın sonuçları aşağıdaki gibidir: eş- bütünleşme analizi, değişkenler arasındaki uzun dönemde anlamlı bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Eş bütünleşme katsayıları, ekonomik büyümenin CO2 emisyonlarını artırdığını göstermektedir; ancak, çevresel vergi gelirleri ile CO2 emisyonları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Öte yandan, nedensellik analizi, çevresel vergi gelirleri ile CO2 emisyonları ve ekonomik büyüme ile çevresel vergi gelirleri arasında çift yönlü nedensellik olduğunu gösterirken, CO2 emisyonlarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

SONUÇ

Çevre vergilerinin negatif dışsallıkların içselleştirilmesi üzerindeki etkisi hem ekonomik hem de sosyal açıdan önemli bir tartışma alanını tetiklemektedir. Çevre vergileri, çevresel bozulmanın neden olduğu maliyetleri en aza indirmek ve kaynakların daha etkin kullanılmasını sağlamak amacıyla geliştirilen etkili araçlardır. Bu vergiler, bireyleri ve şirketleri çevresel etkilerini dikkate alarak daha sürdürülebilir davranmaya teşvik ederken, devletin çevresel hizmetleri finanse etme kabiliyetini de artırmaktadır. Çevre vergileri toplumun sağlığını iyileştirme potansiyeline sahiptir. Araştırmalara göre, çevre kirliliği ile sağlık sorunları arasında güçlü bir bağlantı vardır. Bu anlamda çevre vergileri, toplumun sağlığını korumak ve sağlık harcamalarını azaltmak için kirliliğin azaltılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Özellikle hava ve su kirliliğinin sağlık üzerindeki olumsuz etkileri göz önünde bulundurulduğunda, bu tür vergilerin uygulanması, hem bireylerin yaşam kalitesini artırmakta hem de sağlık sisteminin üzerindeki baskıyı azaltmaktadır.

Sonuç olarak, negatif dışsallıkları fiyatlandıran evre vergilerinin etkin bir şekilde uygulanması, yeni bir sürdürülebilir ekonomik model inşa etmenin iyi bir yolunu temsil etmektedir. Bununla birlikte, bunun başarılı olabilmesi için evre vergilerinin belirli bir şekilde tasarlanması gerekmektedir. Vergi politikası, toplumdaki her grubun ekonomik zorluklarını göz önünde bulundurmalı ve bu süreç şeffaf bir şekilde kamuoyuna açıklanmalıdır. Ayrıca, gelirlerin sağlık gibi sosyal sektörlere yönlendirilmesi, hem çevresel hem de sağlık açısından ifte etkiye yol açacaktır.

Daha fazla çalışmanın bu ilişkiyi daha derinlemesine incelemesi ve çevresel vergilendirmenin kullanımı için veriye dayalı politika nerileri geliştirmeye çalışması önerilmektedir. Gelecek araştırmalar, evre vergilerinin çeşitli sektörler üzerindeki etkilerini daha derinlemesine inceleyerek, politika yapıcılara veri odaklı öneriler sunmalıdır. Ayrıca, evre vergilerinin sosyal etkilerini ve toplum üzerindeki uzun vadeli sonuçlarını anlamak için daha geniş kapsamlı çalışmalar yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda, evre vergilerinin sadece bir mali araç değil, aynı zamanda toplum sağlığını koruma ve çevresel sürdürülebilirliği sağlama amacına hizmet eden bir strateji olarak değerlendirilmesi, hem günümüz hem de gelecek nesiller için kritik bir öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

- Akalın, G. (2001). Kamu Ekonomisi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Akyıldız, B. (2008). Çevresel Etkinlik Analizi: Kuznets Eğrisi Yaklaşımı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aloi, M., & Tournemaine, F. (2011). Growth effects of environmental policy when pollution affects health. *Economic Modelling*, 28(4), 1683-1695.
- Apergis, N., Jebli, M. B., & Youssef, S. B. (2018). Does renewable energy consumption and health expenditures decrease carbon dioxide emissions? Evidence for sub-Saharan Africa countries. *Renewable Energy*, 127, 1011-1016.
- Bağdiden M. ve Demir E. (2010), Küresel Isınmayla Mücadelede Türk Vergi Mevzuatı, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 6, Sayı 12.
- Bakırtaş, İ. (2002). Dışsallıklar Sorununun İçselleştirilmesinde Düzenleyici Vergiler ve Sübvansiyonların Etkinliği: Analitik Bir Yaklaşım. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (7).
- Balın B.E. (2011), Çevre Politikası (İktisadi Bir Yaklaşım), Derin Yayınları, İstanbul.
- Benk, S. (2007). Kent İçi Ulaşım Sonucu Oluşan Negatif Dışsallıklar ve Önleme Yolları. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bilgili, F., Lorente, D. B., Kuşkaya, S., Ünlü, F., Gençoğlu, P., & Rosha, P. (2021). The role of hydropower energy in the level of CO₂ emissions: An application of continuous wavelet transform. *Renewable Energy*, 178, 283-294.
- Bilgin, S., & Orkunoğlu, I. F. (2010). Fiskal ve Ekstrafiskal Amaçlar Bağlamında 1970'lerden Günümüze Çevre Vergileri. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(1).
- Çakmak, H. (2007). Türkiye'de Uygulanan Çevresel Vergilerin Eleştirel İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelebi, K. (2000). Kamu Ekonomisi Analizi. Manisa: Emek Matbaası.
- Çelikkaya A. (2011), Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Çevre Vergisi Reformları ve Türkiye'deki Durumun Değerlendirilmesi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:11, Sayı:2.
- Dinler, Z. (2013). Mikro Ekonomi. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Engin, N. (1989). Hava Kirlenmesi. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, 47(1), 81.

- Ertekin, Ş., & Dam, M. (2020). Türkiye’de çevre vergilerinin çevresel etkileri üzerine bir değerlendirme. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 15, 66-87.
- İnan, M. (2018). Kamu Ekonomisi ve Dışsallıkların İçselleştirilmesi. *Econharran Harran Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(2), 76-107.
- Jamali, T. (2007). *Ekolojik Vergiler*. Ankara: Yaklaşım Yayınları.
- Kesbiç, C. Y., v.d. (2010). Dışsallıkların Ekonomi Üzerindeki Etkileri ve İçselleştirilmesine İlişkin Teorik Yaklaşımlar-Çözüm Önerileri: Yatağan Termik Santrali Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 123-138.
- Koç, Ç. (2007). Çevresel Kalite, Tıbbi Bakım Talebi ve Çevresel Vergi Etkileşimleri. *Çevre ve Kaynak Ekonomisi*, 37, 431-443. <https://doi.org/10.1007/S10640-006-9053-8>.
- Manisalıoğlu, E. (1971). Dışsal ekonomiler ve iktisadi gelişme. *Sermet Matbaası*.
- Mathieu-Bolh, N., & Pautrel, X. (2016). Reassessing the effects of environmental taxation when pollution affects health over the life-cycle. *Economic Modelling*, 52, 310-321.
- Lu, W., Wu, H., & Geng, S. (2021). Heterogeneity and threshold effects of environmental regulation on health expenditure: Considering the mediating role of environmental pollution. *Journal of Environmental Management*, 297, 113276.
- Özdemir, B. (2009). Küresel kirlenme sürdürülebilir ekonomik büyüme ve çevre vergileri. *Maliye Dergisi*, 156(1), 1-36.
- Özkaya, M. H. (2022). Ekonomik büyüme ve çevre vergi gelirlerinin karbon dioksit emisyonu üzerindeki etkisi: AB ülkeleri örneği. *International Journal of Applied Economic and Finance Studies*, 7(1), 128-139.
- Saatçi, M., & Dumrul, Y. (2011). Çevre kirliliği ve ekonomik büyüme ilişkisi: Çevresel kuznets eğrisinin Türk ekonomisi için yapısal kırılmış eş-bütünleşme yöntemiyle tahmini. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (37), 65-86.
- Simon, J. L., et al. (2002). How will the reduction of tariffs and taxes on insecticide-treated bednets affect household purchases? *Bulletin of the World Health Organization*, 80(11), 892-899.
- Sönmez, S. (1987). *Kamu Ekonomisi Teorisi, Kamu Harcamalarında Etkinlik Arayışı*. Ankara: Teori Yayınları.
- Stiglitz J. , Walsh C. (2006), *Economics*, W. W. Norton & Company, New York.
- The World Bank (1997), *The Little Green Data Book*
- Şenatalar, B. (2003). *Kamu Ekonomisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

- Sencar, P. (2007). Türkiye’de Çevre Koruma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Stiglitz, J. E. (1984). Kamu Kesimi Ekonomisi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Şahin, M. (2020). Sürdürülebilir Çevre Dinamikleri İçin Yeni Bir Enstrüman: Plastik Poşet Vergisi. Vergi Raporu, 246, 107-121.
- Şirin, İ. S. (2022). STAR eşbütünleşme analizi ile sağlık harcamaları, CO₂ emisyonu ve ekonomik büyüme arasındaki dinamik ilişkiler. Global Carbon Project. (<https://www.globalcarbonproject.org/>)
- Tekdemir, N., & Konukcu Önal, D. (2020). The Effect of General Health Expenditure of Environmental Tax: An Analysis for Turkey and EU Countries. Vergi Sorunları Dergisi, 43(385), 94-108.
- Terzi, H. (2012). Mikro İktisat. Trabzon: Celepler Matbaası.
- Topal, M. H., & Günay, H. F. (2017). Çevre Vergilerinin Çevre Kalitesi Üzerindeki Etkisi: Gelişmekte Olan ve Gelişmiş Ekonomilerden Ampirik Bir Kanıt. Maliye Araştırmaları Dergisi, 3(1), 63-83.
- Toprak, D. (2006). Sürdürülebilir kalkınma çevresinde çevre politikaları ve mali araçlar. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (2), 146-169.
- Torki Harchegani, M. A., & Dahmardeh, N. (2017). Green tax effect on Iran’s health sector: A general equilibrium approach. *Iranian Journal of Economic Studies*, 6(2), 251-270.
- Williams, R. C. (2003). Health Effects and Optimal Environmental Taxes. *Journal of Public Economics*, 87, 323–335.
- Yazdi, S. K., Tahmasebi, Z., & Mastorakis, N. (2014). Public healthcare expenditure and environmental quality in Iran. *Recent Advances in Applied Economics*, 126-134.
- Zaidi, S., & Saidi, K. (2018). Environmental pollution, health expenditure and economic growth and in the Sub-Saharan Africa Countries: Panel ARDL approach. *Sustainable Cities and Society*, 41, 833-840.
- Zhang, Z., Ma, C., & Wang, A. (2023). Environmental Governance, Public Health Expenditure, and Economic Growth: Analysis in an OLG Model. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(4), 3033.
- OECD (2024). Environmentally Related Taxes in OECD Countries: Issues and Strategies. Fransa: OECD.

14. Bölüm

Parasal Birlik: Parasal Birlik Uygulamaları ve Avrupa Para Sistemi

Sabri AZGÜN¹

¹ Prof..Dr. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü. sabriazgun@gmail.com
ORCID No:0000-0002-3349-2158

ÖZET

Parasal birlik, bir grup ülkenin ulusal para birimlerinin değerini belirlenen kurlar üzerinden birbirlerine bağladığı ve birlik üyesi ülkelerin para birimlerinin ise birlik dışı ülkelerin para birimleri karşısında serbest dalgalanmaya bırakıldığı parasal bütünleşme biçimidir. Bu çalışmanın amacı parasal birlik kuramı ve parasal birleşmenin gelişim aşamalarını orya ortaya kaymanın ötesinde, parasal birliklerin ortaya çıktığı dönemler ve uygulamalarının gelişimini ortaya koymaktır. Bu kapsamda dünya ekonomisinde belir bir ağırlığı olan ve parasal birliklerin başarı uygulamaları arasında yer alan ve parasal birlik literatürünün oluşum ve gelişine önemli katkı sunan Avrupa para sisteminin kurumsal yapısı ve gelişim süreci ele alınmaktadır.

Parasal birleşme, döviz kurlarında birliğin sağlanmasını, sermaye hareketlerinde tüm kısıtlamaların kaldırılmasını, üye ülkeler arasında konvertibilitenin gerçekleştirilmesini ve nihayetinde birlikte tek bir para birimine geçilmesi sürecini ifade eder. Parasal birlik, birlik üyesi ekonomiler arasında parasal istikrarı sağlayarak ticareti, yatırımları ve bir bütün olarak bölgede ekonomik etkinliğin artmasını sağlar.

Anahtar Kelimeler: Parasal Birlik, Optimal Para Alanı, Parasal Birlik Uygulamaları, Avrupa Para Sistemi

GİRİŞ

Küreselleşme ile eşanlı hareket eden ve önem kazanan, parasal birlik iki ya da daha çok ekonominin aynı para birimini kullanmasını ifade eder. Bununla birlikte parasal birlik, para alanı sahası para bölgesi, para sepeti eş anlamda kullanılan kelimelerdir. Parasal birlik, bir grup ülkenin ulusal para birimlerinin değerini belirlenen kurlar üzerinden birbirlerine sabitlemesi ve üye ülkelerin para birimlerinin ise birlik dışı ülkelerin para birimleri karşısında serbest dalgalanmaya bırakmasıdır.

Parasal birlik her durumda ülkelerin aynı para birimini ödeme aracı olarak kullanacağı anlamına gelmez. Böylece Parasal birlik, döviz kurlarında birliğin sağlanmasını, sermaye hareketlerinde tüm kısıtlamaların kaldırılmasını, üye ülkeler arasında konvertibilitenin gerçekleştirilmesini ifade etmektedir. Parasal birlik, parasal istikrarı sağlayarak ticareti, yatırımları ve ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Parasal birlikler, genellikle ülkeler veya bölgeler arasında ekonomik ilişkilerin arttığı dönemlerde ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, parasal birliklerin iki dalga halinde ortaya çıktığını ifade etmek mümkündür. Birincisi birinci liberal ya da imparatorluk çağı olarak 1880-1914 arasında sanayileşme ve ikinci sömürge dönemi ile beraber ekonomik ilişkilerin küresel ölçekte artışı, işgücü ve sermayenin uluslararası hareketliğinin artması, serbest ticaret parasal birliklerinde ortaya çıkmasına yol açmıştır. İkinci dalga parasal birlikler ise ikinci dünya savaşı sonrası dönemde ortaya çıkan parasal birliklerdir. İkinci Dünya savaşından sonra küresel ölçekte bozulan ekonomik ve ticari ilişkileri belirli bir düzene koymak amacıyla bir dizi uluslararası toplantılar düzenlenmiş ve bu toplantılar sonucunda IMF, dünya bankası ve OECD gibi uluslararası ekonomik örgütler kurulmuştur. Bu bağlamda, küresel ölçekte ticari ilişkileri bir düzenleyen ekonomik örgüt olarak GATT- WTO, uluslararası parasal ilişkileri düzenleyen örgüt olarak IMF ortaya çıkmıştır. Böylece küresel ölçekte ekonomik ilişkilerin artması sonucu, yeni bölgesel entegrasyonlar (ekonomik ve parasal birlikler) ortaya çıkmaya başlamıştır. Dünyanın çeşitli bölgelerinde (Afrika, Amerika, Avrupa) çeşitli bütünleşme düzeyinde çok sayıda ekonomik ve parasal entegrasyon veya para bölgeleri bulunmaktadır. Avrupa birliğinin Dünya ekonomisindeki ağırlığından dolayı Avrupa parasal birliği hem parasal birliklere ilginin artmasına ve parasal birlik literatürünün gelişimine neden olmuştur.

Bu çalışmanın amacı parala birliğin kuramsal temelleri, başarı koşulları ve gelişimini etraflıca ortaya koymaktır. Bu kapsamda çalışma giriş dahil olmak üzere beş kısımdan oluşmaktadır. İkinci kısımda parasal birlik kavramı ve parasal birliğin teorik temelleri ve başarı koşulları analiz edilmektedir. Üçüncü kısımda birinci liberal döneminde orta çıkan parasal birlikler ele alınmaktadır.

Dördüncü kısımda ise Avrupa Para Birliğinin kurumsal yapısı, işleyişi gelişim aşamaları ele alınmıştır. Beşinci son kısımda parasal birlikler ve Avrupa para sistemi değerlendirilmektedir.

PARASAL BİRLİĞİN TEORİK TEMELLERİ: OPTİMAL PARA ALANI

Parasal birlik; belirli bölgede siyasi ve ekonomik ilişkileri bulunan iki ya da daha fazla ülkenin aynı para birimini kullanmasıdır. Parasal birlik daha çok ekonomik birlik oluşturan ülkeler arasında, ekonomik ve parasal bütünleşmenin bir safhası olmasına karşın, parasal birlikler, ekonomik birleşmelerde olduğu gibi ortak Pazar, gümrük birliği antlaşmalarının olmasını gerektirmez. Genel olarak parasal birlik (ortak pazar veya gümrük birliği gibi) tek ekonomik pazar da tek bir paranın kullanılması veya tek bir para politikasının uygulanmasıdır. Para birliğinin tam anlamıyla gerçekleşebilmesi önce, birliğe dahil olan ülke paralarının belirli bir parite üzerinden çevrilmesini sağlayacak için döviz kuru birliğinin sağlaması gerekir. Ardından ortak ekonomik politikalarla birlikte tek bir para kullanımı aşamasına geçilerek parasal birlik gerçekleştirilir. Bu bağlamda, Parasal birlik; döviz kurlarında birliğin sağlanması, sermaye hareketlerine konan kısıtlamaların kaldırılması, üye ülkeler arasında konvertibilitenin gerçekleştirilmesi, konvertibilitenin korunacağına dair tam bir güvencenin sağlanması ve ulusal paraların birbirine çevrilmesin de her türlü banka giderlerinin ortadan kaldırılmasını gerektirir (Karluk ve Tonus 1998). Bir bölgede birliğe dahil olan ülke paralarının belirli bir parite üzerinden çevrilmesini sağlayacak için döviz kuru birliğinden başlayarak tek bir para kullanımı ve tek bir para politikası uygulandığında parasal birlik gerçekleşmiş olur. Bu bağlamda parasal birliği gerçekleştirme aşamaları aşağıdaki şekilde açıklanabilir.

Sözde Döviz Kuru Birliği: belirli bir bölgedeki ülkeler, ortak bir rezerv para ve ortak bir merkez bankası kurmadan ulusal paralarını giderek daralan ve sonunda ortadan kaldırılan bir bant içinde sabit parite üzerinde birbirine bağlarlar. Böyle bir birliğe "Sözde Döviz Kuru Birliği" denir (Corden 1972). Sözde Döviz Kuru Birliği'nde üyeler, herhangi bir üye ülkenin parasını hesap birimi olarak kullanılmak üzere referans para olarak kabul edebilirler veya (ECU, SDR gibi) yeni bir para veya hesap birimi yaratabilirler. Sözde döviz kuru birliğinde üye ülkeler, ulusal paralarının kurlarını referans para veya hesap birimi karşısında sabit tutmaya çalışırlar. Sözde döviz kuru birliğinde ortak rezerv para olmadığından, birliğe üye ülkeler ekonomik mali ve parasal politikalarla dış ödemeler dengesizliklerini ortadan kaldırmaya ve rezerv durumunu korumaya çalışırlar. Sözde döviz kuru birliğine üye ülkelerin

(merkez başkanları ve maliye bakanları gibi) para ve mali otoriteleri belirli aralıklara bir araya gelerek, referans paranın dışarıya karşı değerinin değiştirilmesi konularını karara bağlarlar (Aktan, 1983; 16).

Sözde döviz kuru birliğinin karşılaşılabilecek sorunlar karşısında varlığını koruması son derece zordur (Bal ve Özalp, 2011). Bu bağlamda söz de döviz kuru birliğinin karışılacağı güçlükleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Corden, 1972).

- Her üye ülkenin mali otoritesi, kendi ekonomisinin ödemeler dengesine uygun bir döviz kurunu savunabilir ki bu konuda uzlaşmak güçtür. Bu yüzden sözde döviz kuru birliği sürekli baskı ve gerilim altında bulunur.
- Maliye bakanlarının her toplantısında döviz kurunun değerinin değiştirilebilme olasılığı spekülasyon sermaye akımlarına yol açabilir.
- Referans paranın birlik dışı paralar karşısındaki dış değerinin piyasa koşulları tarafından belirlenmesi bir diğer güçlüktür. Referans paranın dış değeri, birlik üyesi ülke ve/veya ülkelerin dış ödemeler dengeleri ile uyumlu olmayabilir. Örneğin referans para değer kazanmışken, birliğe üye bir ülkenin dış ödemeleri açık verebilir

Sözde döviz kuru birliğine dayalı parasal sistemi yukarıda ifade edilen nedenlerden dolayı uzun süre sürdürmek güçtür. Bu yüzden bu sisteme sözde döviz kuru birliği sistemi adı verilmiştir.

Kredi Mekanizması ve Borç tasfiye Sistemi: Bir parasal sistemin sorunsuz çalışabilmesi için söz de döviz kuru birliğinin ötesinde bir mekanizmalarla donatılmalıdır. Bu bağlamda borç tasfiye ve kredi mekanizması sistemi ile ilk olarak dış ödemeleri açık veren ülkelerin dış dengesizliklerinin ortadan kaldırılması sağlanır. Borç tasfiyesi ve kredi mekanizması sisteminde dış ödemeleri fazla veren ülkeler oluşturacakları ortak bir fonla dış ödemeleri açık veren ülkelerin dış açıklarının finanse ederek pariteyi korumaya çalışırlar. Kredi Mekanizması ve Borç tasfiye Sistemi çerçevesinde sağlanan mali destek, dış ödemeleri açık veren ülkelerin döviz piyasasına müdahale veya mali yardım ve hibe şeklinde de yapılabilir. Söz konusu sistemde krediler otomatik olarak devreye girmekte ve krediler belirli bir limitle sınırlandırılmıştır. Ayrıca, üye ülkelerin katkıda bulunacakları fon için bir tavanda bulunmaktadır. İkinci olarak üye ülkelerin merkez bankalarının, eş güdüm içerisinde hareket ederek üye ülke paralarının birbirleri karşısındaki paritelerini belirli bir bant içinde tutma amacına matuf olarak döviz piyasasına doğrudan müdahaleler öngörülmüştür.

Konvertibilite Ve Ekonomi Politikalarının Koordinasyonu: Ortak döviz rezervleri fonu, kredi mekanizması ve borç tasfiyesi sisteminin etlin

işleyebilmesi için birlik birliğe üye ülke paraları tam konvertibl olmalıdır. Sistemin etkin bir şekilde çalışabilmesi için gerek cari işlemler kalemlerine gerekse sermaye hareketlerine hiçbir müdahalenin olmaması gerekir. Bu bağlamda, parasal sisteme üye ülkelerden bir veya birkaçının yapısal ödemeler açıkları vermesi durumunda, söz konu ödemeler dengesi açıklarının birlik üyesi diğer ülkeler tarafından finanse edilmesi uzun dönemde sürdürülebilir değildir (Meade, 1957). Birlik üyesi ülkelerde yapısal ödemeler dengesi açık ve/veya fazlalarla karşılaşılması durumunda ekonomi politikalarının, özellikle para politikalarının eş güdüm içerisinde yürütülmesinin Sağlanması Gerekir.

Gerçek döviz kuru birliği (Birlik Rezerv Fonu Ve Müşterek Merkez Bankası): parasal birlikte, Konvertibilite, kredi mekanizması ve borç tasfiyesi sistemi ve ekonomi politikacının eş güdüm çerçevesinde yürütülmesi parasal sistemin etkin çalışmasına, yani paralar arasındaki paritenin korunmasına çoğu zaman yeterli olmamaktadır. Sistemin sağlıklı çalışabilmesi için ilave orak ilave birlik için de üye ülkelerin döviz rezervlerinin müşterek bir fonda toplanması ve müşterek fonun yönetimin tek elden yürütülmesi için müşterek bir merkez bankası kurulası gerekir. Bir diğer deyişle, söz döviz kuru birliğinin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için gerekli olan kredi mekanizması ve borç tasfiyesine ilaveten, birlik içinde konvertibilitenin sağlanması ve ekonomi politikalarının eş güdüm içerisinde yürütülmesinin ötesinde Müşterek Birlik Rezerv Fonu ve Müşterek Merkez Bankası kurulması 1 durumunda parasal sistem gerçek döviz kur birliğine dönüşür. Gerçek döviz kuru birliğinde, müşterek birlik merkez bankası, birlik üyesi ülkelerin paraları arasındaki pariteyi korumak amacıyla döviz piyasasına doğrudan müdahalelerde bulunur ve böylece referans paranın birlik dışı ülkelerin paraları karşısında değerini belirler.

Gerçek döviz kuru birliğinde müşterek birlik rezerv fonun iki fonksiyon icra eder. Birincisi, ödemeler dengeler dengesi açıkları ile karşılaşan üye ülkelere finansman sağlamaktır. İkincisi ise parasal birliğin müşterek döviz rezervlerini artırmaktır. Parasal birliği oluşturan bütün üye ülkeler, eşanlı olarak açık veya fazla vermeyecekleridir. Bu durumda dış ödemeler fazlası veren ülkeler açık veren ülkelere yardım edeceklerinden, müşterek birlik rezerv fonu, üye ülkelerin bireysel olarak sahip olmak isteyecekleri rezervlerden daha küçük bir boyutta olacaktır.

Para Yaratma Yetkisinin Merkezîleştirilmesi Ve Ortak Para Birimi : Müşterek merkez bankasına ülke paraları arasındaki pariteyi korumak ve referans paranın birlik dışı ülkelerin paraları karşısında değerini belirleme yetkisinin ötesinde, para yaratma yetkinin verilmesi durumunda gerçek döviz kuru birliği ve bir diğer deyişle parasal birlik gerçekleşmiş olur. Para basma yetkisinin merkezîleşmesi durumunda, hiçbir ülke kendi merkez bankasının

finanse edeceği bağımsız bir bütçe açığı politikası uygulayamaz. Müşterek birlik merkez bankası danışma organı olarak görev icara edebileceği gibi, (ECU gibi) ortak bir hesap birimi yaratma ve/veya (Avro gibi) müşterek para birimi yaratma yetkisine sahip olabilir. Parasal birliğin son aşamasında; müşterek merkez bankasının çıkardığı ortak para birimi diğer ulusal paraların yerini alır. Müşterek birlik merkez bankasının ortak bir hesap birimi yaratma ve/veya müşterek para birimi yaratma yetkisine sahip olmasıyla birlikte parasal bir tam anlamıyla gerçekleşmiş olur. Bu aşamada birliğe üye ülkelerin para otoritelerinin (merkez bankalarının) para basma yetkisi ve bağımsız politika uygulama yetkileri ortadan kaldırılır ve para yaratma ve politika uygulama yetkileri birlik müşterek merkez bankasına devredilir.

Optimum Para Alanı ve Para sepetleri

Bir kısım ülkeler, uluslararası ödemelerde değeri göreceli olarak daha istikrarlı bir para standardına olan ihtiyacı karşılamak için para sepeti oluşturma yoluna gitmişlerdir. Bu amaçla SDR (IMF Çekme Hakları) ve ECU (Avrupa para Birimi) gibi genel ve bölgesel para sepetleri dışında, özel nitelikte birleşik hesap birimleri de oluşturmuşlardır. Özel nitelikli para sepetleri, çoğunlukla bireysel ülkelerin ticari ilişkide bulundukları ülke paralarının dış ticaretteki payları oranında bir araya getirilmesiyle oluşur.

Para sepetleri, uluslararası ticaret, yatırım ve sermaye akımlarında değer ölçüsü olarak yoğun bir biçimde kullanılmaktadır. ABD'nin parası halen bu amaçla kullanılmaktadır. Ancak, dalgalanan bir para olması ve değerinin sık değişmesi, doların iyi bir değer standardı olma niteliğini gölgelemektedir.

BrettonWoods sisteminin yıkışından sonra, para sepetleri, uluslararası para sisteminde önemli fonksiyonlar icra etmekte ve iyi bir değer standardı olarak genel kabul görmektedir. Para sepetlerinin teorik temellerini optimum para alanı oluşturmaktadır. Para sepetlerini anlamak için optimum para sahasını açıklamakta yarar vardır. Optimum para alanı uluslararası para sisteminin geldiği son aşamadır. Optimum para alanı teorisi, BrettonWoods sistemi yıkılmadan önce Robert Mundell (1961), McKinnon (1963) ve Kenen (1969) çalışmaları ile ortaya Konmuştur. Optimum para alanı teorisi, parasal birliğin ekonomik açıdan sürdürülebilirliğinin koşullarını ortaya koyar.

Optimum para alanı, belirli bir bölgede bulunan ülkelerin, ulusal paralarını sabit kurlarla birbirine bağlayıp ve bölge dışındaki diğer para birimlerine karşı dalgalanmaya bıraktıkları bir kur sistemidir. Bir başka ifade ile, bir grup ülkenin para birimlerini belirlenen kurlar üzerinden sabitlemesine ve üye ülkelerin para birimlerin değerinin birlik dışı ülkelerin para birimleri karşısında dalgalanmaya

bırakılmasıdır. Optimum para alanı, ortak paranın faydalarının zararlarını aştığı bölge olarak tanımlanmaktadır (Mundell, 1961). Optimum para alanı, farklı ulusal paraların ortadan kaldırarak tek bir para kullanmanın avantajları ile bağımsız para politikası uygulayabilme yeteneğinin kaybedilesi arasındaki tercih araştırılmaktadır.

Optimal para sahasında gerekli koşullar oluştuğunda, tek para birimi de kullanılabilir. Optimal para alanı yerine, ortak para sahası veya parasal birlik tabirleri de kullanılmaktadır.

Optimum para alanının daha açık olarak parasal birliğin başarıya ulaşması için parasal birliğe dahil olan ülkelerin bir takım özellikler sahip olması gerekmektedir. Bunları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

- Dış açıklık (Dış ticaret hacmi/GSYH): Ekonominin dış açıklık derecesinin yüksekliği parasal birliğin başarısını olumlu etkilemektedir.
- Ürün çeşitliği: Ürün çeşitliği fazla ise dış ticaret hadleri veya dış talep değiştiğinde, ülke ekonomisi bundan fazla etkilenmeyecektir.
- Benzer enflasyon oranları: Ortak para alanına dahil olan ülkelerin enflasyon oranları birbirine ne kadar yakınsa, parasal birliğin başarı şansı o kadar yüksek olacaktır.
- Ekonomik entegrasyon: Ortak para alanına dahil olan ülkeler arasında işgücü ve sermaye yüksekliği parasal birliğin etkinliğini artırmaktadır.

Günümüzde ortak para alanı veya parasal birliğin en tipik örneği Avrupa Birliği tarafından kurulan Avro bölgesidir. Avrupa Birliğindeki ülkelerin önemli bir kısmı kendi ulusal paraları yerine, artık birliğin ortak parası Avro kullanmaktadır. Birliğin para politikası ve Avro ihracı Avrupa Merkez Bankası tarafından gerçekleştirilmektedir.

Ortak para alanı kurulabilecek muhtemel bir ekonomik alan olarak Kuzey Amerika Bölgesi gösterilebilir. Aynı bölgede yer alan ABD, Kanada ve Meksika, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA) içerisinde ekonomik konularda iş birliği yapmaktadırlar. Bununla birlikte Avrupa Birliğinin dahi Optimum Para Alanı koşullarını tam olarak sağlayamadığı ifade edilmektedir.

TARİHTE PARASAL BİRLİK UYGULAMALARI

Tarihte parasal birlik uygulamaları daha çok birinci liberal dönem ya da imparatorluk çağı olarak adlandırılan 1800'lerden Birinci Dünya savaşına kadar olan dönem arasında ortaya çıkmıştır. Birinci liberal dönemde ülkeler arasında ekonomik ilişkiler artması sonu uluslararası ve/veya ulusal düzeyde ekonomik parasal entegrasyonlar kurulmuştur. Birleşmelerin şekli ve düzeyi ülke ve /veya ülkelerin ekonomik, siyasi, yapılarına göre değişkenlik göstermektedir.

Alman Parasal Birliği

Alman eyaletleri 1871 yılında Prusya önderliğinde Alman siyasi birliğini sağlayıp ve 1918 yılında Almanya imparatorluğu birinci dünya savaşında yenilerek tarih sahnesinde çekilmiştir. Bununla birlikte, Almanya birinci liberal dönem ya da imparatorluk açığı olarak adlandırılan bu dönemde siyasal, ekonomik ve parasal birliğini gerçekleştirerek küresel ölçekte siyasi ve ekonomik bir güç olarak yerini almıştır. 1871 yılında Prusya liderliğinde Alman imparatorluğu kurulduğunda, bir parasal birlikten bahsetmek mümkün değildir. Siyasi birliğin kurulduğu 1871’lerde Almanya’da 7 bağımsız para bölgesi ve birbirinden bağımsız hareket eden ve para basma yetkisine sahip 33 banka bulunmaktadır. Almanya 1871’de Alman siyasi birliğinin kurulması ile birlikte altın para standardını kabul etmiştir. Prusya Reichbank 1875’de para otoritesi olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte, Reichbank tam olarak 1935 yılında para yaratma yetkisi ve tekeli eline alabilmiştir.

Almanya’da parasal bütünleşmesi Prusya önderliğinde oluşturulan gümrük birliği ile başlamıştır. Almanya’daki bütün eyaletlerin 1888 gümrük birliği iğne dahil olması ile birlikte, gümrük birliğinin üyeleri arasında ticari engelleri kaldırarak ticaretin gelişmesine ve ekonomilerin bütünleşmesine neden olmuştur. Bununla birlikte, parasal bütünleşme anlamında bir gelişme olmamıştır. Eyaletler ve yerel idareler tarafından çıkarılan çok sayıdaki para, bir yan dan yerel paraların paritesindeki değişimler, diğer yandan yerel paralarının birine dönüştürülmesindeki zorluklar, gümrük birliği üyeleri arasındaki ticareti önemli ölçüde engellemiştir. Güney Eyaletleri 1937 yılında Münih Konvansiyonu ile “florin” üzerinden yerel paralarının paritelerini belirlemişlerdir. Ardından Kuzey eyaletleri parası “florin” ile güney eyaletleri parası “thaler” arasındaki kur ilişkisi Köln Gümüş Mark’ı esas alınarak yeniden belirlenmiştir.

İtalya Parasal Birliği

İtalya’da ekonomik ve parasal bütünleşme Sardinya krallığının siyasi birliği sağlamasının ardın tedrici olarak gerçekleşmiştir. Sardinya krallığının kurulmasının ardından bütün İtalya’yı kapsayacak şekilde gümrük birliği kurulmuştur. Bununla birlikte, parasal bütünleşme daha sonra gerçekleştirilmiştir. Parasal durum açısından farklı şehirlerde farklı para birimleri kullanılmıştır. Söz konusu dönemde Piemonte ve Tostaka’da iki ayrı “lira” kullanılmaktadır. Avusturya “florin”i, Sicilya “dükası” ve Papalığın “scudu romano”su dolaşımda olan para birimleridir. İtalya’da Para birliğini sağlamak amacıyla Piemonto lira’sı standart para birimi olarak kabul dilmiştir. Bununla birlikte, İtalya’da para birliği gerçekleştirildikten sonra İtalya’nın bütün olarak Latin Para Birliğine katıldığı 1865’de altın/ gümüş değişim oranı 15,5/1 olarak belirlenmiştir.

İtalya’da kağıt paraların birleştirilmesi, paraları ihraç eden bankaların senyoraj gelirlerini kaybetmek istememeleri yüzünden daha güç gerçekleşmiştir. Sardinya ulusal bankasının 1893’te, iki Toskana bankasını devir almasıyla birlikte, fiili olarak İtalya ve merkez bankası konumuna gelmiştir. Bununla birlikte, hukuki olarak Sardinya Ulusal Bankasına para ihraç etme yetkisi 1926 yılında verilmiştir.

Japonya Parasal Birliği

1868 yılında İmparator Meiji idaresi altındaki Japonya’nın imparatorluk yönetimi ile ilgili olarak gerçekleştirilen reform ve düzenlemeler Meiji restorasyonu olarak adlandırılır. Meiji restorasyonu, Japonya’nın ekonomik ve parasal gelişiminde önemli kilometre taşlarından biri olarak kabul edilir. Meiji restorasyonunun gerçekleştiği 1868’den önce merkezi federal hükümet para basma yetkisini elinde bulunduruyordu ve 1865 yılında ilk federal para dolaşıma sokulmuştur. Bununla birlikte, Mali sıkıntıları azaltma amacına matuf olarak, yerel otoritelere (feodal lordlara) merkezi hükümetten izin almak kaydıyla Para ihraç etme yetkisi verilmiştir. Bununla beraber, t1871 yılında 244 eyalette 1700 kadar yerel para dolaşımında bulunuyordu.

Meiji restorasyonu ile birlikte, merkezi hükümet ondalık sistemi esas alarak “yen”i standart para birimi olarak kabul etmiş ve para basma (ihraç) yetkisi yeni kurulan bankalara bırakılmıştır. Konvertibl olmayan kâğıt paraların aşırı ölçüde piyasa sürülmesini takip eden enflasyonist dönemden sonra, 1982 ‘de kurulan Japonya bankasına münhasıran para ihraç yetkisi verilerek parasal bütünleşme tamamlanmıştır.

Latin Parasal Birliği

Belçika önderliğinde 1865 yılında İsviçre, italya ve Fransa katılımıyla kurulan daha sonra Papalık, balkan ülkeleri ve Avusturya, İsveç gibi ülkelerin katılımıyla genişleyen belirlenen parite üzerinde kâğıt ve maden paraların dolaşımında bir parasal sistemdir. Parasal birlik geniş bir ülke grubunu kapsadığından dönemler itibariyle çeşitli düzeylerde bütünleşme derecesine sahip alt parasal sistemleri de içermektedir. Sistem daha sonra altın para sistemi esas almış ve birinci dünya savaşı ülkelerin altın ara sistemini terk ederek kâğıt para sistemine geçmesiyle hukuken 1925’te yılında Belçika’nın ayrılmasıyla fiilen sonra ermiştir. Latin parasal birliğine göre; üye ülkeler arasında 100 Fransız Frangı, 100 İsviçre Frangı, 100 Belçika Frangı, 100 İtalyan Lireti, 100 İspanyol Pezetası ve 100 Yunan Drahmisi, aynı değer ve miktarda metallerden oluşacak ve aynı değeri taşıyacaktır.

İskandinav Para Birliği

İskandinav ülkeleri arasında gerçekleşen yoğun ekonomik ilişkilere bağlı olarak 1873 yılında İsveç ve Danimarka arasında parasal birlik kurulmuş ve daha sonra Norveç birliğe dahil olmuştur. İskandinav kara birliğinde Kron ortak para birimi olarak kabul edilmiştir. Parasal bütünleşmenin ilk safhalarında paraların birlikte dolaşımı sadece madeni paralarla sınırlanmıştır. İsveç ve Norveç 1994 yılında belirlenen parite üzerinden karşılıklı olarak kâğıt paralarının değişimini kabul etmişlerdir. Daha sonra Danimarka kâğıt paralarının belirlen parite üzerinden değişimi ön göre anlaşmaya dahil olmuştur. Kâğıt ve madeni paraların kron üzerinden belirlenen parite üzerinden birlikte dolaşımı öngören bir parasal istemdir. İskandinav parasal birliği fiilen Birinci Dünya savaşına kadar devam etmiştir. Bununla birlikte, Birlik 1924T' hukuki olarak sona ermiştir (Delice, 2013. 135).

AVRUPA PARA SİSTEMİ VE GELİŞİMİ

Avrupa birliği, yirmi yedi üye ülkeden oluşan ve Dünya üretimin yaklaşık %30 gerçekleştiren ekonomik ve parasal entegrasyon örgütüdür. Avrupa Birliği'nin bir yandan küresel ekonomisindeki ağırlığı oldukça yüksek ve Türkiye ile yakın ekonomik ve siyasi ilişkileri bulunmaktadır. Avrupa para sistemi, bir yandan Avrupa Para Sisteminin döviz kuru birliğinde başlayarak parasal birliğe doğru gelişimi sürdürürken, diğer yandan hem parasal birlik hem de döviz kuru birliği gibi para sistemin değişik özellik ve aşamalarını bir arada bulundurması nedeniyle Avro Para alanının incelenmesi son derece önem az eder. Bu bağlamda Avrupa Para alanı üç başlık altında incelenmiştir. Bunlar. (i) Avrupa para sistemi, (ii) parasal sistemin kurumsal yapısı ve işleyişi ve (iii) para birliğinin gelişim süreci ve krizleridir.

Avrupa Para Sistemi

Avrupa Birliği'nin kuruluş anlaşması olan Roma anlaşmasında sonra parasal bütünleşme anlamında ilk girişim 1979'da Avrupa Para sisteminin kurulmasıdır (Tunçsiper ve Yakut, 1998). Avrupa para sisteminin temel amacı, üye ülkeler (Batı Almanya, Fransa, İtalya, İrlanda Danimarka, Hollanda ve Belçika) arasında döviz kuru istikrarını sağlamaktır. Üye ülkeler arasında sağlık ekonomik ilişkilerin gerçekleştirilebilmesi için parasal iş birliği ortamı yaratmaya hedefleyen Avrupa para sistemi üç mekanizma üzerine kuruludur. Bunlar: (i) Avrupa Para Birimi (ECU), (ii) döviz kuru mekanizması (ERM) ve Avrupa parasal iş birliği fonu (Akgönül ,2002: 37).

Avrupa para birimi (ECU): Avrupa para birimi Avrupa para sisteminin temelini oluşturur. Avrupa para sistemine üye olan ülkelerin paralarından

meydana gelen bir sepetten oluşan ve Topluluk para otoriteleri tarafından ödeme aracı ve hesap birimi olarak kabul edilen resmi ve kaydi bir para birimidir. Hesap birimi olması yanında ödeme aracı özelliği ile de bir rezerv para durumundadır. Avrupa para birimi, üye ülke paralarının ekonomik ağırlıklarına göre belirlenen miktarlarının bir araya getirilmesinden oluşturulmuştur. Avrupa para birimi Avrupa Parasal İşbirliği Fonu tarafından çıkarılmıştır.

Döviz Kuru Mekanizması: bir ekonomik topluluğun üye ülkelerinin kendi para birimleri arasındaki döviz kuru paritesini korumak için uyguladıkları mekanizmadır. Söz konusu ülkelerin para birimlerinin, önceden belirlenen bir sınır içinde birbirleri arasında dalgalanmasına izin verilmektedir. İki para birimi arasında takip edilen döviz kurunun söz konusu sınırı aşması halinde, iki ülkenin merkez bankaları, söz konusu para birimlerini belirlenen sınırlar içine geri getirmek için müdahalede bulunmaktadır.

Avrupa Döviz Kuru Mekanizması, Avrupa birliğinin Avro'ya geçmeden önce, Avrupa para birimi (ECU) kapsamında istikrarlı bir parasal yaratma ve döviz kuruna istikrarı kazandırmaya dönük olarak ortaya konan sistemdir. Bu sistem ile döviz kurunda belli bir sınırın aşılması amacıyla, Avrupa para sistemine üye ülkeler kendi para birimlerinin değerini kontrol altına alma yönünde karar almışlardır.

Avrupa Döviz Kuru Mekanizması II (ERM II), Avrupa Birliğinin avroya geçmesinden sonra, avro diğer AB üyesi ülkeler ve birliğe üye aday ülkeler arasında istikrarlı bir parasal ortam yaratma ve döviz kurlarına sağlamaya dönük 1999'da kurulmuştur. Bu sistem ile ayrıca, Avro Alanı'na henüz dâhil olmamış ülkelerin hazırlanarak, Avro Alanı'na dâhil edilmelerine yardımcı olunması hedeflenmektedir.

ERM II'de, Avro Alanı'na dâhil olmamış bir ülkenin döviz kuru avroya göre sabitlenmekte ve sadece belirlenen sınır için dalgalanmasına izin verilmektedir. ERM II sistemine dâhil olunması, Avro Alanı'nın üye ve üye olmayan ülke bakanları ve merkez bankası başkanı ile Avrupa Merkez Bankası arasındaki bir anlaşmaya dayalıdır.

Avrupa Parasal İş birliği Fonu: Avrupa para sistemini oluşturan üç temel mekanizmadan biridir. Fon Avrupa para birimi (ECU) yaratma ve ihraç etme hedefine matuf olarak kurulmuştur. Bu bağlamda, parasal sisteme üye ülkelere kısa vadeli mali destek sağlayarak kısa vadede parasal sistemin istikrarlı hale getirilmesi ve uzun vadeli mali destek sağlayarak parasal bütünleşmeyi artırmak fonun temel görevidir. Parasal sistemin sisteminin sağlıklı işlemesi için gereken tüm mali kaynaklar fon tarafından sağlanır. Bu bağlamda, Fon finansman zorlukları içindeki üye ülkelere kredi olanakları sağlar.

Parasal Avrupa parasal iş birliği fonu, Avrupa para sistemi çerçevesinde döviz kurlarına müdahale etmekle yükümlü olan merkez bankalarının birbirlerine açtıkları çok kısa vadeli kredilere aracılık yapmıştır. Avrupa para sisteminin kurulmasıyla yetkileri artırılmış Avrupa para fonuna dönüştürülmüştür. Avrupa para fonu ise avronun tek para birimi olarak birlikte kullanılmasıyla birlikte Avrupa Merkez Bankasına dönüştürülmüştür.

Parasal birliğe geçiş aşamaları 1989 Delors raporu temelinde belirlenmiştir. Delors raporu parasal birliğe üç amada geçilmesini öngörmektedir. Birinci safhada sermaye hareketleri üzerindeki engeller kaldırılacak ve üye ülkelerin merkez bankaları para politikası alanında eş güdümlü bir politika uygulamaya çalışarak fiyat istikrarı hedefini sağlamaya çalışacaklardır. İkinci safhada Avrupa para enstitüsü kurulacak, Merkez bankalarının kamu açıklarını finanse etmelerine kısıtlamalar getirilecek ve Avrupa Merkez Bankaları Sistemi kuruluncaya kadar merkez bankalarının bağımsız olması sağlanacaktır. Üçüncü safhada ise, Avroya geçiş yapılacak ve Merkez Bankaları Sistemi tarafından ortak para politikası uygulanacaktır.

Yine üçüncü safhada Döviz kuru mekanizması 2 kurularak ve avroya geçmemiş ülkelerin sistem dahil edilmeleri sağlanacaktır. Delors raporunun önerileri kapsamında 1990 yılında imzalan Maastricht antlaşması ekonomik ve parasal bütünleşme anlamında önemli bir aşamadır. Parasal birliğin en önemli kurumu Avrupa Merkez bankası Maastricht antlaşması ile kurulmuştur.

Birinci safha: parasal birliğin birinci safhasında, tek bir para biriminin kullanımına zemin hazırlamaya dönük, üye devletlerin ekonominin politikalarında koordinasyona gidilmelidir. Bu bağlamda Delors raporu önerileri çerçevesinde 1990 konsey kararı ile üye ülkeler arasındaki ekonomi politikalarının koordinasyonunu sağlamaya yönelik olarak çok taraflı koordinasyon mekanizması kurulmuştur.

Çok taraflı koordinasyon mekanizması kapsamında ekonomi politikaları kısa ve uzun dönemde incelenerek özellikle bütçe disiplini çerçevesinde temel bir yapılmıştır. Denetimler maliye bakanlarının yıl iki kez bir araya konseylerde, çok taraflı denetim mekanizması komisyonunun raporları çerçevesinde yapılmıştır. Parasal birliğin ilk safhasında ekonomi politikalarının koordinasyonu kapsamında para politikasının koordinasyonuna yönelik yeni bir yaklaşım geliştirilmiştir. Yeni yaklaşımda, 1964 yılında kurulan merkez başkanları komitesinin para ve kur politikalarına ilişkin üye ülkelerin merkez bankaları ve bakanlar konseyine görüş bildirmeleri; tüm kamuoyunu kapsayacak şekilde değiştirilmiştir. Ekonomik ve Parasal otoriteler (merkez bankaları ve bakanlar konseyi) başta olmak üzere tüm kamuoyunu bilgilendirmeye dönük yeni *yaklaşım*, bir fiyat istikrarının önemine yapılan

vurgunun da artmasına, diğer yandan, ülkeler arası para politikası koordinasyon uyumunun daha kolay gerçekleşmesine yol açarak parasal birliğe gide yolda ikinci safhaya daha sağlıklı geçilmesine yardımcı olmuştur.

İkinci safha: Maastricht antlaşmasının (1990); 1993 yılında yürürlüğe girmesi ile ekonomik ve parasal birlikte ikinci safhaya geçilmiştir. Maastricht Antlaşmasına göre üye ülkelerin çoğunluğu, Maastricht kriterlerini yerine getirdikleri takdirde, 1996 yılının sonu itibariyle üçüncü safhaya geçiş tarihini belirleyeceklerdir. Bununla birlikte, her durumda, 1999 yılında Maastricht kriterlerini sağlayan devletler ortak para birimine geçiş yapacaklardır. İkinci safhanın üç yıl sürmesi ve bu safhada iki temel hedefin gerçekleştirilmesi ön görülmüştür. Bu hedeflerden birincisi mali disiplinin sağlanması ve üye devletlerin ortak para birimine hazır hale getirilmesi, ikincisi ise ortak para birimine geçiş için gereken yasal ve kurumsal düzenlemelerin tamamlanmasıdır (Eraslan 2011; 19).

Parasal birliğin gerçekleştirmek için 1994 yılında Avrupa para Enstitüsü kurulmuştur. Enstitünün temel görevi ekonomik ve parasal birliğin üçüncü safhası için gerekli hazırlık ve alt yapıyı sağlamaktır. Bu bağlamda, birlikte tek bir para politikası uygulanması ve tek bir para birimine geçiş sürecinde ulusal merkez bankaları arasındaki iş birliğinin güçlendirilmesi görevini icra etmiş ve Merkez Bankası Avrupa Sistemi'nin kurulması için hazırlık çalışmalarını yürütmüştür. Kurum bir forum olarak para politikası için danışma organı olarak görev icra etmiştir. Avrupa Para Enstitünün Yöntemi kurulu Enstitü başkanı ve üye devletlerin merkez başkanlarından müteşekkildir. Enstitü daha sonra Avrupa merkez bankasına dönüşmüştür.

Avrupa konseyi 1995 Madrid toplantısında Maastricht kriterleri kapsamında çerçevesinde “Avro” ortak para birimine 1999 yılında geçilmesini kararlaştırmıştır. Avrupa Para Enstitüsün çalışmaları ve stratejisi temelinde 1999’a kadar Avrupa Merkez Bankası ve Avrupa Merkez bankaları sisteminin tamamlanması kararlaştırmıştır. Ayrıca 1991- 2001 arasında “Avro”nun kaydi kara olarak 2002 den itibaren kağıt para olarak kullanılması kararlaştırılmıştır.

Tablo 1: Ekonomik ve Parasal Birleşme Öncesi Maastricht Kriterleri

Ülkeler	Fiyat İstikrarı	Faiz Oranları	Kamu Açığı	Borç Stoku	Döviz Kuru
Almanya	+	+	+	+	+
Avusturya	+	+	+	+	+
Belçika	+	+	+	*	+
Danimarka	+	+	+	+	+
Finlandiya	+	+	+	+	+
Fransa	+	+	+		
Hollanda	+	+	+	+	+
İngiltere	+	+	+	+	N/A
İrlanda	+	+	+	+	+
İspanya	+	+	+	+	+
İsveç	+	+	+	*	N/A
İtalya	+	+	+	*	+
Lüksemburg	+	+	+	+	+
Portekiz	+	+	+	+	+
Yunanistan	-	-	+	+	N/A

Üçüncü safha: Avrupa Para Enstitüsü ve komisyon tarafından hazırlanan raporlar temelinde Ekonomik ve Mali İşler Konseyi ve Avrupa zirve toplantılarında 1998’de Yunanistan ve İsveç hariç on bir ülkenin ortak para birimine geçiş için ön görülen Maastricht kriterlerini sağladıkları belirlenmiştir. Tablo 1’de ülkelerin ekonomik ve parala birleşme için gerekli kriterleri ne ölçüde yerine getirdikleri gösterilmektedir. Tablodaki (+), ülkelerin kriteri sağladığı, (-) kriteri yerine sağlamadığı, (*) ise ülkenin borç kriterini yerine getirmediği, ancak kriterin eğilimin azalan tarz olması nedeniyle, üyelik açısından engel kabul edilmemiştir. Yine aynı zirvede Avrupa Para Enstitüsü kurumsal olarak Avrupa Merkez Bankasına dönüştürülmüş ve ortak para politikasının sorumluluğu Avrupa Merkez Bankasına devredilmiştir. Ortak para birimine geçiş sürecinde Avrupa Para Birim yapısı içerisinde ulusal paraların ağırlıkları ve dönüşüm pariteleri tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Avrupa Para Birimi ‘nin (ECU) Yapısı ve Dönüşüm Oranları 1999

Para Birimi	Ağırlık	Dönüşüm Paritesi
Alman Markı	32,68	1,95
Belçika Frangı	8,71	40,33
Danimarka Kronu	2,71	7,29
Fransız Frangı	20,79	6,41
Hollanda Florini	10,21	2,15
İngiliz Sterlini	11,17	0,79
İspanyol Pezetası	4,24	162,49
İtalyan Lireti (100)	7,21	2106,15
Lüksemburg Frangı	0,33	39,40
Portekiz Esküdosu	0,71	195,79
Yunan Drahmisi	0,49	292,87
İrlanda Poundu	1,08	0,79

Kaynak: Avrupa Para Enstitüsü (1999)

Ekonomik ve Mali İşler Konsey (1998) kararına göre ortak para birimi “Avro” kur geçiş seviyeleri Avrupa para sisteminde kur döviz kuru mekanizmasına göre ayarlanmış ve Avro’ya üye olmayan ülkeler için Döviz kuru mekanizması 2, kurulmuş ve Avroya henüz geçmemiş ülkeler döviz kur mekanizması 2 ile avroya bağlanmıştır. Ortak para birimi “avro” geçiş hazırlık safhalarından sonra 2002’de Avro fiziksel olarak Avrupa piyasasında dolaşıma girmiştir. İki ay süre ile üye ülkelerin ulusal para birimlerinin Avro ile birlikte kullanılması kararlaştırılmıştır.

Kurumsal Yapı ve İşleyişi

Parasal birliğin en önemli özelliği, ülkelerin ekonomilerini yönetmekte oldukları araçlardan biri olan para politikasını üye devletlerin kontrolünden alarak Avrupa Merkez Bankasına devretmesidir. Böyle bir durumunda Avro alanının başarı ile yürütülmesi ve önem taşır. Avrupa Merkez Bankaları Sistemi, Avrosistem, Avrupa Merkez Bankası ve ulusal merkez bankaları Avrupa para sisteminin kurumsal yapısını oluşturur.

Avrupa Merkez Bankaları Sistem ve Avrosistem,

Avrupa Merkez Bankaları Sistemi üye devletlerin merkez bankaları ve Avrupa Merkez Bankasından mürekkep ve parasal birliğin önemli bir kurumsal organdır. Avrupa merkez bankaları sistemi 1998’de Avrupa para enstitünün yerine kurulmuştur. Birliğin kurulduğu dönemlerde topluluğu üye tüm ülkelerin avroyu kullanacağı varsayıldığından Avrupa Merkez Bankaları Sistemi ortak para politikasına ilişkin tüm görevleri yürütecek şekilde tasarlanmıştır. Bununla birlikte, birliğe üye tüm ülkeler avro geçmediğinden ortak para politikasına

ilişkin kararlarda Avrupa Merkez Bankaları Sisteminin alt örgütü olarak Avrosistem karar oranı haline getirilmiştir. Avro sistem, avro para birimi olarak kullanan ülkelerin merkez bankalarından oluşur ve Avrosistem Avrupa Merkez Bankasının karar organları (yürütme kurulu ve yönetim konseyi) tarafından yürütülür. Avrupa merkez bankaları sistemi ise; avroyu para birimi olarak kullanan ülkelerin merkez bankaları ve ekonomik ve parasal birliğin üçüncü aşmasından avroyu para birimi olarak benimsemeyen Avrupa birliği üyesi (Yunanistan, Danimarka, İsveç, gibi ülkelerin merkez bankalarından oluşur.

Avrupa Merkez Bankaları Sisteminin temel görevleri (i) birlikte para politikasını belirlemek ve uygulamak, (ii) yabancı para birimleri ile ilgili işlemleri yürütmek, (iii) üye devletlerin uluslararası rezervlerini yönetmek ve (ödeme sistemlerini sorunsuz bir şekilde işleyişini sağlamaktır.

Avrupa merkez banları sistemi avroyu para birimi olarak kullanan ülkeler ile avro kullanmayan birliğe üye ülkeler arasındaki para politikalarının koordinasyonunu sağlar. Avrupa Merkez Bankaları Sistemi ile Avrosistem ayrı tüzel kişiliği sahip örgütler değildir. Bundan dolayı her ki örgüt Avrupa Merkez Bankası ve ulusal merkez bankaları aracılığı ile para politikasına müdahale ederler. Bu bağlamda, Avroistemin görevi, birliğin para politikasını tanımlamak ve uygulamak, yabancı parayı yönetmek ve üye devletlerin yabancı para rezervlerini muhafaza etmek, yönetmek ve sistemin sağlıklı bir şekilde işlemesini sağlamaktadır.

Avrupa Merkez Bankası, Avrupa Para Sisteminin (Avrupa Merkez Bankaları Sistemi ve Avrosistem) en önemli organdır. Avrupa Merkez Bankası 1998'de kurulmuş ve Avrupa Para Enstitüsünün yerini almıştır. Avrupa Merkez Bankası para politikasına ilişkin görevlerini kendisi veya ulusal merkez bankaları aracılığı ile yerine getirir. Birlik ortak para politikası Avrupa merkez bankası yönetim konseyinde kararlaştırılır. Ancak, Avrupa Merkez Bankası para politikası uygulamalarında üye ülkelerin bankalarına yetki verebilmektedir. Bu bağlamda, Bununla birlikte, operasyonel işlemler (merkez bankası imkanları, yabancı paralar ile ilgili işlemler ve ödemeler) üye devletlerin merkez bankaları bankası aracılığı ile yürütülür.

Avrupa Merkez Bankasının, (i) yöntemi konseyi, (ii) yürütme kurulu, (iii) genel konseyde olmak üzere üç oranı bulunur. Yönetim konseyi; ekonomik ve parasal birliğe üye ülkelerin ulusal Merkez bankaları ile Avrupa merkez bankası yürütme kurulu üyelerinden oluşur ve birliğin para politikasını belirler. Yönetim konseyi; Avrosistem'in en önemli ve üst karar oranıdır. Yürütme kurulu; parasal ve ekonomik birliğe üye ülke hükümet veya devlet başkanları tarafından seçilen bir başkan, başkan yardımcısı ve dört üyeden oluşur. Yönetim konseyince belirlenen avro alanı bölgesi para politikasını yürütür. Genel

konsey, Avrupa merkez bankası başkanı, başkan yardımcısı ve Avrupa Birliğine üye ülkelerin ulusal merkez bankası başkanlarından oluşur. Genel konsey, Avrupa Birliğine üye (parasal birliğe üye alan ya da olmayan) ülkelerarasındaki para politikasının eşgüdümünü sağlar.

Avrupa merkez bankasının görevleri; (i) Para politikasını belirleme ve yürütme, (ii) kur değerini ve istikrarını sağlamaya yönelik döviz alım satımı yapma, (iii) Üye ülkelerin para kaynaklarının idare etme (Portföy yönetimi), (iv) ulusal ekonomilerde para dolaşımı, özellikle de sorunsuz işleyen bir ödemeler sistemi teşvik etme olarak ifade edilebilir.

Avrupa Para Birliğinin Gelişim Süreci ve Krizleri

Avrupa’da Parasal birlik fikri, Avrupa Birliği’nin temelini atıldığı 1957 Roma antlaşmasına kadar geriye gider. Ekonomik birliğin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için kur istikrarı gereklidir. Parasal birlik ise kur istikrarını sağlamanın en kolay ve en kurumsal biçimidir. Bu bağlamda, Avrupa Birliği’nin temelini oluşturan Roma Antlaşması ile İkinci Dünya savaşı sonrasında kurulan Bretton Woods Sisteminin kurlarda istikrarını sağlayacağı varsayılarak Fransa, Almanya, İtalya ve Benelux ülkeleri (Belçika, Lüksemburg ve Hollanda) arasında kurulacak ortak Pazar kurulmasına dönük çabalar artmıştır. Bu amaç doğrultusunda, Avrupa Birliği’nin temeline oluşturan Roma antlaşmasına temelinde altı ülke 1968 yılında gümrük birliği kurmuşlardır. Bununla birlikte, ekonomik ve parasal birliğin diğer yönleri belirsiz kalmıştır.

1968’de Gümrük Birliği kurulmuş ve ekonomik ilişkiler artmıştır. Bunların birlikte kurlarda istikrarı sağlayacağı ön görülen Bretton Woods Sistemi’in de aksaklıklar yaşanmıştır. Gümrük birliğinin sağlıklı bir parasal ortam gerektirdiği gerçeğinden hareketle, Gümrük birliğini oluşturan ülkeler ekonomik ve parasal anlamda yeni ve daha ileri birlik hedefleri arayışına girmişlerdir. Bu bağlamda, 1969 yılında ekonomik ve parasal birlik, topluluğun resmi amacı olarak kabul edilmiştir. Bu kapsamda, ekonomik ve parasal birliğin üç aşamada ve 10 yıllık bir süre içerisinde kurulması ön görülmüş ve son aşamada devletlerin parasal ve mali yetkilerinin kurulacak olan kurulacak birlik organlarına aktarılması ön görülmüştür (Eichengreen, 1993). 1971’de parasal birliğin birinci aşaması başlatılmış ve üç yıl sürmesi planlanmıştır. Birinci aşamada üye ülkeler arasındaki döviz kuru marjlarının daraltılması hedeflenmiştir.

Bretton Woods Sisteminin sona ermesi: 1980 yılına kadar parasal birliğin gerçekleştirilmesi ön görülmesine karşın, Bretton Woods Sisteminin çökmesi ve 1973 birinci petrol şoku parasal birliğin gerçekleştirilmesini olumsuz etkilemiştir. Bu kapsamda 1946 yılından uygulanmakta olan küresel para

sistemi Bretton Word'un 1971'de çökmesi ile birlikte, Avrupa ülkeleri tüneldeki yılan olarak adlandırılan sabit bir kur sistemine geçmişlerdir.

Tüneldeki yılan mekanizması: Bretton Woods Sisteminin çökmesi ile Amerika Birleşik Devletleri dolar- altın konvertibilitesini kaldırmış, Dolar devalüe edilmiş ve ülke paralarının dolar karşısında marjları %4,5 ($\pm 2,25$) çıkarılmıştır. Avrupa Topluluğu ülkeleri yeni durumu birleşme amaçlarına uygun bulmamışlar ve tüneldeki yılan mekanizmasını devreye sokmuşlardır. Tüneldeki yılan sistemi, ulusal paraların ($\pm 4,5$) dalgalanma marjı ile dolara, ($\pm 2,5$) dalgalanma marjı ile birilerine bağlanmasını ön gören sabit kur sistemidir. Tüneldeki yılan sisteminde, yılan topluluk ülkelerinin kendi paraları arasındaki dar sınırı, tünel ise dolara karşı geniş sınırları temsil etmektedir. Bununla birlikte, 1973 yılında kur dalgalanmaları yaşanmış ve tüneldeki yılan sistemi yeniden revize edilmiştir. Topluluk üyesi ülkeler paralarını dolar karşısında dalgalanmaya bırakırken, kendi paraları sabit kurdan ($\pm 2,5$) dalgalanma marjı ile) birbirlerine bağlamışlardır. Bir başka deyişle, tünel ortadan kaldırılmış ve yılan ise varlığını korumuştur (Ata ve Silahşör, 1999; 4).

Avrupa para sisteminin kurulması ve Döviz Kuru mekanizması krizi: 1973 yılında birlik genişlemeye devam etmiş ve İngiltere, İrlanda ve Danimarka birliğe (o zamanki ismi ile topluluğa) dahil olmuştur. İngiltere haricindeki ülkelerin katılımıyla 1979 yılında Avrupa Para sisteminin kurulması kararlaştırılmıştır. Avrupa para sistemi üç unsur üzerine kurulmuştur: Bunlar Avrupa para birimi, Avrupa parasal fonu ve döviz kuru mekanizmasıdır. Birliğe üye ülkeler paralarının %2,5 dalgalanma marjı ile paralarını Avrupa para birimi (ECU) bağlamışlardır. Sistemin sağlıklı işlemesi için döviz kur mekanizması kapsamında dış açık veren ülkelere kredi sağlamak üzere Avrupa Parasal İş birliği Fonu oluşturulmuştur. Yunanistan (1981), İspanya ve Portekiz'in (1982) katılımıyla topluluk genişlemeye devam etmiştir.

Maastricht (1992) antlaşması ile parasal birliğe üç aşamada geçilmesi kararlaştırılmıştır. Üç yıl sürecek olan birinci aşamada, üye ülkelerin ekonomik performanslarının uyumlaştırılması, para ve mali konularda iş birliği ve koordinasyonun artırılması amaçlanmıştır. Özetle; birinci aşama ekonomik ve parasal birliği hazırlık safhası olarak görülmüştür. Bununla birlikte, 1992 yılında döviz kuru mekanizmasında sıkıntılar yaşanmaya başlanmıştır. Döviz kurlarını Döviz kuru mekanizmasının belirlediği sınırlar içinde tutmak müdahalelere rağmen mümkün olmamıştır. Nihayetinde 1992 yılında İngiltere ve İtalya, ardından Finlandiya döviz kuru mekanizmasından çıkmak zorunda kalmışlardır. Ayrıca Portekiz, İspanya ve İrlanda yüksek oranlı devalüasyon yapmak durumunda kalmışlardır. Sonuç olarak, Avrupa Birliği 1993'te

dalgalanma marjını ($\pm 2,5$) 'dan (± 15)'e çıkararak döviz kuru mekanizmasının devamı sağlamıştır (Eichengreen ve Wyplosz, 1993).

Avrupa Para Birliğinin ikinci aşması 1994-1999 dönemi kapsar. İkinci dönemde ülke ekonomilerinin üçüncü döneme hazırlanması hedeflenmiştir. İkinci dönemde kamu açıklarının merkez bankası kaynaklarıyla finansmanı yasaklanmış ve Avrupa Merkez Bankası kurulmuştur. Parasal birliğin üçüncü aşaması 1999 tarihinde başlamıştır. Birliğe katılan ülkelerin paraları ile avro arasındaki kurlar belirlenmiştir (tablo 2). Ayrıca, Avro gayri nakdi olarak ödeme aracı olarak kullanılmaya ve kaydı para olarak mali piyasalarda işlem görmeye başlamıştır. Avro, 2002 tarihinde itibaren fiziki para olarak tedavüle çıkarılmıştır. Belirli bir süre avro ile ulusal paralar tedavüle kalacak, belirli bir süre ulusal paralar tedavülden kalkacak ve Avrupa Birliğinde ödeme aracı olarak tek avro kullanılacaktır.

Parasal birliğin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için ülkelerin gerek yapısal olarak gerekse makro ekonomik göstergeler açısından birbirine yakın olmaları gerekir (Buiter, Corsetti ve Roubini, 1993). Bu bağlamda, parasal birliğe katılan ülkeler için Maastricht (1993) antlaşması ile birtakım kriterler ön görülmüştür (bakınız Ek1). 1997 yılında İngiltere, Danimarka ve İsveç Maastricht kriterlerini yerine getirmelerine karşın, ekonomik birlikte yer almalarına karşın, parasal birliğe dahil olmamışlardır. Avrupa konseyi (1998) toplantısında Yunanistan hariç diğer ülkelerin kriterleri yeni getirdikleri tespit edilmiştir. Bu bağlamda, Danimarka, İsveç ve İngiltere hariç 11 ülke (Almanya, Avusturya, Fransa, Belçika, Finlandiya, Hollanda, Lüksemburg, İtalya, İspanya, Portekiz, İrlanda) Avrupa para birliğine dahil olmuşlardır. Yunanistan ise kriterleri yerine getirdikten sonra Avrupa Para Birliğine katılmıştır.

Döviz kuru Mekanizması 2: Avrupa birliğinin bir parçası olmasına karşın Avro alanına dahil olmayan ülkeler için Döviz kuru mekanizması 2 kurulmuş ve Avrupa Birliğine girmekle birlikte Avroya henüz geçmemiş ülkelerde döviz kuru mekanizması 2 ile Avroya bağlanmıştır. Döviz kuru mekanizması 2 daha esnek bir yapıya sahiptir. Döviz kuru mekanizması 2'de Avro karşısında hedef dalgalanma aralığı daha geniş (± 15) tanımlanmıştır. Avrupa para sisteminde Avrupa Merkez Bankası ile Avrupa para birliğine üye olmayan ülkeler arasında daha dar bir dalgalanma aralığı ön görülmüştür. Ekonomik ve Parasal anlamda Avrupa Birliği'nde bir yandan bütünleşme düzeyi artarken, diğer yandan yeni katılımlarla birlik genişlemeye devam etmiştir. Avrupa Birliği Eski doğu bloku (Doğu Avrupa ve Balkan ülkeleri) ülkelerinin katılımıyla 27 üyeye ulaşmıştır.

Avro alanı; ortak para birimi ve yasal ödeme aracı olarak Avro'yu kullanan 20 Avrupa Birliği (AB) üyesi tarafından oluşturulan parasal alandır. Avro parasal alanında Almanya, Avusturya, Belçika, Estonya, Finlandiya, Fransa,

Hırvatistan, Hollanda, İrlanda, İspanya, İtalya, Kıbrıs (Kıbrıs Rum kesimi), Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Malta, Portekiz, Slovakya, Slovenya ve Yunanistan bulunmaktadır. Avro alanı ekonomik ve aynı zamanda bir parasal birliği ifade eder. Avrupa Birliğine üye olmakla birlikte, Danimarka ve İsveç Avro bölgesinde değildirler. Ekonomik birliğe üye ancak parasal birliği üye olmayan İngiltere ekonomik birlikten de 2000 yılında ayrılmıştır. Ekonomik birliğe üye olan ancak Avro alanı ile ilişkisini Döviz kuru mekanizması 2 çerçevesinde yürüten, Bulgaristan, Çekya, Macaristan, Polonya ve Romanya da kriterleri karşılamaları durumunda avro alanına dahil katılacaklardır. Bununla birlikte, Andorra, Monako, San Marino ve Vatikan AB üyesi olmamalarına karşın, yapılan antlaşmalar çerçevesinde para birimi ve ödeme aracı olarak Avro kullanmaktadır. Karadağ ve Kosova ise AB ile herhangi bir antlaşma imzalamadan Avro'yu kullanmaktadır.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Ekonomik ve parasal birlik, belirli bir bölgede malların, hizmetlerin ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımı, ortak bir paranın varlığı ve ekonomi politikalarının ortak bir müşterek devletler üstü organ tarafından tasarlanması ve yürütülmesi ya da eş güdülenmesidir. Ulusal para birimlerinin sabit kurlardan birbirine bağlandığı ve ardından ortak para birimine geçen ülkeler grubunun oluşturduğu bir parasal sistem para alanını ifade eder. Parasal birlik ise parasal alanın son aşamasını ifade eder. Parasal birlik, ekonomik sağlandığı zaman ortaya çıkar. Ülkeler arasında sağlıklı bir bütünleşmenin sağlanması ve işlemesi için parasal birlik zorunlu ve gereklidir. Bununla birlikte, ülkelerin parasal birliğe dahil olduklarında; ortak para birimini kullanmaya başlamaları, hukuki ve mali sistemlerindeki farklılıklar, ekonomik yapılarındaki farklılıklar (işsizlik ve enflasyon oranları, ticaret yapıları ve mal kompozisyonları) parasal girmeyi zorlaştırıcı unsurlardır. Bununla birlikte, ülkeler Ekonomik birleşmenin nimetlerinden faydalanma güdüsü, ülkeleri, parasal birlik oluşturma yolunda çaba sarf etmeye itmiştir. Bu çalışmada, Avro-Alanı OPA teorisi kapsamında ele alınarak, parasal birliğin başarısı uzun ve kısa dönem kapsamında incelenmiş ve Avro-Alanı ayrıntılı bir şekilde analiz edilmiştir.

Ekonomik ve parasal birlikler, iki dalga halinde gelişme göstermiştir. Birinci dalga birinci liberal dönemde, ikinci dalga ikinci dünya savaşıdan sonra ortaya çıkmıştır. Birinci liberal ya da imparatorluk çağı gelişmiş ekonominin sanayileşme süreçlerinin tamamlandığı 1800'lerden Birinci Dünya savaşına kadar olan dönemi ifade eder. Sanayileşme süreci ile birlikte, gerçekleşen üretim artışı, ülkeler ve bölgeler arasında ekonomik ilişkilerin artmasına neden olmuştur. Ülkeler ve/veya bölgeler arasında artan

ekonomik bağımlık, ekonomik birleşmeleri ardından parasal birleşmeleri beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, birleşmelerin şekli ve düzeyi ülke ve /veya ülkelerin ekonomik, siyasi, yapılarına göre değişkenlik göstermektedir.

İkinci dalga ekonomik birleşme hareketleri ikinci dünya savağından sonra ortaya çıkmıştır. İkinci dünya savağından sonra küresel ekonomiyi belirli bir düzene oturtmak amacıyla, uluslararası konferansların düzenlenmesi ve kuruluşların kurulması ile birlikte, küresel ölçekte ekonomik ilişkiler artmıştır. Artan ekonomik ilişkiler, küresel ve bölgesel ekonomik kuruluşlarından artmasını beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, Afrika, Amerika ve Avrupa’da çeşitli entegrasyon düzeyin ekonomik entegrasyon şekilleri ortaya çıkmıştır. Avrupa Birliğı küresel ölçekte bölgesel düzeyde kurulan en büyük ve entegre ekonomik birleşme örgütüdür. Avrupa birliğı, döviz kuru birliğı, para birliğı, ekonomik birlik özelliklerini bir aradan barındıran bir ekonomik ve parasal birleşme örgütüdür. Bölgesel ekonomik birleşmelere dahil olan ülkelerin ekonomik yapıları ne kadar benzerlik arz ederse, birliğın yaşama ve amaçların gerçekleştirebilme yeteneğı o kadar güçlü olacaktır. Tarihsel olarak değerdendirildiğinde, birleşme sürecinde, sırasıyla siyasi, ekonomik ve parasal birliğı gerçekleştiren entegrasyonlar daha uzun ömürlü olmuşlardır. Aksine önce parasal, ardından ekonomik ve en sonunda siyasal birliğı hedefleyen bölgesel ekonomik birleşme örgütlerinin ömürleri daha kısa olmuştur.

KAYNAKLAR

- Akgönül, H. (2002) Euro Ve Türkiye Ekonomisi, Ankara: Anıt Matbaa.
- Aktan, O.H. (1983) Para Birlikleri Kuramı Ve Avrupa Para Sistemi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları No.4
- Ata, D, Silahşor, S. (1999) Para Birlikleri Kuramı Ve Avrupa Para Sistemi. Ankara: Hazine Müsteşarlığı, Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü.
- Bal, H. Özalp, H. (2011), “Avrupa’da Parasal Birlik Düşüncesi ve Euro’ya Geçiş”, Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi, 15(2), 77-94.
- Buiter, W., Corsetti, G. ve Roubini, N. (1993), “Excessive Deficits: Sense and Nonsense in the Treaty of Maastricht”, Economic Policy, 8(16), 58-100.
- Corden, W.M. (1973). Monetary Integration, Essays in International Finance. No; 93, Princeton N.J.
- Delice, G (2023). Teorik ve tarihsel Perspektiften Parasal entegrasyonlar I (Avrupa, Afrika, Latin Amerika ve Karayipler). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Eichengreen. B. (1993).” European Monetary Unification”, Journal of Economic Literature, 31 (3), 1321-1357.
- Eichengreen. B., Wyplosz, C. (1993),” The Ustable EMS”, Brookings Papers on Economic Activity, 24 (1), 51-144.
- Eraslan T. (2011) Ekonomik ve Parasal Birliğin Teknik Yapısı ve Türkiye’nin Sisteme Dahil Olması. Ankara: DPT Sektörler Ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Yayın No :2823
- Karluk, R. Tonus, Ö. (1998). Avrupa Para Birliği, Euro Ve Geleceği, Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 14 (1), 261-292.
- Kenen (1969) “The Theory of Optimum Currency Areas: An Electic View”, in Monetary Problems of The International Economy. Chicaco: The Chicago University press.
- McKinnon, R. (1963).” Optimum Currency Areas”, American Economic Review, 53(4), 717-725.
- Mundell, R.A. (1961), “A Theory of Optimum Currency Areas”, American Economic Review, 51 (4), 657-665.
- Tunçsiper, B., Yakut, Ş. (1998), “Avrupa Birliği'nin Ekonomik Parasal Birlik Hedefi ve Türkiye'nin Uyumu”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(1), 100-119.

Ek 1: Maastricht Kriterleri

- Birlikte, en düşük enflasyona sahip (en iyi performans gösteren) üç ülkenin yıllık enflasyon oranları ortalaması ile, ilgili üye ülke enflasyon oranı arasındaki fark 1,5 puanı geçmemelidir.
- Üye ülke kamu borçları /GSYH oranı %60'ı geçmemelidir.
- Üye ülke bütçe açığı/ GSYH oranı %3'ü geçmemelidir.
- Herhangi bir üye ülkede uygulanan uzun vadeli faiz oranları 12 aylık dönem itibarıyla, fiyat istikrarı alanında en iyi performans gösteren 3 ülkenin faiz oranını 2 puandan fazla olmamalıdır.
- Son 2 yıl itibarıyla üye ülke parası diğer bir üye ülke parası karşısında devalüe edilmiş olmamalıdır.

15.Bölüm

İş Hayatında Duygusal Zekâ ve Duygusal Emek Kavramlarının İncelenmesi

Yılmaz PEKMEZCAN¹

¹ Dr., Kocaeli Üniversitesi / Hereke Ömer İsmet Uzunyol Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon
ypekmezcan@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1553-860X

GİRİŞ

Günümüz iş dünyasında rekabetin artması ve örgütlerin sürekli gelişim ihtiyacı, çalışanların sadece teknik becerilerinin değil, aynı zamanda duygusal becerilerinin de önem kazanmasına yol açmaktadır (Goleman, 1995). Duygusal zekâ (DZ), bireylerin kendi duygularını tanıma, yönetme, başkalarının duygularını anlama ve ilişkileri etkin bir şekilde yönetme becerisi olarak tanımlanmaktadır (Mayer ve Salovey, 1997). Özellikle iş ortamında, çalışanların duygusal zekâsı hem bireysel performansı hem de örgütsel başarıyı doğrudan etkilemektedir. Bununla birlikte, çalışanların iş süreçlerinde sergiledikleri duygusal emek, özellikle hizmet sektöründe önemli bir boyut olarak karşımıza çıkmaktadır (Hochschild, 1983). Bu bağlamda duygusal emek, çalışanların iş gereği belirli duygularını bastırma veya ifade etme zorunluluğu anlamına gelmektedir ve duygusal zekâ ile doğrudan ilişkili bir kavramdır.

Duygusal zekâ kavramı, 1990'lı yıllarda iş hayatında liderlik ve performans bağlamında popülerlik kazanmış olup, kişisel farkındalık, özdenetim, motivasyon, empati ve sosyal beceriler gibi unsurlar üzerinden açıklanmaktadır (Goleman, 1998). Örgütlerde etkin liderlerin çalışanların duygularını anlayarak onları motive etmesi, örgütsel bağlılık ve iş tatminini artırıcı bir etkiye sahiptir (Bar-On, 2000). Aynı şekilde, duygusal zekâ düzeyi yüksek olan çalışanlar, stres yönetimi ve ekip içi uyum konusunda daha başarılı olmaktadır (Cooper ve Sawaf, 1997). Duygusal emek ise, çalışanların rollerini yerine getirirken “yüzeysel” veya “derin” düzeyde duygusal çaba göstermelerini ifade eder (Grandey, 2000). Özellikle müşteri ilişkilerinde, çalışanların gerçek duygularıyla örtüşmeyen duygusal ifadeleri sergilemeleri, tükenmişlik gibi olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir (Ashforth ve Humphrey, 1993).

Hizmet sektöründe duygusal emek kavramı, özellikle müşteri memnuniyetinin ön planda olduğu işlerde, çalışanların psikolojik durumunu doğrudan etkileyen bir unsur olarak ele alınmaktadır. Bankacılık, perakende, sağlık ve eğitim gibi alanlarda çalışan bireyler, hem müşterilerin hem de iş arkadaşlarının duygusal ihtiyaçlarına yanıt vermek durumunda kalmaktadır (Zapf, 2002). Bu süreçte duygusal zekâ, çalışanların duygusal emek gereksinimlerini daha kolay karşılamalarına yardımcı olmakta ve duygusal tükenmeyi önlemektedir (Brotheridge ve Lee, 2003). Ayrıca, duygusal zekâ düzeyi yüksek bireylerin, iş-yaşam dengesini kurmada daha başarılı oldukları ve iş tatminsizliği gibi olumsuz durumlarla daha az karşılaştıkları gözlemlenmiştir (Schutte ve diğerleri, 2001).

İş yerinde sergilenen duygusal emek ve duygusal zekâ arasındaki ilişkiyi anlamak, modern yönetim yaklaşımlarının önemli bir parçası hâline gelmiştir. Örgüt kültürü, liderlik tarzı ve iş arkadaşlarıyla etkileşim gibi faktörlerin

duygusal emek ve duygusal zekâ üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır (Humphrey, 2012). Örneğin, liderlerin çalışanlarına yönelik empatik yaklaşımları, onların duygusal emek düzeylerini azaltmakta ve örgütsel bağlılıklarını artırmaktadır (George, 2000). Aynı şekilde, çalışanların duygusal zekâsını geliştirmek üzere yapılan eğitim programları, örgütsel verimliliğe olumlu katkılar sağlamaktadır (Clarke, 2010).

Bu çalışmada, iş hayatında duygusal zekâ ve duygusal emek kavramlarının nasıl iç içe geçtiğini ve birbirini tamamladığını incelemektedir. Birinci bölümde, duygusal zekâ kavramı teorik bir çerçeve içerisinde ele alınırken, ikinci bölümde duygusal emek kavramı detaylandırılacaktır.

Sonuç olarak, iş dünyasında duyguların yönetilmesi ve ifade edilmesi, örgütlerin rekabet gücünü artırmak ve çalışanların motivasyonunu sağlamak açısından kritik bir öneme sahiptir. Duygusal zekâ ve duygusal emek kavramlarının etkin bir şekilde yönetilmesi, hem bireysel hem de örgütsel düzeyde sürdürülebilir bir başarıya ulaşmak için vazgeçilmezdir. Bu nedenle, çalışmanın amacı, iş hayatında duygusal zekâ ve duygusal emek kavramlarını kapsamlı bir şekilde inceleyerek, teorik bilgi ve pratik uygulamalardan bahsetmektir.

1. DUYGUSAL ZEKÂ

Duygusal zekâ bireylerin hem kendi duygularını hem de başkalarının duygularını tanıma, anlama ve yönetme yeteneği olarak tanımlanır (Mayer ve Salovey, 1997). Bu kavram, insanların hem bireysel hem de sosyal becerilerini geliştirmelerine imkân tanır ve çeşitli psikolojik süreçlerin daha sağlıklı yönetilmesini sağlar. Geleneksel zekâdan (IQ) farklı olarak duygusal zekâ, yalnızca bilişsel becerileri değil, aynı zamanda duygusal farkındalık, empati, motivasyon ve sosyal etkileşimdeki yetkinlikleri de kapsar.

Duygusal zekâ kavramı, ilk olarak Peter Salovey ve John Mayer tarafından 1990 yılında ortaya atılmış, daha sonra Daniel Goleman tarafından popülerleştirilmiştir (Goleman, 1995). Salovey ve Mayer'e göre duygusal zekâ, dört temel bileşenden oluşur:

- 1. Duygusal farkındalık:** Kişinin kendi duygularını tanıması ve anlaması.
- 2. Duyguların düzenlenmesi:** Duyguların uygun şekilde kontrol edilmesi.
- 3. Duygusal ifadelerin değerlendirilmesi:** Başkalarının duygularını doğru bir şekilde algılayıp yorumlama becerisi.
- 4. Duygusal problemleri çözme yeteneği:** Duyguları etkili bir şekilde kullanarak problem çözme ve karar verme süreçlerine katkıda bulunma (Mayer ve Salovey, 1997).

Goleman (1998) ise duygusal zekânın iş hayatındaki önemine odaklanarak kavramı farklı bir boyuta taşımıştır. Goleman'a göre duygusal zekâ, iş ortamlarında liderlerin ve çalışanların başarılı olmasını sağlayan beş ana beceriyi içerir:

1. **Öz-farkındalık:** Bireyin kendi duygu durumunu ve etkilerini fark etmesi.
2. **Öz-düzenleme:** Stresli veya olumsuz durumlar karşısında kendini kontrol edebilme yeteneği.
3. **Motivasyon:** İçsel bir güdü ile harekete geçme ve hedeflere ulaşma isteği.
4. **Empati:** Diğer insanların duygularını anlama ve onlara duyarlı olma becerisi.
5. **Sosyal beceriler:** İkna edici iletişim kurma, çatışma çözme ve ekip çalışmasında etkin olma gibi özellikler.

İş dünyasında duygusal zekâ, çalışanların hem bireysel hem de sosyal performansını artıran bir unsur olarak görülmektedir (George, 2000). Özellikle liderlik becerilerinin geliştirilmesinde duygusal zekâ önemli bir rol oynamaktadır. Liderlerin empatik yaklaşımlar sergilemesi, çalışanların motivasyonunu artırmakta ve örgütsel bağlılığı güçlendirmektedir (Bar-On, 2000). Aynı zamanda, duygusal zekâ düzeyi yüksek çalışanlar, stresle daha iyi başa çıkarak tükenmişlik gibi olumsuz etkilerden korunmaktadır (Brotheridge ve Lee, 2003).

Duygusal zekâ, müşteri ilişkilerinin yönetilmesinde de kritik bir öneme sahiptir. Hizmet sektöründe çalışan bireylerin, müşterilerin duygusal ihtiyaçlarına duyarlı olması ve uygun tepkiler vermesi, müşteri memnuniyetini doğrudan etkiler (Zapf, 2002). Örneğin, bankacılık ve sağlık gibi sektörlerde, çalışanların duygusal farkındalık ve empati becerileri geliştikçe müşteri ilişkilerinde daha olumlu sonuçlar elde edilmektedir. Ayrıca, yüksek duygusal zekâ, çalışanların ekip içi çatışmalarla başa çıkma yeteneğini artırarak iş ortamında uyumlu bir atmosfer yaratır (Clarke, 2010).

Duygusal zekâ, hem bireysel hem de örgütsel performansı etkileyen kritik bir beceri olup çalışanların ve yöneticilerin başarı, motivasyon, liderlik ve ilişkilerdeki etkinliğini artırır. Duygusal zekâ, çalışanların kendi duygularını yönetme ve zorlayıcı durumlarla başa çıkma becerilerini artırır. Özellikle duygusal zekâ düzeyi yüksek bireyler, işlerini daha verimli yaparak görevlerinde daha başarılı olmaktadır (Goleman, 1998). Olumsuz duyguların kontrolü, odaklanmayı kolaylaştırarak iş kalitesini artırır. Ayrıca, empati becerileri sayesinde müşterilerin veya ekip arkadaşlarının ihtiyaçlarını daha iyi anlayan çalışanlar, iş sonuçlarında pozitif fark yaratır.

Duygusal zekâ, bireylerin içsel motivasyonlarını yüksek tutmalarına yardımcı olur. Öz-farkındalık ve öz-düzenleme, çalışanların stresli durumlarda bile motivasyonlarını korumalarını sağlar. Duygusal zekâ düzeyi yüksek bireyler, iş hedeflerine ulaşma konusunda daha kararlı oldukları için iş tatmini de artar. Ayrıca bu bireyler, geri bildirimleri daha iyi değerlendirdikleri için sürekli gelişime daha açıktırlar (Bar-On, 2000).

DZ, çalışanların sosyal becerilerini geliştirerek ekip içi işbirliğini güçlendirir. Empati yeteneği sayesinde bireyler, ekip arkadaşlarının ihtiyaçlarını ve duygularını anlayarak daha etkili bir işbirliği ortamı yaratırlar. Ekip içinde çatışmaların daha yapıcı bir şekilde çözülebilmesi, duygusal zekânın etkili kullanımına bağlıdır. Çalışanların ve yöneticilerin duygusal farkındalık ve düzenleme becerileri, ekip ruhunu ve dayanışmayı güçlendirir (Clarke, 2010).

Duygusal zekâ, liderlerin çalışanlarıyla daha güçlü ilişkiler kurmalarını ve onların motivasyonlarını artırmalarını sağlar. Goleman'a (1998) göre etkili liderler, hem kendi duygularını hem de ekip üyelerinin duygularını yönetme becerisine sahip olanlardır. Özellikle empati, liderlerin çalışanların ihtiyaçlarını fark etmelerine ve onlara uygun liderlik tarzları geliştirmelerine imkân tanır. Kriz anlarında duygusal kontrol becerisi, liderlerin daha doğru kararlar vermesini sağlar. Böylece duygusal zekâ, yalnızca bireysel liderlik becerilerini değil, örgütsel başarıyı da artırır.

İş yaşamında duygusal baskılar ve stres, tükenmişlik sendromunun yaygın nedenleri arasındadır. Duygusal zekâ, çalışanların iş kaynaklı stresle daha etkili bir şekilde başa çıkmalarına yardımcı olur. Öz-düzenleme becerisi sayesinde bireyler, stresli durumları yöneterek duygusal dengenin korunmasını sağlar. Bu da tükenmişlik riskini azaltarak çalışanların sağlığını ve motivasyonunu olumlu yönde etkiler (Brotheridge ve Lee, 2003).

Hizmet sektöründe çalışanların duygusal zekâsı, müşteri memnuniyetini doğrudan etkiler. Empati ve duygusal farkındalık, çalışanların müşterilerin ihtiyaçlarını daha iyi anlamasını ve uygun hizmet sunmasını sağlar. Müşteriyle yüz yüze çalışan bireylerin stres anında bile olumlu duygular sergilemesi, hizmet kalitesini artırır ve müşteri sadakatini güçlendirir (Zapf, 2002).

DZ, çalışanların iş ve özel hayatları arasındaki dengeyi kurmalarında da önemli bir rol oynar. Duygularını tanıyan ve düzenleyebilen bireyler, işyerindeki stresi özel yaşamlarına taşımamayı başarabilirler. Bu da bireylerin hem iş hem de özel yaşamlarında daha mutlu ve dengeli olmalarını sağlar. Aynı zamanda, iş-yaşam dengesi sağlanan çalışanların performansı ve örgütsel bağlılığı da artar (Schutte ve diğerleri, 2001).

Duygusal zekâ, çalışanların iş yerinde ortaya çıkan çatışmaları yapıcı bir şekilde çözmelerine olanak tanır. Duygusal farkındalık, bireylerin hem kendi

duygularını hem de karşı tarafın duygularını tanımasını sağlayarak empatik bir yaklaşım geliştirmelerine zemin hazırlar. Bu durum, problem çözme süreçlerinde etkili iletişimi teşvik eder ve örgütsel uyumu artırır (George, 2000).

Duygusal zekânın doğuştan gelen bir yeti olup olmadığı konusu tartışmalı olmakla birlikte, bu becerilerin eğitim ve deneyim yoluyla geliştirilebileceği kabul edilmektedir (Goleman, 1998). Çalışanların duygusal zekâlarını geliştirmeye yönelik eğitim programları, liderlik gelişiminden müşteri hizmetlerine kadar pek çok alanda kullanılmaktadır (Clarke, 2010). Özellikle liderlere yönelik duygusal zekâ eğitimleri, iş yerindeki duygusal yönetim becerilerini artırarak ekiplerin performansını olumlu yönde etkilemektedir.

Bunun yanı sıra, koçluk ve mentorluk programları da duygusal zekâyı geliştirmek için etkili birer araçtır. Koçluk sürecinde çalışanlar, duygusal farkındalıklarını artırarak zorluklarla daha etkili bir şekilde başa çıkmayı öğrenirler. Mentorluk ise, çalışanlara empati ve sosyal becerilerini geliştirme fırsatı sunarak onların iş yerinde daha başarılı olmalarını sağlar (Cooper ve Sawaf, 1997).

Duygusal zekâ, bireylerin kendi duygularını ve başkalarının duygularını anlama, yönetme ve etkili bir şekilde kullanma becerisi olarak iş hayatında büyük bir öneme sahiptir. Liderlik, müşteri ilişkileri ve stres yönetimi gibi pek çok alanda etkin olan duygusal zekâ, çalışanların iş performanslarını ve memnuniyetlerini artıran bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Eğitim, koçluk ve mentorluk gibi yöntemlerle geliştirilebilen duygusal zekâ, bireylerin iş hayatında daha sağlıklı ve verimli olmalarına katkı sağlamaktadır. Bu nedenle, duygusal zekânın artırılması, hem bireysel gelişim hem de örgütsel başarı açısından kritik bir rol oynamaktadır.

2. DUYGUSAL EMEK

Duygusal emek, çalışanların iş yaşamında belirli duyguları sergileme veya bastırma süreçlerini içeren ve işin gereği olarak belirli bir duygusal durumu yansıtmayı amaçlayan bir kavramdır. İlk kez Arlie Russell Hochschild tarafından 1983'te yayımlanan *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling* adlı eserinde ortaya konulan bu kavram, özellikle hizmet sektöründeki çalışanların müşteri ve hizmet alanlarla etkileşimlerinde sergiledikleri duygu yönetimi çabalarını tanımlamaktadır. Hochschild'e göre, duygusal emek, çalışanların iş gereği sergilemek zorunda oldukları duygular ile içsel olarak hissettikleri duygular arasında uyum sağlama sürecini kapsar ve bu süreç, duygusal ifadelerin yönetimi ile duygusal kontrolün işin bir parçası haline gelmesini gerektirir (Hochschild, 1983).

Duygusal emek kavramının gelişiminde dört temel yaklaşım öne çıkmaktadır: klasik, davranışsal, etkileşimsel ve örgütsel yaklaşımlar. Klasik yaklaşım, duygusal emeğin ilk tanımlanması ve teorik çerçevesinin oluşturulmasına odaklanır. Hochschild'in duygusal emeği, çalışanların duygularını işin gerektirdiği şekilde ifade etmeleri veya bastırmaları olarak tanımlaması, bu yaklaşımın temelini oluşturur. Klasik yaklaşım, özellikle yüz yüze etkileşimlerin yoğun olduğu hizmet sektöründe duygusal emeğin önemine dikkat çeker ve çalışanların duygularını "yüzeysel davranış" veya "derinlemesine davranış" stratejileriyle yönetmesi gerektiğini vurgular (Hochschild, 1983). Yüzeysel davranış, çalışanın hissetmediği bir duyguyu göstermesi anlamına gelirken, derinlemesine davranış, çalışanın hissetmesi gereken duyguyu içselleştirme çabasıdır. Bu yaklaşım, duygusal emeğin ticari değerini ve işin bir parçası olarak çalışanların duygusal durumlarının yönetiminin önemini vurgular.

Davranışsal yaklaşım, duygusal emeğin bireysel düzeydeki etkilerini ve bu süreçlerin çalışanların psikolojik refahı ve performansı üzerindeki sonuçlarını inceler. Bu yaklaşım, çalışanların kullandıkları duygusal emek stratejilerinin (yüzeysel veya derinlemesine davranış) iş tatmini, tükenmişlik ve stres üzerindeki etkilerini araştırır. Örneğin, yüzeysel davranışın çalışanların duygusal tükenmişlik ve iş tatminsizliği yaşama olasılığını artırdığı, buna karşın derinlemesine davranışın daha olumlu sonuçlar doğurabileceği bulunmuştur (Brotheridge & Grandey, 2002). Ayrıca, bireysel farklılıklar ve kişilik özelliklerinin duygusal emek süreçlerine etkisi de bu yaklaşımın inceleme alanına girmektedir. Duygusal zekâ düzeyi yüksek bireylerin, duygusal emek gerektiren işlerde daha başarılı oldukları ve daha az tükenmişlik yaşadıkları saptanmıştır (Goleman, 1995).

Etkileşimsel yaklaşım, duygusal emeğin sosyal ve iletişimsel boyutlarına odaklanır ve bu kavramın, bireysel duygusal yönetim çabalarının ötesinde, sosyal etkileşimlerin bir parçası olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Bu yaklaşımda, çalışanların duygusal ifadelerinin hizmet edilen kişilerle (örneğin, müşteri, hasta veya öğrenci) olan etkileşimlerine bağlı olarak şekillendiği ve duygusal emeğin toplumsal normlar ve beklentilere göre düzenlendiği vurgulanır (Ashforth & Humphrey, 1993). Böylece duygusal emek, işin gerektirdiği duygusal ifadeleri sergilemenin ötesinde, anlamlı ve etkili bir iletişim kurma aracı olarak görülür.

Örgütsel yaklaşım, duygusal emeğin iş yerindeki politikalar, örgüt kültürü ve yönetim uygulamaları tarafından nasıl şekillendirildiğini ve yönetildiğini inceler. Bu yaklaşım, duygusal emeğin iş gereksinimleri arasında yer aldığını ve çalışanların bu gereksinimleri karşılama biçimlerinin örgütsel sonuçlar üzerinde etkili olduğunu savunur. Müşteri odaklı stratejiler benimseyen işletmelerde

duygusal emeğin daha fazla talep edilmesi yaygındır ve bu tür ortamlarda çalışanlar genellikle daha yüksek düzeyde duygusal emek gösterirler (Morris & Feldman, 1996). Ayrıca, örgütsel desteğin ve eğitim programlarının çalışanların duygusal emek stratejilerini geliştirmelerine yardımcı olabileceği, böylece iş tatminini artırabileceği ve tükenmişlik riskini azaltabileceği öne sürülmüştür (Grandey, 2000).

Duygusal emeğin gelişimi, sanayileşme ve hizmet sektörünün büyümesiyle paralellik göstermektedir. Bu süreçte, özellikle uçuş görevlileri, çağrı merkezi çalışanları, öğretmenler, sağlık çalışanları ve perakende satış elemanları gibi mesleklerde duygusal emeğin önemi giderek artmıştır (Morris & Feldman, 1996). Hochschild (1983) tarafından iki ana strateji ile açıklanan duygusal emek, yüzeysel davranış ve derinlemesine davranış şeklinde gerçekleşmektedir. Yüzeysel davranış, çalışanın aslında hissetmediği bir duyguyu dışarıdan göstermesi anlamına gelirken, derinlemesine davranış, çalışanın kendisini bu duyguyu hissetmeye ikna etme çabasını ifade eder (Grandey, 2000).

Duygusal emeğin hem örgütsel hem de bireysel düzeyde çeşitli sonuçları vardır. Örgütsel açıdan, duygusal emek, müşteri memnuniyeti ve hizmet kalitesinin artırılmasına katkı sağlayabilir. Ancak sürekli olarak duyguların kontrol edilmesi ve belirli duygusal ifadelerin sergilenmesi gereği, çalışanlar için duygusal tükenme, iş tatminsizliği ve işten ayrılma niyeti gibi olumsuz sonuçlar doğurabilir. Özellikle yüzeysel davranışın uzun süreli kullanımının bu tür olumsuz etkileri artırdığı gözlemlenmiştir (Brotheridge & Grandey, 2002).

Öte yandan, derinlemesine davranış stratejisi, çalışanların iş tatminini ve hizmet verilen kişilerle daha içten bir etkileşim kurmasını teşvik edebilir. Bu durum, çalışanların işin duygusal taleplerini daha anlamlı ve tatmin edici bulmalarını sağlayarak iş memnuniyeti ve örgütsel bağlılıklarını artırabilir (Grandey, 2000).

SONUÇ

Duygusal zekâ ve duygusal emek kavramları, iş yaşamında bireylerin duygularını nasıl yönettiklerini ve bu süreçlerin iş sonuçları üzerindeki etkilerini anlamada önemli bir yere sahiptir. Duygusal zekâ, bireylerin kendi duygularını ve başkalarının duygularını tanıma, anlama ve bu duyguları uygun bir şekilde yönetme yeteneği olarak tanımlanır (Goleman, 1995). Duygusal emek ise, işin gerektirdiği belirli duygusal ifadeleri sergilemek ya da bastırmak için yapılan duygusal yönetim çabalarını ifade eder (Hochschild, 1983). Bu iki kavram, özellikle hizmet sektöründe ve müşteriyle doğrudan etkileşim gerektiren işlerde iç içe geçmekte ve aralarındaki etkileşim, iş tatmini, performans ve çalışan sağlığı gibi kritik iş çıktıları üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır.

Duygusal zekâ ve duygusal emek arasındaki ilişki, özellikle duygusal zekâsı yüksek olan bireylerin duygusal emek gerektiren işlerde daha başarılı olma eğiliminde olmaları ile kendini gösterir. Duygusal zekâsı yüksek bireyler, hem kendi duygusal tepkilerini daha iyi düzenleyebilir hem de başkalarının duygularını daha iyi anlayarak uygun yanıtlar verebilirler (Goleman, 1995). Bu durum, duygusal emek gerektiren işlerde, özellikle derinlemesine davranış stratejilerinin tercih edilmesini gerektiren durumlarda, çalışanların iş performansını olumlu yönde etkileyebilir. Araştırmalar, duygusal zekâsı yüksek bireylerin yüzeysel davranış yerine derinlemesine davranış stratejilerini daha sık kullandığını ve bunun da iş tatmini ile müşteri memnuniyetini artırdığını göstermektedir (Brotheridge & Lee, 2003).

Duygusal zekânın duygusal emek üzerindeki etkisi, çalışanların duygu yönetimi stratejilerini belirlerken de belirginleşir. Duygusal zekâsı yüksek çalışanlar, zorlu duygusal durumlarla daha etkili bir şekilde başa çıkabilir ve işin gerektirdiği duygusal talepleri daha kolay karşılayabilirler. Bu bireyler, stresli ve duygusal açıdan zorlayıcı iş durumlarında bile duygusal dengeyi koruyarak iş tatminini sürdürme eğilimindedirler. Buna karşılık, düşük duygusal zekâyâ sahip bireyler, duygusal emek gerektiren işlerde daha sık yüzeysel davranışa başvurabilirler ve bu durum, uzun vadede tükenmişlik ve stres gibi olumsuz sonuçlara yol açabilir (Grandey, 2000).

İş yaşamında duygusal zekâ ve duygusal emek, çalışanların performansı ve iş tatmini üzerinde önemli etkiler yaratır. Duygusal emek gerektiren işlerde çalışanların duygusal zekâsı, hem kendi iş memnuniyetlerini hem de hizmet verdikleri kişilerin memnuniyetini doğrudan etkiler. Duygusal zekâsı yüksek çalışanlar, iş yerindeki çatışmaları daha etkili bir şekilde yönetebilir, müşteri şikayetlerine uygun yanıtlar verebilir ve iş ortamındaki stres faktörleriyle daha başarılı bir şekilde başa çıkabilirler (Ashkanasy & Daus, 2002). Bu da, müşteri memnuniyetinin artmasına ve örgütsel bağlılığın güçlenmesine katkıda bulunur.

Duygusal emek, çalışanların iş performansı ve psikolojik sağlıkları üzerinde karmaşık etkiler yaratabilir. Derinlemesine davranış stratejisi, iş tatminini ve müşteri memnuniyetini artıran olumlu etkiler yaratırken, yüzeysel davranış stratejisi, uzun vadede çalışanların duygusal tükenmişlik ve işten ayrılma niyeti gibi olumsuz sonuçlar doğurabilir (Brotheridge & Grandey, 2002). Bu bağlamda, duygusal zekânın duygusal emek yönetimindeki rolü, çalışanların uygun duygusal emek stratejilerini kullanmalarını teşvik ederek iş tatminini ve genel refahı artırır.

Duygusal zekâ ve duygusal emek kavramlarının iş yaşamındaki önemi, çalışanların duygusal ihtiyaçlarının karşılanması ve işin gerektirdiği duygusal taleplerin uygun şekilde yönetilmesi açısından kritik bir rol oynamaktadır.

Duygusal zekâsı yüksek olan çalışanlar, duygusal emek gerektiren durumlarda daha az stres ve tükenmişlik yaşama eğilimindedir ve bu durum, çalışanların iş performansı ile memnuniyetinin artmasına katkı sağlar. Bu nedenle, iş yerlerinde duygusal zekâyı geliştirmeye yönelik eğitim ve programların uygulanması, çalışanların duygusal emek gerektiren görevlerde daha başarılı olmalarına destek olabilir (Goleman, 1995; Ashkanasy & Daus, 2002).

KAYNAKLAR

- Ashforth, B. E., & Humphrey, R. H. (1993). Emotional labor in service roles: The influence of identity. *Academy of Management Review*, 18(1), 88-115.
- Ashkanasy, N. M., & Daus, C. S. (2002). Emotion in the workplace: The new challenge for managers. *Academy of Management Executive*, 16(1), 76-86.
- Bar-On, R. (2000). Emotional and social intelligence: Insights from the Emotional Quotient Inventory (EQ-i). In R. Bar-On & J. D. A. Parker (Eds.), *Handbook of emotional intelligence* (pp. 363-388). San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Brotheridge, C. M., & Grandey, A. A. (2002). Emotional labor and burnout: Comparing two perspectives of "people work." *Journal of Vocational Behavior*, 60(1), 17-39.
- Brotheridge, C. M., & Lee, R. T. (2003). Development and validation of the Emotional Labour Scale. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 76(3), 365-379.
- Clarke, N. (2010). Developing emotional intelligence through workplace learning: Findings from a case study in healthcare. *Human Resource Development International*, 13(5), 437-454.
<https://doi.org/10.1080/13678868.2010.501963>
- Cooper, R. K., & Sawaf, A. (1997). *Executive EQ: Emotional intelligence in leadership and organizations*. New York, NY: Penguin.
- George, J. M. (2000). Emotions and leadership: The role of emotional intelligence. *Human Relations*, 53(8), 1027-1055.
<https://doi.org/10.1177/0018726700538001>
- Goleman, D. (1995). *Emotional intelligence: Why it can matter more than IQ*. New York, NY: Bantam Books.
- Goleman, D. (1998). *Working with emotional intelligence*. New York, NY: Bantam Books.
- Grandey, A. A. (2000). Emotional regulation in the workplace: A new way to conceptualize emotional labor. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5(1), 95-110.
- Hochschild, A. R. (1983). *The managed heart: Commercialization of human feeling*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Mayer, J. D., & Salovey, P. (1997). What is emotional intelligence? In P. Salovey & D. Sluyter (Eds.), *Emotional development and emotional intelligence: Educational implications* (pp. 3-31). New York, NY: Basic Books.
- Morris, J. A., & Feldman, D. C. (1996). The dimensions, antecedents, and consequences of emotional labor. *Academy of Management Review*, 21(4), 986-1010.

- Schutte, N. S., Malouff, J. M., Hall, L. E., Haggerty, D. J., Cooper, J. T., & Golden, C. J. (2001). Development and validation of a measure of emotional intelligence. *Personality and Individual Differences*, 25(2), 167-177.
- Zapf, D. (2002). Emotion work and psychological well-being: A review of the literature and some conceptual considerations. *Human Resource Management Review*, 12(2), 237-268

16. Bölüm

1260-61 / 1844-45 Temettuat Kayıtları Işığında Afşar ve Dokuz Torba Köylerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı

Rafet METİN¹

¹ Prof.Dr., Bayburt Üniversitesi, Bayburt, Türkiye, rafetmetin@bayburt.edu.tr
Orcid No:0000-0002-2164-4994

Öz:

Temettuat Defterleri XIX. yüzyıl Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihinin önemli kaynaklarından biridir. Vergi kaynaklarını yeniden tespit ederek halkın üzerindeki vergi yükünü hafifletmek ve vergi dağılımında yaşanan adaletsizliği önlemek amacıyla hazırlanan temettuat kayıtları sosyo-ekonomik ve demografik yapının da ortaya konulmasında önemli bilgiler sunmaktadır. Kayıtlarda anılan dönemde bölgelerin mal-mülk, hayvan, arazi ve insanların şahsi mal varlıklarının kaydedilmesi ile sosyo-ekonomik hayat,nüfus ve tarımsal ekonomi ile ilgili bütün karakteristik özellikler ortaya konulmaktadır. Kayıtlarda ayrıca mükelleflerin adları, lâkapları, meslekleri hakkında da bilgi alabilmek mümkün olmaktadır. Bu çalışmada, H.1260-1261/M.1844-1845 yılında Kalecik Kazasına tabi Afşar ve Dokuz Torba karyelerinin 17095 numaralı temettuat defterinden faydalanılarak, sosyal ve ekonomik yapıları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Toplam 28 haneleri olan karyelerde sakin olan insanların geçimlerini büyük ölçüde tarım ve hayvancılıktan sağladıkları anlaşılmaktadır. Köyde tarımsal manada buğday, arpa ve penbe (pamuk) üretimi yapılmaktadır. Hayvancılık alanında ise daha çok küçükbaş- büyükbaş hayvanlar ile yük ve binek hayvanları yetiştirilmektedir. Meslek dalı olarak ziraat erbabının fazlalığı dikkat çekmektedir. Bunun yanında, imam, hizmetkâr ve çoban gibi meslek kollarında görev yapan kimselerinde olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Köylerde vergi mükellefi hane reislerinin tarım, hayvancılık ve meslek gelirleri ile birlikte ödemiş oldukları vergi çeşitleri tespit edilerek vergi yükleri de ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afşar, Dokuz Torba , karyeler, Temettuat Defteri, Mesleki Yapılanma.

1260-61 / 1844-45 Social and Economic structure of Afşar and Dokuz Torba Villages in the Light of Temettuat Records

Absract:

Temettuat registers are one of important sources of Ottoman's social and economic history. Temettuat records have been prepared in order to reduce the tax burden on the people and to prevent injustice in the tax distribution by re-determining the tax sources. In addition, these records provide important information for the socio-economic and demographic structure. In the period referred to in the records, all characteristics of socio-economic life, population and agricultural economy are revealed by registering the properties, animals, lands and persons' personal wealth of regions. In these records, it is also possible to get information about taxpayers' names, nicknames, and occupations. In this study, benefiting basically 17095 numbered temettuat record of Mahmutlar and Gökçeviran villages which are within in the boundaries of Kalecik Keskin district in year of H.1260-1261/M.1844-1845, it is tried to reveal social and economic structures. It is understood that people provide their livelihood largely from agriculture and animal husbandry in the villages which consist of 28 families. In terms of agriculture, wheat, cotton and barley production is being done in the village. In the field of animal husbandry, mostly small cattles, bovine animals, draught animals and mount animals are grown. As field of profession, the surplus of agricultural staff is remarkable. Besides, it is understood from records that there are different field of professions like imams, servants and shepherds in the villages. It is also tried to reveal the burden of tax of taxpayers by determining agriculture, husbandry and occupation revenue and kind of tax which is paid by them.

Keywords: Afşar, Dokuz Torba , villages, Temettuat Register, Occupational Structuring.

GİRİŞ

Temettü kâr etmek anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Temettüat ise; kârlar, kazançlar anlamına gelmektedir (Develioğlu,1996:1073). Temettuat vergisi ise herkesin kazancıyla orantılı olarak devlete ödemekle yükümlü olduğu, tüccar ve esnafın senelik temettuat miktarı tahmin ve takdir olunarak binde ya da yüzde hesabıyla vaz olunan vergidir (Sayın,1999:41). Tanzimat döneminde, daha önceleri değişik adlarla alınan örfi vergilerin yerine tek bir vergi olarak koyulan temettüat vergisi; tüccar, esnaf, köylü, şehirli hane reislerinin yıllık kazançları üzerinden alınan vergidir (Pakalın,1993:453). Temettuat sayımlarına göre düzenlenen bu vergi sisteminin en önemli özelliği, vergi yükümlülüğünün şahıs bazında değerlendirilmesidir. Bu amaçla defterlerde, vergi mükellefinin adı, vergiye esas olan gelir kaynağı, kaynağın yıllık geliri ve bu gelire göre tarh eden vergi ve öşür miktarı kaydedilmiştir. Böylece; beyana dayanmayan, sayımlara göre alınan bir gelir vergisi sistemine geçilmiştir. (Şener, 1992: 261). Temettuat defterleri genel itibarıyla bir bölgenin demografik yapısı, hane reislerinin menkul ve gayr-i menkul kaynakları, yıllık kazancı, işletmelerin büyüklüğü, iş gücü ve ayrıntılı vergi yükü, kişilerin mesleği, yetiştirilen ziraî ürün ve hayvanlar ile ticarî ve sınaî müesseseler hakkında bilgiler sunmaktadır (Gül, 2009: 81). Temettuat defterleri incelendiğinde, sayımı yapılan bölge hakkında toplumsal ve ekonomik açıdan çok detaylı bilgilere ulaşılmaktadır. Bölge halkının refah seviyesi, ekilip biçilen ürünlerin çeşitleri, bölgenin iklimi, ticarî durumu, yerleşim şekilleri vs. gibi bilgiler bu defterlerde açıkça görülebilmektedir (Serin,1998: 726). Defterler yaklaşık 17x50 cm ebatlarında olup, kayıtlar iki sütun halinde hane bazında kaydedilmiştir. Temettuat sayımları mahalli idareciler tarafından yapıldığından, 1840'daki sayımlardan muhasıllar sorumlu olup, bu tarihteki bir defterde muhasıllık, müfti, mal ve emlak katipleri ve meclis azalarının mühürleri bulunmaktadır. 1845'deki sistemde değişiklik yapılarak Müslümanların yazılması muhtar veya köy imamlarına, gayrimüslimlerin yazılması papaz ve hahamların sorumluluğu altında yapılmış olup, defter sonlarında bunların mühürleri yer almaktadır (Kütükoğlu, 1994: 397-398). Çalışmamızın ana kaynağını teşkil eden Temettuat Defterlerinden BOA, ML VRD.TMT,17095 numarada kayıtlı Ankara vilayetine tabi Kalecik kazası Çandır nahiyesine bağlı Afşar ve Dokuz Torba köylerinin sosyal ve ekonomik yapıları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada anılan köylerin nüfusu ile birlikte köylerde kullanılan isimler, lakaplar, meslekî yapılanma, köyde yaşayan hane reislerinin tarım, hayvancılık ve meslek gelirleri ile birlikte ödemiş oldukları vergi çeşitleri tespit edilerek vergi yükleri ortaya konulmaya çalışılmıştır

1.AFŞAR KARYESİ

1.1.Nüfus

Afşar karyesinin nüfusu ile ilgili en eski bilgi 1521 tarihine ait bilgidir.1521 tarihinde Kalecik nahiyesine tabi bir köy olan Afşar'da 47 haneye karşılık gelen 235 nefer bulunmaktadır (Kankal, : 1993, 79). 17095 numaralı temettuat defterinde Ankara Kalecik Çandır nahiyesine tabi olan köyde tespit ettiğimiz kadarı ile 1845 yılında 11 haneye tekâbül eden 55 neferlik nüfusu söz konusudur. Günümüzde Kalecik'e bağlı olan Afşar karyesinin 2023 yılı adrese dayalı nüfus tesbitine göre nüfusu 109 olarak belirlenmiştir.

Tablo 1: Afşar Karyesinde 1521-2023 Yıllarındaki Tahmini Nüfus

Yıllar	Tahmini nüfus
1521	253 nefer
1845	55 nefer
2023	109

1.2.Şahıs Adları ve Kullanılan Lakaplar

17095 numaralı temettuat defterinde hane reislerinin isimleri babalarının adları ve lakaplarıyla birlikte yazılmıştır.Bu nedenle köyde yaygın olarak kullanılan baba ve oğul isimlerini tespit etmek mümkün olmuştur.

Tablo 2:Afşar Karyesinde Kullanılan Şahıs İsimleri

İsim	Sayı	%
Ali	3	17.6
Osman	2	11.7
Mehmed	2	11.7
Halil	2	11.7
Mustafa	1	5.8
Ahmed	1	5.8
Hüseyin	1	5.8
Cevdet	1	5.8
İmam	1	5.8
Memiş	1	5.8
Gökgöz	1	5.8
Seyyid	1	5.8
Toplam	17	

Tablo 2’de yer alan verilerden anlaşıldığı üzere Afşar karyesindeki vergi nüfusunun tamamı erkektir.

İsimleri incelediğimizde Peygamber ve onun ehl-i beyti başta olmak üzere daha çok Arapça kökenli isimlerin olduğu görülmektedir. Birinci sırada % 17.6 ile Ali ismi gelmektedir. % 11.7 ile Osman, Mehmed ve Halil izlemektedir. Tabloda zikredilen isimler arasında Gökgöz, Memiş, Cevdet, İmam gibi isimler o dönemde yörede kullanılan ender isimler olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.3 Afşar Karyesinde Kullanılan Lakaplar

Afşar’da hane reislerinin toplumda tanınmasını sağlayan aile ve sülale adlarının bazıları Tablo-3’te yer alan deli, Gökgöz, koca, hacı, ahraz, kara,gibi lakaplar muhtemelen ailelerin geçmişten beri kullana geldikleri lakaplar olarak değerlendirilebilir.

Tablo 3:Afşar’da Karyesinde Kullanılan Lakaplar

Muhtar Deli Ali	Deli Halil oğlu Mehmed	Hacı Mustafa oğlu Ahmed
Gökgöz oğlu	Ahraz oğlu Ali	Köse oğlu Hüseyin
Kürt oğlu Osman	Deli Halil oğlu Seyyid	Ali koca oğlu Mehmed

1.4.Afşar’da Karyesinde Mesleki Yapılanma

Toplam 11 henesi olan Afşar karyesinde yaşayan insanların 7’si ziraat erbabındandır. Geriye kalan 4 haneden 1 tanesi asker , 2 tanesi çoban , 1 tanesi ise hizmetkâr olarak geçimlerini temin etmektedirler.

1.5. Hayvancılık ve Hayvan Dağılımı

Belgelerden anlaşıldığına göre 1845-1846 yıllarında Afşar karyesinde yaşayan haneler geçimlerini tarım ve hayvancılıktan sağlamakta idiler. Genel olarak süt ve süt ürünleri ihtiyaçlarını karşılamak için inek ve koyun, binek hayvanı ihtiyaçlarını karşılamak için merkep, çift sürmede faydalanabilmek için öküz kullandıkları anlaşılmaktadır.Afşar’da a toplam 51 olan hayvan varlığının büyük çoğunluğunu küçükbaş hayvanlar oluşturmaktadır.% 50.9’u küçükbaş (26 adet), % 35.2’si büyükbaş (18 adet) ve %13.7’si yük ve binek (7 adet) hayvanı olarak sıralanmaktadır. Büyükbaş hayvan çeşidinde, karasığır öküzü, sağman inek ön planda yer alırken küçükbaş hayvan çeşidinde ise, koyun, ve keçi tercih edilmektedir.Binek ve yük hayvanı olarak ise merkep beslenmektedir.

Tablo 4: Afşar’da Hane Reislerinin Sahip oldukları Hayvan Çeşitleri

Hayvan çeşidi	Sayı	Hayvan Sahibi Hane	Toplam Hane Başına Düşen Baş
Büyükbaş	18	7	2.5
Küçükbaş	26	5	5.2
Yük-Binek Hayvanı	7	7	1
Toplam Sayı	51		

Tablo 5: Afşar’da Hane Reislerinin Sahip oldukları Büyükbaş Hayvan Çeşitleri

Büyükbaş Hayvan çeşidi	Sayı	Hayvan Sahibi Hane	Ortalama
Karasığır öküzü	11	6	1.8
Sağmal inek	7	7	1
Toplam	18		

Büyükbaş hayvan söz konusu olduğunda köylerde çift sürme işinde ilk olarak akla at ve katır gücü gelmektedir. Ancak Balışeyh’ de öküzün ilk planda tercih edildiği görülmektedir. Bu durumun nedeni öküzün beslenme giderinin at ve katıra nazaran daha az olması ile izah edilebilir. Bir atı veya katırı bütün bir yıl boyunca arpa, yulaf, ot, kepek ve samanla beslemek gerekirken öküz yedi ay süre ile burçak ve samanla beslenebilmekte ve yılın geri kalan aylarında otlamak üzere çayırılara salıverilmektedir. Bu arada demetlerin tarladan harmana ve ürünün harmandan ambara taşınmasında at ve eşek gibi yük hayvanlarından da yararlanılmakla birlikte, daha çok bir çift öküzün çektiği iki tekerlekli kağnılar kullanılabilir (Bozkurt, 2011: 144). Belgelerden anlaşıldığı üzere anılan dönemde Afşar’da özellikle karasığır öküzü ahalinin tarım yaparken kullandığı vazgeçilmez iş gücü kaynaklarından biri durumundadır. Köyde toplam 11 haneden 6 hanede karasığır öküzüne tesadüf edilmektedir.

Köyde 7 baş sağmal inek 7 ailenin elinde bulunmaktadır. Köyün süt ve süt ürünleri ihtiyacının sağlanmasında bu ailelerin önemli rol oynadığı düşünülebilir. Bu hayvanlara sahip olan kimselerin gelir düzeyi dikkate alındığında genel ortalamanın üzerinde oldukları dikkat çekmektedir.

Yük ve Binek Hayvanlarına gelince; Afşar’da 1845 yılında toplam 7 adet yük ve binek hayvanı bulunmaktadır.

Tablo 6:Afşar’da Hane Reislerinin Sahip oldukları Yük ve Binek Hayvanı Çeşitleri

Hayvan çeşidi	Sayı	Hayvan Sahibi Hane	Ortalama
Merkeb	30	26	1.1

Yük ve binek hayvanlarına bakıldığında toplam 11 hane olan köyde 7 hanede yük ve binek hayvanının olduğu görülmektedir.Yük ve binek hayvanına sahip olmayan hanelere bakıldığında ise ziraatle iştigal etmedikleri anlaşılmaktadır.

Küçükbaş hayvanlar bakımından bakıldığında Afşar’da toplam 26 adet olan küçükbaş hayvanların tamamı sekiz hanede bulunmaktadır.

Tablo 7:Afşar’da Hane Reislerinin Sahip oldukları Küçükbaş Hayvan Çeşitleri

Küçükbaş hayvan çeşidi	Sayı	Hane	Ortalama
Sağmal ganem	18	5	3.6
Tiftik keçisi	8	3	2.6
Toplam	26		

1.6. Arazi Dağılımı ve Toprak Kullanımı

Afşar’da hane reislerinin % 100’ü (7) buğday ve arpa, tarımı ile alakalı zirai faaliyet içerisinde.

Tablo 8:Afşar’da Ekili ve Dikili Tarım AlanlarınınDağılımı

Ekilebilir Arazi Türü	Miktar (Dönüm)	Hane	Ortalama	%
Tarla (buğday-arpa, penbe(pamuk)	160	7	22.8	100
Toplam	160			

2.7. Gelirler

2.7.1. Tarım Gelirleri (Hasılatı)

1844-1845 yılları arası Afşar’da 11 haneden 7 hane sahibinin hasılat geliri vardır. Ekili (tarla) tarım alanları 160 dönüm olup 2.190 kuruş gelir elde edilmiştir. Ekilmeyip nadasa bırakılan tarla 10 dönüm olarak kaydedilmiştir.

Tablo 9:Afşar’da Ekili-Dikili Tarım Alanlarının Hasılatı

Ekilebilir Arazi Türü	Miktar (Kuruş)	Miktar (Dönüm)	Ortalama
Tarla (buğday-arpa,)	2.190	160	13.6

Temettuat defterlerinde köylüden alınan hububat öşrü verilerinden üretilen hububatların ne kadar olduğu tespit edilebilir. Öşür bölgelere göre değişmekle birlikte ortalama her ürün üzerinden %10 oranında alınmaktadır. Bu nedenle Tablo 11’de vergiye esas olan toplam kilenin 10 katı alınarak toplam hububat üretimi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 10:Afşar’da Üretilen Toplam Hububat Miktarı

Ekilebilir Arazi Türü	Kile ²	Kile x 10	Kg
Hınta (Buğday)	10	100	2.565,6
Şair (Arpa)	9	90	2.002,5
Penbe(pamuk)	12	120	3.078,72
Toplam	31	310	

2.7.2.Hayvancılık Hasılatı

Afşar’da tarımdan sonra ikinci sırada yer alan hayvancılık gelirleri toplam 262 kuruş olarak tespit edilmiştir. Hayvancılık hasılatı büyükbaş, küçükbaş ve yük-binek olarak üç grupta incelenebilir.

Tablo 11'deki veriler incelendiğinde görüleceği üzere, hayvancılık hasılatında ilk sırayı küçükbaş hayvanlar almaktadır (122. kuruş). İkinci sırada ise büyükbaş hayvanlar (84 kuruş) olarak yer almaktadır. Üçüncü sırada ise toplam 56 kuruş ile yük ve binek hayvanları yer almaktadır.

Tablo 11:Afşar’da hayvancılık hasılatı dağılımı

Hayvan çeşidi	Hasılat miktarı kuruş	Hayvan Sahibi Hane	Ortalama
Büyükbaş	84	7	12
Küçükbaş	122	5	24.4
Yük-binek	56	7	8
Toplam Sayı	262		

2.7.3.Meslek Hasılatı

Toplam 11 henesi olan Afşar karyesinde yaşayan insanların 7’si ziraat erbabındandır. Geriye kalan 4 haneden 1 tanesi asker , 2 tanesi çoban , 1 tanesi ise hizmetkâr olarak geçimlerini temin etmektedirler.Bu mesleklerden çoban

²Bu çalışmada hesaplamalar yapılırken buğday, penbe (pamuk) için 1 kile=25, 656 kg.; arpa için ise 1 kile=22,25kg. olarak alınmıştır.

yılda 200 kuruş gelir temin ederken hizmetkâr ve askerin yıllık gelirleri 50 kuruş olarak kayıtlanmıştır.

7.1.Vergi-yi Mahsusa

1256/1840 yılından itibaren uygulanmaya başlayan ve bazı istisnalar haricinde ekonomik durumlarına göre herkesten alınan vergi-yi mahsusa Tanzimat idarecileri tarafından örfi vergiler yerine konulmuş olup, "An-cemaatin vergi", "Vergü-yi Mahsusa", "Vergü" ve "Komşuca alınan vergü" gibi adlar verilmiştir (Öztürk, 2000: 537). Bu verginin miktarı liva ölçeğinde belirlenirdi. Bu miktar livaya bağlı kazalar arasında paylaştırılırdı. Sonra kazanın müdür ve meclis azaları, nüfusun etnik özelliğine göre imam, papaz ve kocabaşı gibi kişilerin katıldığı toplantıda kasaba ve köylere düşen miktar tespit edilir en sonunda da köy ve mahalle düzeyinde kişilerin ödeme güçlerine göre paylaştırılırdı (Öztürk, 1996: 174-175).

Afşar'da a tespit ettiğimize göre toplam vergi-yi mahsusa bedeli 1.518 kuruştur. Vergi-yi mahsusa olarak en düşük vergi 50 kuruş, en yüksek vergi ise 250 kuruştur.4 numaralı hanede ikamet eden ve askelik görevi ile iştigal eden Hacı Mustafa oğlu Ahmed'e en düşük vergi dilimi olarak 50 kuruşluk bir vergi taktir edilmiştir (BOA, ML VRD.TMT,17095:16)..10 numaralı hanede kayıtlı olan ve ziraatçılık ile geçimini temin eden Deli Halil oğlu Seyyid'e en yüksek vergi-yi mahsusa bedeli olarak 250 kuruş vergi bedeli taktir edilmiştir. (BOA, ML VRD.TMT,17095:19)..

Tablo 12:Afşar'da hane reislerinin verdiği toplam öşür ve aded-i ağnam vergisi xxxx

Ekili tarım öşrü ve aded-i ağnam vergisi	Miktar (Kuruş)	Hane	Ortalama	%
Hınta (buğday)	91	7	13	40.08
Şair (arpa)	65	7	9.2	28.6
Penbe(pamuk)	44	7	6.2	19.3
Aded-i ağnam	27	5	5.4	11.8
Toplam	227			

Toplu olarak verdiğimiz vergi türlerinden ekili tarım üzerinden alınan öşür vergisi ile alâkalı olarak hinta (buğday) % 40.08 ile ilk sırada gelmektedir.Onu %28.6 ile şair (arpa),% 19.3 ile penbe (pamuk) izlemektedir. Ağnam vergisi ise % 11.8 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 13. Afşar’da İkâmet Eden Kimselerin Hane Sırasına Göre Toplam Temettuatları

Hane No	Kişi Adı	Temettuat Toplamı Kuruş
1	Muhtar Deli Ali	Ziraat- 500
2	Cevdet oğlu Osman	Ziraat-553
3	Deli Halil oğlu Mehmed	Ziraat-300
4	Hacı Mustafa oğlu Ahmed	Asker- 50
5	İmam oğlu Memiş	Ziraat- 350
6	Gökgöz oğlu	Çoban-200
7	Ahraz oğlu Ali	Çoban- 250
8	Köse oğlu Hüseyin	Hizmetkâr- 50
9	Kürt oğlu Osman	Ziraat- 527
10	Deli Halil oğlu Seyyid	Ziraat- 650
11	Ali koca oğlu Mehmed	Ziraat- 290

1.DOKUZ TORBA KARYESİ

1.1.Nüfus

Dokuz Torba karyesinin nüfusu ile ilgili en eski bilgi 1521 tarihine ait bilgidir.1521 tarihinde Kalecik nahiyesine tabi bir köy olan Dokuz Torba’da 28 haneye karşılık gelen 140 nefer bulunmaktadır (Kankal, : 1993, 80). 17095 numaralı temettuat defterinde Ankara Kalecik Çandır nahiyesine tabi olan köyde tespit ettiğimiz kadarı ile 1845 yılında 17 haneye tekâbül eden 85 neferlik nüfusu söz konusudur. Dokuz Torba (Günümüzde Kalecik ilçesinin mahallerinden birisi olan Akkaynak mahallesi) karyesinin 2023 yılı adrese dayalı nüfus tesbitine göre nüfusu 147 olarak belirlenmiştir.

Tablo 1: Dokuz Torba Karyesinde 1521-2023 Yıllarındaki Tahmini Nüfus

Yıllar	Tahmini nüfus
1521	140 nefer
1845	85 nefer
2023	147

1.2.Şahıs Adları ve Kullanılan Lakaplar

17095 numaralı temettuat defterinde hane reislerinin isimleri babalarının adları ve lakaplarıyla birlikte yazılmıştır.Bu nedenle köyde yaygın olarak kullanılan baba ve oğul isimlerini tespit etmek mümkün olmuştur.

Tablo 2:Dokuz Torba Karyesinde Kullanılan Şahıs İsimleri

İsim	Sayı	%
Ahmed	3	
Mustafa	3	
Kadir	3	
İbrahim	2	
Ali	2	
Emir	2	
Hasan	2	
Abidin	2	
Halil	2	
İsmail	1	
Abdulkadir	1	
Osman	1	
Hatip	1	
Halil	1	
Türkmen	1	
Kadir	1	
Bekir	1	
Mehmed	1	
İlyas	1	
Abdullah	1	
Toplam	32	

Tablo 2’de yer alan verilerden anlaşıldığı üzere Dokuz Torba karyesindeki vergi nüfusunun tamamı erkektir.

İsimleri incelediğimizde Peygamber ve onun ehl-i beyti başta olmak üzere daha çok Arapça kökenli isimlerin olduğu görülmektedir. Birinci sırada % 17.6 ile Ali ismi gelmektedir. % 11.7 ile Osman, Mehmed ve Halil izlemektedir. Tabloda zikredilen isimler arasında Gökgöz, Memiş, Cevdet, İmam gibi isimler o dönemde yörede kullanılan ender isimler olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.3 Dokuz Torba Karyesinde Kullanılan Lakaplar

Dokuz Torba’da hane reislerinin toplumda tanınmasını sağlayan aile ve sülale adlarının bazıları Tablo-3’te yer alanağzı açık, hatip, yanık, tüfekçi , Emiroğlu, ağaçoğlu gibi lakaplar muhtemelen ailelerin geçmişten beri kullana geldikleri lakaplar olarak değerlendirilebilir.

Tablo 3:Dokuz Torba Karyesinde Kullanılan Lakaplar

Tüfekçi oğlu İsmail	Hatip oğlu molla Halil	Türkmen oğlu İbrahim
Emir oğlu Pir Ahmed	Ağaç oğlu Ahmed	Yanık oğlu Hasan
Kürt oğlu Halil	Ağzı açık oğlu Ahmed	Tüfekçi oğlu İbrahim

1.4.Dokuz Torba Karyesinde Mesleki Yapılanma

Toplam 17 hanesi olan Dokuz Torba karyesinde yaşayan hanelerin 15’i ziraat erbabındandır. Geriye kalan 2 haneden 1 tanesi hizmetkârlık kalan 1 tanesinde ise başkalarının yardımıyla geçimini temin eden kaydı düşülmüştür.

1.5. Hayvancılık ve Hayvan Dağılımı

Belgelerden anlaşıldığına göre 1845-1846 yıllarında Dokuz Torba karyesinde yaşayan haneler geçimlerini tarım ve hayvancılıktan sağlamakta idiler. Genel olarak süt ve süt ürünleri ihtiyaçlarını karşılamak için inek ve koyun, binek hayvanı ihtiyaçlarını karşılamak için merkep, çift sürmede faydalanabilmek için öküz besledikleri anlaşılmaktadır.Dokuz Torba’da toplam 185 olan hayvan varlığının büyük çoğunluğunu küçükbaş hayvanlar oluşturmaktadır.% 78.9’u küçükbaş (146 adet), % 14.5’i büyükbaş (27 adet) ve %6.4’ü yük ve binek (12 adet) hayvanı olarak sıralanmaktadır. Büyükbaş hayvan çeşidinde, karasığır öküzü, sağman inek ön planda yer alırken küçükbaş hayvan çeşidinde ise, koyun, ve keçi tercih edilmektedir.Binek ve yük hayvanı olarak ise merkep ve kısarak beslenmektedir.

Tablo 4: Dokuz Torba’da Hane Reislerinin Sahip oldukları Hayvan Çeşitleri

Hayvan çeşidi	Sayı	Hayvan Sahibi Hane	Toplam Hane Başına Düşen Baş
Büyükbaş	27	12	2.25
Küçükbaş	146	9	16.2
Yük-Binek Hayvanı	12	5	2.4
Toplam Sayı	185		

Tablo 5: Dokuz Torba’da Hane Reislerinin Sahip oldukları
Büyükbaş Hayvan Çeşitleri

Büyükbaş Hayvan çeşidi	Sayı	Hayvan Sahibi Hane	Ortalama
Karasığır öküzü	17	12	1.4
Sağmal inek	5	5	1
Camus	5	3	1.6
Toplam	27		

Büyükbaş hayvan söz konusu olduğunda köylerde çift sürme işinde ilk olarak akla at ve katır gücü gelmektedir. Ancak Balışeyh’ de öküzün ilk planda tercih edildiği görülmektedir. Bu durumun nedeni öküzün beslenme giderinin at ve katıra nazaran daha az olması ile izah edilebilir. Bir atı veya katırı bütün bir yıl boyunca arpa, yulaf, ot, kepek ve samanla beslemek gerekirken öküz yedi ay süre ile burçak ve samanla beslenebilmekte ve yılın geri kalan aylarında otlamak üzere çayırılara salıverilmektedir. Bu arada demetlerin tarladan harmana ve ürünün harmandan ambara taşınmasında at ve eşek gibi yük hayvanlarından da yararlanılmakla birlikte, daha çok bir çift öküzün çektiği iki tekerlekli kağnılar kullanılabilir (Bozkurt, 2011: 144). Belgelerden anlaşıldığı üzere anılan dönemde Dokuz Torba’da özellikle karasığır öküzü ahalinin tarım yaparken kullandığı vazgeçilmez iş gücü kaynaklarından biri durumundadır. Köyde toplam 17 haneden 12 hanede karasığır öküzüne tesadüf edilmektedir.

Köyde 5 baş sağmal inek 5 hanenin elinde bulunmaktadır. Köyün süt ve süt ürünleri ihtiyacının sağlanmasında bu ailelerin önemli rol oynadığı düşünülebilir. Bu hayvanlara sahip olan kimselerin gelir düzeyi dikkate alındığında genel ortalamanın üzerinde oldukları dikkat çekmektedir.

Yük ve Binek Hayvanlarına gelince; Dokuz Torba’da 1845 yılında toplam 12 adet yük ve binek hayvanı bulunmaktadır.

Tablo 6: Dokuz Torba’da Hane Reislerinin Sahip oldukları
Yük ve Binek Hayvanı Çeşitleri

Hayvan çeşidi	Sayı	Hayvan Sahibi Hane	Ortalama
Döllü merkeb	11	11	1
Döllü kısarak	1	1	1
Toplam	12		

Yük ve binek hayvanlarına bakıldığında toplam 17 hane olan köyde 12 hanede yük ve binek hayvanının olduğu görülmektedir. Yük ve binek hayvanına sahip olmayan hanelere bakıldığında ise ziraatle iştigal etmedikleri anlaşılmaktadır.

Küçükbaş hayvanlar bakımından bakıldığında Dokuz Torba’da toplam 146 adet olan küçükbaş hayvanların tamamı dokuz hanede bulunmaktadır.

Tablo 7: Dokuz Torba’da Hane Reislerinin Sahip oldukları Küçükbaş Hayvan Çeşitleri

Küçükbaş hayvan çeşidi	Sayı	Hane	Ortalama
Sağmal ganem	95	9	10.5
Kıl keçisi	51	8	6.3
Toplam	146		

1.6. Arazi Dağılımı ve Toprak Kullanımı

Dokuz Torba’da buğday ve arpa tarımının yanında penbe (pamuk) bağ ve bahçe ile alakalı ziraî faaliyet içerisindedir. Karyede 240 dönüm ekilebilir arazi yanında 60 dönüm kadar nadasa bırakılmış arazinin varlığı dikkat çekmektedir.

Tablo 8: Dokuz Torba’da Ekili ve Dikili Tarım Alanlarının Dağılımı

Ekilebilir Arazi Türü	Miktar (Dönüm)	Hane	Ortalama	%
Tarla (buğday-arpa)	220	16	13.75	88.7
Penbe (pamuk)	10	6	1.6	4.03
Bağ	16	15	1.06	6.4
Bahçe	2	2	1	0.8
Toplam	248			

1.7. Gelirler

1.7.1. Tarım Gelirleri (Hasılatı)

1844-1845 yılları arası Dokuz Torba’da 220 dönüm tarladan 7900 kuruş degeinde buğday ve arapa geliri elde edilirken 16 dönüm bağ, 10 dönüm penbe (pamuk) ve 2 dönüm bağdan ise toplamda 1.180 kuruş gelir elde edilmiştir.

Tablo 9:Dokuz Torba’da Ekili-Dikili Tarım Alanlarının Hasılatı

Ekilebilir Arazi Türü	Miktar (Kuruş)	Miktar (Dönüm)	Ortalama
Tarla (buğday- arpa,)	7900	220	35.9
Bağ	700	16	43.75
Penbe (pamuk)	430	10	43
Bahçe	50	2	25
Toplam	9.080		

Temettuat defterlerinde köylüden alınan hububat öşrü verilerinden üretilen hububatların ne kadar olduğu tespit edilebilir. Öşür bölgelere göre değişmekle birlikte ortalama her ürün üzerinden %10 oranında alınmaktadır. Bu nedenle Tablo 10’da vergiye esas olan toplam kilenin 10 katı alınarak toplam hububat üretimi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 10:Dokuz Torba’da Üretilen Toplam Hububat Miktarı

Ekilebilir Arazi Türü	Kile ³	Kile x 10	Kg
Hınta (Buğday)	40	400	10.262,4
Şair (Arpa)	30	300	7.696,8
Burçak	20	200	4.450
Toplam	90		

1.7.2.Hayvancılık Hasılatı

Dokuz Torba’da tarımdan sonra ikinci sırada yer alan hayvancılık gelirleri toplam 615 kuruş olarak tespit edilmiştir. Hayvancılık hasılatı büyükbaş, küçükbaş ve yük-binek olarak üç grupta incelenebilir.

Tablo 11'deki veriler incelendiğinde görüleceği üzere, hayvancılık hasılatında ilk sırayı küçükbaş hayvanlar almaktadır (475. kuruş). İkinci sırada yük- binek hayvanları (80 kuruş) Üçüncü sırada ise büyükbaş hayvanlar (60 kuruş) olarak yer almaktadır.

³Bu çalışmada hesaplamalar yapılırken buğday, burçak için 1 kile=25, 656 kg.; arpa için ise 1 kile=22,25kg. olarak alınmıştır.

Tablo 11:Dokuz Torba’da hayvancılık hasılatı dağılımı

Hayvan çeşidi	Hasılat miktarı kuruş	Hayvan Sahibi Hane	Ortalama
Büyükbaş	60	5	12
Küçükbaş	475	9	52.7
Yük-binek	80	10	8
Toplam Sayı	615		

1.7.3.Meslek Hasılatı

Toplam 17 henesi olan Dokuz Torba karyesinde yaşayan insanların 16 hanesi geçimini tarımdan sağlarken 6. Hanede kayıtlı bulunan Emir oğlu Pir Ahmed hakkında “onun bunun ianesiyle geçinmekte olduğu” kayıt olarak düşülmüştür .”Ehl-i ziraat olarak “ bilinen ve tarımla geçimini temin eden 16 hanenin toplam yıllık geliri 11.678 kuruş olarak tespit edilmiştir.

1.7.4.Vergi-yi Mahsusa

1256/1840 yılından itibaren uygulanmaya başlayan ve bazı istisnalar haricinde ekonomik durumlarına göre herkesten alınan vergi-yi mahsusa Tanzimat idarecileri tarafından örfi vergiler yerine konulmuş olup, "An-cemaatin vergi", "Vergü-yi Mahsusa", "Vergü" ve "Komşuca alınan vergü" gibi adlar verilmiştir (Öztürk, 2000: 537). Bu verginin miktarı liva ölçeğinde belirlenirdi. Bu miktar livaya bağlı kazalar arasında paylaştırılırdı. Sonra kazanın müdür ve meclis azaları, nüfusun etnik özelliğine göre imam, papaz ve kocabaşı gibi kişilerin katıldığı toplantıda kasaba ve köylere düşen miktar tespit edilir en sonunda da köy ve mahalle düzeyinde kişilerin ödeme güçlerine göre paylaştırılırdı (Öztürk, 1996: 174-175).

Dokuz Torba’da tespit ettiğimize göre toplam vergi-yi mahsusa bedeli 3.759 kuruştur. Vergi-yi mahsusa olarak en düşük vergi 81 kuruş, en yüksek vergi ise 391 kuruştur.17 numaralı hanede ikamet eden ve ziraat ile iştigal eden Abdullah oğlu Ali’ye en düşük vergi dilimi olarak 81 kuruşluk bir vergi taktir edilmiştir (BOA, ML VRD.TMT,17095:15)..10 numaralı hanede kayıtlı olan ve ziraatçılık ile geçimini temin eden Kadir oğlu Bekir’e en yüksek vergi-yi mahsusa bedeli olarak 391 kuruş vergi bedeli taktir edilmiştir. (BOA, ML VRD.TMT,17095:11).

Tablo 12:Dokuz Torba’da hane reislerinin verdiği toplam öşür ve aded-i ağnam vergisi xxxx

Ekili tarım öşrü ve aded-i ağnam vergisi	Miktar (Kuruş)	Hane	Ortalama	%
Hınta (buğday)	437	15	29.1	50.5
Şair (arpa)	232	15	15.4	26.8
Burçak	66	12	5.5	7.6
Aded-i ağnam	68	9	7.5	7.8
Bağ	61	14	4.3	7.06
Toplam	864			

Toplu olarak verdiğimiz vergi türlerinden ekili tarım üzerinden alınan öşür vergisi ile alâkalı olarak hınta (buğday) % 50.5 ile ilk sırada gelmektedir.Onu %26.8 ile şair (arpa),%7.8 ile aded-i ağnam % 7.6 ile burçak ve %7.06 ile bağ izlemektedir..

Tablo 13. Dokuz Torba’da İkâmet Eden Kimselerin Hane Sırasına Göre Toplam Temettuatları

Hane No	Kişi Adı	Temettuat Toplamı Kuruş
1	Tüfekçi oğlu İsmail	Ziraat- 1263
2	Tüfekçi oğlu İbrahim	Ziraat-1146
3	Abdulkadir oğlu Osman	Ziraat-1820
4	Hatip oğlu molla Halil	Ziraat-1107
5	Türkmen oğlu İbrahim	Ziraat-1034
6	Emir oğlu Pir Ahmed	Fakir kaydı düşülmüş
7	Emir oğlu Abidin oğlu Abidin	Ziraat-442
8	Kadir oğlu Mustafa	Hizmetkâr-250
9	Ağaç oğlu Ahmed	Ziraat-313
10	Kadir oğlu Bekir	Ziraat-1197
11	Kadir oğlu Ali	Ziraat-308
12	Yanık oğlu Hasan	Ziraat-330
13	Hasan oğlu Mehmed	Ziraat-1038
14	Kürt oğlu Halil	Ziraat-480
15	İlyas oğlu Mustafa	Ziraat-415
16	Ağzı açık oğlu Ahmed	Ziraat-300
17	Abdullah oğlu Ali	Ziraat-235

Sonuç

Bu çalışmanın ana kaynağını teşkil eden Temettuat Defterlerinden BOA, ML VRD.TMT,17095 numarada kayıtlı Ankara vilayetine tabi Kalecik kazasının Çandır nahiyesine bağlı Afşar ve Dokuz Torba köylerinin sosyal ve ekonomik yapıları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu köylerin ortak özelliği günümüzde mahalle statüsüne yükseltilerek Kalecik ilçesinin mahallelerinden olmasıdır. Çalışmada anılan köylerin nüfusu ile birlikte köylerde kullanılan isimler, lakaplar, meslekî yapılanma, köyde yaşayan hane reislerinin tarım, hayvancılık ve meslek gelirleri ile birlikte ödemiş oldukları vergi çeşitleri tespit edilerek vergi yükleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Nüfus olarak bakıldığında her iki köyde de birbirine yakın değerler söz konusudur. köylerin demografik yapısı hakkında genel bir değerlendirme yapacak olursak; her hanede ortalama 5 kişinin yaşadığı kabul edilirse Afşar'da 55 ,Dokuz Torba'da ise 85 neferin olduğu kayıtlardan tespit edilmiştir. Her iki köyde üretilen tarım ürünlerine bakıldığında hinta (buğday), şair (arpa), burçak, penbe (pamuk), üzüm gibi ürünlerin yetiştirildiği görülmektedir.. Meslekleri sektörlere göre kategorize ettiğimizde; her iki köyde de tarım ve hayvancılıkla uğraşanlar (erbâb-ı ziraat), olanların fazlalığı dikkat çekmektedir.Ayrıca çobanlık, hizmetkârlık gibi meslek dallarında iştigal eden hanelerin de olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Temettuat defterlerindeki kayıtlardan köylerdeki hane sahiplerinden vergi yükümlüsü olan kişilerin isimleri, toplum içerisindeki unvanları ve lakapları da tespit edilmiştir.Her iki köyde de vergi-yi mahsusa bedeli olarak en fazla vergi veren kesimin kayıtlarda “erbâb-ı ziraat” olarak belirtilen guruplar olduğu tespit edilmiştir.Endüşük vergi veren hanelerin ise daha çok hizmetkâr ve çobanlıkla iştigal eden hanelerin olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır.11 haneye karşılık gelen 55 neferlik nüfusa sahip olan Afşar'da toplam vergi-yi mahsusa bedeli 1.518 kuruş iken 17 haneye sahip Dokuz Torba köyünde ikamet eden 85 nefere toplam 3.719 kuruşluk vergi taktir edilmiştir.Öşür ve aded-i ağnam vergisine bakıldığında Afşar köyünde 227 kuruşluk bir vergi söz konusu iken Dokuz Torba'da ise 864kuruşluk bir vergi uygulamasına gidilmiştir. Tarım ve hayvancılık söz konusu olduğunda her iki köyün yıllık toplam tarım hasılatı 11270 kuruş iken hayvan hasılatı ise 877 kuruş olarak tespit edilmiştir. Sosyal ve ekonomik bakımdan her iki köy analize tabi tutulduğunda, çoğu hanenin ziraat erbabı olduğu ve hayvancılıkla geçimini temin ettiği sonucuna varılabilir .Bu çalışmanın, bundan sonraki çalışmalara ışık tutacağı kanaatini taşımaktayız.

Kaynakça

BOA, ML VRD.TMT, 7095

- Bozkurt, N, (2011). T1844-1845 Tarihli Temettuat Defterine Göre Kütahya Sancağı Dazkırı Kazası Evciler Köyünün Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4 (19): 135-156.
- Devellioğlu, F. (1996), "Temettü'-Temettüat", Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat (13. Baskı.) Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları
- Gül, A. (2009). Temettuat Defterlerine Göre Pasinler'in (Hasankale) Sosyal ve Ekonomik Yapısı. Karadeniz Araştırmaları, 6 (23): 77-98.
- Kankal,A. (1993), Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16.yüzyılda Çankırı Sancağı,Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü doktora tezi s.81.
- Kütükoğlu, M.(1994). “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, 12. Türk Tarih Kongresi, 395- 418, Ankara.
- Öztürk, S. (1996). Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Öztürk, S. (2000). Temettuat Tahrirleri. Akademik Araştırmalar Dergisi Osmanlı Özel Sayısı. 4/5, 537-590.
- Pakalın M. Zeki , (1993), "Temettü' Vergisi", Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, III, İstanbul: MEB Yayınları,
- Sayın, A.V. (1999) . Tekâlif Kavâidi (Osmanlı Vergi Sistemi), T.C Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Yayın No: 352, Ankara, 1999, s. 441.
- Serin,M. (1998)., Osmanlı Arşivi'nde Bulunan Temettuat Defterleri”, I. Milli Arşiv Şurası (TebliğlerTartışmalar), 20-21 Nisan 1998, s.717- 728.
- Şener, A. (1992)“ Tanzimat Dönemi Vergi Reformları”, 150. Yılında Tanzimat, Ankara

17. Bölüm

Turizm Sektöründe Sürdürülebilir Tedarik Zinciri Yönetimi

Mehmet GÖK¹

Ahmet Alper SAYIN²

¹ Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rekreasyon Yönetimi Anabilim Dalı, Orcid No: 0009-0009-2236-4693

² Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Orcid No: 0000-0002-2086-6763

GİRİŞ

Günümüzde turizm sektörü, küresel ekonominin belirgin bir bileşeni haline gelmiş ve dünya genelinde ekonomik büyüme, istihdam ve kalkınma için önemli bir rol oynamaktadır (Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü [UNWTO], 2019). “Turizm, hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkeler açısından sosyal, kültürel ve ekonomik boyutlarıyla gün geçtikçe daha da önem kazanmaktadır” (Akıncı ve Kasalak, 2016:163).

Turizm sektörü günümüz ekonomisinin önemli bir parçasıdır ve giderek büyümektedir. 2018 yılında uluslararası turist varışları %5 artarak 1.4 milyara ulaştı ve aynı zamanda turizm ihracatından elde edilen gelir de 1.7 trilyon dolara yükseldi (UNWTO, 2019). Özellikle son yıllardaki bu dikkat çekici büyüme; hem insan hayatında daha fazla yer edinme noktasında birçok ülkenin en büyük gelir kaynağı haline gelmiş hem de beraberinde artan sorunlar da getirmiştir.

Turizm sektörü, dünya çapında ekonomik büyüme, istihdam ve kültürel etkileşim gibi pek çok avantaj sağlasa da aynı zamanda çevresel ve sosyal sorunları da beraberinde getirmektedir (Font, Buckley, ve Planes., 2018).

Özellikle, turizm faaliyetlerinin doğal kaynaklar üzerindeki baskısı ve yerel topluluklara olan etkileri giderek artmaktadır (Hall, 2019). Bunlar gibi birçok sebepten dolayı, sürdürülebilirlik ilkesi turizm sektöründe de benimsenmeye başlamış hatta kaçınılmaz hale gelmiştir.

Türkiye'de turizm planlaması genellikle merkezi yönetim tarafından yapılmaktadır. Turizmle ilgili kalkınma planları hazırlanırken, yerel katkıların önemsendiği belirtilse de, Türkiye'deki STK'lar, üniversiteler veya yerel topluluklar pratikte bu planlama sürecinde yer almamaktadır. Oysa gelişmiş ülkeler sürdürülebilir turizmi sağlamak için katılımcı turizm geliştirme yaklaşımını benimsemişlerdir (Yurtsal, 2019). Bu ülkeler, yerel halkın ve ilgili tüm paydaşların sürece aktif katılımını sağlayarak daha kapsayıcı ve etkin bir turizm stratejisi geliştirmişlerdir. Türkiye'nin de bu yaklaşımdan faydalanarak turizm sektöründe daha sürdürülebilir ve başarılı bir gelişim elde etmesi mümkündür. Böylelikle, yerel kültür ve çevrenin korunması da daha iyi sağlanabilir.

1. TURİZM VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Hızla büyüyen turizm sektörü, dünyada ülkelerin kalkınmasında önemli bir rol oynamakta ve hızla gelişmektedir. Turizm, değişen ve gelişen bir sektör olarak, farklı ve alternatif ürünler sunduğu sürece büyümesini sürdürmektedir. Dünyadaki gelişmelere paralel olarak, Türkiye'de de deniz, kum ve güneş üçlüsü ile şekillenen kıyı turizminin yanı sıra birçok alternatif turizm çeşidi dikkat çekmektedir (Uğuz, 2010). Ekoturizm, kültürel turizm, sağlık turizmi ve

gastronomi turizmi gibi alternatifler, Türkiye'nin turizm çeşitliliğini artırarak, ülkenin turizm potansiyelini genişletmektedir. Bu çeşitlilik, hem yerel ekonomiyi canlandırmakta hem de turistlere zengin ve farklı deneyimler sunmaktadır. Ülkemizin turizm talebinin sürekli olarak arttığı görülmektedir. Bu talep, sürdürülebilir, bütün yıl devam eden, doğayla uyumlu ve rekabet avantajı sağlayan alternatif turizm türlerine odaklanmaktadır (Uğuz, 2010).

1.1. Turizm

Turizm, dünya genelinde birçok insanın boş zamanlarını değerlendirmek için tercih ettiği bir etkinlik olarak görülmektedir. Her ne kadar herkes turizm konusunda bilgi sahibiymiş gibi görünse de, turizm endüstrisi genellikle az anlaşılan ve karmaşık bir sektördür (Özdemir, 1990).

“Turizm” ifadesinin kökenini incelediğimizde, “dönme hareketi” anlamına gelen ve Latince “tornus” kelimesinden türemiştir. “Tornus”, zaman içinde İngilizce, Almanca, Fransızca gibi diğer dillere ‘tour’ olarak geçmiştir (Yıldız, 2021, s. 108). Öztas’a (2002) göre, turizm, “sürekli olarak ikamet edilen yer dışında, eğlence, dinlenme, spor, kültür vb. gereksinimlerin giderilmesi amacıyla yapılan seyahat ve geçici konaklama faaliyetleridir” (Akt. Uğurlar, 2017).

Turizmin birçok sosyal, kültürel, ekonomik ve çevresel etkisi vardır. Turizmin sadece ekonomik büyümeye yardımcı olmakla kalmayıp aynı zamanda sosyal ve kültürel sorunlara da neden olabilir (Akıncı vd., 2016). Bundan dolayı turizm sektörü, çevresel, sosyal ve ekonomik açıdan sürdürülebilirlik ilkesiyle uyumlu bir şekilde faaliyet göstermek zorundadır.

Turizm sektörü, çevresel, sosyal ve ekonomik açıdan sürdürülebilirlik ilkesiyle uyumlu bir şekilde faaliyet göstermek zorundadır. Sürdürülebilir turizm, doğal ve kültürel kaynakların korunması, yerel toplulukların desteklenmesi ve ekonomik kalkınmanın sağlanması gibi hedeflere odaklanır. Sürdürülebilir uygulamaları tedarik zincirine dahil ederek turizm işletmeleri atıkları azaltabilir, kaynakları koruyabilir ve çevresel ayak izlerini en aza indirebilir. Bu sadece doğal ekosistemlerin ve kültürel mirasın korunmasına yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda gezginlerin turizm deneyimini de geliştirir. Sürdürülebilirlik kavramı, başlangıçta ekolojinin korunması ve kaynakların verimli kullanımı gibi unsurlar nedeniyle yalnızca çevresel bir boyut olarak görülse de, günümüzde sosyal ve ekonomik boyutları da içerecek şekilde genişlemiştir. (Aydın, Sünnetçioğlu ve Özkök, 2023).

Bu nedenle, turizm sektöründe sürdürülebilir tedarik zinciri uygulamalarının önemi büyüktür. Bu uygulamalar, enerji ve su tasarrufu, atık azaltma, yerel üretim ve tedarik gibi alanları kapsayarak sektörün sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmasını sağlar.

1.2. Sürdürülebilirlik Kavramı

Son yıllarda sürdürülebilirlik kavramı giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Son dönemlerde yapılan araştırmalar, bu kavramın hayati bir mesele olduğunu sıkça vurgulamaktadır. Farklı kurumlar ve sözlükler bu kavramla ilgili çeşitli tanımlamalar yapmaktadır. Kavramın kökenini incelediğimizde, "sürdürülebilirlik" İngilizce'deki "Sustainability" kelimesinden gelmektedir; "sustainability" ise Latince'de "tutmak" gibi anlamlara gelen "tenere" kelimesinden türetilmiştir. Bu köken, kavramın özünü, yani kaynakları ve çevreyi koruma ve devamlılığını sağlama fikrini vurgulamaktadır. Sürdürülebilirlik, bu bağlamda, çevresel, ekonomik ve sosyal boyutları kapsayarak, gelecek nesillere daha yaşanabilir bir dünya bırakmayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda kavramın İngilizce kökü "Sustain" sürdürmek, devam etmek anlamlarına gelmektedir. Sürdürülebilirlik kavramı sözlükte "kaynağın tüketilmeyecek veya kaynağa sürekli zarar verilmeyecek şekilde, bir kaynağın değerlendirilmesi veya kullanılmasını ifade eder" şeklinde tanımlanmıştır (Akt., Tufan ve Özdemir, 2018).

1.3. Sürdürülebilir Turizmin İlkeleri

Sürdürülebilir turizm, turizmin doğal çevreler ve yerel topluluklar için maliyetlerini en aza indiren, faydalarını en üst düzeye çıkaran, bağlı olduğu kaynaklara zarar vermeden süresiz olarak gerçekleştirilebilen turizmdir (<http://sanctuaries.noaa.gov>). Doğal, kültürel ve sosyal kaynakların korunması ve sürdürülebilir kullanımı, uzun vadeli iş alanlarının oluşturulması için çok önemlidir. Geleneksel turizmin mutlaka korumayı veya eğitimi geliştirmek için planlanması gerekmez, yerel topluluğa fayda sağlamaz ve hassas bir çevreye hızla zarar verebilir. Sonuç olarak bağımlı olduğu kaynakları ve kültürleri yok edebilir veya tanınmayacak şekilde değiştirebilir.

Buna karşılık sürdürülebilir turizm, yerel halkın yararına olacak, yerel kültüre saygı duyacak, doğal kaynakları koruyacak şekilde planlanmaktadır. Sürdürülebilir turizm, doğal kaynakları koruma amacıyla çevresel etkileri minimize eden bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, fauna, flora, enerji kullanımı, su, deniz canlıları ve doğal ortamlar gibi çevresel faktörleri göz önünde bulundurarak çevreye zarar verme riskini en aza indirger. İdeal olarak, sürdürülebilir turizm çevreye yarar sağlamayı hedefler (Çakır, Ünal ve Yılmaz, 2015).

1.4. Sürdürülebilir Turizmin Amaçları

Ardıç (2020) yaptığı çalışmada; turistik destinasyonlarda sürdürülebilir turizmin ekonomik, çevresel ve sosyal etkilerine ilişkin 12 amaçtan bahsetti. Bu amaçlar, turizm politikaları veya stratejilerinde uygulanabilir hale gelebilir.

Sürdürülebilir turizm bağlamında sürdürülebilirlik terimi, turizm gelişiminin ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel yönleri arasındaki dengeyi ifade eder. Yılmaz ve diğerleri (2023) yaptıkları çalışmada Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) tarafından sınıflandırılan sürdürülebilir turizmin amaçlarını şu şekilde özetlemiştir.

Sürdürülebilir turizmin amaçları, turizm hedeflerinin ve girişimlerinin uzun vadede gelişimini sağlamak için ekonomik sürdürülebilirliği artırmayı gerektirir. Yerel katılımın teşvik edilmesi, kazanımların yerel ekonomiye katkısını artırır. İstihdam olanaklarının niteliği, ayırım gözetmeksizin artırılarak hizmet kalitesi iyileştirilmelidir. Sosyal eşitlik sağlanarak maddi durumu olmayan kişilere fırsatlar sunulmalı ve finansal yararlar adil şekilde dağıtılmalıdır. Tüm ziyaretçilerin tatmin edici bir deneyim yaşaması önemlidir. Turizmin yönetimi ve gelecekteki gelişimi konusunda yerel topluluklarla iş birliği yapılmalıdır. Yerel toplumların sosyal yapıları korunarak refahları artırılmalıdır. Tarihi miras, kültür ve gelenekler korunarak kültürel zenginliğe saygı gösterilmelidir. Hem kentsel hem de kırsal manzaraların fiziksel ve görsel değerleri korunmalıdır. Biyolojik çeşitlilik desteklenerek yabani yaşam alanları korunmalıdır. Turizmde kaynak verimliliği sağlanmalı ve kıt kaynaklar dikkatli kullanılmalıdır. Çevresel kaynaklar korunarak, hava, su ve toprak kirliliği en aza indirilmelidir.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR TEDARİK ZİNCİRİ

Tedarik zinciri kavramı, bir endüstride ürünlerin veya hizmetlerin hammaddeden tüketime kadar olan tüm aşamalarını içeren bir sistem olarak tanımlanır. Tedarik zinciri, hammadde aşamasından son kullanıcıya kadar ürünlerin üretimi ve dönüşümü ile ilişkili tüm faaliyetleri ve bilgi akışlarını kapsar (Gedik, 2021). Bu süreç, malzeme temini, üretim, depolama, dağıtım ve son tüketiciye ulaştırma gibi bir dizi faaliyeti içerir. Tedarik zinciri yönetimi, bu süreçlerin etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesini amaçlar.

Ham maddeleri tedarik eden, bunları ara mal ve nihai ürünlere dönüştüren ve nihai ürünleri müşterilere dağıtan üreticiler ve tedarikçilerden oluşan bir ağ, tedarik zinciri olarak bilinir. Bir diğer deyişle, üreticiler, dağıtıcılar, tedarikçiler, lojistik hizmet sağlayıcılar ve perakendeciler, bu zinciri malzeme, ürün ve bilgi akışı çerçevesinde bir araya getiren büyük bir gruptur. Bu sistem, mal ve hizmetlerin üretimden tüketiciye ulaşana kadar izlediği tüm süreçleri kapsar ve etkin bir yönetim, zincirin her halkasında verimliliği artırmayı hedefler. Davison, (2015)'e göre; klasik bir tedarik zinciri, parça, hammadde ve alt montajların nihai ürüne dönüştürülmesi ve son kullanıcıya ulaştırılması için tedarik zinciri yönetiminde bulunan bütün paydaşların koordineli bir şekilde çalıştığı bir ağıdır (Akt., Akben ve Güngör, 2018).

Lojistik sektörü, ekonomik yapı içerisinde yerine getirdiği bir fonksiyon olarak ülke ekonomisine katkı sağlamakta ve çeşitli yönlerden değer sağlamaktadır. Lojistik sektörünün sağladığı bu katkı dolaylı olarak diğer ülkelerdeki sosyal gelişmişlik düzeyini de etkilemektedir (Elibol & Ravanoğlu, 2022).

Sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi de, ekonomik, çevresel ve toplumsal çerçevede tüm paydaşların ihtiyaçlarının giderilmesi, kurumun hem müşteri hem toplum karşısında marka imajını artıran bir yönetim anlayışıdır. Bu yaklaşım, sadece maliyet etkinliği sağlamakla kalmaz, aynı zamanda doğal kaynakların korunmasına, atıkların azaltılmasına ve sosyal sorumlulukların yerine getirilmesine de katkıda bulunur. Sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi, iş süreçlerini iyileştirerek uzun vadeli başarıyı ve sürdürülebilir büyümeyi destekler. (Karadoğan ve Usta, 2021). Sürdürülebilirlik, ekonomik büyüme, çevresel yönetim ve sosyal eşitlik arasında akıllıca bir denge kurmak anlamına gelir. Sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutu vardır: çevresel, sosyal ve ekonomik. (Gedik, 2021).

2.1. Turizm Sektöründe Sürdürülebilir Tedarik Zinciri Yönetimi

“Turizm sektörü ile tedarik zinciri kavramlarının ilişkisi “turizm tedarik zinciri” kavramının ortaya çıkmasına katkı sağlamış ve bu kavram ile ilgili literatürde çeşitli tanımlar yapılmıştır” (Yıldız, 2021).

Chen ve Yi (2010) yaptıkları çalışmada turizm tedarik zincirini, turizm ürünlerini ve turist deneyimlerini etkileyen ürün, para ve bilgi akışını kapsayan tüm turizm faaliyetleri, kaynakların paylaşımı, maliyetlerin düşürülmesi ve müşteri değerinin yaratılması hedeflerini gerçekleştiren bir dizi etkinlikten oluştuğunu ifade etmiştir (Akt: Yıldız, 2021).

Turizm tedarik zincirlerinde sürdürülebilirliğin rolü, sektörün genel başarısı ve rekabet gücü açısından çok önemlidir. Turizmde sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi, sürdürülebilirlik ilke ve uygulamalarının turizm endüstrisinin tüm tedarik zincirine entegre edilmesine odaklanan stratejik bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, konaklama sağlayıcıları, nakliyeciler ve faaliyet yürütücüleri gibi tedarik zincirinde yer alan ana tarafları içerir (Font vd, 2018). Bu taraflar, turistlere sunulan mal ve hizmetlerin yalnızca yüksek kalitede olmasını değil aynı zamanda çevresel ve sosyal açıdan sorumlu olmasını sağlamak için birlikte çalışır.

Turizm tedarik zincirlerinde sürdürülebilirlik, sosyal sorumluluğu teşvik etmeyi ve yerel toplulukları desteklemeyi de içerir. Yerel tedarikçiler ve işletmelerle yakın işbirliği içinde çalışarak turizm organizasyonları yardımcı olabilir. Yerel ekonomiyi canlandırın ve istihdam fırsatları yaratın. Ayrıca

turizmde sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi, endüstrinin uzun vadeli yaşayabilirliği ve dayanıklılığı için şarttır.

Turizm sektöründe, tedarik zinciri genellikle konaklama, yeme-içme, ulaşım, tur faaliyetleri ve diğer hizmet sağlayıcılarını kapsar. Bu tedarik zincirinin sürdürülebilir olması, çevresel ve sosyal etkilerin minimize edilmesi ve yerel toplulukların refahının artırılması anlamına gelir. UNWTO, sürdürülebilir tedarik zincirinin turizm endüstrisinde önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi, doğal kaynakların korunması, kültürel mirasın korunması ve yerel toplulukların kalkınması gibi sürdürülebilir turizm hedeflerine ulaşmada kritik bir araçtır (UNWTO, 2020).

Turizmde sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi, çevre üzerindeki olumsuz etkileri en aza indirmeyi, yerel toplulukları desteklemeyi ve yenilenebilir kaynakların kullanımını teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Tedarik zinciri yönetimi, malzeme ve ürünlerin temel hammadde tedarikinden nihai ürün aşamasına kadar olan süreçlerini kapsayan bir yönetim felsefesidir. Bu felsefe, firmaların tedarikçilerinin süreçlerinden, rekabet avantajını destekleyen teknoloji ve yeteneklerinden nasıl faydalanacağına odaklanmaktadır. Ayrıca, geleneksel işletme içi faaliyetleri, optimizasyon ve verimlilik ortak amacıyla ticari ortaklıklar kurarak genişletmeyi hedefler (Torun ve Canbulut, 2019). Turizm kuruluşları, sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi uygulamalarını uygulayarak, ilgili tüm paydaşlar için faydaları optimize edebilir. Bu yaklaşım aynı zamanda ticari faaliyetlerin çevre, toplum ve ekonomi üzerindeki uzun vadeli etkilerini dikkate alarak turizm endüstrisi için güçlü ve sürdürülebilir bir gelecek inşa etmeye yardımcı olmaktadır.

Sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi, işletmelerin malzeme, bilgi ve sermaye akışlarını etkin bir şekilde yöneterek müşteri ve paydaş gereksinimlerini karşılamayı amaçlayan bir stratejidir. Bu strateji, sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlarını bir araya getirir. İşletmeler, tedarik zinciri içinde kalmak ve rekabetçiliği sürdürmek için çevresel ve sosyal kriterlere uymalıdır. Aynı zamanda müşteri ihtiyaçlarını ve ilgili ekonomik kriterleri de göz önünde bulundurmalıdır (Akt., Gedik, 2021).

Sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi, işletmelerin ve tedarik zincirlerinin uzun vadeli ekonomik performansını arttırmayı hedefleyen bir stratejidir. Bu strateji, örgütler arası iş süreçlerinin sistemik bir şekilde koordine edilmesini içerir ve sosyal, çevresel ve ekonomik hedeflerin stratejik ve şeffaf bir şekilde entegre edilmesini hedefler (Carter & Rogers, 2008, s. 368). Bu tanım doğrudan odak işletmeyle ilgilidir. Odak işletme, ekonomik hedeflerin ötesinde sosyal ve çevresel hedeflere ulaşmayı amaçlayan sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi ve koordinasyonundan sorumludur (Gedik, 2021).

2.2. Sürdürülebilir Tedarik Zinciri Yönetiminin Avantajları

Turizm endüstrisi küresel ekonomiye önemli bir katkıda bulunmaktadır, ancak aynı zamanda çevre ve yerel topluluklar üzerinde de önemli bir etkiye sahiptir. Sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi, turizm sektörünün bu zorlukları ele alması ve paydaşların refahını sağlarken çevresel ayak izini en aza indirmesi için önemli bir strateji olarak ortaya çıkmıştır.

Sürdürülebilir tedarik zincirinin en önemli avantajlarından biri rekabet üstünlüğüdür. Dünya genelindeki ekonomik ve sosyal değişimler, artan rekabet nedeniyle turizm sektörünün büyümesini zorlaştırmaktadır. Bu zorluklar altında turizm işletmeleri, "ürün çeşitliliği, kalite ve maliyetler" gibi alanlarda yenilikler arayışına girmektedir. Bu, turizm hizmet işletmelerinin rekabet avantajı elde etmesinde stratejik bir öneme sahiptir. (Stewart, Rickerby ve Warburton, 2022; Akt. Zencir, 2022). Bir hizmet sektörünün özellikle sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlayabilmesinin en temel yolu, süreç ve ürünlerinde yenilik yaparak farklılık yaratmasıdır (Çakıcı, Çalhan ve Karamustafa, 2016).

Bir diğer avantaj ise, bazı turizm bölgelerinde yerel halkın ekonomik ve sosyal olarak desteklenmesi ve sürecin içerisine dahil edilmesidir. Gıda sektöründe yiyeceklerin taşınması hem ekonomik hem de çevresel bir sorun olarak değerlendirilmektedir. Bu noktada yerel ürün tedariğinin sağlanması gıda kilometresini azaltması bakımından önemli bir role sahiptir (Meirer, 2015; Akt: Aydın, 2021).

Turizm şirketleri, karbon ayak izini ve plastik atıklarını azaltmak için giderek daha fazla çevre dostu uygulamalar benimsemektedir. (Battour ve diğerleri, 2021) Bu, enerji açısından verimli teknolojilerin uygulanmasını, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının teşvik edilmesini ve atıkların geri dönüşümüne ve uygun şekilde bertaraf edilmesine öncelik veren atık yönetimi stratejilerinin uygulanmasını içermektedir. (Battour ve diğerleri, 2021) Üstelik turizm işletmeleri, sürdürülebilirliğe öncelik veren şirketleri ödüllendirmeye istekli, çevreye duyarlı gezginleri çekmek için yenilikçi pazarlama fırsatlarını da araştırmaktadır.

Tedarik zinciri yönetiminin bir diğer boyutu ve faydası ise ekonomiktir. Sürdürülebilirliğin ekonomik boyutu, çevresel ve sosyal boyutlar üzerinde olumsuz etkiler yaratmayan ekonomik kalkınma olarak tanımlanmaktadır (Gedik, 2020).

Yerel mutfak ürünlerinin bölgede bulunan yiyecek içecek işletmeleri tarafından tercih edilmesi yöre ile sektör arasında ilişkileri güçlendirdiği ve bunun müşterilere olduğu kadar yerel halka, özellikle çiftçilere de fayda sağladığı görülmektedir. Bundan dolayı bu tür uygulamalar tarım sektörüne de ekonomik anlamda fayda sağlamakta ve pazarlama stratejisi olarak kullanılmaktadır (Telfer, 2000; Akt: Aydın 2021).

3. ÖRNEK UYGULAMALAR

Otel işletmeleri, müşteri bağımlılığını ve sadakatini sağlamak için müşterilerin istek ve ihtiyaçlarını hızlı bir şekilde karşılamayı amaçlar (Acar, Gülsoy ve Kara, 2021).

Acar, Gülsoy ve Kara (2021), otel işletmelerinde tedarik zinciri uygulamaları ile işletme performansı arasındaki ilişkinin belirlenmesini amaçlayan bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışmada, Bursa ilinde faaliyet gösteren 23 otel işletmesindeki 453 çalışandan elde edilen veriler "Tedarik Zinciri Uygulamalarının Otel İşletmelerinin Performansına Etkisi: Bursa İli Örneği" adlı araştırmalarında incelenmiştir. Analiz sonuçları, bilgi teknolojileri kullanımı, teslimat uygulamaları ve lojistik entegrasyon gibi tedarik zinciri uygulamalarının otel işletmelerinin performansını olumlu yönde etkilediğini, ancak stratejik tedarikçi ortaklığının bu örnekte aynı etkiyi göstermediğini ortaya koymuştur.

Danimarka’da bulunan lüks bir otelin bisikletli uygulaması ise Sürdürülebilir Tedarik Zinciri yönetimin hem çevresel boyutunu hem de ekonomik boyutunu ön plana çıkarmıştır. Kopenhag’da bulunan bu otel jeneratöre bağlanan bisikletin kullanılmasıyla üretilen elektrik karşılığında müşterilerine bu katkılarından dolayı bir akşam yemeği hediye edilmektedir (Uzun, 2020).

Otelde konaklayan misafirler otelin lobisinde elektrik üretimi için kullanılan bisikletlerin pedallarını çevirirlerse ücretsiz yemek kazanıyorlar. Bu bisikletler otelin elektriğini sağlayan jeneratöre bağlı çalışmaktadır. Otelde konaklayan bir misafirin ücretsiz yemek kazanabilmesi için en az 10 watlık elektrik üretmesi gerekiyor ki bu da 15 dakikalık bisiklet kullanımına denk geliyor. Bu uygulamadaki temel amaç ise otelin ürettiği karbon miktarını en aza indirmektir.

Yerel üretimin desteklenmesi ve gıda israfının engellenmesi noktasında Cape Town ve Hotel Verde’nin uygulamaları da dikkat çekmektedir. Bu işletmeler misafirler için kendi sebze ve meyvelerini üretmektedir. Mpumalanga'daki Kruger gibi bazı turizm şirketlerinin satılık sebze ve meyve üreten çiftlikleri ve tarlaları vardır (Dube, 2020). Yine bu otellerin atık ayırma, atık azaltma ve karbon ayak izini azaltmaya yönelik çeşitli faaliyetler yürüttüğü de bilinmektedir.

Türkiye’de lüks konseptte hizmet veren Serra Otelleri de sürdürülebilirliği benimseyen ve bu konuda hassas davranan işletmelerden biridir. Otel yetkilileri ile yapılan görüşmeler ve internet sitesinden (<https://www.serragarden.com.tr/tr/sertifika-politikalar>) elde edilen bilgiler doğrultusunda, otelin sürdürülebilirlikle ilgi yaptığı çalışmaları kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:

Yerel üreticiyi destekleyen, satın alma işlemlerini mümkün oldukça yerel tedarikçilerden yapan ve misafir memnuniyeti odaklı hizmet vermeye çalışan otel, etkileşim içinde bulunduğu çevrenin ve biyolojik çeşitliliğinin zarar

vermeden korunması, kültürel bütünlüğün sağlanması ve faaliyette olduğu bölgedeki toplumun ekonomik ve sosyal gereksinimlerinin karşılanması ve tüm bu süreçlerin sürekli iyileştirilmesi doğrultusunda bir yönetim anlayışı benimsemiştir. Otel yönetimi bu anlayışla, yerel istihdamı artırmak, eko sistemi korumak ve toplum ve çevre üzerindeki olumsuz etkileri en aza indirmek için tüm eylemleri gerçekleştirmeye dikkat etmektedir.

SONUÇ

Turizm sektörü, sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimine büyük önem vermelidir. Çünkü turizm, doğal kaynakların yoğun bir şekilde kullanıldığı bir sektördür ve çevresel etkileri büyük ölçüde etkiler. Aynı zamanda turizm, yerel ekonomilere katkı sağlayan bir sektördür ve sosyal etkileri de göz önünde bulundurmalıdır.

Tedarik zinciri, bir ürünün veya hizmetin başlangıcından son kullanıcıya ulaşana kadar geçtiği tüm süreci kapsar. Bu süreç, tedarikçilerden üreticilere, dağıtımıcılardan perakende satış noktalarına ve son kullanıcılara kadar çeşitli aşamaları içerir. Tedarik zinciri yönetimi ise, bu aşamaların optimize edilmesini ve koordinasyonunu hedefler. (<https://www.octet.com.tr>)

Tedarik zinciri yönetimi, tedarikçiler, üreticiler, dağıtım merkezleri, perakendeciler ve son kullanıcılar arasındaki işbirliğini sağlayarak ürünlerin zamanında ve uygun maliyetle tüketiciye ulaşmasını hedefler. Bu süreçte lojistik, envanter yönetimi, tedarikçi ilişkileri ve talep tahmini gibi faktörler önemlidir.

Sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi, çevresel ve sosyal etkileri göz önünde bulundurarak bu süreçleri yönetmeyi amaçlar. Bu, enerji verimliliği, atık azaltma, etik tedarikçi ilişkileri ve toplumsal sorumluluk gibi konuları içerir.

Tedarik zinciri yönetimi, işletmelerin rekabet avantajını artırmak, maliyetleri düşürmek ve müşteri memnuniyetini artırmak için kritik bir rol oynar.

Tedarik zinciri yönetiminde bir dizi faktör önemlidir :

1. **Tedarikçi İlişkileri:** İyi tedarik zinciri yönetimi, güvenilir ve etkili tedarikçi ilişkilerine dayanır. İyi tedarikçi ilişkileri, zamanında teslimat, kaliteli ürünler ve uygun maliyetler sağlar.
2. **Lojistik ve Dağıtım:** Ürünlerin doğru zamanda doğru yerde olmasını sağlamak için lojistik ve dağıtım süreçleri önemlidir. Depolama, taşıma ve envanter yönetimi bu faktörlerin bir parçasıdır.
3. **Stok Yönetimi:** Doğru miktarda stok tutmak, hem fazla stok maliyetini önler hem de talebi karşılar. Talep tahmini ve envanter optimizasyonu bu faktörün bir parçasıdır.
4. **Kalite Kontrol:** Ürünlerin kalitesi, tedarik zinciri yönetiminde kritiktir. Kalite kontrol süreçleri, hatalı ürünleri önlemeye yardımcı olur.

5. Risk Yönetimi: Tedarik zinciri yönetiminde riskleri yönetmek önemlidir. Tedarikçi iflası, doğal afetler, politik istikrarsızlık gibi riskler göz önünde bulundurulmalıdır.
6. Çevresel ve Sosyal Faktörler: Sürdürülebilirlik, çevresel ve sosyal etkileri göz önünde bulundurarak tedarik zinciri yönetiminde önemlidir. Enerji verimliliği, atık azaltma ve etik uygulamalar bu faktörlerin bir parçasıdır.

Bu faktörler, işletmelerin tedarik zinciri yönetimini etkin ve verimli bir şekilde yönetmelerine yardımcı olur.

Bölgesel kalkınmanın temel unsurlarından biri olan turizm, doğası gereği dinamik bir sektördür. Turizm faaliyetlerinin yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde etkili ve verimli katkılar sunabilmesi için anlık faaliyetlerden ziyade, sürdürülebilir bir yönetim yaklaşımı gerekmektedir. (Akyol, 2021).

KAYNAKÇA

- Akıncı, Z., & Kasalak, M. A. (2016). Sürdürülebilir Turizm Yönetimi Açısından Özel İlgi Turizminin Yeri Ve Önemi. *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 161-182.
- Akyol, C. (2021). Sürdürülebilir Turizm Anlayışı Kapsamında Bir Destinasyon Yönetim Modeli Önerisi. *İmgelem* 5(9), 507-540.
- Ardıç, Ş. A. (2020) Sürdürülebilir turizm kapsamında Kapadokya bölgesi'nde cross golf uygulamaları. *Journal Of Tourism Research Institute* 1(2). 111-112.
- Aydın, G., Sünnettçioğlu, A. ve Özkök, F. (2023) Yiyecek Ve İçecek İşletmelerinin Tedarik Zincirlerinin Sürdürülebilirlik Bakış Açısı İle Değerlendirilmesi: Çanakkale İli Örneği. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi* 6(3), 532.
- Battour, M., Salaheldeen, M., Mady, K., & Elsotouhy, M. (2021). Halal tourism: What is next for sustainability. *Journal of Islamic Tourism*, 1, 80-91.
- Çakıcı, A. C., Çalhan, H. ve Karamustafa, K. (2016). Yiyecek ve İçecek İşletmelerinde İnovasyon ve Sürdürülebilir Rekabet Üstünlüğü İlişkisi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 11-33.
- Çakır, G., Ünal, A., Yılmaz, İ. A., (2015) Sürdürülebilir Turizm Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme: Türkiye Bağlamı, *Mesleki Bilimler Dergisi* 4(21), 55-83
- Dube, K., (2020), Tourism and Sustainable Development Goals in the African Context, *International Journal of Economics and Finance Studies*, 12(1), 88-102.
- Elibol, E., & Ravanoğlu, G. A. (2022). İşletmelerin Uluslararası Ticarete Karşılaştıkları Lojistik Sorunlar: Gıda Sektöründe Faaliyet Gösteren İşletmelere Yönelik Nitel Bir Çalışma. Efe Akademi Yayınları.
- Font, X., Buckley, R., & Planes, J. (2018). A theoretical review on tourism sustainability. *Journal of Sustainable Tourism*, 26(7), 1083-1098.
- Gedik, Y. (2020). Sosyal, Ekonomik ve Çevresel Boyutlarla Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3(3) , 196-215
- Gedik, Y. (2021) Sürdürülebilir Tedarik Zinciri Yönetimi ve Sürdürülebilirliğin Tedarik Zincirleri Üzerindeki Etkileri: Kavramsal Bir Değerlendirme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(3), 831.
- Hall, C. M. (2019). Rethinking sustainable tourism and its implications. *Sustainability*, 11(7), 1815

http://sanctuaries.noaa.gov/management/international/pdfs/day1_concepts_manual.pdf

- <https://www.octet.com.tr/blog/tedarik-zinciri-yonetiminin-10-asamasi/>
- Karadoğan, D. S., & Karadayı Usta S. (2021). Küresel Salgın Döneminde Değişen Sürdürülebilir Tedarik Zinciri Yönetimi Uygulamaları. *Tasarım Mimarlık Ve Mühendislik Dergisi*, 1(2), 88-95.
- Özdemir, M. (1990). Turizm, Avrupa Topluluğu ve Turizm, Avrupa Topluluğu, Turizm ve Türkiye. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 7-10.
- Torun, H. ve Canbulut, G. (2019). İki Aşamalı Tedarik Zinciri Koordinasyonunun Bulanık Talep Altında Analizi. *Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*. 34 (3), 1315-1328
- Tufan, M Z. Ve Özel, C. (2018) Sürdürülebilirlik Kavramı ve Yapı Malzemeleri İçin Sürdürülebilirlik Kriterleri. *Uluslararası Sürdürülebilir Mühendislik ve Teknoloji Dergisi*, 2(1), 6-13
- Uğurlar, A. (2017). Turizmde Sürdürülebilirlik: Bir Ölçülebilirlik Aracı Olarak Göstergelerin Önemi. *Kent Araştırmaları Dergisi* 21(8), 118-140
- Uğuz, S., & Çelik Uğuz, S. (2013). Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Burhaniye'nin Alternatif Turizm Potansiyeli. *Marmara Coğrafya Dergisi*(24), 332-353
- UNWTO (2019) *International Tourism Highlights* www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421152 (Erişim Tarihi 22.03.2024)
- UNWTO (2020) *UNWTO Global Code of Ethics for Tourism*. <https://www.unwto.org/global-code-of-ethics-for-tourism> (Erişim Tarihi 23.03.2024)
- Yıldız, S. (2021). Turizm Sektöründe Tedarik Zinciri Yönetimi Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(65), 106-117.
- Yılmaz, Ö., & Zeybek, F. (2023) Turizm Pazarlaması Açısından Sürdürülebilir Turizm Kavramı ve Uygulama Örnekleri.
- Yurtsal, K. (2019). Türkiye’de Sürdürülebilir Turizm. *Sivas Interdisipliner Turizm Araştırmaları Dergisi* (4), 61-70.
- Zencir, B. (2022). Turizm Endüstrisinde Satın Alma Uygulamalarına Yönelik Sistematik Bir Derleme. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 86-96.

18. Bölüm

Konaklama İşletmelerinde Gıda Lojistiği ve Tedarik Zinciri Yönetim Stratejileri

Neslihan ONUR¹
Ahmet Alper SAYIN²

¹ Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rekreasyon Yönetimi Anabilim Dalı, Orcid No: 0009-0002-4832-1906

² Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Orcid No: 0000-0002-2086-6763

Giriş

Tarihin her devresine bakıldığında insanlar çeşitli nedenlerle bulundukları mekandan kalıcı ya da geçici olarak hareket halindedir. Göç ve diğer insan akımının sebepleri zamansal, ticari, dini, sağlık gibi birçok değişik nedenlerdir. Bu bağlamda kültür düzeyi, eğitim düzeyi, boş zamanın artması, sosyal güvenlik, teknolojide yaşanan gelişmeler, kentleşme ve nüfus artışı, seyahat özgürlüğü, ücretli tatilin olması, ücret ve satın almanın artması, insanların tüketim alışkanlıklarının değiştirmesi ve turizm bilincinin oluşması ile insan ömrünün uzaması gibi nedenler turizmin ilerlemesini sağlamaktadır. Turizmin ilerlemesinde Sanayi Devrimin önemli bir etkisinin olduğu bilinmekteyken Thomas Cook firması 1841 yılında 570 kişinin katılım halinde ilk paket turun Sanayi Devriminin etkilerinin fazla olduğu çağa rastlanması tesadüf değildir. Bu toplu yapılan seyahat ile ilk turizmin pazarlaması olarak değerlendirilebilir (Kozak, Akoğlan ve Kozak, 2020: 49-57). Sosyal olgu içeren insanlık tarihi kadar eski olan turizm, günümüzdeki anlamı 19. Yüzyıl da paket tur organizasyonu ile kazanmıştır (Acar, 2020: 307).

Tedarik zinciri yönetimi, tedarik zincirinde yer alan üreticiler, tedarikçiler ve müşteriler zincirde yer alan tüm şirketlerin uzun vadeli performanslarını artırmak amacıyla ilgili şirketlere ait işletme süreçlerinin, fonksiyonlarının ve planların sistematik ve stratejik yönetimidir. Bir başka tanımla tedarik zinciri yönetimi, ürünlerin ham madde aşamasından son kullanıcılara kadar olan değişim ve hareketleri ile ilgili faaliyetlerin uyumun sağlanması, bütünleştirilmesi ve yönetilmesidir (Büyüközkan, 2022).

Gıda lojistiği, yiyecek ve içecek ürünlerin taşınması, depolanması, elleçlenmesi süreçlerinden oluşmasıdır. Bu süreçlerin yapılmasında gıdaların raf ömürleri dikkat edilmesi ve ürünlerin olması gereken çevre koşullarına bağlı olarak bazen bu koşullar için iklimlendirme ve sağlık açısından hijyen kriterlerine uyulması gereken özel bir lojistiktir. İmalat ve hizmet sektöründe bulunan işletmelerin rekabete adapte olabilmeleri, mevcut olan pazar paylarını koruyabilmeleri veya arttırabilmeleri, müşteri memnuniyetini sağlayabilmeleri, devamlı ürün ve hizmet geliştirebilmeleri için tedarik zinciri yönetimi önemlidir. Turizm işletmelerin başarılı olabilmeleri için iş süreçlerini daha profesyonel hale getirmelerine ve turizm tedarik zincirinde yer alan tedarikçi, satıcı, perakendeci, müşteri, dağıtıcı bulunan işletmelerle karşılıklı olarak uyumlu şekilde çalışmalarına bağlı olmaktadır. Turizm tedarik zinciri üyelerinin karşılıklı bilgi paylaşımı ve iş birliği, maliyetlerin azalmasına ve işletmelerin ileriye yönelik kararlarında belirsizliğin yok edilmesine ve zincir üyelerinin rekabet artışında katkıda bulunmaktadır (Yıldız, 2021).

1. Konaklama İşletmelerin Tanımı ve Sınıflandırılması

Dünya Turizm Örgütünün turizm tanımının Zaman ve Doğanay'ın aktarımlarına göre “kendi olağan çevresi dışındaki bir yere, belirlenmiş bir süreden daha az kalmak üzere giden ve ana amacı ziyaret ettiği yerde para kazanılan bir faaliyetin denemesi dışında seyahat etmek olan bir kişinin faaliyetleri” şeklindedir (Zaman ve Doğanay, 2019:1).

Turizm kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için dinamik ve statik elemanlarının bilinmesi gerekmektedir. Turizmin dinamik elemanları; insan, insan seyahat etme isteği, iletişim ve ulaşım araçlarıdır. Statik elemanları; konaklama işletmeleri ile kültürel, doğal ve beşeri kaynaklardır (Zaman ve Doğanay, 2019:2-3).

Konaklama işletmeleri; konaklama ve yeme içme hizmeti verilmesine ilaveten, yaşam şartların değişimi, ekonomik sistem, gelişen ulaşım alt yapı ve teknoloji ile işletmelerde değişimler gerçekleşerek eğlence, kültürel aktiviteleri spor, tiyatro gösterileri, spor gibi sosyal gereksinimleri oluşturabilen tesislerdir (Özkaya, 2022).

Konaklama işletmelerinin turizm ilgisini oluşturan işletmeler içerisinde bulunan ve müşterilerin gecelemesine ilaveten yeme- içme, eğlence gibi ihtiyaçları da sağlayan ve otellerin en önemli grubunu oluşturan işletmelerdir (Kozak ve diğ., 2020: 80). Konaklama işletmelerinin amaçlarına bakıldığında kar elde etmek ile birlikte topluma hizmet vermektir ayrıca uzun süre faaliyette kalmayı amaçlamaktır. Bunu yaparken müşteri memnuniyetleri dikkate alınmaktadır ve sürekli gelirlerini arttırarak hedeflerine ulaşmayı planlamaktadırlar (Şimşek, 2019: 57). Konaklama işletmelerin amaçlarına ulaşırken pazarlama da önemli olmaktadır. Bu durumu destekleyen Şimşek ve Dinçel (2020)'in yapmış olduğu Turizm Endüstrisinde İçerik Pazarlaması: Kuşadası'ndaki 5 Yıldızlı Konaklama İşletmelerinin İçerik Pazarlaması Uygulamaların araştırmasında beş yıldızlı otellerdeki içerik pazarlamaları incelendiğinde çok aktif olmadıkları görülmüştür. Bu otellerin web sitelerini düzenleyip, bir planlama yapılarak buna ilaveten değerli içerikler üretilip hem de tüm iletişim kanallarından ortak yayınlamaları gerekmektedir. Ayrıca web sitelerine blog sayfalarının eklenmesi, web sitelerine fotoğraf ve video gibi görsel içeriklerin arttırılması, sunulan içeriklerin ve içerik pazarlaması faaliyetlerin işlevleri ve etkilerini arttırabilecektir. İçerik pazarlaması, çağımızın ihtiyaçlarına uyumlu ve teknolojiye bağlı olmasından dolayı diğer pazarlama stratejilerinden daha öncelikli olmaktadır. Müşteriler açısından eğlendirici, çekici, değerli içerikler yoluyla işletmeler mevcut müşterilerine değil potansiyel müşterilerini de elde edebilir.

1134 sayılı Turizm Yatırım ve İşletmeleri Nitelikleri Yönetmeliğine (2019) göre Türkiye’de otel işletmeleri bir yıldızlı, iki yıldızlı, üç yıldızlı, dört yıldızlı ve beş yıldızlı olarak sınıflara ayrılmıştır.

Turizm Tesislerinin Niteliklerine İlişkin Yönetmelik (2019)’ın Tesis Türleri başlıklı ikinci kısım birinci bölümünde konaklama tesisleri sayılarak ve tesislerin gerekli koşulları ve şekil hakkında bilgileri alınmıştır. Buna göre konaklama tesisleri; oteller, butik oteller, tatil köyleri, özel konaklama tesisleri, moteller, pansiyonlar ve apart otellerden oluşmaktadır.

2. Tedarik Zinciri Yönetimi ve Stratejileri

2.1. Tedarik Zinciri Yönetimi Kavramı

Tedarik zinciri; hammadde sağlayan, alınan hammaddeyi yarı mamul veya bitmiş ürün haline dönüşümünü sağlayan ve ürünleri tüketicilere ulaştıran; üretimci, dağıtıcı ve perakendecilerden meydana gelen bir ağıdır (Torun ve Canbulut, 2019: 1317).

Tedarik Zinciri Yönetimi: Satın alma, dönüştürme ve lojistik sürecinde bulunan tüm etkinliklerin planlanmasını ve yönetimini içermektedir. Ayrıca; tedarikçiler, servis sağlayıcılar, aracılar ve müşteriler gibi süreçte bulunan kısımlar ile olan iş birliğini ve koordinasyonu sağlar (CSCMP, 2021).

Tedarik zinciri, tedarikçileri, aracıları, müşteriler ve üçüncü taraf hizmet sağlayıcıları gibi üyeleri arasındaki işbirliklerini ve eşgüdüm faaliyetlerini kapsamaktadır. Sonuç olarak tedarik zinciri yönetimi, tedarik zincirini oluşturan üyeler firmaların içindeki ve arasındaki arz ve taleplerini yönetimlerini bir bütün haline getirir (Akben ve Çınar, 2019: 1452).

Tedarik zinciri yönetimi süreçleri, Küresel Tedarik Zinciri Forumu tarafından sekiz alt bölüme ayrılmıştır. Bu süreç stratejik, operasyonel olarak yürütülmektedir. Bunlar müşteri ilişkileri yönetimi, müşteri hizmet yönetimi, talep yönetimi, sipariş işleme, üretim akış yönetimi, geliştirme ve ticarileştirme, tedarikçi ilişkileri yönetimi, ve iadelerin yönetiminden oluşmaktadır (Gültekin, 2022).

Tedarik zincir yönetim süreçleri fonksiyonları üç kısımda incelenmektedir; stratejik, taktik, operasyoneldir.

Stratejik aşamasında; en uygun kaynağın belirlenmesinde ve üretimin yapılacağı yerin saptanması gibi hususların netleştirildiği bir aşamadır.

Taktik seviye; üretim de ihtiyaçların belirlenip alınması için talep tahmini, sürekli malzemeleri siparişi, zamanlama gibi süreçleri içeren ve bu süreçlerin planlamasının yapılmasıdır.

Operasyonel aşaması; envanterlerin ve stok yönetilmesi, herhangi bir aksaklıkların olması halinde gerekli önlemlerin belirlendiği aşamadır (Gündoğdu, 2022).

Çayır Ervural (2020) tarafından bir gıda işletmesinin tedarik zinciri ağ yönetiminde tedarik süresine etki eden faktörler belirlenerek, etkin halde olan faktörlerin tedarik süresi arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Bu araştırmaya göre (ANOVA) ve kovaryans analizi (ANCOVA) ile entegre halde deney tasarımı gerçekleştirilmiştir ve sonuçlar kıyaslanmıştır. Sonuçlara göre işletmenin tedarik zinciri performansı iyileştirilerek stratejik ve taktiksel seviyede kolay kararlar alınmasına yardım etmesi amaçlanmıştır.

2.1.1. Dijital Tedarik Zincir Yönetimi ve Blok Zincir Teknolojisi

Dijital tedarik zinciri yönetimi, dijital teknolojileri ve dijital verileri kullanarak tedarik zinciri faaliyetleri ve lojistik ile ilgili yeni iş ile ilgili yapılan modellerin ortaya çıkmasıdır. Dijital tedarik zincirlerinde ön planda olan yenilikler; lojistik ve tedarik zinciri şeffaflığı, entegre planlama ve uygulama, satın alma 4.0, etkin yedek parça yönetimi, akıllı depolama, otonom ve e-ticaret lojistiği, akıllı tedarik zincirleri ve tedarik zinciri analitiği olarak sıralanabilir (Büyüközkan, 2022).

İşletme performansının artırılması ve müşteri beklentilerinin en iyi şekilde karşılanması noktasında önemi her geçen gün artmakta olan tedarik zincirlerinin esneklik ve çevikliklerini artırabilecek farklı yöntemler işletmeler tarafından önceliklenmekte olup bu yöntemler arasında tedarik zinciri strateji ve teknolojilerinin geliştirilmesi etken unsurlar içerisinde yer almaktadır (Kamacı ve Öz, 2021).

Tedarik zincirlerinde kurumsal ve dijital dönüşüm hedefler doğrultusunda ele alınmalıdır. Dijital dönüşümün kurumsal hedeflerle düzen içinde olabilmesi için “teknoloji uygulama”, “dijitalleştirme” ve “tedarik Zinciri Yönetimi”nden oluşan üç aşamalı bir durum öne çıkmaktadır. Bu aşamaları kullanarak tedarik zinciri yöneticilerinin tedarik zincirlerinde şuan da bulunan dijitalleşme durumun değerlendirmesi, teknoloji uygulaması ve yatırımı için bir vizyon oluşturması, dijital tedarik zinciri ortamında tedarik zinciri yönetimini etkin halde dönüşüm planı geliştirmesi muhtemeldir (Teoman, 2020).

Blok zincirlerinin işi, gruplar halinde dijital bilgileri bir araya getirmektir. Her bir grup blok olarak tanımlanır ve değiştirilemezler (Williams, 2020). Blok zincirde bulunan bilgiler herkes tarafından ulaşılabilir fakat bu bilgilerin güvenliği ve doğruluğu, ağın hesaplama gücünün çoğunluğuna edinilen bilgisayarlar aracılığıyla sağlanır (Buttafoco, 2019).

Blok zincir tarafından tarım-gıda tedarik zincirindeki paydaşlar sisteme entegre edilmesiyle güvenli olarak gıda üretiminin ve dağıtımının oluşturulmasına yönelik kanıtlanmış ve güvenilir ortam oluşturulabilmektedir. Blok zincir, lojistik 4.0 uygulamalar ve diğer çeşitli teknolojilerle de entegre edilerek gıda tedarik süreçleri şeffaf hale getirmekte ve yüksek otomasyon tarafından izlenebilmesi sağlanmaktadır (Kamilaris, Fonts ve Prenafeta-Boldó, 2019).

Türkiye de tedarik zincirinde blok zincirimi uygulamasına örnek; Migros meyve ve sebze ürünlerinin tedarik süreçlerini şeffaf hale getirmek için blok zincir teknolojisi kullanılmıştır. Bu sistemden dolayı müşteriler, Migros Mobil Uygulaması ile ürünlerde bulunan Migros Blockchain logosunu okutarak, 750'den fazla sebze ve meyvenin raflara gelene kadar tüm süreçlere ulaşabilmektedir. Obase ve Microsoft ile yapılan işbirliği ile Migros, blok zincir tabanlı bir altyapı yapmıştır. Bu altyapıda meyve ve sebze ürünlerinin şifrelenmiş bir şekilde blok veriler sisteme kayıtlıdır. Sistemde kaydedilen verilerin değiştirilmesine ve geriye dönük faaliyetlere imkan vermeyen güvenilir bir veri kaynağı sunmaktadır. Bu nedenle müşteriler, ürünlerin tedarik süreçlerine yönelik doğrulanabilir ve şeffaf bilgilere ulaşma imkanına sahip olmaktadır (Habertürk, 2020).

2.2.Tedarik Zinciri Yönetimi Performansı

Rekabetçi bir ortamda şirketlerin mal ve hizmetleri daha hızlı üretmeleri ve bunları tüketicilere daha hızlı ulaştırmaları gerekir. Şirketlerin bu hedeflere ulaşmalarına yardımcı olan faktörlerden biri de tedarik zinciri faaliyetleridir (Elibol & Ravanoğlu, 2022).

Tedarik zinciri yönetiminde yapılan performans ölçümleri, zincirin her bir basamağında yaşanan ve yaşanabilecek olumsuz durumları belirlenmesinde ve gerekli tedbirlerin alınması için yapılmaktadır. Tedarik zinciri performans ölçüm sistemlerinin planlanması yapılırken dikkate alınacak ilk adım; tedarik zincirinin etkinlik durumu ve bu durumları belirleyecek elverişli ölçütlerin tespit edilmesidir. Tedarik zinciri performansının ölçülendirmesi için kullanılan ölçütlerin ortak noktası müşteri memnuniyeti ve devamlı gelişmesidir. Tedarik zinciri performansın boyutları esneklik performansı, kaynak performansı, çıktı performansıdır (Gültekin, 2022).

Tedarik zinciri yönetimi, tedarik zinciri performansın işletme performansı üzerindeki etkileri gösteren literatür çalışmaları aşağıda örneklendirilmiştir.

Nursyamsiah ve Syah (2019) araştırmasında belirtilen çalışmada tedarik zinciri yönetim uygulamaların ve rekabet avantajının vasıtasıyla işletme performansı üzerindeki etkisini araştırarak bu çalışma sonucunda tedarik zincir uygulamalarının olması gerektiği şekilde en üst seviyelerde uygulandığında işletme performansı üzerinde olumlu etkiler sağladığı ortaya çıkmıştır.

Zhou ve Li (2020) tarafından yapılan bu araştırmada tedarik zinciri yönetimi uygulamalarının ve kalite yönetiminin işletme performansları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çin’de bulunan 138 orta ölçekli ve küçük işletmeye anket yapılmıştır. Yapılan analizler neticesinde ise tedarik zinciri yönetimi uygulamalarının yapılmasıyla işletme performansı üstünde olumlu bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Öztürk ve Tekin’in (2020) yaptığı çalışma içeriğinde Ankara’da faaliyet gösteren 90 gıda işletmesinde kolayda örnekleme yöntemi neticesiyle veriler alınmıştır. Çalışmada kullanılan korelasyon analiz neticesinde işletme performansı ve tedarik zinciri arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu ayrıca diğer uygulanmış olan regresyon analiz sonucunda işletme performansındaki değişimin %71’i tedarik zinciri yönetimindeki değişimlerle açıklanabilmektedir. Sonuç olarak gıda sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin tedarik zincir yönetim sistemini uygulamaları işletme performansında olumlu etki göstermiştir.

Özgüner ve Yıldız (2021) yapmış olduğu çalışmada Gaziantep ilinde faaliyet gösteren 176 üretim işletmesinin de tedarik zinciri yönetim uygulamalarının işletme performansına etkisini belirlemek için anket uygulaması yapılmıştır. AMOS ve SPSS programlarından yararlanılarak verilerin analizi yapılmıştır. Analizlerin sonucunda işletme performansı üzerinde tedarik zinciri yönetimin olumlu bir etki oluşturduğu tespit edilmiştir. İşletmelere bakıldığında kar artışını sağlamaları için ürünlerin maliyetlerini minimum seviyede olacak ya da ürünlerin fiyatını yüksek olarak satışa sunacaklar. Bu durumda hammadde de iyi tedarik zinciri sağlayarak elde edebilirler. Üretilen ürünlerin düşük maliyetle müşterilere gönderimlerinde tedarik zinciri gereklidir. Sonuç olarak tedarik zinciri yönetimi uygulamaları hammadde temininde ve ürünlerin müşterilere ulaşımında önemli faaliyettir.

Yayla ve Urgan (2019) çalışmalarında, Doğu Marmara bölgesinde üretim yapan 102 firmanın tedarik zincir yönetim uygulamaları ile işletme performansı arasındaki bağı araştırılmıştır. Sonuç olarak; işletme performansı ve müşteri ilişkileri ($r: 0,470$), bilgi paylaşımı ($r: 0,273$), stratejik tedarikçi ortaklığı ($r: 0,369$) değişkenleri ile anlamlı ve pozitif ilişkiler tespit etmişlerdir.

2.3.Tedarik Zinciri Yönetimi Amaç ve Önemi

Sürdürülebilir rekabet avantajını gerçekleştirebilmek adına müşteri memnuniyetini en üst düzeyde sağlamak için tedarik zinciri yönetiminde süreç entegrasyonlarının sağlanması, zincirdeki işletmelerin birbirleriyle uyumlu hale getirilmesi, esneklik ve çevikliğin artırılması gibi unsurların önemi giderek artmaktadır (Kamacı ve Sayın, 2023).

Tedarik zinciri yönetimin amacı işletmelerin içindeki süreçlerini entegre etmek, bu süreçte tedarik zincirinde bulunan tedarikçilerin süreçlerini birleştirmektir, tedarik zinciri boyunca tedarik firmaları arasında olumlu bir

iletişim sağlamak, hizmet kalitesini sağlamak, malzeme dağıtımını daha etkin bir şekilde sağlamak, maliyetleri azaltmak, müşteriler ve tedarikçiler arasında bağlantı kurmak, stokların kontrolleri ve talepleri en etkin ve doğru şekilde sağlamak, müşterileri istekleri doğrultusunda ürün ve hizmet tasarımını gerçekteşirmek için tüketiciden başlayarak zincirde bulunan her bir üyeden geri bildirimler almaktır. Bütün bunların sonucunda müşteriyi memnun etmektir (Yayla ve Ugan, 2019: 5).

Zincirde bulunan ve zincirin üyesi olan firmaların her biri, performanslarını en yüksek seviyeye getirme çabasındadır. Eğer zincirdeki üyeler farklı amaçlara sahip olması tedarik zincirinin yönetim ve performansını negatif yönde etkilemektedir (Torun ve Canbulut, 2019: 1317).

Konaklama işletmelerinde ana faaliyetlerden biri olan yiyecek ve içecek hizmetleri tedarik zinciri yönetimi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Antalya ilinde turistik bir bölgede günlük yaklaşık müşteri kapasitesinin 1500-2000 arasında olduğu düşünülürse ve bu bölgede yaygın olarak bulunan her şey dahil sistemde 1500-2000 kişinin günün üç öğününde saba, öğlen, akşam için gerekli olan yeme, içme için bir problem olmaması gerekmektedir. Konaklama işletmelerindeki yiyecek ve içecek malzemelerinin büyük bir çoğunluğu tedarikçiler vasıtasıyla karşılandığı düşünöldüğünde müşterilere olumsuz olacak herhangi bir aksaklık yaşanmaması, yoğun rekabetin bulunduğu pazarlarda paylarını geliştirmeleri için etkin bir şekilde kurulmuş olan ve tedarik zincirinin iyi ve etkin şekilde bulunması için iyi ilişkileri olan tedarik zinciri ile mümkün olabilecektir (Çiçekdağı, 2019).

2.4. Turizm şirketlerinde Tedarik Zincir Yönetimi ve Stratejileri

İşletmeler; tedarik, üretim ve dağıtım gibi proseslerinin her birini ayrı ayrı yürötmüşlerdir. Ancak 1980’li yıllardan sonra teknolojinin gelişmesi ve küreselleşmenin etkisiyle ayrı yönetilen lojistikler entegre halinde yönetilmeye başlamıştır. Üreticiler, tedarikçiler ve müşterilerin entegre olarak hareket ettikleri tedarik zinciri gelişmiştir. İleriki aşamalarda bu sistem içerisine finansal değerler malzeme ve bilgi alışverişi entegre edilmiştir. Her işletmenin tedarik zincirinin üzerinde nasıl rekabet temelli ve daha uzun vadeli olabileceği konusu meydana gelmiştir. Bu durumdan önce, tedarik zincirinde uzun vadeli planlama faaliyetleri stratejik planlama şeklinde, sonrasında stratejik tedarik zinciri yönetimi ya da tedarik zincirinin stratejisi şeklinde ortaya çıkmıştır (Erturgut, 2021: 83-84).

Turizm şirketlerinde tedarik zinciri yönetiminde; talep yönetimi, tedarik yönetimi, iki taraflı ilişkiler, ürün geliştirme, envanter yönetimi, bilgi teknolojileri, turizm tedarik zinciri koordinasyonu gibi konuları içermektedir.

Turizm tedarik zincirinde iki yönlü bilgi ve hizmet akışı bulunmaktadır. Bilgi akışı; hedef pazarda bulunan turistlerin ihtiyaç ve isteklerine göre farklı pazar araştırmaları ile ulaşılan bilginin hizmete dönüştürülmesi için birinci ve ikinci seviye tedarikçilere doğru akışını anlatmaktadır. Turizm ürünleri için seyahat acentaları, tur operatörleri ve turistler ilişki halindedir. Tur operatörleri konaklama ve taşıma gibi hizmetleri bu işleri yapan firmalardan satın almaktadır. Bu alınan hizmetleri, otel ve taşıma işi ile ilgilenen firmalardan ayrı ayrı satın alarak doğrudan bireylere ve seyahat acentalarına bu hizmetleri satmak için tatil paketlerinde birleştirilmiştir. Daha karmaşık olan turizm tedarik zincirlerinde ikinci kademe tedarikçiler bulunmaktadır. Turizmdeki birinci kademe tedarikçiler; doğrudan mal ve hizmettir. İkinci kademe tedarikçiler de gıda üreticileri, su/elektrik, ekipman üreticileri, atık geri dönüşümü ve imha etme, mobilya üreticileri vb. tedarikçilerden meydana gelmektedir. Turizmde yer alan tedarik zincirindeki halkalar arasındaki ilişki ve iş bağlarının gücü zincirin analizinde önemli bir noktadır. Tedarik zincirinde bulunan unsurlar rekabet üstünlüğünü ve müşteri memnuniyetini elde etmesidir. Tedarik zinciri içerisinde yer alan diğer unsurlar diğerleri ile eş zamanlı olarak çalışmaktadır. Tedarikçilerin herhangi bir gecikmesi sonuç olarak zincirin geneline etki etmektedir. Faaliyetlerin yapılmasında gecikmeler olabilmektedir ve sonuç olarak müşteri tatminsizliği görülmektedir (Yıldız, 2021).

3.Konaklama İşletmelerinde Gıda Lojistiği ve Tedarik Zinciri Yönetimi Stratejileri

3.1. Konaklama İşletmelerinde Gıda Lojistiği ve Stratejileri

Gıda lojistiği ise, gıda güvenliğini riske atmayacak şekilde uygulanması gereken lojistik faaliyettir. Gıda güvenliğinin sağlanmasında gıda zinciri aşamaları olan üretim, paketleme, depolama, taşıma ve dağıtım bozulmadan yapılması gerekmektedir. Tüm bu aşamaların insanlar tarafından yapılması her zincir basamağında belirli problemlerle karşılaşılabilen ve beklenmeyen kayıplara neden olabilmektedir. Bir insanın yaptığı hataları azaltılması ile oluşabilecek zararlarda azaltılabilecektir (Partigöç, 2022).

Gıda maddelerin paketleme, depolama ve bir yerden bir yere götürülmesi esnasında ürünün özelliklerine göre sıcaklık, nem gibi süreçlerin tamamlanması önemlidir. Sevkiyat olacak tüm gıdaların, kendi özelliklerine uygun araçlarla taşınmalıdır. Hele ki şarküteri ürünleri, tavuk ürünleri, et – balık, taze meyve ve sebze ürünlerin uygun sıcaklıklarda stabil bir şekilde muhafaza edilirken gıdaların taşıma esnasında, taşıma sürelerine bakılmaksızın olması gereken sıcaklıklarda saklanmalıdır. Bu gibi gıda taşımalarında kullanılan araçların yapılarında izolasyonu olan soğutma üniteleri içeren frigorifik olarak

isimlendirilen araçlar kullanılmaktadır. Belirlenen sıcaklıkta gıda ürünlerin muhafaza edilmesinde birçok neden bulunmaktadır. Gıda muhafazasında istenilen sıcaklık değerleri sağlandığında ürün kalitesini üst seviyede tutar eğer gıda ürünlerinde muhafaza sıcaklıkları olumsuz yönde kısa bir zaman bile olsa tüketicilerin sağlık sorunları yaşamasına özellikle gıda temelli hastalıklara neden olabilir (Taş ve Gündüz, 2021) .

Gıdanın lojistiği sırasında gerekli hijyen sağlanmalı ve devamlılığı önemlidir (Pamukçu, Canpolat ve Büyükozer, 2021).

Depoların konumları, istifleme yöntemleri, fiziki şartları, kontrol mekanizmaları, güvenlik önlemleri gibi birçok kriterlere bakılması gerekmektedir. Gıda deposu tasarlanırken gıda güvenliğine uygun şekilde olmalıdır. Depoların kurulacağı yerlerin, taşıma lojistiği ile uygunluk göstermelidir (Keleş ve Ova, 2020).

Konaklama işletmelerindeki lojistik faaliyetlerin bölümlere ayrılmış hali aşağıda belirtilmiştir;

Tedarikçiler; sipariş yönetimi, talep yönetimi, satın alma

Depolar; sınıflandırma, stok yönetimi, depolama

Otel hizmetleri; kat hizmetler/ ön büro, mutfak/restoran

Müşteriler; pazarlama, müşteri hizmetleri, müşteri ihtiyaçlarıdır (Suvacı ve Tonus, 2015).

Yağcı (2021) tarafından konaklama işletmelerinde lojistik faktörlerinle ilgili faaliyetler ;

1. Faktör- Hizmet üretimi ve sunumu faaliyetleri

- Müşteri hizmetleri: müşteri ile ilgili hizmetlerin sağlanması
- Sınıflandırma: depoda bulunan malların sınıflandırılması
- Müşteri ihtiyaçları: müşteri ihtiyaçların tayin edilmesi
- Depolama: Malzemelerin uygun şartlarda depolanması
- Stok yönetimi: stok yönetimi sağlanması
- Pazarlama: Müşteri ihtiyaçlarına ve isteklerine uygun hizmet ve mal üretimin yapılması

2. Faktör – Tedarik Faaliyetleri

-Sipariş yönetimi: sipariş oluşturulması ile ilgili olabilecek tüm faaliyetlerin netleştirilmesi

-Talep yönetimi: Mal ve hizmet üretimi halinde malzeme ihtiyaçların belirlenmesi

-Satın alma: Malzemelerin satın alımı yapılması

-Depolama yalnızca tek bitmiş ürünlerde değil hammadde ve yarı mamuller için geçerlidir.

3.1.1. Konaklama İşletmelerinde Gıda Lojistiği Bilgi Teknolojisi Araçları

Bilgi teknolojilerinden yaygın olarak kullanılanlar;

ERP (Enterprise Resource Planning - Kurumsal Kaynak Planlaması):

Kurumsal kaynak planlama programları, tarım- gıda tedarik zincirindeki üyelerden biri ya da grup olarak değişik lokasyonlarda ve farklı üretim özellikleri içeren birçok işletmeyi ve tesisi kapsayacak şekilde tüm fonksiyonların (insan kaynakları, lojistik operasyonu, finansman, satış gibi) uyumlu olarak planlanmasını ve kontrolünü sağlayan yazılım sistemleridir. ERP yazılımında malzeme ve stok yönetimi uygulaması kullanıldığında; satın alma, depo yönetimi, malzemelerin giriş-çıkışı ile dağıtım uygulamaları bulunmaktadır. Üretim türü seçilebilmesi için istenilen kapasite planlaması oluşturularak malzeme ihtiyaçları da yapılabilmektedir (Küçük, 2021).

Elektronik Tabanlı İzlenebilirlik EDI (elektronik data interchange-elektronik veri transferi); Elektronik veri değişim sistemleri, tarım- gıda tedarik zincirindeki paydaşların birbirleri için belirledikleri standartlarda ve elektronik ortamda çeşitli iş evraklarını gönderip almalarını sağlayan sistemlerdir. Bu sistem ile birlikte satın almadan teslimata kadar tüm bilgiler kağıda ihtiyaç duyulmadan elektronik ortamda iletelebilmektedir. Sürecin portallar ile yapılması insan hatasını sifıra yakın düzeye indirilmiş olacaktır (Küçük, 2021) .

Depo Yönetim Sistemleri (WMS); Soğuk zincir kırılmaları olmadan ve meyve ve sebzelerde kayıp yaşanmadan stokların etkin bir şekilde kullanılması, depo ve dağıtım yerlerin merkezlerinde kullanılan ekipmanların, tüm depolama faaliyetlerinin (ürün yerleştirme, mal kabulü, depo sayımı, stok yönetimi, iş gücü yönetimi, ambalajlama, ürün toplama, sevkiyat planlama) ve iş gücü kaynağının etkin olarak yönetilmesini sağlayan sistemdir (Küçük, 2020).

Coğrafi Bilgi Sistemleri; Coğrafi özelliği olan her çeşit verinin girdisini yapıldıktan sonra kolay bir şekilde planlama yapmak için kullanıcılara çıktı veren yazılım sistemidir (Küçük, 2020).

3.2. Konaklama İşletmelerinde Tedarik Zinciri Yönetimi Stratejileri

Tedarik zinciri yönetim anlayışının gelişmesi üç büyük değişim yaşanmasına gerek duymaktadır. Birincisi işletmeler arası rekabet tedarik zincirler arası alanda bulunması, ikincisi bilişim teknolojilerindeki değişim, işletmeler arası bağların entegrasyona dönüşmesi, üçüncü değişim küreselleşmeye bağlı olarak artan, değişen ve tedarik yapılarıdır (Yazgan ve Yıldız, 2017).

Konaklama işletmelerinde düşük maliyetli ve kaliteli ürünlerin yapılması için doğru tedarikçilerin seçilmesi önemlidir. Doğru şekilde yapılan tedarikçi

belirleme kriterleri satın alma işlemlerinde maliyetlerin azalmasına, rekabet ortamının gelişmesine, müşteri memnuniyetine, işletmenin performansın artmasına, tüketicilerin hayati fonksiyonların devamlılığı için önemlidir. Bundan dolayıdır ki tedarikçilerin seçiminde öncelik olarak kriterlerin belirlenmesi önem arz etmektedir (Sarioğlu, 2011).

Acar, Kara ve Gülsoy (2021) tarafından yapılan araştırmada Bursa ilinde hizmet eden 23 otel işletmesinde tedarik zinciri uygulamalarının işletme performansın üzerindeki etkisini tespit etmek için anket uygulaması yapılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda tedarik zinciri yönetimi uygulamaları olan bilgi teknolojisinin kullanımı, lojistik ve teslimat entegrasyonun otellerin işletme performansını olumlu bir yönde katkısı olduğu ancak stratejik tedarikçi ortaklığı üzerinde istenilen olumlu etkiyi göstermediği tespit edilmiştir. Stratejik tedarik ortaklığı tedarik zinciri uygulamaların alt faktörüdür. Stratejik tedarik ortaklığı yapısından kaynaklı tedarikçiler ile güven oluşturan ve uzun vadeli bir ilişkiyi temsil etmektedir. Otel işletmelerinde stratejik tedarik ortaklığı oluşturma girişimleri bulunmaktadır. Ancak otel işletmelerinin geneline bakıldığında maliyet ve kalite odaklı çalışması, kalite ve fiyat açısından avantaj sağlamasından dolayı tedarikçi çeşitliliğine yönelmesine uzun vadeli tedarik ortaklığından uzaklaştırmasına etki etmektedir. Otel işletmelerinin verdikleri hizmetlerine göre tedarikçi çeşitliliğinin fazlalığına ayrıca tedarikçiler arasındaki rekabetlerini arttırıcı etkiler yaratmasına neden olmaktadır. Tedarik zinciri uygulamalarının işletmedeki performansına ilave olarak çalışan performansın üzerindeki etkisini analiz edilmesini de amaç edilen bir çalışmadır. Bu durumda tedarik zinciri uygulamaları ve çalışan performans arasındaki bağı araştırma konusu olabilir. Otel yöneticilerine öneriler; doğru tedarikçi seçimi doğrultusunda tedarikçilerin teslimat başarıları değerlendirilerek seçim ve seçilme işlemlerinin ardından düzenli teslimat uygulamaları takip edilmesiyle işletme performansını olumlu etki sağlar. Otelde tedarik zinciri ortaklıklarında uzun vadeli olması için tedarikçi çeşitliliğini arttırması ve tedarikçi havuzunda başarılı tedarikçilerin seçimi için uygun yöntemlerin belirlenmesi gereklidir. Bunun doğrultusunda maliyet, kalite ve uygun tedarikçilerin seçimi otel için performansın artmasına neden olacaktır.

Tandoğan (2018) tarafından yapılan araştırma konusu konaklama işletmelerinde tedarik zinciri yönetimi üzerine yapılan çalışmada hizmet üretiminde yaklaşık 3000 adet farklı ürüne gerek duyulabilmektedir. Konaklama işletmeleri tedarik ettikleri ürünlere ve çeşitli yapı özelliklerinden dolayı farklı bir yapıya sahiptir. Konaklama işletmelerin yapmış oldukları üretimin çıktısı hizmettir. Konaklama işletmelerinde talep anında hizmet yapılmaktadır ve hizmet stok edilemez, taşınamaz. Hizmet yapılırken üretim ve tüketim eş

zamanlıdır. Hizmet her an hazır olması tedarik zinciri yönetimi bu durumda önemli olmaktadır. Aynı zamanda hizmet insana bağlı olmasından dolayı çalışanların niteliği ve sayısı önemlidir. Müşteriye devamlı hizmet verilmesinden dolayı belli sayının altında personel çalıştırmak imkansızdır. Konaklama işletmelerinde hizmet verilme aşamasında teknoloji ve emek önemlidir. Konaklama işletmelerinde ön büro bilişim teknolojilerinden yararlanırken; küçük ev aletleri, bulaşık ve çamaşır makineleri, küçük ev aletleri, yiyecek ve içeceklerin hazırlanması gibi teknolojik ürünlerden faydalanır.

Yıldız (2019) tarafından konaklama işletmelerinde tedarik zinciri yönetimi: Kapadokya bölgesinde bir araştırma yapmıştır. Bu araştırma yapılırken ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Kayseri ve Nevşehir il sınırları içerisinde bulunan 140 tane faaliyet gösteren konaklama işletmeleri üzerinde yapılmıştır. Birinci bölüm 14 sorudan, ikinci bölüm 23 ifadeden oluşan tedarik zinciri yönetimi ölçeği ve faktör analizi kullanılmıştır. Araştırmada konaklama işletmelerinde tedarik zinciri uygulamalarının yöneticilerin sektörde çalışma sürelerine, yaşlarına göre anlamlı farklılıklar saptanmıştır. Tedarik zinciri yönetim uygulamalarında konaklama işletmelerin türüne göre, işletmelerin yapısına göre anlamlı farklılaştığı tespit edilmiştir. İlaveten tedarik zinciri yönetim uygulamalarının işletmelerin satın alma departmanı ve oda sayısına göre farklılaştığı tespit edilmiştir. Araştırmaya sonuç olarak bakıldığında konaklama işletmelerinde tedarik zinciri yönetimi uygulamalarında misafir odaklı yaklaşımların ve misafir ilişkilerine önem verdikleri anlaşılmıştır. Tedarikçiler ve işletmeler arasında bilgi paylaşımlarının yeterli seviyede olmadığı tespit edilmiştir. Bu durum konaklama işletmelerinin zincirin verimliliği ve önemi için bir zayıflık olarak saptanmıştır. Tedarik zinciri yönetiminde iş birliği halinde olan üyelerin, işletme fonksiyonların etkinliğini olumlu yönde etkilemekte, işletmelerin müşterilerin beklentilerine ilgi göstermeleri, bilgiye zamanında ulaşabilmesi, müşterilerin taleplerin rakip firmalardan daha hızlı ulaşılmasına olanak sağlamaktadır.

Otellerin tedarik zincirlerinde tedarikçilerden hizmet alan müşterilere doğru bilgi, hizmet ve üretim yapılmaktadır. Oteller müşteri ve tedarikçi arasında olmasından dolayı olumlu olumsuz her türlü durumdan etkilenebilmektedirler. Dolayısıyla tedarik zincirini yönetmek zorunda kalmaktadırlar. Bu süreçte malzeme, bilgi, finansal akış ve akışları yürüten birimleri bulunmaktadırlar. Otelin temel tedarik zinciri otel tedarikçileri ile otel arasında ürün talebi, arzı ve bilgi oluşmaktadır. Otel ve müşterisi arasında ilişkide hizmet talebi, bilgi ve ürün hizmet dağıtımı gerçekleşmektedir.

Otel işletmelerinde görülen yönetim faaliyetleri açısından tedarik zinciri 3 kısma ayrılmaktadır; yalın, çevik, melez tedarik zincirleridir;

- **Yalın tedarik zinciri stratejisi**, talebin sabit tutulduğu veya gerçeklere yakın olduğu düşünüldüğü ve zincirde değer katmayan işlerin bu süreçten çıkarılması üzerinde durulmuştur. Değer katma aşamasında talebin geldiği süreçte başlatmak ilişkili organizasyonlarda şeffaflık ve etkinlik iyiye doğru yönelebilmektedir. Bu neticede esnekliğin artması, müşteri istek ve istenilenlerin anında yapılabilme oranı yükselmektedir.

- **Çevik tedarik zinciri stratejisi**, devamlı değişkenlik gösteren tüketici ihtiyaçlarına hızlı bir şekilde cevap verilerek yüksek hizmet sunum seviyesi hedeflenmektedir. Yalın tedarik zinciri verimlilik olarak hedefe odaklandığında maliyetlerin azaltılmasında önemli rol halinde devamlı değişkenlik gösteren tüketici isteklerine cevap verebilme konusunda yetersiz kalabilmektedir. Değişik türlerde ve her bir kişiye özel ürün/ hizmet isteklerin fazla olduğu pazarlarda bu değişikliğe uyum sağlayabilecek esnek bir tedarik zinciri stratejisine sahip olunabilmektedir. Çevik olmak devamlı değişim halinde olan bir çevrede başarılı olmak için işletme içinde ve dışında yer alan işletmelerde süreç, operasyon ve ilişkileri daha verimli olmasını sağlamaktadır. Özellikle talebin hızla değiştiği sektörlerde çevik tedarik zinciri stratejilerini uygulamak rekabette olumlu yönde etki etmektedir. Sonuç olarak geleceği belirsiz olarak düşünülen, tahmini net olunamayan ortamlarda uygulanan bütünleştirici bir stratejidir.

- **Hibrit stratejisi**, çevik ve yalın tedarik zinciri stratejileri karışımı olan siparişe göre üretimi esas alan melez tedarik zinciri olarak da bilinmektedir. Hibrit zincir stratejisinde nihai ürün montajına gelene kadar ürünlerdeki değişimi ertelleyip müşterilerin beklentilerinin karşılanmasına yardımcı olan bir stratejidir (Çiçekdağı ve Karaman, 2020).

3.3. Konaklama İşletmelerinde Gıda Lojistiği ve Tedarik Zinciri Yönetimi Stratejileri

Otellerde gerekli görülen ve tedarik edilmesi gereken yiyecek malzemelerini satın alma görevlisi tarafından pazar araştırması yapılır. Diğer yandan da farklı iletişim metotları ile fiyat araştırması yapılır buna bağlı olarak satın alınan yapılabilecek tedarikçi netleşir. İlk olarak satın alma personel gerekli maddelerinin geçerli olan envanterini oluşturur, o günkü olası misafir sayısını kontrol eder. Çünkü tedarik edilecek mal ve yarı mamullerin miktarı ve cinsi belirlenir. Oluşturulan pazar araştırmasına göre satın alma tarafından fiyat listesi netleştirilir. Genellikle kuru ve dayanıklı olan yiyecekler olması halinde işlem birkaç kez yapılabilir. Otellerde genellikle tedarik edilecek maddenin en düşük

seviyesi bilinmektedir ve bu seviyenin altında görüldüğünde tedarik süreci başlamış olur (Yalvaç ve Sop, 2021).

Çiçekdağ (2019) tarafından Otel İşletmelerinde Gıda Lojistiği ve Tedarik Zinciri Yönetimi Stratejileri üzerine yapılan bir araştırmada; Konya'nın Selçuklu, Meram ve Karatay'da yer alan üç merkez ilçesinde, dört ve beş yıldızlı otellerdeki tedarik zinciri yönetimi stratejileri algılarının nasıl olduğunu açıklanması için yapılmıştır. Veri toplamada anket yöntemi kullanılmıştır. Anketin ilk bölümünde kişilerin demografik özellikleri bulunur, ikinci bölümünde otel hakkında bilgiler burada istenilen otelin sınıfı, büyüklüğü, en çok yapılan gıda lojistiği, mülkiyet durumu bilgileri, üçüncü bölümünde tedarik zinciri stratejileri; yalın, çevik, hibrit tedarik zinciri stratejileridir. Bu bölümlerdeki bağımsız değişkenlerdir. Dördüncü bölümde tedarik zinciri performansı ölçmeye yönelik bilgiler bulunmaktadır. Bağımlı değişkenleri; maliyet performansı, lojistik performansı, müşteri hizmet performansı, entegrasyon performansı, esneklik performansı; yönetim fonksiyonları; planlama, organizasyon, yönlendirme, koordinasyon, kontroldür. İşletmedeki bağımsız değişken olan tedarik zinciri yönetimi stratejileri, bağımlı değişkenler ile anlamlı ilişkileri olup olmadığı hakkında bilgi vermektedir. Otel işletmelerinde türlerine bakılarak yönetim fonksiyon algıları da ölçülebilecektir. 18 otelden geri bildirim alınmıştır ve bu otellerin yöneticilerine toplamında 146 adet anket yapılmıştır. Anket analizinde SPSS-21 programı, Anderson Darling ve Kruskal Wallis testleri kullanılmıştır. Araştırmanın sonucuna bakıldığında otel işletmelerinde uygulanan tedarik zinciri stratejilerin işletme büyüklüğü ve türlerine göre anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Fakat otelin şirket veya şahıs oteli olma hallerine göre tedarik zincir stratejileri anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Gıda lojistiğinde kullanılan bilgi teknolojileri kullanımı tedarik zinciri stratejilerinde farklılık göstermiştir. Otel işletmelerinde en çok lojistiğin olduğu gıda türü et ürünlerin tedarik zinciri stratejilerinde anlamlı farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. İşletme yöneticilerin yönetim fonksiyonlarının otel türlerine göre inceleme yapıldığında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Tedarik zinciri performansı ve tedarik zinciri stratejileri arasındaki ilişki kıyaslandığında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Çiçekdağı ve Karaman (2020) tarafından otel işletmelerinde tedarik zinciri yönetim stratejilerin: Konya ili örneği üzerinde bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırma yukarıdaki tez çalışmasından yararlanılarak yapılan bir araştırmadır. Bu araştırma tedarik zinciri yönetim stratejilerin yerli ve yabancı literatürlerde otel işletmelerini içeren uygulama olmadığından dolayı önem taşımaktadır. Otellerde çok fazla tedarikçi ve müşteri bulunmasından dolayı tedarikçi ve müşterileri bir zincir halinde yönetmek gereklilik olarak görülmüştür.

Ankete katılan otel işletmelerinde gıda lojistiğinde uygulanan bilgi teknolojilerin %25,3' ünü internet aracılığıyla rezervasyon sistemi, %21,2 yiyecek ve içecek yönetim sistemi, %19,9 ön büro yönetim sistemi, %12,3 ofis otomasyon sistemi, %19,2 merkezi rezervasyon sistemi, %2,1'nin konukları check in check out sistemleri olduğu görülmüştür. Bulgulara bakıldığında otel işletmesinde en çok taşınan gıda türüne göre tedarik zinciri strateji algısı, çevik tedarik zinciri algısı, yalın tedarik zinciri algısı anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Gıda lojistiğinde en çok taşınan %56,2 oranı ile et ve et ürünlerinin olması tedarik zinciri stratejilerin algısının un ve un ürünlerine, süt ve süt ürünlerine oranla anlamlı şekilde yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmaya göre yiyecek ve içecek yönetim sistemlerine önem verilmesi gerekmektedir. Otel işletmelerine yiyecek ve içecek bölümü en fazla gelir getiren bölümlerden biridir. Bundan dolayı daha kontrollü bir şekilde mutfak, depo, üretim yönetimi olabilir. Otel yöneticileri ve çalışanların yiyecek ve içecek yönetimi bilgi sistemleri konusunda eğitim ve yazılım alt yapısı üzerinde çalışmalar yapılabilir. Tedarik zinciri stratejisi içerisinde daha etkin olduğundan işletmeler daha kaliteli, hızlı ve esnek bir şekilde müşterilerine hizmet etme adına çevik tedarik zinciri üzerine yoğunlaşıp geliştirebilirler.

Yıldız (2015) tarafından konaklama işletmelerinde yiyecek ve içecek tedarik zincirin yapısal analizi: Antalya Kemer Bölgesi örneği üzerinde bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada yer alan oteller 12 ay boyunca devamlı çalışmakta olan ve doluluk oranları yüksek olan işletmelerdir. Bu çalışmaya bakıldığında tedarik zinciri yönetimi olarak incelendiğinde otelden istenilen ürün ve hizmetlerin istenilen zamanda yerine getirilmesi için tedarik edilen ürün ve hizmetlerin devamlı olarak 7/24 takip edilmesi gerekli bulunan bir süreçtir. Tedarik faaliyetleri prosesinde doğru ve olması istenilen zamanda karşılandığında işletmeye olumlu yönde stratejik üstünlük, müşteri memnuniyetinde artış ve maliyetlerde düşüş gibi faydaları görülmektedir. Bu faydaların sağlanmasın tedarik politikaları önemlidir. Bu politikaların belirlenmesinde birden fazla yöneticilerin karar verme aşamasında bulunurken hem de satın alma bölümün yanında genel müdür veya işletme sahibi de katılmaktadır. Politikaların oluşturulurken belirleyici unsurlar kalite, maliyet, rakip firmalardır. Yapılan bu araştırma sonucunda tedarik politikasının amacı; istikrar sağlama, kaliteyi artırma, pazar payını artırma, rekabet üstünlüğü sağlama, stok düşürme tedarik zincirinin performansını ve işleyişin etkilememektedir. Yalnızca karı artırmayı etkilemektedir. Tedarik politikaları netleşmesinden sonra tedarik zinciri yönetim performansın artış göstermesi için şirketler sıklıkla üretim planlaması ve talep tahminleri yöntemlerini yapmakta ve düzenli aralıklarla talepleri güncellemektedir. Bu yapılan çalışmalar

sonucunda müşterilerin gelecekte işletmeden istedikleri ürün ve hizmetler belirlenerek tedariki istenilen ürünlerin doğru miktarda ve süreler hesaplanmaktadır. İşletmelerde yiyecek ve içecek fazla hesaplandığında ürün israfı ve işletme adına zarara neden olmaktadır. Bu sebepler doğrultusunda talep tahminleri ve üretim planlanması düzgün yapılması halinde reçetelerin düzgün işlenmesi, taleplerin güncellenmesi, ürünleri yeterli miktarda ve zamanında getirilmesini, maliyetin minimum seviye olması tedarik zinciri etkinliğini arttıracaktır. Savaş ve Kılıç (2013) taraflarından yalın lojistik açısından konaklama işletmelerin tedarik zinciri yapısı ve karşılaştırmalı bir maliyet analizi araştırması Muğla yöresinde bulunan 325 odalı ve 990 yataklı olan 4 yıldızlı bir otel üzerinde incelemeye alınmıştır. Bu araştırma içerisinde gıda lojistiği, tedarik zinciri ve yönetimini olarak araştırma açısından incelemeye aldığımızda ilk olarak işletme içerisinde yer alan servis, teknik servis, housekeeper güvenlik, önbüro gibi bölümler kendi alanlarında hizmet vermekte olan departmanlardır. Muhasebe departmanı finans işlerini yaparken, satın alma bölümüne bakıldığında işletmelerde gerekli olan hizmet ve malzeme tedarikini sağlamaktadır. Departmanlardaki ürün ve hizmet sunumunda zamanlama hassasiyetleri hizmet ve ürün adına önemli bulunmaktadır. Eğer departmanların birinde aksaklıkların olması departmansal açıdan değil tüm işletmeye mal olmaktadır. Bu nedenle, departmanlarda çalışan kişilerin ürün tedariki ve sunumu hakkında bilgi sahibi kişilerden seçilmesi önemli olmaktadır. Ayrıca personeller belli aralıklarda eğitim almaktadır. Sonuç olarak konaklama işletmelerin tedarik zinciri ayrıntılı olarak incelenmelidir. Maliyetlerin ayrıntılı incelenmesi maliyetlerin azalması yönde fayda sağlayacaktır. Bu çalışmada tedarik zincirinde sadece çamaşır yıkama maliyetlerin detaylı incelenmesi önemli tasarruflara neden olabilmektedir. Bu işlemi tedarik zincirinde tüm bileşenler için yapılmak istense ve farklı senaryoların dikkatli bir şekilde araştırılmasında maliyet ve lojistik araçları ile gelirin ve rekabet gücün artmasına katkıda bulunacaktır.

Konaklama işletmelerinde tedarik zinciri yönetimi kapsamında işletmenin hedeflerinin gerçekleştirilmesi için tedarik zinciri kriterlerin önemli olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca varılmasında Sarioğlu (2011) konaklama işletmelerinde analitik hiyerarşi prosesi yöntemi ile tedarikçi seçim kriterlerin belirlenmesi üzerine yapmış olduğu bir çalışması önemli katkısı bulunmaktadır. Araştırma Antalya yöresinde 413 tane beş, dört yıldızlı ve tatil köylerini içeren konaklama tesislerinde uygulanmış olup anket formları genel müdür, satın almadan sorumlu genel müdür ve yardımcısı gibi stratejik düzeyde yöneticiler tarafından doldurulmuştur. Bu çalışmada işletmenin sadece kendi performansı yeterli olmayıp ayrıca kendi içerisindeki anlaşmış olduğu tedarik zinciri içerisindeki

performansların işletmenin başarısını ve tedarik yönetimini etkilediği görülmektedir. Ayrıca tedarik zinciri yönetimi kapsamında tedarikçi seçiminde aranan kriterler ürünler açısından benzerlikler ve farklılıklar olup olmadığı belirlemek amacıyla Analitik Hiyerarşi Prosesi yöntemi uygulanmıştır. İşletmelerin tedarik zinciri yönetimi uygulamalarında araştırmaya katılan işletmelerin destinasyon dağılımları da tedarik seçim kriterlerinde önemlidir. Uygulanılan modelde anket formunda yer alan dayanıksız, yarı dayanıklı ürünler ve demirbaşlar için oluşturulan tedarikçi seçim kriter soruları aynıdır. Sonuç olarak konaklama işletmelerinde ürün grupların tedarik seçim kriterleri açısından bir standartların olmadığı tespit edilmiştir. Bu ürünler arasında benzerlikler ve farklılıkların olduğu görülmüştür. Farklılık olmasının ana sebebi ürün özellikleri, işletmelerin üretim teknikleri, konumu ve satın alma politikaları gibi faktörlerdir.

Hizmet sektöründe bulunan işletmelerin başarılı bir tedarik zincirinin uygulayabilmeleri için gerekli görülen konular aşağıda belirtilmiştir;

- 1-Satın alma içi gerekli siparişlerin belirtilen zamanda ve uygun şekilde yapılmalıdır
- 2- İşletmelerin istekleri ve müşterilerin ürün hakkında devamlı bilgilendirilmelidir.
- 3- Gerekli ürünlerin maliyetlerin azaltılması için işletme içerisinde masrafların en az seviyeye indirilmelidir.
- 4- Müşteri ihtiyaçların geri dönüşün sağlanma süresi kısaltılması ile tasarım sürecinin süresinde azaltılması

Bu maddeler turizm sektöründe tedarik zincirin sağlam bir şekilde oluşturulabilmesi için kabul görülen maddeler olarak bilinmektedir (Presutti, 2003:220).

Güçlü (2010) araştırmasında tedarik zinciri yönetimin turizm sektöründe performansın artırılmasında başarı göstereceği 6 boyuttan bahsedilmektedir. Bu boyutlar; rekabetçilik boyutu, yenilikçi boyutu, kurumsal gelişime katkı boyutu, hız ve esneklik boyutu, ilişki gücü boyutudur, müşteri ilişkileri boyutu. İstanbul da üç, dört ve beş yıldızlı otellerde nicel araştırma yöntemi veriler anket tekniği ile birlikte belirlenmiştir. Araştırma sonuçlarına bakıldığında tedarik zinciri yönetimi boyutlarından rekabetçilik boyutu, yenilikçilik boyutu, ilişki gücü boyutu, kurumsal gelişime katkı boyutu ve müşteri ilişkiler boyutunun işletme performansını pozitif olarak etkisi bulunmamaktadır. Tedarik zinciri yönetimi boyutlarından hız ve esneklik boyutu ise otel işletmelerinin performansını olumlu yönde etki göstermektedir.

Bilgiçli ve Cantimer (2017) konaklama işletmelerin lojistik (gıda ve tarım) ihtiyaçların karşılanmasına yönelik bir araştırma; Sakarya örneği çalışmasındaki amacı Sakarya'daki konaklama işletmelerinde beş, dört, üç, iki yıldızlı ve özel belgeli tesislerde lojistik ihtiyaçlarında gıda ve tarım gibi ürünlerin istenilmesinde ne kadar miktar ve istenilen kriterlerin neler olduğu, hangi merkezlerden alınması gerektiği hakkında işletme yöneticileri ile yüz yüze yapılan bir anket çalışmasıdır. Bu araştırmadaki bulgular meyve, soğan, patates, et ve yumurta gibi tarımsal ve hayvansal ürünlerde konaklama işletmelerin tüketim miktarları işletmenin yıldız sayısı ve büyüklüğüne bağlı olarak artış göstermektedir. Sonuç olarak konaklama tesislerin yer aldıkları bölgede yatak ve oda kapasitelerinin miktarı gıda ve tarım ürünlerin taleplerine olumlu bir katkısı olduğu ve konaklama tesislerin gıda ve tarım ürünleri ihtiyaçların karşılanmasında yakın çevrede bulunan tedarikçilerden sağladıkları tespit edilmiştir.

Dünya'da gelişen ve gelişmekte olan teknoloji ve bu imkanların sayesinde araştıran ve istediğinin ne olduğunu bilen bir turist kitlesi bulunmaktadır. Turistlerin istekleri ve beklentileri doğrultusunda uygun ürünlerin geliştirilmesi, hizmete sunulması ve gıda lojistiğinin sağlanması bölgeyle yetinmeyip ülke turizmin gelişmesine neden olmaktadır (Bilgiçli ve Cantimer, 2017).

Konaklama tesislerinde doluluk oranlarına göre malzeme veya ürün ihtiyaçları bulunmaktadır. İşletmede tedarik zinciri yönetimi araştırıldığında bir departman bölümü için gerekli olan ürün ihtiyacını depo sorumlusuna iletme süreleri 30-60 dk sürmektedir. Bu süre zarfında personelin malzeme ihtiyacı departman amirine iletilmesi, amirin depoyu kontrol etmesi, yazılan fişlerin genel müdüre onaylatılması gibi aşamalar çok uzun sürmektedir. Bu şekilde devam eden tesislerin ticari program stok yönetimi gibi teknolojinin geliştirmiş olan ürünlerin kullanımın her birimin kendine ait depolarında olan ve olmayan malzemelerin görülmesinin kolaylaştırmaktadır ayrıca zaman kaybının önüne geçilerek daha kolay bilgi edinmeyi sağlamaktadır (Savaş ve Kılıç, 2013).

Krishnapillai, Apdul ve Rashid (2010) yaptıkları çalışmada tedarik zinciri yönetimi uygulamalarının sektörde diğer operasyonları da etkileyeceğini ve günümüz rekabet ortamında turizm işletmelerinin de tedarik zinciri yönetimi uygulamalarını mutlak halde olacağını öne sürmüşlerdir. Şuan ki turizm tedarik zinciri üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında gelişmekte olan ülkelerde daha az gelişmiş ülkelerde daha fazla araştırma yapılması nedeniyle Malezya da bir çalışma yapılmıştır. Malezya'da yer alan 644 otel işletmecisine ve tur operatörleri üzerinde anket çalışması yapılmıştır ve %28 cevap vermiştir. Araştırmanın analiz sonuçlarına bakıldığında turizmde tedarik zinciri uygulamalarının önündeki engellerin çelişkili organizasyonların ve güvenlik kaygılarından meydana geldiği tespit edilmiştir. Özellikle ileri düzeydeki entegre işletmeler düşük seviyedeki işletmelerden daha

fazla engelle karşılaşmaktadır. Bu engeller; zincir üyelerin güven eksikliği, koordinasyon azlığı nedeniyle oluşan esneksizlik, zincirde yer alan üyelerin bütünleşmek için isteksiz davranmaları, şirketlerin yapısı, çalışanların bilgi eksikliği ve turizmin yapısıdır.

Kurt (2012) tarafından Ankara ilinde büyük ölçekli otel işletmelerin yiyecek ve içecek tedarikinde tedarik zinciri yönetimin uygulanabilirliği üzerinde bir araştırma yapılmıştır. Araştırma satın alma yöneticileri ile anket yapılarak veriler elde edilmiştir. Bu araştırmanın sonucunda tedarik zinciri yönetimin, ürün ve hizmetin otelde bulunan müşterilere ulaştırma aşamasına kadar yönetmektedir, yiyecek ve içecek stok maliyetlerin düşürülmesinde, satış tahminlerinde kolaylık sağlanmasında ve kar elde edilmesinde katkısı bulunmaktadır. Tedarik seçim sürecinde, potansiyel tedarikçiler arasında değerlendirmeler yapılacaktır. Yeni tedarikçi seçiminde işletmede yer alan tedarikçilere uygun olanların seçimi, tedarikçilerin uyum içinde çalışmasına katkı olacağı görülmüştür. Tedarikçiler arasında fiyat teklifleri önemli bulunmaktadır. Yiyecek ve içecek tedarikinde bilgisayar tabanlı yöntemlerin kullanılması risk faktörlerin azaltılmasında katkısı bulunmaktadır. Büyük ölçekli otel firmaların tedarik zinciri yönetiminde kurumsallaşmış firmalarla anlaşma yapılması faydalı olacağı ve tedarikçi seçiminde hızlı kararlar verilmesi olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir. Beş yıldızlı oteller, dört yıldızlı otellere göre tedarikçi seçiminde daha ihtiyatlı ve nicel ölçütleri daha sık kullanmaktadır.

Sonuç

Lojistik ve tedarik zinciri kavramların farklı olduğu tespit edilmiştir. Tedarik zinciri, bir ürünün hammadde olarak meydana gelmesiyle ürünün en son tüketiciye ulaştırılmasından sonraki faaliyetlerin bulunmasına kadar tedarikçi, nakliye, imalatçı, depolama, satış ve satış sonrası hizmetleri kapsamına alıp, bu zincir içerisinde faaliyetlerin bağımlılık anlayışı halinde ve ilişki yönetimi halinde bulunması tedarik zinciri yönetimi olduğu görülmüştür. Lojistik kavramı, üretilen bir ürün tedarik zinciri boyunca hareket etmesi veya durması için istenilen tüm işlerin ilaveten zincir boyunca ürün ile birlikte faaliyet halinde olan bilgi ve riskin yönetimi içermektedir (Baki, 2004: 21). Konaklama işletmelerinde tedarik zinciri yönetimi; tüketiciye sunulacak olan hizmet veya ürünlerin temin etmek zorundadır. Bunun için satın alma faaliyetlerini koordine etmesi ile birlikte tedarikçiler ve otel arasında köprü kurulmasını sağlamaktadır.

Yöneticilerin tedarik zinciri yönetimini doğru şekilde yapmaları; aşırı bir rekabet ortamında maliyetlerin hedeflenen miktara düşürülmesini ve pazar paylarını da istenen değerde tutulmasını sağlamak açısından önemlidir (Okutmuş ve Ergül, 2013).

Turizm sektöründe son zamanlarda ekonomik, siyasal, sosyal nedenlerden dolayı rekabet durumların fazla olduğu görülmüştür. Tedarik zinciri yönetimi, farklılaşan bu rekabet ortamında firmaların başarısını etkileyen önemli bir kısımdır. Tedarik zincirin yönetimin boyutlarına uygun şekilde yapılması işletme performansını pozitif yönde etkilediği görülmüştür (Güçlü,2010) .

Otel işletmelerindeki tedarik zinciri yönetim stratejilerinden çevik tedarik zinciri stratejisi müşterinin taleplerinin değişimine hızlı bir şekilde adapte olup müşteriye karşı gösterilen hizmet performans artabileceği görülmektedir. Eğer yalın tedarik zinciri stratejisi kullanılması işletmenin daha az zaman, az malzeme, kayıpları azaltarak daha düşük maliyet ile daha verimli hizmet ve ürün yapabileceklerini göstermektedir. Araştırma sonuçlarına göre yönetim fonksiyonlarının konaklama tesislerin türlerine göre yöneticilerin bu fonksiyonlarını uygulamaları istedikleri hedefleri kolay ve hızlı bir şekilde elde edecektir. Yönetim fonksiyonlarının her çeşit işletme kaynağının planlanması, yönlendirilmesi, örgütlenmesi, kontrolü ve koordinasyonu sağlanmasında önemli etkisi bulunmaktadır. Otel yöneticilerin gıda lojistiği ve tedarik zinciri yönetim stratejilerinde geleneksel sistemleri bırakıp profesyonel yönetim yaklaşımları ile yönetilmesi gerekmektedir. Bunun için tedarik zinciri yöneticilerin tedarik zinciri stratejileri odaklandıkları performansı kullanacakları performansın alt boyutlarına bağlı olarak kullanacakları stratejileri seçebilirler. Konaklama tesislerinde yiyecek ve içecek bölümleri en fazla gelir getiren bölümdür. Bu bölümler kendine özel yönetim sistemlerine ile mutfak, üretim ve depo sağlanabilmektedir. Otel yöneticileri ve çalışanların kontrollü bir şekilde depo, mutfak, üretim yönetimi yapılır. Otel yöneticileri ve çalışanlar içecek ve yiyecek yönetim bilgi sistemlerine kayıt olup, eğitim aldıklarında ve işletmelerin yazılım alt yapılarının geliştirilmesi ile lojistiğin ve tedarik yönetimin daha başarılı bir şekilde işlevsel olduğu görülmektedir. Gıda ürünlerin lojistik ve tedarik sürecinde meydana gelen işlemler ve bulunduğu koşulların takibi, kullanılan kimyasalların ve katkı maddelerin kontrolü, kontaminasyon olup olmadığının kontrollerinde bilgi teknolojisinin önemli olduğu görülmüştür.

Otel işletmelerinde tedarik zinciri yönetimi için yöneticilerin lisansüstü eğitim seviyelerin yüksek olmadığı tespit edilmiştir, üst yönetim çalışanların lisansüstü eğitime teşvik edilmesi önerilmektedir. Bu sayede eğitilmiş personelin yenilik ve değişimlere daha kolay sağlayabilecek, yeni yönetim yaklaşımlarında ve bilgi teknolojilerinden haberdar olabilecektir. Bu da işletmenin randımanını ve karını artıracaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, A. Z., Kara, K., ve Gülsoy, E. (2021). Tedarik Zinciri Uygulamalarının Otel İşletmelerinin Performansına Etkisi: Bursa İli Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi (Elektronik)*, 20(78), 569-589.
- Acar, D. (2020). Turizmin Tarihî Kökenleri – I: Eski Çağlar – Mezopotamya Uygarlıkları. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 31(3), 307-313.
- Akben, İ. ve Çınar, S. (2019). *Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetiminde Blockchain Uygulamalar ve Engeller*. Anadolu 1. Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar Kongresi. 28-29 Aralık.
- Baki, B. (2004). *Lojistik Yönetimi ve Lojistik Sektör Analizi*. (1. Baskı). Trabzon: Lega Kitabevi.
- Bilgiçli, İ. ve Cantimer, M.A. (2017). *Konaklama İşletmelerinin Lojistik (Gıda ve Tarım Ürünleri) İhtiyaçlarının Karşılmasına Yönelik Bir Araştırma; Sakarya Örneği*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Kongresi. 17 Nisan. İstanbul
- Buttafoco, O. (2019). *Emerging Solutions For The Improvement Of Food Traceability In The EU: Examining The Use Of Blockchain Technology For Tracing Extra Virgin Olive Oil (EVOO)*. [Yüksek Lisans Tezi] Erişim tarihi:22.06.2023 Butta<http://www.divaportal.org/smash/get/diva2:1347063/FULLTEXT01.pdf> bu adresten alınmıştır.
- Büyüközkan, G. (2022). *Metaverse ve Tedarik Zinciri Yönetimi Uygulamaları. F. Esen içinde, Metaverse, Geleceğin Dünyalarını İnşa Edecek Teknolojiler, Fırsatlar ve Tehditler*. 486-503. Ankara: Nobel Akademik Yayınları
- CSCMP. (2021). Council Of Supply Chain Professionals. 12 15, 2021 tarihinde https://cscmp.org/CSCMP/Educate/SCM_Definitions_and_Glossary_of_Terms.aspx adresinden alındı
- Çayır Ervural, B. (2020). Varyans Analizi (Anova) ve Kovaryans Analizi (Ancova) İle Deney Tasarımı: Bir Gıda İşletmesinin Tedarik Süresine Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 7(2), 923-941.
- Çiçekdağı, M. (2019). *Otel İşletmelerinde Gıda Lojistiği ve Tedarik Zinciri Yönetimi Stratejileri: Bir Araştırma*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. Konya.
- Çiçekdağı, M., ve Karaman, A. (2020). Otel İşletmelerinde Tedarik Zinciri Yönetimi Stratejileri: Konya İli Örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(3), 1255-1273.

- Elibol, E., & Ravanoğlu, G. A. (2022). İşletmelerin Uluslararası Ticarete Karşılaştıkları Lojistik Sorunlar: Gıda Sektöründe Faaliyet Gösteren İşletmelere Yönelik Nitel Bir Çalışma. Efe Akademi Yayınları.
- Erturgut, R. (2021). *Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetimi*. (3. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayınları
- Güçlü, C. (2010). *Tedarik Zinciri Yönetiminin İşletme Performansı Üzerindeki Etkisi: Otel İşletmelerine Yönelik Bir Araştırma*. Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm ve Otel İşletmeciliği Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. Düzce.
- Gültekin, A. N. (2022). *Tedarik Zinciri Yönetimi Uygulamalarının Tedarik Zinciri ve İşletme Performansına Etkisi: Konya Otomotiv Yan Sanayi Örneği*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. Konya.
- Gündoğdu, H. (2022). *Tedarik Zinciri Entegrasyonu ve Stratejilerinin Firma Performansına Etkisi ve Tedarik Zinciri Performansını Aracılık (Mediator) Rolü*. Hasan Kalyoncu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı. Doktora Tezi. Gaziantep.
- Habertürk. (2020). Migros'ta Blockchain Uygulaması Başladı. Mayıs 05, 2023 tarihinde [https://www.haberturk.com/migros-ta-blockchain-uygulamasi-basladi-2897762-](https://www.haberturk.com/migros-ta-blockchain-uygulamasi-basladi-2897762-ekonomi) ekonomi bu adresten alınmıştır.
- Kamacı, K. ve Öz, M. (2021). Teknolojik Yeniliklerin Tedarik Zinciri ve Lojistik Süreçlerinde Kullanılmasında İnsan-Teknoloji Etkileşimi. Nobel Yayın, Ankara.
- Kamacı, K. ve Sayın, A.A. (2023). Tedarik Zinciri Kalite Yönetiminin Önemi Üzerine Bir İnceleme. Ege 10. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (Tam Metin Bildiri).
- Kamilaris, A., Fonts, A. ve Prenafeta-Boldó, XF., (2019). *The Rise Of Blockchain Technology In Agriculture And Food Supply Chains*. Trends in Food Science & Technology 91 (2019), 640- 652.
- Keleş, B., ve Ova, G. (2020). Gıda Tedarik Zinciri Yönetiminde Bilgi Teknolojileri Kullanımı. *Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 1(17), 137-143.
- Kozak, N., Akoğlu Kozak, M. ve Kozak, M. (2020). *Genel Turizm* (22. b.). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Krishnapillai, G., Abdul, A. B., Rashid S. Z. A. (2010), “Perceived barriers of supply chain management practices: empirical study on Malaysian tourism firms”, 203-215.

- Kurt, K. (2012). *Büyük ölçekli otel işletmelerinin yiyecek-içecek tedarikinde tedarik zinciri yönetiminin uygulanabilirliği (Ankara ilinde bir uygulama)* Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir.
- Küçük, B. (2020). Entegre lojistik yönetimi yüksek lisans ders notları. İstanbul
- Küçük, B. (2021) *Tarım-Gıda Tedarik Zincirinde Bilişim Teknolojileri*. Ekopi Dijital Baskı Merkezi,147-162
- Nursyamsiah, S., ve Syah, N. F. (2019). The Impact of Supply Chain Management Practices and Supply Chain Integration on Company Performance Mediated by Competitive Advantage (Empirical Study on Cabbage Agribusiness in Bandungrejo Village, Magelang, Indonesia). *Review of Integrative Business and Economics Research*, 8(4), 333-350.
- Okutmuş, E., ve Ergül, A. (2013). Konaklama İşletmelerinin Yiyecek İçecek Faaliyetlerinde Tedarik Zinciri Maliyetlerinin Hedef Maliyetleme İle Birlikte Uygulanması. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 8(32).
- Özgüner, Z., ve Yıldız, A. (2021). Tedarik Zinciri Yönetimi Uygulamalarının İşletme Performansına Etkisi: Gaziantep İli Örneği. *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 378-402.
- Özkaya, F. (2022). *Türkiye’de Turizm Sektöründe Uygulanan Teşvik Politikalarının Konaklama İşletmelerine Etkisi*. Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Öztürk, D. ve Tekin, M. (2020). Tedarik Zinciri Yönetiminin İşletme Performansı Üzerindeki Etkisi: Gıda Sektöründe Bir Uygulama. *Research Journal of Business and Management*, 7(2), 56-66.
- Pamukçu, H., Canbolat, C., ve Büyüközer, H. K. (2021). *Tüm Yönleriyle Gastronomi Bilimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Partigöç, N. S. (2022). Afet Risk Yönetiminde Yapay Zekâ Kullanımının Rolü. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 15(4), 401-411.
- Presutti, D. W. (2003). Supply Management and E-Procurement: Creating Value Added in The Supply Chain. *Industrial Marketing Management*, 32(3), 219-226.
- Sarioğlu, M. (2011). *Konaklama İşletmelerinde Analitik Hiyerarşi Prosesi Yöntemi İle Tedarikçi Seçim Kriterlerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Ve Otelcilik Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Balıkesir.

- Savaş, H.ve Kılıç, İ. (2013). Yalın Lojistik Açısından Konaklama İşletmelerinin Tedarik Zinciri Yapısı ve Karşılaştırmalı Bir Maliyet Analizi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 191-220
- Suvacı, B., ve Tonus, H. Z. (2015). Zincir ve Grup Otel İşletmelerinde Yerine Getirilen Lojistik Faaliyetler ve Gerekli Lojistik Kaynakların Belirlenmesi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 12(3), 87-101.
- Şimşek, Ç. (2019). *Konaklama işletmelerinde yeşil pazarlama uygulamaları: Otel yöneticileri üzerinde bir alan araştırması*. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. Konya
- Şimşek, G. ve Dinçel, A. B. (2020). Turizm Endüstrisinde İçerik Pazarlaması: Kuşadası'ndaki 5 Yıldızlı Konaklama İşletmelerinin İçerik Pazarlaması Uygulamaları. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 1234-1245.
- Tandoğan, M. (2018). Konaklama İşletmelerinde Tedarik Zinciri Yönetimi. *Yakın Doğu Üniversitesi Dergisi*, 4(16), 1375-1386.
- Taş, A., ve Gündüz, M. (2021). Gıda Taşımacılığı Sektörünü Etkileyen Kriterlerin Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (58), 353-366.
- Teoman, S. (2020). *Dijital Dönüşümün Tedarik Zinciri ve Lojistik Yönetimine Yansımaları*. G. A. Telli içinde, *Dijital Dönüşüm* (s. 357-397). İstanbul: Maltepe Üniversitesi Kitapları.
- Torun, H. ve Canbulut, G. (2019). İki Aşamalı Tedarik Zinciri Koordinasyonunun Bulanık Talep Altında Analizi. *Journal of the Faculty of Engineering and Architecture of Gazi University*. 34 (3), 1315-1328
- Williams, S. (2020). *Blok Zinciri: Gelecekteki Her Şey*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Yağcı, A. (2021, Mayıs 15). Otel Lojistiği Nedir?. Erişim Tarihi: 20.03.2024, <https://lojistikbilimi.com/otel-lojistigi-nedir/>
- Yalvaç, H. ve Sop, S. A. (2021). Turizmde Satın Alma Karar Süreci: Bir Literatür İncelemesi ve Araştırma Önerileri. *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 7 (1), 81-107.
- Yayla, P. ve Ungan, M.C. (2019). Toplam Kalite Yönetimi ve Tedarik Zinciri Yönetimi Uygulamaları Arasındaki İlişki ve Performans Etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. (ASEAD), 6 (1), 1-19.
- Yazgan, H.İ. ve Yıldız, S. (2017). Tedarik Zinciri Stratejileri: Yönetici Yaklaşımlarının İncelenmesi. *Social Sciences Studies Journal*, 3 (11), 1625-1647.

- Yıldız, E. (2019). *Konaklama İşletmelerinde Tedarik Zinciri Yönetimi: Kapadokya Bölgesinde Bir Araştırma*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- Yıldız, İ. (2015). *Konaklama İşletmelerinde Yiyecek-İçecek Tedarik Zincirinin Yapısal Analizi: Antalya Kemer Bölgesi Örneği*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.
- Yıldız, S. (2021). Turizm sektöründe tedarik zinciri yönetimi üzerine genel bir değerlendirme. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(65), 106-117.
- Zaman, S., ve Doğanay, H. (2019). *Türkiye Turizm Coğrafyası*. Pegem Akademi.
- Zhou, H., ve Li, L. (2020). The Impact of Supply Chain Practices and Quality Management on Firm Performance: Evidence From China's Small and Medium Manufacturing Enterprises. *International Journal of Production Economics*, 230, 1-13.
- 2019 Tarih ve 1134 sayılı Turizm Tesislerinin Niteliklerine İlişkin Yönetmelik

19. Bölüm

Türkiye’de Hükümet Programları Kapsamında Aile Politikalarının 100 Yıllık Gelişimi: 1923-2023 Dönemi

Filiz ER¹

¹ Doç. Dr., Sinop Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü

Giriş

Aile politikaları, uzun süre sosyal politikalarla iç içe değerlendirilmiş olsa da, zamanla toplumların kültürel yapılarındaki değişimlerin ve aile kurumunun küçülmesiyle birlikte, ayrı bir politika alanı olarak ele alınması zorunlu hale gelmiştir. Aile sorunlarının giderek daha karmaşık bir hale gelmesi, bu sorunların çözümünün yalnızca aileye bırakılamayacağını göstermiş ve aile politikası kavramının doğmasına neden olmuştur. Ancak aile politikalarını tanımlamak, içerik, kapsam, amaç ve araçlar bakımından kesin bir uzlaşıya varılamadığı için zor olmaktadır. Aile kavramının kendisi de çeşitli perspektiflerden farklı şekillerde tanımlandığından, aile politikalarının genel geçer bir tanımını yapmak güçtür. Eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi alanlarda yapılan politikalar da aileyi doğrudan etkilediğinden, hangi politikaların aile politikası kapsamına girdiğini kesin olarak belirlemek her zaman mümkün olmamaktadır (Arslan, 2019). Devletin bir bütün olarak doğrudan aileye yönelik bütün faaliyetler aile politikasıdır (Kamerman & Kahn, 1978). Hükümet programlarında aile politikalarının yer almasını sebebi, ailenin toplumun temeli olarak kabul edilmesidir. Aile, bireylerin toplumsal değerleri kazandığı, sosyal ve kültürel gelişimlerinin sağlandığı bir kurum olarak, toplumsal refah ve istikrarın sağlanmasında merkezi bir rol oynamaktadır. Aile politikaları, nüfusun düzenlenmesi, sosyal adaletin tesisi, toplumsal cinsiyet eşitliği ve dezavantajlı grupların korunması gibi çok boyutlu hedeflerle ilişkilidir. Bu bağlamda hükümetler, aileyi destekleyici politikaları, toplumsal refahı artırma ve toplumsal sorunlarla mücadele stratejilerinin bir parçası olarak ele alır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren aile politikaları, toplumsal ve ekonomik kalkınma süreçlerinin ayrılmaz bir parçası olarak ele alınmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak (1923-1960), hükümetlerin programlarında aile yapısının korunması ve modernleştirilmesi, kadın haklarının genişletilmesi ve nüfus artışının teşvik edilmesi gibi unsurlar ön planda tutulmuştur. Bu politikalar, yeni bir toplum inşa etme amacıyla gerçekleştirilen hukuki reformlar ve sosyal hizmetler üzerinden şekillenmiştir. Özellikle 1926 yılında kabul edilen Türk Medeni Kanunu, aile yapısının laik ve modern bir temele oturtulması açısından büyük önem taşımıştır.

1960 sonrası Türkiye'de uygulamaya konulan planlı kalkınma stratejileri, aile politikalarını sosyal refah devletinin bir parçası olarak ele almış ve ekonomik büyümenin aile refahı üzerindeki etkileri sıklıkla tartışılmıştır. Her hükümetin dönemsel koşullar ve siyasi önceliklerine göre farklılık gösteren aile politikaları, sosyal refahın artırılması ve kadınların işgücü piyasasına katılımını teşvik etmek gibi hedeflere yönelmiştir. 1980'li yıllara gelindiğinde, küresel neoliberal

politikaların etkisiyle devletin sosyal hizmetlerdeki rolü azalmış, aile refahı üzerindeki sorumluluk bireylere ve piyasa koşullarına devredilmiştir.

2000-2023 döneminde ise Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne uyum süreci, aile politikalarında yeni bir döneme girilmesine neden olmuştur. Kadın hakları, çocuk hakları ve aile içi şiddetle mücadele konularında önemli reformlar gerçekleştirilmiş, aile politikaları AB uyum sağlama amacıyla yeniden yapılandırılmıştır.

Bu çalışmada, Türkiye'nin aile politikalarının Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar geçirdiği değişimi hükümet programları ışığında ele alınacaktır. Özellikle sosyal hizmetler, kadın hakları ve nüfus politikaları üzerinden aile yapısının korunması ve modernleştirilmesi süreçleri analiz edilecektir.

1.Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1960)

Cumhuriyetin ilk yılları (1923-1960) arasındaki dönemde aile politikaları, devletin modernleşme projeleri ve sosyal yapının yeniden inşa edilmesi çerçevesinde şekillenmiştir. Bu dönemde aile, toplumsal kalkınmanın temel taşı olarak görülmüş ve reformlar, geleneksel aile yapısını modern, laik bir toplumla uyumlu hale getirme hedefiyle yapılmıştır. Hükümet programlarında aile politikaları, özellikle kadın hakları, medeni kanun düzenlemeleri ve nüfus politikaları üzerinden ele alınmıştır.

1960 Öncesi Dönemi Hükümet Programlarında Aile Politikalarına Genel Bir Bakış

9 Eylül 1923 tarihinde kurulan Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) ilk genel başkanı Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türkiye'nin ekonomik kalkınma hedefleri belirginleşmiştir. Bu süreçte, devletin ekonomik kalkınma politikaları, özel sektör öncülüğünde sanayileşme temeline dayandırılmıştır (Bakan ve Özdemir, 2012). CHP'nin ekonomik politikaları ile uyumlu olan sosyal politikalar, toplum yararına çeşitli düzenlemeler öngörmüştür. Tek parti döneminden 1940'lı yıllara kadara izlenen sosyal politikalar, 1931, 1935, 1939 ve 1943 yıllarındaki hükümet programlarında açıkça yer almaktadır. Bu programlarda, "güvenliğin sağlanması, adalet sisteminin reforma tabi tutulması, savaş sonrası yeniden inşa süreci ve halk yararına sosyal politikaların uygulanması" gibi hedefler vurgulanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin aileye yönelik ilk kapsamlı politikalarının başlangıcı, Medeni Kanun'un kabulü ile olmuştur. Bu kanun, yeni bir toplum düzeninin temellerini oluşturmuş ve Cumhuriyet ideolojisinin modernleşme hedeflerini yansıtmıştır. Özellikle kadın ve gençlik politikaları üzerinden, Cumhuriyet ideolojisi aile kurumunu şekillendirmiştir. Cumhuriyet devrimlerinin

topluma benimsetilmesi sürecinde, bu ideolojik hedefler doğrultusunda aile politikaları oluşturulmuştur.

1923-1960 döneminde aile politikalarının temelinde CHP'nin izlediği nüfus politikaları, nüfusun artırılmasına yönelik bir strateji izlemesi yer almıştır. Bu süreçte, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından doğumu artırıcı tedbirler alınmış, doğum kontrol yöntemleri yasaklanmış ve çok çocuklu ailelere vergi muafiyetleri gibi çeşitli ayrıcalıklar tanınmıştır. Ayrıca, bu dönemde çıkarılan yasalarla köylere, belediyelere ve illere nüfusu artırma görevleri verilmiştir (Güriz, 1971). 1930'da kabul edilen 1593 Sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, hamile kadınların doğum öncesi ve sonrası izin haklarını düzenlemiş, doğumdan sonraki ilk altı ay içinde emzirme izni getirmiştir (Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, Md. 155; Akt: Bakan ve Özdemir, 2012).

2. Planlı Dönem ve Kalkınma Planları (1960-1980)

1960-1980 yılları arasındaki hükümet programlarında aile politikaları, genel olarak sosyal refah politikaları ve kalkınma planlarının bir parçası olarak ele alınmıştır. Bu dönem, Türkiye'nin planlı kalkınma stratejileri çerçevesinde toplumsal refahın artırılmasını hedefleyen bir süreci ifade eder. Her hükümetin programındaki aile politikaları, dönemsel koşullara ve siyasi önceliklere göre değişiklik göstermiştir. Bu yıllar arasında ekonomik kalkınmanın aile refahı üzerindeki etkisi sıkça tartışılmış ve aile yapısının korunması, hükümetlerin sosyal politika hedeflerinden biri olmuştur.

Cemal Gürsel Hükümetleri (1960-1961)

1960 askeri darbesinin ardından kurulan Cemal Gürsel hükümetlerinde aile politikalarına ilişkin somut adımlar sınırlıdır. Darbe sonrası anayasal düzenlemeler ve siyasi reformlar ön planda tutulmuştur. Bu dönemde nüfus artışı ve aile yapısının korunması gibi konular tartışılmaya başlanmıştır. Özellikle 1961 Anayasası'nın getirdiği sosyal devlet anlayışı çerçevesinde aile refahını artırmaya yönelik adımların temelleri atılmıştır. Nüfus planlaması tartışmaları bu dönemde ivme kazanmış, ilerleyen yıllarda bu alanda somut düzenlemeler yapılmıştır.

İsmet İnönü Hükümetleri (1961-1965)

İsmet İnönü'nün koalisyon hükümetleri döneminde sosyal refah politikaları ön plana çıkmış, aile refahı dolaylı olarak ele alınmıştır. 1961 Anayasası ile birlikte sosyal hakların genişletilmesi ve ailelerin ekonomik koşullarının iyileştirilmesine yönelik politikalar benimsenmiştir. Bu dönemde nüfus

planlaması ilk kez hükümet programlarında yer almış ve 1965'te kabul edilecek olan “Nüfus Planlaması Kanunu” için zemin hazırlanmıştır.

İnönü hükümetleri, özellikle işçi hakları ve sağlık hizmetleri alanında reformlar yaparak ailelerin refahını artırmayı hedeflemiştir. Ancak bu dönemde doğrudan aile politikalarına yönelik kapsamlı bir strateji geliştirilmemiştir, daha çok genel sosyal hizmet reformları aracılığıyla ailelerin korunması amaçlanmıştır.

Süleyman Demirel Hükümetleri (1965-1971)

Süleyman Demirel'in Adalet Partisi liderliğindeki hükümetlerinde, aile yapısının korunması ve nüfus artışının düzenlenmesi önemli politika başlıkları arasında yer almıştır. 1965 yılında çıkarılan “Nüfus Planlaması Kanunu”, aile sağlığı ve refahı açısından kritik bir dönüm noktasıdır. Demirel hükümetlerinin programlarında, ekonomik kalkınma ile aile refahının paralel yürütülmesi gerektiği vurgulanmıştır. Özellikle kırsal bölgelerdeki ailelerin desteklenmesi ve sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması gibi politikalar ön plana çıkmıştır.

Bu dönemde aile politikalarının, ekonomik kalkınma planları çerçevesinde işgücü verimliliği ve nüfus artışını dengelemek üzere şekillendirildiği görülmektedir. Demirel hükümetleri ayrıca kadınların işgücüne katılımını artırmaya yönelik bazı politikalar geliştirmiş, ancak bu politikalar daha çok ekonomik büyüme hedeflerine hizmet etmiştir.

Muhtıra Sonrası Hükümetler (1971-1973)

1971 askeri muhtırasının ardından kurulan teknokrat hükümetlerde aile politikaları, sosyal hizmetlerin genişletilmesi ve sağlık reformları çerçevesinde ele alınmıştır. Ferit Melen ve Naim Talu hükümetlerinde ailelerin ekonomik refahını iyileştirmeye yönelik somut adımlar atılmamış, daha çok genel sosyal politikalar aracılığıyla dolaylı olarak aile refahı hedeflenmiştir. Eğitim ve sağlık alanındaki reformlar, özellikle kırsal kesimlerde ailelerin yaşam koşullarını iyileştirmeyi hedeflemiştir.

Bülent Ecevit Hükümetleri (1974-1977)

Bülent Ecevit'in Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) liderliğindeki hükümetlerinde, aile politikaları sosyal adalet ve halkçı politikaların bir parçası olarak ele alınmıştır. Ecevit'in hükümet programlarında yoksul ailelerin korunması, işçi haklarının geliştirilmesi ve sosyal yardımların artırılması önemli yer tutmuştur. Bu dönemde kadınların işgücüne katılımının teşvik edilmesi ve çocuk haklarının korunması gibi konular da hükümet programlarında yer almıştır.

Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası yaşanan ekonomik sıkıntılar, bu politikaların tam anlamıyla hayata geçirilmesini zorlaştırmıştır (Karataş, 2022).

Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1977)

Milliyetçi Cephe hükümetleri döneminde aile politikaları, geleneksel aile yapısının korunması ve ahlaki değerlerin öne çıkarılması üzerine inşa edilmiştir. Süleyman Demirel'in liderliğindeki bu hükümetlerde, aile yapısının korunması ve geleneksel rollerin sürdürülmesi vurgulanmıştır. Nüfus planlaması konusunda daha muhafazakar bir yaklaşım benimsenmiş ve kadınların aile içindeki rolü ön plana çıkarılmıştır (Karataş, 2022).

Son Dönem Demirel Hükümetleri (1979-1980)

1979-1980 yılları arasında artan ekonomik kriz ve siyasi istikrarsızlıklar, aile politikalarının geri planda kalmasına neden olmuştur. Bu dönemde hükümet programlarında aile refahına yönelik kapsamlı politikalar geliştirilmemiştir. Ekonomik sorunlar, özellikle işsizlik ve enflasyon, ailelerin geçim koşullarını olumsuz etkilemiş ve refah seviyesinde düşüş yaşanmıştır. Süleyman Demirel'in hükümet programlarında aile politikaları, genel ekonomik kalkınma planlarının bir parçası olarak ele alınmış, ancak uygulamada sınırlı kalmıştır.

3. Neoliberal Dönem (1980-2000)

1980-2000 yılları arasında Türkiye'deki neoliberal dönemde aile politikaları, ekonomik reformlar ve sosyal hizmet anlayışının değişimi çerçevesinde şekillenmiştir. Bu dönemde özellikle küresel neoliberal politikaların etkisiyle, devletin sosyal hizmetlerdeki rolü azalmış, ailelerin refahı üzerindeki sorumluluk daha fazla bireylere ve piyasa koşullarına bırakılmıştır.

44. Hükümet: Bülend Ulusu Dönemi (1980 – 1983)

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi sonrası, Millî Güvenlik Konseyi, hükümeti kurma görevini emekli Deniz Kuvvetleri Komutanı Bülend Ulusu'ya vermiştir. Ulusu, serbest seçimlerin yapıldığı 1983 yılına kadar başbakanlık yapmıştır. 24 Ocak 1980 ekonomik kararları ve rejim değişikliği ile Türkiye, 1980'li yıllarda yeni liberal muhafazakâr bir dönüşüm sürecine girmiştir (Yarar, 1998). Bu dönemde, 24 Mayıs 1983'te kabul edilen 2827 sayılı "Nüfus Planlaması Hakkında Kanun" ile gebeliğin önlenmesi ve sona erdirilmesi devlet kontrolüne alınmıştır (Yolcuoğlu, 2019). Ayrıca, 23 Mayıs 1983'te kurulan SHÇEK, Başbakanlığa bağlı olarak faaliyetlerine başlamıştır (Yolcuoğlu, 2012).

45. Hükümet: I. Özal Hükümeti Dönemi (1983 – 1987)

Turgut Özal'ın başbakanlığı döneminde, 24 Ocak kararları daha güçlü bir şekilde uygulamaya konulmuştur. Özal'ın bireysel özgürlükleri ve piyasa ekonomisini vurgulayan muhafazakâr-liberal düşünce yapısı, devletin sınırlandırılması gerektiği yönündeki görüşleriyle uyumlu olmuştur (Uluç, 2014). Hükümet programında, sosyal güvenliğin aile kurumu aracılığıyla temin edilmesi gerektiği ve sosyal dayanışmanın sürdürülmesine önem verildiği belirtilmiştir (Alican, 2013).

Aynı dönemde aileyi korumak amacıyla çıkarılan “Nüfus Planlaması Kanunu” ile gebeliği önleyici tedbirler ve doğum kontrol politikaları devlet kontrolüne bağlanmıştır (Yolcuoğlu, 2019). Turgut Özal hükümetleri döneminde aile, sosyal dayanışmanın bir aracı olarak kabul edilmiş ve muhafazakâr-liberal bir yaklaşımla desteklenmiştir (Uluç, 2014). Aynı dönemde, 23 Mayıs 1983 tarihinde kurulan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK), Başbakanlığa bağlı olarak hizmet vermeye başlamıştır (Yolcuoğlu, 2012). Bu dönemde SHÇEK, temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanan bireyler ve aileler için sosyal yardım hizmetleri sunmaya başlamıştır. Bu yardımlar, 28 Eylül 1986 tarihinde yürürlüğe giren "Ayni Nakdi Yardım Yönetmeliği" çerçevesinde gerçekleştirilmiştir (Yolcuoğlu, 2019).

46. Hükümet: II. Özal Hükümeti Dönemi (1987 – 1989)

Turgut Özal'ın ikinci hükümeti döneminde, aile politikalarındaki muhafazakâr yaklaşım dikkat çekmiştir. Bu süreçte, gönüllü sosyal dayanışma desteklenmiş ve aile içi dayanışmayı teşvik edecek önlemler vurgulanmıştır. 1989 yılında kurulan Aile Araştırma Kurumu, aile politikalarının daha bütüncül bir yaklaşımla ele alınması amacıyla faaliyetlerine başlamıştır (Turgut, 2016). Aynı yıl, SHÇEK Başbakanlığa bağlanmış ve "Ailenin Bütünlüğünün Korunması Dairesi" kurulmuştur. Ayrıca, çok çocuklu ve düşük gelirli ailelere yönelik konut yardımları da bu dönemde uygulanmaya başlanmıştır (Yolcuoğlu, 2019). Bu dönemde sosyal hizmetlerde devletin rolü küçültülmüş, aile refahı piyasa koşullarına entegre edilmiştir (Acar, 2020). Kadınların işgücüne katılımı bu dönemde teşvik edilmiştir. Ancak bu politikaların arkasındaki ana motivasyon, ailelerin ekonomik refahını artırmaktan ziyade işgücü piyasasına yeni katılımlar sağlamaktır. Kadınların işgücüne katılımı artarken, aile içi rollerin dönüşümü de hız kazanmıştır.

47. Hükümet: Yıldırım Akbulut Dönemi (1989 – 1991)

Yıldırım Akbulut başkanlığındaki 47. Hükümet programında, aile toplumsal hayatın en temel kurumu olarak ele alınmış, toplumun ahlaki ve manevi

değerlerinin korunmasında ve yeni nesillerin yetiştirilmesinde aile kurumunun önemli bir rol oynadığı vurgulanmıştır. Aile, sosyal güvenliğin temel garantörü olarak kabul edilmiş ve kadının aile içindeki statüsüne büyük önem atfedilmiştir. Kadının hem aile içinde hem de toplumda daha aktif bir rol üstlenmesi gerektiği belirtilmiş, kadın haklarının korunması ve kadın istihdamının artırılması konularına yönelik politikalar geliştirilmiştir (Alican, 2013).

Bu dönemde, kadınların ekonomik hayata katılımını artırmaya yönelik politikalar kapsamında "Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü" kurulmuş ve kadınların hukuki, sosyal ve ekonomik statüsünün geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu kurumun Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu ve Aile Araştırma Kurumu ile iş birliği içerisinde çalışması sağlanmış, kadın ve çocuklara yönelik bütüncül politikaların geliştirilmesi amaçlanmıştır (Yolcuoğlu, 2019).

48. Hükümet: I. Mesut Yılmaz Dönemi (1991 – 1991)

Mesut Yılmaz'ın ilk hükümetinde, aile yine toplumsal yapının temeli olarak kabul edilmiştir. Hükümet programında, kadının toplumdaki konumunun güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmış, kadınların ekonomik, sosyal ve hukuki statülerini yükseltmeye yönelik çeşitli politikalar benimsenmiştir. Kadın sorunlarına köklü çözümler getirileceği ve aile planlaması ile ana-çocuk sağlığı konularına özel önem verileceği ifade edilmiştir (Alican, 2013).

49. Hükümet: DYP-SHP Koalisyonu Dönemi (1991 – 1993)

1990'lı yıllar, Türkiye'de ekonomik istikrarsızlık ve siyasi krizlerle geçen bir dönemdir. Bu durum, aile politikalarının uygulamaya konulmasını zorlaştırmıştır. Ekonomik krizler nedeniyle sosyal yardımlar ve aile refahını artırmaya yönelik politikalar ciddi şekilde zayıflamıştır. Bu dönemde kadın ve aileye yönelik politikalar uluslararası standartlara uyum sağlama amacıyla şekillendirilmiştir. Hükümet, "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi" (CEDAW) başta olmak üzere Avrupa Konseyi, İLO, OECD ve AGİK kararları çerçevesinde kadına yönelik ayrımcılığın ortadan kaldırılması ve kadın haklarının korunması yönünde çalışmalar yürütmüştür. Sağlık alanında da aile planlaması, ana ve çocuk sağlığı gibi konular ön planda tutulmuş, temel sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve kadınlara yönelik koruyucu hizmetlerin artırılması hedeflenmiştir (Alican, 2013). Ayrıca, "Kadın, Aile ve Çocuk Sorunları Bakanlığı" kurulması gündeme gelmiş ve kadınlara yönelik politikaların oluşturulacağı belirtilmiştir.

50. Hükümet: I. Tansu Çiller Dönemi (1993 – 1995)

Tansu Çiller'in başkanlığındaki bu dönemde, gelecek nesillerin sağlıklı yetiştirilmesi amacıyla aile planlaması politikaları benimsenmiştir. Kadınların eğitim ve istihdam olanaklarının artırılması, özellikle kadın girişimciliğinin teşvik edilmesi gündeme alınmıştır. Kadınların ekonomik hayatta daha fazla yer alması ve karar mekanizmalarına katılımlarının artırılması için teşvik politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde aile, demokrasinin en küçük birimi olarak tanımlanmış ve devletin aileyi koruma görevi ön plana çıkarılmıştır (Alican, 2013).

51. Hükümet: II. Tansu Çiller Dönemi (1995 – 1995) ve 52. Hükümet: III. Tansu Çiller Dönemi (1995 – 1996)

Bu hükümetler 20 Eylül 1995'te 50. Hükümet'in istifası ve 51. Hükümet'in TBMM'den güven oyu alamaması sonucu, Türkiye genel seçimlere gitmiştir.

53. Hükümet: II. Mesut Yılmaz Dönemi (07.03.1996 – 06.06.1996)

Mesut Yılmaz'ın ikinci hükümeti döneminde, aile politikalarında merkezi yönetimin yanı sıra yerel yönetimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının iş birliğinin önemine vurgu yapılmıştır. Özellikle yaşlılar, kimsesizler, korunmaya muhtaç çocuklar, engelliler ve aile dışına itilmiş kadınlara yönelik sosyal hizmet politikalarının geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Kadının aile içindeki rolü, yönlendirici ve koruyucu bir unsur olarak ele alınmış, kadının toplumsal statüsünün yükseltilmesi için yasal ve idari düzenlemeler yapılacağı ifade edilmiştir (Alican, 2013). Ancak hükümet, 6 Haziran 1996'da Mesut Yılmaz'ın istifasıyla sona ermiştir.

54. Hükümet: Necmettin Erbakan Dönemi (1996 –1997)

Necmettin Erbakan başkanlığındaki Refahiyol hükümeti döneminde, aile, toplumun temel taşı olarak ele alınmış ve aileyi güçlendirme politikaları ön planda tutulmuştur. Orta sınıfın güçlendirilmesi, ailenin korunması ve geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu dönemde kadınlara yönelik projeler geliştirilmiş ve kadınların yaygın eğitim, meslek edinme ve el becerilerini geliştirme fırsatlarına ulaşmaları için çeşitli teşvik politikaları uygulanmaya konulmuştur. Kadının ailenin mutluluğunu ve refahını sağlamada eşit sorumluluklara sahip bir birey olduğu vurgulanmış, kadınların eğitim, sağlık, istihdam ve toplumsal statülerini geliştirmeye yönelik çalışmaların yapılacağı belirtilmiştir.

Bu dönemde Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) tarafından yürürlüğe giren "Ayni Nakdi Yardım Yönetmeliği" hükümleri 10 Nisan 1997 tarihinde değiştirilmiş ve sosyal yardım hizmetleri daha güçlü bir hale

getirilmiştir. Ayrıca, aile danışma merkezlerinin açılmasını sağlayan kanuni düzenlemeler de bu dönemde yürürlüğe girmiştir (Yolcuoğlu, 2019).

55. Hükümet: III. Mesut Yılmaz Dönemi (1997 – 1999)

Anavatan Partisi (ANAP), Demokratik Sol Parti (DSP) ve Demokrat Türkiye Partisi (DTP) koalisyonu ile kurulan hükümette, "kadın ve aile" başlıkları altında aile yardımlarının günün ekonomik ve sosyal gerçeklerine uygun hale getirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Hükümet programında, medeni nikâhın yaygınlaştırılması ve aile bütünlüğünün güçlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca, aile içi şiddet, uyuşturucu madde kullanımı, müstehcenlik ve cehalet gibi toplumsal sorunlarla mücadele edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Kadınların ekonomik, sosyal ve siyasal yaşama tam katılımının sağlanması ve aile içi demokrasinin teşvik edilmesi gerektiği belirtilmiş, kadınların toplumsal statüsünün yükseltilmesi için Türk Medeni Kanunu ve Türk Ceza Kanunu'nda ayrımcılık içeren maddelerin gözden geçirilmesi kararlaştırılmıştır (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013).

Bu dönemde, 14 Ocak 1998 tarihli 4320 sayılı "Ailenin Korunmasına Dair Kanun" çıkarılmış ve aile içi şiddeti önlemeye yönelik önemli bir adım atılmıştır. Aynı zamanda kadın sığınma evlerinin açılması yönünde de önemli düzenlemeler yapılmıştır (Yolcuoğlu, 2019).

56. Hükümet: IV. Bülent Ecevit Dönemi (12.01.1999 – 28.05.1999)

Bülent Ecevit başkanlığındaki bu kısa süreli hükümet döneminde, kadınlara ilişkin doğrudan kapsamlı düzenlemelere yer verilmemiştir. Hükümet programında kimsesiz çocuklar, kadınlar, bakıma muhtaç yaşlılar ve engellilere yönelik hizmetlerin iyileştirilmesi gerektiği belirtilmiş, devletin bu kesimlere sağlıklı ve güvenli bir yaşam sunmak için tüm olanaklarını seferber edeceği ifade edilmiştir (Alatan Arslan, 2017).

4. Avrupa Birliği Uyum Süreci (2000-2023)

Avrupa Birliği (AB) uyum süreci, Türkiye'de 2000-2020 yılları arasında hükümetlerin aile politikalarını önemli ölçüde etkilemiş, özellikle kadın hakları, çocuk hakları ve aile içi şiddetle mücadele konularında reformlara yol açmıştır. Bu süreç, Türkiye'nin AB üyeliği hedefi doğrultusunda gerçekleştirdiği demokratikleşme ve insan hakları reformları ile şekillenmiştir. Hükümetler, AB uyum sağlamak amacıyla çeşitli yasal ve kurumsal düzenlemeler yapmışlardır.

57. Hükümet: V. Bülent Ecevit Dönemi (1999 – 2002)

Bülent Ecevit'in başkanlığında kurulan DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti döneminde, kadın-erkek eşitliği, kadınların ekonomik ve sosyal yaşama katılımlarının artırılması ve kadınların sosyal statülerinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Hükümet programında, kadınların iş gücüne katılımlarının teşvik edileceği ve kadınların karar mekanizmalarında daha etkin rol alabilmeleri için politikaların geliştirileceği belirtilmiştir (Alican, 2013). Bu dönemde "Aile Danışma Merkezleri" açılmış ve yaygınlaştırılmıştır. Ayrıca, toplum merkezleri bu dönemde kurulmuş ve aileye yönelik hizmetlerin genişletilmesi amaçlanmıştır (Yolcuoğlu, 2019).

58. Hükümet: Abdullah Gül Dönemi (2002 – 2003)

2000'li yılların başında Avrupa Birliği uyum sürecine paralel olarak, Türkiye'de aile politikalarının ana eksenini toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadına yönelik pozitif ayrımcılık uygulamaları üzerine şekillenmiştir. Bu dönemde yoksullar, engelliler, yaşlılar ve diğer dezavantajlı gruplar için çeşitli iyileştirme çalışmaları da başlatılmıştır (Arslan, 2018).

Aile politikaları kapsamında yoksulluk sınırının altında yaşayan ailelere ve bu ailelerin çocuklarına eğitim ve sağlık yardımları yapılması öngörülmüştür. Aile kurumunun korunması, sağlıklı nesillerin yetiştirilmesi ve aile mutluluğunun sağlanması için kadın sorunlarının çözümüne yönelik düzenlemeler yapılacağı belirtilmiştir. Bu bağlamda, kadına yönelik şiddetin, cinsel ve ekonomik istismarın önlenmesi ve muhtaç durumdaki kadınların desteklenmesi öncelikli politikalar arasında yer almıştır (Alican, 2013).

Bu dönemde önemli bir gelişme de 18 Ocak 2003 tarihli ve 24997 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan "Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun"un kabul edilmesidir. Bu kanun, aile içi anlaşmazlıkların çözümünde uzmanlaşmış yargı organlarının oluşturulmasını sağlamıştır (Yolcuoğlu, 2019).

59. Hükümet: I. Tayyip Erdoğan Dönemi (2003 – 2007)

Tayyip Erdoğan başkanlığındaki ilk hükümet döneminde, aile politikalarında aile kurumunun sosyalleştirilmesi hedeflenmiştir. Hükümet, kadının toplumdaki rolünü güçlendirmeye yönelik olarak, kadınların sağlıklı nesiller yetiştirmedeki kritik rolüne vurgu yapmıştır. Kadınların her türlü sosyal ve ekonomik sorunlarıyla ilgilenileceği ve kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık ilkelerinin uygulanacağı belirtilmiştir (Alican, 2013).

Bu dönemde, üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinin genel sağlık sigortası kapsamına alınması ve devlet tarafından finanse edilmesi yönünde önemli

adımlar atılmıştır. Ayrıca, aile içi şiddetin önlenmesi amacıyla çeşitli sosyal politikalar geliştirilmiş ve uygulamaya konulmuştur (Alican, 2013). 2005 yılında çıkarılan “Çocuk Koruma Kanunu”, Türkiye’de çocukların her türlü istismardan korunması ve çocukların temel haklarının güvence altına alınması adına önemli bir gelişme olarak öne çıkmıştır.

60. ve 61. Hükümet: II. ve III. Tayyip Erdoğan Dönemi (2007 – 2014)

Bu dönemde kadınların eğitim olanaklarından daha fazla yararlanmaları ve toplumsal hayatta etkinliklerinin artırılması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, kadın huzurevlerinin sayısının artırılması ve "Kadın Girişimciliği" programlarının uygulanması planlanmıştır (Alican, 2013). Esnek çalışma koşulları ve aile yapısının korunması amacıyla "aile paketi" kapsamında yarı zamanlı çalışma düzenlemeleri getirilmiştir. 2008’de Recep Tayyip Erdoğan’ın "en az üç çocuk" çağrısı, Türkiye’de pronatalist politikalara geçişin bir işareti olmuştur (Oktay, 2014). 2011’de Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı kurulmuş ve aile politikaları bu bakanlık altında sistematik bir yapıya kavuşturulmuştur.

Aile içi şiddetle mücadele, AB uyum sürecinde önemli bir gündem maddesi olmuş ve 2012’de kabul edilen 6284 Sayılı Kanun, aile içi şiddete karşı kapsamlı düzenlemeler getirmiştir (Çamurcu, 2021). Ayrıca, Türkiye 2011’de İstanbul Sözleşmesi’ne taraf olmuş ve bu sözleşme, kadına yönelik şiddetle mücadelede uluslararası bir çerçeve sunmuştur (Şahin, 2018). 2012’de başlatılan Aile Sosyal Destek Programı (ASDEP), sosyal yardımların etkin dağıtımı ve rehberlik hizmetleri sağlanmasını amaçlayan önemli bir uygulama olarak öne çıkmıştır.

62. - 64. Hükümet: Ahmet Davutoğlu Dönemi (2014 – 2016)

Aile, çocuk ve dinamik nüfus başlığı altında geliştirilen politikalar kapsamında, Aile Sosyal Destek Programı’nın (ASDEP) altyapısının tamamlanması hedeflenmiştir. Konut, eğitim, sosyal güvenlik ve gelir dağılımı politikalarıyla aile bütünlüğünün korunması ve güçlendirilmesi, birbirini tamamlayıcı bir yaklaşımla uygulanmıştır. Toplumsal değerlerin, özellikle aile değerlerinin korunması, sürdürülmesi ve geliştirilmesine yönelik faaliyetler öncelik kazanmıştır. Aile değerlerini öne çıkaran kültür, sanat, eğitim ve TV programları gibi çalışmalar teşvik edilmiştir. Ayrıca, aile içi şiddet, ihmal ve istismarın önlenmesi, kötü alışkanlıklar ve bağımlılıklarla mücadeleye yönelik hizmetler geliştirilmiştir. Ocak 2015’te kamuoyuyla paylaşılan "Ailenin ve Dinamik Nüfus Yapısının Korunması Programı" çerçevesinde, devlet, ailenin korunması, dinamik nüfus yapısının sürdürülmesi ve iş-aile yaşam dengesinin sağlanmasına yönelik bir eylem planı hazırlamıştır (Güvendi, 2018).

65. Hükümet: Binali Yıldırım Dönemi (2016 – 2018)

Binali Yıldırım başkanlığındaki 65. Hükümet döneminde aile politikaları, aile kurumunu güçlendirme ve çocukların nitelikli yetişmesini sağlama odaklı olarak şekillendirilmiştir. Genç nüfusu sürdürme ve insan merkezli kalkınma politikalarında aile temel bir yapı taşı olarak ele alınmış, konut, eğitim, sosyal güvenlik ve gelir dağılımı politikalarının entegrasyonu sağlanmıştır (65. Hükümet Programı, 2016). Sosyal hizmetler, engelli bireyler, yaşlılar ve ailelere yönelik destek programlarıyla genişletilmiş, kadın girişimciliği ve istihdamını artıracak projeler hayata geçirilmiştir. Ayrıca, aile içi şiddetin önlenmesi ve aileyi destekleme konusunda hukuki düzenlemeler yapılmıştır (Baş, 2017).

66. Hükümet: Recep Tayyip Erdoğan Dönemi (2018 – 2023)

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişle birlikte Recep Tayyip Erdoğan döneminde aile politikaları daha kapsamlı hale getirilmiştir. "Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı" çatısı altında aile, kadın, çocuk, engelli ve yaşlılara yönelik hizmetler birleştirilmiştir. Aile yapısını güçlendirme ve sosyal adaleti sağlama hedefleri doğrultusunda çalışmalar yapılmıştır (Hükümet Programı, 2018). Kadına yönelik şiddetin önlenmesi, cinsiyet eşitliği ve genç nüfusu teşvik eden politikalar öne çıkmış, dinamik nüfus yapısının korunması için aile planlaması politikalarına yeniden ağırlık verilmiştir. Ayrıca çocukların eğitimi ve sağlığı ile ilgili sosyal yardımlar genişletilmiştir (Turgut, 2016). Kadınların iş gücüne katılımını artırmak ve doğurganlığı teşvik etmek için sosyal hizmetler yaygınlaştırılmış, "en az üç çocuk" çağrısı devam ettirilmiştir (Oktay, 2014). Engelli maaşları ve evde bakım hizmetleri de bu dönemde ailelere verilen destekler arasında yer almıştır. E-Devlet üzerinden sosyal yardımlara erişimin kolaylaştırılması, dijitalleşme açısından önemli bir adım olmuştur (Turgut, 2016). Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmesi ise ulusal ve uluslararası düzeyde tartışmalara yol açmış, hükümet çekilme gerekçesi olarak aile yapısına zarar verdiğini ve farklı cinsel yönelimlere kapı araladığını öne sürmüştür. Temmuz 2021'de sözleşmeden resmen çekilmiştir.

67.Hükümet: Recep Tayyip Erdoğan Dönemi (2023-)

Bu hükümet aile politikalarının temeli olarak, aileyi toplumun temeli olarak koruma ve güçlendirme prensibine dayandırmıştır. Bunun için “Doğum Yardımı”, “Evlilik Teşvikleri” düzenlemeleri yapılmıştır. “Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın” güçlendirilmesi ile özellikle dezavantajlı grupların korunması ve sosyal yardım politikalarının genişletilmesi yönünde gelişmeler söz konusu olmuştur.

Değerlendirme ve Sonuç

Türkiye’de aile politikalarının hükümet programları çerçevesinde geçirdiği değişim, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren devletin sosyal yapıyı modernleştirme ve aile kurumunu güçlendirme hedefleriyle şekillenmiştir. 1923-1960 dönemi hükümet programlarında, aile yapısının modern, laik bir toplumun temel taşı olarak kabul edilmesi, özellikle kadın hakları, medeni hukuk reformları ve nüfus artışını teşvik eden politikalarla desteklenmiştir (Güriz, 1971). Bu dönemde Türk Medeni Kanunu’nun kabulü ve kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesi gibi reformlar, aile yapısının toplumsal modernleşme sürecindeki rolünü pekiştirmiştir (Zihnioğlu, 2003).

1960-1980 yılları arasında Türkiye’deki hükümetler, aile politikalarını planlı kalkınma stratejilerinin bir parçası olarak ele almış ve sosyal refahın artırılması hedefiyle çeşitli politikalar uygulamaya koymuşlardır (Aydın, 2018). Bu dönemde, özellikle işçi hakları ve sağlık hizmetlerine yönelik reformlar aracılığıyla aile refahını artırmaya yönelik politikalar öne çıkmış, 1965 yılında kabul edilen Nüfus Planlaması Kanunu gibi somut düzenlemeler aile yapısının korunması ve sağlığının güçlendirilmesi için önemli adımlar olmuştur. Ancak bu dönemde siyasi istikrarsızlıklar, hükümetlerin aile politikalarını sürdürülebilir kılmasını zorlaştırmış ve sosyal hizmetler genellikle sınırlı kalmıştır (Öztürk, 2021).

Neoliberal döneme geçişle birlikte, 1980 sonrası aile politikaları devletin sosyal hizmetlerdeki rolünün azalması ve piyasa odaklı bir yapıya dönüşmesiyle şekillenmiştir. Özellikle 24 Ocak kararları sonrasında uygulamaya konulan ekonomik reformlar, devletin sosyal refah sağlama sorumluluğunu büyük ölçüde azaltmış, bu durum ailelerin refahını bireysel düzeyde sağlamalarına neden olmuştur (Acar, 2020). Turgut Özal hükümetleri döneminde aile, sosyal dayanışmanın ve muhafazakâr-liberal bir ekonomik yaklaşımın bir parçası olarak değerlendirilmiş, kadınların işgücüne katılımı teşvik edilse de bu katılım ekonomik büyüme hedeflerine hizmet eden bir araç olarak görülmüştür (Çakmak, 2021).

1990’lı yıllarda başlayan yasal düzenlemeler, Türkiye’deki aile politikalarının parçalı ve sürekliliği olmayan bir yapıda olduğunu ortaya koyarken, 2000’li yıllarla birlikte daha açık aile politikalarının geliştirildiği görülmektedir. Kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık, kadına karşı şiddetin önlenmesi ve kadın istihdamının artırılmasına yönelik politikalar bu dönemde önem kazanmıştır. Aynı zamanda yoksullar, yaşlılar ve engelliler gibi dezavantajlı gruplara yönelik çeşitli iyileştirme çalışmaları yapılmıştır. Ancak, aileyi bütüncül bir şekilde ele alan güçlü politikaların geliştirilmesi gerekliliği göz ardı edilmemelidir.

2000-2023 döneminde, Avrupa Birliği uyum süreci Türkiye'nin aile politikalarında önemli reformlara yol açmıştır. Bu dönemde kadın hakları, çocuk hakları ve aile içi şiddetle mücadele konularında AB uyum sağlamak amacıyla çeşitli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle 2012 yılında kabul edilen 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun, aile içi şiddetle mücadelede önemli bir adım olmuş ve Türkiye'nin aile politikalarının uluslararası standartlara uyum sağlaması için bir dönüm noktası olmuştur (Çamurcu, 2021). Ayrıca, bu süreçte sosyal yardımların genişletilmesi ve düşük gelirli ailelere yönelik destek programlarının artırılması, aile refahını güçlendirme çabalarının bir parçası olarak öne çıkmıştır. Kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık, kadına karşı şiddetin önlenmesi ve kadın istihdamının artırılmasına yönelik politikalar bu dönemde önem kazanmıştır. Aynı zamanda yoksullar, yaşlılar ve engelliler gibi dezavantajlı gruplara yönelik çeşitli iyileştirme çalışmaları yapılmıştır. Ancak, aileyi bütüncül bir şekilde ele alan güçlü politikaların geliştirilmesi gerekliliği göz ardı edilmemelidir.

Sonuç olarak, bu çalışma, Türkiye'nin aile politikalarındaki tarihsel dönüşümleri ve siyasi iktidarların aileyi hangi ideolojik araçlarla şekillendirdiğini ele almaktadır. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren aile, devletin modernleşme ve kalkınma hedeflerine ulaşma noktasında stratejik bir araç olarak konumlandırılmıştır. Ancak her dönemin siyasi ideolojisi, aileye yüklediği rol ve işlevleri farklı biçimlerde tanımlamış; bu da aile politikalarının sürekli bir değişim ve dönüşüm içinde olmasına yol açmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında aile, ulusal kimliğin inşası ve modernleşme sürecinde merkezi bir unsur olarak konumlandırılmış, bu süreçte toplumsal cinsiyet eşitliği idealine yönelik adımlar atılmıştır. Ancak bu eşitlikçi yaklaşımlar, takip eden yıllarda neoliberal politikaların baskısıyla göz ardı edilmiş, ailenin ekonomik işlevi ön plana çıkarılmıştır. Devlet, refah hizmetlerini giderek aile üzerine yüklemiş ve aileyi, sosyal güvenlik sisteminin birincil unsuru olarak konumlandırmıştır. Bu durum, aileyi bir yandan toplumsal istikrarın sağlanmasında kilit bir unsur haline getirirken, diğer yandan ekonomik ve sosyal baskıların merkezi haline getirmiştir.

2000 sonrası dönemde AB uyum süreciyle birlikte aile politikalarında sosyal refah odaklı bir değişim yaşansa da, bu dönüşümün sürdürülebilir olup olmadığı tartışmalıdır. Türkiye'nin aile politikalarının geleceği, büyük ölçüde küresel ekonomik dalgalanmalar, toplumsal cinsiyet eşitliği alanındaki gelişmeler ve devletin aileye biçtiği rollerle şekillenecektir. Bugüne kadar izlenen politikaların, aileyi hem sosyal hem de ekonomik istikrarın temeli olarak görmesi, ailenin üzerindeki yüklerin artmasına neden olmuştur. Ancak bu yaklaşımın

sürdürülebilirliği, aile yapısının giderek değişen toplumsal ve ekonomik baskılar altında yeniden şekillendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Dolayısıyla, Türkiye’de aile politikaları, sadece geçmişte izlenen politikaların bir yansıması olarak değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliği ve ekonomik refah dengeleri üzerine kurulu daha geniş bir perspektifle yeniden değerlendirilmelidir. Aksi halde, devletin aileye yüklediği rollerin yarattığı toplumsal gerilimler, uzun vadede sosyal refah ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmayı zorlaştırabilir. Bu noktada, aile politikalarının geleceği, devletin aileye biçtiği rollerin eleştirel bir gözle yeniden değerlendirilmesini ve daha kapsayıcı politikaların geliştirilmesini gerektirmektedir.

KAYNAKLAR

- Alatan Arslan, Ş. (2017). Kadın odaklı politikaların hükümet programlarına yansımaları üzerine bir analiz. *TBB Dergisi*, (özel sayı), 411-440.
- Alican, A. (2013). Türkiye’de 1980 sonrası kadın ve aile politikalarının kamu yönetimine yansımaları: Aktörler, paydaşlar ve paradokslar (Doktora tezi, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi). Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi.
- Arslan, M. (2018). Aile politikalarının sosyal yapıya etkisi: 2000’li yıllar ve sonrası. *Toplum ve Politika Dergisi*, 31(5), 31-40.
- Arslan, M. (2018). Türkiye aile politikalarına dair bir değerlendirme. *Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 2(2), 20-42.
- Bakan, S., & Özdemir, A. (2012). Cumhuriyet döneminde sosyal ve ekonomik politikalar. *Ankara Üniversitesi Yayınları*, 24-27.
- Baş, H. (2017). Türkiye’de yerel yönetimlerin aileye yönelik sosyal politikaları üzerinden bir değerlendirme. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(02), 165-195.
- Cumhuriyet Halk Partisi. (2010). CHP’nin tek parti dönemi hükümet programları. *Cumhuriyet Halk Partisi Yayınları*, 8-9.
- Çakmak, F. (2021). Türkiye’de kadınların işgücüne katılımını etkileyen sosyoekonomik faktörler (Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi). Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi.
- Çamurcu, M. H. (2021). İstanbul Sözleşmesi: Türkiye’de iç hukuka etkisi ve toplumun tepkisi. *Ankara Barosu Dergisi*, 79(4), 63-106.
- Çınar, V. (2018). Kalkınma planlarının mantığı ve uygulama etkinliği bakımından 1980 öncesi ve sonrasının mukayeseli bir analizi (Yüksek lisans tezi, T.C. Uludağ Üniversitesi). Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi.
- Güriz, A. (1971). Türkiye’de siyasi partilerin nüfus politikası konusunda görüşleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 28(1-4), 13-40.
- Güvendi, M. A. (2018). Karşılaştırmalı bir perspektiften Türkiye’de aile politikaları. *İlke Politika Notu*, 8, 1-26.
- Kamerman, S. B., & Kahn, A. J. (1978). *Family policy: Government and families in fourteen countries*. Columbia University Press.
- Karagöz, L. (2015). Türkiye’de aile politikalarında bütünlük ihtiyacı. *İlmi Etütler Derneği Politika Notu*, (01), İstanbul.
- Karataş, M. (2022). Türkiye’nin 1970’li Yılları Ve Milliyetçi Cephe Hükümetleri. *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 5(10), 387-422.
- Neziroğlu, İ., & Yılmaz, T. (1999). Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetler, programları ve genel kurul görüşmeleri. Cilt 9 (30 Ekim 1995 – 11 Ocak 1999). TBMM.
http://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_9.pdf

- Oktay, E. Y. (2014). Türkiye’de Cumhuriyetin ilanından günümüze uygulanan nüfus politikaları. *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 31-53.
- Turğut, F. (2016). Türk siyasetinde son dönem aile politikaları. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (35), 411-426.
- Uluc, A. V. (2014). Liberal-muhafazakâr siyaset ve Turgut Özal’ın siyasi düşüncesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(23), 107-140.
- Yolcuoğlu, İ. G. (2012). Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu’nun rolü. *Sosyal Politikalar Araştırmaları Dergisi*, 154-159.
- Yolcuoğlu, İ. G. (2019). Türkiye’de nüfus planlaması kanunları ve aile politikaları. *Sosyal Hizmet Araştırmaları*.
<http://www.sosyalhizmetuzmani.org/ailearastirma1.htm> (Erişim Tarihi: 04.04.2023)
- Zihnioğlu, Y. (2003). *Kadınsız inkılap: Nezihe Muhittin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*. Metis Yayınları.

20. Bölüm

Hakikatin Kaybolduğu Dönem: Post-Truth ve Dijital Dünyada Yalan İçeriklerin Yayılımı

Ayşen YALMAN¹

¹ Öğr. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi, aysenyalman@akdeniz.edu.tr

GİRİŞ

Dijitalleşen dünyada bilgiye erişim ve dağıtım süreçleri hız kazanırken, hakikat ve gerçeğin toplumsal algısı da derin değişimlere uğramıştır. "Post-Truth" (hakikat sonrası) olarak adlandırılan dönem, gerçeğin ve nesnel doğruların, duygusal tepkiler ve kişisel inançlar karşısında etkisiz kaldığı bir iletişim düzenini tanımlamaktadır. Oxford Sözlüğü tarafından 2016 yılının kelimesi olarak seçilen post-truth kavramı, Brexit referandumu ve 2016 ABD Başkanlık Seçimleri ile dikkat çekmiş; bu süreçlerde, gerçekler yerine duygusal manipülasyon ve yanlış bilgilerin kamusal söyleme hakim olduğu görülmüştür. Habermas'ın da belirttiği gibi, kamusal alanın rasyonel tartışma platformu olma işlevi, giderek daha fazla manipülatif söylemler ve kişisel doğruların etkisi altında kalmaktadır (Habermas, 1989).

Bu süreçte "yalan haberler" (fake news), post-truth çağının en belirgin araçlarından biri haline gelmiştir. Yalan haberler, yalan bilgiler, kasıtlı olarak yanıltıcı veya tamamen uydurma bilgilerin gerçekmiş gibi sunulması anlamına gelmekte ve özellikle sosyal medya platformları aracılığıyla hızla yayılmaktadır. Araştırmalar, Twitter gibi platformlarda yanlış bilgilerin doğrulardan altı kat daha hızlı yayıldığını göstermektedir (Vosoughi, Roy ve Aral, 2018). 2020 COVID-19 pandemisi sırasında, "plandemi" gibi komplo teorileri yayılmış, bu da halk sağlığını tehdit ederken toplumun yanlış bilgiye ne kadar açık olduğunu göstermiştir. Bu durum, post-truth dünyasında bireylerin gerçeği ayırt etme yetilerinin nasıl zayıfladığının önemli bir göstergesidir.

Sosyal medya şirketlerinin platform politikaları da post-truth çağının bir parçası olarak tartışılmaktadır. Elon Musk'ın X'i satın almasının ardından doğrulama sistemlerinin gevşetilmesi, yanlış bilgilerin daha kolay yayılmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca, 2021 ABD Kongre Binası baskını sırasında, "Büyük Yalan" adı verilen ve Donald Trump tarafından sürekli dile getirilen seçim hilesi iddiaları, post-truth siyasetinin toplumsal ayrışmayı nasıl tetikleyebileceğini gözler önüne sermiştir. Bu olay, yalan haberlerin siyasi söylemi ve toplumsal davranışları ne denli radikalleştirebileceğinin çarpıcı bir örneğidir (Pomerantsev, 2019).

Post-truth dünyasında, nesnel gerçekler giderek daha esnek bir hale gelmekte ve bireylerin bilgiye erişimiyle birlikte doğruyu ayırt etme yetileri zayıflamaktadır. Dijital medya platformları aracılığıyla yayılan bilgi kirliliği, bu dönüşümde merkezi bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, çalışmamızın temel unsurlarından biri olarak, Türkiye'de yalan haberlerle mücadeleye katkıda bulunan önemli platformlardan biri olan Teyit.org üzerinde yapılan analizler de değerlendirilmektedir. Teyit.org, Türkiye'deki yanlış bilgiyle mücadele eden bir doğrulama platformu olarak, halk sağlığı, siyaset ve sosyal meseleler gibi kritik

konularda yalan haberlerin çürütülmesinde önemli bir görev üstlenmiştir. Özellikle Dünya Sağlık Örgütü tarafından 14 Ağustos 2024 tarihinde acil durum ilan edilen ve küresel bir tehdit oluşturan maymun çiçeği virüsü (Monkeypox) hakkındaki yalan haberler, post-truth döneminin bilgi kirliliğinin tipik bir örneği olarak dikkat çekmektedir. Maymun çiçeği virüsü hakkında sosyal medyada ve bazı haber kaynaklarında yayılan yanıltıcı iddialar, halk arasında panik yaratmış ve gerçek bilgiye ulaşmayı zorlaştırmıştır. Teyit.org'un bu yanlış haberlerin doğrulanması üzerine yayınladığı analizler, post-truth dünyasında yalan haberlerin nasıl hızla yayıldığını ve toplumda nasıl algılandığını gözler önüne sermektedir.

Çalışmada, maymun çiçeği virüsü ile ilgili hızla yayılan paylaşımlar incelenerek, Teyit.org tarafından yalanlanan paylaşımlar üzerinden post-truth dönemde medya platformlarının rolü ve yalan haberlerin yayılma dinamikleri incelenmektedir. Bu bağlamda, toplumsal güvenin nasıl zedelendiği ve bilginin çarpıtılma mekanizmaları analiz edilmektedir. Post-truth çağında, doğrulama platformlarının bu yanlış bilgileri çürütme çabaları, doğru bilginin korunması için kritik bir öneme sahiptir.

Post Truth Kavramı ve Etkileri

Aristoteles'in "olan şeye var, olmayan şeye yok demek doğrudur; olan şeye yok, olmayan şeye var demek ise yanlıştır" şeklindeki ifadesi, post-truth kavramının anlaşılmasına yönelik yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Yüklemlerin yer değiştirilmesi, çağın hakikat anlayışını belirlemede önemli bir araç olabilmektedir. Post-truth kavramı, özellikle Donald Trump'ın yanıltıcı beyanları (Baç, 2020: 19) ve Brexit süreciyle birlikte geniş bir tartışma alanı bulmuş olsa da, bu terimin ilk defa kullanıldığı yer 1992 yılında, Körfez Savaşı'nın arka planında ödüllü yazar Steve Tesich'in "Amerika'nın Yoldan Çıkması" başlıklı makalesidir (Uluk, 2018: 90). Tesich, bu makalede post-truth terimini, Amerikan toplumunun gerçeklerle olan ilişkisini sorgulayan bir bağlamda kullanmıştır.

2005 yılında Stephen Colbert tarafından tanımlanan "truthiness" (hakikatçilik) kavramı, doğru olduğu bilinen olgular yerine, kişisel inanç ve duygularla şekillenen doğru kavramların öne çıkmasını ifade ederken (Uluk, 2018: 91), post-truth terimi daha geniş bir kavramsal çerçeveye sahiptir. 2016 yılında Oxford Sözlüğü tarafından yılın kelimesi olarak seçilen post-truth, "hakikat sonrası" ya da "hakikatin değersizleşmesi" gibi çeşitli kavramsal yorumlarla kullanılmaktadır. Oxford Sözlüğü'ne göre, post-truth, "objektif gerçeklerin kamuoyunu şekillendirmede duygular ve kişisel inançlardan daha az etkili olması" anlamına gelir (Güneş, 2019: 34; McIntyre, 2019: 123).

"Post-Truth" terimi, 2016 Birleşik Krallık referandumu ve 2016 ABD başkanlık seçimleri gibi olaylarla popülerlik kazanmıştır. Post-Truth, nesnel gerçekliğin ve mantıklı argümanların, duygusal ve kişisel inançlara dayalı argümanların önüne geçtiği bir durumu ifade eder (D'Angelo, 2018). Bu kavram, bilgiye erişimin ve paylaşımın hızlandığı dijital çağda, kişisel inançların ve duyguların gerçekliğin önüne geçtiğini vurgular.

Medya, Post-Truth çağının en büyük etkilerini yaşadığı alanlardan biridir. Dijital medya ve sosyal medya platformları, bilgi akışını hızlandırmış ve bilgiyi daha erişilebilir hale getirmiştir. Ancak bu aynı zamanda yanlış bilgilendirme ve dezenformasyonun yayılmasını da kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda, "filter bubble" (filtre balonu) ve "echo chamber" (yankı odası) kavramları öne çıkmaktadır. Bu kavramlar, bireylerin yalnızca kendi görüşlerini doğrulayan bilgilere maruz kaldığı ve karşıt görüşlerin dışlandığı medya ortamlarını ifade etmektedir (Pariser, 2011).

Post-Truth çağında medya, geleneksel anlamdaki bilgi sağlayıcı rolünden uzaklaşarak daha çok duygusal ve kişisel inançlara hitap eden içerikler üretmeye başlamıştır. Bu değişimin temel nedenleri arasında dijital medya ve sosyal medyanın yükselmesi, bilgi akışının hızlanması ve medya tüketim alışkanlıklarındaki değişimler yer almaktadır. Dijital medya ve sosyal medya platformları, bilgiye erişimi büyük ölçüde artırmıştır. Ancak, bu platformlarda bilgi kalitesinin kontrolü zayıf olabilmektedir. Yalan haberler, yanlış bilgiler ve dezenformasyon, hızlı bir şekilde yayılabilir ve büyük kitlelere ulaşabilir. Ayrıca, sosyal medya algoritmaları, kullanıcıların ilgisini çeken ve duygusal tepkiler uyandıran içerikleri öne çıkararak Post-Truth dinamiklerini pekiştirmektedir (Tufekci, 2018). Post-Truth çağında medya içerikleri, duygusal tepki uyandırma ve kişisel inançları destekleme amacı taşımaktadır. Bu içerikler genellikle manipülatif ve yanıltıcı olabilir, çünkü amacı bilgi vermekten çok belirli bir görüşü teşvik etmektir.

Post-Truth ortamında, yalan haberler ve dezenformasyonun yaygınlaşması, medya ve toplum arasındaki güvenin sarsılmasına neden olmaktadır. Bu tür içerikler, genellikle sansasyonel başlıklar ve duygusal çağrışımlarla kullanıcıları çekmektedir. Medya kuruluşları, bu tür içeriklerin yayılmasını teşvik edebilir çünkü bu, daha fazla tıklama ve etkileşim sağlamaktadır. Bu durum, gerçek bilgilerin yerini çarpıtılmış veya yanlış bilgilere bırakmasına neden olabilmektedir (Allcott ve Gentzkow, 2017).

Medya, Post-Truth döneminde bilgi manipülasyonu ve algı yönetimi araçlarına dönüşmüştür. Özellikle popülist politikacılar ve medya kuruluşları, kamuoyunu etkilemek ve kendi ajandalarını desteklemek amacıyla duygusal ve yanıltıcı içerikler üretmektedir. Bu stratejiler, toplumsal kutuplaşmayı

derinleştirebilir ve demokratik süreçleri olumsuz etkilemektedir (Lazer, 2018). Post-Truth çağında, medya içeriğine olan güvenin azalması, kamuoyunun bilgiye ve medyaya olan güvenini etkileyebilmektedir. Bu durum, bireylerin gerçeklik algısının bozulmasına ve toplumsal bölünmelere neden olabilmektedir. Ayrıca, dezenformasyonun yaygınlaşması, kamu güvenliğini ve toplumsal istikrarı tehdit edebilmektedir (Lewandowsky et al., 2017).

Post-Truth, siyaset üzerinde de derin etkiler bırakmıştır. Popülist liderler ve hareketler, duygusal çağrışımlar ve yanlış bilgileri kullanarak kamuoyunu etkileme stratejileri geliştirmiştir. Örneğin, Donald Trump'ın başkanlık kampanyasında, yalanlar ve yanlış bilgiler sıklıkla kullanılmıştır. Bu tür stratejiler, seçmenlerin algısını manipüle etme ve siyasi hedeflere ulaşma amacı gütmektedir (Mudde, 2016).

Post-Truth çağının toplumsal sonuçları geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bilgiye güvenin azalması, demokratik süreçlerin zayıflamasına ve kamu güveninin sarsılmasına yol açabilmektedir. Ayrıca, bireylerin toplumsal ve politik olaylara olan güvenini kaybetmesi, toplumsal bölünmelere neden olabilmektedir. Bilgiye olan güvenin azalması, toplumsal tartışmaları ve karar verme süreçlerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Kakutani, 2018).

Medya ve Post-Truth kavramı arasındaki ilişki, günümüzün bilgi çağında ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Medyanın rolü, bilgi akışının hızlandığı ve dezenformasyonun yayılabileceği bir ortamda değişmiştir. Bu durum, toplumsal ve demokratik süreçler üzerinde derin etkiler yaratmaktadır. Gelecekte, bilgi güvenliğini sağlamak ve medya okuryazarlığını artırmak, bu sorunlarla başa çıkmak için kritik öneme sahiptir.

Özetle, Post-Truth, hakikat ile yalan arasındaki sınırların belirsizleştiği ve duyguların gerçeklerden daha fazla önem kazandığı bir dönemi tanımlamaktadır. Bu çağda, aldatma ve çıkarlar doğrultusunda algıları manipüle etme normalleşmektedir. Dürüstlük ve doğruluk değerinin azalması, doğru bilgiye ulaşımı engelleyen bir ortam yaratmaktadır. Sosyal medyanın dezenformasyonun artmasındaki büyük etkisi de bu ortamın oluşmasında rol oynamaktadır. Bu nedenle kavramın, medya aracılığıyla etkilerini derinlemesine analiz etmek büyük önem taşımaktadır.

Post Truth ve Dijital Medyada Gerçeklerin Dönüşümü

Günümüz medya dünyası, bilginin doğrulukla ilişkisinin zayıfladığı, bireylerin duygusal ve bilişsel eğilimlerinin ön plana çıktığı bir post-truth çağında faaliyet göstermektedir. Bu çağ, gerçeğin yerini giderek bireysel inançlar, duygular ve kişisel algılara dayanan bir gerçeklik inşasına bırakmıştır. Özellikle sosyal medya platformlarının yükselişiyle birlikte bilgi, hızla ve geniş kitlelere

yayılabilir hale gelmiş, ancak bu bilgi çoğu zaman doğruluğu sorgulanmadan kabul edilmekte ve paylaşılmaktadır. Nyhan ve Reifler'in (2010) "ters tepme etkisi" olarak adlandırdığı bu olgu, bireylerin inançlarıyla çelişen gerçekleri reddetmesine, kendi dünya görüşlerini doğrulayan yanlış bilgileri ise sorgulamaksızın kabul etmesine neden olmaktadır.

Bu bağlamda, post-truth kavramı medyanın işlevini derinden etkilemiştir. Gerçeklerin, anlam ifade edebilmesi için bir çerçeveye oturtulması gerektiğini belirten Lakoff'a (2010) göre, medya içerikleri, bireylerin mevcut zihinsel çerçevelerine uygun bir biçimde sunuldukça, doğruluğuna bakılmaksızın kabul görmektedir. Sosyal medya platformları bu süreçte önemli bir rol oynamaktadır; zira bireyler, bu platformlar aracılığıyla hızla yayılan bilgileri kendi inanç sistemlerine göre filtreleyip yorumlamaktadır. McIntyre (2018), duygusal etkileşimlerin rasyonel düşünmeyi boğma kapasitesine sahip olduğunu ve bireylerin bu tür ortamlarda gerçeklerden ziyade duygusal tepkilerle hareket ettiğini vurgulamaktadır.

Post-truth çağında medya, bilgilendirme işlevinin ötesine geçerek, manipüle edilmiş ve duygusal tepkilere dayanan içerikler üreten bir yapıya bürünmüştür. Gerçek dışı bir haberin başarılı olabilmesi ve inandırıcı olması için genellikle gerçekmiş gibi görünmesi gerekir. Aksi takdirde, kitlesel başarıya ulaşması ve güvenilir, alakalı ve zamanında bilgi olarak algılanması zorlaşmaktadır. Yanlış olan şey, içerdiği mesaj, referans ve semantik açıdan anlamlı olduğu sürece güvenilir olarak yorumlanabilir. Gerçek ve yanlış haberler, okuyucuların, dinleyicilerin ve internet kullanıcılarının dikkatini çekmek için rekabet etmektedir. Bu bireyler genellikle duygularını harekete geçiren içeriklere öncelik verir, belki daha sonra gerçekleri keşfetme arayışına girerler (McIntyre, 2018:63-84). McIntyre'a göre, insanların sahip olduğu "bilişsel önyargı" (2018:63-84), genellikle, kendi inançlarına ters düşen bilgileri reddetme eğiliminde oldukları anlamına gelir. Rodrigo-Alsina ve Cerqueira'ya (2019:228) göre, okuyucular medyanın doğruluğunu sorgulamadan, yalnızca anlatının doğru olabileceğine inandıkları için içeriği kabul etmektedirler.

Bu bilişsel önyargı, yalnızca bireyin gerçek bilgiye erişme şansını azaltmakla kalmaz, aynı zamanda gerçeğin manipüle edildiği durumlarda iletişimsel ve bilişsel işlevleri de olumsuz etkiler. Bu da medya ve bilgi kaynaklarına duyulan güveni zedeler. Aynı şekilde, sosyal ağlar, ekonomik, politik ve iletişimsel gücün farklı merkezlerinde üretilen bilgilerin karşılaştırılmasına olanak tanısa da, kullanıcılar bu bilgiyi yeniden yayarak doğruluğunu pekiştirebilirler (Rodrigo-Alsina ve Cerqueira, 2019:231). Bu bağlamda, Lakoff'un (2010:73) belirttiği gibi, gerçekler çerçeveleme sistemleri içinde anlam kazanır, aksi takdirde göz ardı edilirler.

McIntyre (2018), duygusal olarak bir konuya bağlandığımızda, mantıklı düşünme yetimizin zayıfladığını savunur. Bu duygusal bağ, sahte haber tüketicilerinin, özellikle sosyal medya platformları aracılığıyla yaratılan gerçek dışı dünyalarda yaşadıkları yanılsamasını destekler. Villena (2017) bu durumu şu şekilde anlatır: "Uzmanlar ne söylerse söylesin, gerçeklik bizim hissettiğimiz gibidir." Popülist liderler, bu tür bir yaklaşımı kendi gündemleri haline getirerek bilgi manipülasyonunu bir araç olarak kullanabilmektedirler (Lomeli, 2019:359).

Post-truth dünyasında, önemli olan gerçekler değil, bilginin bireyin duygularına ve inançlarına ne ölçüde hitap ettiğidir. Villena (2017:21) bunu, "gerçeğin bugün pek de önemli bir mesele olmadığı" şeklinde ifade eder. Bu, bireylerin bilgiyle kurduğu ilişkide epistemik bir değişime işaret eder (Frankfurt, 2006; González de Re-quina, 2019; Keyes, 2004). Ancak yalanlar, yalnızca onları benimseyen bir alıcı kitlesi olduğu sürece pekiştirilebilir (Cooke, 2017). Bu durum, sosyal medyada yayılan yanlış bilgilerin güçlendirilmesiyle özdeşleşir (Cruz, 2017; Harsin, 2015). Dolayısıyla post-truth çağında bilgi, eleştirel düşünme yerine, anlık duygusal tepkilere dayanır. Sosyal medyada ve diğer platformlarda yayılan post-truth söylemler, ne kadar manipülatif olursa olsun, güven inşa etmeye yönelik retorik araçlarla sunulur (Carson, 2010). Han (2014), dijital iletişimin, araçlar olmaksızın gerçekleştiğini ve bu durumun bilginin doğruluğunu zayıflattığını belirtir. Bu post-truth ortamında bilgi, ulusal veya küresel sorunlara karşı politik katılımı nadiren teşvik eder. Bunun yerine, bireysel ve atomize çabalar, gerçek eylemler yerine sembolik "beğeniler" veya "paylaşımlar" şeklinde gerçekleşir (Grusin, 2010:77). Bu bağlamda, sosyal ağlarda dolaşan post-truth söylemler, popülist veya teknokratik yönetim biçimleri arasındaki farkları belirsizleştirir (Lomeli, 2019:360-361).

Metodoloji

Bu çalışma, nitel araştırma türlerinden betimsel analiz yöntemi kullanılarak yürütülmüştür. Betimsel analiz, araştırılan konuya dair mevcut verilerin sistematik olarak incelenmesini ve bu verilerin belirli temalar etrafında analiz edilmesini içerir. Bu bağlamda, veri toplamak amacıyla doküman inceleme yöntemi tercih edilmiştir. Doküman incelemesi, hedeflenen olgu ya da olgular hakkında bilgi sağlayan yazılı ve görsel materyallerin incelenmesini ve bu materyallerden elde edilen verilerin yorumlanmasını kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2000:140).

Araştırmanın temel veri kaynağı olarak, Türkiye’de faaliyet gösteren Teyit.org doğrulama platformunun maymun virüsü ile ilgili sosyal medyada dolaşıma sokulan iddialara dair yaptığı incelemeler kullanılmıştır. Teyit.org platformu, sosyal medya üzerinden yayılan ve halk arasında hızla yayılan yanıltıcı bilgiler,

şüpheli içerikler ve şehir efsaneleri üzerine yoğunlaşması nedeniyle seçilmiştir. Bu doğrulama platformu, özellikle salgın hastalıklar ve kamu sağlığı ile ilgili yanlış bilgilerin yayılmasını engelleme konusunda önemli bir kaynak olarak değerlendirilmiştir.

Çalışma kapsamında, Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) maymun virüsü için acil durum ilan ettiği 14 Ağustos 2024 tarihi temel alınarak, bu tarihten sonra sosyal medyada yaygınlaşan ve doğrulama ihtiyacı duyulan iddialar incelenmiştir. İnceleme sürecinde, özellikle maymun virüsü ile ilgili sosyal medyada dolaşıma giren sahte haberler, yanıltıcı iddialar ve şehir efsaneleri üzerine yoğunlaşmıştır. Çalışmanın amacı, bu süreçte ortaya çıkan ve viral olan iddiaların ne olduğunu belirlemek ve doğrulama platformunun sunduğu veriler ışığında sahte haberlerin içeriksel yapısını anlamaktır.

Sonuç olarak, Teyit.org'un yaptığı incelemelerden elde edilen veriler analiz edilerek, maymun virüsü ile ilgili sahte haberlerin ve yanıltıcı içeriklerin hangi temalar etrafında şekillendiği, nasıl yayıldığı ve bireyler üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir.

Maymun Virüsü ile İlgili Sosyal Medyada Viral Olan Haberlerin Analizi

Maymun çiçeği virüsü (Monkeypox), genellikle Afrika'nın Batı ve Orta bölgelerinde görülen zoonotik bir hastalıktır. Enfekte hayvanlardan insanlara geçebilen bu virüs, çiçek hastalığına benzer belirtiler gösterebilir ancak genellikle daha hafif seyretmektedir. Yine de, bazı vakalarda ciddi sonuçlara yol açabilmektedir (Smith, 2024). 2022'nin ortalarından itibaren, maymun çiçeği virüsünün Batı ve Orta Afrika dışındaki bölgelerde de hızla yayılması, küresel bir sağlık krizi olarak DSÖ'nün dikkatini çekmiştir (Johnson ve Lee, 2024).

14 Ağustos 2024 tarihinde, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), maymun çiçeği virüsünün küresel bir acil durum olarak ilan edilmesine karar vermiştir. Bu karar, virüsün özellikle Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde kontrol edilemez boyutlara ulaşması sonucunda alınmıştır. DSÖ'nün açıklamalarına göre, bu ülkede maymun çiçeği virüsü nedeniyle 500'den fazla kişi hayatını kaybetmiş ve 15.600'den fazla vaka bildirilmiştir (DSÖ, 2024).

Bu acil durumun ilan edilmesinden sonra, sahte ve yalan haberlerin sayısında önemli bir artış gözlemlenmiştir. Sosyal medya ve diğer dijital platformlarda yayılan yanlış bilgiler, virüsle ilgili gerçek durumu karıştırmış ve halk arasında paniğe yol açmıştır. Sahte haberler genellikle virüsün kökeni, yayılma yolları ve tedavi yöntemleri hakkında yanıltıcı bilgiler sunarak halk sağlığını tehlikeye atmaktadır. Özellikle sosyal medyanın yaygın kullanımı, bu tür yanlış bilgilerin hızla yayılmasına ve toplumda yanlış anlamalara neden olmaktadır (Smith, 2024; Johnson ve Lee, 2024). Bu olay, sosyal medya platformlarında sahte ve yanlış

bilgilerin artışına neden olmuştur. Sosyal medyada en çok dağılım gösteren sahte haberler, aşağıdaki başlıklar altında yoğunlaşmaktadır:

Virüsün Kökeni: Sosyal medyada, maymun çiçeği virüsünün bir laboratuvar kazası veya biyolojik savaş deneyleri sonucu ortaya çıktığına dair komplo teorileri hızla yayılmıştır. Bu tür iddialar, genellikle bilimsel verilerle desteklenmeyen spekülasyonlara dayanmaktadır (Smith, 2024).

Tedavi Yöntemleri: Bazı yanlış bilgiler, virüsün tedavisinde etkili olduğu iddia edilen, bilimsel temele dayanmayan bitkisel ürünler ve alternatif yöntemleri öne sürmektedir. Bu haberler, halkı yanıltarak gereksiz tedavi arayışlarına yönlendirebilmektedir (Johnson ve Lee, 2024).

Virüsün Yayılma Yolları: Sosyal medyada yayılan bazı yanlış bilgiler, virüsün yayılma yollarını çarpıtarak halk arasında gereksiz paniğe yol açmaktadır. Örneğin, virüsün yalnızca belirli gruplarla sınırlı olduğu veya tüm toplumları etkilemeyeceği yönündeki yanlış bilgiler hızla yayılmaktadır (Smith, 2024).

Korku Yaratma: Sahte haberler, virüsün ölümcül etkilerini veya pandeminin küresel çapta büyük bir kıyımaya yol açacağı gibi abartılı iddialarla halk arasında korku yaratmaktadır. Bu tür içerikler, genellikle duygusal tepki uyandırmak amacı güder ve kamuoyunda yanlış anlamalara neden olmaktadır (McIntyre, 2018).

Yanlış Bilgilerin Kaynağı: Sosyal medya, güvenilirliği şüpheli kaynaklardan gelen yanlış bilgilerin hızla yayılmasına olanak tanır. Bu tür bilgiler, genellikle tanınmamış sağlık uzmanlarından veya sahte hesaplardan gelerek ve bilgi kirliliğini artırmaktadır (Johnson ve Lee, 2024).

Bu bağlamda bazı haberler, maymun çiçeği virüsünün özel bir tedavisi olduğu ve bu tedavinin hükümetler tarafından gizlendiğini iddia ederken, diğerleri virüsün aşılmasının etkisiz olduğunu ve bu bilgilerin kamuoyundan saklandığını öne sürmektedir. Bu sahte haberler, halkın doğru bilgiye erişimini engellerken, aynı zamanda toplumda yanlış anlama ve paniğe yol açmaktadır.

Örneğin;

"Maymun Çiçeği Virüsü: Laboratuvar Kaçışından mı Kaynaklanıyor?"

Bu başlık, virüsün bir laboratuvar kazası sonucu yayıldığını öne süren komplo teorilerini içermektedir. "Sahte haberler, virüsün laboratuvar kökenli olduğunu iddia eden teorileri yayarak, bilimsel verileri ve sağlık uzmanlarının açıklamalarını göz ardı etmektedir" (Johnson, 2024).

"Maymun Çiçeği İçin Doğal Tedavi Yöntemleri: Gerçek mi, Efsane mi?"

Bu haber, bilimsel temele dayanmayan bitkisel tedavi yöntemlerinin etkili olduğunu öne sürer. "Sosyal medyada dolaşan bu tür haberler, etkili olduğunu iddia eden fakat bilimsel olarak doğrulanmamış tedavi yöntemlerini yayarak halkı yanıltmaktadır" (Smith, 2024).

"Maymun Çiçeği Virüsü Sadece Belirli Grupları mı Etkiliyor?"

Bu başlık, virüsün yalnızca belirli grupları etkilediğini iddia eder ve yanlış bilgi yayar. “Bu tür başlıklar, virüsün yayılma yollarını çarpıtarak, gerçek tehlikenin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır” (Doe, 2024).

"Pandemi Felaketi: Maymun Çiçeği Virüsü Dünya Üzerinde Büyük Bir Kıyım Neden Olacak mı?"

Bu sahte haber, virüsün ölümcül etkilerini abartarak korku uyandıran iddialar içerir. “Abartılı ve korku odaklı haberler, panik ve yanlış anlamalara yol açarak halk sağlığını olumsuz etkileyebilir” (Lee, 2024).

"Maymun Çiçeği: Sağlık Uzmanları Bilgi Mi Saklıyor?"

Bu haber, sağlık uzmanlarının virüs hakkında bilgi sakladığını iddia eder. “Bilgi saklama iddiaları, sağlık uzmanlarının ve resmi kurumların güvenilirliğini sarsmakta ve halk arasında güvensizlik yaratmaktadır” (Brown, 2024).

Türkiye’de Viral Olan Yalan Paylaşımlar

Maymun çiçeği virüsü ile ilgili Türkiye’de viral olan ve Teyit.org platformu tarafından yalan bilgi olarak nitelendirilen bazı paylaşımlar hızla yayılmış ve dijital medya aracılığıyla çok sayıda kullanıcıya ulaşmıştır.

! Ne idüğü belli olmayan aşılar'a kobay olanlar dikkatli bakın
! Aşı nın dışında ne yazıyordu "yeşil maymun hücresi"
! maymun çiçeği nasıl yaratıldı şimdi hatırladınız mı?
Afrika diye bilerek diyorlar ki sağlam olsun ...Devamı

Görsel 1. Yalan Bilgi Örneği

Görsel 1’de sosyal medya üzerinden yayılan yalan haber örneği görülmektedir. Bu haber kullanıcılar arasında hızla paylaşılmıştır. Teyit.org platformu tarafından yalan haber kategorisinde değerlendirilen haber, yeterli kanıt bulunmadan, yanıltıcı ifadeler içermektedir. Çünkü, Sinovac aşısının geliştirilme aşamasında, maymun hücrelerinin kullandığı bilinmektedir. Eski bir yöntem olan inaktif virüs tekniğinde, enfekte etme özelliğini yitirmiş koronavirüs parçaları vücuda zarar vermeden enjekte ediliyor ve böylece hastalığa bağışıklık kazanılması hedeflenmektedir. Bu, hastalığa neden olan virüsü veya bakteriyi kimyasallar, ısı veya radyasyon kullanarak etkisiz hale getirilerek sağlanmaktadır. Bu teknik şu anda dünyada yaygın olarak kullanılan su çiçeği ve influenza aşılı gibi birçok aşının üretiminde kullanılmaktadır. İnaktif aşılarda geliştirilmesinde, etkisiz hale gelmiş virüslere ihtiyaç duyulmaktadır. Maymun böbrek hücreleri olarak da bilinen vero hücreleri, tam da burada devreye girmektedir.

Maymun hücreleri, aşı geliştirilme aşamasında, virüslerin izole edilmeleri için kullanılmaktadır. Bu hücrelerin virüse duyarlı olduğu belirtilmektedir. Ancak bu, aşının içinde “maymun geni” olduğu anlamına gelmiyor. Aşının ana bileşeni olan SARS-CoV-2 parçacıkları, maymun böbrek hücre kültürlerinde izole edilip çoğaltıldıktan sonra, hücreye ait kalıntılardan arındırılmaktadır.

Başka bir deyişle, SARS-CoV-2 parçacıkları, etkisiz hale getirilmek için maymun böbrek hücrelerinin içine yerleştiriliyor ve burada çeşitli bileşiklerle bağlanarak enfekte etme işlevini kaybetmeleri sağlanıyor. Virüsün etkisiz hale getirilmesi için bir araç olarak kullanılan maymun böbrek hücrelerinin, yeni bir hastalığa yol açtığını gösteren bir kanıt yok. Kısacası, verilen bilgilerin tam olarak anlaşılmadan, detaylı araştırılması yapılmadan haberleştirildiği, bilgilerin de anlaşılmadan hızla paylaşıldığı görülmektedir. Dolayısıyla, sansasyonel ve yalan haberler, güçlü duygusal tepkiler uyandırdığı için, bu tür haberlerin yayılması kolaylaşmaktadır. Yani, korku, öfke, şaşkınlık veya merak gibi duyguları kışkırtarak bireylerin dikkatini çeker ve onları hızlıca paylaşmalarına neden olur. Bu örnekte de görüldüğü gibi, bu duygu odaklı yaklaşım, haberlerin daha fazla yayılmasına ve daha fazla kişiye ulaşmasına yardımcı olmaktadır.

Görsel 2. Yalan Bilgi Örneği

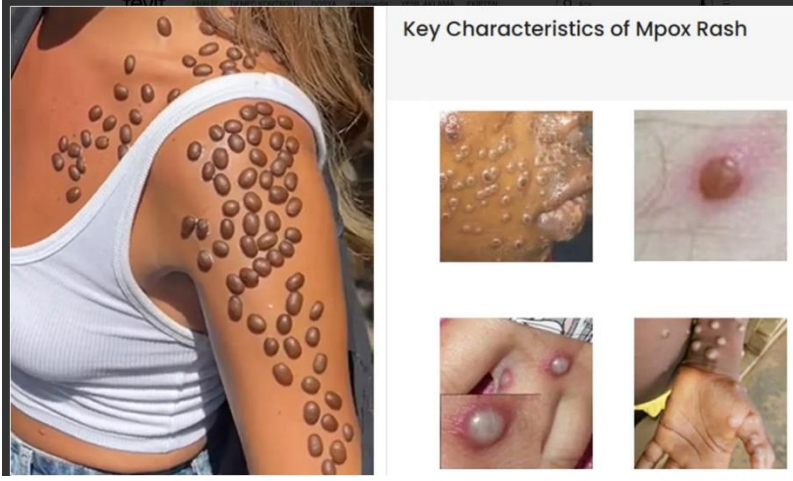
Görsel 2’de de görüleceği üzere, Dünya Sağlık Örgütü’nün 15 Ağustos 2024’te yaptığı açıklamayla, maymun çiçeği hastalığı küresel acil durum durumuna geldi. Bu durum, sosyal medyada Simpsonlar dizisinin maymun çiçeğiyle ilgili bölümler yayınladığı ve salgını önceden bildiği iddiasıyla paylaşıldı. Görüntülerde, dizinin ana karakterinin tıpkı maymun çiçeği hastalığında olduğu gibi vücudunda çeşitli kabarcıklar ve yaralar görülmekte. Bu durumun hemen öncesinde ise, karakter bir maymunla koltukta otururken görüntülenmekte. Bu durumu dizinin bazı bilgileri önceden bildiği dolayısıyla bu hastalığın bir kurgu olduğu gibi bilgiler sosyal medyada paylaşılmakta. Simpsonların geleceği öngördüğü iddia edilen bu paylaşım dikkatli analiz edildiğinde, iki farklı zamanda yayınlanmış bölüm dikkati çekmektedir. Görsel 1’deki solda maymun ile ana karakterin yan yana oturduğu 9. sezon 21. bölümde yayınlanırken, sağdaki hastalık kapmış görüntü ise 17. sezon 3. bölümünde yayınlanmış. Yani her iki görüntü farklı zamanlarda yayınlanmış ve farklı konuları içeren bölümlerin yan yana getirilmesiyle oluşturulmuş bir kurgudan ibarettir. Görseldeki sağdaki karakteri maymun virüsüne yakalanmış gibi gösteren görüntüler incelendiğinde, dizide aslında suçüçeği geçirdiği, bunun için mücadele ettiği, maymun çiçeği ile ilgili hiçbir ibarenin olmadığı görülmektedir. DSÖ’nün açıklamalarından sonra kriz ortamının bireylerde yarattığı korku, merak ve heyecan duygusu bu tür bilgilerin paylaşımlarını artırmıştır. Özellikle

kriz dönemlerinde ve belirsizliğin hâkim olduğu zamanlarda bu tür bilgilere duyulan talep artar. Bu bağlamda, sansasyonel içerikler sadece eğlence ya da bilgi verme amacı taşımaz, aynı zamanda bireylerin belirsizliklerle başa çıkma mekanizması olarak da işlev görmektedir.

Görsel 3. Yalan Bilgi Örneği

Görsel 3'te dijital medyada paylaşılan bir video görülmekte. Paylaşılan videonun maymun çiçeği hastalığı geçiren bir kişinin vücudunda oluşan yara ya da lezyonları gösterdiği ileri sürülmüş. Ancak videodaki ipuçlarına bakıldığında gerçeğin öyle olmadığı görülmektedir. Amerika Birleşik Devleti (ABD) Hastalık Kontrol ve Koruma Merkezi'nin maymun çiçeği hastalığı için oluşturduğu bilgilendirme sayfasında hastalık kaynaklı lezyon ve kabarcıklara ait örnek fotoğraflar yer almaktadır.

Görsel 4. ABD Hastalık Kontrol ve Koruma Merkezi'nin Maymun Çiçeği Hastalığı İçin Oluşturduğu Bilgilendirme

Görsel 4'te yer alan videodaki kadının üzerinde görülen kahve çekirdeği büyüklüğündeki şeyler bu çeşit lezyonlara benzememekte. Zaten videodaki konuşmalara dikkat edildiğinde kadınla ilgilenen kişinin “it's a bad infestation” cümlesini kurduğu duyulmakta. “Infestation” kelimesi tıp dilinde hayvansal parazitlerin vücut üzerine ya da içerisine yerleşmesini ifade etmek için kullanılmaktadır. Yani görüntülerin Mpox virüsü ile ilgisi yokmuş gibi görünmektedir. Yine de kesin bir kanıya varabilmek için görüntünün kaynağına gidip tersine arama yapıldığında, Emily and Julien isimli bir Facebook sayfasına ulaşılmıştır. İlk olarak 11 Temmuz 2023'te paylaşılan video, 18 Mayıs 2024'te “ısırdıklarında onlardan nasıl kurtulunur” anlamına gelen bir açıklamayla tekrar paylaşılmış. Altı dakikalık uzunluğa sahip orijinal video izlendiğinde görüntüdeki şekillerin bir çeşit böcek olduğunun söylendiği ve görüntüdeki erkeğin de kadının vücudundaki bu böcekleri temizlediği anlaşıyor. Fakat orijinal video da aslında kurgusal bir içerik. Künyesinde komik video içerikleri ürettikleri belirtilen sayfada, iddia videosundaki erkek ve kadın ile başka oyuncuların da yer aldığı videolar karşımıza çıkıyor.

Dolayısıyla, asıl videonun belli bir kesitinin alınarak maymun virüsü başlığı ile paylaşılan ve viral olan video tamamen yanlış bir içerikten ibarettir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sosyal medya üzerinden yayılan yalan haberler ve yanlış bilgiler, günümüz dijital çağında toplumları etkileyen en ciddi sorunlardan biri haline gelmiştir. Bu bilgi kirliliği, özellikle kriz dönemlerinde, hızla yayılarak büyük kitleleri

yanılmakta ve yanlış kararların alınmasına neden olmaktadır. Örneğin, Sinovac aşısı hakkında yayılan yanlış bilgi, "maymun hücreleri kullanıldığı için aşının içinde maymun geni var" şeklinde bir yanlışlama yaratmıştır. Ancak bilimsel gerçekler ışığında bu iddialar temelsizdir ve teyit.org gibi doğrulama platformları, bu tür yanlış bilgileri çürüterek kamuoyunu aydınlatmaktadır.

Yalan haberler, özellikle post-truth döneminin özelliklerini taşımakta ve bireylerin duygusal tepkilerini manipüle ederek hızla yayılmaktadır. Post-truth, gerçeğin ve nesnel gerçeklerin arka planda kaldığı, duyguların ve kişisel inançların ön plana çıktığı bir dönemi ifade etmektedir. Bu bağlamda, haberlerin duygusal yönleri, örneğin korku, öfke veya şaşkınlık gibi duygular uyandırarak insanların haberleri daha hızlı bir şekilde paylaşmasına neden olmaktadır. Yapılan araştırmalara göre, yanıltıcı veya sansasyonel içeriklerin, sosyal medyada doğru bilgilere göre daha hızlı yayıldığı görülmektedir (Vosoughi, Roy ve Aral, 2018). Bu tür haberler, özellikle teyit edilmeyen bilgiler üzerinden kurgulanarak geniş kitlelere yayılmakta ve gerçekleri gölgede bırakmaktadır.

Sinovac aşısı örneğinde olduğu gibi, aşılarda geliştirilme süreçlerinde kullanılan laboratuvar teknikleri, bilimsel bir arka plana dayanmasına rağmen, bu süreçlerin karmaşıklığı nedeniyle yanlış anlaşılma veya kasıtlı olarak çarpıtılmaktadır. Teyit.org gibi doğrulama platformlarının ortaya koyduğu gibi, "bilimsel olarak kanıtlanmamış bilgilerin" yayılması, halkın güvenini zedeleyebilmekte ve aşı tereddüdü gibi sağlıkla ilgili önemli sorunlara yol açabilmektedir. Bu nedenle, toplumsal farkındalığın artırılması ve yanlış bilgilerin hızla çürütülmesi, kamu sağlığı açısından kritik bir öneme sahiptir. Ayrıca, dijital platformların yalan haberlere karşı daha etkili yöntemler geliştirmesi gerektiği de açıktır. Teyit.org gibi bağımsız doğrulama kuruluşlarının çalışmaları, sosyal medya kullanıcılarının güvenilir bilgiye ulaşmalarını sağlamak açısından önemli bir işlev görmektedir (Wardle ve Derakhshan, 2017). Ancak bu çabaların daha geniş kitleler tarafından bilinmesi ve aktif bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Çünkü, yalan haberlerin önüne geçmek sadece doğrulama platformlarıyla sınırlı kalmamalı, bireylerin medya okuryazarlığı becerileri de geliştirilmelidir. Medya okuryazarlığı eğitimi, bireylerin haberleri eleştirel bir gözle değerlendirebilmeleri ve bilginin doğruluğunu sorgulama yetisini kazanmaları açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmayla, sosyal medyanın hızla yayılan yanlış bilgilere karşı savunmasız olduğu ve yalan haberlerin toplum üzerindeki olumsuz etkileri analiz edilmiştir. Sinovac aşısı hakkında yayılan yanlış bilgilere dayalı örnekler, özellikle kriz anlarında bilgi kirliliğinin ne denli tehlikeli olabileceğini gözler önüne sermektedir. Bu örnekler, post-truth çağının etkilerini gösterirken, yalan haberlerin nasıl duygusal manipülasyonlarla yaygınlaştırıldığını da açıkça ortaya

koymaktadır. Doğrulama platformlarının bu süreçte oynadığı kritik rol, bilgi kirliliğiyle mücadelede bağımsız doğrulama kuruluşlarının ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Ancak bu çalışma bir kez daha göstermiştir ki, bireysel medya okuryazarlığının ve toplumun genel bilgiye erişim konusundaki bilinç düzeyi yetersizdir. Yalan haberlerin yayılma hızı ve geniş kitlelere ulaşma potansiyeli, sosyal medya platformlarının yapısal sorunlarıyla da yakından ilişkilidir. Algoritmalar, duygusal ve sansasyonel içerikleri ön plana çıkararak, yanlış bilgilerin doğru bilgilerden daha hızlı yayılmasına sebep olmaktadır. Bu bağlamda, platformların, doğru bilgilerin yayılmasını teşvik edecek önlemler alması ve yalan haberlerin önüne geçecek yeni politikalar geliştirmesi büyük bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bağlamda, bireylerin medya okuryazarlığı seviyesinin artırılması, yalan haberlere karşı daha bilinçli bir toplum yaratmanın temel taşıdır. Bilinçsiz bir şekilde paylaşılan yanlış bilgiler, halk sağlığı gibi kritik konularda büyük tehditler oluşturabilmektedir.

Tüm bu değerlendirmeler ve öneriler ışığında, sosyal medya üzerinden yayılan yalan haberlerin ve yanlış bilgilerin etkilerini azaltmak, sadece bireysel değil, kurumsal ve toplumsal düzeyde alınacak önlemlerle mümkündür. Bilgi kirliliğiyle mücadele etmek, doğru bilgiye ulaşmayı kolaylaştırmak ve toplumun medya okuryazarlığını geliştirmek, uzun vadeli çözümler sunacaktır. Yalan haberlere karşı daha dirençli bir toplum yaratmak, sosyal medya platformlarının sorumluluklarını artırması ve bireylerin de bu süreçte daha bilinçli hale gelmesiyle mümkün olacaktır.

Kaynaklar:

- Allcott, H., & Gentzkow, M. (2017). *Social Media and Fake News in the 2016 Election*. Journal of Economic Perspectives, 31(2), 211-236.
- Carson, T. (2010). *Lying and deception: Theory and practice*. Oxford University Press.
- Cooke, N. A. (2017). Posttruth, truthiness, and alternative facts: Information behavior and critical information consumption for a new age. *Library Quarterly*, 87(3), 211-221. <https://doi.org/10.1086/692298>
- Cruz, E. G. (2017). *Media manipulation and disinformation online*. Data & Society Research Institute.
- DSÖ. (2024). "Monkeypox outbreak update." <https://www.who.int/>.
- Frankfurt, H. G. (2006). *On bullshit*. Princeton University Press.
- González de Requena, J. (2019). Posverdad y política de la autenticidad. *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 167, 103-116.
- Grusin, R. (2010). *Premediation: Affect and mediality after 9/11*. Palgrave Macmillan.
- González de Requena, J. (2019). "The Impact of Cognitive Bias on Information Processing." *Cognitive Science Journal*, 12(2), 56-67.
- Habermas, J. (1989). *The Structural Transformation of the Public Sphere*. MIT Press.
- Han, B. C. (2014). *The transparency society*. Stanford University Press.
- Harsin, J. (2015). *Regimes of posttruth, postpolitics, and attention economies*. *Communication, Culture & Critique*, 8(2), 327-333. <https://doi.org/10.1111/cccr.12097>
- Hollander, B. (2018). *Populism and the Media: The End of the Traditional Political Debate*. Cambridge University Press.
- Johnson, L., & Lee, R. (2024). "The Role of Social Media in Spreading Health Misinformation." *Global Health Review*, 15(4), 92-105.
- Keyes, R. (2004). *The post-truth era: Dishonesty and deception in contemporary life*. St. Martin's Press.
- Lakoff, G. (2010). *Don't think of an elephant!* Chelsea Green Publishing.
- Lazer, D. M. J., Baum, M. A., Benkler, Y., Berinsky, A. J., Greenhill, K. M., Menczer, F., ... & Zittrain, J. L. (2018). *The Science of Fake News*. *Science*, 359(6380), 1094-1096.
- Lewandowsky, S., Ecker, U. K. H., & Cook, J. (2017). *Beyond Misinformation: Understanding and Coping with the Post-Truth Era*. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 6(4), 353-369.

- Lomelí, D. A. (2019). *Posverdad, populismo y redes sociales en la era de la desinformación*. Cuadernos de Información y Comunicación, 24, 357-370. <https://doi.org/10.5209/ciyc.65725>
- McIntyre, L. (2018). *Post-Truth*. MIT Press.
- Nyhan, B., & Reifler, J. (2010). *When Corrections Fail: The Persistence of Political Misperceptions*. Political Behavior, 32(2), 303-330. <https://doi.org/10.1007/s11109-010-91122>
- Pariser, E. (2011). *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You*. Penguin Books.
- Tufekci, Z. (2018). *Twitter and Tear Gas: The Power and Fragility of Networked Protest*. Yale University Press.
- Pomerantsev, P. (2019). *This is Not Propaganda: Adventures in the War Against Reality*. PublicAffairs.
- Rodrigo-Alsina, M., & Cerqueira, L. (2019). *Posverdad y fake news: Evolución, límites y posibilidades para la comunicación democrática*. Anàlisi: Quaderns de Comunicació i Cultura, 61, 227-242. <https://doi.org/10.5565/rev/analisi.3212>
- Smith, J. (2024). "Misinformation in the Monkeypox Crisis: A Study of False Narratives." *Journal of Health Communication*, 29(3), 215-230.
- Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359(6380), 1146-1151.
- Villena, J. (2017). *El fenómeno de la posverdad: Una aproximación crítica*. Telos, 108, 19-24. <https://telos.fundaciontelefonica.com/tag/posverdad/>
- Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359(6380), 1146-1151. <https://doi.org/10.1126/science.aap9559>
- Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). *Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making*. Council of Europe.